

Херсонський державний університет

*Присвячено 1-й річниці
деокупації Херсона*

**ЛІТОПИС ЦИВІЛЬНОГО СПРОТИВУ ХЕРСОНА
У ВИМІРАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ
ПРОТИ УКРАЇНИ У 2022 РОЦІ**

Затверджено відповідно до рішення вченої ради Херсонського державного університету (протокол № 8 від 27.11.2023)

Дослідження виконувалося в межах ініціативної науково-дослідної роботи «Окупація та визволення Херсону: Антонівський міст, Бузковий гай, героїзм цивільного спротиву» (державний реєстраційний номер 0123U101941)

Дослідження здійснювалося під час дослідницької стипендії в Центрі міської історії, яку інституція надає за підтримки Фонду Кербера / Körber-Stiftung (Гамбург, Німеччина).

Рецензенти:

Константинова Вікторія Миколаївна – доктор історичних наук, професор Бердянського державного педагогічного університету;

Корновенко Сергій Валерійович – доктор історичних наук, професор, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, дійсний член Української асоціації усної історії

Літопис цивільного спротиву Херсона у вимірах повномасштабної агресії росії проти України у 2022 році / упоряд. О. В. Черемісін. Суми : Університетська книга, 2023. 482 с.

ISBN 978-617-521-053-6

У пропонованому виданні подано усні історії самовидців окупації Херсона у 2022 році. Вони мають різні досвід, погляди, національність, віросповідання, але спільна біда всіх об'єднала. Усні історії реконструюють минулий час в усій своїй репрезентативності, урахувавши й ті моменти, які слабко задокументовані, не потрапили в об'єктиви відеокамер і не збереглися на фотографіях. Саме в такий спосіб можна передати всю повноту драми, пережитої херсонцям.

Для широкого кола читачів – науково-педагогічних працівників, здобувачів вищої освіти, аспірантів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться міською історією, краєзнавством, регіоналістикою, історією Херсона, історією України XXI ст.

УДК 94:356.15(477.72)»2022»(08)

© Черемісін О. В., 2023
© Університетська книга, 2023

ISBN 978-617-521-053-6

ВІД УПОРЯДНИКА	6
«Вони зняли один прапор, а ми підніmemo тисячі» Андрющенко Андрій Сергійович – приватний підприємець	22
«Стрільба була прямо на території ліцею, і вона бачила, як вбивали наших хлопців» Анонім – працівник Херсонського наукового ліцею Херсонської обласної ради, мешканець м. Херсон	29
«Сім'ї АТОшників були під особливим контролем в окупантів» Берегова Галина Дмитрівна – професор кафедри журналістики та філології, Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика, пенсіонерка	40
«Першого числа до мого подвір'я почали зносити порожні пляшки» Гараєв Артем Анатолійович – тренер з айкідо, віце-президент клубу айкідо-кенсай, приватний підприємець	55
«Це був постійний “квест” – пошук того, де можна купити продукти, і страх, що можна не повернутися з походу до магазину» Герінбург Ольга Вікторівна , вчитель історії в Херсонському академічному ліцеї ім. Мішукова	88
«Я журналіст. А це ж період, де журналістів розшукували, ходили по квартирах» Герман Тетяна Олександрівна , редакторка в Херсонській регіональній дирекції Суспільного телебачення, декретна відпустка	98
«Потім через 5–6 годин заходжу – папір А4, з двох сторін питання по моєму телефону» Добиш Олексій Володимирович , тренер та адміністратор дитячої тенісної школи «Вікторія»	114
«Мої дії як керівника соціально-психологічної служби – надавати допомогу» Доманчук Дар'я Сергіївна , керівниця соціально-психологічної служби Херсонського державного університету	120
«Просили передавати, як вони будуть йти, щоб наші знали кількість» Керімов Алі Наріманович , доцент кафедри рослинництва та агроінженерії, докторант Херсонського державного аграрно-економічного університету	132

«Я нічого не знаю. Звільняйте Херсон, фестиваль відбудеться!» Книга Олександр Андрійович , генеральний директор, художній керівник Херсонського обласного академічного музично-драматичного театру ім. М. Куліша	140
«Одна міна впала біля мене в декількох метрах і перебила мені праве вухо, контузило сильно, але я не кинув, далі продовжував керувати боєм» Козак Костянтин Миколайович , військовий пенсіонер, учасник ТрО	157
«Дуже було незрозуміло, не стикалися в житті з такими пораненнями» Колісник Віктор Вікторович , завідувач відділення функціональної діагностики та ультразвукової діагностики міської лікарні м. Херсон	174
«Як казали римляни, хочеш миру – готуйся до війни. Ми, на жаль, настільки звикли до миру, що перестали готуватися до війни, і, напевно, зараз йде розплата за таке забуття» Костючков Сергій Карпович , завідувач кафедри філософії, соціології та соціальної роботи Херсонського державного університету	186
«В одну прекрасну ніч я його підстеріг, у мене такий топор був ... я його по шолому» Куприч Олександр Васильович , охоронець, пенсіонер	205
«Хотілось би мені сказати, що ні, що журналісти Херсонщини не пішли на співпрацю з окупантами, але все-таки дехто з моїх колег обрав бік росії і перейшов на "темну сторону»» Лазник Маргарита Володимирівна , редакторка редакції мовлення на тимчасово окупованих та деокупованих територіях творчого об'єднання «Українське радіо» дирекції «Українське радіо»	219
«Дуже сильно пам'ятаю мітинг на День визволення міста Херсона, коли розгорнули на площі Свободи прапор метрів 50 довжиною» Лучко Юліан Вікторович , приватний підприємець, секретар обласної партії «Слуга народу», депутат Генічеської міської ради VIII скликання, учасник муніципальної варті	238
«Особливо дякувати нашій адміністрації, яка заховала всі контакти» Меліхова Вікторія Георгіївна , вчитель Херсонської загальноосвітньої школи № 41 Херсонської міської ради	255
«Люди показували свій спротив окупації»	268
Павлюк Лілія Петрівна , заступник начальника управління, начальник відділу з питань призначення перерахунків пенсій військовослужбовців та деяких інших категорій громадян Головного управління пенсійного фонду України в Херсонській області	268

«Я з 27 числа почав стрімити, ходити по Херсону, показувати, що Херсон – український» Павлюк Сергій Миколайович , головний режисер Херсонського академічного музично-драматичного театру ім. М. Куліша	274
«Одному з командирів я написала, що він трус» Погомій Оксана Феліксівна , головний бухгалтер приватної фірми, депутат Херсонської міської ради VIII скликання	289
«Я зрозумів, що за допомогою насосів можна вирішити цю проблему і заповнити баки танків паливом» Рожков Юрій Геннадійович , директор підприємства «Оригінал авто», депутат Херсонської міської ради VIII скликання	314
«Чомусь всі думають, що спротив – це тільки зі зброєю або з прапором» Сачко Дар'я Вікторівна , кандидат історичних наук, програмний менеджер приватного навчального закладу «Київська школа економіки»	322
«Мені хотілось заявити про те, що у Херсоні не чекають з квітами окупантів, херсонці чекають окупантів з акціями непокори» Синяков Роман Олегович , заступник директора з виховної роботи Херсонського ліцею № 51 Херсонської міської ради, вчитель історії та правознавства	351
«Ми виготовили, я навіть не знаю скільки тисяч, жовто-блакитних стрічок і роздавали їх на цьому мітингу. Я сам особисто людям роздавав» Соболевський Юрій Валентинович , перший заступник голови Херсонської обласної ради	362
«Колеги продовжували ходити на роботу, вести пари, ховали, виносили частинами в своїх сумках документи» Співаковський Олександр Володимирович , ректор Херсонського державного університету, професор кафедри інформатики, програмної інженерії та економічної кібернетики, кандидат фізико-математичних наук, доктор педагогічних наук, депутат Херсонської обласної ради VIII скликання	382
«Я вважаю себе патріотом своєї країни, і я була і на безрешетних мітингах, і була на мітингу після деокупації міста Херсона» Черкашина Тетяна Олександрівна , доцент кафедри філософії, соціології та соціальної роботи Херсонського державного університету	397
«Наші вискакують на їхній БТР із прапором» Шапошникова Ірина Василівна , доктор соціологічних наук, професор, деканеса факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету	417
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	481

ВІД УПОРЯДНИКА

На сьогодні в численних відеороліках, новинах, публікаціях у соціальних мережах можна побачити досить багато фото й відео з окупованого Херсона 2022 р. Проте, на жаль, вони неповною мірою відображають реалії – те, що довелося пережити херсонцям протягом жакливого періоду російської окупації. Наблизитися до відповіді на складні запитання можна шляхом організації багатьох експедицій з метою збору усноїсторичних свідчень у Херсоні. Збір і публікацію усних свідчень самовидців цього процесу можна вважати одним із пріоритетних напрямів сьогодення для підготовки ґрунтовних історичних досліджень російсько-української війни. Доцільність збору й публікації усних історій самовидців окупації міста не викликає сумнівів.

Пережити процес окупації судилося й упоряднику цього твору, який перебував у Херсоні протягом того складного й трагічного періоду – з 24 лютого 2022 року до моменту визволення.

Моє творче життя до повномасштабного вторгнення пов'язувалося з історією міського самоврядування Півдня України: на цю тему захищав і кандидатську, і докторську дисертації, публікував статті в наукометричних базах даних Scopus, Web of Science, а також у фахових виданнях України. До повномасштабного вторгнення не думав особливо відхилитися від цього напрямку. Були в планах публікації знайдених у різних архівах джерел, які раніше не були оприлюднені. Особливу цінність становили джерела з Державного архіву Донецької області та Автономної Республіки Крим, які вдалося скопіювати до 2014 року. Опрацюванням цих матеріалів і збирався зайнятись упорядник.

Повномасштабна війна внесла корективи у творчу діяльність. Під час перебування в окупації не планувалося відхилитися від своєї теми. У цей час написано та опубліковано ще декілька статей. Водночас було усвідомлення, що це дуже потужний історичний момент, який я переживаю зсередини. Переосмислення почалося взимку 2022–2023 років. Були ідеї написати працю мемуарного

характеру. Зрештою, наважився зібрати усні оповіді багатьох херсонців, які так чи інакше зробили свій внесок в організацію опору.

Ми живемо у світі, де багато фото- та відеоматеріалів. Вони фіксують загальні особливості, хід процесу, але не дозволяють побачити внутрішні переживання, як це все відчувається. Крім того, є ситуації, які взагалі не можна було знімати, як-от розмови з окупантами. Розмірковуючи над цими процесами, вирішив підійти до цього питання більш широко, із залученням різних категорій людей: різного віку, статі, професії тощо. Кожен херсонець помічав щось особливе, унікальне, тому завдяки різноманіттю голосів можна більш широко висвітлити картину цивільного спротиву, щоб уся мозаїка складалась у спільну драму. Тож мотивація полягала ще й у тому, щоб укласти послідовну картину досвідів пережиття окупації Херсону від початку й до звільнення, зробити її різнобічною.

Усні історії побаченого, пережитого фіксують кілька часових проміжків. По-перше, те, що було до повномасштабної війни, як люди почувалися, як оцінювали власне життя. По-друге, окупація, післяокупаційний період і те, що з цими людьми відбувається зараз. По-третє, це орієнтація на майбутнє: зафіксувати побажання та прогнози людей щодо завершення війни. Унікальний досвід полягає в тому, що зазвичай історики до таких процесів зверталися вже після війни.

Головним джерелом, яке використовується, є усні розповіді. Зцією метою упорядником залучався до дослідження методусного інтерв'ю. Це дало змогу зосередити увагу на життєписах оповідачів із різним досвідом та рівнем усталеності життя. Те, що переживалося мешканцями тимчасово окупованого міста, виявилось для всіх несподіваною подією та справило вплив на все подальше життя. У підготовці збірника упорядник спирається на свіжі спогади. Як влучно зазначала Г. Бондар, перевагою свіжих спогадів є їхній потенціал реконструкції та вивчення досвіду. Записуючи оповіді свідків сучасних подій, маємо справу з фактографічно вартісними інтерв'ю, які становлять джерельну базу та які не будуть збереженими в архівах, водночас дадуть дослідникові відповіді на нетипові питання¹. Ці розповіді є цінним досвідом того, як людям

¹ Бондар Г. Сьогодні історія твориться в Україні. Усна історія і досвіди незавершених революцій та війни: міркування про дискусійне і (не)очевидне. *Слухати, чути, розуміти: Усна історія України XX–XXI ст.*: зб. наук. праць / за наук. ред. д-ра істор. наук Г. Грінченко. Київ : ТОВ «АРТ КНИГА», 2021. 352 с.

у критичній ситуації вдалося зберегти свою гідність, при цьому й себе врятувати, і встигнути допомогти іншим. Ці розповіді – свідчення того, як херсонці змогли знайти спосіб швидко розібратись у нових ієрархічних соціальних структурах та вміло маневрувати в різноманітних ситуаціях взаємодій соціально-культурного середовища, що мають фундаментальні наслідки для кожного. Усе це наклалося на вміння розвивати власні якості, і люди починали діяти відповідно до самостійно набутих уявлень про те, як потрібно правильно вчинити в тій чи іншій ситуації залежно від індивідуальних обставин.

Усноісторичні дослідження не є новими в історії України, вони широко використовувались у багатьох розвідках. Метод усної історії успішно застосовується українськими вченими під час дослідження маловивчених, слабко задокументованих історичних подій з метою аналізу та реконструкції глибини прожитих процесів, які не зафіксовані у фото- та відеодокументах. Водночас усна історія спрямовує сучасних дослідників України на адекватне документування та реконструкцію минулого, що можна вважати важливим елементом для осмислення нещодавно пережитих подій. Метод усної історії широко використовується вітчизняними дослідниками щодо вивчення Голодомору 1932–1933 р., Голокосту, Другої світової війни, Афганської війни тощо. Так, наприклад, А. Бойко збирав усні історії Степової України¹, В. Нолл досліджував трансформації громадянського суспільства на основі усної історії селянської культури 1920–1930-х рр.², Т. Тхоржевська вивчала на основі усної історії процеси урбанізації Одеси протягом 1950–1980-х рр.³

Водночас для досягнення дослідницьких завдань упорядник користувався методом спостереження. Оскільки сам пережив окупацію Херсона у 2022 р., то мав можливість самостійно реєструвати й документувати події, які відбувались у місті. Спостереження як один із методів збору первинної інформації допомогло цілеспря-

¹ Бойко А. Усна історія Степової України. Запоріжжя : АА ТанDEM, 2015. Т. 11. 352 с.

² Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія селянської культури 1920-30 років. Київ : Родовід, Центр досліджень усної історії та культури, 1999. 559 с.

³ Тхоржевська Т. Одеса очима «понаєхавших»: усна історія урбанізації 50–80-ті рр. ХХ ст. Одеса : Поліграф, 2022. 192 с.

мовано слідкувати за розгортанням історичних подій і систематично фіксувати значущі соціальні, політичні, економічні процеси. Здебільшого спостереження здійснювалося за поведінкою й діями конкретних людей і соціальних груп з метою первинного аналізу їхніх дій. Цей метод можна вважати достатньо дієвим і корисним, оскільки він дозволяв відстежувати реальні поведінкові моменти. Власна рефлексія пережиття окупації Херсона в цілому допомогла упорядникові розробити опитувальник.

З метою досягнення дослідницьких завдань широко використовувалася методологія вивчення повсякденності. У межах зазначеного дослідження розглядалися питання організації побуту в окупації, раціону харчування, цін на продукти харчування та послуги, допомоги волонтерів та церкви, умов проживання та адаптації, способів лікування, вирішення проблем, пов'язаних з інформаційним простором, організації часу і простору, норм поведінки, соціально-політичних уподобань, ціннісних орієнтирів тощо. Такий методологічний прийом цілком вкладається в напрями дослідження культурної, локальної та міської історії, історії ментальності тощо. Одним із фокусів у роботі є вивчення побуту, соціальної поведінки, настроїв, менталітету людей, які на особистому досвіді пізнали всі складнощі окупації. На цьому тлі більш глибоко відображаються процеси херсонської моделі окупації. У структурі теорії повсякденності переважають усні джерела (інтерв'ю, спогади), оскільки вони найповніше характеризують усі складнощі пережитої трагедії. Саме тому до опитувальника було внесено багато питань із світу людської буденності, що відображають головні емоції, реакції на постійно змінювані події, повсякденне мислення, сумніви тощо.

Про необхідність звернення саме до «живої історії» говорили багато вітчизняних науковців. Наприклад, В. Константинова і І. Лиман у власних усноісторичних дослідженнях з історії Голодомору 1932–1933 рр.¹ акцентували увагу на тому, щоб питома вага джерел не була закритою для загального користування. У цій праці укладач

¹ Усна історія Голодомору 1932–1933 років у Північному Приазов'ї. Бердянський вимір / упоряд. : Лиман І. І., Константинова В. М. Запоріжжя : АА ТанDEM, 2009. 302 с. ; Усна історія Голодомору 1932–1933 років у Північному Приазов'ї : матеріали історико-археографічних експедицій / упоряд. : Константинова В. М. Запоріжжя : АА ТанDEM, 2009. 532 с.

намагається передати слова респондентів, не змінюючи стилістичного характеру оповіді, не нав'язуючи власні оцінки, а саме так, як ці події закарбувались у пам'яті самовидців і учасників подій, хоча з певними оцінками сам упорядник не завжди згоден.

Власне збір і публікація усних історій про минуле не належали до сфери наукових інтересів упорядника, оскільки весь творчий час до цього було присвячено проблемам, пов'язаним із діяльністю міського самоврядування на Півдні України наприкінці XVIII – початку XX ст. Проте «перебування» в міській тематиці допомогло перейти до вивчення, аналізу, збору та публікації усних історій про окупацію м. Херсон. Після деокупації на базі ХДУ ректор О.В. Співаковський ініціював дослідницьку тему з вивчення проблем окупації м. Херсон під назвою «Окупація та визволення Херсона: Антонівський міст, Бузковий парк та героїзм цивільного спротиву», керівником якої став доктор історичних наук, професор кафедри історії, археології та методики викладання О.В. Черемісін.

Розширенню можливостей подання теми херсонської окупації посприяла стипендіальна програма, презентована Центром міської історії. У межах цієї програми за підтримки Центру й проводився збір інтерв'ю. Сучасні технології дозволили охопити опитуваннями багатьох херсонців, які пережили окупацію й мають різні досвіди: організації спротиву, побуту, роботи; уникнення участі у проросійських проектах; виїзду; спілкування з окупантами та колаборантами.

Доречно буде звернути увагу на те, що, незважаючи на короткий термін післяокупаційного періоду, уже почала складатись історіографія вивчення проблеми окупації Херсона. Зокрема, можна назвати статтю херсонського дослідника С. Водотики, який у своїй розвідці прагнув показати, як змінювалося життя Херсона в перші тижні після окупації¹.

У своїй статті С. К. Костючков висвітлює модель політичного брендингу Херсонської області. На прикладі міста Херсон та села Чорнобаївка він визначає деталі процесу формування територі-

¹ Водотика С. Г. Місто, яке не боялося: Херсон у перші місяці російської окупації. *Україна модерна – міжнародний інтелектуальний часопис*. 2022. URL : https://uamoderna.com/md/xerson-u-pershi-misyaczi-rosijskoi-okupaczii?fbclid=IwAR30kpuqVOIuy7BoH_7zqkRq0r86wRgdg9NZBnrxEjzegW9ND9hVsSlng

ального політичного бренду засобами масової інформації в умовах російсько-української війни¹.

Зубченко О. С. здійснив соціологічний аналіз проявів корпоративізму в Запорізькій та Херсонській областях. У ході своїх досліджень він дійшов висновку, що серед ватажків ворога переважали представники вищих суспільних прошарків, які входили до складу державного управління і могли діяти від імені держави².

Однак, попри те що наукове осмислення цього періоду тільки починається, зауважимо, що автори не використовували методологію усної історії з метою аналізу та поглибленого вивчення особливостей херсонської моделі окупації.

Щоб полегшити читачам розуміння сутності викладеного матеріалу, звертаємо увагу на те, як відбувався збір інформації. На початковому етапі упорядник окреслив методологічні підходи, за якими буде відбуватися робота й складання опитувальника. Це передбачало визначення географічних меж дослідження та кола респондентів. До респондентів віднесено представників різних категорій населення: за статтю, віком, соціальною належністю, освітою, місцем роботи та місцем проживання в самому Херсоні, що надає змогу більш репрезентативно відобразити сутність і глибину подій, які переживалися.

Метою дослідження обрано відтворення, презентацію та публікацію результатів усної історичних опитувань щодо цивільного спротиву. Головними фокусами особистісних досвідів самовидців є погляди зсередини на політичні, воєнні, соціально-економічні та культурні процеси.

Основні змістові елементи, які розгортаються на сторінках збірки, – це цивільний спротив населення Херсона намірам окупантам побудувати російський простір. Спротив цивільного населення міста мав багато форм, зокрема, такі: активний спротив – участь у проукраїнських мітингах, в організації руху «Жовта стрічка», спілкування з широкою аудиторією за допомогою соціальних

¹ Костючков С. К. Формування політичного бренду території засобами мас-медіа в умовах російсько-української війни (на прикладі Херсонщини). *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 101–107. DOI <https://doi.org/10.32782/app.v71.2023.14>

² Зубченко О. С. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях Півдня України: соціологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. № 3(55). С. 15–23.

мереж і презентація власної позиції, розгортання широкої мережі українського волонтерського руху тощо; пасивний спротив – відмова від співпраці, відмова виходити на роботу, відмова від участі в масових заходах, відмова від розповсюдження окупаційної гуманітарної допомоги, відкрите прослуховування української музики тощо; ненасильницькі форми протесту – бойкот російських товарів, невтручання, купівля тільки українських товарів, символічні протести, підпільна робота за українським законодавством, виїзд за межі тимчасово окупованої території тощо.

Цивільний спротив став досить поширеною практикою протягом ХХ ст., і його застосовували передусім для боротьби проти тоталітарних диктатур та поліцейських режимів або для боротьби з військовою агресією іноземних загарбників. Херсон, який пережив процес іноземної військової агресії з боку російської федерації у 2022 р., не вперше у своїй історії стикається з окупацією. Проте особливість подій 2022 р. полягає в тому, що документування досвідів представників цивільного спротиву відбувається під час незавершеної війни, яка триває до сьогодні. Тому зібрані в роботі інтерв'ю з учасниками спротиву є унікальними, оскільки документуються одразу, а не методом опитування після завершення війни. Такий досвід вивчення життєвих та побутових перипетій є цінним не тільки для всіх громадян України, а й для всієї світової спільноти.

Практичні заходи цивільного спротиву ґрунтувалися на кількох базових принципах:

1. Єдність – брали участь різноманітні прошарки суспільства незалежно від соціального статусу й місця роботи. Про успіхи спротиву Херсона можна стверджувати з огляду на величезну кількість тих, хто долучився до цього руху: віряни й атеїсти, поліцейські й чиновники, підприємці й робітники, викладачі й студенти, лікарі й працівники культури. Успішність цивільного спротиву спричиняла глибоке невдоволення окупаційної адміністрації і військових, навіть якщо дії населення мали спонтанний, ситуативний або індивідуальний характер.

2. Дисципліна – соціальний простір Херсона виявився настільки спроможним до фундаментальних змін, що населенню вдавалося всередині тимчасової окупації самостійно підтримувати дисципліну. Про це свідчило, наприклад, відвідування мітин-

гів, під час яких групи муніципальної варти допомагали уникнути провокацій та запобігали мародерству в місті, що дозволило досить швидко локалізувати й зупинити ці процеси та попередити конфліктні ситуації у величезних чергах до магазинів. У цілому дисципліна в окупації була дуже важливим принципом цивільного спротиву, оскільки до її дотримання долучалися великі маси населення з різних соціальних груп, які мали різні ситуативні/спонтанні дії/цілі.

3. Адаптація – досить велика кількість мешканців міста пристосувалася до фундаментально нових умов на основі індивідуального аналізу конкретної ситуації. Містяни зробили відповідні висновки, які є особливим досвідом в екстремальній ситуації. Найпомітніше ефект адаптації виявлявся в універсалізації та гуманізації соціально-економічних відносин, запасанні продукцією, заміні ланцюгів поставок, швидкій реакції на зміни умов життя в критичній ситуації, взаємодопомозі та взаємовиручці, обміні товарами та послугами, самоорганізованій підпільній діяльності економічних інститутів, самообмеженості тощо.

4. Остракізм – на побутовому рівні процес цивільного спротиву виявлявся в бойкотуванні певних осіб, які намагалися поширювати агітацію країни-агресора, наприклад: виключення з груп у соціальних мережах, відмова спілкуватись із колаборантами, видалення з категорії «друзі» у фейсбуці тощо.

Спільними рисами наведених вище принципів спротиву були: непокірність новій адміністрації, невиконання вимог окупантів, невиконання наказів розійтись з мітингів або недотримання комендантської години, переховування втікачів або ветеранів АТО, невиконання наказів агресора, відмова від призову до російської армії, масова відмова від участі у псевдореферендумі тощо.

Характерною рисою цивільного спротиву в умовах окупації Херсона стала відсутність стратегічного планування цього процесу. Це важливо з огляду на думку багатьох науковців і теоретиків громадянської непокори, які вказували на те, що цей рух не міг мати позитивних результатів без єдиного керівництва. А втім на практиці у вимірах тимчасової окупації Херсона процес цивільного спротиву відбувався самоорганізовано, і визначити конкретних керівників не видається можливим.

У межах дослідницького проєкту передбачається характеристика на основі усноїсторичних оповідей таких важливих складових, які максимально розкривають повсякденний простір життя в тимчасово окупованому місті:

- участь ТРО у захисті Херсона на початку широкомасштабного вторгнення протягом 24 лютого – 1 березня 2022 р.;

- повсякденні практики життя херсонців, які опинилися в окупації без звичних логістичних ланцюжків забезпечення побутовими й харчовими товарами, в атмосфері мілітаризації міського простору, викрадень, знущань та в умовах гуманітарної катастрофи. За таких обставин містянам довелося вчитись інакше організувати логістичні гуманітарні ланцюжки; ризикувати життям і свободою, щоб приховати український банкінг; зберігати у фінансовому обігу національну валюту – гривню, відмовлятися від обігу російського рубля; переорієнтовувати ринок на внутрішнього споживача;

- організація та перебіг цивільного спротиву херсонців окупаційним військам;

- особливості комунікації цивільного населення з озброєними військовими загарбницької армії як важливий досвід урбаністичних практик воєнного часу;

- обмеження росіянами доступу в місті до цифрового інформаційного простору як важливого ресурсу знаходження альтернативних інформаційних джерел; пошук варіантів виходу зі штучно створеного інформаційного вакууму. Захоплення Херсона супроводжувалося й тим, що окупаційні війська відключили місто від операторів українського зв'язку, інтернету, телебачення, радіомовлення, тобто окупували не тільки територію, місто й регіон як певну площу, а й максимально скоротили інформаційний простір із метою поширення російської пропаганди та російських засобів зв'язку та телекомунікації. Такі дії дуже ускладнили життя херсонців, але вони змогли пристосувати російський інтернет для безпечного зв'язку з Україною, налагодили цифрову комунікацію з західноєвропейськими країнами, знайшли можливість розповідати й показувати те, що робиться в місті, які злочини чинять окупанти, доносити до всіх і кожного, що «Херсон – це Україна» не тільки на вербальному рівні, а й на конкретних практиках життя. Ризикуючи життям, херсонці демонстрували, що не скорилися, не здались, і не просто чекають на визволення, а й різними засобами й методами

погіршують життя окупантів. Власний досвід перебування в такій ситуації показав, що можна навчитися не тільки самим комунікувати в окупованому просторі для забезпечення життєвих потреб, а й організувати наукові заходи. За період окупації були використані можливості для розмежування реальної та віртуальної особи, написання й опублікування наукових статей на підконтрольній Україні території, проведення навчальних занять дистанційно, організації та проведення науково-практичних конференцій. Так, наприклад, колектив факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету 17–18 листопада 2022 р., у найбільш складний період деокупації Херсона, організував і провів міжнародну науково-практичну конференцію «Філософсько-світоглядний вимір сучасності: міждисциплінарні дискурси»;

- функціонування загальноосвітніх установ, оскільки окупаційна влада докладала максимальних зусиль для переведення всіх закладів дошкільної, молодшої, середньої та вищої освіти на викладання за програмами країни-окупанта. Це натомість закріпило повний перехід навчальних закладів у цифровий інформаційний простір на основі різних освітніх платформ, стимулювало пошук нових форм і методів забезпечення ефективного навчального процесу, організації успішної цифрової моделі адміністрування. У цьому аспекті важливою складовою освітнього простору стало поширення цифрових журналів, цифрового підпису та інших форм цифрового обігу інформації, що раніше застосовувалися спорадично. Під час перебування в окупованому міському просторі викладачі навчилися ховати документацію від ворога, протидіяти акціям примусу на особу й не коритись окупантам, відмовлятися від співпраці з агресором і берегти вірність Україні. Викладачі відчували постійний психологічний тиск через загрозу звернення з боку окупантів із пропозицією/зобов'язанням/примусом долучитися до організації освітнього процесу за російськими програмами. Батьки з початку навчального року у вересні 2022 р. мали опікуватися тим, як убезпечити дітей від відвідування відкритих російськомовних класів. На викладацький склад чинився і фізичний тиск. Викладачів переслідували, затримували, заарештовували, вживали щодо них каральні заходи. Однак, незважаючи на скрутні часи, багато викладачів Херсона змогли подолати всі перепони, зберегти освітні бази даних, провадити навчальний

процес за українським законодавством, організувавши його на цифровій основі;

– трансформація життєвого міського простору, оскільки присутність окупаційних військ значно зменшила просторово-географічні межі, скоротила доступні міські території. Виникла велика кількість перепон, зокрема, у перші місяці окупації буквально на кожному кроці стояли блокпости, на яких відбувалася перевірка документів, особистих речей, автомобілів; було введено комендантську годину. Це значно обмежувало можливості пересування, створювало аномальний психологічний тиск і змушувало вчитися жити в обмеженому просторі. Водночас окупанти здійснювали політику зміни міської ідентичності: нав'язували ідеї звеличення російських героїв, поширювали в міському просторі наративи російської пропаганди. Наприклад, активно культивувалися тези: О. Суворов – великий генерал і захисник Херсона; російський і український народи – це єдине ціле, оскільки вони «братські»; Голодомору в Україні не було, і росіяни ніколи в житті не ображали українців, а, навпаки, захищали їх; Херсон – це російське місто і завжди ним було тощо. Інакше кажучи, створювали антиісторичну позицію, що Херсон до України не має жодного стосунку. Також окупаційна діяльність призвела до демонтажу та викрадення багатьох історичних пам'яток, пограбованими виявилися музейні, культурні, архівні установи.

Самовидцями цих подій і були герої книги, які у своїх інтерв'ю ділилися спогадами щодо цивільного спротиву та повсякденних практик виживання.

На етапі остаточного формування опитувальника корисною була участь у симпозіумі, який відбувся у Львові 1–3 червня 2023 року. Отримана інформація допомогла скоригувати, уточнити, конкретизувати, звузити або розширити деякі запитання.

У межах дослідницького фокусу «Документування досвідів війни» відбувалося відтворення перебігу окупації Херсона на основі усних джерел та рефлексії власного перебування в місті під час окупації. Важливою складовою дослідження стало вивчення історії цивільного спротиву в Херсоні, що набув форм мирних протестів, ненасильницького спротиву та партизанського руху в місті, який виявлявся у збиранні інформації для ЗСУ, ліквідації ворожої техніки, пошкодженні логістичних зв'язків тощо. Гідне висвітлення

отримала й волонтерська діяльність, що забезпечила багатьом херсонцям можливість пережити окупацію.

У ході виконання завдань дослідницької стипендії у Львові укладач мав змогу долучатися до роботи багатьох зібрань, семінарів, які організував Центр міської історії, вносити конкретні уточнення й виправляти певні організаційні та методологічні похибки. Під час таких наукових засідань і сам ставав учасником дискусій та обговорень проблем презентацій досліджень, які здійснюються під час війни.

Найбільш активна фаза збирання усної історичної свідчень припала на червень–серпень 2023 року, коли збиралися, узагальнювалися й транскрибувалися усні свідчення. У цілому за період збору інформації опитано 88 учасників подій, пов'язаних з окупацією Херсона у 2022 році. Траплялись і відмови. Так, наприклад, упоряднику відмовили в інтерв'ю 10 осіб, які пережили окупацію. Посилалися на різні причини: боялися реакції з боку керівництва установи, у якій працюють; не змогли ще самостійно проаналізувати процес окупації й не були готові до інтерв'ю; не мали бажання потрапляти в інфомедійний простір; не вважали, що під час окупації змогли зробити щось героїчне або мінімізували власний досвід пережиття окупації, вважаючи, що перебували короткий термін на окупованій території або не відзначилися нічим особливим. Також отримано після вже проведених інтерв'ю декілька відмов з посиланням на те, що люди не готові оприлюднювати власні історії. З-поміж респондентів лише один виявив бажання свідчити анонімно, усі інші погодилися виступати під своїми справжніми іменами та прізвищами. Також варто зазначити, що частина інтерв'ю не мала розгорнутого характеру, оскільки респонденти відповідали коротко, без уточнень, або вважали за необхідне висвітлити тільки один або два ключові аспекти пережиття досвіду окупації. Такі короткі інтерв'ю поки що залишилися для створення матеріалів аналітичного характеру або публікації у фахових статтях.

Респонденти виявились особами різного віку. У цілому можна визначити три вікові категорії: 1) народжені в 1950–1960-х роках (і які пройшли процес соціалізації за радянських часів); 2) народжені у 1970–1980-х роках; 3) народжені після 1991 року.

Респонденти є представниками різних професій: військові пенсіонери, учасники територіальної оборони міста, приватні підпри-

емці, працівники культури й бібліотек, шкільні вчителі, працівники театру, викладачі університетів, лікарі, волонтери, пенсіонери, працівники телерадіокомпаній, тренери спортивних секцій, депутати обласної, міської та районної рад Херсона тощо.

Усі вони мали власні неповторні досвіди пережиття окупації та цивільного спротиву, що надає можливість глибоко оцінити драматичний процес окупації міста. На релігійній належності респондентів ми намагалися не акцентувати увагу, надаючи можливість за власним бажанням висловлюватися з цього приводу.

Упорядник сконцентрувався на фіксуванні свідчень про особливості цивільного спротиву, досвіди пережиття окупації Херсона, при цьому не відволікаючись на детальні екскурси в попередній період життя. Хоча опитувальник і містив питання про життя в доокупаційний період, але всі респонденти не акцентували на ньому увагу.

Інтерв'ю здебільшого проводилися на відстані, без особистого контакту, за допомогою сучасних технологій – у режимі зум-конференцій та телефонних розмов. Упорядник здійснив транскрипти інтерв'ю разом зі звіркою відповідності кожної транскрипції аудіо- і відеозаписам. Після набору інтерв'ю з респондентами проводилась уточнювальна робота з приводу повноти змісту.

Респонденти мали можливість обирати зручний час для інтерв'ю за попередньою домовленістю, у процесі якої пояснювалися мета й завдання розмови, узгоджувались умови публікації. За бажанням респондентам передавався для ознайомлення відео- або аудіозапис інтерв'ю.

Тексти-транскрипти в цьому виданні систематизовано за алфавітним принципом. Усього до збірника увійшло 27 інтерв'ю: жінок – 12, чоловіків – 15. Із респондентів 10 осіб перебували в Херсоні протягом всього періоду окупації, 5 осіб провели в окупації від 5 до 7 місяців, 12 осіб – до 5 місяців.

Під час роботи над збірником інтерв'ю укладач спирався на рекомендації вітчизняних спеціалістів у галузі досліджень усної історії, опубліковані в збірнику «Слухати, чути, розуміти: усна історія України ХХ–ХХІ століть» за редакцією Г. Грінченко. На його сторінках порушувалися питання опису подій незавершеного процесу, методики, практики, етики усної історичного дослідження. Необхідно зазначити, що методичні й практичні рекомендації упо-

рядник дещо модифікував й узгодив відповідно до умов пережиття окупації Херсона.

Вагомим базисом для підготовки до проведення інтерв'ю стала стаття Д. Річі, А. Портеллі «Практичні вправи: методика інтерв'ювання та питання етики усної історичного дослідження»¹. Відповідно, і робота упорядника над обраною темою пройшла кілька етапів.

Підготовка до інтерв'ю: загальне ознайомлення з інформацією на конкретну тему (оскільки сам пережив окупацію, підготуватися до майбутніх інтерв'ю було легше).

Планування інтерв'ю: запрошення респондентів і тих мешканців, які переживали окупацію. Щоб змістовніше розкрити сутність цивільного спротиву в окупації, намагався добирати респондентів з-поміж представників різного віку, статі, професій, мешканців різних районів міста тощо.

Проведення інтерв'ю: розповідь про пережиття окупації відбувалася переважно в хронологічному порядку, але іноді респонденти зверталися повторно до найбільш емоційно значущих подій. Іноді ставились уточнювальні запитання. Упорядник не обмежувався тільки набором викладених фактів – фіксувався й сам емоційний стан, у якому перебували респонденти, шляхом виділення його в текстах-транскриптах.

Завершення інтерв'ю: окреслення того, як респонденти переживають сучасний стан війни, які мають плани на майбутнє, чи можуть спрогнозувати завершення війни. Також робилося уточнення, чи всі аспекти були охоплені в запитаннях і чи не мають респонденти бажання/змоги щось додати.

Кожен транскрипт містить заголовок, у якому зазначаються: повне прізвище, ім'я та по батькові респондента, дата і місце народження, місце постійного проживання, дата проведення інтерв'ю, прізвище, ім'я та по батькові інтерв'юера, установа, яку представляє інтерв'юер.

Питання розміщені в тексті інтерв'ю, оскільки це допомагає краще зрозуміти, про який аспект окупації йдеться. На початку розмови всім респондентам ставилися питання: чи згодні виступати

¹ Річі Д., Портеллі А. Практичні вправи: методика інтерв'ювання та питання етики усної історичного дослідження. *Слухати, чути, розуміти: усна історія України ХХ–ХХІ століть* / за заг. ред. Г. Грінченко. Київ : ТОВ «АРТ КНИГА», 2021. С. 287–339.

під своїм справжнім прізвищем, ім'ям та по батькові; дата і місце народження; національність та громадянство; сімейний стан та місце роботи; термін, проведений в окупації – і потім ішов перелік основних питань. Вони розкривали сутність процесу окупації, починались із розповіді про життя до повномасштабного вторгнення, а далі йшлося про час окупації. Кількість цих запитань залежала від терміну перебування в окупації або бажання респондентів сконцентрувати свою увагу тільки на конкретних епізодах. Завершувались інтерв'ю питаннями про те, як живуть респонденти зараз (на момент проведення інтерв'ю), про їхні подальші плани та прогнози щодо завершення війни. Також пропонувалося доповнити розповідь – у разі якщо інтерв'юер не врахував у попередніх питаннях усі аспекти пережиття окупації, якими респондент хотів поділитися. Як правило, доповнень у респондентів не виникало, тобто інтерв'ю постають як завершена розповідь.

Усі інтерв'ю мали індивідуальний характер. Групові інтерв'ю не проводилися. Стилiстика розповіді упорядником не змінювалась і не коригувалася. Інтерв'ю залишені в повнотекстовому варіанті й не розділені за тематичним принципом, тобто забезпечується послідовність, повнота та суцільність поданої інформації. Тексти відповідей відділяються абзацами, а текст запитання виділяється ще й курсивом. Транскрипти друкуються відповідно до норм сучасного українського правопису і зберігають стилістику мовлення кожного окремого респондента. Усі респонденти спілкувалися виключно українською мовою, винятки переходу на російську пов'язані з особливостями ведення бесід з окупаційними військами або колаборантами російською мовою.

Передача запитань та відповідей здійснювалася за правилами сучасного українського правопису із застосуванням розділових знаків: «,», «;», «:», «-», «(...)». Під час підготовки видання на етапі узгодження змісту відповідей зроблені самими респондентами уточнення виділені квадратними дужками [...]. Круглими дужками (...) позначені зміни емоційного стану, який виділений курсивом. Водночас зауважимо, що зміни емоційного стану помічалися відносно рідко. Здебільшого респонденти відповідали рівним голосом. Іноді зміна емоційного стану виявлялась у вигляді сміху або плачу, упевненості або невпевненості. Деякі моменти респонденти забували менше ніж через рік після деокупації Херсона.

Імена, прізвища, топоніми, гідроніми, назви установ і організацій передані словами респондентів відповідно до оригіналу. На прохання респондентів деякі імена не вказані з етичних міркувань, а також частково вилучено інформацію з відповідей. Необхідно зазначити, що вилученої інформації пропорційно мало й вона в цілому не впливає на загальний зміст відповідей.

Умовно всі свідчення поділені на чотири часові проміжки: 1) життя до окупації; 2) життя в момент окупації; 3) життя після деокупації; 4) плани й прогнози на майбутнє. Наскільки виправдаються побажання кожного респондента, можна буде дізнатися тільки через певний час, але всіх їх об'єднує спільний пережитий досвід окупації, а тому кожен зміг побачити, почути щось індивідуальне й унікальне.

Усі фото- та відеоматеріали, отримані від респондентів, які змогли зберегти їх і надати для подальшого вивчення й аналізу історії окупації Херсона, публікуються за їх згодою і мають відповідні підписи.

Збірник ґрунтується на свіжих оповідях херсонців, які в надскладний час переживали й творили новітню історію та заслуговують на центральне місце в ній, адже пережили страшні часи окупації. Вони мають різні досвіди, погляди, національність, віросповідання, але спільна біда всіх об'єднала. Саме в такі моменти усна історія набуває дуже важливого значення, оскільки свіжі спогади насичують її емоційною і чуттєвою складовою, яка здатна передати відчуття, деталізовані відтворені ситуації. Усні історії реконструюють минулий час в усій своїй репрезентативності, ураховуючи й ті моменти, які слабо задокументовані, не потрапили в об'єктиви відеокамер і не збереглися на фотографіях. Саме в такий спосіб можна передати всю повноту драми, яку пережили херсонці.

На завершення хочу подякувати всім респондентам, які погодились довірити мені свої розповіді.

Андрищенко Андрій Сергійович,

приватний підприємець

1994 року народження, мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записано 5 червня 2023 р. в м. Херсон Костючковим Сергієм Карповичем (ХДУ)
та Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Вкажіть Ваше місце роботи і посаду.*

Андрищенко Андрій Сергійович (далі – А.А.): Начальник відділу гуманітарної допомоги населенню Херсонської МВА

Ч.О.: *Скільки часу Ви провели в окупації?*

А.А.: Повністю всю окупацію.

Костючков Сергій Карпович: *У чому полягав Ваш досвід пережиття окупації?*

А.А.: Так, війна застала мене морально не готовим. Я ще не розумів, що саме, але я розумів, що щось таке буде відбуватись. Десь за тиждень я вже чітко собі усвідомлював, як треба готувати тривожний «чемоданчик», документи, батарейки, засоби зв'язку – там заряджати павербанки, запаси палива тощо. Це не завжди сприймалось як таке, що потребує негайного виконання, на жаль, але саме ранок 24 я зустрів з деякими представниками персоналу, абсолютно випадково серед невеликої вечірки мені захотілося подивитися ютуб. Відкрив ютуб, і там мені втрапив на очі великий сюжет від BBC про Україну, і я побачив на заставці ролик обличчя Медведчука. Я так подумав: «Що ця падла може розказати про Україну правильного?».

Почав дивитися це інтерв'ю, десь з годину майже довжиною, і десь на середині інтерв'ю я вже переключив і тупо натиснув вперед, наступним відео вже був ефір путіна. Звичайно, спочатку я думав, що це чергова провокація, поки мені не зателефонував знайомий десь о пів на четверту сказати, що підняли по бойовій

тривозі. Це він був у ППО, і сказав, що вже почалося, і це вже точно. А з першими вибухами спочатку думали, були такі плани, у мене є невеличкий пансіонат, я думав, що евакуую туди родину одразу, бо міст можуть бомбити, а там невелике курортне селище. І так сталося, що поки я вмовив рідних, які ще не усвідомили це, а це вже майже був південь, майже 12.00. Мені зателефонували, сказали, що на шляху до Залізного Порта вже висаджується десант і туди вже їхати небезпечно, там вже можуть бути якісь бої.

Ми туди і не поїхали, я залишився в місті на декілька днів, думав так собі, шукати засоби, куди поїхати, але через деякий час мені зателефонував знайомий і говорить: «Йде набір у лави спротиву у муніципальну варту. Поліція поїхала, треба варту нести, якось збиратись». І це перше було масове таке «величезне віче» десь в перших датах і величезне народне віче.

Я пам'ятаю Дніпровський парк... Мене запросив Юліан Лучко. Дуже багато хлопців зібралось, хтось зі зброєю там, хтось з ножиком, хтось із шокером. Дівчата також приходили, багато дівчат було. Зібралися та й давай думати, як робити, що робити і як собі раду дати. Таким чином, утворилося об'єднання, яке тоді ще не мало жодної назви. Ми собі розуміли, що центральним типу координатором, ідеологом цього об'єднання був Ілля Карамаліков, який, на жаль, виявився зрадником. У Дніпровському районі їм керував, підрозділом умовним, керував Юліан Лучко. Я для себе відразу взяв функцію координатора між невеликими групами патрулювання, які створилися, і людьми, що зверталися до нашої новоутвореної гарячої лінії. Тобто ми зробили візитівки і поширили номери телефонів, якщо ви побачили мародерів, якщо вам потрібна психологічна допомога, якщо у вас немає продуктів.

З усіх напрямків майже до нас зверталися. Шалена кількість дзвінків була, я вже не пам'ятаю скільки, один не встигав, допомагали інші, і вночі, і вдень телефонували. Дуже багато телефонували літні люди, казали: «А там ви що вже з росією чи ви ще наші? Хто ви такі взагалі? Як до вас звертатися?». Дуже багато випадків було із надання допомоги продуктами, дуже багато фізично приходили допомагали: вікна позабивати, що тільки не було в людей і забанки... Але ми розуміли, що так простіше буде сприйматися те, що відбувається, то дуже багато людей потребували нашої допомоги. Потім представники невеликого бізнесу, невеликих магазинчиків

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

або більших мереж починали зачиняти свої магазини, і вони запропонували нам взяти їх продукти для того, щоб роздавати тим, хто цього потребує.

У нас вже на той час було на обліку не більше, ніж шестеро сімей з дітьми інтернатів домашнього типу, які вже залишилися без забезпечення і навіть не було, де продуктів купити, якщо ти хочеш цього. На ринку, який відкрився перший, перша точка, де можна було взяти картоплю, то продавалася просто «за космос», я пам'ятаю десь 75 грн за кілограм. Єдина точка. Там така черга була. Тобто, треба була допомога людям, особливо літнім людям, і це набуло такого широкого розголосу. Ще патрулювали вулиці, звичайно, по вечорам, користуючись застосунком «Zello». Постійно збирали інформацію про переміщення ворога, передавали її. І в середині мережі у нас був ще хлопець, який це все записував типу «там-то блокпост, там-то техніка заїхала». Тобто ми постійно моніторили місто, а також і вночі. І на це могли лише споглядати за цим, потім коли ввели комендантську годину, то ми вже реагували, якщо швидко вискочити могли. А так нам вже не можна було, бо ми розуміли, що розмовляти з нами довго ніхто не буде. Ось.

Перший візит орків до нас у штаб відбувся десь наприкінці березня. Вони заїхали, побили наших хлопців, знайшли муляж автоматів, який використовувався у вечірній час, дівчата ходили там із автоматом. Тобто це іграшка, там немає жодного реального відношення до зброї воно не мало. Вони той автомат взяли, зняли з ним відео. Побили наших хлопців, там повісили прапор. У нас були величезні прапори. Вони взяли прапор на його фоні зняли фільм, що це штаб озброєних до зубів націоналістів. У них тут в підвалах хаймерси і збираються тероризувати місцеве населення. Для себе зняли таке відео і намагались його поширити. А також сказали, якщо ще раз десь нас побачать більше трьох чоловік, будуть карати. І тоді наші зустрічі стали більш такими: зустрічалися в різних місцях, які ще не були «засвіченими» – або невеликі бари, або на квартирах, або на подвір'ях, або десь в публічних місцях, навіть там, де було складно виділити, що це якась група людей із своїми інтересами особливими. Продовжили волонтерити, продовжували якимось допомагати народу. Вже багато з нас на той момент виїхали із міста, розуміючи ситуацію, певна частина наших людей долучилася

до лав Збройних Сил України. Наприклад, у мене виїхали батьки в Київ, ще встигли.

Далі в місті зняли прапор – останній український над будівлею адміністрації міської біля «Адмірала». Коли зняли останній прапор, трішки було хвилююче, болісно, адже це була така гордість, що ми в окупації, а прапор ще майорить, а потім зняли, і в нас теза така виникла, що вони зняли один прапор, а ми підніmemo тисячі. Був у нас такий кравець, який входив до лав муніципальної варти Олег Акімченков, його дуже багато людей у місті знають, він дуже гарний кравець, він допоміг нам перетворити одне з полотнищ прапора на величезну кількість стрічок. Ми тоді ще вдень, не зовсім розуміючи небезпеки, на адреналіні, по вулиці Перекопській, в сквері біля пам'ятника Шевченка якраз розвішували стрічки. Тобто весь парк був завішаний стрічками. Ми вийшли в трьох-чотирьох, до нас доєдналися діти, лазили по деревах і якомога вище, щоб його зняти було-складніше.

І, дійсно, прикрасили дуже гарно: так людям підняли настрої, патріотизм такий засяяв трішки. Але потім оці стрічки скінчилися, і ідея опору перейшла в те, що ми можемо залишати написи, щоб підкреслювати: хто тут є господарем, а хто тут гість непроханий, посилали окупанта за напрямом корабля і таке інше. Спочатку це були прості написи типу «Слава Україні!», «Херсон – це Україна!», «Ні – референдуму!» чи щось таке. Але потім нам почав дуже допомагати пан Соболевський. Він тоді і грошима нам допомагав, надсилав гроші на те, щоб ми балончики придбали, і надсилав, вже були проблеми зі зв'язком, неможливо було відслідковувати актуальність якихось тенденцій, що взагалі відбувається, такий інформаційний вакуум, в якому ми знаходились, і він нам надсилав ті тези, які на той час були найбільш актуальними, і ми їх промальовували.

Коли вже вдарили по мосту, часто писали рускою, аби вони розуміли і точно читали. Часто ставили позначки на будівлях або автівках колаборантів, якщо розуміли точно. Часто на місцях, де проживали окупанти, ставили такі позначки. Дуже багато написів таких створювали за ніч. Тобто розробилася така схема, коли я з декількома хлопцями виходив зранку, ще до закінчення комендантської години, але вже було світло, швиденько промальовували. Ні ключів, ні телефонів. Нічого. Ні документів, щоб не можна було, бо якщо одного піймають, щоб не можна було встановити зв'язок

між нами... тобто так. І потім вже вдень я ходив фотографував і відправляв це все назовні, так би мовити панові Юрію. Він це все публікував, і ми побачили, що це набуло неабиякого поширення.

Незабаром і на сторінці Верховної Ради розпочали публікувати це все, і загальне таке в суспільстві, і слуги народу почали це все репостити. Наголосу набуло яскравого. Приємно було, що люди, які виїхали з міста, вважали, що тут тільки залишились ті, хто згоден із цим режимом, могли трішки «підзакрити» рота, коли кожного дня з'являлись такі написи. Це слугувало таким доказом, що Херсон ніколи не прогнеться. І, звичайно, що весь цей час поки це все відбувалося, поки ти бігаєш фоткаєш, поки ти малюєш зранку, дуже добре можеш збирати інформацію. Якщо, наприклад, в мене така думка дуже багато разів виникала, що якщо тебе спіймають за те, що з балончика «Слава Україні» намалював, – це ще якось зрозуміти можна, а якщо ти позиції фотографував, це вже трішки складно буде. Тому дуже часто навіть малюнки робив так, щоб на фото була видна якась частина, або позиції, або техніка, номерні знаки тієї чи тієї автівки. Тобто це все були такі мікрооперації не тільки спротивом, а й збором інформації.

4 серпня мене спіймали. Просто в барі, де я знаходився, увірвалися хлопці як хлопці – орки. Увірвалися мужики зі зброєю і поклали всіх на підлогу. Питають: «Кто Андрющенко?». Я кажу: «Я». Кажуть: «Пішли». Відвели мене в зал, там десь години дві мене били. Задавали дуже стандартні питання, які я потім вже зрозумів, що це дуже стандартні питання. Вони не розуміли, хто я, чим я займаюсь. Тобто це хтось просто місцевий мене просто здав як людину з проукраїнською позицією. Бо в них була така практика: якщо ти, наприклад, порушив комендантську годину, пиячив, тебе піймали і дуже довго били, щоб ти когось здав і був корисним для них. Я так розумію, що мене хтось просто здав. Мене довго били, намагаючись вибити інформацію про ДРГ, про вибухівку, про активістів, про зброю, про мою зброю, про наявність автоматичної зброї, про зв'язки з муніципальною вартою, які залишились в місті. Я просто сам із муніципалки, тому пішли вже такі допити.

Поїхали по місцях мого проживання, на двох квартирах, на одній з яких вони знайшли бронезилет, амуніцію, патрони, озброєння. Були саморобні вибухові пристрої. Тобто ініціатори підризу, а самої вибухівки не було. І почався вже наступний рівень допиту, вже більш

пристрасний, вже в квартирі били. Він також не дав результату, тому мене упаковали і повезли вже в інше місце, де потім піддавали тортурам протягом 47 днів. А на третій день, як мене вони туди привезли, вони під'єднали мій телефон до пристрою, який допомагає відновити видалені фото, і тоді вони побачили мої фотозвіти.

Вони зрозуміли, кого вони спіймали. Ото вони були задоволені. Я так розумію, що більша частина тортур, яким мене піддавали, це не було вже намагання вибити з мене інформацію, починаючи з того моменту, як вони дізналися, що це я малював, вони мене просто катували за те, що я це робив. У них же немає жодної свободи слова. Людину можуть посадити навіть за публікацію себе в соціальній мережі, а тут таке під час окупації хтось таке робить. Це ж неможливі речі. Тому за це я і отримував. 46 днів просидів, відбулась у них ротація, і мене випустили (*курить і н'є напій*).

Останнім часом мене запевнили, і матері моїй повідомили, що я буду сидіти років 15 за замах до вбивства. Тобто в мене буде стаття за екстремізм, але, чесно кажучи, я сам розумів, що я стільки сидіти не буду, тому що я буду ворог, який закликав вбивати. І вони також мені це поясняли. Ситуація яка: відбулась ротація, приїхав новий слідчий, який про мене нічого не знав, тільки те, що я графітик, малював те, що їм не подобалось. Я йому пояснив, взагалі «впав на дурку», він не знав, що в мене було знайдено на квартирах, нічого не знав. Я кажу: «Та я, щоб якось вижити за дві копійки працювати погодився. Такі ось проукраїнські політики, вони мені й не заплатили отакі-отакі погані, накидали там мені кучу завдань. Я малював задля свого політичного піару «Слава Україні», а вони, такі, ще й гроші мені не дали. Я такий добрий... ніколи більше такого не буду робити. Відпустіть мене». Він повірив, і мене відпустили насправді, я вже думав, коли мене виводили на подвір'я із зав'язаними очима, що мені каюк, бо дуже ж часто хлопці виходили, і ми їх більше ніколи не бачили. А так як ми не розуміли, що відбувається, чи їх відпустили, чи вбили, чи де вони, не розуміли. Психологічний тиск там дуже важкий, морально подавлені могли будь-що зробити. Я вже попрощався із життям, але насправді відпустили мене.

Я не знав, що робити. Пішов. Ні ключів, ні паспорта, ні телефона – нічого немає. Мати в Києві. Я, де ключі від своєї квартири, не знав та й пішов, думав у сусідів питати, може, вона могла їм залишити,

і на шляху додому зустрів дівчину, з якою ми часто до затримання бачились. Це моя подруга, вона мене не впізнала. Я до неї впритул підходжу, а вона думає, що я бомж якийсь. Ми ж в такому стані знаходились, що одноразове харчування, щоденні побиття, щоденні катування струмом, жодної гігієни, жодних умов гігієни, звичайно. Ось вона мене тупо не впізнала. Я пригадав їй деякі історії з життя, які не міг знати інший, і вона змогла пригадати, хто з нею розмовляє.

Потім, звичайно, в неї була істерика, сльози. Зателефонував матері: у неї був розпач хвилин 20, зупинити її було неможливо. Вона вже була переконана, що мене ніколи не побачить. У важкому такому була психологічному стані. Десь 3–4 дні я відсидівся, мені привезли орки телефон той в бар, де я був, кажуть: «Передайте ему», а я ж розумію, що на тому телефоні вже, напевно, щось стоїть. То я його взяв, походив з ним десь день, максимально активно намагався по ньому телефонувати, і усім там про нейтральні теми: «Як справи? Куди йдемо? Погнали в футбол пограємо», щоб вони відчували, що я там. А потім увечері прив'язав його до причепа, до їх причепа. Він продукти підвозив в один із закладів, де вони харчувалися. Я до того причепа примотав скотчем телефон (*сміється*) і з ним попрощався. Більше вони на мене не виходили, хоча я змінив, звичайно, одразу всі місця проживання. Більше вони на мене не виходили.

Одразу після деокупації, я повернувся до своєї діяльності, але вже не було такого ажіотажу. І одразу після деокупації доєднався до Юліана, і відкрили перший центр видачі гуманітарної допомоги. Потім він мене залучив до допомоги відкриття наступних центрів. Їх було дуже багато на той момент. І так розвивалися, завозили допомогу, залучали різні фонди. Це помітила міська військова адміністрація і запросили на посаду головного спеціаліста відділу гуманітарної допомоги населенню. А зараз я вже начальник відділу. На цій позиції маю намір працювати на благо держави ще дуже довго. Така ось історія. Тобто весь час я знаходився тут, тільки двічі їздив до Миколаєва, а так весь час знаходжусь тут.

Ч.О.: Дуже дякую Вам за розмову!

«Стрільба була прямо на території ліцею, і вона бачила, як вбивали наших хлопців»

Анонім

працівник Херсонського наукового ліцею Херсонської обласної ради,
мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записане 08 серпня 2023 р. дистанційно у форматі аудіозапису Черемісіним
Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Назвіть ваше прізвище, ім'я та по батькові.

Анонім (далі – А.): Я не хочу називати свого прізвища, ім'я та по батькові. У мене є на це суттєві причини.

Ч.О.: Можете назвати Ваше місце роботи?

А.: Місце роботи назвати можу. Херсонський науковий ліцей Херсонської обласної ради.

Ч.О.: Який термін Ви провели в окупації?

А.: Півтора місяці. Ми виїхали в середині квітня 2022 р.

Ч.О.: Розкажіть про Ваше життя до 24 лютого 2022 р.

А.: До 24 лютого було все гарно, були плани, була програма, як їх реалізувати, було багато всяких ідей, що можна зробити на роботі і покращити діяльність навчального закладу.

Ч.О.: Як Ви пережили 24 лютого 2022 року?

А.: Мені зателефонували батьки наших учнів, які якраз мешкали в Чаплинці, Генічеську, і сказали, що зателефонували, ще не було шостої, десь там 5-та з хвостіком, я вже не пам'ятаю скільки, і сказали, що у них там почало відбуватися. Я швиденько зателефонувала директору, і ми побігли на роботу, бо на роботі були всі діти. Повний гуртожиток діточок був... І вже там почали вирішувати. Кого приїжджали батьки забирали, кого ми там в кабінетах збирали – намагалися якось відволікати, підтримувати, щось розпо-

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

відати. Із вчителями ми вирішили так: хто живе на Шуменському, щоб прийшли на роботу, а хто живе подалі, то вирішували особисто. У нас були люди, які живуть в Антонівці, тобто вони вже перебиралися з речами, бо в них там вже стріляли потужно. Тобто у такий спосіб. А ми там з дітьми, організували їм сніданок, замість уроків щось їм там цікаве розповідали. В такий спосіб.

А коли вже до обіду було більш-менш зрозуміло, що далі щось потрібно вирішувати, ми почали, і батьки тих, хто на лівому березі залишилися, вже зателефонували і сказали, що вони не можуть приїхати, бо міст сильно обстрілюють. Ми вирішували, що робити з діточками, які з лівого берега, але не можуть батьки за ними приїхати. Далі просили інших батьків, з Камишан, наприклад, відгукнулись батьки, з міста Херсона взяли цих дітей, тобто однокласників, для того, щоб вони не залишилися самі в гуртожитку, а так з однолітками їм було спокійніше. І в нас були такі випадки, що діти, зараз вже не пам'ятаю двоє чи троє, всю окупацію так і провели в місті Херсоні з чужими батьками, бо їх так і не змогли їх забрати, а деяких забрали. Потім якось вони вже прорвалися. Не знаю як, не розповідали, але деяких забрали. Так до вечора ми всіх діточок влаштували. І вже, коли ми ввечері прийшли додому, то було вже зрозуміло, що немає куди їхати – як їхати, бо все прострілюється, і ми залишилися там. Ось так було 24 лютого.

Ч.О.: Скажіть, будь ласка, до 1 березня як переживались Вами події?

А.: Дивіться. У нас дві колеги дуже боялися обстрілів, і вони одразу почали переховуватися в сховищі під 54-ю школою. Таке там сховище було: там пісочок був насипаний, і вони з діточками прямо на підлозі сиділи, принесли з дому якісь ковдри і інше. І ось ми там з ними перезвонювалися, вони казали, що це просто було підвальне приміщення, в якому не було чи, може, там було замало стільців, бо було дуже-дуже багато народу. Ось всі з Шуменського, хто там поруч мешкав, вони туди прийшли з діточками, то вони були з власними ковдрами, з власними подушками.

Ось так вони розповідали. Але я там не була, це мені ось так колеги розповідали. Запитували, що їм там потрібно, бо в мене була колега, яка навіть на вулицю не виходила, коли вже не стріляли. Такий у неї був стрес, то ми намагались її якось підтримувати

і заповували продукти, бо розуміли, що, мабуть, буде проблемно, і для тварин харчування, бо в мене тваринки. Тобто «маталися по місту», намагалися щось купити, закупити і готувалися до того, що буде проблема із їжею. Я свою колегу вмовляла перейти до ліцею в нашу школу у сховище. У нас гуртожитки залишилися пустими. Коли обстріли, спускалися в сховища, а коли немає, то підніматися і перебувати у кімнатах.

Там вода залишалася, світло, можна було на електриці приготувати їжу. І якраз я її вмовила 27 чи 28 лютого, я вже не пам'ятаю, але ми її перевезли нашою машиною. Ми їй допомогли, бо вона була з сином. І якраз 1 березня, коли сталася оця стрілянина, вона це все бачила у вікно на власні очі.

Ч.О.: Як Ви пережили 1 березня 2022 року?

А.: 1 березня ми переважно переховувалися в коридорі, бо було дуже гучно і навіть у нас. Ось я мешкаю за дві вулиці від ліцею, там наприкінці, біля балки, і навіть було чути, як вони бігали. Там у нас такий провулочок, і стріляли з автоматної стрілецької зброї, ми це все чули. Тому переважно в коридорі, і кожні півгодинки зізванувалися із цією колегою, бо стрільба була прямо на території ліцею, і вона бачила, як вбивали наших хлопців, і дуже лякалася, тому ми телефонували кожні півгодини, щоб вона чула, що вона не одна, що ми поруч тощо. І ось так минуло 1 березня. Всі вісімнадцять годин, поки не полягали якось спати, бо в мене маленький онучок. Ми зізванувалися з нею і говорили їй, куди перебігати, бо вони вже почали стріляти по вікнах в гуртожитку, по дверях гуртожитку, і я їй казала, де там можна ховатися. У нас ще там кухня і є такі схрони, вони так начебто для овочів, але там були такі місця, де можна було ховатися, і ось я їй розповідала, куди ще можна перейти і де ховатися тощо. Так і було.

Ч.О.: Як Вам вдавалось організовувати побут в окупації?

А.: Побут? Хм-хм-хм. Дивіться, коли перестрілка завершилась і вони відійшли до центру, нам вдалося її вивезти звідти тією стежинкою, про яку ніхто не знав... Тільки місцеві. Городами, городами... Ми її забрали до себе, вона з сином мешкала у мене весь цей час, поки ми не виїхали. Тобто, щоб вони розмістилися, вони ночували у нас на матраці на підлозі. Разом харчувалися... Так жили.

І тому вони дозволяли ходити тільки вдвох, то ми домовлялися, хто піде до магазину. Ще потім, коли зателефонувала Іра Зарівняк моєї доньці, вона також працює в ліцеї, казала, що мамі дуже погано, в неї панічна атака, і все таке інше, то ми і їх ще забрали до себе. У них так само була собака, то ми вирішували, хто піде вдвох у магазин. То вони вдвох ходили, то я з кимось ходила, тобто стояли в чергах, бо було нас вже багато, а в тієї колеги кішки, і шукали корм для тварин, шукали їжу для себе, для сусідів.

За хлібом була така черга, якщо не встигнеш, то не буде. Якщо на вулиці вдавалось купити того хліба, ще трішки ділились. Трішки крупною поділились, коли зустріли так само прибиральницю з ліцею, а їй взагалі не було, що їсти. Яюсь так.

Знаєте як? Кого побачив, з тим і поділився тим, що мав. Так само з нами сусіди ділилися, навіть, шоколад принесли одного разу, бо знали, що в нас дитина. Молоко, ось дуже було погано з молоком. То ми домовлялися з кумою в Білозерці. Тоді ще їздив транспорт, і ось звідти молоко нам привозили коров'яче. Яюсь так. Коли було гучно, ночували всі в коридорі. Стелили такий великий матрац, нас було четверо: колега з сином, мама з донькою і разом на підлозі в коридорчику так всі спали. Яюсь так. По черзі мились, снідали по черзі, бо в мене не такий величезний стіл, щоб всі вмістилися, по черзі бігали по магазинах. Ввечері вимикали світло і прислухалися до всяких звуків, а потім, коли вже почала з'являтися інформація, що там до когось прийшли, там до когось прийшли, то я вже почала дослухатися і о 5-й ранку, їде машина чи не їде. Яюсь так.

Ч.О.: Чи користувались допомогою волонтерів?

А.: Ні. Ви знаєте, ми ще, по-перше, ми самі впорались. Ми зі школи ще в перший день до горісполкома вивезли всі речі, футболки тощо, щоб були перев'язувальні матеріали, до лікарні ХБК вивозили, бо бінтів вже не було, все розкупили. Ми вивозили простирадла, які можна було рвати, і там використовувати. Ми викупили ліків на 22 тис. грн за дві доби просто. Поки вони ще були в аптеках – ми викупили, тобто ми підтримували зв'язок. Розумієте багато дітей, багато батьків, які працюють лікарями, ось ми писали, що потрібно, вони писали, які ліки в якій кількості, і ми їхали, купували, відвозили. Тобто перші три доби були ось в такому русі, а потім аптеки залишилися вже пусті, і вже почали

відпускати, дійсно, тільки волонтерам. Уже і гроші закінчилися, поки не було зарплати, дійшли всі запаси до кінця, і потім почали більше продуктами вже запасатися. Ми поки що і не знали, що є волонтери. Так. Тому – ні. Намагались самі комусь допомогти, якщо це було можливо.

Ч.О.: Як Ви відчували зміни часу і простору в окупації?

А.: Зміна часу лише, є світло на дворі чи нема. Ось так. А простір? Було таке відчуття, наче простір стиснувся. Є в фізиці такий вислів. Стискався простір. Ось було таке уявлення, що він стиснувся, що навіть не можна було розправити плечі.

Ч.О.: Ви брали участь у проукраїнських мітингах?

А.: Я ні. Мене діти не пускали. У мене син ходив на мітинги. А я не ходила. Не буду обманювати. Я весь цей час ходила на роботу. Поки вони не прийшли 1 квітня і не сказали, що тепер – це все їх. Я ходила на роботу, з цією своєю колегою тими стежками, про які ніхто не знав. Поливали квіти, ми заклеїли вікна газетами. Ми заховали особові справи діточок, бо там було вказано, хто батьки. Багато було і АТОшників, і військових, і поліцейських. Ми заховали і знали тільки вдвох, де вони, навіть директорів не сказали, де ми їх заховали. Ми спеціально так домовились, щоб не було багато людей, які знали би, де документи. Десь так. І, може, години так через дві ми дивились на роботі, що там, як там. Ну таке. І ось так до першого, я пам'ятаю, коли оголосили цей суботнік, то ми так само написали колегам, хто хоче прийдіть.

І ми не бачились більше місяця, і прийшли так багатенько людей, навіть ми не очікували. І ми вже за місяць не впізнали деяких. Так сильно за місяць люди помінялися. У когось була дуже сильна така отьочність, тобто у людини, мабуть, з нирками щось було. Хтось дуже просто змарнів, а одна людина просто посивіла. Ми так поспілкувались, поприбирали. У нас там такі дуже гарні були вазончики із трояндами. Ми там поприбирали, все зробили. А ще позносили техніку, ми думали, що в укриття. Точніше в укриття ми і позносили, потім вони з цього місця обережненько всю і вивезли, а ми вважали, що ми поховали. Вже 1 квітня зайшли п'ять осіб з автоматами і сказали: «А тепер це все наше». Все. І вже на роботу ніхто не ходив. Ось так.

Ч.О.: *У Вас склався образ окупантів?*

А.: Знаєте, ось вони стояли там, де арка впродовж від периметру, де як ми ходимо. На базар все одно ж ходила, але вже переходили на інший бік, бо вони погрожували, що якщо тут ходити біля забору, то будуть стріляти. Ось і стояли з того боку, де ми ходили стежками. Ну, звичайно, вони вже знайшли ці всі ходи, скажімо так. Там ще, якщо ви бачили оці всі кадри, де тероборона зняла там ці мешканці, які живуть за територією, там багато таких хатинок, і якраз там один з'явився колаборант, то він і поздавав оці всі стежки, де можна ходити і все таке інше.

Це ми вже дізнались пізніше, спочатку ми не розуміли, як швидко вони це все дізнались, куди можна ходити. І ось ми намагалися запитати: «Що ви тут робите?». І відповідь ми почули таку: «Родину захищаєм». Ми ж спитали: «Де ж ваша родина?». Такі вони були. Як вам сказати? Брудні, вонючі. До просто без тями вонючі. Ну просто неможливо. Я просто алергик, дуже погано переносю запахи. Воно мені так воняло, що я не могла навіть дихати. І ось воно сказало: «В чебоксарах». Я кажу: «А тут ти що робиш?». Воно помовчало і сказало: «Пошла вон». То більше я не намагалася підходити і щось запитувати, бо було зрозуміло, що нема що питати. Якось так.

І ще поспілкувалися, коли виїжджали. Якщо тут був такий дядько, десь за 40 такий, він був кремезний, такий, з пузякою, а там було таке реально чмо, як сморчок, йому автомата дали, а він навіть його тримати не може, бо важкий. І такий самий – брудний, вонючий. Борзий, як то кажуть. І коли він приставив автомата до скрині мого сина (*плаче*) і собаку хотів в нього забрати (*плаче*), то така ненависть, що думав, що вийдеш з машини і загрезеш його. Було таке відчуття. Навіть таке. І до сих пір, поки ось згадуєш, тошнить (*плаче*). Ось таке враження. А коли в місті ходили на базарі, то намагалися йти такими стежками, які вони не знали, щоб не перетинатися. Зовсім ніяк не перетинатися, поки була така змога. Якось так.

Ч.О.: *У Вас склався єдиний образ колаборантів?*

А.: Ви знаєте, ні. Я й досі для себе не можу зрозуміти деяких людей, які перейшли на їх бік. Деяких я вважала, знаєте, як то кажуть, у дошку своїми. Так, деяких я знала понад 20 років і я не розуміла, що їм не вистачало. Дуже у багатьох була і шана, і пошана,

навіть знала кількох Заслужених вчителів України, які пішли співпрацювати. Тобто нагороди, визнання, квартири, машини – все у них було. Чого їм не вистачало, я не можу зрозуміти по цей день. Якщо отой здав, що він мешкав, то він це зробив просто за гроші. Такий собі пенсіонер, тут хоч є якийсь пояснення. Людині не вистачало грошей, і вона не приховувала, що вона це зробила за гроші, бо їй гарно заплатили. Ну тут хоч якийсь є пояснення. А отам які пояснення, я не розумію.

Я просто не розумію. Хтось перейшов в перші дні, тижні, мабуть. Хтось пізніше, не знаю. Може, нервова система не витримувала. Я не знаю. Я коли читала таких людей по базам телеграм-каналів, всі ж туди підписалися, одразу їх прибирала з телефонної книги. Тобто таких людей для мене просто не існувало. Якщо я з ними була особисто знайома. Просто викреслювала – і все. Ось так. Я не розумію, чому так сталося і що їм не вистачало. Мабуть, вони сиділи в якихось каналах, де їм активно промивали мізки. Мабуть, так, бо інакшого я не можу знайти пояснення цьому явищу.

Ч.О.: *Вдавалося зустрічатися із кримчанами, які приїздили в Херсон торгувати?*

А.: Ні. Ми, якщо бачили, що кримська продукція, ми не купували і не розмовляли з тими людьми. Ми шукали своїх.

Ч.О.: *В цей період церква зіграла в Вашому житті певну роль?*

А.: Ви знаєте, я й до того дуже зрідка ходила в церкву, на жаль, і під час окупації. Найближча – це була церква напроти аграрного університету. Що на Шуменському, я не ходила взагалі. До Олега Стацюка я кілька разів вже в окупації приїжджала, один раз пасочки святтила. Так. А так ні, не ходила я до церкви.

Ч.О.: *У чому полягала Ваша мотивація виїхати?*

А.: Я ось якраз в цій церкві біля аграрного університету зустріла людину, з якою була знайома понад 20 років, дуже шановану в місті Херсоні. Я їй кажу: «Я так розплакалась, не знаю що робити? Виїжджати страшно, залишатися неможливо». І тут вона мені говорить: «Ой, що ви? Так все буде гарно. Вас скоро позовуть працювати. Там на вас у цієї адміністрації – плани». І вже наступного дня о 6-й ранку ми поїхали. Ось так. Поїхали трьома машинами. Було, де приховатись. А де б я заховала своїх дітей і онуки? Всі разом. Нам

не було, де сховатися. Було зрозуміло, що вони знайдуть когось, а потім знайдуть і тебе. Тому ми всі разом і виїхали. Уже не було іншого вибору. Залишатись там було просто неможливо.

Ч.О.: *Можете описати, як психологічно переносилась окупація? Які емоції домінували?*

А.: Я навіть не знаю, емоція це чи ні. Я до 10 березня не виходила з будинку взагалі. Тобто було таке враження, що немає там нічого. Просто немає за межами твого будинку – нічого. Ось вони скуплялися, а я дивувалася: «Де ви це взяли? А що там ще хтось є? Що люди ще по вулицях ходять?». І, коли діти зрозуміли, що я почала, як то кажуть, мізками їхати, вони мені кажуть: «Мама, займись чимсь». І ось я 10 березня перший раз виїхала скуповуватись. Так само в різні черги стали. І я стоячи в черзі. Так холодно було, я пам'ятаю, ми стояли за маслом вершковим, там у нас на Шуменському, і люди щось ногами пиняли маленьке. Я думаю, що вони там пинають, чи м'ячик, чи що? Пішла ближче, а там така собака, точніше щеня таке маленьке (*посміхається*). Нещасне таке, замерзле. Ось я його забрала. Мені здавалось, що йому місяць, а потім виріс і ось гавкає зараз, якщо чує (*чутко, як гавкає собака*). То я займалася оцим щеням. У нас вдома жили 4 кота, і одна собака вже велика вдома була, і я ще принесла це щеня, і це щеня заповнило місце, щоб мізки не їхали, бо воно було мале і його потрібно було доглядати, годувати, прибирати, гратися і якимось оцем.

І, мабуть, через це не зійшла з розуму, бо було відчуття, що просто сходиш з розуму, бо не знаєш, що робити, бо не знаєш, як допомогти. І взагалі ще нічого не знаєш, що тоді робити. Ще тоді не знали, хто волонтери. Вони тоді ще не так голосно про себе говорили. Ми там знали, хто були волонтери у себе у дворі, допомагали їм, чим могли. Продуктами там, а так більше знайомим, колегам. Ось тобі що потрібно? А тобі? Ліки. Там знов же таки по своїх, по батькам, хто в аптеці працював в тебе отаке є? Є. Будь ласка. Приїжджайте. Ну більше отак. Я домовлялась про це все, а діти мої їздили привозили. А я знаєте як? Телефоном домовилась, дізналась, з'ясувала, а вони поїхали відвезли. Вони поїхали купили, я їм картку свою дала. Ну ось так, ось їздили. Молодь, вона якимось так більш в реальності жила. Я якимось випала із реальності. І оця мала собачка трішки допомогла повернутися мізками. А вже потім я вже виходила на вулицю, якимось вже не боялася.

Вже в квітні якимось ходила і навіть, коли бачу по лінії йду, то я повертала там кілька кварталів зайвих, аби не перетинатися ніяк. Було таке ось відчуття надприродні, наче це все в жажітті відбувається не з нами. І відчувала, що якщо ти додому прийдеш, то це жажіття завершиться. Якимось так. Знаєте, коли прийшла додому і кажу, що отак, так і отак. То діти збиралися, документи брали, речі. Я оце всю ніч не спала, і з документів взяла паспорт, в чому стояла, в тому й виїхала. Я думала, що ми їдемо в один кінець. Я думала, що не пропустять, що розстріляють. І коли ми вже в Баштанці були, то мені навіть не вірилось, що ми приїхали. Отак, їхала в одних штанах і без документів. Лише паспорт. Потім, коли тут влаштувалася на роботу, ніхто ж не вірив, що ти там маєш освіту, ще там щось за плечима. І тоді знов зіграла ця людська рука допомоги. Зателефонувала одній знаній колезі, кажу: «Слухай. Не можу влаштуватися на роботу. Нема на що жити». Бо якимось нам влітку не виплачували зарплату. Затримували: не було на що жити. А житло винаймали за гроші; ми і зараз його винаймаємо, це житло, за гроші.

І оця колега зателефонувала начальникові департаменту, сказала, що вона ручається за мене, що в мене є документи, але вони там і там, і мене взяли на роботу за вірою. Вже потім, коли звільнили, надіслали фото документів. Якимось так. Дякую Сергієві Аркадійовичу, мені так само копію диплома завірену надіслав. Я ж закінчила наш університет, бо він знає мене особисто, я знаю його особисто. Я йому зателефонувала, кажу: «Вибачте, але отак. Не беруть на роботу, немає на що жити». І отак люди виручили. А так. Не знаю. Не взяли б, мабуть. Була б на вулиці. Прибирала б магазини, мабуть.

Ч.О.: *В самій окупації Ви мали фінансові проблеми?*

А.: Ні. Нам тоді зарплата надійшла вчасно: і 1 березня, і 1 квітня. Тоді ще вистачало грошей, щоб купувати. Вистачало, тому що ми скуповувались на базах. Ви знаєте, ми їздили туди на Паровозну. Там не гнали ціни кудись в піднебесся, і отут на Шуменському бази. Ось, коли там щось було, ми вигрібали ще по тим цінам, що були, а коли ціни стали такі, що «почали кусатися», то стали обмежувати. Наприклад, цукор і все. Цукор нікуди не клали, ні до чого, тобто якимось намагалися придбати. І вже обмежувалися запасами, які робили. Навіть ми, коли виїжджали з окупації, то продукти зали-

шили, роздали сусідам, бо вивезти їх було неможливо, а набрати набрали, то залишили. Просто в окупації я була не так багато часу, і оці ціни почали в квітні зростати, коли ми вже зробили ці всі запаси. Ми вже на цих запасах жили, і навіть на таку велику кількість людей нам вистачало. То ось так.

Ч.О.: *Як Ви зустріли новину про деокупацію Херсона?*

А.: Це така радість була, така радість. Я пам'ятаю урок вела, і тут в каналі пишуть: «Херсон звільнено», і я прямо на відеоконференції кричу: «Херсон звільнили», а вони кажуть: «Тю, ми це ще вночі це знали». Звідки вони це вночі знали, я не знаю. Ось і ми з ними прямо на уроці покричали, порадили. Переглядала ці всі відео, і ті, хто там. Багато відео переглядала, як там так у них відбувалосьь.

Ч.О.: *Чи входить у Ваші плани повертатись до Херсона?*

А.: Так, входить. Ми чекаємо, коли можна буде повернутись. У нас внук сильно боїться оцих всіх вибухів. У нас було декілька раз збили ракети, і уламки падали, воно дуже страшно, і онук сильно боїться. Тому, мабуть, будемо частинами повертатись, спочатку я, а потім вже вони. І я не можу без медицини, без своєчасних уколів, а таких лікарів, які мені потрібні, наразі в Херсоні немає. Як тільки вони з'являться, то будемо повертатися обов'язково. І навіть, коли в мене люди запитували, у нас дуже класні фахівці і їм пропонували роботу, вони працювали за сумісництвом, і я так само працюю за сумісництвом, бо потрібно сплачувати за житло, за комуналку з такими цікавими цінами. Ось в Одесі цього літа взагалі сказали: «А в нас сезон, тому піднімаємо ціни». У людей тут інше життя.

Зовсім інше життя, геть інше. В школі, у якій я працювала, жодного разу за рік не написали воїнам ЗСУ на фронт чи ще щось там. Ну якось так. Може, в якійсь школі було і по-іншому, мабуть, було по-іншому. Дуже різні люди є тут в Одесі. Дууууже різні. І ті, які допомагають.

Тут поруч шпиталь для військових, і якось ми тут мешкаємо поруч. З жінками домовились, не вистачало футболок хлопцям, бо вони приїжджають без нічого. Поруч ринок, тому ми швиденько забігли, купили. Потім не було ковдр, було прохолодно, а було багато, то якось так одну ковдру від себе. А потім там є одна дуже активна жіночка, вона на пенсії створила собі таку групу, і тепер

вони допомагають не лише в шпиталях, а вже й переселенцям допомагають. Так ось з «трьох баб» виросла така система допомоги потужна, і дуже вже знана, вони вже друкують звіти, в фейсбуці можна знайти подивитись. Ми в ліцеї ще кілька разів, там наші випускники є, такі медицині в госпітальєрах. Ми з ними тримаємо зв'язочок, і їм так само допомагали разом. Ось, тобто, машину ще купували, хто там мав змогу і хто хотів взяти участь, і відправляли на нуль. То ось так.

Ч.О.: *Дуже дякую Вам за розмову!*

«Сім'ї АТОшників були під особливим контролем в окупантів»

Берегова Галина Дмитрівна,

професор кафедри журналістики та філології,
Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика, пенсіонерка
1960 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 7 червня 2023 р. дистанційно у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Який термін Ви провели в окупації?*

Берегова Галина Дмитрівна (далі – Б.Г.): Повністю, всю окупацію пробула в Херсоні.

Ч.О.: *Розкажіть, будь ласка, яким був ваш досвід пережиття окупації?*

Б.Г.: Розповідь свою хочу почати з того, що було до 24 лютого 2022 року. Я працювала в Міжнародному класичному університеті ім. Пилипа Орлика професором кафедри журналістики та філології, але війна, яка розпочалась на території Херсонщини, окупація точніше, перервала на деякий час цю співпрацю. І почались, мабуть, одні із найжахливіших днів, моментів життя багатьох херсонців. Чому вони були найжахливіші? По-перше, це був шок, тому що дуже важко повірити в те, що в XXI столітті можливо таке. Окупація, вбивства, звірства, насильство, грабежі. Ну і такі вчинки, які абсолютно не вкладаються в межі людського сприйняття.

Що залишилось на сьогодні із спогадів про окупацію? Ну шок, це я вже сказала, і потім страх, який сковував абсолютно людину, сковував її дії, тобто була обмеженість в усьому. Ти не можеш ходити, де тобі треба, пересуватися туди, куди тобі треба, спілкуватися, з ким тобі треба, знаходитись на вулицях, тому що це небезпечно,

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

і треба уникнути спілкування з окупантами. А ще сім'ї АТОшників, воїнів ЗСУ були під особливим контролем у окупантів, а мій чоловік з 2014 р. перебував у Збройних Силах України (до повномасштабної війни він раптово помер – серцевий напад у нього стався). Окупанти на обліку мали всі сім'ї АТОшників, і на першому ж тижні вони почали ходити по домівках, по квартирах і забирати чоловіків, якщо є вони, а якщо немає чоловіків, то забирали членів їх сімей. Дивилися, перевіряли телефони, обшукували (не доведи Матір Божа, щоб у домі залишалось щось з форми або фотографії, де видно шматочок пікселя форми!).

Отже, перше, що зробили окупанти, то вони прийшли на квартиру, де ми з чоловіком проживали раніше, оскільки в Суворовському військкоматі, очевидно, збереглися старі документи, тому що місце мешкання мені довелося потім змінити. Далі довелося змінити зовнішність абсолютно, щоб ніхто із знайомих не взнав, що я є тут, знаходжуся тут, тому що було серед херсонців багато людей, які вели специфічні загравання з окупантами, намагалися їм догодити, розповідали, де хто проживає. В обмін, звичайно, на преференції або на збереження життя, і розповідали, де проживають сім'ї АТОшників і так далі. Цей страх, він диктував специфічну поведінку: переховування, зміна іміджу. Тому що вони ходили по домівках, кидали гранати у подвір'я. Наприклад, на вулиці Сумській у будинок матері АТОшника вони кинули дві гранати.

Жінка вижила, вона була на городі в цей час. Із всього того, що вони робили – це було кращим, а так забирали хлопців, забирали АТОшників, тому що знайшлися люди, які показали їм, де хто проживає, і хто чим займався, і хто має проукраїнську позицію, і хто може чинити опір. Тому на Стрітенській вулиці, наприклад, одного хлопця забрали на підвал у катівню і дуже довго утримували. Коли його мати прийшла до них дізнатися, що з тим хлопцем, то вони сказали, що давай гроші. І вся Сухарка і Забалка збирали гроші для цієї жінки. Назбирали 18 000 грн. Вона понесла їх в комендатуру. Вони забрали гроші і грубо дуже сказали: «Пошла вон отсюда и молись, чтоб он остался живой». Через кілька днів вони його викинули на кінцевій зупинці 4-го тролейбуса біля ринку на Житлоселищі. Йти він не міг. Розірваний був у нього одяг, розірвані штани. Він був увесь побитий. В нього було вирване волосся. І він з 5-ї години до 9-ї вечора по Стрітенській до кінця вулиці повз з перервами та

втратою свідомості. Коли мати відкрила ворота і побачила сина, вона втратила свідомість.

Це один з випадків жителів нашого району, як вели себе окупанти до патріотично налаштованих херсонців. Тому були такі, що розповідали, де хто живе, чим живе, яку позицію має. І треба було уникнути контакту з окупантами, щоб ти не потрапив їм на очі, не потрапити у транспорті, не потрапив до них твій телефон. Тому, як я не чистила той телефон, як не видаляла, якими програмами не користувалася, все рівно десь щось збереглося. Коли вже закінчилася окупація і я перевіряла свій телефон, то десь щось було: то фото там з нашим прапором, там десь наш прапорець на столі стоїть на робочому. Цього було достатньо, щоб тебе забрали на підвал, і особливо з жінками, не дивлячись на вік, вони робили страшні речі, про які розповідати не хочеться.

Постійно їздили з патрулюванням міста, і в вікно виглядати не можна було: вони їздили з тепловізором і вели ним по вікнах, і вони бачили вночі, та вони показували рукою, мовляв, виходь, давай сюди виходь. Їздили по-різному, графік різний: то 9-та година вечора, потім 10-та, потім 11-та, і вже десь там після першої години ночі ти можеш заснути, і то ти спиш – і слухаєш, чи не під'їхала машина, тому що треба було якось не попасти на підвал. Я навчилася із своєю собакою виплигувати у вікно і перебігати через кілька дворів сусідських аж через дві на сусідню вулицю. Це на той випадок, якщо трапляться нічні гості незвані. Тому оцей страх побиття, страх насилля і взагалі – він багато в чому спрямовував поведінку людську. Але ж треба було ходити брати десь воду, хліб, їжу.

Перший місяць взагалі це була голодівка, мабуть, справжня. Тому що все позакривалося, продукти зникли, і доводилось їх добувати. Годинами десь ходити і ставати в якісь черги, щоб роздобути якусь їжу. Ну особливо я за себе мало переживала, а за своїх тварин дуже переживала. Тому що тварини не розуміють, чому в них немає їжі. Але потім населення пристосувалось. Перше, що зробили окупанти, це завезли велику кількість алкоголю, підробної горілки, коньяку, пива. Робили пивні точки на кожному кроці, на кожному кварталі. Вони вирішили запоїти людей, особливо чоловіків, щоб вони пили і скрізь, і цілодобово, щоб зменшити опір і протистояння окупантам. Потім вони почали завозити всякий непотріб.

Деякі люди змушені були купляти, бо треба було харчуватися. Дуже неякісні, несмачні страшенні продукти, які навіть собаки з котами їсти не могли. Вони везли все, продавали тут втридорога. Вони зробили в Херсоні бізнес. Все пішло, перевелось на гроші. Вони полонених могли за гроші з підвалу відпускати. Намагалися заробити абсолютно на всьому: на алкоголі, на тютюнових виробках, на всьому. Бензин зливали з техніки та продавали тощо. На щастя, я намагалась, точніше не намагалась, а зовсім не купувала їхніх товарів. Були такі магазини глухі, забиті, і треба було їх знайти, де наша сіль продавалася, кам'яна, йодована та сода, потім хліб випікався, і можна було знайти наші продукти.

Це було складніше, треба було походити, поїздити. Потім була велика проблема з грошима, особливо з готівкою. Окупанти почали витискувати гривню з обігу. Почали закривати банки. Готівку добути було неможливо. З'явилась ціла група людей, які називались «обнальщики». Для цього потрібно було в телефоні відкрити додаток, але були проблеми з інтернетом – і в цей додаток увійти неможливо було. Гроші переказати неможливо, пенсію отримати неможливо. Тобто викручувалися, добували гроші. В мене є знайомі з Нової Зеландії, вони іноді виходили на зв'язок і питали, чим я займаюся, бо у мене тепер багато часу вільного з'явилося. «Ви, мабуть, багато читаете, пишете статті?». Я кажу: «Мені не до читання зовсім, тому що півдня я бігаю по Херсону та ламаю голову, як мені перевести свою пенсію комусь на картку, щоб готівку потім мені десь зняти. Ну це ціла історія.

Потім мені з цими грошима треба якось купити продукти. Все було дуже дороге, особливо корми для тварин. Благо, що завозилось дуже багато імпортних кормів, відомих брендів, але й було і багато підробок їхніх. Отак і відбувалася окупація. На цьому часто у людей був у людей психоз, тому що переживали велике нервово напруження, яке триває не один день, не один тиждень, не один місяць і так далі. Тому через нерви у мене почало відніматися руку, бо ти вночі не спиш – слухаєш, як кожна машина проїжджає, потім вони провозять якісь ракетні установки, бігають у тебе перед вікнами, кричать, стріляють у повітря. Трохи далі тут проходила траса, дорога, де вони їздили на свій опорний пункт.

Вони їдуть туди, їдуть сюди, ти чуєш вже за кілька кварталів шум машини, і ти вже знаєш, що їдуть окупанти, і забігаєш за

якийсь провулок і ховаєшся, щоб тебе не помітили, не зупинили, не взяли на перевірку. Ну, звичайно, люди протистояли окупантам, наприклад, був такий випадок: одного ранку на повороті на вулицю Запорізьку з Вільхової (там, де вони проїжджали на свій пункт) хтось фарбою для підлоги написав, що путін уйло і так далі.

Я не могла все прочитати, тому що вся дорога була червоною фарбою обписана. Вони їздили туди-сюди, цілу добу читали це все, люди ходили фотографували, раділи, що хтось-таки протистоїть їм. Потім привезли вони лампи паяльні, і сиділи паяльними лампами випалювали ці написи про путіна і так далі. А ще 9-го травня вони хотіли зробити біля пам'ятника радянському солдату і офіцерам радянської армії, які загинули у 1944 році, провокацію. Тут є на старому кладовищі такий меморіал, і вони принесли квіти, поклали на кілька надгробків, ну і стояли, я не знаю, кого вони очікували. Хотіли зняти кіно. У Херсоні була більш-менш спокійна обстановка, і вони постійно тут знімали кіно: як вони «асвабоділі», як тут життя налагодилося і так далі. Вони хотіли зняти кіно, що от херсонці або партизани згребли з могил квіти, потоптали, попаплюжили. Вони скинули там дві-три квітки, покрутилися, поплювали, покурили, випили пляшку горілки, кинули пусту пляшку, покрутилися, і кіна у них не вийшло.

Вони дуже любили знімати кіно, інсценувати партизанщину, що от наче хтось там нападає, а вони відстрілюються від партизанів, що партизани роблять те то. А взагалі вони постійно ходили по домівках і шукали партизан. Це у них була така фішка, щоб дивитись, що в людини є вдома і що можна пограбувати. Забирали все, що бачили, все що, можливо, було в домі. У однієї бабусі навіть у вузлику на смерть було там дрібними гривнями складено кілька сотень, то вони і те забрали. Тому забирали абсолютно все. Ясно, що любили дуже машини, і дивлячись, які машини, і човни, і мотори – гребли все, що є. Човни забирали вже перед тим, як зробити «жест доброї волі», а спочатку автомобілі. Бігали і кричали: «Откройте гараж, откройте гараж». Ну і дивилися, що де є, гребли, все що є. Далі не просто забрали все, що є і що влізло, а просто нівечили, били все, розтрощили все. І це нелюдські якісь поривання. І якась злість, ненависть патологічна. Чи що там ними рухало. От таким вони займалися, ходили по дворах.

Двічі приходили і до мене, але мене в той час не було вдома. Ворота цілі залишилися. Не знаю, що спрацювало, чому так. Бо якщо людини не було вдома, вони протягом 5 хвилин вибивали ворота і так далі. Вони ходили, абсолютно все прочесували, і ходили по всіх будинках, дивилися, що в людини є і що можна відібрати і так далі. Але, крім отієї злості і ненависті, в основному в них був бізнес, збагачуватися, обкрадати, продавати. Вони налагодили бізнес: зі своєї техніки зливали бензин і продавали направо-наліво. Ну страшно. Бізнес страшний. Для них основне було – це збагачення. Так от тривала вся окупація. Коли Херсон визволили 11 листопада 2022 року, звичайно, перед цим Херсон був відключений від зв'язку повністю, про інтернет зовсім мовчу, бо був російський зв'язок і сімки російські, які купляли одну на кілька сімей, щоб не реєструвати на паспорт, щоб можна було смс-ку написати десь рідним, що ти тут цілий і живий. Вони свої вежі для мобільного зв'язку почали вивозити, але ми про це не знали ще нічого. Це вже потім ми дізналися, чому зник і їхній зв'язок, тому що вони свої вежі порозбирали і апаратуру для зв'язку, та й повивозили все, і тому місяць не було світла, зв'язку, води, місцями не було газу. Було дуже складно, бо не було ніякої інформації.

Була інформаційна тиша, і ми не знали, що відбувається, але відчували, що щось відбувається. Бачили, що перед цим вони вивозили тюки з речами, вивозили все там тряп'я всіляке. Що не вмещалося, так зверху складали на машини; і вони цією дорогою, де про путіна було написано фарбою, з Білозерки все возять і возять, а ми тільки спостерігаємо, як вони і човни, і мотори – все пруть, пруть, пруть. Ми бачимо, що вони збираються кудись. І ми сподівалися що, можливо, вони втечуть. І от були місця, такі невеличкі пагорби, де можна було зловити з певного оператора і вийти в інтернет, щоб кинути повідомлення рідним, що ти живий. Ну і от ми ходили, шукали людей, у яких була ця сімка, цей зв'язок. І от я побачила хлопчину на пагорбі і побігла просити в нього, щоб він поділився інтернетом на півхвилини кинути пару смс-ок. Ну і хлопчик поділився інтернетом, а потім каже: «Наші на Шуменському». Я кажу: «Та да». Ну і якась жінка поруч теж прибігла інтернет ловити і каже: «Та це знову кіно знімають. Переодягли своїх і провокація». А він каже: «Та ні, ось техніка наша зайшла». Я кажу: «Не може бути». А він каже: «А ось гляньте на площі Свободи вже наш прапор. НАШІ

В МІСТІ. ЗВІЛЬНЕННЯ!». Я кажу: «Не може бути, не може бути!». А та жінка все одно каже: «Це провокація, це провокація. Не вірте».

Я кидаю смс-ку, що наші в місті – і біжу розповідати сусідам. Біжу по цьому пагорбу через поле. Потім взнаємо – таки ПРАВДА. Хоч ми і без зв'язку були ще деякий час, на другий день вже зібралися з сусідами та поїхали на площу, де вже зібрався весь Херсон. І це такий підйом був, таке хвилювання. Ми там всі плакали, обнімали наших ЗСУвців. Вони кажуть: «В нас вже тіло болить». Ми їх хапали, висіли на них, плакали, кричали: «ЗСУ! ЗСУ!». Кілька відео я зберегла для історії, як це відбувалося. Ну я два дні проплакала, тому що не вірилося, що цей жах скінчився і що я не буду їх бачити ні з вікна, ні з дороги, ніде не буду ховатися. Бо вже дійшло до того, що вони ходили по дворах і запитували: «Почему ви не берете русский паспорт?».

І насильно змушували брати російські паспорти, і хотіли вже відбирати житло в тих, хто не бере російський паспорт і не оформляє свою нерухомість за їхніми російськими законами. Ну це було страшно, і я витримала, не вживала їхні продукти, і не брала жодного їхнього кривавого насильницького рубля, тому що багато людей ходили та брали їхню допомогу, співпрацювали з окупантами. Я ні фізично, ні морально не могла, і дуже терпіла. Боялась, що настане такий момент, що мене просто змусять, загонять в кут, і я не зможу, і мені доведеться. І тому таке довгоочікуване було звільнення. Військові на площі сказали: «Ви радієте, але війна не закінчилась. Ви повинні пам'ятати про це. Війна не закінчилась». Тобто кілька днів можна було ходити по місту, але потім почалися обстріли з лівого берега. Вони підірвали за собою Антонівський міст і з лівого берега почали обстрілювати Херсон.

Перший серйозний був обстріл 24 листопада 2022 року району Житлоселища. Коли двигіли хати, дах шелестів, коли летіли міни, свистіли, і їх було багато. І взагалі це вперше було так близько. Вони розривалися – і шмаття, уламки летіли й цокали по дахах. І мої тварини злякалися, потім вони напрочуд спокійно сприймали вибухи. Собака при вибухах піднімає голову і уважно дивиться мені в очі – який в мене вираз обличчя, і по цьому вона орієнтується, як ми далі себе ведемо. Бо до цього ми ховалися у підвал, і якщо з повітря якась небезпека, то вона встає і йде ховатися, і повертається і дивиться, чому я не йду, треба ж швидко йти у підвал. А тут я заби-

лася в куток, дві стіни, сіла, сиджу і трушуся. Собака побачила це, підійшла і почала лизати мені руки. Цього вона за 5 років не робила в житті. Вона сіла почала дивитися мені в очі і лизати мені руки. Вона не знала, як мене заспокоїти. Вона бачила, що зі мною щось робиться не те. Багато біди нарobili тоді на Житлоселищі. Ну і це був тоді тільки перший обстріл. Серйозний перший обстріл. Тому що далі почалися методичні обстріли всього міста, різних районів. Вони методично почали знищувати старий Херсон, пам'ятки історичні, будівлі відомі, які є візитівкою міста Херсона, школи, лікарні.

Потім ми зробили висновок, що, на жаль, було дуже багато херсонців, яких вони завербували під час окупації. Брали на підвал, потім відпускали, вони підписували якісь документи, відслідковували їх, а потім змушували їх бути наводчиками і передавати координати, куди стріляти. Багато людей це робили за гроші. Тому от така ситуація. На сьогодні обстріли до вчора продовжувалися. Зараз після такої трагедії, підриву Каховської електростанції, може переформатуватися війна на півдні, процес звільнення лівобережжя. Тому що правий берег не радіє, що їх звільнили, а їх – ні. Правий берег переживає і за лівий берег, бо там також частина наших родичів і людей. І правий берег дуже потерпає від обстрілів, тому що нас впритул розстрілюють поспіль вже півроку. Авіабомби скидають на Білозерський район, на Кізомис, як вони казали КизОмис, викручували слова. Тому розстрілюють з артилерії, з танків, з мінометів.

Це дуже трагічно, це просто нереально в ХХІ столітті отаке варварство, просто розстрілювати мирних жителів при їхній риториці, що вони «асвабадітелі». Вони вбивці, насильники і взагалі нелюди. Тому правий берег і Херсон дуже чекають звільнення лівого берега. Коли вони відходять через підтоплення, бо я так бачу, що вони не розраховували своєї підривної майстерності. Інженерів немає, фахівців немає. Вони хотіли підтопити ЗСУ на островах і потопити їх разом зі зброєю і трошки підпустити води, але ж для цього треба мати мізки якісь. То в них вийшло отак от, тому вони підтопили і себе, і змушені на 20–30 км відступити. І я дуже радію, коли наші ЗСУ їм гатять здалеку десь в спину. Тудудух, тудудух, тудудух. І дуже радію, коли з вулиці хтось іде і кричить: «Хлопці давайте, давайте гатіть їх!». Тому Херсон чекає звільнення лівого берега. І знову, як сказав військовий, що війна не закінчилась, тому що треба звільняти всі свої території.

Я дуже нечітко уявляю, як це все можна відбудувати. Ясно, що життя не повернути. Саме найцінніше – це життя. Життя вбитих солдатів, бійців. Життя вбитих мирних, дітей – їх не повернути. Це злочин. Це найбільший злочин, я не знаю який, один із найбільших, мабуть, в історії. Як відбудуємо ми ці території, як ми відбудуємо цю електростанцію? Час покаже. Наприклад, що робити далі? Що я бачу відносно себе? Що я можу зробити для перемоги? Що можуть зробити викладачі для перемоги? Мені здається, що треба працювати зі свідомістю людей. Тому що обмеженість і часто тупість призводять до злочинів, до співпраці з окупантами, до «какая різниця», якою мовою говорить, до «какая різниця», рублі чи гривні, давайте йдіть купляйте – жити ж треба, «а что мне делать»? От такі люди з якоюсь такою обмеженою свідомістю, володарі холодильників. Шлунок править людьми, і треба їсти, треба харчуватися, і не важливо, яким шляхом добувається ця їжа.

Мені здається, що освіта зараз дуже важлива. Від немовляти треба людину виховувати. Плюс ще треба виховати батьків, матерів, які потім народять дітей – і наступні покоління. Тому що треба зміни у свідомості людей. Українцям не вистачає єдності, вони не можуть об'єднатися. Хоч лихо і біда трохи навчили об'єднуватися, допомагати іншому. Сусідка моя, якщо не бачить мене день, каже: «Галю, ви де є?». Але в масштабі країни немає єдності. Що робить російська пропаганда? Треба переколотити, дезінформувати, кашу в голову посіяти, засумнівати усіх в усьому, що вас кинули, що вас ніхто визволяти не буде, що ви нікому не потрібні. Ну от навіть події останньої доби, коли вони зробили такий злочин із підривом Каховської ГЕС, зразу в інтернеті розповсюдилось фото, де собачки пливуть з лівого берега, тонуть у воді і т.д. Я сама купилася на це фото, тому що не перевірила по пошуку, що це за фото. Я сама проридала над цими собачками дві доби, але потім виявилось, що це фейкове фото і навмисне розраховане на таких, щоб у людей були зриви, психічні зрушення, що тонуть люди, будинки, тварини гинуть. А на фото, виявилось, повинь була зафіксована за кордоном десь, назву міста не пам'ятаю. І ця інформація все шириться інетом, нагнітається. От елементарно, маленька, маленька краплиночка. А такого вони роблять дуже багато. Дезінформація розрахована на людину, яка не вміє відрізнити правду від брехні, яка не вміє аналізувати, яка не вміє проводити паралелі, яка не вміє мислити кри-

тично. Тобто треба розвивати інтелект, треба виховувати людину в людині і треба українцям єднатися, об'єднуватися, тому що тільки разом ми можемо перемогти це зло. Тільки разом ми можемо відбудувати свою країну.

А у нас багато різної інформації навколо крутиться в інтернеті. А той такий, а той такий. А ми ж не знаємо їх особисто. Такий от приклад, у Херсоні, ходить інтернетом петиція зняти пана Прокудіна, і пана Мрочко, бо вони не справляються, все погано. З чим вони не справляються? Сміття вивезти? Ви знаєте, у нас на кварталі 5 сімей залишилось. Сусіди з сусідньої вулиці з-за кутка виносять своє сміття і кладуть на нашу вулицю. І я місяць воюю з 8-ма дворами і не можу навести порядок, я не можу справитися з цим сміттям. Собаки розтягують, я ходжу збираю, це відразу така і так далі. Що можна зробити? От що може зробити Прокудін? Ну сміття пробує прибрати. Ну зібрав він служби, сказав він службам, служби сказали: «Так, так». Перед цим була Галина Лугова, її тут шпетили, бо вона закупила за великі гроші смітєєвози, техніку. Тепер от Прокудін поганий, бо всього одна машина їздить по місту і не встигає стільки сміття прибрати.

А люди, як наче навмисно, всю окупацію, всю війну тримали весь хлам, а тепер вони його почали виносити, викидати. От свідомість вам людська, елементарно на побутовому рівні. Щось не так трохи з українцями. Часто мене одна жінка питає: «От за що це нам?». За те, що ми думати не вміємо. За те, що в 2014 році в нас війни НЕ було. А то не війна, бо нас не стосувалося, бо наша хата була скраю. Єднатися ми не вміємо. От за те, що ми не допомагаємо одне одному, за те, що ми не підтримуємо, за те, що ми думати не хочемо, за те, що ми викидаємо сміття – і після мене хоч потоп. І багато за що ще. Щось повинно зрушитись, щось повинні зрозуміти українці, чому така трагедія відбувається з нами. Це ж неспроста все. Це для чогось. І ми повинні щось зрозуміти.

Як майбутнє бачу я? Я б іще хотіла попрацювати в освіті. Ну побачимо. Поки звільнення не відбудеться лівого берега й не повернуться навчальні заклади в Херсон, то будуть працювати переміщеними. А це складнощі: бюджет, обмеженість співробітників – не можуть собі дозволити університети штат ширший, більший. Хоча і до війни було обмеження бюджету, і так само було складно з цими всіма фінансовими проблемами. Тому що все починається з фінан-

сових проблем. Без матеріальної бази ми не можемо говорити про свідомість. Про свідомість ми можемо говорити тоді, коли ми економічно станемо стабільними, станемо багатшими. Тому такі потрібно починати, мабуть, з того, щоб матеріальний стан українців покращувався і паралельно працювати з людською свідомістю. Тому я бажаю нам всім перемоги, бажаю нам витримки, бажаю нам єднання, бажаю нам всього найкращого. І хай згинуть наші вороженьки, мов роса на сонці. Слава Україні!!!

Ч.О.: Як Ви думаєте, з якою метою окупанти проводили в Херсоні псевдореферендум?

Б.Г.: Херсонці дуже побоювалися референдуму, і коли його почали готувати і проводити, люди на вулицях вимерли, тому що вони могли тільки змусити голосувати, зловивши людину на вулиці. Вони почали ходити по дворах. Ясно, що Херсон велике місто, розложисте на березу річки і обійти всі будинки приватні дуже складно. Вони пробували: і є відео, до речі, як військові з автоматами і жінка з якимсь боксом для голосування, ходять і змушують під автоматом голосувати людей. Людей, які добровільно заохотили проголосувати, було дуже мало, але їм за це платили гроші, тому що треба було знімати кіно.

Люди поховалися, позакривалися, але в цей день вони не вибівали ворота, як було раніше, бо вони пробували показувати, які вони лояльні, вони кілька днів вже ходили, віталися і питали: «Які в вас проблеми? Чи вас ніхто не «обіжає»?». І оце було за кілька днів до референдуму, вони думали, що люди от прямо зразу масово поміняють свою думку і підуть голосувати. Але дуже мало людей пішло добровільно на референдум. Були люди, які пішли за гроші організувати референдум. Після звільнення, звичайно, вони всі швидко виїхали і навіть ще до звільнення вони почали виїжджати. Вони побачили, до чого це все йде. Тому люди вимерли і в ці дні виборів, просто ніхто не виходив на вулицю, взагалі, ні душі. І собак ніхто не виводив. Позакривали вікна, двері. Тиша була мертва. Отак от херсонці пережили референдум.

Ч.О.: Чому Ви не виїхали з окупації?

Б.Г.: Багато хто і по сьогодні питає, чому я не виїхала і чому не виїжджаю й досі? Справа в тому, що я разом зі своїм чоловіком була

учасницею автотайданів у Херсоні. Наші фото і відео з нашою машиною, з номерами – вони є скрізь, і коли мер Херсона Ігор Колихаєв написав, що номери машин переписані і розшуковуються ці машини, і люди – власники цих машин. Тоді мені довелося ховати машину у такому місці, що (сміється), ну в дуже чудному місці. На цій машині я могла би доїхати тільки до першого блокпосту, а далі я би пішла «на підвал». І моїх трьох котів і мою собаку викинули б. І на цьому би все завершилося. Тому я не могла дозволити собі такий ризик, я вирішила залишитися і переховуватися. Ну і що буде. Тому я вже пристосувалася, коли можна виходити на вулицю, коли не можна. Є місця, де вони ходять, де вони не ходять. Одного разу я наваралася на цілих 10 озброєних окупантів.

Проходячи мимо, не можна було тримати руки у кишенях, тому що вони боялися, що я можу гранату в них кинути. А в мене були руки в кишенях, і я не могла їх вже виймати, тому що наставлені вже були автомати – опустити треба було очі в підлогу. Неподалік стояли двоє чоловіків, і я почала робити вигляд, що йду до них, говорю до них, а вони між собою щось там балакали, і вони мене не чують. Один орк вже на мене наставив автомат і на руки дивиться, що я буду виймати з кишень. Потім ще 15 хвилин ідеш, трусишся, і таких випадків було багато. Я просто вже знала, де вони базуються, де я можу велосипедом об'їхати, де я можу там їх обійти. Тобто намагалася їх обходити, щоб не наражати себе зайвий раз на перевірку і небезпеку.

Після звільнення, ясно, що вже бажання їхати не було ніякого. Потім, коли почалися сильні обстріли, було страшно, а потім звикаєш, знову пристосовуєшся, і вже ти пережив оцю окупацію і цих насильників, і ці звірства, знущання, що вони робили з людьми. То після цього обстріли не такі страшні. Від прямого попадання ніхто не може зберегтися, а від не прямого є варіанти: підвал, дві стіни, не знаходитись в деяких місцях. Пристосовуєшся до всього.

Ті люди, які виїхали, говорили, що тих, хто залишився в окупації, все влаштовує і вони раді. Це знову таки ж інформаційна війна. Навмисно треба було розсварити людей, роздути в фейсбуці. Я вважаю, що тільки тупа людина могла повестися на такий інформаційний бруд. Тому людей залишилося мало, багато залишилося маргінальних херсонців. Для того щоб виїхати, треба було кошти, особливо за кордон. На деякий час людям надавалося житло, їжа. Але потім там кілька місяців спливало, і треба було шукати гроші,

щоб жити. Тому після звільнення багато людей поверталосся, тому що вони не могли прожити не вдома. Ну і потім вже після звільнення таке враження було, що ось-ось звільнять лівий берег, і ми з дня на день чекаємо, що це збудеться, і слухаємо. І вже коли ти доплив до берега, втонути на березі вже зовсім не хочеться.

І вже багато людей й питали, й писали: «Виїжджайте», «Чому, чому ви не виїжджаєте?». Я відповідала, що чотири тварини я одна не доведу, мені не було з ким виїжджати. Потім я відповідала, що хтось повинен зберегти місто, хтось повинен зустріти наших військових, і хтось повинен зберегти житло, тому що все було розбите і розграбоване, і зараз грабується, але вже не так, як орками, але маргінальні прошарки суспільства по закинутих будівлях лазять і крадуть. Це є на сьогодні. Тому отак от вийшло з виїздом, і перспективи, куди їхати, я не бачила. І чому я повинна їхати з дому? Це ясно, що треба зберігати життя. І просила наша адміністрація військова, що виїжджайте, але якщо ви не виїхали – то ваш вибір. Ну я зробила такий вибір. Я вирішила залишитися і дочекатися перемоги. Найбільше, чого я хочу на сьогодні, це – перемоги. Повної. Нашої.

Ч.О.: *Яке Ваше ставлення до мешканців Криму?*

Б.Г.: Мешканці Криму. Складно сказати. Складно сказати однією фразою, яке ставлення до них. У мене, мабуть, упереджене було через моїх родичів ще в 2014 році, коли я мала двоюрідну сестру, яку ми в сім'ї вважали найрозумнішою. Вона відвідувала церкву московського патріархату. Жила під Феодосією з сім'єю, і коли відбулася окупація Криму, вона телефонує. Ще моя мама була жива. Вона телефонує моїй мамі і розповідає, що «наконець-то, слава богу, ми дома і взагалі все хорошо, і слава богу, що тут без війни і ще одно, якщо б ще татар звідси б кудись деть». Ну моя мама, хоч і була на 90-му році життя, але вона була при пам'яті, і каже: «Валя, що ти кажеш? Яке ти дома? Ти родом з села Максима Горького Бериславського району Херсонської області. Яке дома?». Потім вона передзонила ще раз і каже: «Ну ми пошли и проголосовали за рессию. Ми все проголосовали. Теть Люба, ви нас не очень презираете?». Ну на що моя мама сказала: «Не, Валя не очень. Презираем». Ну і ми припинили стосунки. Можливо, я не права, але я на це не претендую. Ми припинили стосунки, тому що там так були закаламучені мізки церквою московського патріархату.

Хоча це було ще раніше 2014 року. Я пригадую, як вона в мене питала: «Які ти знаєш молитви?». Я кажу, що напам'ять я знаю всього кілька молитов. Вона каже: «Ну, які, прочитай». Ну, я читаю «Отче наш» українською мовою. А вона: «Ти шо на украинском молитву читаєш?». Я кажу: «ТАК». А вона: «Бог не слишит, ето надо на русском». Я кажу, ну, по-перше, в мене Бог в душі, і мені в церкву не треба ходити, щоб спілкуватися з Богом. Я тоді не звертала увагу, чому не можна молитися українською. Це наша помилка: ми не замислювалися, що це йшло десятиліттями, що велася ця політика імперська, нас зросійщували, нас робили вузькоголовими, тупоголовими і так далі.

Відношення, мабуть, треба змінювати. До речі, коли нас звільнили, то об'явився мій племінник, бо сестра, яка не давала мені молитися українською, померла. І передав, оскільки ми не спілкуємося, телефони ми не беремо, то він передав через інших родичів, що я можу переїхати до них в Крим і спастися від ЗСУ. Я відповіла коротко тому родичу, який передав тому: «СЛАВА ЗСУ!» Все. Тому ставлення таке. Мені здається, вони під окупацією провели багато часу. Але в мене сподівання на кримських татар. Я знаю особисто багато з них. Багато з них виїхали. Героя України особисто знаю Ельдара Шикурджиева, який в лавах ЗСУ воює. Воював разом з чоловіком моїм. Тому вони не схиблять. А так складно сказати. От якби там побувати і почути їх. Дуже вони зомбовані. Але мені подобається позиція Залужного. Він сказав, що ми все рівно будемо звільняти свої території. Кому це не подобається, у них є варіанти місця проживання: чемодан – вокзал – росія. Це вже я додаю відоме гасло.

Мені жалко буде тих кримчан, яким промили мізки, і вони не розуміють, що відбувається. Але я пам'ятаю, коли була жива моя двоюрідна сестра і племінник комусь жалівся, що в них же бізнес під Феодосією, у них готелі для відпочивальників, там і з Польщі приїжджали, там і вся Україна відпочивала. А тепер припинилося, і залишились тільки ті, кого з росії насильно пхали туди, щоб вони кричали «крим наш». Тому він жалівся, що там і бізнес прижали, і штрафи, і бізнес відслідковувався, і все взялося в рашистські руки. Тобто нема такого вседозволу і збагачення, як це можна було в Україні робити. Тому трошки він жалівся. Зараз, як він, не знаю, спілкування ні з ким з Криму в мене немає. Так би очевидців почути, тих, хто зараз знаходиться там. Тому ставлення таке.

Ну, мабуть, треба сказати – невизначене. Сподіваюся на кримців: вони допоможуть ЗСУ, вони стійкі бійці. Впевнена, що серед українців так само залишилися якась частина населення, що цього чекає. А так мені здається, що більшість прозомбовані.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкуватись з окупантами?

Б.Г.: Я уникала окупантів повністю, ні з ким словом не обмовилась. Іншим людям вони говорили різне. От в черзі за хлібом. Підїхали вони. Хазяїни. Хап автомати, і молоді дівчина з хлопцем підійшли до них і там: «Ой як ви там? А тютю, а тютютютю». Почали розмовляти там із ними. А ті: «Ну шо ж ваші стріляють, там то, сьо». Ну до того неприємно, а ти нічого не можеш сказати, спробуй зараз щось скажи. Всі маршрутки, всі тролейбуси порозклеювали, що тут росія «навсегда». Це було гасло № 1 у них. І що Херсон рускій город, руская історія. Там і таке-сяке. Було безкінечно тут насаджування, насаджування. Ну і це діяло, тому що від деяких там мешканок літнього віку чула: «Ну а ви шо? Получали рублі?». Кажу: «Ні». А вони: «А подете получать рубли, там якщо приведеш трех пенсионеров, то дают еще. Давайте я вас запишу?». Я кажу: «Ні». А вони: «Так а когда вы пойдете?». Я кажу: «Ні!». Вона: «Га. Чево ви женщина? Чего ви?». Кажу: «Ні». От на цьому і все!

Ч.О.: Ви були свідком культурного пограбування Херсона?

Б. Г.: Та грабували все, що могли. Я сама не бачила, як вони вивозили, спустошували музеї. Хоча є відео в ютубі, в інтернеті, як вони вивозили цінності. Підвозили великі такі фури, автомобілі і вантажили картини. Я бачила тільки відео. Вони розповсюджувались, і ми їх дивилися, а потім з телефона чистили, і з кошика чистили, щоб нічого не залишилось такого зафіксованого. Тому їхня культурність обмежувалась тим, що вони грузили і крали унітази. Унітази крали. Тому вперше, коли я побачила відео, як вони виносять і навантажуть унітази, це був просто шок. Ну потім, коли вони почали красти пам'ятники надгробні, тому що прізвище можна затерти, і вивозили туди чи для продажу, чи для чого, я не знаю. Тому про яку культуру взагалі у них можна говорити? Яка культура може бути? Тому там культурою не пахне. Там цивілізацією не пахне. Там людськістю не пахне. Це нелюди.

Ч.О.: Дуже дякую Вам за розмову!

«Першого числа до мого подвір'я почали зносити порожні пляшки»

Гараєв Артем Анатолійович,

тренер з айкідо, віце-президент клубу айкідо-кенсай,
приватний підприємець
1994 року народження, мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записане 12 липня 2023 р. в режимі ZOOM-конференції Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Який термін Ви провели в окупації?

Гараєв Артем Анатолійович (далі – Г.А.): 7 місяців. До 28 вересня 2022 року.

Ч.О.: Як Ви оцінюєте власне життя до повномасштабного вторгнення?

Г.А.: До повномасштабного вторгнення мене все влаштувало і були дуже амбітні великі плани. В нас працювало 7 залів по Херсону, було більше 200 учнів, які навчалися. Загалом, це діти були, які навчалися айкідо в місті Херсоні. Дуже добре розвивався бізнес. Все було супер, і були великі плани на майбутнє.

Ч.О.: Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?

Г.А.: За пару днів до цього я здійснив свою мрію і на своєму будинку підняв прапор України, він там провисів майже тиждень, тому що 24 лютого розпочалась війна і росіяни увійшли в Херсон, то довелося прапор зняти на невизначений час, а 24 лютого я прокинувся від того, що мама всіх розбудила і сказала, що, хлопці, вставайте, війна. Десь о 6 годині ранку це було. Спочатку ми з братом сіли в машину, тому що одна машина була напівзаправлена, і поїхали заправлятися. Вже бачили дим з чорнобаївського аеропорту. Ми не знали, що то було і що там диміло, але в напрямку це було звідти. Ми приїхали на заправку, вже була там кілометрова черга. Декілька годин стояли в черзі, щоб заправитись. Після цього був

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

ажіотаж: скуповування продуктів, води, тому що не знали, що в нас є і на скільки це все затягнеться. До речі, на цей день було заплановано у мене дуже багато зустрічей щодо бізнесу, було заплановано тренування. Дуже багато дітей повинні були прийти на тренування, але цього не відбулося. Новини я намагався не дуже дивитись, тобто від своїх друзів, які на цьому знаються, скажімо так, концентровані на новини, і так напередодні ми все-таки, коли я приїхав з тренування, і зібрали тривожний чемоданчик. Так, знаєте, на всякий випадок зібрали найнеобхідне і лягли з думкою про те, що машина не заправлена і вранці це треба буде зробити на всякий випадок. І випадок стався.

Ч.О.: Як для Вас пройшли 25–28 лютого 2022 року?

Г.А.: Починаючи з 24 лютого, вся наша організація айкідо моїх учнів, бізнеспартнерів і групах вайбер, ми одразу перейшли в «Сігнал», тому що військові сказали, що це безпечний месенджер і почали спілкуватися там. Хто щось бачить, хто щось чує, щось відбувається, і там вже почали надходити запити, що необхідно було десь доставити воду, і безпосередньо я із моїми друзями і братом возив питну воду до лікарні для поранених. Потім, звісно, була паніка щодо цих міток, і по місту було дуже багато викликів, що десь побачили якусь мітку, ми не знали, так чи не так, але все ж таки їхали на всякий випадок туди, де це люди бачили, або замальовували, або прибирали ці мітки. Так само були запити через знайомих знайомих щодо допомоги нашій теробороні щодо рацій, щодо ліхтарів, які ми так само збирали, у кого щось було. Хтось купував, коли останні в магазині залишались, і ми це їхали передавали до тероборони, і бачили момент, коли вони вже почали заходити в місто, і ми тоді приїхали до міськвиконкому до нашого, щоб передати все, що назбирали для тероборони, в той самий час, коли ми зустрілися із представником, нам сказали: «Давайте швидше, тому що вони вже сюди їдуть на БТРах». Ми нашвидкоруч по газам, машину відвели в сторону, пішки принесли все, що в нас було і, звісно, потім на машину, і це було останній раз, коли я сідав за кермо в окупованому місті, тому що наступного дня вже відбулась окупація, і машину ми більше не брали, тому що було небезпечно, бо у мене мікроавтобус, і могли просто забрати, як це й було у багатьох людей.

Ч.О.: Як Вам вдалося пережити 1 березня 2022 року?

Г.А.: Було дуже моторошно, було дуже незрозуміло. Ми хоч і отримали новини про те, що вони почали заходити з боку Білозерки, а я проживаю на Житлоселищі і саме з тієї сторони, що вони заходять. А напередодні з 28 лютого на 1 березня 2022 року в месенджерах писали: «Хлопці, давайте виходити на Шуменський. Давайте щось робити». І саме в цей час з нашою теробороною в Бузковому парку сталася трагедія, я туди не пішов, адже розумів, що немає ні зброї, немає нічого, і з голимими руками йти на танки – немає сенсу, скажімо так.

Але 1 числа до мого подвір'я почали зносити порожні пляшки. Почали зносити мастило, солярку, пенапласт, в цілому все те, щоб робити коктейлі молотова. Сусіди, які займаються сваркою, почали робити, щоб колеса протикувати, їжаки маленькі. Але 1 березня ми зрозуміли, коли вже почалась окупація, що знову ж таки просто з голірuch з приватного будинку кидати коктейлі молотова це безглуздо, адже буде велика проблема, і один БТР ти зупинеш, а далі буде гірше. 4 березня відбулись кулеметні постріли, і в наш трансформатор влучили: з 4 по 8 березня в нас не було світла. Звісно, це була холодрига, тому що це від опалення залежить зараз в XXI столітті від світла. Ми слідкували за новинами, слідкували, що взагалі відбувається. Нашій родині, для того щоб вижити, всі 4 дні знаходиться вдома. Ми зачинили всі двері в будинку, винесли всі речі з кухні, щоб хоч якось обігріватись і увімкнули комфорки газові. Починаючи вже із березня, ми намагалися достукатися до наших знайомих, які живуть в росії і скидували їм і відео, різні моменти, що у нас відбувається в Херсоні. До того ж багато і родичів в білорусі, всі нам казали, що це все фігня, не вигадуйте – це вас прийшли визволяти. Але при цьому у нас немає світла, трансформатор гинув, а ми з сім'єю сидимо у підвалі, тому що було дуже гучно, і в цей час ми листуємося з нашими нібито друзями і з родичами з росії та білорусі, але вони нам казали, що це все фігня, то бред, такого не було, нічого не бійтесь – все буде нормально.

Коли відбулись перші мітинги в Херсоні, напередодні цього, я думаю, запам'ятали всі. Напередодні цього мої друзі з невеличкою кількістю людей підійшли до російських загарбників, які роздавали гуманітарку і казали про те, що нам нічого не треба, нам треба Україна і йдіть звідси. Після цього ці відео розлетілися інтернетом,

і з наступного дня ми всіх своїх друзів почали піднімати на участь у мітингах, беремо вдягаємо все синьо-жовте, беремо прапори і йдемо на мітинг.

Наступного дня я з братом вже були на мітингу, і це, знаєте, треба було тільки бачити, тому що з 1 березня більшість людей поставили машини в гаражі, і від мене до центру йти десь близько години. Як це відбувалось? Холодно. Ми вдягаємось, прапори ховаємо у шкарпетки, тому що знаємо, що вже є блокпости по місту і щоб їх не знайшли раніше. Тому що одна справа, коли це в натовпі, інша справа, коли прапор знайдуть, коли ти один або двоє, і тут ніхто розбиратися і панькатися не буде. І окольными шляхами через балки, через різні двори ми приходили до центру, і це треба було бачити, як люди виходять з різних сторін без всіляких ознак взагалі, і тут починається. Хтось з-за пазухи прапор дістає, хтось зі шкарпеток, хтось з рюкзака. Піднімаємо, хтось на палицю, хтось обгортається, і починається все те, що люди бачили в новинах на відео, і кричать, і прапор потім довгий несли, і одне із відео показують, де натовп відганяє машину і чоловік перекидає лобове скло прапором, я з братом там були близько і дивились в одну сторону, а потім побачили цю машину і з натовпом ринулись туди і йшли саме в тій частині натовпу, яка проганяла цю машину.

Бачили момент, коли натовп стоїть якомога ближче до солдатів російської федерації з різними лозунгами, з криками, і в цей час ти бачиш снайперів, які сидять в нашому білому домі. Знали, що снайпери є і на вищій телевежі, і в той час так в прапорах ми були, починаючи з 1 березня, ми не одягали щось дуже примітне або яскравий одяг, тому що в натовпі видно добре червоний і можна довго «мазолити око», і снайпер так може поцілити саме в ту людину, яку дуже добре видно. І був момент, коли натовп стояв навпроти солдатів і казав їм, щоб поверталися додому, що Херсон – це Україна, і по Ушакова з боку залізничного вокзалу їхало три машини: тигр і дві побільші такі вантажівки, цей тигр круто ліворуч дає прямо на натовп з тилу.

Хто знає Херсон, це відбувалося біля Київстару, тобто трошки вглибину тоді до площі. Він на натовп починав різко їхати, і нам здається, що збирався так розігнати мітинг, але натовп повернувся обличчям до машини, і вони ледве викрутили руль, наїхали

на бардюр, і вже по бардюрам ці три машини поїхали далі скрізь натовп, і так нас і не розігнали. Були моменти в натовпі, коли ми йшли з довгим прапором. Йшли через вулицю Перекопська, коли починали солдати стріляти, кажуть, що гумовими кулями, але точно не знаю, Слава Богу, не відчув цього, і в той момент, коли стріляли вони знов-таки думали, що натовп це розгоне. Але в той момент, коли ми чули постріли, люди всі зупинялися, поверталися всі до пострілів, навіть хтось починав йти в бік пострілів, звісно, наші лозунги вже продовжувалися в їх бік. І так все відбувалося близько двох тижнів. Ми ходили на мітинги кожного дня біля двох тижнів. Народу ставало все менше і менше. Вже коли натовп був близько 100 чоловік, то ми відчули, що вже було дуже небезпечно там знаходитись, тому що одна справа, коли декілька тисяч людей і дуже складно з цим натовпом щось зробити, а інша справа, коли декілька десятків людей і їх легко розігнати, і вже тоді ми вирішили, що цього досить.

І в перші дні я дуже багато знімав сторіз в фейсбук інстаграм, знімав себе, натовп, лозунги, у мене дуже гучний голос, і дуже викрикував і все, коли одного дня я прийшов додому, а мені в телеграмі пише мама мого учня і каже, що ми вас чули по телебаченню. Я такий: «Опана! Треба буде обережніше», тому що обличчя не було видно, але мій лозунг «Слава Україні» було дуже добре чути. І, до речі, саме це листування, коли я вже виїжджав з окупації і всі телефони почистили в Василівці, я в чергову ніч сиджу, перегортаю листування і натикаюсь саме на це листування і думаю: «Ах, яка краса! Все видалив, а про оцю забув». Таким чином, минули перші два тижні окупації, і це все було повністю в режимі будинок – площа – будинок. І вже були проблеми з продуктами харчування, і, звісно, коли ми йшли додому, то завжди щось купували, не дивлячись на те, чи є воно вдома, чи немає, їмо чи не їмо, чи є необхідність, чи немає. Ми знали, що будуть проблеми, і вже потрошку починали закупати харчі і йшли додому з чимось приходили. І такі, знаєте, були такі моменти того, чого в житті ніколи не робив, але коли приходили, наприклад, на площу, то ми з моїм братом домовлялись заздалегідь про точку евакуації, якщо щось станеться і натовп здійметься, буде розбігатися, то домовлялись про точку, з якої ми вже будемо рушати додому. Звісно, про таке ніхто ніколи не думав, але довелося в окупації навчитись.

Ч.О.: Чи мали в окупації досвід вирішення фінансових проблем?

Г.А.: Скажімо так, що в окупації у більшості людей, близько, мабуть, 90% людей вони були без прибутку. Моїй родині дуже пощастило, тому що мій бізнес пов'язаний з компанією «Amway» і компанія почала нас підтримувати, починаючи з березня місяця і півроку нас підтримувала грошима, тому з цим моментом в нас була і робота онлайн, тому проблем з грошима не було, але якщо взяти мою справу щодо тренерства то, звісно, березень-квітень я не тренував, а в травні, коли вже трошки потеплішало, я вирішив, що все ж таки треба щось робити. Спочатку інвентар приніс додому до себе і запросив своїх учнів до себе додому, щоб на свіжому повітрі тренувалися, і десь через два тижні з кінця травня ми почали 6 днів на тиждень тренуватися. Для чого? Ну, перш за все думка була про те, щоб діти не сиділи вдома, тому що навчання ніякого не було.

Воно начебто й було, але, звісно, хто був у Херсоні, то про навчання ніхто нічого не думав, і дивитися дітям постійно новини і те, як тут постійно зетки матаються, то воно дає психологічний момент, і це не дуже добре, тому я вирішив дітей завантажити тренуваннями. Відразу щодо грошей, то я сказав всім учням, що у кого є можливості, ті сплячуть, бо треба була і оренда приміщення, коли ми вже в приміщення перейшли. Такі моменти. Тобто, в кого є, той сплячує, в кого немає, взагалі, без питань приходимо. І доводилось, знаєте, це наш менталітет, батькам по 350 раз телефонувати і казати: «Відправляйте дітей на тренування, грошей НЕ потрібно, хай лише діти вдома не сидять». У мирний час у нас були три рази на тиждень тренування, а в окупації із середини травня по середину вересня у нас було шість днів на тиждень тренування.

І в окупації перші півтора місяці я тренував безпосередньо в першій гімназії – там, де тренував у мирний час, до того часу, як прийшли дві жіночки нібито з міністерства освіти російської федерації і сказали, що цей заклад тепер під нами і, хто з нами не згодний, у вас є три дні для того, щоб виїхати. Відразу ми цю інформацію передали директору. Директор гімназії сказала: «Всі збираємо речі, і ніхто з ними не співпрацює. Всі по домам».

У той же день я завантажив у машину весь інвентар і переїхав до іншого залу, де ми продовжили тренування, і в кінці липня ми провели екзамени, у нас було 40 дітей, які склали екзамени. Чому ми

це зробили? Щоб у дітей було два місяці, знаєте, коли у дітей є мета, до чого треба йти, щоб не було зайвих думок. Тому діти тренувалися і, думаю, що багатьом це було дуже до вподоби. І на кімоно в мене був прапор України, коли вже кацапи до школи прийшли, то тоді я вирішив, що вже треба інше кімоно вдягти, але екзамени в нас у липні відбувся українською мовою, сертифікати ми всім видавали українською мовою, записали все на відео, весь наш екзамени, тому що президент нашого клубу з родиною виїхав, щоб він засвідчив, що все відбулося як годиться, і каже, що коли я налаштував камеру і в тебе прапор України на кімоно, то ми почали за вас хвилюватися. Ну, а ми що? Зайшли у підвал. Зачинили двері на замок зсередини і тренувалися.

Ми були впевнені, що серед нас немає колаборантів. Тільки в одного з моїх учнів батьки виявилися колаборантами, а всі інші були за нас, і ми знали, що могли вільно спілкуватися між собою. Щодо фінансів, то нас також з середини квітня наші знайомі, війна яких застала в Європі, вони самі з Ужгорода, але війна їх застала в Європі, і з деяких причин вони хотіли повернутися в Україну, але в Україну їх не пропустили. Це хлопці наші айкідокі, ті, з якими ми на семінарах зустрічалися, і вони відкрили фонд «Айкідо фром Україна». Почали в Європі проводити семінари благодійні на підтримку саме тренерів з айкідо, фінансово ще й вони нам допомагали. Я на початку червня давав їм інтерв'ю з окупації, але я тоді просив їх не викладати це в мережі, тому що для нас це було небезпечно. І коли вони питали: «Хлопці, як ви там тренуетесь?» – я розповідав момент, коли на початку червня я треную дітей у своєму залі на другому поверсі і ми бачили, як два винищувачі російської федерації промчалися повз над сусіднім будинком. Звісно, з дітьми – ближче до стінок і в бомбосховища, але потім зрозуміли, що все нормально і продовжили тренування, коли вже стихло все, і потім назад повертався вже один винищувач. А через декілька тижнів ми тренувалися і чули на задньому фоні кулеметні черги, а тренувалися на Шуменському, а вони на нашому полігоні свій влаштували, і кулеметні черги там дуже часто було чути. Ну, хлопці з такими очима: «Боже хлопці, що у вас там робиться?». Хотіли допомогти гуманітаркою... Там якісь речі, продукти харчування передати, але в Херсон не було можливості ніяк це провезти, тому підтримували тільки фінансово.

Ч.О.: *Вам запам'ятались ціни на товари в окупації?*

Г.А.: Конкретно, так щоб по цінам до копійки, не скажу, але ми, коли приїхали з окупації в Одесу, то ми так здивувалися і зраділи куриці, тушка якої коштувала на той момент десь до 100 грн, а в окупації ми купували курку 200–240 грн за кг. До того ж купив курку, заплатив за неї гривень 800, привіз додому, воно розтаяло і там, дай Бог, щоб на 400 було. З продуктами, це взагалі щось було. Я сам не курю і не розбираюсь в цигарках, але що одразу почав помічати, що почали цигарки продавати на узбіччях скрізь: біля магазину, на ринках. Ці цигарки мали назви: столичні або ще якісь. Почали продавати алкоголь: горілку, коньяк в пластиків тарі на розлив. Яйця ми брали ще, коли були Чорнобаївські, і там були наші яйця. Потім, коли прийшли на ринок, побачили «маргаузькі», коли питаєш: «А звідки?» – і вони кажуть: «Ну, они маргаужские». «А звідки?». Ну, вони там починають навколо ходити, і я розумію, що дякую, нам «маргаужские» не треба, обійдемося без них. Я не пам'ятаю ціни на яйця, але щось там було космічне, ледь не 80 грн були яйця. Ми знаходили домашні, і в окупації ми саме перейшли на домашню продукцію, тому що хтось продавав молоко, яке з лівого берега завозили і продавали по нормальній ціні по 15 чи 20 грн за літр. Нормально для наших продавалось або м'ясо, коли привозили на квартал, то теж по нормальним цінам продавали. Яйця ми купували тільки домашні, тому що інших не було. Почався обман, коли закінчилася ковбаса і на ринку ти бачиш ковбасу без етикеток, і вони кажуть, що це миколаївська ковбаса. Ти розумієш, що нехай там ще генічеська, бердянська, вже з окупованої території, то було зрозуміло, але миколаївська, вибачте (*сміється*). Миколаїв вони не захопили, а ковбасу звідти привозять.

І що казали, що проблема з етикетками, тому нічого не пишуть на них, але ж ми розуміємо. Більшість в магазинах спеції, ми знаємо, що була така гірчиця, як «русская». Так більшість нормальних продавців слово «русская» маркером затирали, і тоді ми купували (*сміється*). Так, були такі смішні моменти, але ось, знаєте, в окупації з херсонцями і взагалі всіма, хто був в окупації, за один стіл в покер сідати точно не можна, тому що, коли ти приходиш до продавця в магазині і ти не знаєш, чим він дихає, наш чи ні, і ти в нього питаєш, в нас була просто епопея з братом, коли ми бігали по мага-

зинам і шукали «оцет», а не «уксус», і ти в нього питаєш: «У вас оцет є?». А він каже: «Только уксус».

Зрозуміло, що в окупації ми розмовляли тільки на русском, тобто листувались в соцмережах українською мовою, але розмовляли російською, тому що навіщо себе зайвий раз наражати на небезпеку, і так зрозуміло, що ми прапорами все показали, що Херсон – це Україна, але все таки ми не знаємо, хто навпроти нас стоїть. І, коли людина каже, що в нас «оцет» і я для себе 5 пляшечок залишила, але вам виділю і «із підполи» так дістає, і дійсно «оцет» (*сміється*). І так, такі моменти – це колись я прикулупався до жіночки, бо крупу якусь хотів купити, і вона з мішка насипає, і я кажу: «Наша?». Вона – «да», з якогось там заводу, я зараз бірку знайду, десь була бірка. Знаходить мені бірку каже: «Дивіться, наша». Я кажу: «Окей, давайте». Пам'ятаю, що гречану ми не купували, тому що там якісь космічні ціни, були десь 100 грн з гаком за кг. То їли загалом, це був рис, бо рис був самий доступний і за ціною, і по тому, що могли дістати. Потім, що херсонці мали перевагу порівняно з іншими, то ми це наїлися кавунів. Кавунів ми наїлися по 3 грн. Так, це так, а інколи і безкоштовно отримували від знайомих. Це єдиний плюс, який був на той момент у нас, але ми робили фоточки, виставляли їх в інстаграмі з такими натяками. Ну, всі розуміли, які це натяки (*сміється*).

З березня місяця ми робили дуже багато публікацій в соцмережах щодо того, що відбувається, але десь у квітні ми почали розуміти, що це небезпечно, і почали чистити наші фейсбуки, інстаграми, повністю прибирати все, що нас могло видати як схильних до України або ЗСУ. Всі публікації, які з нашими хлопцями були пов'язані, ми перейменовували і якимось чином називали по-іншому, але так, щоб ми розуміли, хто ці люди. І всі ці матеріали, коли приїду до Херсона, зможу вам передати. Ми їх всі скинули на флешки і закопали глибоко під землею в пакеті. І старий мій ноутбук також глибоко закопаний. Законсервований, скажімо так, з усіма матеріалами відео з тим, що відбувалося в березні 2022 року.

Ч.О.: *Як Ви можете описати свій психологічний стан в окупації?*

Г.А.: З матом тільки можу відповісти. Ось негарні люди, ніяк по-іншому сказати не можу. Ви почали питати з того, які в мене плани були. *Негарні люди*, та в мене були грандіозні плани. Я ніколи не хотів виїздити з Херсона і завжди розумів, що Херсон – це

Україна. А щодо мови, це дуже цікаво взагалі. Так, здебільшого Херсон розмовляв, як мій наставник каже, «восточним діалектом українського язика», і я тільки одну книжку прочитав українською мовою «Вогнем і мечем», хоча в школі вивчав завжди українську мову, а російську я не вивчав взагалі, але художню літературу читав російською. Що зробили кацапи?

З березня я почав читати книжки українською, відео, фільми ми почали дивитись тільки українською. Тобто внесли свою лепту, і ми їм за це дякуємо (*сміється*). Ви розумієте – в лапках. Краще б, звісно, вони і не приходили. Ну які відчуття? Ви знаєте, одразу паніка, страх, щось незрозуміле, коли це все починало відбуватись. 1 березня у нас відбувся консиліум перед нашим подвір'ям, де приїхали мої друзі. Їх батьки живуть поряд. То вони приїхали і підійшли до нашого подвір'я, і прийшли сусіди, і, ви знаєте, ми тримали таку раду: що робити? Тому що дуже багато людей їхали, і було незрозуміло, чи доїхали вони, чи не доїхали, бо вони тоді швидко просувалися до Миколаєва, і ми не знали, що вони будуть робити з мирними колонами, і більше страху було залишитись десь в машині в степу з усім цим. Тому ми вирішили залишитися вдома, і десь пару днів окупації пройшло – ми увімкнули режим виживання. Режим виживання – коли ти прибираєш всі емоції щодо того, що коли це відбудеться, коли нас звільнять, тому що, як в одній книжці писалося про життя в концтаборі, про тих, хто вижив, перші загинули ті люди, які думали, що все швидко закінчиться, наступні загинули ті, хто думав, що це ніколи не закінчиться, і вижили ті люди, які сконцентрувались на сьогоднішньому дні. І ми включились в цей режим, режим виживання, максимально намагалися взагалі не перетинатися з орками.

Я з братом з 1 березня до моменту виїзду тільки один раз взяли машину, коли перевозили мій інвентар тренування з одного залу в інший. До цього часу ми рухались тільки велосипедами, і на жоден блокпост за сім місяців ми не потрапили. Єдиний блокпост, який неможливо було об'їхати, – це був на Острів, але ми туди не їздили. А так по місту ми знали, на якій вулиці є блокпост, і все, ми туди не їхали, а об'їжджали окольными шляхами, іншими маршрутами. Десь через рейки треба було перенести велосипеди, але краще ми їх перенесемо, ніж будемо їхати через блокпост. Але було відчуття всередині, коли їдеш на велосипеді і бачиш їх, чомусь так хотілось

насвистувати гімн УПА, ось я не знаю. Протягом перебування всього періоду в окупації тільки бачиш їх і їдеш на велосипеді – завжди хотілось наспівувати гімн УПА.

І з середини квітня ми продовжили розбудовувати бізнес. Взяли на себе відповідальність не тільки за своє фінансове становище, а й за становище наших бізнес-партнерів. Почали пропонувати співпрацю онлайн з нашими знайомими, які виїхали на вільну територію України, і з тими, хто виїхав в Європу, і давати можливість їм безпосередньо заробляти і більше. Що нас мотивувало, знаходячись в Херсоні, це те, що ми, розбудовуючи бізнес онлайн, ми збагачуємо бюджет України, тому що 20% НДС компанія виплачувала до бюджету України, і це так мотивувало, що капець. Я ніколи про це не замислювався, а коли ти сидиш з ноутбуком вдома, а тут зетки повз тебе їздять, а ти думаєш про те, щоб якомога краще зробити бізнес для того, щоб і допомогти і своїм знайомим, які виїхали з Херсону починати заробляти, і так само ти зміцнюєш економіку України. Коли ще додалися тренування, то голова взагалі думала тільки про те, що необхідно допомагати дітям, щоб загрузити їх фізично по максимуму. Ну, звісно, як і у більшості херсонців, були якісь зв'язки із ЗСУ, то ми їм передавали інформацію щодо знаходження орків. Всю необхідну інформацію передавали туди, куди необхідно. Навіть мені надали таку подяку «За активну громадську позицію».

Це за дії в окупації, за те, що ми там робили, і щодо колаборантів інформацію всю передавали, і щодо позицій орків. По максимуму те, що могли, те й робили. І це, до речі, знаєте ось дух в Херсоні, якщо казати про дух від населення. Нормального, адекватного. Не тих дебілів, які тютбейки змінили і їм пофіг було, де працювати. Дух такий, коли ти проїздив повз якогось будинку і чуєш там гімн України грає або машина проїздить повз ліцей,

в якому я навчався, обласний ліцей, який одразу окупували орки і почали там жити. Машина проїздить із відкритими вікнами, і на повній гучності грає музика «байрактар», коли ти йдеш по ринку, а хлопець на базарі грає українські пісні, коли наш відомий волонтер дядя Гриша, я думаю, що кожний його знає, на Дніпровському ринку. Я так хотів з ним зустрітися. Знаю, що він знайомий мого знайомого, і знаю, що він завжди допомагає. Хотів так його зустріти. Йдемо на Дніпровському ринку, і їде дядя Гриша (*посміхається*) з гімном України, у вишиванці із коробочкою «Допомога для ЗСУ». Слухайте, це взагалі, і люди йдуть і кидають. І це той дух, коли з ким не зустрічаєшся, і таких людей було більшість, і всі в очікуванні. Коли? Коли вже прийдуть наші? І що найцікавіше було.

Ось тільки бачили, як орки переїхали кудись – наступного дня прилетіло. Тільки переїхали в інше місце – прилетіло. І слід віддати належне нашим хлопцям, коли були такі місця і ми знали, що там знаходяться орки серед приватних будинків, але хлопці туди не стріляли, тому що було б багато дуже жертв серед місцевого населення. І це, дійсно, це ми просто бачили, бачили ці моменти, а орки конкретно прикривалися мирними людьми. Залазили десь в приватні будинки, там ставили своє ППО. Коли перший раз спрацювало у трьох кварталах від нас, я якраз приймав душ, і щось мені згадався фільм «12 стільців», коли професор весь в милі вибіг у коридор. Ось приблизно так і зі мною було. Коли такий в афіге, вибігаєш з ванни «Що сталося?», а відчинене вікно – і воно гоїдається. Неодноразово, коли херсонців питали щодо повітряної тривоги, то ми питали: «А що це таке?». Тому що ми її чули, коли були бої під Антоновським мостом – і все, більше ми не чули повітряної тривоги. І що це таке взагалі було незрозуміло. В цілому, коли щось стріляло, то ми розуміли, що це наші працюють, а потім кацапське ппо стало працювати, коли ти вибігаєш з будинку і намагаєшся на телефон це зняти як доказ того, що це дійсно відбувається. Один момент був вночі, я з братом просто записали звук, бо не видно нічого і думаємо: «Ого! Нічого собі оце так було». І у нас над будинком як шандарахнуло, і чуємо на даху, як «мелоч сипає», ми бігом в будинок, а воно по шиферу б'є якісь уламки.

Щодо настрою херсонців розкажую ситуацію. В мене вдома відбувається тренування для тих, хто постарше, у суботу вранці. Ми розпочали тренування просто неба, почали тільки розминатися у мене

у подвір'ї, і воно як шандарахне в черговий раз по Чорнобаївці. Наші хлопці влупили. Як шандарахне! І прибігає сусідка, каже: «У вас все нормально?». Кажу: «Так, у мене там добре видно». І ви б бачили! Хтось би це знімав. Відкривається калитка, і 10 дорослих людей в кімоно перебігають через дорогу до сусідів, тому що в них дуже добре видно, як Чорнобаївка палає (*сміється*). Але, знаєте, кожний момент, чим далі було до вересня, тим було моторішніше. Чому? Ви так само це відчували. Тому що колаборантів, так їх багато, але у відсотковому відношенні, то це невелика кількість людей. Але... Нормальні люди виїжджали, а колаборанти залишалися. Нормальні люди що робили? Або виїжджали, або залишалися в Херсоні, а колаборанти що робили? Вони залишалися в Херсоні, тому що вірили, що Херсон «навекі з росією». І, коли наші адекватні люди виїжджали, ми відчували, що концентрат *негарних людей* збільшувався у відсотковому плані, і вже до кінця літа вони почали себе досить вільно відчувати, і розмови вільніше їх ставали щодо і росії, і тому подібне. Найцікавіші моменти щодо тренерства вже були ближче до вересня в очікуванні того, а куди ж твої учні підуть навчатися. Ми розуміли, що адекватні люди будуть навчатися онлайн.

Так, можливо, були і такі одиниці, яких змусили туди піти. Я не кажу, що не може бути і такого варіанту, але більшість дітей йшли навчатися в офлайн. Це були ті, які або підтримували росію, або такі, як гівно в ополонці, ні туди – ні сюди. І ближче до вересня я почав питати в учнів: «А куди підеш навчатись? А як будеш навчатись?». Тільки один, про якого я казав, сказав: «А я піду туди-то і туди-то». Я такий: «Зрозуміло». Потім приходять в кінці серпня приходять жіночка з дитиною і запитує, чи можна почати у вас тренуватися, а я на тренування нікого не брав. Новенькі були, але ці новенькі тільки довірених людей. І тут заходить невідома людина. Думаю, що робити? Відмовити одразу не можна, бо буде підозра і погодитись – ти теж не знаєш, як і починаєш вести розмову окольными шляхами, і в кінці виявилось, що вони йдуть онлайн навчатися, я розумію, що все, це наші люди. «Все, – кажу, – заходьте. Все нормально, будемо тренуватись разом». Потім виявилось, що людина, у якої я орендував залу, виявилася колаборантом, тому що побачили їх на російських фотографіях, у російських джерелах, і дивом ми, взагалі, там тренувались в залі, і з нами нічого не трапилось. Виходить, наше маскування пройшло успішно.

Ми знали, що Херсон буде Україна, але ми не знали коли, тому мені з родиною безпосередньо довелося виїхати у вересні, тому що в серпні орки взяли моїх дуже добрих знайомих. Це і мої бізнес-партнери, і батьки моїх учнів. Тоді орки прийшли просто додому на Геологів зранку. Казали, що наче обхід був. Почали робити обшук. До вторгнення я брав участь у таборі «Херсонська Спарта», і на учасників було справжнє полювання, тому що всі їх змі розповідали, як ми бойовиків вирощуємо, починаючи з 7-річного віку, і пропихували різні русофобські ідеї. Там вони знайшли камуфляж хлопця малого з нашивками Херсонської Спарти. Почали питати що це? Як це? Почали насміхатися і кидати той камуфляж. Потім запитали телефон батька, ну і в телефоні, як і в кожного порядного, але не дуже обережного херсонця, було все, що необхідно було про орків знати. Жінка встигла почистити телефон, і вони в неї почали питати, але вона каже, що мене заціпило і я не можу розмовляти російською. Вона поряд трьох років як перейшла на українську мову. І вона не могла підібрати з ними російські слова і розмовляла з ними українською. І в цей день їх взяли. А брали ще так, гадаючи, кого брати, чи двох чоловіків або чоловіка і жінку, а жінку яку – біленьку чи чорненьку. Та їм пофіг, взагалі, кого було брати. Просто прийшли, взяли когось для відпрацювання. Як наслідок, то в мого знайомого вибито око, яке підлягає ампутації, жінку катували електрострумом. І коли це твої дуже близькі знайомі, і воно дало по нервовій системі, і ми тоді переїхали на два дні до родичів на Таврійський, щоб нас ніяк не змогли знайти, але якщо видно, що в будинок заходять нових 5 людей, то там, якщо сусіди ненормальні, то там сусіди здадуть, тому ми повернулися додому і в вересні, коли почався референдум і вони почали ходити по хатах із своїми коробочками.

У приватному секторі особливо непомітно було, але знайомі із багатоповерхівок казали, якщо до такої коробочки 2–3 людини підходило проголосувати, то добре. А як по-іншому відбувалося, то, бувало, просто людина мимо проходить, стоїть солдат з автоматом: «Голосуй!». А що ти можеш зробити, коли на тебе наставлений автомат? Ми, звісно, не підтримували окупацію. Херсон – це Україна. Але все-таки розуміли: якщо вони прийдуть, то ми змушені будемо поставити галочку, тому що це наше життя. Але намагались не наражатись на те, щоб нам цей папірець вручили, і сиділи вдома в ці дні, а 27 вересня ми прокинулися від того, що під нашими дверима

стоять солдати. Всі вікна була завішані, і не було нічого видно протягом всієї окупації. Я, стоячи на столі, зміг за ними прослідкувати протягом 2 годин, що вони будуть робити. А вони просто стояли з автоматами. Їх було чоловік 20. Хтось тарабанів в калитку. Потім нам розказали, що це були ті, хто з коробочками ходили проголосувати. І вони так простояли понад 2 години, намагались ходити. Потім пішли чутки, що вони когось шукали, і потім цей момент призвів до того, що ми вирішили виїжджати. І 27 вересня ми зібрали речі, 28 вересня ми виїхали і проїхали 1147 км за 9 днів, і ми в Одесі.

Ч.О.: Чи мали досвід спілкування з волонтерами? Чи користувались допомогою?

Г.А.: Дивіться. Коли моя знайома писала наукову роботу щодо волонтерства, то в мене питала: «Ти волонтер?». Я кажу: «Не знаю, кого можна назвати волонтером, але я думаю, що кожна людина, яка чимось допомагає, вона є волонтером». Чим саме ми користувались і як ми допомагали нашим херсонцям? Я вже казав, що в нас президент клубу, який виїхав в Одесу, і він одразу зателефонував і каже: «Що там у вас з ліками? Чим треба допомогти?». Ми спочатку для себе, для сусідів замовили ліки і через волонтерів, через перевізників, які безкоштовно доставляли до нас. Звісно, що ми за це сплатили, саме за покупку ліків. Нам безкоштовно це все привезли у Херсон, потім до літа ми почали з квітня розповсюджувати серед наших знайомих. Не знаю, чи можна це розцінювати як волонтерство чи ні, але в той момент ми не могли взяти на себе більше, і ми не організація, ми суто через своїх через друзів, але дуже багатьом людям допомагали в Херсоні, і знайомі знайомих звертались, що треба купити ліки, і таким чином також із Кривого Рогу (друг з Одеси передавав, а знайома з карате з Кривого Рогу), купувала моя знайома, з якою ми займалися карате. Вона купувала і передавала нам ліки. Я з братом їх тут зустрічали або до себе додому забирали, а потім велосипедами розвозили тим, хто не міг прийти. До того моменту, як була переправа через Антонівський міст, ми так само допомагали нашим людям, знайомим, кумам нашим, які знаходяться на лівому березі в селах Голопристанського району, ми зустрічали і передавали через знайомих водіїв.

Знаєте, в окупації все робили через знайомих. І знайомий знайомого знає, і все, таким чином, все робилось. Організація «Жива»,

з якою ми співпрацювали щодо ліків, передавали через них ліки. Дякую цій організації. Вони, звісно, безкоштовно все це передавали, а ми забирали ці пакунки і розвозили далі. Таким чином саме ми з волонтерами співпрацювали, допомагаючи ліки доставляти в Херсон. Були такі моменти, як ми жили щодо валюти, то всі знають, що була проблема зняти готівку і які черги були щодо гривні. І я через своїх знайомих пустив цікаву таку інформацію, ми так робили майже до вересня, коли була можливість. Якщо ми один одного знаємо і скупляємось серед тих людей, яких знаємо, то нащо нам взагалі потрібні гроші. Саме готівкові. У нас є телефон, у нас є інтернет, у нас є картки і ми можемо запросто переганяти гроші з картки на картку. Ми прийшли навіть в магазин, якщо там наша знайома людина, і ми на картку скидуємо необхідну суму і забираємо товар. Людям, яким необхідні були гроші, ми так само такі моменти робили. А як зняти гроші? Ось є на картці гроші, а зняти їх неможливо. В банкоматах я навіть не намагався щось знімати. Чому? Тому що завжди є система взаємодопомоги один одному. Є люди, яким необхідна готівка, а мені потрібно покласти гроші на картку, тому що ми робили замовлення на ті ж самі ліки на вільній території, і продукцію «Amway» ми закупили на вільній території, через перевізників доставляли в Херсон, і нам необхідно було покласти гроші на картку. Я писав у групу партнерів або в групу учнів: «Кому необхідна готівка? Є така-то сума». Одразу: «Ооо, нам треба!». Все, приходьте забирайте. Прийшли, забрали гроші, мені скинули на картку. Таким чином, ми один одного виручали і допомагали.

Ч.О.: Чи зіграла певну роль церква в Вашому окупаційному періоді життя?

Г.А.: В самій окупації – ні. Вже після, коли ми виїхали і бачили, що багато благодійних організацій працюють саме через церкву і допомагали людям продуктами і речами. В окупації ніяк взагалі. Я знаю, що в Херсоні теж церква допомагала, але я ніяк не пересікався.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування із кримчанами, які приїжджали в Херсон торгувати?

Г.А.: Ні, не пересікався, але були люди, херсонці, які скуплялись в Криму і привозили сюди, а з самими кримчанами не зустрівся.

Ми весь товар намагалися шукати український, якщо ми бачили, що товар вироблено в Криму або в росії, єдине, що ми могли купити, – це ліки, якщо там екстрено необхідно і їх дістати неможливо. Це єдиний товар, який ми могли купити російський, тому і спілкуватись з ними не було сенсу.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування з окупантами?

Г.А.: Ні, з окупантами не спілкувався. Тільки вже при виїзді із окупації. В Херсоні, я ж кажу, ми всі 7 місяців обходили їх стороною і якомога далі.

Ч.О.: Який образ окупантів у Вас склався?

Г.А.: Це люди, які, знаєте, я, коли виїхав із окупації, і вперше в своєму житті прочитав книгу Оруела «1984». Я намагався її в окупації знайти, але не вдалось, на жаль. І ось, дійсно, люди живуть в якомусь своєму світі. Тобто вони були впевнені в тому, що приїхали нас визволяти від нацистів. Ось серйозно. До того ж вони це, коли з Херсону виїжджали, це був перший момент, коли я заговорив з окупантами. Коли підходиш до них, робиш покер-фейс, щоб нічого не ляпнути зайвого, і запитуєш в них: «Ну что там, когда переправа?». А він сидить такий, модний весь із себе, рэмбо – перша кров, такий прямо герой: «Ребят, ну подождите, видите ж эти стреляют!». На наших так – «эти ж стреляют». А потім: «А у вас все є: сигаретки, водичка там і так далі?». Я кажу: «Да, да, да все есть» – і все, і побіг. Ну ось і, знаєте, поводять себе як «герої». Приїхали такі собі «герої»: у них все добре, все чудово і в них вже мозок набікрень.

Щодо зовнішнього вигляду: коли ми бачили на центральному ринку, коли вони йдуть ну такі собі «охламони». Ми розуміємо, що форма там взагалі не по розміру і висить на них, як ганчірка або туалетний папір, по коліна теліпається. То він стоїть, автомату немає, ніж ззаду сторчить, і він скупляється. Так хотілось же, так хотілось, але розумієш, що в центрі взагалі ніяк, бо будуть проблеми. Одного «пришиєш», а потім будуть накривати весь квартал. Був момент, коли обличчя в обличчя ледь не збив Стремоусова. Я виходив із велосипедом, із павільйону Центрального ринку. Я з собою ще постійно в Херсоні носив складний ніж. Нічого особливого, так чисто олівець заточити, але на всякий випадок. І тут виїжджаю з велосипедом із павільйону, і так натовп, і тут – бац! –

ти бачиш це обличчя Стремоусова. Я з ним і раніше стикався, ми бачились у 2013 році. Цей Стремоусов започаткував і вів велопробіжки за здоровий спосіб життя, за «братські народи». Я так само брав участь у цих пробіжках, ми ж такі всі спортсмени були, лозунги в нас такі були «харош бухать – иди тренироваться» з прапорами. Україна, росія, білорусь – дружні народи. До 2014 року так було. І так, у 2013 році останній раз так робили, і ти зараз тільки розумієш: «Ех, це людина, яка починала це тоді ще». І, до речі, коли виїздили з окупації, я так само на всякий випадок перефоткав фотографії свої старі з 2012–2013 років, я бігав на цих пробіжках. На всякий випадок, можливо, хтось приколупається з цих орків, і тут можна сказати типу: «Ну ось дивись, я ж свій, тут же бачите зі Стремоусовим разом». А він там секундомер тисне, а ми там то гирі тягаємо, то канати перетягуємо. І коли ти стикаєшся з ним обличчя в обличчя, і розумієш, і рука така в карман – оп! – одразу воно хочеться цю ж падлюку, а потім бачиш так навкруги чоловік 10 з автоматами, я такий «о поп оп – і поїхав далі».

Бурят (*сміється*) це було видно, я думаю, кожному херсонцю. Особливо було смішно, коли вони намагалися маскуватися під мирне населення, але, вибачте, бурятів було видно здалеку, які б воно шорти і футболку не надягали (*сміється*). Було смішно, коли йде таке наче цивільне, але в нас, мабуть, взагалі ніколи бурят не було в Херсоні. Так були ті, хто належить до азійських кровей, але все-таки вони дуже відрізняються. А сморід просто неймовірний, коли ти проходиш повз і йде така свиня-орк, видно, що російське обличчя і з ним такий пігмей-бурят, і ще одна шпала там іде, в них один автомат на трьох і ти просто відчуваєш цей сморід, який в них. Але вони вільно себе почували і в кав'ярні заходили. Я тоді був у кав'ярні, і тут сморід такий на всю кав'ярню, бо заходять 2 орки, судячи з усього з росгвардії, замовили каву, вийшли на вуличку, автомати поруч поставили, попивають такі. Ну отак якось.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід виїзду з окупації?

Г.А.: О-о-о-о! Так це цілий блокбастер! Про це можна фільм знімати. Це просто неймовірно. У цілому. Вирішили ми їхати. У нас в нашій родині нас п'ять, п'ять чоловік в родині: мама, тато і нас троє братів. Мені на той момент було 28, а братам 17 років і 7. А ми сили у дві машини, у нас дві машини – бусік і Кіа карнівал, взяли

з собою наших двох собак. Одна з них сенбернар, також взяли трьох котів. У цей же момент я зателефонував з одному з учнів, бо знав, що вони хочуть виїжджати, але не хотіли нікому взагалі казати, що ми виїжджаємо. Чому? Тому що, знаєте, ми не знали, чи правильно ми робимо, чи неправильно, чи доїдемо, ми взагалі і брати на себе відповідальність, казати всім учням і всім знайомим, що я виїжджаю, а я знаю, що багато людей, які знали: якщо Артем в Херсоні – значить, все нормально. І казати, що я виїжджаю, не хотів підняти паніку. Тому що, уявляєте, вони всі з місця зірвалися і поїхали. А хто знає, що там відбулось би по дорозі, тому кожен сам вибирає свій шлях. Але одним учнем я зателефонував, кажу, так і так, в мене, кажу, є знайомий, який завтра буде виїжджати. Ви хочете з ним поїхати? Вони мені через годину перетелефонують, телефонують, щоб ви розуміли, це інтернет, тільки по ньому зв'язатись можна було.

До речі, кацапські сімки 3 штуки ми купили тільки перед виїздом з окупації. А всі 7 місяців ми були без російського зв'язку повністю, і вони мені зателефонували, сказали, що вони теж їдуть з нами. І ми зустрілися з ними, і на салюті зайняли чергу, а до нас приєдналися наші родичі. Бабуся з моїм дядьком. Вони взяли ще свою знайому, тобто в них у легковій машині ще були із тварин папуга і німецька вівчарка, і в нас у машині ще один кіт додався. Тобто нас виїжджало 3 машини, із них: 11 людей, 3 собаки, 4 коти, одна папуга. Отаким-от кагалом ми виїжджали. Зупинились біля Антонівського мосту. Там черга просто неймовірна. Одразу ми дізналися, що є пільгова черга, і, звісно, що ми пішли. В мене бабуся мала інвалідність, вона погано ходить, а батько мій після інсульту, тобто той, що теж пільговий момент, і братові 7 років, тобто можна було нам втрьох виїхати. На трьох машинах розселити всіх по машинам, так щоб виїхати, але ми протупили і сказали, ми хвилювались, хотіли, щоб вони поскоріше поїхали і зайняли чергу в самій Василівці, бо знали, що там дуже-дуже довга черга. І ми їх посадили в одну машину: батьків разом з молодшим братом і бабуся з дядькою. Вони виїхали по пільговій черзі. Вже 28 числа десь-десь близько 12 години дня, і вони вже о 2-й половині дня були в Василівці, зайняли там нам чергу зі сльозами на очах, що діти відстали.

Ми стояли в черзі. А що робили кацапи? Ну, це вже понтонна переправа була. Вони постійно перевозили свої машини АЦБ. Ну, це аналог, скажемо так, АТБ нашого. Машини АЦБ тільки заїхали,

і ми бачимо: понтонна переправа перевезла машини. І ми думаємо: ось зараз передвинемося, а черга вона назад повертається з машинами АЦБ. Повертаюся з машиною АЦБ, тобто ми розуміємо, що час ще одних пропустить, і всі машини АЦБ будуть пусті їхати знов на Крим за продукцію. На Крим або куди вони там їздили, не знаю, і таким чином ми просунулися близько половини. Хто знає цей момент, де причепи продавалися ці статуетки різні точно до того моменту, тобто ще не доїхали навіть до знака Херсона, ще ну далеченько було так. І ми, о 6-й годині нам кажуть: це все, переправа закінчується. Ми телефонуємо, а ми на той момент вже взяли руські сімки. Трошки про це.

Брат поїхав напередодні до Європорту і підходить до людини, яка торгувала руськими сімками. Каже: «Треба три сімки». Він каже: «Паспорт». Паспорт, звісно що, русський, а в нас його, звісно, що немає, і стоять не далеченько, так на пару метрів, стоять орки. Брат каже: «А без паспорта?». Той такий на орків, на нього каже: «Ну скільки?» – збільшує ціну, Богдан бере три сімки і їде додому. Звісно, потім ми активізували їх, щоб можна було між машинами спілкуватися. Тобто телефонуємо батькам, кажемо: «Так і так, ми залишаємося тут на ночівлю». Звісно, вони в паніці, тому що їм мамакаже: «Немає сенсу». Це потім вже каже мені: «Немає сенсу взагалі виїжджати без дітей» Тобто ми старші двоє і з моїми учнями ми залишаємося, вони виїжджають. «Ну, немає сенсу, – кажу. – Давайте ми завтра будемо». Ми завтра просинаємось, підійшли до орків, того, що я казав щодо водички, з ним почали спілкуватись. Кажу: «Тут можна залишитись на ночівлю?». Він каже: «Да давайте, тільки не швендайтесь, бо комендантська година». Не пам'ятаю, тільки з 8-ї години, здається, була. Говорять: «В машині сидіти, нікуди не лазьте». Ми о -й годині як сіли в машину, так і намагалися заснути, але майже всю ніч не спали. Наступного ранку ми розуміємо, що ми вже не встигаємо. І тут у мами мого учня, в неї прихопила грижа, і вони згадали, що в неї ж є і документи, і все. Знаєте, коли воно все не болить тут і забув, що воно що воно є? Прихопила грижа, і пішли вже тоді, чоловік її пішов до орків показали документи, в неї там десь, півтора роки тому вона, ну, лежала, реабілітацію приходила, і тоді нас вже зранку пустили по пільговій черзі. До речі, до цього до орків підходив, кажу, так і так же думав, знаєте там хитрості якісь, там, кажу, «батько поїхав» (ну, офіційна версія ми типу виїжджали

в Київ проходити обстеження щодо інсульту в інсультний центр, а його документи, реально всі довідки, карточки всі, залишилися в моїй машині. Я підходжу, кажу: «Дивіться, так і так, документи всі залишилися, а батько поїхав, переживаю». А він такий: «Думати надо было раньше». І все ж таки, скажемо так, «нет худа без добра. Так, тому нас пустили через грижу нашої знайомої, про яку ми сказали, що це наші куми. Щоб різні ходили чутки, ночами по дорозі покумались і легенду придумали: хто кому кум, хто кому брат, там ну і так далі. А і переїхали через міст, через понтонну переправу і почали їхати в сторону ж Василівки, через Мелітополь. Я вже не пам'ятаю.

Дуже багато постів, але два пости дуже добре запам'яталося. Це 1-й пост, в якому, знаєте, завжди є знак «Stop» перед постом. Знак Stop, який треба ж, як будь-який водій зупинитись, почекати там. Взагалі, треба зупинитись і їхати далі, бо блокпост, щоб вони показали типу проїжджай. І всі блокпости, там штук 15 було до цього, я під'їжджав, тільки зупиняюсь. Він показує там: проїжджай, проїжджай. До цього приїжджаємо, і так п'ятнадцять мостів поряд, проїжджає до цього посту, знак – стоп. Він піднімає руку, я починаю їхати, а він автомат наставляє, каже: «Стоять! Стоять, ты что?». А він тільки руку підняв, не збирався нас пропускати. І такий каже: «Назад!». Я від'їхав назад, на стоп-лінії зупинився. Він прибрав шлагбаум. Проїжджаємо. Підходить їх головний – такий боров товстий підходить, каже: «Документи!». Показую документи, а у мене шість категорій відкрито водійських. Він: «Ага, ну, значит, товарищ родитель, правил не знаете дорожного движения, да?». І починає лікувати мене з приводу знаку Stop, а потім, як виявилось, кожного водія задовбував про правило. Мабуть, який даїшник денерівський. Чоловік з Донецька з днр, звідси ось. І я відкриваю багажник. Далі на русском, тому що діалог на русском звучав: «Откройте багажник: хотим посмотреть вещи». А я на мікроавтобусі. Відкриваю багажник. Він стверджує: «Вот тот чемодан!». А «это самый тяжелый чемодан», як потім з'ясувалося, що це єдиний чемодан, який ми не відкривали з 24 лютого. Я дістаю «ему этот чемодан» ложу на асфальт – і тут, знаєте, як у повільних зйомках, мені здалося, що півгодини, мабуть, минуло. Я сідаю, і від кричить: «Открывай». Я так відкриваю, дивлюсь, він дивиться так в бік. І Слава Богу, що він відвернувся. Відкриваю чемодан, піднімаю кришку і бачу ворот моєї

вишиванки. Я так рукою її під себе, а він каже: «Ну, что ты телишься. Давай быстрее!». Далі всі речі уважно переглянув. Він: «Окей! Всё». Я закрив. Он ще раз: «Аккуратно». А руки ще тримтять, обережно не вийшло. Він ще такий: «Ещё выхватишь от родных, что сломал чемодан». Намагались жартувати ще. Закрив чемодан, чемодан завантажили. «Ну всё. Проезжайте!».

Ми проїжджаємо понад два кілометри. Зупиняємось, я виходжу, викидаю той чемодан на землю. Виходить мій брат і каже: «Зетка їде». Я: «Да, йолкі палкі!». Ну, мало, але що ж за нами і все. А там ціла – вантажівка, з купою орків. Але повз приїхала. Брат одразу типу в туалет ми зупинились. Орки проїхали. Фух, не за нами! Я відкриваю чемодан, а там пакет – всі наші п'ять вишиванок всієї родини, які фотографувалися ще на самому початку. П'ять вишиванок, мої шаровари. Крайка, папаха козацька, ну це все, що необхідно, вся наша тема. Пакет, все це викинулось в поле, десь комусь знадобиться. Сподіваюся, що наші знайшли і будуть користуватися. Завантажили в машину, а в голові ж: «Як же ж воно щось там ще може бути взагалі в речах, хоча всі останні речі знаю, що передивились». Їхали через блокпост, дуже, знаєте, виручали дуже тварини...

По-перше, психоемоційно, тобто трошки відлякалися і сміялися, тому що один кіт на іншого kota насере – сміємося, миємо їх десь на зупинці, а то ще якась шняга. То собаку на цепку воджу, яка в приватному будинку проживала і ніколи в житті не виходила, але собака в мене симбернар їхав з мамою і з батьком, а собачка така невеличка в мене на цепку сиділа ззаду, прив'язана до сидіння, щоб не вибігла. І на кожному блокпосту: «Відкрийте двері!». Я відкриваю, кажу: «Аккуратно! Собака». А він тільки такий: «Ой, собака классная!». Так більш-менш, ще знаєте, із, скажемо так, наскільки може бути орк адекватний із адекватних: «Откройте, пожалуйста, двери!». І я відкриваю двері задні, а вже фішку зловив з тим чемоданом, щоб чемодан випадав постійно. Щоб відволікти увагу, скажімо так. Відкриваю двері – чемодан випадає, я його підтримую, він каже: «Другую дверь открывай». Відкриваю другі двері: отак ось тримаю – руки-ноги розставив, щоб нічого не випадало. Тримаю. Він: «Хорошо, закрывайте!». Я закриваю, а воно не закривається. Я йому говорю: «А помогите мне, пожалуйста». Він автомат за спину, двері закриває. Я вже не пам'ятаю, брат говорить: «Ти йому говориш, че такий не радной, давай закрывай тіпа». Отже, він закрив – всі посмі-

ялися, тому що потрібно було через гумор все, тому що тільки адекватно, адекватно, якщо занадто... ну теж.

Дивлячись на кого потрапиш, а під'їжджаючи до Мелітополя, зупиняють нас такі. Не руські точно. Вони ледве російською мовою розмовляють. Прапор був, але не пам'ятаю, точно зелена смуга була. Я думав, що не буду казати, з яких їх дебрей, але точно зелений якийсь, прапор росії, тільки замість білого зелений був. Бородаті такі, з таким акцентом «бешаним», що взагалі капець просто. Він такий до мене підходить. Я тоді вже зрозумів, що не треба було казати, що ми в Запоріжжя їдемо. Треба було казати, що в Мелітополь, тоді б швидко припустили. Він: «Якщо в Запоріжжя, то інша людина перевіряє». Підходить цей же орк, говорить: «Ваши документы». Як стандартна схема. Ми проходимо всю машину, перевіряє всіх, дивиться документи, дивиться на мого брата і говорить: «Сколько лет?». Богдан: «17». Він: «Хорошо». Закриває двері, я кажу: «Аккуратно! Собака». Відкриваємо, там же жінка лежить, руку тримає поперек за бік свій і так, а ну жінка, дівчина і чоловік. Начебто у віці, нічого не питав. Заходимо ми ззаду машини, він каже: «Открывайте двери!». Він бере, тримає мій паспорт. Говорить: «Артем Анатольевич, а вы понимаете, что вы подлежите мобилизации?». Я такий: «Да. Понимаю очень», а мені ж 28 років, а з 1 жовтня необхідно, типу вони оголосили в Херсонській області мобілізацію, а це на секундочку – 29 вересня. Тобто через два дні вже повинно було бути 1 жовтня, і ми їхали по дорозі – машини ремонтували дорогу, пригнані з ростова. Написано там «ростов там какое-то типа, ну, ремонт дороги ростов». І вони ремонтували дорогу. Він говорить: «Вы подлежите мобилизации». Говорю: «Знаю, да». «Так, а куда вы едите?». Казу: «Отца в больницу, максимум месяц побуду и приеду». Он говорит: «Знаем, как Вы приедите. Нам уже про вас доложили. Вы сюда с автоматом придете». «Та вы что», – говорю. «Нет, у меня здесь дом», – говорю. «У вас тут всё хорошо, – я говорю. – Вижу наконец-то дороги начали делать». І починаю застелять йому, знаєте, ну там такої дороги начали делать, там ето... А сам був дуже наляканий і розумію, що це видно. Він говорить: «Так что? Вызываем военную комендатуру?». Я такий. «Блін...» – внутрі. Казу: «Та нет». А він говорить: «Ладно». І це все своїм акцентом вот этим непонятным каким-то (*викривляє*). Тож там говорить: «Один ноль-ноль-ноль» – і показує в паспорт. Я зрозумів, що він на

1000 гривень натякає. Заходжу в машину, беру 1000 гривень, ложу в паспорт. Він паспорт мій бере, забирає гроші. І такий: «Ну всё, езжайте». Все, відкупився я за 1000 гривень від цього моменту.

Приїхали ми до Василівки, зі сторони Мелітополя проїжджаємо всю чергу. Батьки ще тримають там чергу кістьми. Мама отак-от (показує) тримає, з усіма домовилася, щоб ми тут стали, а ми ставимось в чергу і 30-ми там ночуємо. Перед ночівлею орки приїхали і сказали, що жодна машина не повинна стояти на узбіччі. Всі роз'їжджаємося туди, і в мене перший раз був досвід регулювальника або паркувальника, мабуть, коли ми в одну заправку, там дві заправки були, ми в одну заправку заганяли до 300 машин. І ось – стандартна заправка. Вони не можуть зрозуміти, як я їм кажу, так ти отак, але бажаєш – і отак штабелями. І так машини заганяли-заганяли, ти сюди – ти сюди в об'їзд, поїхали коротше. Ми загнали всі-всі машини, які були на узбіччі, ми загнали в дві заправки, і жодна машина не стояла, і це був такий перший досвід. Переночували, а наступного дня ми приїхали, наша черга дійшла на іншу заправку, ми стали, тобто ми були десь. Перед нами було 10 колон, які готувалися на виїзд. Ось ми десь були десяті. Десятою колонною і 30 числа до 12 дня ми розуміємо, рахуємо колони 5 чи 6 колон виїхало, ми такі: «Вау, все значить, ми наступні». І цей чючмек, Альберт який дагестанець, який спілкувався з людьми, це був перший конкретний досвід спілкування з кацапами. З кацапами, з орками, дагестанець у цьому випадку. І говорить: «Я пайду пообідаю і прийду после обеда, вы все выйдете. Все будет нормально, не нервничайте, не кипишуйте». А почему кипишь? Тому що з 1 жовтня по пропускам виїзд. І ми ж такі в милі, що робить? Потім приходить Альберт десь о 2-й годині – пакушав уже, все нормально. Приходить і говорить: «Все. Стоп машины, никто никуда не едит. Там ваши уже колонну розстріляли». Це той момент був, коли в Запорозжжі прилетіло в колонну. Так, це виходить була одна із колон, куди були прильоти, перед нами виїхали. І він каже, ми стоїмо, я дивлюсь йому в очі, ще нас на заправках було чоловік 1 500. Так, на двох заправках навколо точно було чоловік 1 500, і нас тут скучувалося навколо нього чоловік п'ятсот. Не всі якби. І ми стоїли, я дивлюсь йому практично в очі, він так трохи вище за мене. І, знаєте, намагається такий, знаєте, бути своїм чоловіком. Такої весь из себя свой человек. Говорит: «Ну, мы вас не можем пустить,

там стока трупов типа, стока скорых поехало, это ж ваши розстріляли. Я даже знаю з чого. С ваших хаймарсов. И даже знаю откуда». І називає якийсь-то там посьолок, звідки наші нібито стріляли. І, знаєте, що в той момент я был уверен, что он даже не знает, что это его же стреляли. От на самом деле. Потому что у них не было никакой вообще между собой связи. То есть одни войска вообще ничего не знали о других войсках, и они никак не связаны между собой. Он стоит здесь, фсбешники стоят на следующем блокпосту. Они не знают между собой, что происходит, короче. Я уверен, что он даже не в курсе, что то их артиллерия гахнула наших, розвалила наши колонны. И он стоит и 100% уверенно об этом говорит. И говорит: «Всё, стоп машина». І в цей день ми побачили, знаєте, апокаліпсис.

Коли люди почали займати вільні місця на машинах. І один перед одним і заїжджають. Там половина заправки виїхала, і вони пусті стоять. Ми повинні були туди ставитись на ці місця, починають ззаду їхати, всі отак від одне перед одним. Жінку одну збили, там увезли в лікарню. Не знаю, що з нею трапилося, а одній машині, яка там переїжджала, ми з братом перекрили дорогу, тому що туди їхати не можна було, там трохи не подрались, а тому що кажу: «Давай в порядке очереди все встают». Одну машину ледве люди не перевернули. Там така паніка була. Капєц! Просто у людей дах зносило, а 1 числа, це була, я пам'ятаю зараз, субота, до нас прийшли і сказали, що все, по пропускам. У народу істерика. Каже: «Можете электронную заполнять, можете ехать в Мелитополь заполнять, а херсонцы едут в Херсон заполняют». Тому що тільки із Запорізької області заповнюють місця. Ми ж паніку. Як так? Шо робити? 1 числа брат мій підходить, говорить: «А виїжджати на машині можна тільки або по техпаспорту, або тільки довіреність повинна бути з їх двоглавою куркою, з їх, як його воєнного, короче, бюро, скажимо так: «Далжна была быть бумажка!». А в мене одна машина, вона на маму, а інша машина... Як у нас в Україні цивілізованій країні: кума кума купила, дали техпаспорт – і поїхали. І нашо ото робити так, а дійсно, точно в того хресного купила машину. Він паспорт дав – і все, поїхали. Ми влітку, коли хресний був ще в Херсоні, зробили довіреності, але на білому бланці.

А сказали, що мы давай военную комендатуру. Сіли в машину разом з мамою, їдемо у воєнну комендатуру, і, уявляєте, стоїть блокпост перед Василівкою, який каже: «Ви залишаєте паспорти

і можете їхати». Без паспортів. Так. І куди їхати? Кажу: «Ну мне нужно по машине решить вопрос». Говорю: «Я не могу без паспорта», а он говорит: «Ну пусть тогда жена оставляет» и на мою маму показывается: «Жена пусть оставляет документ и езжай». І ми залишили її паспорт и едем в военную комендатуру. Спрашиваем у орков, потому что, кроме орков, там никого нет: «Как проехать в военную комендатуру?». Вони такі очманілі на нас смотрят, типа – вы чего? А о 8-й годині починається комендантська година, а ми на це о 7-й вечора ідемо у военную комендатуру. Приїжджаємо у военную комендатуру, а нам кажуть: «Ооо, так мы такие не решаем, едьте на тарелку». Ми ідемо на тарілку. Стоїть лисий, такий, товстий чувак. Ми до нього виходимо. Він такий: «Не понял, шо за дела?». Ми виходимо розповідаємо йому ситуацію. «Ну все – вы влипли! – говорит. – Все! Вы не проедете дальше никак». І тут нам повезло, что две машины, как-то з серой зоны прилітають. Он такой: «Стоять!» – і туда. Ми говоримо: «А нам что делать?» – «Езжайте, потом разберемся». Потом, как оказалось, это был главный фсбешник днровский, с ним общались. І ми повертаємося на заправку, і на следующее утро нам сказал Альберт-дагестанец, что начальник к вам подойдет. Толпа там начинает 1 числа: «Давайте, девченки, бабаньки, берем детей, перекрываем дорогу!». Ми з мамою розуміємо: ну какой там дорогу перекрывать, это не Майдан, это даже не Майдан в Херсоне, і, коли орки у нас стояли вже, БТРом переедут туды-сюды, еще покатаюся, ещё на видео снимут и будут ржать с этого. Ни в коем случае. Всі зупинили, сказали, що ходімо на блокпост и самі дізнаємось. Ми пішли з мамою на блокпост дізнаватись. Они говорят: «Ждите, через такое-то время к вам приедут». Ми окей. Йдемо.

Опять же по нашей инициативе установили мирный блокпост из мирного населения, которое там было, для того чтоб нормальные люди адекватные не пропускали неадекватных, которые хотели проехать. Потому что главная фишка в том, чтоб их не нервировать. Ну мы ж понимаем, что любой солдат, какой бы он там негодяем не был, я про орков имею в виду, его нервировать точно не стоит. Это однозначно. И от мы стояли, блокпост устроили и чередовались, чтоб никто не проходил. Кто-то там умудрялся, типа я за хлебом или еще какую-то шнягу. Проходили, и там вне очереди пролазили и в списки. И приезжает этот главный фсбешник с позывным «дед» на днровской машине полицейской и говорит: «Где этот парень

с девушкой, которые приходили на блокпост?». Ну мы выходим с мамой, и с этого момента он общается с нами. Точнее, через нас передает информацию другим. Ещё и спрашивает: «Кто вас выбрал главными?» – «Та никто». «Ну все, теперь я буду общаться с вами». Начал общаться с нами, чтоб мы передавали информацию другим. Мы ж все передавали по поводу того, что либо в Мелитополь надо ехать, а херсонцам в Херсон вернуться. Давайте, ребята, никуда не едем, ставим электронную очередь на рассмотрение, когда заявку подавать 10 дней на рассмотрение. Дагестанца этого – Альберта убрали от нас, и 2 числа они говорят, что у нас выходной. Хотя никогда на блокпосту не было выходного в жизни, в оккупации. И я так понимаю, что они надеялись, что в этот момент будет паника, и они там нас разгонят, если будем плохо себя вести. И мы с мамой взяли опять-таки всю инициативу в свои руки и сказали: «Ребята, нам с вами здесь как минимум дней 10 жить. Давайте наводим порядок». А там бумажек целая куча, несколько месяцев там проезжали многие.

Коротше вирішили ж, що давайте прибирати, тому що нам тут ще 10 днів жити, і, уявляєте, ідуть орки на Жигулі. Трошки призупиняються, думають побачити тут махач, кіпіш, вони знімають на телефони і бачать, що мужики метелками замітають плітку з-під машин, дітлахи – збирають папірці в пакет. Все в пакетики. Жінки вимили туалет з білизною, тобто такий порядок наводиться, купу сміття нагорнули. Мама моя підійшла до людей, які торгували там на заправці їжею, а там башляли такі гроші здерли з людей, що капець просто. Мама приходить до них, каже, що ви взагалі офанаріли, бабки колотите, давайте прибирати. А він такий: «Та шо ви там?». «Машину визиваємо?». Мама добилась того, що викликали машину сміттєву. Вивезли сміття – ідеальний порядок на заправці. Ми встановили свій порядок щодо того, що і як робити, листувались, взяли на себе повністю відповідальність за весь натовп. А, коли почалась електронна черга, ми почали ще записувати з 1 числа, а потім сказали, що ідьте в комендатуру, там можна в чергу стати у Василівці, а в комендатуру тільки 3 числа вже в понеділок привели дівчину-фсбшніцу на блокпост, який біля нас знаходився, і туди сказали спочатку тільки водії, потім всі разом, вони самі не знали, що робити: чи разом, чи кожний окремо, чи з паспортами, чи без паспортів взагалі. Як це все робити? А черга ось є з 10 машин.

Всі вийшли і пішли на блокпост ставати в електронну чергу, в ноутбук, щоб записали, а записували там паспортні дані – записували ось ім'я телефона, а там трошки розмовляли, тому що фсбшники негарні люди такі, що капець: і психологічно давають на населення, і посміхаються... Такі всі прям, капець, і ми так само ж продовжили цей наш мирний блокпост, щоб всі по черзі, щоб ніхто не ломився. Ми з мамою бігали туди-сюди, інколи забували снідати і снідали аж о 6-й вечора, щоб тільки прокинувся – одразу бігом давай порядок наводити, а вночі, кожної ночі кананада, якісь зриви. Я так розумію, що вони по нашим, а наші по оркам стріляють. І все це вночі було чутно, видно, ми приїхали, ще було тепло, вже на наступному тижні вже в спальниках спали.

Ми, таким чином, в порядку черги всіх туди становили, а самі були, яка там колона, коротше 6 чи 7 ще колона була у нас тоді, тому що ще добавились сьогодні пільговики, які там домовлялись, самі керували, тому що Альберта цього прибрали, його вставили, до нас повернули тільки 4 числа, і, коли він підійшов до нас і говорить: «Здрасте», всі обрадувалися, тому що, скажемо так, із всіх неадекватних, єдиний адекват, з ким можна було хоч якось переговорити і зрозуміти взагалі ситуацію. Он приходить і говорить: «Знаєте, вы им (фсбешникам) показали свою человечность, они там просто в афиге от того, что вы здесь делали, что у вас чистота, порядок. Они просто в шоке». И этот же Альберт нам 30 числа, когда перекрыли дорогу, пришел и говорит: «Я не знаю, почему они на вас такие злые». Вот это он сам такое говорит про своих же коллег по оружию. Ну и в итоге 4 числа и все ж приезжают со списками. То есть 3 числа списки первые приехали, зачитывали там человек 100, а из них с нашей заправки только пару человек. Не знаю, то ли это какие-то левые списки были, или не только со стороны Мелитополя выезжали, хотя, я думаю, что левых людей каких-то вставляли непонятных, и там машин 5–6 записывали наших. Я був голосом, який зачитував цей список, потому что тренерский голос имею (*посміхається*). И можна было рот некоторым закрывать, щоб не бухтели. Мы зачитывали эти списки и, понятное дело, что себя там не бачили, і 4-го ввечері приїжджає оцей фсбешник, з яким ми бачились на тарілці, потім який почав з нами розмовляти, щоб ми передавали «вот этим вот нашим», що ми передавали інформацію від нього.

Він на машині такий проїжджає. Підзиває мою маму, каже: «Выехать хочешь?». А до мене питає: «А ты что тут делаешь? Тебе что больше всех надо?». Говорит: «Выехать хочешь?». Мама говорит: «Да». «Давай, – говорит, – фамилии, имена тех, кто с тобой». А у мамы уже было на всякий случай под рукой записано, все машины, все имена. Говорит: «У нас три машины – 11 человек». Він: «Как? Ты что вообще охринела?». Она дает список. И он говорит: «Ну хорошо, завтра все поедите». И на следующий день нас вносят в список, и мы понимаем, что им не нужны били такие люди, как мы, которые могли там порядок держать. Грубо говоря, нас выпихнули оттуда сами фсбешники. И было так, что раньше колонной пропускали, а теперь одну машину. Документы проверили и пустили, и было так стрёмно. Думаем, может, они нас так специально внесли в список, чтоб расстрелять по дороге. И мы стоим, передо мной машина бабушки с дядей, они проходят паспортный контроль, проезжают. Останавливаются. Ждут. У дяди спрашивают: «А вы тоже с оккупированной территории выезжаете?». Он такой: «Да, нет». Просто такой на мороз упал. Они: «Ну, хорошо». А перед этим женщина стояла, мы не могли понять, чего она рыдает. А она сказала «да». И они ее песочили, потому что ж это не оккупированная территория, а освобождённая территория. Ну, вот такими фсбешники оперировали моментами. Забирают документы в моей машине, забирают документы в маминой машине и с нашими паспортами уходят куда-то. А мы уже готовы были, что нашу машину мы оставим, потому то она по доверенности, и хотели взять все ценное пересест в одну машину и уехать. Жизни дороже. Подходит зам этого фсбешника и, как оказалось, его брат. Подходит ко мне, а я за рулем бусика, спрашивает: «Все свои или кого-то везете?». А перевозчикам надо было отдельные документы. Говорю: «Все свои, с кумовьями выезжаем». «Хорошо, документы!». А ето ещё до того момента, как у нас паспорта забрали. Я даю. Он спрашивает: «Где хозяин машины?». Я достаю телефон, начинаю доставать электронную доверенность, говорю: «Та у кресного купили машину, а это доверенность». А он говорит: «Не надо, вы понимаете, что вы никуда не едете?». И смотрит на меня. Я думал, что там прошло куча времени, а там прошло секунд 10. И такая молчаливая борьба взглядов. Молча. И он такой отдаёт документы и: «Ладно, на первый раз прощаю». И я такой: вау, фух, все! А приходит другой

чувак, проверяет списки и видит, что техпаспорт не совпадает с фамилией моей, и говорит: «Где хозяин?». Я говорю: «Нет». «Вы не едите». Так я ж, говорю, он пропустил ваш старший. Я описал его (*чувака, который нам разрешил*). И он говорит: «Ну ладно, хорошо». Нарисовали нам зетку на лобовом стекле. Я газ в пол и – вперед. За мной мама, дядя с бабушкой и машина с женщиной, которая сказала, что с оккупированной территории. Вообще, едем. Я ж дороги не знаю. Казали їдеш до мосту, потім повертаєш праворуч, треба вїхати в русло ріки, потім виїжджаєш, і там вже наші. Їдемо. Я нічого не бачу перед собою. Бачу тільки, знаєте, як шори у коня, тільки перед, що між колесами, блокпости. Там мінами все загороджено. Протитанковими мінами. Проїжджаєш блокпости, вони не перевіряли нічого, просто проїжджає, щоб не ганяли. Потім я їду, бачу, що наче той міст. Я прям до нього вау, і раз! – бачу: нема моста. Я зупиняюсь. Задній хід. Всі, хто за мною в паніці, а ніхто з нас не знає, куди їхать.

Я задній хід здаю, бачу дорогу, мабуть, туди треба їхати, розвертаюся, і за мною їдемо. Бачу, в мене з географії все нормально, бачу русла ріки і бачу, значить, треба заїжджати. Я правий поворот зїжджаю, ліворуч вона така, правда, зачухана була та дорога. Я якось не подумав про це. Заїжджаю в село заброшене, розумію, що якась шняга, я не розумію, куди далі їхати. Телефоную, вже Київстар пробився, звоню по Київстару своєї знайомій, яка виїжджала пару тижнів до цього, вона каже, я не знаю куди їхати, я в колоні їхала в середині.

Отже, ми виїжджали, там, виходить, дорога була. Отак я зробив крок через село. Виїжджаємо через село, їде на машині сім'я, яка з нами стояла в колоні. Ми зупиняємось, такі два щасливі обличчя, такі як, в нього питаю: «Ти знаєш, куди їхать». Він: «Ні». І я кажу: «Давай за мною».

Він стає за мною, я їду, а там добре, що хтось думає, що, можливо, мирні жителі понаставили фішек «Ремонт дороги» на кожному узбіччі. Ну, щоб не було, щоб ніхто не звернув в сторону. І ну таке направлення, і ми їдемо, ми бачимо, що наче те, що вже ми бачили на відосіках, розумієте, а перед цим це ми вважали п'ятого числа, а 3 числа шурував ливень.

Ну то перші півдня і ми не знали, що там взагалі, що там буде, там була калюжа, але можна було проїхати, в мене кліренс ще

нормально на форд транзит, на карнівал тоже, а ззаду їде дядько з бабусяю, а там же кліренс взагалі невеличкими. Я дивлюсь, а там і калюжі такі, дивлюсь за ними в дзеркало заднього виду, що всі за мною їхали, знаю я, у нас 4 машини, і ще один, тобто п'ять машин їде. П'ятеро, та за мною 4 машини знаю, що їде.

Останнього бачу. Їдемо, машина розбита. Брат потім казав: «А ти бачив? Там ракети були встромлені, які не зірвалися». Я кажу, я не бачу, не бачу, тому що мені було важко, коли куди йдуть мої колеса, все, що там на узбіччі було, ну по барабану. Виїжджаємо на підйом, такий крутий із розгонами. Ми боялись, що деякі машини з наших не виїдуть, але ми виїхали.

Побачили перший блокпост наш: щелепа трясеться, сльози починають текти. Хлопці питають: «Звідки?» – «З Василівки». Вони: «Давайте їдьте туди, фари та включайте-виключаєте, вас проведуть». Зупиняє нас поліція.

Я виходжу з машини, сльози просто градом. Не знаю, в мене ніколи в житті такого не було, не просто фонтаном ллються, коли ти бачиш, знаєте, щоб саме більше подобалася прапор. Звісно, це побачити прапор України, а не ту ганчірку 3-кольорову, а це поліція з 2 буквами «і» з крапкою. «І якою, – кажу хлопцям. – Ну, я як водій, чесно кажучи, не раз у не був радий бачити так поліцію як зараз» (*сміється*).

Ми всі, почекали пару годин, поки десь, годинку точно чекали, поки там з різних сторін Василівки виїдуть машини. Нас провели до 1-го блокпосту, там запитали, що ми знаємо про Василівку. Там я вже запитав, чи є у вас карти. Десь півгодини ми на карті показували, що як, які там позивні, де комендатура їх стоїть, де БТри, ну і так далі. І потім до Одеси. І на кожному блокпосту зупиняють, через Дніпро значно, майже через Дніпро, через Умань і до Одеси, і на кожному блокпосту зупиняють, бачать херсонські номери: «Звідки?» – «З Василівки». «Що випустили?». Кажу: «Так» – і хвилини п'ятнадцять на кожному блокпосту. Кажу: «Ось зі мною їдуть». І так ось виїхали на вільну територію України.

Ч.О.: З чим у Вас зараз асоціюється окупація?

Г.А.: Скажем так, той минулий досвід, як страшне якесь кіно, яке було, і воно вже завершилось для нас. Але ми розуміємо, що багато наших знайомих ще на лівому березі. І я навіть не уявляю, якщо ми

7 місяців там були, як воно гнітило. І як там вже півтора року куми наші знаходяться, які не виїхали, діди і бабусі там, дядько, які не виїхали ще звідти. Ми розуміємо, що питання часу, питання часу, але все ж таки ну просто кончені. Країна кончена, люди кончені, якщо можна, їх називати ще людьми, коли приїхали, нас якби асвабждать і самі не бачили, що вони взагалі робили. Ось просто знущалися над людьми, виконували якийсь свій план непонятний. Як ми в Херсоні спілкувались всі, успокаивали друг друга, когда чули, що вони там щось планують. Я кажу: «У них свій план, у ЗСУ свій план. Все. Ми віримо, що в ЗСУ план краще, ніж у них однозначно». Тому окупація – це «не желаю вообще никому, никогда не увидеть и не знать, что это такое». Знаєте, зараз читаю «Скажи життю так» Віктора Франкла про Другу світову війну, про концтабір, про Освенцим і розумію, що один в один. Ось один в один ми, добре, що не побували на підвалах, і дякую всьому, що зверху і Богу, і богам всім, в сім'ї Всесвіту, що зберегло від цього. Але ті знайомі, які були на тих підвалах, то це ось концтабір. Коли і не давали їсти, там одна порція макарон без нічого на цілий день, і катування, і знущання, і били тільки за те, що там знайшли в вайбері картинку «Не я б'ю, а верба б'є» і на Вербну неділю вітали, і зетка там. І за це людям і очі вбивали, і струмом катували. У нас дуже багато хлопців. Були такі хлопці, яких, спортсменів, забирали на підвали. Їх, коли вони вже виїхали, було з окупації та розповідали, що їх перші декілька днів просто лупили. А вони, бійці, що їх там, вони зрозуміли, що бити їх марно. Вони звикли до того, що прилітає в голову і куди тільки можна, а потім почали електроди на вуха чіпляти, безпосередньо катувати струмом. Це жахіття, яке створила російська федерація на чолі з путіним. Виправдання їм ніяких взагалі немає. І не думаю, що коли-небудь взагалі знайдуть.

Ч.О.: Ви маєте свої прогнози щодо завершення війни?

Г.А.: Прогноз? Все буде Україна, і Крим, і Донбас (сміється). Все це буде Україна. Я впевнений на 100%, що наша країна, наш президент, наш головнокомандуючий, наше ЗСУ не зупиняться. І ми не підемо, українці, Україна не піде, на якийсь, взагалі, скажемо так, альтернативний ісход подій, тобто, але по-любому все це завершиться тим, що Україна знову стане з кордоном до 1991 року. росія, мені здається, як ну багато таких є інформація, що вона просто розвалиться

на багато частин, ті, які, скажемо так, вони окупували свого часу. Абхазія повернеться Грузії, Сибір – Китаю, і так далі, і тому подібне. Тобто землі повернуться до своїх власників. Власників до своїх історичних країн, де вони були до того, як росія їх загарбала.

Ч.О.: Чи плануєте в майбутньому повертатися до Херсона?

Г.А.: Звісно, я планував вже в червні повертатися до Херсона, так ці негарні люди підірвали ГЕС Каховську, і мій будинок знаходиться недалеко від річки, але добре, що він на висоті, і два квартали від нас, це вулиця Чайковського, про яку знає весь світ, тому що вона повністю вся – всі дахи і затоплені були домівки. І ми планували повертатися, але зараз вже більше місяця, як зараз 12 липня, вже більше місяця, як на нашому кварталі немає світла, тому що вода залила наш трансформатор. Ну що там, де з електронікою це зв'язано? І кажуть хлопці, що займаються цим, що викачуємо з ями воду, а вона знову туди прибуває, тому, каже, ще місяць буде точно, але я маю надію з вересня вже почати тренувати в рідному Херсоні, тому що є там учні, які чекають з нетерпінням, коли ми відновимо тренування, є і їх знайомі, які дуже хочуть приєднатися до нас. І сподіваюся, що у вересні ми таке зробимо в Херсоні обов'язково, тільки Херсон, я ніколи в своєму житті з Херсона не хотів виїжджати. І це примусовий виїзд в Одесу, але не проти Одеси, це просто любов до свого міста. Але Одеса вже набридла і дуже хочу. Дякую Одесі за те, що прийтила, скажімо так, але, вибачте, в гостях добре, але дома краще. Так, краще. Ми поїдемо додому. Так, так, так.

Ч.О.: Дуже дякую Вам за розмову!

*«Це був постійний “квест” – пошук того,
де можна купити продукти, і страх,
що можна не повернутися з походу до магазину»*

Герінбург Ольга Вікторівна,

вчитель історії в Херсонському академічному лицейі ім. Мішукова
1980 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 17 липня 2023 р. у форматі аудіозапису
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Який термін Ви провели в окупації?

Герінбург Ольга Вікторівна (далі – Г.О.): Повністю всю окупацію.

Ч.О.: Як Ви оцінюєте організацію власного життя до 24 лютого 2022 року?

Г.О.: Робота, дім, робота. Звичне, приємне життя, яке, на жаль, зараз втрачене.

Ч.О.: Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?

Г.О.: 24 лютого 2022 року я мала їхати на роботу, вести дітей до школи. Старша донька мала бути ще на дистанційному навчанні, а син в цей день вийти з онлайн в офлайн. Я планувала вранці його повести на навчання. Однак десь приблизно о шостій або на початку сьомої години зателефонувала вчителька сина і сказала, що сьогодні заняття скасовуються. Після цього я зайшла в фейсбук і побачила, що почалося повномасштабне вторгнення. І далі вже весь день ми провели біля телевізора, дивилися новини. В мене було дистанційне навчання, і усі три пари я провела, заспокоюючи учнів і себе. Ми сподівалися, що це все буде ненадовго. Але розпач був.

Ч.О.: Як Ви пережили 1 березня 2022 року?

Г.О.: 1 березня провели в коридорі, рятуючись від обстрілів, які були. Я жила в Таврійському мікрорайоні, і там були влучання, не

так далеко від нас. Це все було чутно, було дуже страшно. І постійно дивилися в новинах – де, що. Від цього ставало ще страшніше, але хоча б знали, що відбувається. Тоді ще був зв'язок, був інтернет. Було простіше, ніж пізніше, коли вимкнули зв'язок і просто не знав новини, не знав, чого очікувати і що відбувається.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід в організації побуту в окупації?

Г.О.: Постійний пошук. Пошук і страх. Пошук того, де можна купити продукти, і страх, що можна не повернутися з походу до магазину.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід організації роботи?

Г.О.: Навчання до кінця квітня було дистанційним. Тоді ще працював інтернет і можна було організувати заняття. Наш лицей прийняв рішення: ніяких нових тем учням не давати. У нас було повторення і ненав'язливе навчання для учнів, оскільки всі розуміли, що їм складно, і намагались таким чином їх підтримати. До кінця квітня навчалися, а далі вже міський відділ освіти прийняв рішення, що навчальний рік завершується, і більше навчання не проводилось. І мої діти не навчалися, і я не проводила заняття.

Ч.О.: Як на Вас вплинула інформаційна блокада?

Г.О.: Перше відключення зв'язку було ще в березні. Я пам'ятаю 6 березня, у дитини був день народження, і, здається, тоді я вперше вийшла з дому після початку повномасштабного вторгнення. Тоді не було ніякого зв'язку, щоб повідомити, де я, що зі мною. Потім у травні почалися відключення мобільного зв'язку, але ще можна було переключатися між операторами, і це рятувало. А вже повністю зв'язок відключили, здається, 30 травня. І вже влітку мобільного зв'язку не було, інтернет теж зник. Спочатку десь три тижні ми виходили під магазини на Таврійському, де роздавали вайфай, а ми його ловили. Звичайно, швидкість була не дуже добра, однак можна було завантажити новини і прийти вдома прочитати їх вголос усій родині. Потім з'явився інтернет і вдома. Деякі оператори співпрацювали з окупантами, я так розумію, але інтернет був. Можна було заходити дивитись новини через vpn.

Так читали новини. Найскладніше стало десь у листопаді, коли вже і вайфай не роздавали і ми не знали, що відбувається. Тому звільнення стало несподіванкою. Я не знала, що вже поряд ідуть бої

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

і що може так статися, що Херсон скоро звільняться. На той момент вже близько тижня не було світла. Звичайно, не було інтернету, а про мобільний зв'язок ми вже й забули, що це таке. Дізнатися, що відбувається, не можна було. Ось тоді було найскладніше.

Ч.О.: Як на Вас вплинув дефіцит товарів і ліків?

Г.О.: Ліки, слава Богу, мені не знадобилися, оскільки я швидко зрозуміла, що треба закупати їх. Ще коли була така можливість. Здається, у березні. Вистояла довжелезні черги, купила необхідні ліки, і, в принципі, за весь час окупації більше такої потреби не було. Єдине, що вже восени в мого сина були приступи, він не міг спокійно дихати, і йому був необхідний препарат «Монтел». Тоді за декілька днів до звільнення довелося в російській аптеці його купити. Пам'ятаю, що була вражена вартістю, коштував він у переводі на гривні 1200 гривень, хоча до окупації, здається, я купувала його за 169 грн. Це щодо ліків. А щодо продуктів – постійно ходили, шукали їх.

Пам'ятаю безкінечні черги. Наприклад, спочатку стоїш у черзі до магазину «Таврія В», потім заходиш і ще й там стоїш у черзі за хлібом. У березні стояли у черзі за овочами. Пам'ятаю, три години простояла у черзі, щоб купити 3 кг картоплі, тому що вона закінчилася майже переді мною. Тож постійні були пошуки продуктів, і доводилося їх ходити шукати за декілька кілометрів від дому, оскільки хотіла розраховуватись карткою, аби зберегти готівку. Адаже готівку було зняти просто неможливо. Банкомати не працювали. Спочатку, коли ще працювали, біля них були безкінечні черги. А потім вони вже стояли розбиті і повністю непрацюючі. Тому я шукала магазини, в яких є термінали. Іноді доводилось відчувати себе злочинцем, тому що ці термінали продавці ховали від рашистів, і треба було дочекатися, коли усі вийдуть з магазину, і тоді вже пошепки запитати, чи можна сплатити карткою.

Тому, коли ми виїхали із Херсона і побачили, що термінали – це така звична річ в інших містах, то було дуже дивно, бо за місяці окупації звикли, що це проблема – знайти термінал і розраховуватись карткою.

Ч.О.: Ви пам'ятаєте ціни на різні товари?

Г.О.: Ціни? (замислилась). Ось на ліки я пам'ятаю. На той же «Монтел», тому що майже в 10 разів його вартість була вищою,

ніж до окупації. Можу лише сказати, що овочі були не дуже дорогі, а цукерки – дуже дорогі. Для дітей доводилось їх купувати, тому що вони хотіли солодке (*посміхається*). 350 грн, здається, коштувала «Ромашка», хоча до окупації вона була 170 грн за кг. І зараз я бачу таку саму ціну. Скільки коштувало молоко, не пам'ятаю, однак теж згадую, що я його постійно розшукувала. Доводилось іноді стояти в черзі навіть до пивного магазину, тому що там продавали молоко на розлив.

Ч.О.: Чи мали Ви фінансові проблеми і в чому полягав досвід їх вирішення?

Г.О.: Найбільшою проблемою була неможливість зняти готівку, тому що на картку перераховували зарплату десь до літа, потім були складнощі. Однак поки зарплата була, то проблеми з фінансами не було. Важко лише було знайти, де розраховатись карткою. Так само мої батьки отримували пенсії на картку і намагалися розраховуватись карткою, де було можливо. Іноді можна було зняти готівку у приватних осіб або продавців, однак під відсотки.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування з окупантами?

Г.О.: Ні, з окупантами я не спілкувалась. Єдине, що одного разу мені треба було їхати на острів знімати тонування, тому що вони вимагали, щоб машини були нетоновані. Мій майстер проживав на острові, а на мосту був блокпост. Лише один раз я наважилась проїхати туди і назад через цей блокпост. І тоді, під час огляду машини, спілкувалися. Але це так: «Відкрийте багажник» – подивився салон. У салоні в мене були діти. А більше спілкування не було. Звичайно, я їх постійно бачила, і такий дискомфорт викликало те, що вони могли стояти з автоматами в черзі або проходити повз. Однак мені пощастило, що я з ними не спілкувалась.

Ч.О.: У Вас склався особистий образ окупантів?

Г.О.: Ой, ну я можу лише відчуття сказати, що відчувала постійний страх, по-перше, а, по-друге, відразу. Інколи мені здавалося, що якщо ми зустрінемося поглядами, то вони побачать чорну ненависть в очах, і через це можуть бути проблеми. Тому зорового контакту я намагалася уникати. А таке, зневага, презирство – це усе, що я можу сказати про відчуття до них.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування із кримчанами, які приїздили в Херсон торгувати?

Г.О.: Я у продавців не запитувала, хто вони – кримчани чи ні. Знаю тільки, що з Криму везли товари, однак хто їх віз, херсонські чи нехерсонські, я не можу сказати.

Ч.О.: Ви мали досвід участі у проукраїнських мітингах?

Г.О.: Я не ходила на мітинги, я боялася, тому що я вагітна в той час, і боялася, що можуть зашкодити дитині. Через це не ходила, та ще й нікому було зі мною піти для того, щоб мені було не так страшно. На жаль. Ось за це мені дуже сумно, що я не побувала на цих мітингах. Бачила у новинах, вболівала за тих, хто не боявся і приходив на площу, однак сама я не брала участі.

Ч.О.: Ви мали досвід в окупації спілкування з волонтерами?

Г.О.: Так, звичайно. Почала користуватись допомогою волонтерів десь влітку. Якщо знала, де є роздача, то я ходила. Здебільшого це через памперси для дитини. Я народила дитину в травні 2022 року, і на памперси ціни теж були страшні. Я навіть не пам'ятаю скільки, але в декілька разів більше. І просто самотужки я б не змогла їх купити. На суміші те саме. Але завдяки волонтерам були в мене і памперси, і суміші, хоча теж доводилося стояти у чергах. Одного разу, коли я прийшла і була роздача талончиків, то я отримала талон із майже двохсотим номером. Стільки було людей. Але вдалося отримати і памперси, і суміші. А далі, після звільнення Херсона, коли у місто приїжджали волонтерські організації, я теж брала їх допомогу. Там були продуктові набори. Найціннішим, що я тоді взяла, була настільна лампа, яка заряджалась від сонячної батареї. Якраз у той момент вже не було електрики, і ліхтарики та свічки були на вагу золота. І ковдру теж, здається, мені дали, що теж було дуже потрібне, оскільки опалення теж не було, а це вже був листопад. Тому велика подяка волонтерам за їх працю.

Ч.О.: Коли Ви народили дитину, не змушували робити документи за російськими зразками?

Г.О.: Ні, мені вдалося встигнути і отримати українське свідоцтво. Взагалі, в травні почалися проблеми із зв'язком, і тоді я боялася, що, коли прийде час народжувати, я не зможу дістатися до лікарні. Однак все вдалося, тому що операція була планова.

Я вранці приїхала, три дні побула в пологовому і поїхала додому. І буквально за два тижні я вже в РАГсі відстояла знову чергу і вмовила, щоб мені оформили свідоцтво. Чому вмовила? Тому що там буквально три години на день працювали, і вже коли підійшла моя черга, то просто двері переді мною зачинилися. Але я вмовила працівницю, і свідоцтво мені оформили. Тому я встигла і допомогла на дитину оформити. Буквально через декілька днів після цього вже усі ці служби виїхали або припинили функціонувати, і якби я ще декілька днів зволікала, то тоді не отримала б ні свідоцтво про народження, ні допомогу на дитину. Моя знайома народила на тиждень раніше за мене і не встигла оформити документи. І, здається, лише після того, як вона виїхала з Херсона після звільнення, вона отримала свідоцтво про народження дитини, якій було вже більше ніж півроку. А російське свідоцтво мене не змушували брати, слава Богу.

Ч.О.: За час окупації в Вашому житті зіграла певну роль церква?

Г.О.: Я в церкві була, коли похрестила дитину наприкінці червня, і так приємно було чути українську мову в церкві. А більше до церкви я не ходила.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід уникнення участі у псевдореферендумі?

Г.О.: Я взагалі не планувала туди йти. У нас по під'їзду не ходили, не закликали, хоча ми теж боялися, адже читали в новинах, що по під'їздах ходили і грюкали у двері, вимагали, щоб ішли на референдум. По приватному сектору недалеко від нашого будинку, де ми жили, ходили, але до нас не дійшли. Тому так і вдалося уникнути.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування із колаборантами?

Г.О.: Я не можу якось про них багато розповісти. Я думаю, що це просто люди з іншими цінностями. Ті, для яких сила перш за все. Їх повагу викликає сила, і вони вирішили, що зайшла така сила, яку не можна буде подолати, тому треба до неї пристосовуватися. А для тих, хто не став колаборантом, в першу чергу найважливіше, мабуть, право. Тому вони чекали на торжество права і закону, а не сили. Так, сумбурно, не можу пояснити, але мені здається, що були різні цінності. І, звичайно, з тими, хто не має подібних цінностей, шлях не один. У різних напрямках йдемо.

Ч.О.: *Яке у Вас ставлення до культурного пограбування окупантами Херсона?*

Г.О.: Звичайно, вкрадені цінності потрібно повертати. Ну, я ж кажу, усі їх дії викликають таке ... презирство у людини. Просто я вважаю їх непорядними і тими, хто не керується законами і правом, а орієнтується на свою силу. Силою ці цінності забирали, і поважати це не можна. Я бачила, коли проїжджала повз художнього музею, як там стояла фура і, мабуть, в неї вантажили картини, художні твори.

Ч.О.: *Як Ви дізнались про звільнення Херсона?*

Г.О.: В той день я поїхала за водою на Острів і знову-таки стояла у величезній черзі в гаражному кооперативі. Люди між собою розмовляли, сказали про те, що вночі окупанти повалили телевізійну вишку. Тому, після того як я набрала воду, я вирішила проїхати околицями, щоб побачити, чи це правда. І коли з вулиці Преображенської я повертала на проспект Ушакова, я побачила людей із жовто-блакитними прапорами. Спершу у мене була думка, що це провокація, що якщо вийти і приєднатися, то окупанти розстріляють, тому я проїхала далі.

Потім припаркувала машину і вирішила пройтись та подивитись. Побачила, як якась жінка стояла і ледь втримувала сльози. Я запитала: «Невже це правда?». Вона сказала, що, мабуть, так. І вже тоді я залишилася на площі і бачила, як проїжджала українська техніка, виходили військові. Оце був єдиний мітинг, на якому я була. Вже під час звільнення. Люди не стримували сльози, і я також. Потім я їхала і усім сигналіла, заїжджала до знайомих, щоб і їм сказати новину. Приїхала додому, сказала батькам, що Херсон звільнили. Мій батько сказав, що теж думав, що це провокація, хоча чув, як звучать клаксони, і бачив прапори, що майорять. Подумав, що провокація, бо ми були налякані, що може бути такий підступ з боку окупантів.

Той вечір був такий радісний! Ми вийшли на вулицю, і вздовж дворів проїжджали машини, сигналіли, розвівали прапорами. Ось мене здивувало дуже сильно, що одразу з'явилося багато машин і людей з прапорами. При цьому люди не мали зв'язку, не мали змоги повідомити телефоном або написати по інтернету, що відбулась ця подія, однак усі дізнавалися і йшли на площу з жовтобла-

китними прапорами і з повітряними кульками жовтого і синього кольору. Ось такий подив був, що люди зберегли ці прапори. До речі, я пізніше в машині теж побачила, що і в мене прапор лежав, маленький такий. Виявилось, що весь цей час окупації я проїздила із прапором, просто він був не на видному місці. Я навіть не знала, що він є в машині. Якби тоді, коли я проїжджала блокпост на Острів, машину ретельніше оглядали, то, мабуть, знайшли б цей прапор, і невідомо, як поставились до цього.

Дуже щасливий був день звільнення! І, пам'ятаю, десь тиждень після звільнення було більш-менш тихо, а далі почалися прильоти. І вже тоді стало страшно, оскільки ми розуміли, що російські військові будуть гатити по мирних. Ось коли під час окупації з боку українських військових були влучання в Херсоні, то усі знали, що це точно, і мирні не постраждають. А тут розуміли, що у російських військових задача, щоб якомога більше постраждали саме мирних людей.

Ч.О.: *Який Ви мали досвід виживання після того, як окупанти знищили всю міську інфраструктуру?*

Г.О.: Коли вони позбавили нас електрики і води? 6 листопада, здається, вимкнули світло, і, відповідно, зникла вода. Це вперше. Потім, здається, через два дні у нас включили, а потім ще через декілька днів повністю виключили. До того моменту, як я виїхала, майже три тижні було, як ми жили без електрики і без води. І як під час окупації я ніби вирішувала якийсь квест, щоб щось знайти. Коли не було електрики і води, я шукала воду. Поки не почалися обстріли, я їздила на Острів. Вже тоді там не було блокпосту, тому я там набирала воду в усі баклажки, які були. І постійно кожен день починався з того, що я їду за водою, навіть якщо вдома був запас. Однак, як тільки звільнялася одна баклажка, я її хапала і їхала набирати воду, тому що розхід води був величезний. Ось ми жили: двоє моїх батьків, я, двоє дорослих дітей і ще маленька дитина. Звичайно, вода була потрібна.

Без електрики спочатку був розпач через холодильник, через морозильну камеру. Адже ми готувалися до того, що можуть бути проблеми із продуктами, набивали цей холодильник ними, однак не передбачили, що може не бути електрики. Тому усі, кого я знаю, намагалися скоріше усі продукти приготувати. Усі в черзі навіть

сміялися, що ми всі на 100% із м'яса складаємося, тому що з'їдаємо те м'ясо, яке в морозильниках було. Коли вимкнули воду, я зрозуміла, що оці крупи, теж які купували, думаючи, що будемо ними харчуватись, теж не знадобляться, тому що на них теж треба багато води на велику родину, якщо готувати. Тому таке було, що готувалися до найгіршого, однак передбачити, наскільки вони, росіяни, підлі й підступні, ніхто не міг.

Дуже страшно було, коли почали ходити чутки, що вимкнуть і газ, тому що в нас газова плита, на якій ще можна було щось готувати. Однак не вимкнули, слава Богу. Хоча недалеко від нас були будинки повністю з електроплитами, і їм було найважче. Пам'ятаю, як у дворі люди готували собі їжу на вогнищі, а знайома казала, що ходила з термосом, набирала окріп у продавців, які торгували кавою, щоб вдома щось тепле приготувати дітям. Ще пам'ятаю, як проходила поміж цих людей і в очі боялася дивитись, тому що розуміла, наскільки їм важко в цей момент, бо готувати їжу на вогнищі – це ж не барбекю було, а саме виживання.

Ч.О.: *З чим у Вас зараз асоціюється окупація?*

Г.О.: Страх. Постійно був привід боятися. Спочатку я боялася голод. На початку думала, що він буде, і з цим страхом були й пов'язані постійні пошуки продуктів. Страх був, коли поряд проїжджали «зетки» з російськими військовими і вони були з автоматами. Був страх, що вони можуть просто через свавілля, безкарність розстріляти чергу. Потім влітку в мене був страх, що дітей змусять іти у російську школу або дізнаються, що я вчитель історії. Якись такі постійно були страхи. І ще для мене вирішення нагальних потреб – це був квест. Я постійно вирішувала, де що знайти та як вирішити побутові проблеми.

Ч.О.: *Плануєте в майбутньому повертатись до Херсона?*

Г.О.: Я думаю, що ми повернемося, коли стане безпечніше, однак, чесно кажучи, я навіть не уявляю, як буде організоване життя в Херсоні після повернення. Через дітей я боюся, що школи навколо будуть заміновані, що буде небезпечно. Я знаю, що там житло і робота, якщо мій ліцей почне працювати офлайн. Однак я не уявляю, як ми будемо жити там.

Ч.О.: *Буде у Вас особистий прогноз щодо завершення війни?*

Г.О.: Мені важко робити прогноз. Ні, у мене прогнозу немає. Однак я не хочу перемовин, не хочу поступок з боку України, не хочу миру в обмін на територію. Мені б хотілося, щоб це була дійсно поразка росії на довгі-довгі роки, а краще хотілося, щоб був розпад росії.

Ч.О.: *Дуже дякую Вам за розмову!*

«Я журналіст. А це ж період, де журналістів
розшукували, ходили по квартирах»

Герман Тетяна Олександрівна,

редакторка в Херсонській регіональній дирекції Суспільного
телебачення, декретна відпустка
1983 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 02 серпня 2023 р. дистанційно у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Ч.О.: Який термін Ви провели в окупації?

Г.Т.: Ми пробули більше трьох місяців.

Ч.О.: Розкажіть про Ваше життя до повномасштабного втор-
гнення. Які події були у вашому житті напередодні 24 лютого 2022 р.?

Г.Т.: По-перше, хочу подякувати вам, що ви запросили мене. Для мене дуже це важливо. І оці спогади, якими я зараз буду з вами ділитися, для мене вони дуже важливі. Це такі спогади, які не зникнуть, як ми вже обговорювали в своїй родині. Не зникнуть ніколи, до самої смерті вони будуть з нами.

До 24 лютого ми просто жили, ми просто жили прекрасним своїм життям. Я народила дитину. Виховувала, була в декретній відпустці, доглядала за двома дітьми. Ми вчилися. Чоловік працював, було звичайне життя. Але, дійсно, воно змінилося. Зараз так... Завжди, знаєте, я кажу, що моє життя розділилося на «до» і «після», навіть збираюся, може, колись і зберуся думками написати книгу щодо свого життя, тому що життя, яке зараз, воно зовсім інше. Я трошки, перш ніж говорити про окупацію, я хочу пригадати той день, коли це все сталося, це 24.

Це був звичайний день, звичайний ранок. Зранку чоловікові зателефонував друг із Генічеська. Такий був дуже ранній дзвінок, ми не очікували, і він каже чоловікові: «Почалося!» – «Що почалося? Що? Як?». Ніхто нічого не знає, що почалося. Він каже: «Тут багато людей, всі в паніці, всі бережуть, всі їдуть, черги великі дуже захо-

дять, вже зайшли чужі на нашу територію». Ми так, чоловік слухає, до мене: «Що він каже?». А це ж ранок, ми ще нічого не знаємо. І буквально 10 хвилин, як він поклав слухавку, і лунає вибух.

Цей вибух, знаєте, я запам'ятала, ось ще раз повторюся, на все своє життя. Наша квітка на підвіконні стояла китайська троянда, вона велика в нас була, горщик такий великий, так оця квітка отак ось від вибуху поштовхнулася. Це був перший вибух в Чорнобаївці, а ми так, як ми мешкаємо біля Чорнобаївки, мікрорайон Шуменський, цей поштовх був відчутний настільки, що вікна, двері, підвіконня і все, що стояло на ньому, аж пошукнулося так, що у мене виник великий страх. У нас з чоловіком були отакі великі очі. Розпач. Паніка. Ми не знали, що робить, ми дуже розгубилися. Швидко включили телебачення, радіо, все, що можна, щоб хоч трошки дізнатися, що сталося.

Потім ми дізналися, що сталося. Майже добу ми не виключали ні телебачення, ні радіо, намагалися дізнатися, що, як, тому що нічого невідомо, нічого конкретного нічого не відомо. Немає інформації, яку б ми хотіли отримати. І якось воно, знаєте, дуже лякало. Що робити? Куди їхати? Кидати або збирати речі? Взагалі, знаєте, такий розпач, що просто людина, як кажуть, простими словами, як амйоба. Ти не знаєш, що робити.

Потім трошки чоловік прийшов до тям, також підтримав мене. Ми взяли трошки себе в руки, я дивлюся, в мене дитиночка три місяці, він якраз спав. Він не чув, Слава Богу, не проснувся від цього, і я так дивлюся, і в мене сльози. Просто я не знаю, що робить. Діти. Батьки. Якось ми вгамували себе, вирішили, що не будемо далі впадати в паніку, трошки заспокоїлися. Мені дуже багато телефонувало людей, дуже багато плакали.

Я потім сама заспокоювала, кажу: «Ну все, давайте не будемо з вами панікувати. Давайте з вами подивимось, що буде далі. Давайте будемо мати розум», тому що, знаєте, ось настільки було важко, це просто словами не описати. Далі ми просто почали жити, спостерігати, що буде далі і дивитися, слідкувати за ситуацією взагалі. Ми все ж таки вірили, що війська не ввійдуть. Ми вірили, що захистять, але ж сталося те, що сталося. Нас окупували, і це відео я пам'ятаю досі, коли цей танк із зеткою заходить через міст, він проходить у наше місто, і оце, знаєте, знову ж таки оцей стан розпачу стан «не хочу». Я просто не хочу цього бачити. І таке, знаєте,

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

запитання в голові: «Чому? Чого ви сюди прийшли? Хто вас сюди кликав? Кому ці лозунги? Кого звільняти, кого звільняти? Ну що звільняти?».

А потім – танк. Заходять оці всі танки, вони їздять. Оцей весь, знаєте, я можна скажу таким дуже словом – «безпредел» цей весь бачити, який вони творять на вулицях мого міста, мого рідного міста. Був такий ШОК, я не знала, що робить, як поводити себе. Я навіть іноді не виходила на вулицю, щоб цього не бачити, тому що мені дуже боляче за це. Я не хотіла цього взагалі бачити. А потім, знаєте, дивись... Спершу ще ж не було тих продуктів, були наші магазини. І так в голові думки, а минеться, а думаєш, а воно піде, все ж таки вони підуть якісь там знаєте, все ж таки глудз є, мабуть, якийсь мізг, що ж є у людей, все ж таки підуть. Ні. Вони не йдуть.

Не йдуть, і далі було боляче дивитися, як виїждять наші люди, виїжджають близькі, їдуть нам рідні люди. Дуже, дуже цього не хотілося. Як пустіють, порожніють просто вулиці на очах. Я пам'ятаю той час, коли було 3 години дня, а людей вже не було на вулиці. Я гуляю з дитиною – так, я далі Шуменського нікуди не виїжджала, я за час окупації єдине, що попросила чоловіка, кажу: «Відвези мене, будь ласка, я подивлюся, хоч на нашу «Фабрику», тому що всі кажуть про неї, що є розбомбили. Я бачила тільки оце відео, хочу побачити на власні очі, що це, що вони зробили з неї» (*ледь стримує сльози*).

Чоловік мене відвіз, щоб показати, що сталося, показав мені вулиці нашого міста, тому що він працював, поки що була робота, він працював, він був в місті часто. Тож було боляче дивитися, як закриваються наші магазини, зникають наші магазини, зникає наша продукція. Пригадую, коли навіть таке було, коли шукали хліб. Навіть, може, така смішна ситуація, але це життя (*посміхається*). Було таке, що домовлялися. Заради безпеки ми прохали наших батьків, щоб вони не виходили на вулицю, кажемо: «Не виходьте, будь ласка, будьте вдома». Чоловік каже: «Я сам піду за хлібом. Зараз я сам буду шукати. Не виходьте, будь ласка, все, що треба, я принесу продукти». Батьки: «Добре, добре, будемо сидіти», а в мене такий тато, він дуже рухливий, дуже активний (*посміхнулася*), він не послухав. І таке ось життя, бувало, вони з чоловіком зустрілися в одному магазині і стоять друг на друга дивляться і сміються. Він каже: «Я ж вам кажу нікуди не ходити – я сам». А вона каже: «Я теж хочу піти за хлібом». Тобто і таке бувало.

Так шукали, шукали, знаходили, в чергах стояли, а тут, знаєте, пригадую людяність нашу – українську, у наших людей. Я з коляскою була з дитиною, тому мене пропускали. Навіть, якщо була черга велика, навіть, якщо тоді було хліба мало, стояли в чергах і молока було мало, і, я пам'ятаю, масла також. Стояли ми, щоб все це купити, навіть не просто там взяти, а просто купити ось всі ці продукти. Люди пропускали, недивлячись ні на що, будь ласка, один одному допомагали, попереджали, говорили: де там, тому що продавали корми наші волонтери. Корми возили для всіх, для тварин. Ми часто також брали, тому що закінчувалася навіть наша українська продукція. Вони вже возили через Крим вже всю цю російську, і ковбасу, я пам'ятаю, все. І корм, і масло, і ще й купу було продуктів, навіть пригадувати... А пам'ятаю, на ринку і дріжджі були, я читала, стою, читаю, думаю: «Господі, Боже мій» (*тримає руку за голову*).

Це життя. Знову ж таки постійно думали з чоловіком: «Як бути далі? Як діяти?». Не знаєш, що буде завтра, навіть не те, що завтра, що буде через хвилину не знаєш, тому що оці всі, які були вибухи, ми, до речі, до зривів, ми не розуміли, що відбувається, що це. Зараз вже, знаєте, от коли і після прожити. А спочатку взагалі не розуміли, що це бахає, що?

З коляскою, бувало, йдеш, гуляєш, починається оця ось кано-нада. Господи, куди бігти? Була навіть така ситуація, це я, слава Богу, йшла біля мого магазину, з коляскою з дитиною. І почали ... Це знову ж таки, знаю, я вже зараз знаю, це спрацювало ППО і якраз близько біля мене, оце ось воно вистрілило, і були йшли чоловіки. Вони настільки швидко схопили мій візочок з дитиною, що я сама не помітила, як все відбулося. Вони швидко схватили візок, у цей магазин цей візок поставили, ми не схопили: «Швидко, жіночка, швидко, бігом». Це я, знаєте, вже ось зараз посміхаюся. Тоді трошки була інша реакція. Воно, коли вже переживаєш, це пригадуєш, трошки вже зараз по-іншому, вже інша реакція. Тоді це дуже, дуже. Всередині було все таке, знаєте, ой хвилювання оці всі. Знову ж таки страх. Трохи інші емоції.

Постійно думали, як бути далі, тому що закінчувалися гроші. Не знали... Чоловік мені каже: «Роботи немає». І вже окупована була, все окуповано цими людьми. Вони все захопували, все приходять, віднімають. Все. Роботи також особливо не було, і чоловік мені каже: «Тань, треба їхати, треба їхати, я не зможу не захистити вас

тут, тому що прийдуть з автоматами. Ти розумієш, я нічого не зроблю, вони захочуть вистрілять, вони захочуть, вибачте, приб'ють, уб'ють, згвалтують – все що завгодно. Я не захищу вас, ти зрозумій, і я також не зможу утримувати родину. Немає грошей, немає роботи».

І ми довго думали, ми дуже не хотіли їхати з Херсона. У мене паніка знову виникла, тому що паніка, сльози, я не хочу, я не хочу покидати дім, я не хочу, я тут, в мене ще оце приказка, знаєте, «де народився, там і згодився». Тому і постійно чоловіку кажу: «Ми тут потрібні. Тут ми народилися, все отут наше життя». Він каже: «Так, я розумію, ми тут, але ж воно небезпечне життя, ти сама розумієш, ось ти сама це розумієш». Так, я десь, знаєте, десь розуміла, а десь щось мені просто не хотілось. Не хотіла, це дуже було таке рішення для мене, дуже вагоме і дуже таке, знаєте, тяжке. Я прийняла його для себе. Це зміна була всього мого життя. Тобто це: «Так, ми ідемо» – це було для мене дуже таким важким. Ми його зробили, ми переїхали, ми подивилися на все. Прожили. Побачили всі ці машини, всі ці автомати у цих людей в масках. А ще один момент, який я, знаєте, навіть не думала про це спочатку. Я журналіст. А це ж період, де журналістів розшукували, ходили по квартирах. Тоді і журналістів, і військових шукали всіх, ходили по квартирах. У нас приходили, у наш під'їзд, такий гіркит був, що я ж з дитиною спала, це обідня перерва була. Я проснулася, тому що був такий гуркіт, у нас ще залізна двері внизу у під'їзді. Я думала, що щось чи падає, чи щось рушиться, чи щось. Не знаю, такий грохот був що хай Боже милує.

І я не думала про це навіть, а потім мені телефонує мій цей керівник і каже: «У тебе все гаразд? До тебе не приходили?». Я, навіть, знаєте, спочатку і не зрозуміла, хто прийшов, навіщо приходили. Що? Трошки відійшла від роботи, а потім я розумію, що я журналіст. Господи, вони, дійсно, можуть прийти в будь-який момент, і я вже після цього якось трошки так, знаєте, прийшла до тям. Думаю: «А, дійсно, вони ж можуть і прийти. Вони можуть і на вулиці мене схопить, знайти. У них списки були, наскільки я вже потім дізналася після цього. Вони вилловлювали, вони відстежували».

Я намагалася на вулиці після цього сама не ходити. Ходила або з подругою, або з кумою, або з мамою, щоб був хтось поруч біля мене, тому що дитина, я ж не знаю, може, їм щось спаде на думку чи щось стрільне там в їх мізках, не знаю, і вони на вулиці підійдуть

заберуть мене, а дитина маленька, грудна дитина – немовля, тому я намагалася не ходити сама. Якщо щось і заберуть мене кудись, щоб дитину було кому забрати і відвезти додому, тому намагалися, щоб біля і дому, і так, хтось був біля мене, щоб цей, може, якийсь натовп, може, якісь мої знайомі... Намагалася берегтися після цього, тому що вже усвідомила: дійсно, вони можуть зробити все що завгодно. Це такі, знаєте, такі ось спогади такі, ось що зараз приходять.

Щодо продуктів. Знову ж таки про роботу та про чоловіка. Ціни були просто мегазахмарні. Якщо я пригадую, ковбаса була 800 гривень. Ми так подивилися. Це просто був нонсенс, я не знала. У нас був ШОК, якщо був гель для душу 400 гривень, а ці памперси, я вам скажу, були 1000–1200, якщо їх ціна була до цього 350 грн.

Оце нас іще підштовхнуло також їхати. Це – безпека дітей, тому що я відразу думаю, а як вони будуть навчатися? Навчатися в російській школі я не хочу, я живу в Україні, мої діти українці. Ми українці взагалі. Ми з українського світу. Зараз хтось приходять і каже: «Давай навчатися по-іншому». Та взагалі я навіть про це думати не хотіла. Навчатися – це тільки Україна. Якщо не Україна, ми ідемо десь за кордон і навчаємося онлайн. Все рівно в Україні якось так, тобто безпека навчання. Забезпечення родини, безпека родини нас підштовхнуло, спонукало все одно, щоб виїхати.

Так ми вже вирішили поїхати. Це був червень. Якраз червень минулого року. Рік, як ми живемо в іншій країні зовсім. Такі моменти, які прийшли зараз, я вам розповіла.

Ми поїхали. Виїхали. Це – зовсім вже інша історія. Там свої переживання. Ми їхали через Василівку, це на Запоріжжі.

І, знаєте, я не знаю, якщо зараз би я виїжджала, я б, мабуть, у мене був шок чи стрес, я не знаю, поїхала б глуздом. Тоді у мене чи стан афекту, чи стрес. Я якось так все пройшло, знаєте, на одному диханні, якось так, нас більше в цьому плані лякали, тому що... Хоча ви, знаєте, що вам скажу, лякали. Це у кожного, мабуть, і ми вже подивилися, послухали, скільки історій.

Це у кожного своя ситуація, мабуть, життєва. Ми їхали. Ми пройшли 30 постів, і тільки ми один раз відкрили багажник. Все. Більше нас ніхто не займав, ніхто не чіпав. А на іншому пості нас спитали: «Чи є у вас бритвенний станок для чоловіків? Станок і пінка для гоління?». Все. Оце, що в нас питали. Більше ніхто нас нічого не чіпав. Будь ласка, їдьте. Все.

Поїхали, а вже в самій Василівці там оці перестрілки були, оця сіра зона, оці моменти, цілий день на спеці ми були, спека така, це ж ще літо, з грудним немовлям. Я також думаю: «Господи, як я буду виїжджати? Ну як? Як? Як це буде? Не знаю». Дуже хвилювались за нас батьки, вони постійно нам телефонували, за дітей вони так переживали, так це, я вже їх заспокоювала, кажу: «Нічого. Все добре. Ви ж розумієте, що це не залежить від нас. Ми робимо все, що можемо, а тут уже як буде, якщо воно летить, ти ж розумієш, що воно... Ми нічого не зробимо». Летить. Куди летить?

Проїхали ми, постояли цілий день. У них якось дивно так було, і я навіть зараз не розумію, чому вони цілий день тримають людей, не пускають, тільки в п'ять відкривався у них кордон, їх якісь вони там влаштовували всі ці чужинці. Відчиняли о п'ятій вечора кордони свої і впускали людей. Там черга була велика, ми були 92-гі (*сміється*) Також, як зараз пам'ятаю, 92-гі. Отакі списки великі (*показує, сміється*). 200 людей проїжджало, і 200 за вечір з нами проїхали. За день набралися, приїхали, нав'їжджали. Людей було багато, але ж тоді якраз в Херсоні, я пам'ятаю, вимкнули зв'язок, вони український наш перебили. Зв'язок був російський, і це ж тільки відкрилися ці шляхи через Василівку, тому що до цього були через Снігурівку, якщо я не помиляюся. Інші були шляхи. Їх потім зачинили. Ми вже їхали іншими.

Нам ще пощастило, тому що перестрілка тривала перед тим, як ми в'їхали в сіру зону, тому що тільки нас пропустили, вони стріляли ще. Стріляли, били. Оця ще перестрілка була. Кананади були. Це був жах. Я також думала: «Як ми будемо їхати? Як? Як?». Слава Богу, вони припинили.

Знаєте, я віруюча людина, і то, як знаєте, то Господь наклав своєю рукою, то провів нас через цю сіру зону. Але що я там побачила це... Знаєте, одна справа, коли бачиш по телевізору, коли у дворах стоять хрести, а тут на власні очі. У мене був такий, знаєте, як фільм жахів якийсь. Не знаю. Оці димлячі будинки, які горять, стоять оці хрести, які люди, які поховані в дворах. Я не знаю, в мене дуже...

Чоловік намагався проїжджати, тому що там дороги були непристосовані, там не було асфальту, там було все розбомблене, розгромлене. Ми боялися, щоб колесо не зламалось і ми втрапили в яму. Боже, ми втрапили в яму! Але виїхали. Чоловік натиснув на

газ, на повному виїхали. І було, знаєте, на думка, були одні думки тільки: «Господи, не дай Боже, щоб почалася знову ця перестрілка», тому що ти їдеш, отак бачиш оце все і так заплющуєш очі. Думаєш: «Господи, ні. Тільки не зараз». Ми прорвалися. Так, тільки ми проїхали селище, де все було розгромлене, потім пішла вже дорога. І все. Чоловік на газ натиснув, і вже потім виїхали на дорогу, побачили наших. Наших військових (*радіє*).

Ми, знаєте, спочатку, навіть не зрозуміли, що то наші, ми вже почули нашу мову. Нам кажуть: «Доброго вечора! Слава Україні!». І ми вже трошки потім розтормосилися, тому що такий шок, знаєте, ми навіть отакі два обличчя, з чоловіком дивимось: «Так, так, слава!». Навіть нічого не могли сказати. Так, вони нам пояснили, куди їхати, що робити, де нас чекають, тому що чекали всіх, всю колону чекали, щоб їхати далі у дитячий садочок, де нам там, вже нас влаштували. Нас накормили, напоїли. Спочатку нас, я називаю зараз «сіті-центр» (*сміється*) таке містечко, де оформили, де надавали допомогу, гуманітарку давали. Це якось, знаєте, на одному диханні. Дуже багато людей було, дуже багато, були навіть автобуси, приїжджали, люди йшли, йшли, йшли постійно, постійно волонтери працювали. Тоді була вже комендантська година. Це була 10-та вечора, я пригадую, темно, повністю темно було, все вимкнено. Я ще чоловіку кажу: «Дивись, ми приїхали з Херсона, у нас все світло». Не знаю, чи то нас в Херсоні все світилося, можемо, тому що ми окуповані були, мабуть, і це через те я не знаю (*посміхається*). А тут приїхали – темрява, нічого не видно. Видно десь там скрізь, знаєте, оці, якесь там світло десь у наметі (*сміється*), тільки притушене, знаєте.

А ще що, знаєте, зараз пригадала про наш Херсон, про світло (о, бачите, в мене вже життєві моменти, вже молодші, там вередує). Постійно у мене – власти дитину, це було 9–10-та вечора, і вийти на балкон спостерігати. Постійно оці машини, які їздили і дивилися. Оця військова машина, там виглядає солдат. Російський сидить і отак автомати постійно дивиться. Може, когось виглядають, чи, може, хтось, щоб на них не дивилися. Я, чесно, і зараз навіть, не знаю, для чого вони це робили або ліхтариком світили по вікнах, так скрізь там якісь провулочки, такі темні скрізь. І оце з автоматом, і я так запам'ятала. Я пам'ятаю, коли ця машина стала напроти нашого балкону, і я якраз виходжу, хочу подихати повітрям, тому

що для мене це важливо. Для мене це моя релаксація, така, як мами, вийти видихнути трошки повітря, постояти, зарядитися і піти далі займатися вже справами, собою і лягати – відпочивати, а тут я виходжу, і оце машина із цим солдатом. Я так перелякалась. Я так виглядаю, він дивиться на мене. У мене аж такий дух захватив. Я не знаю, що робить, потім в голові собі кажу: «Ховайся, ховайся!».

Я швидко зачиняю вікно. Воно, може, й чутно було, тому що він подивився, слава Богу, знову ж таки все нормально. Бачите, з того, де приходять якісь постійно оці великі машини (знову ж таки до спогадів, до окупації), вони колонами, коли їхали. Я вперше побачила великі ракети з великими машинами.

Описую, як дитина описує, тому що побачила перший раз (*сміється*). Тоді такі товстенні ракети, якими, мабуть, пуляли чи кудись стріляли, я не знаю, і у мене такі великі очі. Тоді матуся була у нас, я кажу: «Мама, дивись у вікно». Вони їхали – одна, друга, третя, так колонами їхали, і мати кличу, кажу: «Дивись, дивись, дивись які машини!». Це ж взагалі не бачила. І великий супровід у них був, БТРи їхні. Їх, я не знаю в марках машини, вибачте, не розбираюся в цих військових великих машинах, і оці ракетні були. Це – уууххх! Так воно, взагалі, на вулицях теж, коли зустрічала, пригадую, що дуже було неприємно, коли бачиш біля себе, що я намагалася піти. Біля магазину тоді, коли якраз була, і я намагалася швидко піти, щоб не бачити.

Вони ходили, чи патрулювання у них було, чи що, не розумію, ходили, просто дивилися з цими автоматами по вулицях. Зайшли раз до магазину до нашого, також скуплялися, скупилися, я ще матусі також кажу: «Господи, за що ж вони скупляються? Де вони гроші беруть? Хто їм гривні взагалі дає?». Такі питання в голові. Де вони взагалі-то беруть гроші, га? Хто їм взагалі тут що дає? Йдіть до себе додому! Оце було єдине в голові: «Ідіть, забирайте все! Ідіть, тому що ж вам тут не буде життя. Ви прийшли, як ото ці крадії заходять в квартири». То таке було відчуття.

Ми намагалися триматися разом. Ми відразу з батьками об'єдналися: то ми у них ночували, то вони у нас ночували. Продуктами. Так, якщо я вже наперед перед цим казала, що чоловік скуплявся, добував, дивився, де що можна. Намагалася купувати наше, тому що мені, якщо чесно, і хочеться наше, я не хотіла. Ми бачили ту ковбасу, бачили молоко, яке привозили. Постійно запитували на ринку. Пам'ятаю, я кажу: «Звідки у вас продукція?». Ви

знаєте, продавці були дуже різні. Хто казав правду, хто неправду. Потім же, дійсно, береш це, читаєш, дивишся. Ой, так хто, кому треба було продати, а хто є, і справді відверті люди були. Але все це намагалися разом з друзями ще, хто залишився, тому що більшість наших поїхали.

Ми вже передостанні, коли виїжджали серед нашого середовища, ми були передостанні. Ще кума залишилася в Херсоні, і так і досі живе зараз при всій ситуації. Хто залишився разом, трималися, разом підтримували, ділилися всім чим можна, допомагали. Чоловік допомагав машиною, тому що була в нас машина, і він допомагав. Якщо можна там просили, то вагітних, то в лікарню когось відвести. Такий момент, і одягом, кому треба було, допомагали, ліками. Тоді ж було, якщо пригадати, тоді ще ліки теж закінчувалися, не було, то й ліками ділилися, у кого що є. Хтось нам давав, комусь ми давали. Це з приємних. Це дуже об'єднало всіх, хто й зараз є і хто живе зараз в Україні, і зараз об'єднує, та й ви знаєте, і навіть, хто живе зараз за кордоном, також допомагають донатами. Я знаю людей, і посилки відсилають. Хто як може. Правильно кажуть: «Кожний на своєму фронті, кожний на своєму місці, на своєму фронті». Яюсь так.

Ч.О.: Ви мали досвід перебування в бомбосховищах?

Г.Т.: В Херсоні під час окупації – ні. У нас було бомбосховище, на нашому підприємстві. Ми там були ще до війни в ньому, але, щоб я була в бомбосховищі, – ні. У підвалах так, у нашому домі був підвал, спускалися туди, а так, щоб оснащене якесь таке місце, ні, не було.

Ч.О.: Не було серед ваших знайомих учасників ТРО Херсона?

Г.Т.: Ні. Особисто серед моїх не було. У знайомих були. Серед моїх знайомих їх знайомі були, а, щоб особисто серед моїх, – ні, не було. До речі, на початку чоловік хотів іти туди, а потім щось схопив паспорт, а він хотів піти, щоб також бути в ТРО, а потім щось замешкався. Не знаю, чого щось відмовився. Ні, не пішов. І так, і не пішов, тому нікого не було, ні.

Ч.О.: Ви брали участь у проукраїнських мітингах?

Г.Т.: Ні, ні, я не брала. Тому що була така думка, коли ми були ще в Херсоні, коли починалися мітинги перші, коли були, але я не пішла. По-перше, мені залишати дитину, він грудничок, я так скажу, і перебувати довго без мене він не міг, тому навіть на мати я зали-

шити його не змогла. І я не ходила. Але мені дуже хотілося піти, але не пішла. У нас це вже моменти жіночі, годування по змозі, тому я не могла його залишити. Не була.

Ч.О.: Як на Вас вплинув дефіцит товарів, особливо щодо грудничків?

Г.Т.: Ви знаєте, ми пройшли це, ну нічого, ми шукали. Дуже велика дяка нашим волонтерам. Вони давали памперси оці всі, потім один з одним ми ділилися, у мене ще подружка також народила, і вона якраз в один час, і ми ділилися, ми запаслися усім і всіма нашими підгузками. А потім один одного... Це нас дуже рятувало, тому що за 1200 грн купувати памперси я просто, це дуже дорого.

Ч.О.: Церква в окупаційний період зіграла у Вашому житті певну роль?

Г.Т.: Так. Віра. Дуже. Віра зіграла велику роль. Я віруюча людина. І я знову ж повторюся, що я вам вже розказувала про ситуацію, коли ми їхали. Я вірила. Я вірила всім серцем: Господь нас збереже і що ми будемо продовжувати те, що ми потрібні продовжити на цій землі. Ми повинні жити, навчати наших дітей заради того, щоб потім ділитися з нашою Україною.

Зараз ми перебуваємо в іншій країні. І, знаєте, я собі ставила дуже багато питань: «Чому ми тут? Чому ми тут?». Ми тут – щоби навчатися. Ми тут – щоби ділитися. Ми тут, щоб допомагати. І в результаті бути потрібними Україні. В якомусь своєму напрямі. Дуже багато українців зараз розкидало, скажу так, по світу, і кожен з них візьме щось своє. Він привезе щось своє. Щось те, чого немає у нас. Щось те, чому нам треба навчитися. Щось те, що ми впровадимо, і за це, я вірю, що розквітне наша Україна. Я, знаєте, постійно кажу, я вірю, вона буде могутньою, незалежною, вона буде завжди. Вона і зараз незалежна, і вона це показує всіма своїми силами. Вона буде могутньою, прекрасною країною, розвинутою. Тієї, якою вона була. Вона була прекрасна, і ще я кажу, і буде у неї прекрасний керівник, який проведе її от звідси і до, і зробиться Україна наша мудрішою, сильнішою і найкращою (*посміхається*). У мене є така віра, церква дуже мені багато чого в цьому дала, і під час окупації я ходила до церкви. І зараз ми, навіть якщо я не в Україні, тут є свої храми, в нас є свої групи, де ми молимося, де ми віримо, де є одностайності. Ми молимося, і ми віримо в те, що наша Україна непереможна. Як би там не було,

яка б сила, яка б темна сила, яка б сильна, добро завжди перемагає, і я це знаю, я в це вірю.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід організації роботи?

Г.Т.: Я зрозуміла ваше запитання, ви знаєте, я не намагалася організувати особисто, а чоловікові так, чоловіку пропонували працювати, тому що роботи було мало, грошей у нас не вистачало. Йому пропонували працювати на Крим. З Криму возити ліки, там всіякі, якісь товари. Я не знаю, щось возити з Криму. Він відмовився, він не захотів. І, слава Боже, я це підтримую, і я також не хотіла, щоб цим займалися.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування з окупантами?

Г.Т.: Ні, ні! Дивитися, поруч вони купували хліб, пиво, оце я бачила. А щоб щось казати їм? Ні, ні. Я намагалася не входити з ними в контакт, якщо чесно, мені не хотілось. У мене, знаєте, якесь таке відчуття було відчуження, знаєте, мені не хотілося. Ось поштовх такий: «Відійдіть. Не хочу. Я не хочу вас бачити». Знаєте, якесь таке – не хочу бачити, не хочу чути, я не хочу бути з вами поруч. Таке відчуття, бо мені не хотілось. Я уходила, де я бачила, я намагалася просто йти далі, не бачити їх. В тому плані, щоб вони самі, ну Бог милував. Слава Боже, ні, я скажу, хоча могли б, хоча могли. І я потім замислилась над цим. Тому що, дійсно, журналіст, вони могли. В колег, як мені потім сказали, вже там їх зачіпали, деяких допитували.

Ч.О.: Ви мали особистий досвід спілкування з колаборантами?

Г.Т.: Ви знаєте, про колаборантів взагалі я навіть не знала, що ... у моєму колі є колаборанти. Я вам скажу так, що і, як виявилось, і в роботі були колаборанти, і мої гості, які приходили до мене в студію, також виявилися колаборантами. Після окупації я з ними не спілкувалася. Я не знаю, я не спілкувалася. Потім я вже дізналася, хто з них є хто. І зараз ще дізнаюся (*посміхається*). До війни спілкувалися, а потім я вже дізналася, хто з них хто. Якось так. У кожного, мабуть, в житті свій вибір.

Ч.О.: Доводилось зустрічатись із кримчанами, які приїздили в Херсон торгувати?

Г.Т.: Ні. Мені ні, а чоловік їздив по вулиці. Він бачив, на всіх ринках бував. Він бачив, що люди приїжджали, привозили, і були корма.

Знову ж таки їх привозили. Привозили пиво їхнє. Він мені казав, що бачив на ринку, що торгують. Все. А так ні.

Ч.О.: Як склалось Ваше життя після виїзду?

Г.Т.: Життя зовсім інше. Я хочу подякувати... Ми зараз знаходимося в Ірландії, ми вирішили, до речі, ми не знали, куди їхати. Після того, як ми вирішили, що ми їдемо. У нас було друге випробування – куди їхати. А куди їхати? Ми хотіли спочатку в Івано-Франківськ їхати, а потім сюди поїхала вже сестра чоловіка, і вона розмовляє з чоловіком, каже: «Ідьте сюди, я тут, будемо разом». Ми також не знали, що думали, тому що, щоб їхати в Ірландію, це треба гроші. Тому ми вже вирішували. Думали: «Як?». Думали в Німеччину, Польщу. Прораховували все. Потім все ж таки вирішили – їдемо в Ірландію, щоб бути ближче до наших близьких, щоб хтось був зі своїх, тому що їхати просто в країну, де нічого не знаєш, і нікого, нічого. Нас якось це і лякало. І тому ми вирішили вже сюди приїхали.

Люди тут дуже ставилися до нас привітливо. Дуже дружелюбні такі, вони допомагали всім, чим могли. Нас поселили в готель. Ми жили в готелі, а потім тут вже керівництво країни запровадило програму для українців щодо житла. І ось нам дали будинок. Можна сказати, соціальне житло. Тут вони по-іншому називаються, тому що соціальна програма – це одна програма, один напрям. Ми за іншою, але ж називаємо соціальне, і ми познайомилися ірландцями. Стали друзями, і тут мешкаємо. Зараз вчимося. Навчання почалося вже з того, як ми тільки приїхали сюди, навіть я вже не кажу про мову. Мова англійська. Коли навчаєш її в школі або університеті, це сказати там, наприклад: «Хелло! Хав а ю?», бо ще такі фрази – це нормально. Це я не про мову кажу, я навіть кажу про саму цю атмосферу, саму ситуацію жити в іншому місці.

Місце для роботи було, тому що чоловіку пропонували роботу. Ми хотіли їхати в інше місто України, а ось в іншу країну – ні. У мене не було такої мети. І для мене це був такий невеличкий стрес. Звикнути до цих умов. Вони тут інші (*сміється*). Як не кажіть, вони інші. Може, знаєте, вони й інші (*посміхається*). Я ж кажу, я вже не беру ні мову, ні їхні традиції, нічого. Самі навіть умови. А ще навіть почнемо з того, що ми виїхали на паромі. Ми їхали на паромі через океан, і тут інше – лівосторонній рух. У них тут все навпаки, зна-

ете. І вже тут чоловік за кермом був, у нього такі очі: нічого собі (*сміється*). Ми їдемо праворуч в Україні, тут же ж ми їдемо ліворуч. Тому, ну, якось так.

День за днем це – навчання. Навчання всьому цьому, і вже воно, знаєте, більш-менш у мене рік минув. Тільки зараз є таке відчуття більш-менш такого якогось спокою, тому що навіть в іншій країні оці відчуття, як на порохівій бочці. Очікування, оці хвилювання за рідних, за місто своє. А що відбувається? А як? Коли ж це закінчиться? Хочеться, щоб просто вже все це минуло, і більше не поверталися ці люди. Закінчилося все. У нас ранок постійно починається з новин, ми намагаємося не дивитися постійно, тому що це важко. Це важко. Чоловік переглядає, трішки більше переглядає, ніж я. Він ще дивиться телеграм-канали з новинами. Я – ні. Мені вистачає просто нашого телевізора, телемарафону. Зранку ми дивимось, яка ситуація, дзвінок батькам: «Яка ситуація? Як ви?». Розпитуємо, цікавимося, все, що вам треба є? Чи забезпечені? Це такі моменти, і продовжується день далі.

Продовжуємо жити, навчатися: то курси у чоловіка, англійської курси зараз ідуть, щоб отримати спеціальність, тому що, поки ми вже тут знаходимося, треба працювати, бо умови також у них. Вони дають допомогу, але ж, як і у нас, центри зайнятості просять, щоб люди шукали роботу і намагалися працювати, щоб вони змогли зняти цю допомогу. Поки є програма, поки діє вона, поки дають допомогу тому, що, наскільки я знаю, в інших країнах підміняють, але ж, як ми кажемо, то найкраще, щоб люди працювали себе, удоконалювали (*сміється*).

Ч.О.: З чим у вас окупація асоціюється зараз?

Г.Т.: Це – розпач. Більше всього це – не воля. Ми, коли виїхали з окупації, коли ми приїхали до Запоріжжя, ми відчули, що ми дихаємо, навіть дихання, воно по-іншому. Ти можеш робити те, що ти хочеш. Ти – незалежна людина. Ти рухаєшся, куди ти хочеш, ти купуєш те, що ти хочеш, ти бачиш те, що ти хочеш, і взагалі ти просто живеш. Окупація – це таке велике обмеження, що воно дуже б'є по психіці людини. Психіка, просто вона буває, виснажується вщент. Тут нічого не скажеш.

Ч.О.: У майбутньому входить у ваші плани повернення до Херсона?

ГТ: Ви знаєте, я навіть не знаю, у мене на цей час, у мене немає конкретної відповіді. Я не знаю. У нас зараз на початку, чесно кажучи, на початку, коли приїхали, я їхати хотіла щомісяця. Але зараз я розумію, що їхати поки я не можу туди, а життя триває, і тому нам треба жити далі. І рухатися далі. Розумієте? Тому ми, чого ще й чоловік далі навчається, щоб працювати, щоб жити. Поки ми живемо тут, поки є обстріли, поки там в Херсоні небезпечно. І на цей момент ми туди не поїдемо, я дітей туди не повезу. Ні. Поки ми тут опануємо нові знання, рухаємося, живемо далі. Поки тут. А повертатися в перспективі? Мені би дуже хотілося. Я дуже, дуже хочу. Зараз на думці іде обійняти весь Херсон, обійняти. Я раніше якось, була ще така наша одеська трупа «Маскі-шоу». Можливо, пам'ятаєте, коли Барський цілував вокзал? Це був у них такий був номер, вони показували: вийшов з потяга і цілував землю. Колись це як жарт такий сприймався, а зараз, мабуть, я розумію, що це не жарт. У мене таке відчуття, я хочу вийти, я хочу обійняти землю. Розумієте? Просто навіть не те, що тут людей, а місце, де я народилася, де моє. Воно моє, і тут нічого я, навіть... Дуже хочеться, мені дуже хочеться, а ще більше хочу, щоб нарешті настав мир і щоб просто не бомбили, не нищили людей, не вбивали людей. Ті життя, яке забирають.

Зараз люди у інших людей. За що? За що вони забирають? Просто забирають життя. Щоб закінчилася оця пропаганда, якою вони пропагують, якою вони керуються, щоб люди відкрили нарешті очі. Очі на все те, що відбувається. Може, тут ці-от відкриті очі дуже вплинули на них, щоб вони якось вплинули і на своє керівництво, і на тих, хто це все робить. Оце це все робить з іншими людьми, це – жак. Не дай Боже нікому, як кажуть, і навіть і ворогу цього не побажаєш. Не бажаю цього нікому. І не треба, щоб взагалі це було. Не знаю, от люди починаються заради чого можливо, якісь думки у них є, якісь певні цілі. Не знаю.

Дуже прикро, дуже шкода, що так люди думають, роблять. І просто... І просто забирають у інших щось рідне, щось близьке. Не знаю. Дуже багато думок, дуже багато стосовно цього міркувань. Постійно задаються ці питання всесвіту, кажу: «Чому?». Можливо, нам, українцям, треба пройти якусь певну школу? Я не знаю, щоб стати ще кращими, але ціна завелика. Це життя. Це життя людей. Деякі просто гинуть, якісь просто йдуть (*ледве стримує сльози*). І тут я знову ж таки повернувся до релігії, до віри. Я вірю в найкраще. Я вірю, що

буде жити наша Україна і що всі ці життя, які зараз просто уходять в інший світ, всі життя, яке захищають, всі їх життя не пройнуть даремно. Що буде жити Україна і будуть інші покоління наших дітей жити. Жити мирно, добре. І по-іншому. Зовсім по-іншому: без війн, суперечок, амбітних нарікань, які зараз є. Ці амбітні думки якихось людей, які просто все нищать. Це мої думки, такі постійні. Я собі сяду. Буває є хвилинки, я собі розмірковую. Якось так.

Ч.О.: *Наразі в мене всі питання. Ви маєте бажання щось додати від себе?*

ГТ: Побажання тільки одне: я бажаю всім миру. Я бажаю всім сил, витримки. Я бажаю, щоб мудрість, яку нам дає Господь ще з нашого народження, але ми її розвиваємо з кожним днем року, тижня, щоб мудрість приходила до людей, щоб усвідомленість приходила до людей, щоб кожен українець єднався. Ми і так об'єдналися, і зараз хочеться, щоб ще більше наша Україна була єдиною, сильною, могутньою, адже від нашої єдності залежить все. Залежить наша подальша доля нашої країни. Залежить наш стан особистий від єдності. Залежить наш навіть економічний стан. І просто те, що живе Україна, теж залежить від нашої єдності. Всім цього бажаю і бажаю, щоб ми пройшли ці випробування, які нам зараз даються. Щоб ми їх витримали. Щоб ми пройшли. І щоб ми зустрілися одні з одним, і ми обнялися як люди, яких ми знали вічність, які ми знаємо. З людьми, яких я дуже люблю. Щоб ми зустрілися, і ми робили далі, ми працювали, на благо нашої країни. Дуже цього хочеться. А взагалі дуже хочеться, щоб ми побачились. Ми спілкуємося з друзями, ми роз'їхались хто куди і кажемо, а так хочеться, щоб ми просто зустрілися, обійнялися. Більше нічого не треба.

Ч.О.: *Дуже дякую Вам за розмову!*

*«Потім через 5–6 годин заходжу – папір А4,
з двох сторін питання по моєму телефону»*

Добиш Олексій Володимирович,

тренер та адміністратор дитячої тенісної школи «Вікторія»
1988 року народження, мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записане 15 липня 2023 р. дистанційно у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Скільки часу Ви провели в окупації?

Добиш Олексій Володимирович (далі – Д.О.): До 7 квітня 2022 року. 7 квітня після новин про Бучу та Ірпінь моя жінка сказала, що треба виїжджати, і ми поїхали.

Ч.О.: Як Ви оцінюєте організацію власного життя до 24 лютого 2022 року?

Д.О.: Ми жили найкраще всіх у світі. Порівняно з тим, як зараз ми живемо, то ми жили в нашому Херсоні просто краще всіх. Це розумієш, коли втрачаєш, і ти розумієш, що ось коли казали, що наш Херсон такий-сякий. Ні. Наш Херсон дуже класний, дуже гарне місто, де можна жити, розквітати, вчити дітей і розвиватися як людина. Я вважаю так.

Ч.О.: Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?

Д.О.: Мені подзвонила жінка, яка була на той момент у Києві на виставці дитячого одягу, каже: «Почалась війна». Я кажу: «Не почалась». Поклав слухавку, відкрив новини, а там якраз показують все в червоній стрічці, а троє дітей. Я кажу: «Все! Збираємось. Їдемо». Їдемо. Подзвонив батькам – сказав всі новини. Поїхали по дідусях, по бабусях, але у Херсоні залишились. Ось, а жінка почала рух із Києва до Херсона. Ось так ми і зустріли війну.

Ч.О.: Поки йшли бої за Херсон, що Ви в цей момент робили?

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

Д.О.: Ми (замислився). Була паніка щодо їжі та питної води. Робили, як могли, запаси. Сиділи вдома майже весь тиждень перший. Нікуди не виходили. Так тільки на край вулиці 20 метрів, щоб подивитися, що за кутом. Ось і все. Нічого не бачив, тільки чув, бо живимо в самому центрі на площі Ганнібала, там є такий великий будинок. Там магазин «Биттехніка» був, і ми жили за цією багатоповерхівкою, якось у центрі, але далі від всіх, і нічого не бачили, тільки чули. Іноді щось розривається. Ось так.

Ч.О.: Ви мали досвід перебування у бомбосховищах?

Д.О.: Ні, не перебував.

Ч.О.: Як Ви пережили 1 березня 2022 року?

Д.О.: По сусідству з нами жила сестра моєї мами і донька. І мої діти ходили до неї гуляти, і, навпаки, погуляла вона в нас. Донька. І я провожджаю її через вулицю до її будинку, в той момент я відкриваю ворота, виглядаю, і якраз російські солдати їдуть перпендикулярно вулицею, і один із солдат встав на коліна, прикриває нашу вулицю, щоб їх солдати проїхали спокійно. Я доньку своєї тітки схопив. Постояли 10–15 хвилин, потім визирнув, нікого не було. І в цей момент мені стало дуже страшно. Ось так я зустрів. Я був вдома все 1 березня і підвечір вже побачив, як вони вже рухались до центру. Я так розумію. До центру, до Білого дому нашого, до адміністрації. Ось так.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід організації побуту в окупації?

Д.О.: Побут? (замислився). Ви знаєте, якось в нас є сад, приватна садиба невеличка, там розважали дітей як могли. Займався дітьми. Ось так. Займалися онлайн. Відкрилося багато онлайн-курсів для дітей, безкоштовних. Ми займалися іноземними мовами і іншими предметами, які важливі для дитини, щоб ми не відставали. Роботи, звісно, в мене не було. Ніякої. Якось так. Потім трохи пізніше, 1 березня, почали відкриватися магазини, невеличкі, продуктові біля нас. Ну, найбільша розвага для нас – це було піти в магазин і купити щось дітям, і все. Це найбільша була розвага.

Ч.О.: Як на Вас вплинув дефіцит товарів, ліків?

Д.О.: Ви знаєте. Дуже велике дякую моїм батькам, які накопичували все. Накопичували все, все життя. Щось у них із запасів було. І, слава Богу, що ніхто не хворів в той час. Взагалі ось. Тьфу, тьфу,

тьфу! Не було питання, де питання в тому, що потрібні якісь ліки, що комусь погано і є якась необхідність. Тому не стикався з цією проблемою.

Ч.О.: Як Ви відчували час і простір в окупації?

Д.О.: Дуже довго йшов день, дуже швидко проходила ніч. Змінився графік сну, змінився, прокидався о 5-й ранку, а лягали спати о 8-й вечора. Отак ось повністю все змінилося, повністю, тому що чекав якісь добрі новини. Читав новини, телеграм-канали, чекав, що зараз там щось буде, щось там повернеться в іншу сторону, ми там переможемо. Яюсь так. А потім? Потім – потеплішало. Почав їздити вже на корти, багато дітей прийшло, дорослих, грали, змагання проходили навіть. Яюсь потроху так і жили.

Ч.О.: Ви мали досвід участі у проукраїнських мітингах?

Д.О.: Ні, я сидів в цей момент вдома з дітьми, тому що дружина їздила, працювала, а в мене не було змоги їздити на мітинги.

Ч.О.: Як Ви можете охарактеризувати свій психологічний стан в окупації?

Д.О.: Ну, пригнічений він був, тому що, знаєте, якщо б ні діти і жінка, то я залишився б у місті, тому що я не міг собі уявити, як можна кинути свою домівку. Те, де ти щось робив, щось зробив і жив все своє життя, і тут твої всі друзі, всі знайомі, всі рідні місця. Тому дуже був пригнічений стан. Нічого не радувало, крім дітей. Ось так (замислився). Яюсь так.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування із волонтерами?

Д.О.: Ні, не користувався. Я ж кажу. Дякую моїм батькам, що все було, а потім через два тижні з'явилися деякі продукти у всіх магазинах. Тато мій вийшов працювати на кондитерську фабрику, то все почало працювати, і яюсь вже великого дефіциту не було.

Ч.О.: Ви пам'ятаєте ціни на товари?

Д.О. (замислився): Знаю, що хліб продавали по розумній ціні, наш хлібзавод, довоєнного стану, а так все трошки. Не трошки, а виросло. Чесно кажучи, не пам'ятаю, який діапазон, але виросли. Не буду казати, скільки відсотків, в 2 рази, в три рази. Не пам'ятаю цього, на жаль.

Ч.О.: Яку роль у Вашому житті зіграла церква?

Д.О.: Церква? Ні, ніякої, не зіграла роль в моєму житті. Не знаю тільки, на жаль чи не на жаль. Не зіграла.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування з окупантами?

Д.О.: Ні. Спілкувалися тільки, коли виїжджали. У місті, коли жив, не довелося поспілкуватись.

Ч.О.: У Вас склався образ окупантів?

Д.О.: Ви знаєте (замислився). Я сам не спілкувався, тому не можу розказати, але однозначно, що це дуже нехороші люди. Це – однозначно. Але, знаєте, то там щось почув, то там щось почув. Там у знайомих жили в будівлі, коли виїхали, видраїли всю хату. І мій ліпший друг, у селі вони жили, там, кажуть, «свиняки, свинюки, ужасні люди» тощо. Ось так. Авжеж вони дуже погані. Це точно я знаю. Це не люди, які вони навіть не розуміють, що вони роблять. Прийти на чужу землю, щось зробити, вбивати. Це – зомбі. Промили мізки їм так, що вони роблять, як кажуть.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування з колаборантами?

Д.О.: Серед моїх знайомих колаборантів немає. Чи, може, я ще не дізнався цього. Ставлення до них? Вони помруть, їх вб'ють – чи їх нові друзі, чи наші. Це однозначно. Вони обрали не той шлях, росія в Херсоні до листопада, а не навіки, ось і вони живі до якогось часу. Це точно. І це їм кара за все.

Ч.О.: У чому полягала Ваша мотивація виїхати із окупації?

Д.О.: Тільки діти. Діти. Після новин Бучі, Ірпеня жінці моїй дуже стало страшно, що в нас таке може бути. Там якісь ходили чутки, що тут окупували Херсон кримські війська з Криму і вони «лагідно» з нашим населенням. Але це все на рівні чуток, але нас це не зупинило, і ми наступного дня зранку поїхали.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід виїзду із окупації?

Д.О.: О 4-й ранку ми виїхали. Поїхали в бік моста. За 500 метрів до Антонівського моста був пост, там два солдати стояли, відкрили багажник, подивились, що в машині, але нічого не обшукували. Перед Антонівським мостом, якщо я пам'ятаю, був пост. Потім наступний був пост біля Наїрі, там вже паспорта всіх відкрили,

багажник, телефон поклацали трохи. Ну і відпустили. Поїхали далі. Там таких постів було ще штук 10. Десь там кажуть: «А! Ви з дітками, да виїзжайте. Дітки повинні жити у спокійному місці». Хтось махав просто «їдьте». Хтось казав: «А це ваші дітки? Все їдьте». Ось так от. І коли приїхали, то, як їхати на Крим, там перехрестя було на Крим і на Каховку, і там жили, як мені потім пояснили, денеерівці/еленерівці. Живуть прямо в землянках, брудні, просто кинули кудись, напевно, вони навіть вже і не живі. Коли ти зустрічаєш російських військових, то вони всі такі чисті, опрятні.

Ну, так а війна так і почалася, там вони всі відчували себе дуже добре, а ці відрізняються дуже, ну, дуже відрізняються, що це просто м'ясо. Ми приїхали на Каланчак, пішки пройшли кордон. Дітей і дружину відпустили, а мене відвели в загончик. Там простояли три години, потім покликали, взяли телефон мій і документи. Все. Потім ще двічі кликали, задавали питання. Потім через 5–6 годин заходжу, папір А4, з двох сторін питання по моєму телефону «кого знаєш?». Я кажу: «Я тренер по тенісу. Всі хочуть грати в теніс, це дуже популярний і престижний вид спорту. Я знаю майже всіх в місті, тому в мене є телефонні номери всіх високо посадовців, і вони мені дзвонять, і я їм телефоную з приводу тренувань». Я не переймався взагалі, тому що мені нічого було приховувати і нічого було боятися, тому що щось було, то на моїх очах хлопця просто вивели за кордон Каланчака. Все. Їдь додому як хочеш. Тобто в нього знайшли якесь повідомлення про те, що не дуже добрі російські війська, що вони такі-сякі. Ось мій досвід виїзду.

Ну, а потім ми приїхали в Крим, і вже там у знайомих переночували і наступного дня поїхали через всю росію в Тбілісі. Дуже було страшно, коли вказівник вказував на Дагестан, на Грозний 120 км, 130 км, і ти розумієш, що вони там всі живуть. І ми приїхали в Тбілісі. Приїхали на останній пункт перетину російський, перейшли його, пройшли грузинський. Все. Вийшли з митниці. Видихнули. І там я сказав: «Я тепер розумію, чому ця країна взагалі ніколи нічого не виграє ніяку війну і несе тільки руйнування, бо сам пропускний пункт грузинський і перепускний пункт російський – це як футбольний м'яч накачаний і з діркою». Ви розумієте? Це просто. Навіть дороги немає на пропускному пункті росії. Дороги немає. Нічого немає. Ями, колдобіни, отакоє-от. Все темне,

нічого не видно, нічого не чути взагалі. Грузинська митниця. Та це ж краса. Це просто цивілізація. Ось так.

Ч.О.: *Як Ви зустріли новину про визволення Херсона?*

Д.О.: У мене були сльози. Були сльози. Ми ж так були за кордоном, читали всі новини. Хтось подзвонив, каже, що наші вже в місті на Миколаївському шосе. Там група якась. Вони пішли в бік Таврійського. А я ж, так розумію, що ви не могли цього не знати, і наступного дня там пишуть. Ой, в мене мурахи зараз по тілу йдуть (сміється). Чому не майорять українські прапори? Чому не співається гімн України? І потім по всім телеграм-каналам пішли, вже наша площа перед білим домом. Ну і сльози. Ось з ким не спілкувався, навіть з такими черствими людьми, але скупа сльоза, але була. Була, була. В мене також була не скупа сльоза, трішки більше.

Ч.О.: *З чим у Вас зараз асоціюється окупація?*

Д.О.: Це ти вдома, але ти у в'язниці. Мабуть, якимось так. Ти не свободна людина. Ні, це навіть трохи більше, ніж в'язниця. Ти можеш з дому піти, але можеш не повернутись. Ось так.

Ч.О.: *В планах на майбутнє збираєтесь повертатись до Херсону?*

Д.О.: Авжеж. Хочеться на свої любі корти. Дуже сумую за ними. Дім мій. Тільки там три роки, як живемо. Слава Богу, цілий. Тому дуже хочеться повернутись. Всі хочуть додому. Де народився, там і пригодився.

Ч.О.: *Буде у Вас особистий прогноз щодо завершення війни?*

Д.О.: Ви знаєте. Я вважаю, що поспішати не треба, тому що, як поспішаєш, то більше втрат, але мої прогнози... Я вважаю, що наступною весною все вирішиться. Я вважаю. А як там буде, я не знаю.

Ч.О.: *Дуже Вам дякую за розмову!*

*«Мої дії як керівника соціально-психологічної служби –
надавати допомогу»*

Доманчук Дар'я Сергіївна,

керівниця соціально-психологічної служби Херсонського державного
університету
1987 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 18 липня 2023 р. дистанційно у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Який термін
Ви провели в окупації?*

Доманчук Дар'я Сергіївна (далі – Д.Д.): 9 місяців.

Ч.О.: *Як Ви оцінюєте організацію життя до повномасштабного
вторгнення?*

Д.Д.: Прекрасне у нас було життя до повномасштабного вторгнення.

Ч.О.: *Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?*

Д.Д.: 24 лютого ми провели. Зранку прокинулись, нам зателефонували батьки, сказали, що почалась війна, потім ми почули дуже гучні гудки, як сирена. Так, це була сирена. Тепер ми вже розуміємо, що це була сирена. Потім і всі люди. Ми пішли гуляти із собакою, і захотілося зняти грошей, бо почалася паніка за продукти, за гроші. І стояли в черзі з 7-й ранку до 3-й години дня. Отак почався день, і ввечері завершився покупкою продуктів... 24 лютого.

Ч.О.: *Ви мали досвід перебування в бомбосховищах?*

Д.Д.: Ні, я не мала досвіду перебування в бомбосховищі, але я керівник соціально-психологічної служби, я проходила навчання для надзвичайних ситуацій, де були кроки для керівників, розповідали нам, як людям це розповідати, як піти в сховище, що треба взяти із собою, який повинен бути тривожний рюкзачок, тобто тео-

ретично я знала, як це робити, але практично, звичайно, як і всі, не мала досвіду такого.

Ч.О.: *Що Ви робили 25–28 лютого 2022 року?*

Д.Д.: Ми всі переживали, плакали, дітей заспокоювали. Так склалося, що протягом доби першої на телефон дуже багато поступало панічних дзвінків. Дуже багато і співробітників, і студентів, і просто знайомих. Просто телефонували і запитували, що робити, як робити, і мої дії були як керівника соціально-психологічної служби надавати соціально-психологічну допомогу, тобто моя служба працювала, мої фахівці працювали. Ми дуже плідно співпрацювали із заступником мера Колихаєва Романом Головня і намагались якось заспокоїти людей, зробити так, щоб їжу можна було дістати. Але, звичайно, я живу на Острові, тому ми бачили все з балконів і – жах. І, взагалі, наші дії були заспокоювати народ в той час, коли дуже хвилювалися за все це дійство. Ось так.

Ч.О.: *Як Ви пережили 1 березня 2022 року?*

Д.Д.: Ну як пережила? Як і всі пережили. У шоці ми були, бо ніхто не вірив, що танки зайдуть, ніхто не вірив, що зайдуть саме на той мікрорайон, де ти проживаєш. Це Острів. Це був єдиний район, який мав блокпост дуже серйозний і страшний, як потім ми дізналися. Ну, хоча ввечері 1 березня я гуляла із собакою, і все ще не дуже вірилося, тому що ми не сильно бачили російських військових, а потім вже ближче до десятої вечора почались страшні речі, саме на Острові, саме в нас, і ми вже усвідомили, що нас окуповано.

Ч.О.: *Ви мали досвід участі у проукраїнських мітингах?*

Д.Д.: Ні. Я не ходила на мітинги, ні на всі зборища. По-перше, я сама агітувала не ходити туди. Чому? У чому сутність не ходити? Бо це дуже небезпечно, і як керівник соціально-психологічної служби ми взагалі намагались робити все, щоб якнайменше людей ходили і знаходились там, де є ворог. Тому я – ні. І своїм знайомим, і своїм підлеглим, своїм колегам – я нікому не радила туди ходити. Ні. Не ходила і не мала такого досвіду.

Ч.О.: *У чому полягав Ваш досвід організації побуту в окупації?*

Д.Д.: Мій досвід побутовий полягав у тому, що ми ніколи не думали, що будемо так бігати за їжею. Це, що було раніше для нас

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

простими речами, перетворився в якийсь книгу жаків. Ми кожного дня ставали, йшли в одну чергу, там стояли по 5 годин, потім йшли в іншу чергу за молоком, там 5 годин стояли. Тобто побут складався з того, що ти намагався якось придбати їжу, бо панічна атака, як у кожної людини, в мене теж була, бо раптом нам не вистачить чогось, раптом це затягнеться надовго. І діти та люди похилого віку, бо в мене в будинку дуже багато таких людей, і наш побут складався з того, що ми завжди шукали їжу. Як би зараз це страшно не звучало. Завжди ми були в якихось чергах. Ми виходили о 7-й ранку в чергу і в 18 годин поверталися, бо магазини вже в 16–17 годин зачинялися. Ось і весь побут.

Ч.О.: *Ви пам'ятаєте ціни на товари?*

Д.Д.: Так, пам'ятаю. Дуже гарно пам'ятаю (*впевнено*). Ковбаса була 596 грн, сир, бо я дуже люблю сир, від 500 до 700 грн, хліб ми купували у наших друзів в кав'ярні Бі-ві-сі, яким я безмежно вдячна, тому що потім і безкоштовно нам роздавали, а коли купували то за 20 грн, картоплю ми купляли за 56 грн, фрукти були дешеві, тому що фрукти були наші херсонські, риба теж була дешева, тому що наші рибалки ловили з карантинного острова, а ось такі приїзжі товари були дорогі. Каші були дорогі, рис був і до 200 грн. Пельмені, вареники – це я взагалі мовчу, молоко було 50 грн за літр, якщо у людей, то можна було десь і за 40 купити. Дуже дешеві були фрукти і овочі влітку, бо свої, а так було в 5–6 разів дорожче.

Ч.О.: *Ви мали досвід спілкування з кримчанами, які приїздили торгувати в Херсон?*

Д.Д.: Так, мала. Приїздили із Джанкою, вони займалися засобами гігієни, а так як в нас були підопічні діти зі Степанівського реабілітаційного центру і потрібні були засоби гігієни для дівчаток, тобто прокладки. Були дуже дорогі, пачка коштувала десь 180 грн, і ми з ними домовлялися, що я їм буду постачати людей, які будуть купляти в них засоби гігієни: різні шампуні, щось ще, а вони нам будуть дешевше продавати, тому що ми допомагали цим дітям, купували засоби гігієни, тому в мене був досвід спілкування з продавцями цієї сфери і був досвід спілкування з людьми, які продавали ковбасу, сир. Чому? Тому що теж ми цим дітям як підопічним допомагали в деяких продуктових наборах, тому докторську ков-

басу вони нам дешевше продавали, і ми з ними спілкувалися. Тобто в мене були якісь такі ринкові відносини в плані отакому, щоб допомогти точно окремій категорії населення.

Ч.О.: *Ви мали досвід спілкування з волонтерами? Чи користувалися їх допомогою?*

Д.Д.: Так, звичайно. Я користувалася і мала досвід спілкування, мій волонтерський клуб теж працював у Херсонському державному університеті. Волонтерський клуб, Тома Мандич допомагала нам і допомагає досі, дуже прогресивно. Я співпрацювала з Іриною Саліховою, яка дуже допомагала медикаментозно і людям похилого віку, і людям з моєї роботи, і моєї сім'ї особисто, дуже допомагали «котики-патріотики», також один із головних помічників в Херсоні. Це я вважаю «адмірал»-допомогу. Це Цуркан і Шатілова. Вони з перших годин, навіть не днів, а годин допомагали. Також Валентина Геннадіївна Буряк була. Вона їжею допомагала. Вона безкоштовно готувала всю окупацію і годувала нужденних. Вона і в Чорнобаївці наша відома. Вона депутат Чорнобаївської сільської ради, годувала всіх безкоштовно протягом всіх 9 місяців. У себе вдома вона організувала начебто штаб гарячого харчування, і всі нужденні до неї приходили. Іра Саліхова всім, кому можливо і неможливо, допомагала медикаментозно і просто людям, і людям похилого віку. Дуже багато Шатілова і Цуркан допомагають до сих пір, навіть діточкам маленьким. Всім, всім, всім. Я тільки знаю, але не співпрацювала з Кареном. Є такий волонтер, про нього в Херсоні теж багато кажуть. Карен-бетмен його називають. Я з ним не співпрацювала, але знаю, що він теж дуже сильно допомагає, допомагав і особливо, коли Каховку оцю підірвали, то він на своїх човнах вивозив людей. Ось так. Так. Співпрацювала.

Ч.О.: *Як вдавалось організовувати роботу в окупації?*

Д.Д.: Моя робота була майже 24/7, тому що псих служба, як виявилось, це робота цілодобова. Телефонували всі. Ми розробили графік роботи з 8.30 до 18.00. До мене підключилися дуже багато випускників Херсонського державного університету: і психологи, і соціальні працівники, юристи, соціологи деякі, і звернень було настільки багато. Особливо було багато звернень від людей похилого віку і дуже багато було від мамочок з малими діточками. Тому ми працювали так. Ми працювали кожного-кожного дня, навіть

в неділю, але в 9 вечора до 6 ранку я завжди вимикала робочий телефон. Війна мене навчила мати 2 номери телефона: один робочий, один особистий для родини він цілодобовий був, а робочий я вимикала, тому що це просто був потік якоїсь допомоги.

Ми допомагали людям створювати і картки нові онлайн в банках. Тобто робота полягала не тільки в психологічній допомозі, а навіть мої студенти-волонтери і їжу возили, і були люди, які взагалі боялися вийти на вулицю, то ми приносили продукти, і ми із собаками їх гуляли. Робота була налагоджена настільки чітко, що досі в мене є контакти колег з Ізраїлю, Чехії, які питають і телефонують: «Все вже? Не потрібна допомога?». Також ми співпрацювали з волонтерською організацією «Світло в тобі». Чим вона мені подобається? Вони самі мене знайшли. Вони допомагали нашим людям, хто наважився і виїхав, вони з житлом допомагали по всій Україні. Вони надавали безкоштовне житло, і якось так виходило, що ми були завжди на зв'язку. Спочатку з людиною, потім людину розмістили, потім, як вона там пристосувалась. Тобто, я вважаю, що моя служба, мої люди і всі, хто зі мною працював, я безмежно вдячна. Вони працювали як справжні герої 24/7, і я завжди це буду казати.

Ч.О.: Як на Вас вплинула інформаційна блокада?

Д.Д.: Мені пощастило. В мене був і зараз є айтішник, який знав, як і де підключитись в той час, коли в Херсоні перший раз зник зв'язок, і це був хаос. Я тоді стояла з мамою моєю і ще з мамою подружки в магазині, і тут зникає зв'язок, зникає все, а в мене зараз повинна бути консультація з дівчинкою, і я швидко знайшла в маркеті і купила дві сімки. Теж це було дуже страшно, ти думаєш. Я купила два останні стартові пакети Лайф, щоб якось бути на зв'язку з рідними, а людям більше не вистачило, і це було дуже егоїстично, але мені це допомагало. Потім, коли був такий страшний час, коли взагалі інтернет перший раз зник, навіть інтернет, скайнет, острівнет, їх інтернет тоді також, ці сімки не давали, ще ніхто не купував, тільки тижня два до кінця окупації ми купили сімки. Тобто в мене були дуже гарні знайомі айтішники, дуже гарні, і вони нам допомагали висвітлювати ту чи ту інформацію і по роботі, і по якимось особистим проблемам. Вони ходили до планетарію нашого на Суворова, там якийсь зв'язок ловили... Якось там передавали інформацію і батькам, і волонтерам, і родичам, і людям іншим.

Тобто, я вважаю, що це було диво насправді, тому що я не знаю, як все так вийшло в нас, але віра в людей, в те, що в нас все вийде, і в те, що ми хочемо допомагати і в це віримо, в те, що ми робимо правильну справу. Нам, мабуть, всі сили допомагали і з інформацією, і в побуті, і все інше, і публікувати, і з усіма бути на зв'язку. Нашу інформацію бачили, чули, і все у людей виходило.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід вирішення фінансових проблем?

Д.Д.: Фінансові проблеми ми не мали в якомусь роді, але були. Звичайно, продукти були дорогими. Деякі продукти ми не купували в тому обсязі, в якому звикли, і не купували деякі продукти, які звикли раніше купувати: і рибу червону, і ковбасу ну там. Ні, мабуть, все-таки були фінансові проблеми. Головна проблема полягала в тому, що готівки не було. Тільки карткою можна було розраховуватися, і деякі магазини дозволяли, деякі не дозволяли. Обмін можна було зробити на готівку, але дуже високий був відсоток спочатку, і в когось це виходило, в когось – ні. На бартерній основі дуже багато працювало. У нас було так. У когось мішок борошна, він міняв на гроші, щоб щось купити інше. Звичайно, я вважаю, мабуть, кожна людина все-таки мала якісь проблеми фінансові, тому що зараз вже, коли ти згадуєш той час, ти розумієш те, як ти був обмежений. Зарплатню платили нам, давали – все було добре, але ці гроші ми не бачили, а те, що бачили, дуже дорого було, і ця готівка нам дуже дорога була і дорого виходила насправді, тому завдяки волонтерам виживали. Всі мали проблеми, але якось виходили з цієї ситуації.

Ч.О.: За період окупації в Вашому житті церква зіграла певну роль?

Д.Д.: Ні. В моєму житті не зіграла зовсім ніякої. Вірила в Бога я і раніше, і в дива вірила і раніше, але я знаю, що церква дуже багатьом допомагала, навіть з евакуацією, але особисто в моєму житті ніякої ролі вона не зіграла. Ось єдиний момент, коли я дуже вдячна церкві на Таврійському, це, коли нас вже деокупували і не було світла ніде, нам дозволяли заряджати гаджети. Оце єдина церква, і я їй дуже вдячна цьому настоятелю. А так. Особисто мені – ні.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування з окупантами?

Д.Д.: Так, мала. Мала два досвіди. Один більш-менш, а другий дуже такий негативний і страшний навіть. Як я вже казала, я жила

на Острові. Це єдиний район, який був завжди блокпост, і кожного вечора, і кожного ранку ми гуляли із собакою. Кожен день, кожен ранок, кожен вечір в нас перевіряли документи, навіть вже той офіцерський склад, який нас знав в обличчя, вже вітались, але перевіряли документи, перевіряли документи на собаку. Навіщо тільки я не розумію. Кожен день ми гуляли з подружкою, в неї хаскі велика, і ми кожного дня гуляли. В нас пост стояв на в'їзді на мосту, і один пост, як на гідропарк їхати, стояв біля пам'ятника. Кожен день нас зупиняли, кожен день перевіряли документи, кожен день запитували якісь незрозумілі речі: кого ми підтримуємо, як ми до цього ставимося. Ми завжди відповідали, що нам байдуже, ми хочемо просто жити, щоб нас ніхто не чіпав. А один раз була дуже страшна ситуація. Я їхала додому, і мене зупинив головний блокпост біля мосту. Тоді якраз відбулась ротація, і приїхала та армія, яка була в Бучі. Гвалтівники які. Вони до нас дуже жорстко віднесли. Вони перевіряли і документи, і чіпали. Були дуже неприємні, і задавали дуже провокуючі питання, і дивилися телефони наші.

Дякуючи Богу, в мене було два телефони, і мій особистий телефон залишився тоді вдома, бо якби він не залишився вдома, а був би зі мною, то, мабуть, я би потрапила на підвал, тому що моя проукраїнська позиція була з перших днів, і в телефоні моєму це було. Це було страшно. 10 годин вони з нами розмовляли. Дуже страшні речі казали, деякі дії були не дуже приємні з нашого боку. Я і ще одна дівчинка-психолог їхали в маршрутці, нас просто вивели з маршрутки. Потім відпустили, і наступного дня взяли наші дані. Ще хочу наголосити, що дуже добре, що багато людей дослухались до нас і змінили у різних соціальних мережах свої профілі. Чому? Тому що в мене вже більше п'яти років Даша Строгая стоїть, а справжні ім'я і прізвище інші, вони шукали мене по паспорту, ці мої соцмережі, і нічого не знайшли. І вони кажуть: «У вас є соцмережі?». Я кажу: «Ні, немає». А ще одна, до речі, психологиня порадила взагалі сказати, що ми безробітні і ледь не вагітні. Оце нас і врятувало, але так було спілкування. Кожного дня, скільки в нас були окупанти, стільки на острові, ми з ними спілкувались. І це ще, незважаючи на те що ще вони в чергах стояли і питали, чи смачний хліб, чи смачна ковбаса тощо. Це таке, я вважаю, це не дуже таке цікаве, а отакі два випадки були не дуже приємні. Спілкування було.

Ч.О.: *Який у Вас склався образ окупантів?*

Д.Д.: Якщо як у керівника служби, то мені їх шкода було. Це були дуже розгублені люди, які зовсім не розуміли, чого вони сюди прийшли. Коли вже серпень-вересень були, коли більше часу була окупація, а люди ті ж самі були, то були такі російські солдати, яким 19 років, і ми одного навіть спитали: «А чого ви взагалі сюди прийшли?». Вони сказали: «На навчання». І ми зрозуміли, що вони, взагалі, не розуміють, що вони творять, що вони тут роблять і чому вони взагалі знаходяться на нашій землі. Перший склад, який тільки окуповував, то це були кадрові офіцери. В них було дороге вбрання, в них була мова така поставлена, ось як фсбешна, то вони чітко розуміли, що вони прийшли нас захоплювати. Вони грубо відносились, вони мало розмовляли, такі були більш агресивні. Ті, хто були вже вересень-жовтень, вони були кинуті сюди як м'ясо. В цілому їх нікого не шкода із росіян, але вони були «жалкие». На них було жалко дивитися, а перших ми побоювались, вони такі більш серйозні дядьки були. Ось таке враження склалось.

Ч.О.: *Як Ви в окупації відчували час та простір?*

Д.Д.: Все було, як День сурка, кожен день одне й те саме. Покращення, якщо можна так сказати, в окупації почалось десь в травні, навіть в липні, коли доступні стали якісь продукти, фрукти, якісь були розваги, хоча б вийти на вулицю, посидіти там з сусідами, з подружками. Але ще раз наголошую: район, в якому я жила, це золота клітина, тобто ти живеш завжди по колу. Ми кожні вихідні намагались виїздити у Таврійський мікрорайон до батьків, але до мене, наприклад, на Острів ніхто з моїх знайомих не намагався приїхати. Моя подружка з роботи, з якою ми дружимо більше 10 років, жодного разу за весь період окупації не приїхала на Острів. Ні разу. Вона каже: «Тобі треба виїжджати, до мене на ХБК». Ну ось так. Але адаптувались. Наші люди пристосовуються до всього.

Ч.О.: *У чому полягав Ваш особистий досвід в уникненні участі в псевдореферендумі?*

Д.Д.: Мій особистий досвід полягав в тому, що я в ті дні не була вдома. Ми з моєю сім'єю в цей час виїхали в інше місце, на дачу до наших знайомих, і там сиділи майже шість днів. І, взагалі, це було нікому не відоме місце. Ми прийняли це рішення в одну годину.

Взагалі ми не вірили, що буде псевдореферендум, а коли ми зрозуміли, що це буде, просто в секунду зібралися і поїхали, і все. Мої друзі потрапили примусово на референдум. Їх змусили під автоматами поставити підпис, а ми втекли. Мене не було в місті, коли це відбувалось, навіть не бачила, як він відбувався цей референдум. Так тільки чутно було деякі плітки, і все.

Ч.О.: *Ви мали досвід спілкування з колаборантами?*

Д.Д.: Звичайно. В моїй службі виявилась людина, яка була психологом, допомагала, і потім вона стала колаборантом. Моя найкраща подружка, з якою я більше 10 років працювала і 14 років дружили, вона стала колаборанткою, і зараз вона знаходиться в Генічеську, займає посаду якусь там в адміністрації. Так, мала, причому і колаборантка, яка з роботи, то якось це було очікувано, а люди, з якими ти живеш на одній клітині і разом стоїш в чергах за продуктами, за цим всім, і в якийсь один момент ти виходиш на вулицю, а вона тобі каже, що я займаю там велику посаду. Це, звичайно, маленький дуже шок. Для мене це була зрада особиста, тому що я не розумію людей. Не розумію. Ну, гроші? Ну, гроші. І що далі? Яке майбутнє? Тим паче ця людина, яка моя подружка, вона займала високу посаду і так в державній службі. Я мала досвід з дуже багатьма, деяким я навіть допомагала на початку вторгнення і фінансово, і морально. І моя служба допомагала, і волонтери допомагали, а потім вони стали колаборантами. Я не розумію цих людей. Я їх зневажаю і не розумію. А досвід був. Там. Був.

Ч.О.: *У чому полягав Ваш досвід виживання в умовах знищеної інфраструктури?*

Д.Д.: Дуже боляче було, тому що місце, в якому ти виріс, де народились твої діти і в якому кожний куточок рідний. По-перше, зруйновані історичні місця, які є гордістю нашого міста і області. Потім наш Гідропарк, який би він не був малесенький, але там був куточок, ці тварини, ще я була маленька, ходила їх годувати. Там просто його знищили, і, наскільки я знаю, коли вони відступали, вони замінували цю зоозону, а потім підірвали його. Потім, звичайно, те, що зруйноване моє робоче місце, яке не перший рік ми своїми руками купували туди... Ось це. Ну, і дуже багато. Наприклад, школи, садочки, обласна державна адміністрація, фабрика. Я взагалі дуже

емоційно сприймаю дуже багато речей, коли руйнують місто, яке тільки почало відроджуватися, розквітати. Це дуже боляче. Ми дуже гостро і дуже боляче все це сприймали. Дуже. І з прокльонами. Причому такими. Жорсткими (*сміється*). Ну, як і всі, мабуть.

Ч.О.: *Як Ви дізналися про визволення Херсона?*

Д.Д.: Про визволення я дізналася ще взагалі 10 числа, хоча офіційно вважається дата 11 листопада, але в мене на факультеті вчиться хлопчик, який служить в ЗСУ і особисто був визволителем міста. Він мені 10 на ватсап написав смс «ставте каву». До того ж українською. До цього ми з ним спілкувалися російською, а він мені прямо українською написав «ставте каву». І надіслав селфі, я по місцевості зрозуміла, що це наша Чорнобаївка. Тобто я знала це ще 10. Якимось так. А потім, коли перші машини вїхали в місто і люди на вулиці почали кричати, що це ЗСУ, то пішли такі чутки, що це диверсанти, що це провокація, що це все неправда, не виходьте на вулицю. Тобто було таке двояке ставлення до цього всього, а потім вже коли 11 листопада в 16.00 вже прямо солдати українські наші ходили по району нашому, перевіряли документи і казали: «Доброго вечора! Ми з України», звичайно, ми всі зраділи. Потім був парад.

Ось на мітинг, коли звільнили Херсон, я ходила до обласної державної адміністрації, і багато плакали, і мені казали це не казати, але і дуже багато пили. Пили і плакали, і раділи. Ось так. Тоді це було. Я не знаю, це для мене було, я взагалі така дуже сентиментальна, тому оцю дату я пам'ятаю. Ми були сентиментальними, дуже раділи, дуже багато плакали, до того ж якось так вийшло, що люди навіть не зрозуміли деякі, що нас звільнили. Чому? Тому що, коли почали прапорами махати і дуже багато на площі було людей, до нас підійшла бабуся і каже: «Дівчатка! Сховайте, вас зараз на підвал заберуть та вас там...». Я кажу: «Бабусю, нас звільнили». Вона: «Ні, я бачила білі там полоски, це ще окупанти, вони вас згвалтують. І так далі, і тому подібне». Ми, звичайно, дуже зраділи, і все було як нове народження. Дихати стало краще, скажімо так. Якимось так.

Ч.О.: *Що найбільше вам запам'яталось в окупації?*

Д.Д.: Більше всього мені запам'яталось в окупації те, що наші люди все-таки дуже і дуже сильні. Запам'яталось, наскільки ми все ж таки один за одного. Стільки допомоги від людей, яких я в пер-

ший раз бачила в очі, в той чи той день, я не отримувала за всі свої 30 років ніколи. Так, було страшно. Так, було іноді холодно стояти на морозі, там за цими банкоматами грошима. Так, було страшно вечорами ходити на вулицю, але оця підтримка, оця єдність людська. Я ніколи цього не помічала, працювала собі та й працювала, люди як люди, сусіди – сусіди, але мені запам'яталась дружба. Зараз я розумію, що головне – це людський ресурс, людські відносини і головне, що ми вміємо бути людяними, оце для мене найголовніше. Я не боялася багато. Я не боялася окупантів, хоча прийшли до мене додому мої родичі і казали: «Дашо, ти шо дурна, а якщо вони придуть?». Придуть, так придуть, нехай приходять. Я завжди казала: «Чому бути, тому не минувати». В мене не було страху. Ось в когось був страх окупації, в мене не було страху окупації. Ну не було. Було важко, але найголовніше для мене було те, що, коли навіть не було зв'язку, світла, води, коли оцей страшний був час, коли нас ще не звільнили і вони ще не відійшли, і не було ні світла, ні води – нічого. Я живу на 9-му поверсі, мені носили воду люди, яких я взагалі в очі не бачила, і в мене була вода. Тобто для мене найголовніше, що запам'яталось, це людські відносини, які найдорожчі, я вважаю, є. А все інше пройшло, пройде. Мені пощастило, що мою родину не торкнули якісь страшні речі, слава Богу. Тому я тільки це запам'ятала.

Ч.О.: Ви навчилися чомусь новому в окупації?

Д.Д.: Так. Я навчилася на камінні варити їсти. Я навчилася кожен день жити як останній. Я навчилася цінувати родину більше, ніж її цінувала раніше. Два роки тому в мене були інші пріоритети, інші цілі й інші примхи. Зараз я знаю, що все це не дуже важливо, тобто, наскільки я сильна, наскільки я вперта, наскільки я психологічно зріла, я зрозуміла в період окупації, коли я одна могла заспокоїти 20 чоловік. Чоловіків, які боялися там чогось, а я ось така тридцятирічна нічого не боялась і ходила. Так. Ми всі чомусь навчилися дуже важливого. Найголовніше, чому я навчилася, це навчилася тому, що кожен день треба радіти, тому що ти просинаєшся. Навіть зараз і всім це раджу так робити.

Ч.О.: Як склалось Ваше життя після деокупації?

Д.Д.: Я була два тижні в Херсоні, потім ми з родиною виїхали в Київ. Працюю я онлайн. У мене побут залишився майже

таким. У Києві у мене є проєкт, який допомагає дітям-біженцям з усієї України, особливо дітям, які постраждали, із Запоріжжя, Дніпропетровщини, Херсона. Ми для них створили соціальний табір. І ось в мене новий проєкт і соціально-психологічна служба, та молоді Києва ми робимо цей проєкт для діточок. Я знаходжуся в Києві, я в безпеці, слава Богу. Ну ось якось так. Звичайно, хочеться додому, як і всім зрілим, як і всім патріотам хочеться додому, але невідомо, коли ми всі туди потрапимо. Ось так.

Ч.О.: З чим у Вас окупація асоціюється зараз?

Д.Д.: Зі страшним сном. Я взагалі, вважаю, що в житті треба пройти декілька уроків, і я вважаю, що окупація – це був для мене якийсь урок. Урок в тому, що не все так «клубнічно» в житті, як хотілось би. Взагалі страшний сон. Перше, що спало на думку, це страшний сон. Хоча деякі мої друзі кажуть, що це якась типу стратегія. Ну, знаєте, як є ото ігри, як GTA чи інші. Це ми типу проходили якісь рівні стратегії. Ні, це не стратегії. Це школа життя. Окупація – це теж школа життя, в якійсь хтось виживає, хтось не виживає. Хто не міг вижити, той поїхав в перші години повномасштабки. Хто зміг пристосуватися і жити в цих умовах, ті були до звільнення. Ось я вважаю, що окупація – це теж якийсь жахливий сон та школа життя. Отак.

Ч.О.: У Вас будуть особисті прогнози щодо завершення війни?

Д.Д.: Прогнозів в мене не буде. Я не політолог, я не вмію прогнозувати. Мені дуже б хотілося, щоб в 2024 році все закінчилося, але в мене дуже велике побоювання щодо цього всього, і дуже віриться в те, що це не буде війна 8 років, як в Криму. Мені дуже хочеться, щоб це не було 8 років, як в Криму. Прогнозів ні, немає. Спочатку я вірила в те, що це закінчиться в цьому році, потім хотілось, щоб в наступному. Зараз не знаю, але головне, щоб не 8 років, бо 8 років – це жах жити в такому стані. Єдине, що мені здається, що наш народ не побороли ніяким окупантам, як і росії, і ніяким «асвабадітелям». Слава Україні! Героям Слава!!!

Ч.О.: Дуже дякую Вам за розмову!

*«Просили передавати, як вони будуть йти,
щоб наші знали кількість»*

Керімов Алі Наріманович,

доцент кафедри рослинництва та агроінженерії, докторант
Херсонського державного аграрно-економічного університету
1960 року народження, мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записане 04 серпня 2023 р. дистанційно у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Ваша національність та громадянство?*

Керімов Алі Наріманович (далі – К.А.): Азербайджанець, громадянство Україна.

Ч.О.: *Який термін ви провели в окупації?*

К.А.: Я був в окупації з того моменту, як війна почалась – з 24 лютого до 19 березня 2022 року. 19 березня 2022 року я зміг виїхати з Херсона.

Ч.О.: *Розкажіть про ваше життя до повномасштабного вторгнення.*

К.А.: 23 лютого 2022 року я працював на роботі. Потім я був записаний до лікаря-масажиста. Я з дружиною ходили на масаж, природньо, що в мене було якесь відчуття, і я дружині моїй кажу, що давай ми сьогодні десь підемо кави вип'ємо. Це було десь близько 18.00 23 лютого. Ми йшли по вул. Куліка, там кав'ярня є в районі заводу Петровського, нова кав'ярня, я назву забув, де нова клініка платна. Сіли, порозмовляли. Потім повернулись додому, а 24 лютого вже я спав.

Ч.О.: *Як ви зустріли початок повномасштабного вторгнення?*

К.А.: Я спав. Потім дивлюсь на телефон, і мій син телефонував: «Папа, як справи?». Кажу: «Синочок, спимо». Дивлюсь, в нього голос хриплий, сам не свій. Я кажу: «Щось сталося?». Він відповідає «Так

сталося. У нас з нашою батьківщиною, з рідною Україною біда стала, рашисти напали на нас. Війна почалась. Вони там-то, там-то. Будьте обережні. Ви дома?». Я кажу: «Так». А син тоді був не вдома, йому запропонували роботу, він з Херсона виїхав і вже працював у Києві.

Ось так вона війна почалась. Ми вже зрозуміли, що ніяких розмов вести не можна і спати неможливо. Як можна спати? Війна почалась. Що нас чекає? Що буде? Як ці уроди прийдуть? Як все почнеться? І так далі, і так далі, і так далі. Думки різні були. Потім, природньо, в мене будинок в селі Клапая, і я бачу трасу Херсон – Миколаїв, як на долоні. З чого все почалось? Танки пішли по наших вулицях, БТри. Ніхто з будинку не виходить.

Вони зайшли в наше село. Це було вже 26 лютого 2022 року. Потім 27 лютого вони встали навпроти нашого будинку, там у нас є магазин, на БТР та БМП на двох машинах вони під'їхали. Я з дружиною через вікно дивились, як вони з задньої сторони двері вибили магазину, все, що було у магазині, погрузили, забрали і поїхали. Потім наступного дня, я віруюча людина, молитви читаю завжди і в чотири, півп'яту я виходжу на вулицю умитися. І вже бачив, що і літаки, і гвинтокрили літали прямо над моїм будинком, буквально Ту-22, вертольоти, потім їх Міги летіли прямо від нашого будинку десь на висоті 50 метрів. Вони заходили бомбили Снігурівку і Миколаїв.

Пролітали над моїм будинком, а назад повертались вже по трасі. Я молився завжди «Господи, хай вони летять туди і з Божою допомогою, щоб назад не повернулись». Їх важка артилерія стояла над нашим селом, виходить... *(Замислився)*. У них були переміщення, розумієш? То БМП ліворуч, а важку артилерію праворуч, а потім змінювали позиції і мінялись. Зрозуміло? То вони з боку Чорнобаївки, потім з боку Киселівки, потім з боку Кагановіча. Ось так вони переміщувалися весь час. І їх чергова машина постійно їхала через нас. Вони раз в 2–3 дні проїздили. І по трасі вони їздили. Перший раз, коли вони проїхали по трасі Миколаївського шосе, я вийшов обережно і почав рахувати, тому що мені друзі зателефонували, кажуть: «Алі, будь обережним! Тобі там видно, як будуть проїжджати. Будь ласка, дай нам інформацію». Звичайно, я рахував. Ось проїжджали і БМП, БТри, танки. Потім у них важка техніка була, екскаватори були тощо. Ось їдуть туди, я міг передавати і телефонував

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

тихо, казав, що, хлопці, вони пішли в вашу сторону, в бік Миколаєва, а назад я вже знав, о котрій вони повернуться. Перший день складно було, потім я рахував, наприклад, проїжджало 28, а назад повертались, а 25, 23, і я бачив, що 5 машин вже не повернулись. Отак постійно ми були в блокаді.

Потім у нас світло вимкнули. Світла не було, магазин не працює. Хліба не було. Їжі не було, абсолютно нічого. Але я людина запаслива, і в мене вдома і рис був, і борошно, і консерви, було дуже багато, і одяг був. Багато одягу, який в нас був, ми роздавали сусідам. Не вистачало продуктів – я ділився із сусідами. Води не стало. Ми ходили до сусідів і зі скважини ледве-ледве діставали воду. Тільки в одного сусіда була вода. Зв'язку не було, ми телефон заносили десь від нашого будинку приблизно до 500–700 метрів. Залишали десь на городі, потім повертались назад. Потім через годину чи дві виходили з будинку, щоб дізнатись, яке повідомлення прийшло, почитати новини, як діти, що в країні робиться. Телевізори вже не працювали.

Новини ми слухали по радіо. У мене машина була, я з неї по радіо і слухав. Потім сусіди знали, що я маю генератор, і кожен приносив то стакан бензину, в кого 2 літри, в кого 4 літри, у кого 10. Люди приносили свій бензин і заряджали свої телефони у мене вдома. І так я генератор вмикав, і з сусідами слухали іноді новини, що в країні робиться. Ось так ми і жили. Без світла, без води, без хліба. Під тиском, під обстрілами. А обстріли були кожен божий день. Це виходить з першої години ночі до 9 ранку, а потім знову з 11–12 ночі і знов до ранку. Оце таке кожен божий день, кожен день. Ось приблизно так. Артилерія стояла постійно. Ми були оточені з трьох сторін: Кагановича, Чорнобаївки і, де смітєва яма, праворуч від Киселівки. Ми бачили катюші стояли, одразу десь 4–5 машин. Вони запускали в день по 20–40 снарядів, потім запускали по 15–20, потім перегрупувались з однієї сторони в іншу. На одному місці постійно не стояли, але машини були ті самі.

Ч.О.: *Вороги не ходили по будинкам, обшуки не робили?*

К.А.: Вони ходили по будинкам, обшуки робили. Калітка мого будинку зачинена, а до сусідів вони приходили. Перевіряли спочатку зверху села. Заходили, брали тих, хто був у ЗСУ, давили людей. Хто проти росіян, задавали питання. Я повідомлення отри-

мав і намагався з будинку не виходити. Сусіди приходили, казали, щоб були обережними. Вони прийшли, у нас забрали генератор, забрали газовий балон, потім забрали килим, тачку, сінокосарку, їжу, курей забили забрали, свиню забрали. Отаке було.

Ч.О.: *З ними спілкуватись виходило? Вони щось казали?*

К.А.: У людей виходу не було. Погоджувались, тому що боялися. Ну, приходять зі зброєю, вимагає (і не один, а декілька) і кажуть: «Дай». А як не дати? Що людям робити? Ось саме до мене вони не зайшли. В планах було до мене заходити, але, слава Богу, не дійшли.

Ч.О.: *Тобто ви особисто з ними не спілкувались.*

К.А.: Спілкуватись? Ні, ні, ні. Не вийшло, мені просто пощастило. Мені список скинули, я депутат районної ради. Мені написали, щоб швиденько з групи виходив і видаляв групу. Тобто всі вийшли з групи, депутатської групи, один я залишився як адміністратор. Зв'язку немає, я вийти групу видалити не можу, а вони телефони перевіряли. Потім встановили прожектори у нічний час і спостерігали за будинками. Зрозуміли, що інформація йде і хтось здає кількість машин. І мені зателефонували і сказали: «Алі, більше не треба інформувати, бо вже знають, що звідти інформація виходить». Потім я припинив телефонувати і, якби ще був сильний зв'язок, ще куди не йшло. Ось в принципі отак.

Ч.О.: *Чи вдавалось щось зробити як депутат районної ради?*

К.А.: Дистанційно, в нас сесія була проходила, ми зустрічались. Я завжди допомагав дистанційно із фінансовими питаннями. Мій син зробив одну гуманітарну машину, коли орки знищили нашу Каховську ГЕС. Ми одразу зібрали в Німеччині одну машину 5-тонну і одразу відправили до Корабельного району. Під час окупації у нас сесії дистанційно були, і я вмикався весь час.

Ч.О.: *Що обговорювали на цих сесіях?*

К.А.: Обговорювали в цілому, як можна допомагати один одному, що не треба забувати, що ми українці, комусь добре, кому важко. Ось, в принципі, такі питання. Ми завжди казали, щоб не втрачали надію, перемога буде за нами. І фінансові питання. Про що ще можна говорити, якщо не до цього було. Звичайно, приймали постанови, що Херсон – це Україна, Херсонщина – це

Україна. Буквально пару тижнів тому в нас сесія була, також це все обговорювали. Обговорювали про становище наших на лівому березі. Вирішували, що робити, як нашим допомагати. У кого як виходить, підтримуйте зв'язок. Так, обговорень було багато. Я йду по Дніпровському району, а мій син – депутат по Корабельному району. Але я свій мандат вже склав буквально тиждень тому. Я хочу повертатись вже до Херсона.

Ч.О.: *Ви мали досвід спілкування із колаборантами?*

К.А.: Чесно кажучи, були спроби викладачів з нашого університету. Мені зателефонували хлопці, вони на будівельному факультеті. Один працює асистентом кафедри – Олег. Він все приманював, казав, що ви дуже впливова людина, ви дуже освічена людина, якщо ви би були тут, то було б добре, даремно ви пішли, ось нам тут дають велику зарплату, тролейбус безкоштовно, автобус безкоштовно. Звичайно, те, що він зі мною говорив, я все це зберігав. Дуже шкода, що, коли війна почалась, кому, говорять, кому війна мати рідна, а кому біда. Шкода, що багато наших людей, які залишились, і багато хто цим скористувався. Отримує їх гроші, отримують громадянство, отримують свідоцтва, будинки, квартири. Є такі, яких примусово змусили. Є такі, що самі за власним бажанням погодились, і орки їм все дають безвідмовно. Є такі моменти, і такі люди теж є.

Ч.О.: *Як Вам вдалось передавати повідомлення про рух орків ЗСУ?*

К.А.: Я всього три рази встиг зателефонувати. Здебільшого були наші друзі в Миколаєві. Я через них передавав, телефонував туди, нашим військовим передавав. Це три рази, коли вони проїжджали повз нас. Я сказав, скільки літаків було, сказав, що кожного дня зранку в чотири – півп'яту гелікоптери і літак пролітали через мій будинок і назад. Казав, о котрій зліт, а коли назад. І коли колони проходили. Вдень об 11–12 туди, а поверталась, це було близько 6–8 годин вечора. Ось в принципі так рухались. Просили передавати, як вони будуть йти, щоб наші знали кількість і що в них є. Звичайно, я це передавав. Казав шифровками, що я там в залізних ногах або гумових ногах, якимось так виходив із становища, а вони мене вже розуміли, як треба.

Ч.О.: *Вдавалось підтримувати зв'язок із підпіллям, партизанським рухом?*

К.А.: Я здебільшого, зв'язок тримаю із азербайджанською діаспорою. Я зам голови тюркомовних народів і голова діаспори азербайджанців. У принципі, мені хлопці із Каланчака, Чаплинки, Генічеського району, Каховки, Скадовська постійно зв'язок тримають і телефонували, казали, яка ситуація у них, що там робиться. Звичайно, якби зв'язок був кращим, але він досі тримається.

Ч.О.: *Які настрої були у Вашій громаді?*

К.А.: Ті, які наші залишились в Херсоні, дуже багато з нашої діаспори залишилось. Я дуже багатьох знаю і вчора з ними розмовляв, вони вірні Україні і допомагають. Хто хліб випікає, хто грошима допомагає, хто ліками. Тобто вони в Херсоні, вони чекають, коли буде остаточна перемога за нами. Ось чекають і просять: «Будь ласка, Алі, повертайся! Тобі нам не вистачає». Я, звичайно, кажу: «Хлопці, я обов'язково приїду, але поки є сімейні обставини, коли і онуків не можу залишити. Обов'язково я приїду, і в мене зі здоров'ям було недобре». Зараз я і по лікарям ходжу: серце, головний біль, тиск тощо. Зараз я просто на лікуванні.

Ч.О.: *Під час окупації як на вас вплинув дефіцит ліків?*

К.А.: Це було головне питання, бо в мене дружина гіпертонік. Я завжди купував їй ліки в таблетках, і вистачало їх на один місяць. Якраз ліків немає. Вона повинна приймати ліки двічі в день зранку і ввечері. Коли не було ліків, вона брала ділила їх на 4 частини, щоб встигнути їх дотягнути на місяця півтора/два. Ось так ми тягнули. Потім вже ми вийшли на Херсон, я передав картку своєму брату Едіку, кажу: «Едік, будь ласка, якщо можеш, купи ліки в Херсоні, нехай ліки будуть в тебе». Тому ліки були у Едіка, а вона була три дні без ліків, гіпертонік, тиск 180 на 120, просто дурдом, вже через три дні 16 числа волонтери до нас зайшли; жінка з чоловіком принесли ці ліки, які Едік купував умовно два тижня тому, і нам передали.

Ч.О.: *Свою гуманітарку росіяни привозили до вас?*

К.А.: Гуманітарку одразу наша сільрада привозила. Староста Кіселівський привозив. Ми двічі отримали і виїхали. Вони привозили соняшникове масло, гречану. Хліб ми не їли, в селі не було

хліба. В принципі, те, що ми отримували, у нас вдома запас був. Я отримував, але в кого 3–4 дітей – з дружиною роздавали тим, кому було гірше. Рис в нас був. Два мішки рису по 10 кг, пшоно було 1,5 тонни, варення було. Я ж кажу, все те, що в нас було, ми ділились із сусідами і роздавали. Дружно. Війна була, то люди жили дружно. Шматок хлібу ми один одному носили.

Ч.О.: *У чому полягав Ваш досвід виїзду?*

К.А.: Я би ніколи звідти не виїхав, просто мені написали друзі. Зв'язок був поганий, тому побачив повідомлення тільки наступного дня. Написали: «Алі, я тебе сильно прошу: рятуй себе, ти в загальних списках і тебе шукають, у тебе є час до 4 числа». Це дослівно. Звичайно, я видалив всі повідомлення, тому що в нас бойові дії були, і я проскочив. Коли ми виїхали 19 числа, вони стояли в Надеждівці, стояли, як на кладовище їдеш, там йде до повороту на Білозерку-Станіслав шість лісопосадок. Вони стояли в лісосмугах – одна, друга, третя, четверта, п'ята, шоста. Ми з дружиною на машині. В шести місцях вони стояли, БТри, танки, БМП, і нас зупиняли і перевіряли повністю, запитували: «Куда едете? Що ми вам вже набридли? Ви від нас тікаєте?». Я кажу: «Да нет, говорю, у нас діти наші живуть в Томиной Балке, мы туда едем». «Еду везете? У вас запах в машині». Кажу: «Да» – «Дайте нам еду». Відкрили двері, забрали яйця, потім дружина плов приготувала на дорогу, м'ясо. Короче все, що було, забрали з машини. Повністю. Забрали як голодні. Розумієш? І такі: «Ой, яйця сирі, у нас скільки днів не було їжі, дай нам хліба». А дружина каже: «А ви нам дали можливість хліб зробити?». А вони такі: «Це ми, чи що?». Почали на дружину наїзжати. Потім один прийшов, каже тому: «Успокойся, я сам разберусь». Так ось з такими труднощами ми пройшли три пости. На третьому в нас їжу вже забрали до останнього. Я кажу: «В мене їжі вже немає». Той каже: «Їдьте далі, там ще три пости, далі там самі розберетеся».

Ми поїхали, але на інших блокпостах мене вже не зупинили. Ми поїхали праворуч, а вони стояли ліворуч у бік Білозерки. Праворуч була яма, у них стояв ЗІЛ 131, БМП, БТР, потім далі вони стояли. Я їхав повільно приблизно 30–40 км на годину. Потім побачив, що за мною їде машина, марки не пам'ятаю, шевроле або щось таке було, і пішов на обгін, і було написано «Дети», а він їхав швидко. Він пішов, потім я за ними пішов десь 80–90 км на годину, потім

ями, знову об'їзди. Заїхали в Шилову Балку, а біля Станіслава там вже наші стояли. Потім вже почали бомбити. Потім на Миколаїв. В Миколаєві я вже машину заправив. Потім на Молдавію, Румунію, а вже з Румунії далі в Німеччину. Отак я проскочив. Так страшно було оці шість блокпостів проїжджати. Присягаюся. Дружина Коран тримає, плаче, молиться, каже: «Алі, давай повернемося назад, бо нас вб'ють». Я пішов в сторону Надеждівки, думав, вони нас вб'ють. Я хотів повертатись назад вже по полям в Клапая, там 3 км. Дружина каже: «Додому». Я кажу: «Давай поїдемо на них». Я відчував себе живим трупом або як там це називається. Розумієш? Ти був в цій шкурі, ти мене зрозумієш.

Ч.О.: *Так розумію. Чи маєте Ви особисті прогнози щодо завершення війни?*

К.А.: Прогнози? Чесно кажучи, я не знахар, я дивлюсь зараз, як наше славне ЗСУ, як наш Президент, як наш герой Залужний, як Подоляк, як Буданов. Ось як з такими успіхами працюють. Слава їм! Слава! З Божою допомогою, якщо європейські країни нас би підтримали, те, що ми вимагаємо, війна би вчора завершилась. Із таким теплом дякую їм. Вони нам допомагають. Я думаю, що ще десь мінімум півроку/рік це ще буде відбуватись.

Ч.О.: *Дуже дякую Вам за розмову!*

*«Я нічого не знаю.
Звільняйте Херсон, фестиваль відбудеться!»*

Книга Олександр Андрійович,

генеральний директор, художній керівник Херсонського обласного академічного музично-драматичного театру ім. М. Куліша 1956 року народження, мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записане 18 липня 2023 р. дистанційно у форматі ZOOM-конференції Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Який термін Ви провели в окупації?*

Книга Олександр Андрійович (далі – К.О.): 40 днів. Як душа відлітає за 40 днів, так і я на 40-й день тікав із Херсона.

Ч.О.: *Як Ви оцінюєте своє життя до повномасштабного вторгнення?*

К.О.: Багато планів, багато зроблено. 23 лютого взагалі прем'єра була в театрі, яку ми готували майже два роки. Це була перша імерсивна вистава саме в стінах театру. Коли задіяні всі п'ять сценічних майданчиків театру, коли невелика кількість глядачів, але вони всі переміщуються; весь театр – це декорація вистави, і так далі, і так далі, і так далі. І, що цікаво, вистава називалася «Вічність і один день». Автор Милорад Павич, є такий сербський драматург. Це такий сербський Шевченко. Репетиції тривали довго, але зіграли тільки один день, на превеликий жаль. Так що було багато роботи, було багато зроблено, були величезні плани на наступний рік. Тим паче цей рік був ювілейним для «Мельпомени Таврії», і ми починали ще в 2022-му думати про те, як будемо його святкувати. Все ж таки ювілей. Але не так сталося, як гадалося.

Ч.О.: *Як Ви зустріли й провели 24 лютого 2022 року?*

К.О.: Так, як і всі. Ми приїхали пізно, тому що була прем'єра. Десь о першій годині ночі тільки дісталися додому, а о 5-й уже зателефонував син і сказав, що почалася війна. Тому що ми, чесно кажучи,

нічого не чули. Так що війна почалася зненацька, і, знаєте, якісь дії були автоматичні. Ми з меншим сином поїхали купити продуктів, бо вдома сім'я велика – просто нічого не було. Була ж прем'єра, всі були зайняті. На той час, на ту хвилину у магазинах ще не було черг. Ми заїхали потім ще на заправку, заправили дизеля повний бак – теж не було ще черг. Але вже через годину черги з'явилися. О 8-й заїхав водій – я поїхав на роботу в Херсон, тому що треба було щось робити в театрі. У першу чергу вимкнули газ, відчинили бомбосховище, я зібрав своїх керівників. Кажу, що невідомо, які вказівки будуть; намагалися до когось додзвонитися з керівників, але не змогли. Тому кажу: «Давайте будемо діяти за обставинами, на зв'язку».

У цей час телефонує дружина: «Ідь додому, бо зібралася сім'я. Будемо вирішувати, що з сім'єю робити». Це було вже, мабуть, о пів на першу дня. Я поїхав до Олешок; застряг між мостами, вже за Антонівським. Мені зателефонував товариш: «Де ти?» – «Я отут, між мостами». Він каже: «Повертайся назад, бо там танки». Ми з водієм почали розвертатися, тому що бачимо, що всі машини намагаються це зробити. А до Олешок стояла колона, не рухалась, а звіди взагалі було чисто. Ми розвернулися. Як тільки поїхали по мосту, налетіли гвинтокрили. Почався бій, висаджувалися десантники. Під ці вибухи повернулися до Херсона. Кинули машину. Поки їхали, я телефонував товаришеві, у якого є човник: «Чи зможеш нас відвезти до Олешок?». Він сказав: «Можемо». І ось таким чином ми дісталися до Олешок. І я за один день опинився в окупації.

Ч.О.: *Ви мали досвід перебування в бомбосховищах?*

К.О.: Ні. У нас в театрі є бомбосховище, я зараз перебуваю в ньому, просто тут вайфай нормальний. Це наше кафе, ми колись його дуже давно, ще років 30 тому, перетворили на таку затишну локацію. І ось воно знадобилося: коли ми відкрили бомбосховище, то на другий день війни тут зібралось 75 людей. Це були в основному наші працівники; кілька сімей було з Антонівки – із тих будинків, які вже постраждали. І вони тут жили рівно місяць – до 22 березня, поки не прийшли окупанти з обшуком.

Ч.О.: *Як Ви пережили початок повномасштабного вторгнення?*

К.О.: Ми опинилися в окупації. Одразу міст було захоплено. Їхати кудись ми навіть не збиралися, тому що, по-перше, машина

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

одна, а в сім'ї 11 чоловік – і навіть не було такої думки. Усі чоловіки з вулиці зібралися буквально на другий день і вирішили: будемо патрулювати. Адже поліції не було, всі поїхали; мародери повилазили на другий день, тому що вже хтось устиг поїхати і покидали будинки люди. Ви знаєте, на диво, я живу там 30 років, знав раніше лише сусіда праворуч та сусіда ліворуч, а тут виявляється, що на вулиці купа чоловіків. Ми перезнайомилися, розписали чергування і почали буквально з 25-го числа патрулювати вулиці. Я пам'ятаю перший день, точніше ніч. Усі вийшли з берданками. Я кажу: «Хлопці, зараз заскочить БТР якийсь – та нас просто розстріляють, навіть не будуть питати прізвиська». То вийшли вже з ліхтарями. І так патрулювали вулиці. Поривався кілька разів, знаючи, що зв'язок уже був, доїхати до Херсона, але мене стримували мої працівники. Казали, що не треба їхати, бо я ще й депутат обласної ради – заберуть одразу ж, на першому блокпості. Ви знаєте, буквально на самому початку (я вже не пам'ятаю цей день) мені зателефонували з незнайомого номеру і російською мовою так чітко спитали: «А вы где?». Я не зрозумів: «Вы в городе?». Я кажу: «Ні, не в місті, а що ви хотіли?». Відповідь: «Ну, будете в городе – поговорим». Я зрозумів, що то хтось чужий, тож мені діти замінили сімку в телефоні. Змінили номер і так далі. Тобто був такий перший сигнал.

Фактично весь цей період до 23 березня, поки не приїхали до нас додому, ми займалися пошуком ліків, їжі, допомогою один одному, патрулюванням вулиць. Там хлопці зорганізувалися чітко, у нас була налагоджена робота. Була навіть одна машина зі зброєю, тому що були випадки, коли, наприклад, чоловік п'яний дружину бив, а поліції немає. Вона телефонує: «Приїдьте розберіться». Десь у когось залізли до будинку наркомани, ми їх ганяли, тобто весь час ми були зайняті. Вночі, коли ми чергували, чули, що гримить весь час під Миколаєвом. І тоді (я вже теж не пам'ятаю цей день, коли виклали відео) їм насипали під Миколаєвом, і вони побігли в зворотному напрямку. Десь години півтори колона йшла на Олешки. Писали, що все, тікають, відганяють їх. Але вони втекли просто, зайняли лівий берег аж до моєї батьківщини – до Покровки на Кінбурській косі, і сюди – до Каховки, до Козачих Лагерів. Тоді вони зайшли й до Олешок. Ми їх спочатку взагалі не бачили, вони десь на початку березня, мабуть, зайшли. У той час, коли в Херсон заходили, там у Бузковому парку відбулись відомі події. Те саме

було в Олешках, єдине тільки: в Олешках не було боїв. Хлопці одні, афганці, трошки «розігріті», схопили зброю й поїхали на блокпост в Олешках розбиратися. Але їх там розстріляли просто. Одного вбили, одного поранили. Отакий був початок березня.

Ч.О.: *Тобто Ви мали досвід участі в муніципальній варті?*

К.О.: Так, так.

Ч.О.: *Як Ви вступили до неї?*

К.О.: 25-го числа ми поїхали з синами до мерії в Олешках. Там нікого не було, вона була зачинена. Нам сказали, що чоловіки збираються в афганському клубі, був у нас такий. Ми поїхали туди, там зібралося багато чоловіків. Звісно, мене знають усі хлопці, там уже були такі люди, які більш організовані. Провели нараду невелику. Сказали: «Давайте зробимо так: ви зберіть у своєму кварталі всіх чоловіків, зберіть телефони. Ось телефон штабу, це для зв'язку. Усі телефони не треба переписувати, головне – щоб була якась група. Будемо на зв'язку, починаємо організоване чергування». І, знаєте, вже десь через тиждень піднялися всі Олешки. У нас там кілька вулиць, це кілометрів, мабуть, 7. Ми якраз за чергування – за дві години – двічі проходили це коло в кілька вулиць. Ми там перетиналися з іншими хлопцями, які в цей час патрулювали іншу ділянку (тому що ми живемо на краю Олешок), і так далі. Був зв'язок чіткий. Наприклад, у нас у вайбері повідомлення про те, що орки їдуть: «Рухається колона там-то й там-то, давайте позбиваємо знаки». І на другий день хлопці виїхали й знаки позрізали навколо Олешок. Це ж не анекдот, що вони їхали в Цюрупинськ, а приїздили весь час до Олешок. Не знали, що назва міста змінилася, тому так і відбувалося.

Ч.О.: *Ви мали досвід участі в проукраїнських мітингах?*

К.О.: Так. Я, на жаль, не в Херсоні брав участь, тому що весь час був у Олешках. Але 8 березня я вирішив поїхати до Херсона, думаю: «У нас тут і актриси, і багато жінок у бомбосховищі». Я заїхав на ринок в Олешках, купив оберемок тюльпанів – вони коштували 3 копійки тоді, бо люди вирощували для бізнесу, а вони нікому не були потрібні. Телефоную, що зараз буду, я до вас приїду, хочу привітати жінок, все-таки якийсь час іде війна. Мені знову кажуть: «Будь ласка, ми вас просимо: не треба їхати, тому що тут у місті незрозуміло, що відбувається». Загалом вони мене переконали.

Я розвернувся, приїхав до Олешок, до центру, а в цей час у нас збирався мітинг. У телеграмі ми писали один одному, що Олешки виходять 8 березня на мітинг, бо Херсон розпочав раніше, потім Каховка підключилась, і почали районні центри підключатися. Я приїхав до центру Олешок. Мітинг був просто величезний, там зібралися люди, виступали із закликами. Ми рушили колоною й дійшли аж до кола, яке на міст виходить, що до Херсона веде, і там розвернулися. До речі, йшли – нікого не зустріли. Знали, що вони вже є, вони вже десь бігають, але не перетиналися ми з військовими, їх просто не було. Ми повернулися назад на площу. Я ті тюльпани почав роздавати жінкам, тому що всі були такі напружені, все-таки 2-й тиждень вже війна. І, що цікаво, дівчата усміхалися, це було якось так приємно! А вже тоді, коли заарештовували, мені сказали: «Ви організатор мітингу, і ви роздавали гроші на мітингу». Я кажу, що на мітингу був (бо вони фотографії знайшли одразу ж у видалених), але гроші не роздавав. Отакий момент з мітингами.

Ч.О.: *Який Ви мали досвід організації побуту в окупації?*

К.О.: Досвід у тому, що в магазинах нічого немає. Навіть така картина (на жаль, повиладали ми всі ці відео, коли вже виїжджали, коли треба було почистити телефон): під'їжджаєш до АТБ в Олешках, стоїть черга така – ну, метрів 300, мабуть. Ти питаєш: «Щось є?». Люди кажуть: «Не знаємо», але стоять. Тоді в АТБ ще принаймні, хоча продуктів вже не було, можна було гроші зняти з картки, вони якимось чином допомагали. Починався досвід із черг за ліками. Виявилось, що тещі треба якісь ліки. Раніше не було проблем: закінчилися – пішов купив, але зараз треба було стояти в черзі, щоб їх придбати. Немає хліба. Перший тиждень не було хліба, і це було дико: ну, як немає хліба? Ти звик там якийсь бутерброд зранку їсти, а його немає. Знаю, що тоді налагодили роботу, знайшли борошно, спекли хліб. Перші кілька днів роздавали по буханці в руки безкоштовно, а потім вирішили брати гроші, бо треба ж за щось купувати борошно. Шукали бази, на яких можна було придбати продукти. Хтось телефонував, що десь там убило корову і її везуть, але її не довезуть до центру, то треба прийти на таку-то вулицю, можна буде взяти м'яса. Оце такі банальні речі були. І було багато дзвінків, що там десь старенькі люди залишились, і ще щось треба поїхати допомогти. Тобто весь час було

дуже багато роботи. Сказати, що ти сидів і чекав, що щось там відбудеться, то такого не було жодного дня.

Ч.О.: *Пам'ятаєте ціни на продукти й товари?*

К.О.: От я так скажу. У перший місяць такого не було, щоб десь там ціни зросли. Це вже потім, коли рашисти сюди зайшли, тоді ціни зросли. Зараз в Олешках кілограм м'яса – 800 грн. Завдяки тому, що весь час зв'язок маємо з Олешками, ми зараз допомагаємо людям – тим, які залишаються й потерпають. Знайшли змогу, адже там просто жахлива ситуація. Нам вдалося двом волонтерам купити два тижні тому два павербанки, тому що немає світла. Вони один заряджали на дизелі, а з другим їздили. То павербанк коштував 5 тис. рублів, а в той час майже 1:1 ходить гривня і рубль у Олешках. Зараз рубль трішки впав, слава Богу. Там уже за 1000 гривень 1700 рублів дають.

Ч.О.: *Чи мали Ви досвід вирішення фінансових проблем в окупації?*

К.О.: У нас так сталося, що Новий рік ми святкували на базі відпочинку «Чумацька криниця» (ви ж знаєте, що там уже рік живуть орки). Ми якраз провели новорічні свята, і в нас ще були гроші якісь. Ми, до речі, побудували новий будинок там, у лісі. Якраз частину грошей витратили, купили туди обладнання: плиту якусь, новий холодильник, іще щось, тому що планували з дружиною переїжджати туди до дітей. І в нас іще були якісь заощадження, тому ми не дуже відчули, що були якісь проблеми. Слава Богу. І я вам скажу, що заробітна плата перші два місяці надходила чітко. Театр функціонував тоді. І управління фінансове, і казначейство – до того часу, коли орки (вже потім це ми аналізували) зрозуміли, чому Херсон не хоче брати їхню допомогу, тому що люди – здебільшого бюджетники: учителі, медики, працівники культури, і вони отримували зарплату. І вже на другий місяць усі наші зрадники – Сальдо й усі інші – це зрозуміли. І тоді орки прийшли до фінвідділу й сказали: «Вам п'ять хвилин на те, щоб покинути приміщення», і дівчата вискочили. Але ключі були втрачені. Потім знадобилося два місяці для того, щоб відновити роботу фінансування.

Це були найстрашніші місяці. Я якраз у цей період уже виїхав на підконтрольну Україні територію, тому для нас було дуже складно тримати колектив. Тут почалися рухи такі, що людей зваблювали: «Ідіть працювати в Херсонський театр». Тут великі зарплати їм

обіцяли. І невелика кількість людей не витримала – пішли. Може, хтось через переконання, а хтось через відсутність грошей, я не знаю. То вже розбереться історія, але цей час був складним. Я знаю, наскільки складно було. У мене день починався з того, що я телефонував голові обласної адміністрації, заступникам, казначейству: «Хлопці, що?». Вони бігали по Києву, намагаючись відновити все, але це було не так просто. Я знаю цей хейт, який виливався на Лагуту; я просто знаю, в якій ситуації знаходився він. Усе ж їм вдалося це зробити – вже на початку третього чи наприкінці другого місяця відновилося фінансування. Це було вкрай необхідно, але дуже складно.

А тим часом ми зняли гроші, які були в нас у профспілці, і перерахували на картки людям, тому що ми найбільше переживали за тих, хто тут залишався. Їм було важко, але не менш складно було й тим, що виїхали. Люди виїхали – «трусисти, носки й галстук», як-то кажуть, без нічого, без коштів кудись у білий світ. У когось були друзі – прихистили; а в когось не було нікого, тому вони були змушені винаймати житло, за щось жити – це було дуже складно. У нас у театрі було десь півтора чи два мільйони гривень за продані квитки на вистави, які повинні були відбутися в лютому. То ми теж їх віддали людям, щоб у цей час, поки зарплату не давали, можна було їх якось підтримати.

Ч.О.: *У чому полягав Ваш досвід організації роботи театру?*

К.О.: Театр працював увесь час. У перший місяць, до арешту, я розумів, що люди живуть тут. Ми намагалися допомогти їм, організувати їм якесь перебування. Тут у нас і кухня є, і все забезпечення було. Волонтери допомагали привезти продукти сюди, до театру. Хтось не боявся, вискакував удень, щоб щось знайти. Вони тут готували. Комуна така жила в театрі. Так само відбувалось, у принципі, і скрізь. І ми вже тоді створили групу в телеграмі театральну, у якій намагалися спілкуватись із людьми, підтримувати їх. Багато наших театралів ходили й брали участь у мітингах, які відбувалися в Херсоні. Уночі малювали плакати, з якими виходили на протести. Сергій Павлюк у нас взагалі став таким символом протестного руху – його бородату голову показували всі канали, коли він закликав: «Давайте туди підемо, у парк Слави». Його затримували теж разів п'ять, винесли все з будинку, його ховали тут по інших квартирах, по інших будинках кілька разів. У нього п'ятеро дітей, так що це

складно було дуже. А ми в цей час намагалися якось моральний дух людей підтримати. Намагалися зібратись, зрозуміти, хто виїхав, хто де знаходиться. Ті, хто був тут, намагалися пісню якусь записати чи ще щось. Якось вдавалося.

Потім, до кінця місяця, тут, наскільки я знаю, в цій комуні відбувалися різні процеси: якісь там розбірки, конфлікти; вони їх залагоджували. Це було природньо, адже люди живуть місяць в екстремальних умовах, у тісноті, ще плюс коти, собачки в декого були. Чесно сказати, дуже складно було, але ми намагалися підтримати. І от я вирвався на деокуповану територію. Їхали невідомо куди, нам просто зателефонували друзі, сказали: «Рушайте до Львова, є можливість, там нададуть вам житло». А на той час у нас вже не було ні заощаджень, нічого. І поки їхали (ми дві доби добиралися до Львова, тому що дороги були забиті, солярки не було), я для себе вирішив, що фестиваль «Мельпомена Таврії» (він у нас у червні минулого року повинен був відбутися, 8-го числа), відбудеться в українському Херсоні. Я ще не знав, як ми це зробимо, але написав у фейсбуці, поки їхав, що фестиваль відбудеться в українському Херсоні. Я пам'ятаю, мені Лагута тоді телефонує: «Олександр Ігоровичу, ти щось знаєш такого, що я не знаю?». Я кажу: «Я нічого не знаю. Звільняйте Херсон, фестиваль відбудеться за будь-якої погоди».

І я доїхав до Львова тільки на другий день. Нас зустріли зовсім незнайомі люди, завели до себе в квартиру. Ми прожили там у них майже п'ять місяців. І вони стали нашими друзями, це так зворушливо було! Я був з донькою меншою, з дружиною, нас було троє. Але я на другий день пішов до Національного театру Заньковецької. Я дуже добре знаю всі театри України, тому що на Мельпомені перебували всі. Немає в Україні такого театру, який би не був у Херсоні, який не знає, як ми працюємо. Там сказав: «Хлопці, дівчата, допоможіть мені! Є така ідея: ми повинні фестиваль провести для того, щоб підтримати тих, хто в Херсоні». Ви ж знаєте, що інформаційна блокада була тут залізна, вони ж одразу телебачення вимкнули й увімкнули свою шарманку. Розповідали, що вони надовго, – така, як ракова пухлина, проникла думка. Люди починали сумніватися: нас кинули, нас забули. І ми тоді придумали гасло «Мельпомени Таврії»: «Голос Херсонщини». Ми вирішили, що кожен театр, який дає заявку, буде грати в себе вдома, на своїй сцені, в своїй країні, але буде говорити про Херсон, про Україну, буде запрошувати

тимчасово переміщених осіб, тому що люди розсипані по всьому світу і скрізь херсонці є.

Я скажу вам так: зараз ми приїхали зі Словаччини, у нас в семи містах були вистави. У кожному місті до нас приходили херсонці – на вистави. Тобто ми сьогодні скрізь. Розумієте? Ми як символ: до нас підходили, до нас торкалися й запитували: «Можна до вас доторкнутися? Бо ви з нашого рідного міста». І це для людей настільки важливо, враховуючи той факт, що театр дуже багато робив для міста, і ми з цим містом грали в театрі, через нього тисячі людей проходили. Тому нам було важливо показати, що театр працює. Тим паче, що мене ж під час арешту змушували відкривати «руський театр», і до кінця квітня було вже зрозуміло, що вони намагаються запустити театр. Мені телефонував цей наш Санітар так званий, зрадник, казав: «Мне предлагают возглавить театр». Потім я Валері Шелудькові телефоную: «Що там таке, Валеро? Ти хочеш театр організувати?». Він каже: «Та вот это ж меня вызвал Черевко и сказал, что лучше давайте вы, иначе кого-то привезут из Крыма. Зачем? Вот так вы, типа, сохраните театр». От під таким соусом. Потім, правда, були такі закиди, що «заплатите за воду», а ми з бухгалтером так зробили, що розрахувалися по лютий повністю. І за той період, що тут жили люди (до кінця березня) ми розрахувалися за воду, за газ – за все, щоб у нас не було боргів. І я потім уже Валері писав, що нехай ті й платять, хто користується, чому це Україна ще буде платити за воду, за газ і за світло?

І нам вдалося в результаті зібрати на Мельпомені 65 театрів із 12 країн світу, із 25 чи 35 міст. До нас навіть японський театр підключився. Вони побачили в соціальних мережах оголошення й вийшли на мене, спитали: «А можна і ми теж будемо говорити про Україну, будемо грати виставу, підтримувати Україну?». Із Тулузи, із Франції, фестиваль у цей час проводився. Французи взагалі нам текст надіслали: «Подивіться, чи правильно ми говоримо про Україну. Про те, що у вас відбувається». І ми там виправляли їм якісь акценти. У результаті ця хвиля підняла взагалі всю Україну, тому що почали театри відновлювати. Ви розумієте, що і з Києва люди виїжджали: зовсім поряд зі столицею стояли рашисти, театри не працювали. А от Мельпомена стала таким тригером, що театри почали відновлювати роботу. Мені телефонували й казали: «Ми теж хочемо в Мельпомені зіграти». І в результаті ми, крім оцих 10

днів – з 8 червня по 16-те – грали ще два місяці. Вже потім придумали «Нестихающий голос Херсонщины». Вже ті театри не рахували, які в афішу не потрапили. І з Болгарії кілька театрів телефонували, із Румунії, з якихось інших країн. І вони ще продовжували цю хвилю.

І вже, коли закінчилася Мельпомена, ми знали точно, що вони тут створюють начебто «театр русский», як вони назвали. Ми знали зрадників, що пішли працювати. Ми розуміли, що театр отримує заробітню плату, театр тримається, тому онлайн-робота вже не задовольняла нас. І ми вирішили відновлювати роботу театру на вільній Україні. Тому я переїхав до Києва, там було більше можливостей. Національний театр Лесі Українки надав нам майданчик. Національний цирк виділив кільком артистам кімнати в готелі. І ми збрали там своїх людей, хтось із ведучих артистів доїхав в цей час, вирвався, і зробили там виставу «Залишатися не можна». Ця історія виїзду з Херсона дуже потужна. Зараз, до речі, ми виграли грант і повеземо виставу по 10 містах України.

Починається це з 1 серпня. Паралельно ми випустили виставу, з якою їздили зараз до Словаччини, вона називається «Кицька на спогад». Це історія біженки з Донбасу, яку ми випустили в 2015 році; та коли ми самі стали біженцями, вона отримала зовсім інший акцент. Ми її першою на базі цього театру відновили. Спочатку ми «Кицьку» відновили, потім уже випустили нову виставу. І почали скрізь їздити, де могли. Знаходили гроші, щоб доїхати до інших міст. Скрізь херсонці збиралися, плакали, обіймалися, дивилися вистави; і нас це теж якимось чином стимулювало: ми доводили, що театр – це не тільки будівля, театр – це люди, які хочуть щось робити.

А вони тут у цей час намагалися якусь виставу випустити, але так і не змогли. Коли звільнили Херсон, ми приїхали сюди 19 листопада й знайшли купу квитків, які валялися в усіх кабінетах. Вони 29-го числа повинні були якусь прем'єру показувати, але вже не дожили до неї.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід участі в процесі як депутата обласної ради?

К.О.: Безумовно, ми ж сесію провели. Я вже число не пам'ятаю, але це було чи не в перший тиждень після початку війни. Олександр Самойленко, голова обласної ради, зібрав сесію, онлайн, звісно. Там члени уряду були присутні, ми провели сесію й ухвалили рішення, що

ніяких хнрерів не можна утворювати, що Херсон – це Україна. І, ви знаєте, потім навіть на цю сесію посилалися деякі російські політологи, це стало теж таким запобіжником. Що цікаво, на цій сесії Булюк головував. Він же депутатом був, і голосував «за». Теж такий момент. Ми дуже багато інтерв'ю давали. Я фізично на мітингах не був у Херсоні, але в соціальних мережах дав багато інтерв'ю американським засобам масової інформації, грузинським, французьким. Тобто всі намагалися дізнатися, що там відбувається в нас у Херсоні. І, звісно, це не залишилося поза увагою. Пам'ятаю, після того, як вони мене відпустили (я такий на radoсах: «ну, мене відпустили»), мені почали телефонувати, я роздаю інтерв'ю, і мені на фейсбуці прилітає від якоїсь там жінки, яка в мене в друзях: «Что, тебе мало было? В следующий раз закроем надолго». Розумію, що я під ковпаком. Телефон, зрозуміло, мені діти новий зробили; цим не користувався, тому що боявся, думав, що вони мені щось поставили, хто його знає. Але. Але...

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування з волонтерами?

К.О.: Коли був в окупації, ми самі волонтерили. Я знаю, що в нас тут той так званий Санітар одразу з Карамаліковим пішов у муніципальну варту. У перший тиждень він такий активний був, там десь бігав, привозив якісь продукти сюди. Ви знаєте, що тоді грабували магазини: під благородним гаслом, що це для людей, вони забирали нагробоване собі. Мені зателефонували наші й сказали, що Санітар з'явився спочатку в кросівках якихось крутих, потім у спортивному костюмі, потім він на машині почав приїжджати. У нього машина з'явилася в муніципальній варті. Ми запідозрили, що якісь там не зовсім гарні речі починають відбуватися, і від таких волонтерів почали трошечки віддалятися. Але я знаю той період, коли в Херсоні взагалі було складно з продуктами. Наприклад, мені телефонували люди й казали, що там-то і там-то, у такому-то місці є капуста на зберіганні – повідомте Колихаєва, хай відправлять туди людей, щоб відкрили, нехай її роздадуть. Те ж саме було з птицею, цією славнозвісною, яку з птахофабрики роздавали, її намагалися оципувати там, кудись розвозити. Я не уявляю навіть, що там відбулося потім, а тільки такі контакти були.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування з окупантами?

К.О.: Безумовно. Коли заарештували, то спілкувався цілий день.

Ч.О.: Ви помітили в цьому спілкуванні, як вони поводитися? На що реагували?

К.О.: Ви знаєте, я для себе якісь висновки зробив уже потім, тому що в той час аналізувати якісь речі ще було дуже складно. Коли до тебе в будинок увірвалось 40 чоловік, озброєних до зубів, коли подвір'я оточене й вони тут перевертають усе догори дригом, аналізувати не можеш. Ти намагаєшся якісь речі зрозуміти і, як на мінному полі, ведеш розмову, тому що тобі на ногу наступає один з автоматом, підносить своє обличчя й каже: «Будеш хорошо говорить, будем мы хорошо вести».

Потім приходять фсбешник і починає тобі ставити якісь питання. То після спілкування таке враження, що вони – люди з минулого. Вони говорять фразами, які ми вже забули, якимись штампами, які як кліше. Ось, наприклад, коли вони вдома мене допитували в моєму кабінеті, у бібліотеці, кажуть: «У вас правильная библиотека». Я розумію, що «правильная библиотека» – це тому, що там вся класика є, світова й російська, адже збирав книжки багато років. Потім вони бачать книжку «Позивний Бандерас», Кірсанов і Дзюба написали, це детектив наш український – за нею, до речі, фільм уже зняли. Ми на Мельпомені були разом, і автори підписали мені книжку. Вони хапають ту книжку, я кажу: «Та то не про Бандеру книжка, то детектив наш український». А вони потім питають мене: «А у вас есть “Белая гвардия”?». Думаю: «Що, вони поумнічати хочуть?». Я відповідаю: «Мабуть, є десь». Так що цікаво: потім, коли допитували мене в СІЗО, мене інший фсбешник теж запитує: «А вы ставили “Белую гвардию”?». Думаю: «Та шо вони про цю білу гвардію?». Розумієте? Виявляється, у них був фільм знятий перед війною якийсь там пропагандистський, що український націоналізм пішов саме звідти – із Петлюри і так далі, і так далі. І вони, надивившись цього фільму, знали про білу гвардію. Потім знову ж таки оці тексти, що ми браття... Вони мені самі казали: «Ну зачем эти митинги, мы же братья». Кажу: «Дивіться, люди-браття приходять з гостинцями, а ви приїхали на танках. Людям не подобається, вони виходять і кажуть “ідіть звідси”». «Не! Вы раздавали деньги на митингах!». Та у нас люди звикли на мітинги ходити. У нас підняли ціни на проїзд – люди на мітинг, подорожчали комунальні – люди на мітинг. У нас вільні люди. Потім знову: «Мы нашли много дел в СБУ, они заведены на бабушек, которые носили геор-

гиевские ленточки». Я кажу: «Навряд чи це правда, тому що я сам до 2014 року ходив із "ленточкою на 9 мая". А після 2014-го вона стала токсичною, її не носили, але "бабушек" ніхто не ганяв. У мене перед театром збиралися колони, з прапорами йшли. Усе було, всі святкували». Вони: «Ну вы не рассказывайте! Вы шо, праздновали 9 мая?» – «Блін, святкували ми 9 травня», і так далі. Тобто такі якісь речі, які пояснити складно.

Ч.О.: *У Вашому житті в окупації відіграла роль Церква?*

К.О.: Я знаю, наприклад, що батюшок, наприклад, отця Сергія, теж затримували й били, тому що багато батюшок були проукраїнськими й були змушені тікати. І потім отець Андрій мені розповів, що один із батюшок, що з ним працював, став колаборантом і здавав людей, хоча жив у нього в квартирі. І я одного знаю, ми з ним училися разом в культосвітньому училищі. Під Кардашинкою церква, він там був настоятелем, знаю, що Геннадієм звали. То він взагалі виявився ідеологом, російські військові його потім скрізь показували. Так що церква теж розділилася на два сегменти. Хтось був справжньою людиною й допомагав людям, а хтось виявився зрадником. Видно, це кдбітська ідеологія тої церкви, яка сьогодні пропагується.

Ч.О.: *Ви мали досвід спілкування з кримчанами, які приїздили торгувати в Херсон?*

К.О.: Ні, не мав. У той час їх ще не було, але мене заарештовував кримський СОБР. Це точно, тому що він заїхав для розгону – це вже якраз кінець березня – вони почали жорстко розганяти мітинг у Херсоні. Мене заарештовував кримський СОБР, тому що на шоломі в одного, коли мене везли, був позивний «Артек», а в другого було якесь татарське слово – «Джамиль» чи щось таке, я не запам'ятав, чесно, але знав точно, що це був кримський СОБР. Вони були й екіповані по-іншому. Тільки таке в мене було спілкування з кримчанами.

Ч.О.: *Чи змінилось Ваше ставлення до колег або знайомих, які співпрацювали з окупантами?*

К.О.: От як змінилось? Розумієте, коли ми пройшли той період у Херсоні, це, може, й добре, що ти взнав, хто поряд із тобою. У мене була одна розмова з активістами із Запоріжжя, і вони казали: «Ми із Запоріжжя, ми всі такі патріоти, ми там і те, і те, і те...». Я говорю:

«Ви знаєте, ми теж усі патріоти, все було добре. Але Херсон був в окупації, і виявилось, що людина, яка колись ділила з тобою шматок хліба, ходила з тобою й співала українські пісні, потім стала зрадником». Ось де цей момент? Де цей момент іудизму? Хтось за 30 срібняків, хтось з ідеологічних переконань. Як знайти оцю грань? Я як людина творча не знаю, де її знайти. У кожній людині живе Іуда, це, безумовно. Іуда, до речі, в Ісуса Христа був правою рукою і організатором всього, а потім виявився зрадником. Деякі кажуть, що це було спеціально сплановано, що Христос знав, що це так буде, хто його знає. Але в кожній людині, мабуть, сидить отой хробак, який потім з'являється, тому ставлення до цих людей як до... Вони ніколи не зможуть прийти сюди й працювати. Вони не зможуть дивитись у очі колективу. Колектив дуууже нервово реагує. Їх небагато, слава Богу.

У нас 250 чоловік всього, 14 пішли співпрацювати. Це невеликий відсоток. Я за цим відсотком навіть по Херсону дивлюся. У мене багато журналістів закордонних питало: «А скільки в Херсоні колаборантів? Що, Херсон, і правда, був за Росію?». «Та ні, – кажу, – Херсон на 80% виїхав. Як же він був за Росію, якщо він виїхав? І навіть ті, що залишилися, як вони зустрічали українську армію?». Тобто це був дуже невеликий відсоток зрадників. Але в нас є інша проблема: із цих чотирнадцяти справи заведені тільки на трьох. А вже в мене є відомості, що деякі з тих, які навіть не втекли (а вони тут десь чи, може, вже виїхали десь далі), збираються подавати в суд за те, що їх відсторонили у 2022 році від роботи. І в них є всі підстави виграти справу. Що цікаво: наше законодавство дуже толерантне до людини, яка співпрацювала.

Я вчора спілкувався з поліцейськими. Намагаюсь якимсь чином це питання вирішити. Наприклад, для того, щоб звільнити людину, яка два роки не ходить на роботу, я повинен створити комісію, послати типу до цієї людини додому. Комісія пише акт, що її не знайшли, потім я повинен в соціальних мережах спитати в цієї людини: «А чого ти не ходиш на роботу?». І тільки після того, як не відповість, я можу її звільнити. Але ще парадокс: я повинен нарахувати компенсацію за невикористану відпустку. Це згідно із законом. Я кажу: «Ви що? Ми цим колаборантам ще повинні гроші заплатити?». Ну добре, платити ми не будемо, але формально повинні нарахувати. Якщо не буде все це виконано, то вони потім до

суду подають, і їх відновлять на роботі, а я заплачу їм за ці два роки вимушеного прогулу. Парадокс!

Ч.О.: *У чому полягав Ваш досвід виїзду з окупації?*

К.О.: Ой! Перше, ти не знаєш. Вони ж мене затримували, відпустили, потім телефонували. Вони створили канал у телеграмі зі мною й сказали, що «ми з вами ще хочемо поговорити». Потім приїжджали до мене в театр на розмову. І вже після тієї розмови я телефоную керівництву, кажуть: «Треба виїжджати, вони тебе не залишать у спокої». Адаже вони спочатку змушували мене як депутата йти працювати, потім – як директора театру. І ми почали шукати вихід. Спочатку зібралися сім'єю й вирішили виїхати всі з Олешок, тому що вони знають, де ми живемо.

І ми так учинили. Один син поїхав із сім'єю до одних людей у Херсон, тим паче на той час уже ходили чутки, що вони замінували міст. Боялись: якщо його підірвуть, ми залишимося взагалі там в Олешках. Дружина з донькою – до інших друзів. Син менший – до третіх, я – до доньки. Тобто ми спочатку евакуювалися до Херсона і десь розчинилися. І потім шукали, як виїжджати. Зустрічався з рухом опору. Мені пропонували: «Ми вас будемо вивозити». Не буду казати як, бо, може, ще з окупованих територій так будуть вивозити. «Ну добре, – кажу, – мене вивезете, а дружину, доньку меншу заберуть – і все». Взагалі, шукали шляхи. І в той час мені зателефонували друзі з Києва, сказали, що в такий-то день поліцейські будуть вивозити свої сім'ї, вони знають дорогу, ось телефон – зв'яжуйся. І таким чином ми вночі зателефонували. Вранці ми виїхали до Фабрики, там був збір. Ледве знайшли тих людей, бо там тисячі машин було.

Ми бачили багато знайомих, але навіть не віталися один з одним, тому що розуміли, що всі тікають і не можна звертатися до когось, тому що тебе, наприклад, точно затримували, а про інших ти не знаєш там. Отак почався шлях на волю. Це було 1-го чи 2 квітня, ми виїжджали ще через Снігурівку. 10 блокпостів було, і цю дорогу невеличку (ми ж тоді через Дар'івку, через лівий берег Інгульця, якимись полями їхали до тієї Снігурівки) ми долали 9 годин – 10 блокпостів. Найстрашніші були перші два, тому що після затримання ти не знав, є там у них якісь списки чи ні. Перший ми пройшли, наче все нормально. На другому блокпосту дивлюсь –

там беруть документи й ходять до будочки. Думаю: «Це вони точно звіряють якісь списки». І я кажу своїм: «Якщо мене забирають, то ви їдете. Я вас дуже прошу». Але вони, виявляється, просто записували, хто куди їде. Хтось казав, що в село, хтось – до Запоріжжя, ми сказали, що в Одесу.

Так що ми виїхали, і вже десь після обіду побачили перший український блокпост. І тоді вже я заплакав, як мала дитина. Ще солдатик побачив, що мала сидить, сказав: «Почекайте!». І приносить з палатки галети й сік, дитині дає. Я просто розплакався, тому що це було неможливо.

Ч.О.: *Як Ви зустріли новину про деокупацію Херсона?*

К.О.: Я в цей час був у театрі І. Франка на виставі. Ми вийшли з театру – пішли на майдан. На майдані в той час світла не було зовсім. Там прямо в центрі була ціла юрба людей, які кричали: «Херсон!», обіймалися, співали пісні. Я там не одну людину знайому зустрів; а то були студенти, молоді люди з Херсона, які вчаться. Це була просто якась «ейфорія скажена». Звісно, що мені хотілося наступного ж дня їхати до Херсона. Ми зателефонували, але нам сказали: «Ні, в театр не можна зайти, поки не дадуть документи про розмінування». У результаті нам повідомили, що 19-го числа можна буде заїхати, і ми 19-го ж приїхали з міністром культури, з паном Олександром. Світла не було. Зайшли в театр. Журналісти зайшли. Ми побачили одразу цих зрадників, бо вони познімали всі наші портрети, а залишили свої. Я кажу: «Бачите, не треба нічого вираховувати, бо вони всі отут висять, хто пішов на співпрацю». Це був наш приїзд до Херсона.

Ч.О.: *Чи будуть у Вас особисті прогнози щодо завершення війни?*

К.О.: Та я прогнози особисті ставлю. Я, наприклад, думав, що ми вже 25 червня зіграємо закриття сезону нагорі, але не сталося – зіграли в укритті. Поїхали на гастролі; я знав, що ми повернемося 15-го числа. Думав: «Повернемося – і вже точно можна буде вийти з підвалу і щось зробити», але поки що – ні. Тобто мені складно сказати, тим паче, що сьогодні дуже хочеться на лівий берег, тому що мій будинок затоплений і ще стоїть у воді. Мені треба якимось чином рятувати його, бо сім'ї повертатися немає куди. Я теж тут у Херсоні живу в друзів, мені ключі дали – і ось я вже 9 місяців тут,

теж не в своєму будинку. І мені хочеться, щоб швидше відігнали їх, тому що хочу на лівий берег – хоч уплав – і щось почати робити, зима ж бо йде. Але складно прогнозувати. Хочу вірити в те, що це все-таки відбудеться. Може, до кінця літа, але звільнять лівий берег. І ми зможемо потрапити додому, вийти з підвалів і вже щось почати робити.

Сьогодні ми працюємо. Вже 12 грудня ми зіграли першу виставу перед Новим роком. 19-го – відкрили резиденцію Святого Миколая. Тоді артистів тут не було, на Павлюка вдягнули костюм – він з бороною, то й став Святим Миколаєм. Ми з Києва приїхали з купою подарунків, бо готувалися. І Олександр Степанович закликав депутатів: «Давайте збирати якусь допомогу. Як тільки звільнять Херсон, щоб ми приїхали не з порожніми руками». Отак і сталося. І ми ж, що цікаво, за цей період приймали і обслуговували 1700 дітей. Я навіть не знав, що в Херсоні так багато дітей залишилось. І з того часу ми працюємо майже кожного дня тут, у бомбосховищі.

Зараз ми закрили сезон, бо поїхали на гастролі, а тут зараз займаються діти двічі на тиждень, майстрині для них майстер-класи різні влаштовують. Із задоволенням батьки приводять, тому що півтора року діти соціалізації не мали, не спілкувались один з одним. Ми бачили спочатку, як їх вели на Новий рік – вони сиділи, такі зажаті, не всміхалися – нічого. І нам знадобився певний час, щоб їх трішечки розворушити. Але це – арттерапія, вона працює, ми нею займаємося.

Ч.О.: Дуже Вам дякую за розмову!

«Одна міна впала біля мене в декількох метрах і перебила мені праве вухо, контузило сильно, але я не кинув, далі продовжував керувати боєм»

Козак Костянтин Миколайович,

військовий пенсіонер, учасник ТРО
1957 року народження, мешканець смт. Білозерка

Інтерв'ю записане 23 жовтня 2023 р. у форматі аудіозапису
Черемісінін Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Ви знали про утворення ТРО в м. Херсон напередодні повномасштабного вторгнення?

Козак Костянтин Миколайович (далі – К.К.): Я знав про утворення ТРО, тому що свого часу – у 2014 році – був командиром протитанкової батареї в 21-му батальйоні ТРО «Сармат». Після мобілізації я був заступником військового комісара з мобілізації Білозерського району, а в 2017 році пішов далі служити у війська. У військкомату не було змоги продовжити контракт у зв'язку із досягненням мною граничного віку, і я пішов у війська командиром протитанкового дивізіону Київської області «Дівічкі». Про створення ТРО я дізнався від колишніх військовослужбовців – товариші по службі розповіли мені, що на базі Херсонської області створено 124-ту бригаду, і до якої увійшли 6 окремих батальйонів ТРО. У Скадовську, Генічеську, Каховці, Олешках, Херсоні й Білозерці. Я це знав.

Ч.О.: Як ви стали учасником ТРО?

К.К.: О четвертій ранку мені зателефонував молодший син. Він – начальник пожежної частини на Молодіжній. Син сказав: «Батько, почалася війна. Їдьте заправте машину». Я сів у машину, поїхав з Білозерки до Херсона – бо в Білозерці була велика черга, а в Херсоні менша. Приїхав на «Окко», що на вул. Нафтовиків, і став у чергу. Там машин сто було. Я заправлявся під ранок – десь о 6-й, можливо, о пів на сьому – і бачив приліт двох ракет, які пронеслися

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

над містом і влучили в аеродром у Чорнобаївці. Там великий стовп диму був! Я зрозумів, що це вже війна.

Після заправки вирушив додому. Заїхав у військкомат, але там нікого ще не було, мобілізація ще не почалася. В обід мені зателефонував заступник начальника відділу з мобілізації – колишній мій підлеглий майор Кудрьов, який у 2014 році був командиром протитанкового взводу. Він сказав, що почалася мобілізація. Я, хоча й був відставний, але знав, що маю великий бойовий досвід. У Афганістані був командиром мінометної батареї, два роки прослужив. Далі командував протитанковою батареєю під Маріуполем в 2014–2015 роках, а в 2018–2019 – був начальником інших військових формувань у Луганській області. Тому я не міг спокійно сидіти і вирішив: «Піду. Може, чим поможу. Все-таки в мене 28 років військової служби». Тим паче, що рішенням командира дозволялося приймати на службу добровольців понад граничний вік.

Я прийшов до військкомату разом із сином. Він теж у 21-му батальйоні служив до 2017 року командиром взводу розвідки. З нами прийшла ще Ольга Грінченко, сестра невістки. Вона не служила, але проходила курси ТРО, коли ще я був заступником начальника військового комісара з мобілізації. Я її двічі вивозив на збори. Вона стріляла з автомата, з пістолета, кидала гранату – в цілому навчена була. О другій годині днями прийшли до військкомату. Вже був указ Президента «Про мобілізацію». Мені, синові й Ользі Грінченко виписали бойові повістки, і ми направилися в 194-й батальйон. Наш колишній Білозерський, потім він переїхав в с. Велетень, де в минулому була лікарня нейрохірургії. Ми туди поїхали на автомобілі. Там подивилися документи. Сина Олександра призначили командиром відділення. Ольгу Грінченко – бойовим медиком, а мене – заступником командира батальйону. Ми там були 24-го й 25 лютого. 25-го ще люди приходили – їх набирали, але мало було зброї. Було всього 12 автоматів. Потім назбиралося ще близько 10 автоматів зі Скадовська, і більше зброї не було. Після обіду я вишикував батальйон, і командир зробив об'яву, що у зв'язку з загрозою нападу літаків і вертольотів на Велетень усі повинні розійтися по домівках і чекати подальших вказівок.

26 лютого подзвонили по телефону, що знову збираємося в центрі комплектування. Звідти нас трьома автобусами направили (чоловік 200) в Херсон на збірний пункт обласного військового

комісаріату на вул. Паровозній. Після цього протягом години нам привезли зброю: автомати, гранати й патрони. Тим, хто був уже навчений, був АТОВцем, видали автомати, по одній гранаті Ф1 (вона оборонна) і по 270 патронів (4 магазини – 270 патронів). Після цього, як видали зброю, нас відправили на автобусах на вул. Куліка. Там був інтернат, потім спортивна школа. Зброї на батальйон було всього десь 110 автоматів – більше не було. Сформували тоді 1 роту, 2 роту, і 3 рота була без зброї. Командиром батальйону був майор Кузьменко Дмитро Вікторович, начальником штабу – лейтенант Сергій Бондар. Першою ротою командував Задерейчук, другою – капітан Макарьський, а третьою – підполковник поліції, якого потім знайшли з гирею в річці (забув, як його звати). Ми там більше шикувалися й несли службу. Колихаєв так і не приїхав – я його не бачив. Бачив тільки Миколаєнка (колишнього мера) і комбрига Дмитра Іщенко. Він лише виступав: кілька хвилин скаже – і все, більше нічого не знали. Просто несли службу, охороняли по периметру цю спортивну школу. Це було 26–28 лютого 2022 року.

Ч.О.: Як відбувалося оформлення в ТРО?

К.К.: Військовий комісаріат, центр територіального комплектування перше відділення Білозерське виписував нам бойові повістки. У мене вона збереглася. Повістка має три однакових корінці з лінією розриву: один залишається у військовослужбовця, другий направляє на роботу, щоб сповістити про призов, а третій – у військову частину. Окрім цього, коли відправляється група, складається поіменний список, до якого заносяться ПІБ, військове звання, направлення до військової частини А7360194 батальйон. Батальйон 194-й це для військових, а 7360 для загального користування як юрособа. От із цими бойовими повістками ми йшли поіменними списками. Старший команди привозив цей список. Так що ми оформлялися і обов'язково віддавали або військовий квиток або паспорт.

Ч.О.: Як відбувались події 28 лютого 2022 року?

К.К.: 28 лютого ввечері видавали зброю, в кого ще не було – за роздатковими відомостями і журналами видачі зброї. Ми двічі розписувалися й за гранати, і за патрони, і за автомати. Бо просто так зброю ніхто не видавав, а виключно на підставі витягу з наказу

командира про зарахування на посади. Кому належало видати автомат з коротким прикладом, кому – з довгим, кому – з дерев'яним, кому – з металевим, кому – з підствольником, кому – кулемет, кому – гранатомет – це залежало саме від посади. Тому що просто так не видадуть, тільки після призначення на посади. Це згідно з законом. Зброю видавав майор Бібік, який був заступником командира бригади з озброєння. Він і зараз служить, і зі мною раніше служив у 2014–2015 роках начальником озброєння. Я його знаю.

Далі. 28 лютого у всіх нас зібрали військові квитки, для того щоб записати у них зброю й посади. Це згідно з положенням. Збирав начальник штабу батальйону лейтенант Бондар.

Ч.О.: *Що відбувалося 1 березня 2022 року?*

К.К.: 1 березня після сніданку було оголошено тривогу. Ми вискакували, за периметром займали оборону біля цих будинків. Потім дали відбій, і нас вишикували біля автобусів. Командир дав короткий бойовий наказ: 1-й роті заступити на охорону в'їзду з Білозерки на двох заправках (це там, де вхід з Білозерського на Комишанське шосе), а 2-й роті було наказано вирушати в Бузковий парк на вулиці Нафтовиків. Командир батальйону дав мені особисту команду бути завжди з першою ротою. Наш командир першої роти не мав бойового досвіду, так само як і командир 2-ї роти капітан Макарьський. Він теж не мав бойового досвіду і він поїхав старшим в Бузковий парк. А я поїхав з 1-ю ротою, де старшим був начальник штабу – лейтенант, який не мав бойового досвіду. Але за посадою він старший, тому що начальник штабу є першим заступником командира батальйона, а я – просто заступник командира. Я – третя особа в батальйоні.

Далі ми сіли в 2 шкільних автобуси й поїхали. У нашому автобусі їхала 1 рота, було нас 47–48 чоловік, а друга рота, яка в Бузковий парк поїхала, налічувала 50 чоловік.

Перед посадкою нам видали ящик патронів додатково (це ще 2160 патронів) і 2 ящики ручних наступальних гранат. І так само в Бузковий парк – видали ще ящик патронів і 2 ящики гранат. І дали ще 2 ящики коктейлів Молотова – і їм, і нам.

Я поїхав в сторону Полтавської, дали команду виходити. Я наказав відкрити ящики з патронами й гранатами. Відкрили. Видали кожному по 2 гранати й роздали всім патрони. Кожен боєць отри-

мав десь по 400–450 патронів. Це якраз називається боєкомплект. Це визначено нормою на день бою.

Після цього я дав команду вирушати. Я пішов другим. Попереду мене – солдат Рудік, він теж воював – був атовцем. З дистанцією в 7–10 метрів ми ланцюжком пішли до залізничного переїзду. Дійшли до нього й наблизилися до херсонського ліцею обласної ради. Я дав команду розділитися на дві групи. Одна група (там старшим солдатом був Савельєв, їх 20 чоловік було) ішла з лівої сторони, а я з іншими (чоловік 25 десь було) по Полтавській рушив. Начальник штабу зі мною пішов. По дорозі я вже опитував місцевих. Питав: «Русские есть?» «Да, есть», – один мені сказав. Другий сказав: «Так, є, я вже бачив чоловік 20 в АТБ о 8-й ранку». Я зрозумів, що русські зайшли вже в місто. За свідченням місцевого жителя, вони вже ввечері 28-го були в місті. В основному вони всі були перевдягнені в цивільну форму.

Дійшовши до кільця на Білозерській площі (це ріг з Полтавською, де на арці написано «Херсонський ліцей»), я помітив чоловіка в каптурі (йшов сніг, ще й вітер – завірюха була). Він мене впізнав і запитує: «Ти куди?» Я кажу: «Йду туди» і показав йому, а він: «Там рускіє йдуть вже на вас». Цим чоловіком виявився мій командир 21-го батальйону, з яким я служив у 2014–2015 роках, підполковник Євдокимов Віктор Анатолійович. Чого він там опинився, я не знаю. Завдяки йому ми дізналися, що вже рускіє йдуть. Він стояв у центрі й нікуди не йшов, розповів мені, як рухаються російські військові: «Першим іде цивільний, потім – 3 військових, далі – чоловік 30–40 (до 50) військових ідуть групою, а подалі видно – 2 “тигри” стоять». Виявилось, ці машини – «тигри» – не пішли далі, бо там хлопчики (чоловік 10 зібралось ввечері) зранку пішли й звалили дерево, перегородивши дорогу. Якби це була гусенична техніка, то вона передала б перешкоду й поїхала далі, але, оскільки в їх «тигрів» проходимість погана, росіянам довелося зупинитися й ручними пилами обрізати гілки, щоб проїхати. Поряд знаходився камінь великий (десь 3 на 2 метри), білборд стояв якийсь. Я вирішив зустрічати їх за цим каменем. Секунд 10 пройшло – і я їх побачив, сказав командирі своєму колишньому: «Іди». Він пішов, а ми залишилися – Я, гранатометник і солдата, який ішов першим.

Я підпустив їх метрів на 50 – ближче вже не міг, бо вони б нас помітили. 50 метрів – це дуже близько, видно було, що першим

ішов цивільний, потім – військові, і я бачив, що той цивільний з ними розмовляв. Виявилось, що це перевдягнений російській був. Військові були добре вдягнені й озброєні. У кожного форма якісна була, на руках і ногах – білі пов'язки. Я бачив, що вже близько підходять, і дав команду відкрити вогонь. Відкрили вогонь по перших трьох. Тому, хто сидів з гранатометом з РПГ-2 (у нашій роті ще було 2 РПГ «муха»: стріляє на 220 метрів, одноразовий), я сказав: «Стріляй тільки по техніці». Я ж не знав, що тигри не можуть переїхати – думав, що вони просто чекають. І ми вдвох з Олегом Лещіною (59 рік йому) цих двох «знімаємо», третій був поранений, дуже кричав. Ззаду йшли 30–40 чоловік, вони зорієнтувалися швидко й почали кидати димові гранати. Уся вулиця хвилин 5–10 була в диму, не було нічого видно. Ми вели хаотичну стрільбу по диму навмання, щоб вони не пройшли, а дим аж до нас доходив. З правого боку почулися автоматні постріли. Виявляється, це якийсь цивільний підїхав на синьому легковому автомобілі типу «Рено» і зробив постріли з автомата – 2 магазини відстріляв і поїхав. Я навіть не знаю, хто то був – не з наших. Бо я знав, що військ немає. Усі військові ще 24 числа – поліція, нацгвардія (близько 2 тисяч чоловік поліції було в місті, митний загін був – 500 чоловік, ціла бригада ППО в нас була, на Пестеля стояла С-300, один дивізіон в Каховці, один в Садово й один в Олешках стояв) ... – вони ж усі виїхали. Олешківський дивізіон залишився в лісі й жодного пуску не зробив, хоча один дивізіон може одразу запустити 72 ракети С-300. Цей дивізіон повністю залишився в лісі за Олешками, і його одразу забрали російські. Коли я був у Велетні, 25 лютого до нас прийшов колишній мій солдат, який у 2015 році був у мене зенітником. Остапом звати. Він приніс 8 автоматів, з тієї сторони, з Херсона, на човні перебрався у Велетень. Кажу: «Остапе, а звідки у тебе зброя?» Він говорить: «Я втікав зі Скадовська (бо він у військкоматі служив) через Олешківський ліс. Бачу: йдуть жінки – чоловік 17. Вони покидали зброю та бронезилети й пішли додому (це 24 лютого було). Я 8 автоматів (скільки зміг) узяв на себе і – до річки. Винайняв човна, на якому мене й перевезли з автоматами». Розумієте? Так оце він розказав: «Усі машини стоять у лісі, і ніхто не стрельнув». Усі хто мав зброю: і військова служба правопорядку, і батальйон охорони аеропорту в Чорнобаївці – всі вони виїхали 24 лютого. І СБУ теж. Ніхто не залишився, ніхто не зробив жодного пострілу.

У нас не було протитанкової зброї, оскільки під час відступу вони підпалили всю зброю. Прикордонний загін (мій син туди їздив) горів так, що години 2 не можна було підійти, потім винесли штук 20 автоматів звідти. Так само й нацгвардія вчинила – підпала зброю. Ні, щоб роздати ТРО чи людям, або вивезти. Вони взяли й усе спалили. Ну, це на їхній совісті.

Коли почався бій, частина моїх людей, що йшли в ліву сторону, за стінку сіла (вони в бій пізніше вступили, хвилин через 5), а половину групи, що зі мною була, я розкинув по колу, щоб через нього не пройшли по дорозі. Розставив по колу і вздовж паркану. Паркан кам'яний, десь до метра висоти – так що було укриття. Там де я був, на моїй стороні – кільце і права сторона ліцею, не загинув ніхто. Потім, як дим розсіявся, російські розбіглися по вулицях (здається, по Вільовчиній) і почали перестрілку з нами. Вилетів дрон. Завис над нами дрон, а ми відкрили вогонь по ньому. Він постояв, постояв, піднявся вище й полетів убік. Після цього почався обстріл із міномета. Вибухи були не дуже великі. Я ж артилерист, знаю, як буває коли 120 мм, 150 мм розриваються. Ці були до 100 мм – або БМП, або міномет легкий, 82 мм. Перші вибухи були біля 15-го будинку, в будинок влучила одна міна, дах пробила, але не розірвалася. Потім одна міна впала в декількох метрах від мене й перебила мені праве вухо – контузило сильно, але я не кинув, далі продовжував керувати боєм.

Потім затишшя було, хвилин 5. Із дальнього будинку вийшла жіночка з мобільною, прикинулася п'яною й підійшла до нас. Якраз був там, де вхід з іншого боку – де господарчий і спортзал. А вона, як п'яна, йде. Ми кричимо: «Куда ти йдеш?» Вона наблизилася до нас, до зупинки, хлопці її розвернули. Вона розвернулася й рушила назад. Потім зайшла до того самого будинку, відчинила вікна (одне й друге) і почала звідти вести стрільбу по нам із снайперської гвинтівки. Якраз підійшов лівий фланг. І там першим вона вбила Данчука Сергія Романовича – йому в живіт і груди влучила. Другим поранила Олександра Миколайовича Савельєва – дві кулі в ноги, третя в око. Коли почали витягувати, побачили, що йому по плечу влучила (пальто з рукавом розірвало). Він відійшов. Лапін Ігор Савельєва хотів витягнути, бо той іще живий був і знаходився за 2 метри від входу в господарчий двір. Жінка йому стрельнула в око. Савельєву – в око і цьому – в око. Він заліг, почав перевертатись, а вона йому

в ногу, знов почав перевертатися – вона йому в ягодицю. Після цього Цілько Микола помітив, звідки вона стріляє й зробив дві довгі черги: в одне вікно і в друге. Після цього вона затихла. Хлопці відтягли нашого Ігоря Лапіна з того місця за будинок.

Бій був з 10-ї ранку до 12-ї. Десь об 11.30 начальник штабу дав мені команду по телефону, що відступаємо. Я кажу: «Миколайович, бери молодих солдат і відступайте, а я зі старшими залишуся. Потім, коли відійдете, зателефонуєш мені – ми тоді будемо теж відступати, щоб не накрили всіх разом». Ми, старші, залишилися – 8 чоловік на кільці і 3 на території ліцею. «З боку ліцею (там, де господарчі двори й одноповерхові будинки, в яких живуть викладачі) вони вже почали заходити, і їх було чоловік 200. Там живе вчитель Володимир Олександрович (старенький, під 80 років). Так він говорив: «Їх чоловік 200 бігло на вас. Кожен третій мав кулемета, а в інших – по 2 гранатомети за спиною. І так стріляли по вас, що я навіть у себе в дворі назбирав відро пустих гільз». Він там досі живе. Біля ліцею, де загинуло троє наших хлопців, він поставив хрест, поставив гільзу-колокол – позначив там усе.

Коли почав лівий фланг відступати, вони зайшли з тилу й почали розстрілювати ззаду. Так убили Данченка Івана Павловича зі Станіслава, Сливкіна Миколу Миколайовича і поранили Грозинського Віталія Володимировича. Грозинського поранили в груди, легені пробили йому. І наш доктор Вадим Горб з Широкої Балки з Сергієм Волощенком стягнули його в підвал і зробили йому перев'язку. Ми відійшли, але не знали, що вони спустилися в підвал. На той час руські вже оточили повністю, але підвали не перевіряли. Ніде: ні в нас у ліцеї, ні на Бузковому парку не перевіряли, тому що боялися спускатися. І в самі будинки теж не заходили – думали, що, може, розтяжки є або сюрпризи які. Підвали вони просто зачиняли. І цей підвал зачинили чи підперли. Наші потім добу вибиралися з цього підвалу, бо ніхто не знав, що вони там. Ледь розламали двері. Грозинський помер від кровотечі. Кров стекла – і він помер. Не встигли витягти до швидкої допомоги. Лапіна і ще 6 чоловік ми витягли на дорогу, на Полтавську. Йшла швидка допомога. Зупинилась, але відмовилась забирати пораненого, бо боялася, що військові. Ми всі були по-цивільному вдягнені, тільки в кожного була пов'язка «ТРО». Швидка допомога відмовилась допомогти й поїхала. Номер машини вже не пам'ятаю. Зупинили ми цивільну

машину («копійку», здається), і погрузили його в багажник. З ним посадили хлопця, Іллю Храпалович (наймолодшого солдата, 18 років йому), і вони поїхали в обласну лікарню, в хірургію. Його врятували, хоча тиск був уже 46. Витягли кулю з ока. Око, звичайно, втратив. У лікарні перебував 120 днів. Вижив. Ілля Храпалович пішов служити далі й зараз служить.

Потім начальник штабу дав команду: «Відступайте». Старики вже відступали. Я кажу: «Куди відступати?». «Відступайте на нафтозавод "Крекен"». Уже нас оточили повністю, залишалось тільки через Білозерську площу перескочити до великого будинку «Китайська стіна». І ми пішли не по Ілліча (бо я місцевий, я місцевість цю знаю добре, тож повів їх дворами за будинком), а повз ТЕЦ. Підходимо до нафтозаводу. Метрів 400 не дійшли.

Із тими, що відступали біля ліцею і йшли по залізниці, я весь час тримав зв'язок і знав, що руські теж там ішли. Нас вони не переслідували, бо не знали, що ми пішли між будинків, а цих переслідували. Але руські йшли не швидко – вони боялися, бо знали, що ми всі озброєні.

Коли доходили до нафтозаводу, побачив двох людей: один був з автоматом, а другий – неозброєний. Я в бінокль подивився. Він показує на пов'язку «ТРО». У мене бінокль хороший, десятикратний. Бачу пов'язку – це наш. Підходимо. Бачу: Кіріченко Сашко (він був у Бузковому парку з 2-ю ротою), поранений. Важко поранений у голову, і в руки, і в ноги. Голова вся в крові. З ним місцевий, Андрюша – він там поруч живе. Автомат у Сашка був заклинений, вигнутий. І я кажу: «Ми йдемо туди». А він: «Нас розбили, вже нікого немає. Нас усіх вбили, багато загиблих». Я набираю телефон начальника штабу, кажу: «Там, куди ти мене відправив, усі розбиті». Він говорить: «Я вже знаю». «Куди йти?» Він говорить: «Збираємося в сільгоспінституті». Зрозумів, розвертаємося назад, забираємо пораненого й цього хлопчину і йдемо через залізницю. Переходимо по Робочій і йдемо до сільгоспінституту. Не дійшовши метрів 200, побачили: по дорозі їздять руські БТри з літерою «z». Прямо перед інститутом. Я начальника штаба набираю знов, кажу: «Який інститут? Він уже зайнятий руськими». Говорить: «Ну тоді ухвалюйте рішення, людей розпускайте, ховайте зброю». Поряд була 46-та школа, я зайшов до неї. Там волонтери хліб пекли, їсти готували. Я знайшов директорку школи й кажу: «Мені треба заховатися».

Перев'язали вони одразу пораненого (там бинти були) Сашу Кириченка: і руки, й ноги, й голову. Я кажу: «Ми тут заховемося». А вона показує мені мобілку і говорить: «Дивіться. Уже всі знають, що ви тут». А в мобілці – відео, як ми заходимо в школу. Видно пораненого, у якого кров тече. Мабуть, десь з п'ятиповерхівки знімали, як ми йдемо. І вже викладено, що ТРОВці вже зайшли в школу, їм потрібна допомога. Я вирішив заховати зброю в школі й через чорний хід виходити. Перед цим сказав: «Якщо хто з місцевих може сховати зброю, хай забирають». Три чоловіки погодились і пішли зі зброєю, а інші 8 автоматів і 9-й несправний я заховав у школі. Разом із учителями граматики зброю перенесли в підвал. Я собі забрав тільки три гранати. Обмінялися телефонами. Попередив: «Зброю нікому не давати, тільки з мого дозволу».

Після цього я забрав пораненого додому. У мене є квартира там. Я пішов на Шуменський. Коли виходили, я попросив волонтерів дати кожному одну-дві буханки хліба. Ми виходили з інтервалом в одну-дві хвилини, ішли в різні сторони – кожен з хлібиною, нібито з магазину. Я Сашкові натягнув шапку, щоб не було видно бинтів, дав йому буханку, собі взяв дві буханки – і ми пішли через колію на Шуменський по Робочій. Коли проходили, руські стояли вже по колії. Але вони на нас не звернули уваги, бо ми ніби йшли з магазину з хлібом. Проходили б ближче – то вони побачили б, що Сашко поранений, і були б неприємності; але якось Бог милував, пронесло.

Я привів його додому до себе. Приїхав син. Зробив ще раз йому перев'язки. Одяг, що був у крові, вініс в пакеті й у сміттєвий бак викинув, перевдяг його у свою одягу. У нас не було військових квитків, а в Сашка – ще й паспорта. У мене хоч паспорт був, а в нього не було. Залишатись у цьому будинку жити небезпечно. Бо чорт його знає може хто бачив, знає, щоб не перевіряли. На другий день я його звозив до травмпункту, щоб повитягували осколки, але їх витягти не змогли. Повіз його в обласну лікарню. Там витягли всі осколки і нас госпіталізували: мене – як контуженого, а його з пораненнями. Зайшовши до палати, я побачив пораненого. Думав, що то наш, а коли з ним почав розмовляти, зрозумів – це російській солдат. Я швидко вийшов (*посміхнувся*) і сказав, що ми підемо в іншу палату бо не хочемо тут лежати. І я обрізав йому бинти. Потім ми поїхали. Уявляєте, з російським солдатом нас поклали в одну палату?! І таке буває. Лікарі є лікарі, не подумали. І я забрав Сашка додому.

Син на пожежній нас вивіз у Білозерку додому, і моя жінка Сашка Кириченка ще три тижні лікувала. Є спеціальні засоби для тварин, які загоюють рани. Вона його вилікувала повністю.

Музиківка тоді була в оточенні. Коли наші відступили з Бузкового парку, то відходили по селах, до Музиківки відступили б чоловік і не могли вийти звідти. Я знав, що вони там, бо з ними спілкувався телефоном. Так само і Ольга відступила в Музиківку. Потім, коли дозволили вже виходити звідти, вона виводила як чоловіка заступника начальника штабу Ваньку Половенкова (теж без паспорта). Бо на блокпостах спитали: «Хто такий?» Ольга каже: «Чоловік. Ідемо з гостей, були на хрестинах». І вона вивела.

Синові передали звідти паспорт цього Сашка, і він його відвіз до міста. А в Музиківці, коли їхав автобус, його (Сашка) помітила одна жіночка (колишня паспортистка їхня) і здала руським. Його в Музиківці зловили й побили сильно, бо він АТОВець. А потім у пакеті викинули на смітник у Зеленівці. Безхатьки відрили, а він ще дихає. Вони вилікували його. Уявляєте собі? Вилікували його, і вже в Музиківку він не поїхав, до кінця окупації був у місті.

Ч.О.: *Що ви робили далі? Переховувалися?*

К.К.: Далі ми вже переховувалися. Наші списки здали. Здав начальник кадрів 124-ї бригади лейтенант Бондаренко. Він здав нас. Нас вилловлювали. Кушикова з Широкої Балки закидали гранатами вдома. Баранова забили. Один раз забили, потім другий раз забили – і в нього щось із серцем сталося. Паламарчука Ігоря з Білозерки знайшли, теж зловили. Забрали автомат у нього й кудись вивезли, і досі не знаємо, що з ним.

У ліцеї загинуло 5 чоловік і двоє цивільних. Один їхав на машині, його росіяни застрелили; а другий ішов, і його випадково застрелили на вул. Полтавській. Із Бузкового парку, і в ліцеї ніхто не здався в полон. Жоден чоловік не здався. А росіяни захопили б хлопчиків молоденьких 16–18 років, які завалили дерево. Їх узяли в полон і привезли до ліцею. Учитель казав, що потім їх відпустили, бо діти. Так що в полон з нас ніхто не здався – оце великий-великий плюс.

Ч.О.: *Ви знаєте, що в цей час відбувалося в Бузковому парку?*

К.К.: У Бузковому парку в цей самий час, з 10-ї до 12-ї, йшов бій. Туди приїхало 50 чоловік із командиром батальйону і командиром

роти. Там були дві дівчини-медички: Ольга Грінченко і Олена Джерж, вони залишилися живі. Загинуло 14 чоловік. Я знаю всіх поіменно, бо в мене списки є.

Список особового складу 1-ї і 2-ї роти 194-го батальйону ТРО (військова чатина 7360) 124-ї бригади ТРО, які брали участь у бою 1 березня 2022 року на території Бузкового парку і Херсонського ліцею (мікрорайон Шуменський міста Херсон)

Загиблі

1. Макарський Олег Михайлович (капітан), 1975 р.н. – похований у м. Херсон;
2. Воронцов Тарас Олександрович (солдат), 1972 р.н. – похований у с. Музиківка;
3. Полов'юк Юрій Валентинович (солдат), 1986 р.н. – похований у смт. Білозерка;
4. Осінній Володимир Леонідович (солдат), 1981 р.н. – похований у смт. Білозерка;
5. Гончар Микола Анатолійович (сержант), 1966 р.н. (учасник АТО) – похований у с. Надеждівка;
6. Щогольов Андрій Володимирович (сержант), 1968 р.н. (учасник АТО) – похований у с. Надеждівка;
7. Панчук Петро Васильович (солдат), 1963 р.н. (учасник АТО) – похований у м. Херсон;
8. Шорник Олег Станіславович (сержант), 1968 р.н. – похований м. Херсон;
9. Данілов Денис Павлович (молодший сержант), 1981 р.н. – похований у смт. Білозерка;
10. Ронський Олексій Михайлович (старший сержант), 1997 р.н. (учасник АТО) – похований у м. Херсон;
11. Вдовиченко Володимир Васильович (солдат), 1961 р.н. – похований у с. Надеждівка;
12. Хандусенко Сергій Сергійович (старший сержант), 1983 р.н. (учасник АТО) – похований у с. Станіслав;
13. Непомнящий Олександр Миколайович (сержант), 1972 р.н. (учасник АТО) – похований у с. Чорнобаївка;
14. Лисенко Іван Миколайович (старший лейтенант), 1958 р.н. – похований у с. Велетенське.

15. Савельєв Олександр Миколайович (солдат), 1959 р.н. (учасник АТО) – похований у смт. Білозерка;
16. Данчук Сергій Романович (солдат), 1962 р.н. – похований у м. Херсон;
17. Грозинський Віталій Володимирович (солдат), 1963 р.н. – похований у м. Херсон;
18. Сливкін Микола Миколайович (солдат), 1978 р.н. (учасник АТО) – похований у м. Херсон;
19. Данченко Іван Павлович (солдат), 1970 р.н. – похований у с. Станіслав.

Закатовані під час окупації

1. Кушиков Євген Володимирович (солдат), 1983 р.н. (учасник АТО) – закатований 20.09.2022 р., похований у с. Широка Балка;
2. Баранов Олексій Вікторович (солдат), 1973 р.н. (учасник АТО) – закатований 24.05.2022 р., похований у с. Станіслав;
3. Паламарчук Ігор Миколайович (солдат), 1970 р.н. – організував евакуацію тяжкопораненого з поля бою, під час окупації переховував пораненого солдата з 59 бригади, брав активну участь у партизанському русі. Влітку 2022 р. був затриманий окупантами та вивезений в м. Херсон, пропав безвісти.

У Бузковому парку починався бій ... Ми трошки хитріше зробили, що пішки пішли – у нас більше досвіду. Ми дійшли на ті дві заправки. Інакше нас би перестріляли як куропаток. Вони вже ночували в спортивній школі і з висоти нас побачили б та всіх постріляли, якби ми приїхали на автобусах. Це єдине, що зберегло наші життя. Лише 5 чоловік загинуло, а так би всіх перестріляли.

І, на мою думку, нас просто підставили. Колихаєв і команда його. Підставили, щоб показати, що вони захищали місто Херсон. Вони жодного їжака, жодного будматеріалу не висипали на дорогу! Розумієте? Хоча за 5 днів можна було підготувати якісь барикади, насипи зробити і зварити їжаки, щоб швидко їх виставити. Нічого. Нуль. Абсолютний нуль. Начальник гарнізону – обласний военком полковник Зінковський 24 лютого поїхав в Одесу. Розумієте? Він мав керувати обороною як начальник гарнізону, і йому мав допомагати Колихаєв як мер міста. Та це на їхній совісті.

За цей бій, за оборону, за мужність начальник оперативного командування ТРО «Південь» полковник Ярмола та командир бригади Іщенко отримали орден Богдана Хмельницького, командир батальйону Кузьменко так і не отримав, хоча його нагородили. І, по-моєму, Зіньковський отримав орден за оборону Херсона. Колихаєв і губернатор отримали ордени за заслуги. Це на їхній совісті.

А в Бузковому парку, я вам розкажу, як бій починався. Командир батальйону на автобусі під'їхав. Я питаю: «Чого ти на автобусі приїхав? Чому пішки не вийшов?» А він каже: «Ми їхали зверху, в автобуса відмовили гальма, і по інерції доїхали аж сюди». Залишили автобус без гальм. Вийшли, і командир батальйону почав кожному солдату показувати, за яким деревом лягати. Я йому кажу: «Для чого?» Відповідає: «Ну, знаєш що? Він – командир роти. Капітан». Але усе життя був начальником клубу, і в нього немає бойового досвіду. До того ж не пройшли бойового злагодження, сам вирішив кожного розставляти по місцях. У цей час зненацька велосипедист показався (це вже дівчата розповідали). Дівчата його зупинили й запитують: «Ти куди їдеш? Ми займаємо оборону». Він каже: «Я проїду». Тільки почав він іти – постріл по ньому. Він убитий. Стріляв снайпер з правого боку, який ближче до входу в нафтозавод. Убило Шорника й Полов'юка. А основна маса була в Бузковому парку, і потім заводяться БМП і танки (НЕ під'їхали, а заводяться. Розумієте? Вони чекали там) і починають всіх розстрілювати. І оцих 12 чоловік, які були саме в Бузковому парку – їх усіх розстріляли. Третя група була за стіною. Там, якщо дивитися з «Нової лінії», стіна є бетонна, паркан такий високий. Там оця третя група врятувалася. Хоча танкові снаряди проходили наскрізь, але стіна врятувала. Мій син був з гранатометом, він зайшов ззаду, з тилу, і підбив одну БМП. З неї почав вискакувати екіпаж, він ще застрелив одного (руського) з екіпажу, який підповз до забору. Той так і лежав там, поки не забрали.

Далі поранили близько 10 чоловік. Ті, які були за парканом, відступали по Нафтовиків, а ті, які стояли з правої сторони, ближче до воріт нафтозаводу, відступали через нафтозавод. Там 13 чоловік було. Відходили з командиром батальйону. Вони заховали зброю. Ті, хто відступав по Нафтовиків разом із моїми, заховали зброю в підвалі сільгоспінституту, а інші – на нафтозаводі, бо руські їх переслідували. Вони підходили, обшукували наших загиблих, брали

мобільні телефони й дивилися номери командирів. Набирали й питали: «Ви де?» – «На нафтозаводі». «А де конкретно?» А він так трошки не зорієнтувався (заступник начальника штабу) і до Ольги Грінченко каже: «На телефон, ти краще місцевість знаєш, зорієнтуй, бо я з Олександрівки». Вона взяла, почула розмову, вимкнула телефон і каже: «Це не наші бійці. Це руські, бо вимова кацапська». І їм не відповіла. Вони кажуть: «Підійдіть туди, ми зараз під'їдемо й вас заберемо». А вона говорить: «Це кацапи», і не схотіла далі розмовляти.

Так вони відступали на Чорнобаївку. Чорнобаївку не могли пройти, бо там ішла велика колона. Якраз сніг ішов, вони проскочили дорогу. Було їх 13 чоловік. Автомати вони зарили на нафтозаводі, 8 штук; військові квитки – теж. У дівчат були військові квитки у речмишках. Пішли на Музиківку з дівчатами. Там пробули 2 тижні, потім тільки повиходили. У квітні Микола Мисюк (учасник АТО) приїхав на нафтозавод. Уявляєте? З Музиківки. Він у школі охоронцем працює зараз. Приїхав, забрав 8 автоматів, військові квитки й завіз собі в Музиківку. Ще й партизанів з цими автоматами. Потім, коли прийшли наші, він віддав автомати і військові квитки 59-й бригаді (усіх цих військових квитків досі немає). І не побоявся в оточенні, у квітні забрати й вивезти автомати.

Ч.О.: *Ваш син живим залишився?*

К.К.: Так. Живий залишився. Теж контузило, не чує на одне вухо. Працює зараз у бельгійській фірмі «Лікарі без кордонів» волонтером, надає допомогу. Він перед цим працював у Білозерці, потім – у Херсоні – там, де медики-фізіотерапевти, реабілітологи. Він надає допомогу пораненим, які залишилися без рук і без ніг, бере з койки і вчить ходити. Реабілітацією займається. У Черкасах зараз, у бельгійській фірмі волонтер. Після оточення пішов у військкомат, та його списали. Не підходить для подальшої служби. За станом здоров'я списали. Так він волонтерить. Він закінчив наш медичний факультет педінституту, магістр.

Ч.О.: *Ви в Херсоні до кінця окупації були?*

К.К.: Так. Бо наші списки здали. Нікуди не вийти. Мої документи забрали, військкомат здав, заховали їх знайшли. Забрали руські. Вони вивезли всі документи в цей самий ліцей. У ліцеї, де ми

воювали, у підвалі я знайшов усі документи – вже після звільнення, місяці через два. Шукав наші автомати, а знайшов ці документи – цілих дві машини. Усі особові справи: руські їх усі передивлялися, витягували все, що треба й що не треба. Я повідомив у військкомат, звідти приїхали й забрали документи. На блокпостах меншого сина зупиняли, питали: «Де батько? Де брат?» Він говорив, що вони виїхали в Київ ще в 2017 році – і все. Писав пояснювальні. І всіх інших ТРОВців на блокпостах ловили. Скрізь були наші прізвиська на блокпостах. До мене приходили на квартиру в місті двічі. Там домуправи сказала, що я виписався у 2020 році, показала документи. Вони повірили. Обшуки не робили. А до будинку в Білозерці тричі приходили. Першого разу все обшукали: і підвал, і горище. На другий раз мене шукали. Те ж саме. Коли прийшли втретє, то не знайшли мене. Забрали все, що вставляється в розетку, всі болгарки... Оце все вони поклали в мій автомобіль «Дачія» і забрали із собою. Окрім пральної машинки – не змогли просто підняти, вона дуже важка. Що захотіли, те й вивезли.

Ч.О.: *Якщо маєте доповнення того, що не увійшло до попередніх питань, маєте можливість вільно висловитись і доповнити.*

К.К.: Тут ще таке питання залишилося. Коли нас звільнили, ми писали заяви. Кожен солдат писав, кожен офіцер: «Прошу відновити мене на службі. Хочу далі продовжувати службу». Нам дали відповіді: «Ми вас не знаємо. Ви – ніхто. Ваші документи знищені при окупації. Ми вас не визнаємо». Нас ніхто не визнає. Нікого із загиблих, поранених. Нікого з тих, хто вилікувався. Нікого не відзначили. Нікому ні медальки, ні ордена, ні гривні до сих пір не виділили. І до сих пір не визнали. Військкомати так само відписались. У всі військкомати звертаємося, так вони: «Ми не знаємо, де знаходиться частина», хоча призивають людей. Я знаю, де вони розташовані. Це на їхній совісті. І так само військова частина НЕ ВИЗНАЛА. Нікого. Визнали: «Так, проходив або з 24 або з 26 лютого. Загинув 1 березня». І все. Інші документи: речовий атестат, продовольчий, грошовий, наказ на зарахування, наказ на виключення, наказ на ведення бою, наказ про підсумки бою – усе знищено. І все. І ніхто не відновлює. Хоча, згідно з положенням 333-го наказу за 2015 рік (а зараз 280-го 2022 року), якщо документи знищено або загублено,

військова частина негайно їх відновлює. Але ніхто їх не відновлює. Не хочуть відновлювати – і все.

Тільки зазначте, що жоден ТРОВець не здався! Потім нас вилувлювали – багато повиловили. Командира зловили, його здали начальник кадрів із командиром бригади. Підставили його. Йому дали чужий фейковий паспорт для картинки і пропаганди. Просто забрали його жінку й дочку, і він боявся, щоб їм нічого не зробили. А от ті, хто його здав, і далі служать. Він казав так: «Я тримав зв'язок тільки з начальником кадрів і командиром, і вони мені призначили зустріч. Я прийшов туди, і мене там руські вже чекали». Говорить: «Мене вже чекали. А вони не прийшли. Вони мене просто підставили».

І другу дівчину з чоловіком теж зловили, і Горба теж зловили й катували. Там катували багатьох, багато ловили ТРОВців.

Ч.О.: *Дуже Дякую вам за розмову!*

«Дуже було незрозуміло, не стикалися в житті з такими пораненнями»

Колісник Віктор Вікторович,

завідувач відділення функціональної діагностики та ультразвукової діагностики міської лікарні м. Херсон
1966 року народження, мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записане 08 липня 2023 р. дистанційно у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Який термін Ви провели в окупації?*

Колісник Віктор Вікторович (далі – К.В.): В окупації провели з дружиною чотири місяці, потім виїхали до доньки в Варшаву.

Ч.О.: *Розкажіть про Ваше життя до 24 лютого 2022 р.*

К.В.: Так, ми працювали в міській лікарні. Я лікар, заввідділення, дружина теж лікар. Все було добре, працювали. Було ще й інше навантаження: Дитяча тенісна школа «Вікторія», де був її керівником, займав ще посаду голови відокремленого підрозділу тенісу України в Херсонській області. Ну так. Так і жили.

Ч.О.: *Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?*

К.В.: Дивіться. О 6-й годині зателефонувала нам наша медична сестра з відділення, її чоловік поліцейський, і сказала, що почалася війна. Ну, звичайно, ми з дружиною о 7-й ранку стрибнули у машину і поїхали до лікарні, але вже чути були вибухи десь далеко, і, звичайно, стрес, шок, ніхто не розуміє, що відбувається, і потім майже півтора місяця прожили в лікарні, бо було і страшно, не було кому працювати, і тому працювали, але жили в лікарні перші півтора місяці війни.

Ч.О.: *Що з Вами відбувалося до 1 березня 2022 року?*

К.В.: Дивіться, була, в принципі, звичайна праця, але вже до 1 березня почали поступати поранені, і поранені військові наші, тому що ми найближче знаходилися до Антонівського моста. Були

і тероборонівці, були і звичайні вже військові. Тяжкі хворі, тяжкі поранення, і привозили їх до нас. Тому надавали допомогу, і цивільним теж звичайно. Так. Дуже було незрозуміло, не стикалися в житті з такими пораненнями... Це була.... Треба було опанувати все по-іншому. Розуміли, що вони вже в місті, 1 березня. Звичайно, що військових поранених провели як цивільних. Ховали, переховували їх. Ну, якось так.

Ч.О.: *Як Ви провели 1 березня 2022 року?*

К.В.: Це вперше, коли ми їх побачили в місті. Дивіться, лікарня знаходиться в місці, яке було поруч із місцем їх вторгнення, тому бачили вже їх техніку, яка рушила дорогою вздовж лікарні. Дуже було якось страшно і не зрозуміло. Самі були в лікарні. Весь час були в лікарні.

Ч.О.: *Швидка допомога працювала?*

К.В.: Так, звичайно, працювала. Швидка працювала в штатному режимі. Але були вже деякі проблеми зі зв'язком. Лікарня також працювала у штатному режимі. Швидка привозила до нас поранених. Також були і звичайні хворі, адже хвороби теж ніхто не скасовував. Ми маємо міський Центр серця, ми маємо відділення гінекології і хірургії, урології та інші відділення, і тому всі хворі з 15 години дня взагалі всі у нас були, і додалися вже поранені. Також були цивільні поранені. Це була велика трагедія, коли ми побачили вже і цивільних поранених.

Ч.О.: *Ви до себе додому забирали когось із поранених військових?*

К.В.: Ні, ми з дружиною нікого не забирали, бо, я ж кажу, ми майже 3–4 тижні не приїжджали додому, там не були. Ми були у лікарні і працювали в режимі нон-стоп 24 години, тому ми поранених військових ховали у лікарні. Важкі поранені були в хірургії, в інших відділеннях, і ми мали на території лікарні бомбосховища на триста осіб. Звичайно, всі люди прибігли, ми їх прихистили там, і ще ховали більш-менш по здоров'ю поранених в бомбосховищі лікарні.

Ч.О.: *Ви брали участь у проукраїнських мітингах?*

К.В.: Ні, ми не виходили туди. Ми розуміли, що це може бути небезпечно. Страх був, що не буде кому працювати. Якось так ми вирішили у лікарні. Тому ми були на роботі.

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

Ч.О.: *Постраждалих з мітингів до Вашої лікарні привозили?*

К.В.: Так, звичайно, вони були у нас. Дуже важка була жінка з розривом легенів, яка постраждала, як зараз пам'ятаю. Були з вибуховими травмами, були травми судин і ніг, травми живота. Вони були у нас. Так.

Ч.О.: *Коли приймали, як реєстрували?*

К.В.: Зі справжніми прізвищами, тому що інколи приїздили ще рашисти озброєні і питали, де вони, що вони. В нашій лікарні цивільні були по справжній реєстрації, а військові, звичайно, були за іншими прізвищами.

Ч.О.: *Чи допомагали Вам волонтери із медикаментами?*

К.В.: Дивіться. З ліками просто була катастрофа, і, напевно, два тижні деякий запас свій був, як у лікарні, а потім був провал. Нам не давали нічого, але потрохи-потрохи волонтери нам все везли, і якось стабілізувалось, але майже місяць це була катастрофа. Ліків немає. Не було чим лікувати хворих, майже не було, і аптеки були зачинені, були порожні. На той час були руки лікарів, голова лікарів і, як кажуть, Божа допомога, але з ліками була дуже велика проблема. А потім потрохи. Розумієте, волонтери везли все, що могли, але вони теж були обмежені в допомозі, тому перший місяць, мабуть, навіть трохи більше, були дуже великі проблеми. Складно було з ліками.

Ч.О.: *Окупанти Вас мобілізували до роботи?*

К.В.: Ні. Нє, нє, нє. Нас не чіпали, ми не були. Ось якось перший місяць вони до нас взагалі не приходили. Ну, так було. Приходили, бряцкали своєю зброєю. Так ось. Але лікарів, медичних сестер якось нас не чіпали. Але всі розуміли, що в нас немає військових. Ми всім казали, що в нас військових поранених немає. Якось не до нас було ще. Вони нас не чіпали.

Ч.О.: *У чому полягав Ваш особистий досвід організації побуту?*

К.В.: Побут був такий. У нас в лікарні є харчовий блок, були наші хворі – ми їх годували. Ви розумієте, що це була якась їжа, це суп тощо, але ми прийняли 300 цивільних. Було холодно, і люди не мали їжі, люди не мали води, і дуже багато було дітей. Найменша дитина була 5 місяців, потім з'явилась дитина, якій було три місяці,

і ми годували цих людей у бомбосховищі. Наш харчоблок їх годував. Готували, але через деякий час почали нам волонтери привозити картоплю, овочі, крупи, хліб. Це були гарячі страви, вода була, три рази на добу ми харчувались, воду теж давали, і 24 години обслуговували їх як хворих. Ми ж швидкої допомоги лікарня, якщо були якісь питання по здоров'ю, то йшли у приймальне відділення, це майже 200 метрів, і надавали допомогу. Дуже багато було питань щодо хвороб, які загострилися через стрес, і з дітьми дуже було погано. У нас там мешкали літні люди, діти, мами, тати, собаки, коти. Якось так.

Вживали всі разом. Багато було людей, які вже не мали домівок, з Антонівки, Кіндійки, але були й ті, які були поруч, але дуже боялися, особливо з дітьми, тому всі вони були у нас. Звичайно, були атошники, яких вже шукали. Вони самі себе організували дуже добре, але медичне забезпечення і їжа майже місяць була за лікарнею. Взагалі у нас було до 20 червня і як бомбосховище, і як притулок для цих людей. Мали ще підвал дитячої лікарні, підвал у пологовому відділенні і підвал в стаціонарному корпусі шестиповерховому. Так, там теж були люди.

Ч.О.: *У якому ці бомбосховища були стані?*

К.В.: Дивіться. Основне бомбосховище, яке знаходилось на території лікарні, але воно окреме. Йому багато років, але воно майже в ідеальному стані було, бо ми були підготовленими. Я займався цією проблемою. Так вирішила лікарня колись, тому водопостачання, водовідведення, повітря – все це було. Працювала вся електрика: волога була дуже, тому що все-таки холодно було. Лютий, березень... таке, але нічого. Ліжка були, білизна була. Якось нічого. Люди були дуже вдячні, що вони там були, і побут там був налагоджений. У дитячій поліклініці теж добрий підвал, сухий; там дуже багато було з дітьми. Ми ж працювали ще й як лікарня. Ви ж розумієте, там були і породілля, і діти, в пологовому будинку теж спускали хворих, які були в стаціонарному корпусі. В нас із дружиною, мабуть, десь 15 осіб жили в підвалі в поліклініці. Тобто працювали, піднімались там, крутили, вертели, пігулки фасували, готували перев'язочний матеріал для операційних. Так наші вечора і ночі проходили, а вдень працювали. Якщо треба, привезли когось, то йшли в стаціонарний корпус надавали допомогу. Якось так.

Ч.О.: *Як відбувалась організація роботи? Чи багато колег виїхало? Чи постійно отримували зарплату?*

К.В.: Так. Із заробітною платнею проблем не було. Багато виїхало медичних сестер і лікарів, у яких були дуже маленькі діти. Тобто ця вимушена евакуація на порятунок життя свого і дітей. У багатьох медичних працівників були чоловіки військові, поліцейські, ТРОшники, до них додому приходили. Багато історій. Тому теж поїхали десь вже у середині березня, в квітні і далі, далі, далі, далі. На сьогодні, мабуть, десь біля 50% працівників від того, що було на початок війни.

Ч.О.: *За період окупації Ви спілкувались із окупантами?*

К.В.: Звичайно, так. Звичайно, спілкувались, бо керівна посада. По-різному було, по-різному було. Вони спілкувались із генеральним директором. На початку ще медичний директор була, з лікарями спілкувались. Таке. Погрози, погрози, ми прийдемо, ми тут назавжди. Таке. Потім, звичайно, не все зрозуміло з генеральним директором було. Потім вони вже ховались в одному з відділень лікарні. Вимагали підписувати заяви на вихід із лікарні української до російської лікарні. Але... Таке.

Сімки телефонні роздавали, але в нашій лікарні майже ніхто не написав ці заяви. Майже. Скажімо так. Дехто. Але в цих людей, ми знали, їх проросійську позицію. Таке. Так вони себе почували. Але майже 90% мали проукраїнську позицію, і ніхто нічого не написав. Коли вже вирушили в липні отримати російську зарплату – привозили налом її, і деякий час був такий супротив. Потім всі зрозуміли, що буде дуже... Колектив майже 80% жінки. Тоді вже вирішили так: брати ці російські кошти, але... і українську отримували, щоб вижити, бо сказали, що не отримаєте в руки, будете на підвалі в фсб. Тому ці фантики брали, але не більш того.

Ч.О.: *Окупанти зарплати видавали в гривні чи в рублях?*

К.В.: Ми отримували зарплату українську в нашій валюті, але дуже складно було зняти в банкоматах. Майже ніхто, нічого не працювало. Потім з'явилися хлопаки, які обналічували ці кошти за якийсь відсоток. Ми були вдячні. Це наші хлопаки. Люди мали можливість, бо купували продукти і ліки теж на ринку. Тільки так. У банкоматах майже ніхто не міг зняти. Їх вже не було, і коштів там не було, ліків не було в аптеках. Тому складно було. Тому не. Рашисти привозили кошти тільки налом, чемоданом свої.

Ч.О.: *У чому полягав Ваш досвід життя під час інформаційної блокади?*

К.В.: Не було зв'язку ніякого, тому майже, тому, я ж кажу, жили всі в лікарні. По сім-картам по рашистським дехто брав, щоб був якийсь зв'язок. Ми мали зв'язок дротовий у лікарні, тому роздавали потихеньку вайфай. Так ми з донькою спілкувались. Була точка, до якої ми могли підійти і сказати, що ми живі. Не було зв'язку. Дома не було інтернету, в лікарні не було інтернету, і шукали по місту. Сказали там, що є біля такої вулиці, біля такого дерева можна щось зловити. Зловили, поспілкувались. Отак це дуже погано, і швидко возила як возила, ніхто не розумів, що робити, як привезуть хворого. Так, дуже складно. Комунікація між лікарями проблемна була. Якщо потрібно було когось привезти з дому, посилали машину і везли вже «наобум».

Ч.О.: *Окупанти змушували лікувати своїх поранених?*

К.В.: До нас пару раз привозили, а в цілому – ні. Вони, мабуть, боялися. Але ні, у нас ні. Ми знаємо, де їх шпиталі були по місту. До нас в лікарню своїх поранених військових вони не привозили. Кілька разів привозили, ніби проїжджаючи повз, але в нас – ні, в лікарні не було.

Ч.О.: *За період окупації Ви відчували зміни в часі і просторі?*

К.В.: Звичайно. День сурка був. Коли ми вже приїхали додому, сіли в машину, бо з паливом були проблеми, мені друзі привезли дві каністри бензину, щоб я міг їздити, поруч живу з лікарнею. А так було: дім, праця, дім. Все. Ми ні, не пересувалися. Але тільки, щоб продукти якісь купити, але це все було поруч із лікарнею, бо було дуже страшно. Кілька разів із дружиною виїжджали, бо треба було знайти ліки для себе, зустрілись з ними. Зброя наведена, посмішка на бурятських обличчях. Тому ні, ми не пересувалися. Тільки дім, лікарня, дім. Щодо моєї сім'ї. Так і всі інші, але ми поруч із лікарнею жили. Ті, хто далі, дуже складно було психологічно доїхати до лікарні і, звісно, з роботи.

Ч.О.: *До колег, які перейшли працювати на бік окупантів, у Вас змінилось ставлення?*

К.В.: Звичайно. Дякую Богу, що їх вже немає в лікарні. Вони майже всі виїхали на той берег. Знаємо поіменно, але залишилися

ті, хто, знаєте, поміняв шапку. Звичайно, вони ще є. Вони мали таку проросійську позицію, але вони залишилися в лікарні і працюють, але й багато хто виїхав. Слава Богу, вони вже не з нами, вони вже там. Маємо надію, що поїдуть далі.

Ч.О.: *На Вашу думку, ті, хто перейшов на інший бік, мають нести відповідальність?*

К.В.: Моє ставлення. Так, звичайно. Я розумію – я лікар, дружина лікар, наставили зброю – треба лікувати. Це так. Але коли мозок рашистський і люди з прапорами ходили танцювали на попадах, і дякували Боженькі, і цьому виродку путіну за те, що він прийшов. То ні. Звичайно, ні. Вони повинні. повинні. Моя думка така. Стійка. По-ви-нні!

Ч.О.: *У Вас склався образ окупантів?*

К.В.: Звичайно, це нелюди. Це, по-перше. По-друге, люди обмежені в мозоку, в інтелекті. Якось таке. Недолюди. Я не розумію, взагалі. Ви ж розумієте, люди мали багато дач, а прийшли ті, хто не розумів, що таке «уборна», що таке гаряча вода, що таке асфальт, тощо. Я розумію, для мене росія була... це так. Це москва і пітер, а все інше – це дрімучий ліс, так і було. Звичайно, мабуть, вони своїх столичних не трогали на війну, до нас не привели, а ті, кого привели, того привели. Водка, семечкі – і все. Це рашка. Вона була, є, така і буде. Маю надію, що не буде.

Ч.О.: *Вас заарештовували?*

К.В.: Ні, мене не тримали, мене не чіпали, дружину не чіпали. Була в нас дуже проукраїнська позиція, як і лікаря, як і по іншим спрямуванням. Тому так. Вітаннячка передавали. Друзів мав і маю, слава Богу, з органів, родичів тому. Це колись буде окрема тема, коли закінчиться війна. Коли ми вже не могли забезпечити собі безпеку, то 19 червня вже треба було їхати. Це було дуже треш.

Ч.О.: *Окупанти Вашу лікарню не грабували?*

К.В.: Дивіться, наш генеральний директор, коли він все-таки прийняв рішення в жовтні виїхати на той берег. Він у нас і депутат був раніше, але в останніх каденціях не був. У мене до нього як до лікаря питань не було, як до керівника, але як людина думаю, що слабка. Слабка. Тому і прийняла рішення виїхати, і на той час, коли він виї-

хав, у нас забрали тільки дві автівки. А так у нас в лікарні обладнання, ліки не чіпали. Маю на увазі нашу лікарню. В інших лікарнях так, знаю, що трапилось. І обласний онкологічний диспансер, і інші лікарні, обласну. Там все. Все, що можна, забрали. Теж питання, чому в нас не забрали? Але. Так склалося. Нам, мабуть, пощастило.

Ч.О.: *У чому полягала Ваша мотивація виїхати з окупації?*

К.В.: Безпека за життя. Я така людина, хоч і чоловік, але маю дружину, доньку, і психологічний стан у дружини був вже такий... Розуміли, що за мною прийдуть, і тому...

Ч.О.: *У чому полягав Ваш досвід виїзду із окупації?*

К.В.: Відбувалось це так. Ми знайшли перевізника. Звичайно, ми могли виїхати тільки через Крим. Підготовка була така дуже ретельна. Я маю на увазі за гаджетами. Все, що можна, там почистили. Сіли на автобус, приїхали, майже до трусів розділи на Антоновському мості. Чоловіків. Жінок не тримали. Якось так. Ніяких питань до мене не було, але я казав, що я лікар. І, коли вже приїхали в Армянськ, були в автобусі молоді хлопаки, жінок якось пропустили, ми з дружиною теж зайшли, і там задавали питання: «Чому їдете?». Сказали, що ми лікарі, планова відпустка, їдемо до дитини, яка мала громадянство Польщі, до онуки. Потім спитали: «Коли повернетесь?». Ми сказали, що повернемось за 24 дні, і якось одразу мені дали зелений квиток. Лікар. Ось мене пропустили. До мене не було питань. Ті, хто їхав поруч, майже 12–14 годин ми їх потім чекали, молодих хлопців. Допити, допити, допити, допити.

Так, було чотири доби, ми їхали, було складно, але проїхали і на кордоні вже рашки з Литвою теж було дуже так напружено, але теж пропустили. В туалет не давали виходити. Особливо складно було на кордоні рашки з Литвою. Там поле, багато літніх людей, взагалі нічого немає. Дощ, комари і просто ходять, курять і посміхаються. Так і в Україні було. Там 10 чоловік взяли, завели і почали. І одна жінка ледь в буцигарні не опинилась. Її спитали: «Чого ви їдете?». Їй, мабуть, було до 40 років, дитині-дівчинці було десь 12 років. Вона сказала: «Їду з окупації». Їм просто розірвало мозок. Одразу фсб, яка окупація? Ми ж «асвабадітелі», ми ж приїхали вас визволяти, а ви кажете окупація. Теж пощастило. З нею поспілкувалися, але теж її відпустили, і вона проїхала в Європу. Також і гаджети

перевіряли спеціальними пристроями. Але в нас – ні, але в інших – так. Перевіряли, перевіряли. І вже 22 зранку ми були у Варшаві.

Ч.О.: *Як психологічно Ви перенесли окупацію?*

К.В.: Дуже складно. Голова стала сива. Ну, складно, складно. Головні емоції – це лють, страх. Ще я така людина, що не міг забезпечити безпеку дружині. Оце мені розривало мозок, і зрозуміли, що ми не витримаємо так, тому ми як лікарі призначили собі ліки, антидеприсанти. І це нам допомогло, бо було тяжко, тяжко.

Ч.О.: *Коли виїхали, слідували за новинами із Херсона?*

К.В.: Звичайно, нон-стоп на телефоні, спілкування з тими, хто залишився.

Ч.О.: *Ви не замислювалися над причинами початку повномасштабного вторгнення?*

К.В.: Та, розумієте. Звичайно, тут багато чого можна казати, задрість у людей, ми потім, так зрозуміли. Ні, він хвора людина. Він хвора людина, я як лікар кажу: «Він хвора істота, яка от така є: “Я цар всея русі всього миру”». Ні, ну хвора людина з імперією своєю комуняцкою.

Ч.О.: *Не стикалися в окупації із російською пропагандою?*

К.В.: Ні, звичайно, нон-стоп. У нас є кабельне телебачення, у нас стояла тарілка, вони її не могли заглушити. У нас завжди працював єдиний прямий канал. А люди, особливо вікові, літні люди, в яких було звичайне телебачення, тюнери стояли, вони, коли ліквідували вежу нашу, то вже так. А люди, звичайно, сумніви були у людей. Які? Як буде? Чому буде? Назавжди прийшли – не назавжди прийшли? Ну так. Дуже людям було тяжко розуміти реалії. Так, спілкувались, доводили позицію, що все буде гаразд, все буде добре, Україна – це назавжди тощо, але у людей вже були сумніви. Інформації не було української ніякої, а той, хто не мав доступу до інтернету, не було кабельного телебачення. Було. Було. У літніх людей дуже багато було. У лікарів на прийомах були, то запитували: «А скажіть там, а скажіть?». Все розказували, як могли. Але. Але.

Ч.О.: *В період окупації зіграла у Вашому житті роль церква?*

К.В.: Ой, ой, ой. Ну дивіться, я і дружина, ми не ходимо до церкви, але за життя спілкувалися, але мені, мабуть, пощастило у житті, що

я спілкувався зі священниками з української церкви. Звичайно, були ті, які російські, з пагонами під рясою. Але ми просили Бога, ми просили Бога. Це головне було.

Ч.О.: *Як у херсонця, яке у Вас ставлення до культурного пограбування міста?*

К.В.: Не, ну це ж варвари, ви ж розумієте. Ще знайомих знаю, дуже близьких знайомих, журналістів, працівників музеїв, і краєзнавчого, і художнього музею знаю директрису. Це просто, ну варвари... не. Це ми повинні всю спадщину забрати назад. Це наш код генетичний. Тому воно потрібно все бути вдома.

Ч.О.: *Не чули в новинах про проведення псевдореферендуму? Замислювались над причинами його проведення?*

К.В.: Та ні, навіщо. Придумали ото. По-перше, там нікого не було. Я розумію, що літні люди були. Я бачив цих завезених матрешок і їх завезених чоловіків під алкоголем зовнішньо. Але не, не, не, я не розумію для чого. Це так, мабуть, потрібно було для себе, але не для нас. Але людей майже не було. Так ото окремо зняли картинку. Мабуть, для світу. Легалізація Херсона як губернії російській. Тільки так, але не розумію на що. Людей там майже не було, майже не було.

Ч.О.: *Як Ви зустріли новину про звільнення Херсона?*

К.В.: Дивіться. Я така людина, що ми вже десь 10 листопада з дружиною отримали вісточку від друзів і від військових, що вже. Вже так. Що вже відбувається, і що наші вже в місті. Звичайно, зателефонували своїм знайомим родичам, що ми вже впевнені, що о 20-й годині 10 листопада вже наші були в місті. А 11 вже було свято, коли вже отримали – ТАК. Скажімо так, десь на 20.00 10 листопада ми мали звісточку вже про те, що вже все добре, а 11 листопада – то вже свято.

Ч.О.: *Ви можете зараз сказати, з чим у Вас асоціюється окупація?*

К.В.: Було страшно за життя, до того ж я так, а дружина, то зрозуміло. Оця лють, страх, невідомість, і віра в майбутнє. Взагалі, віра була стійка. У мене нічого не змінилося. Я розумів, що все буде добре, що світ нас не кине, оце було головне, що давало таке почуття, що все буде добре. Я так розумів.

Ч.О.: *Що найбільше Вам запам'яталось в окупації?*

К.В.: Як лікаря – відсутність ліків, незмога допомогти хворим. Ще раз підкреслюю: мали тільки руки, голови, але 80% лікування хворого – це ліки. І ти розумієш, що операцію зробив, надав допомогу, а лікувати немає чим. Не було ліків. Якась у них така пуля була розривна. Пігулки можна було купити хворим і нам. Ми купували на ринках, але вони не давали доступу до ампульних препаратів, розчинам і розчинам для крапельниць. Вони казали, що щось там буде, але пігулкою не завжди вилікуєш хворого, а ми ж лікарня швидкої допомоги, у нас звичайно хворі тяжкі, яким потрібно і операцію зробити, але ж і до, і після операції потрібне лікування. І це була така катастрофа, що ми є, а ми не можемо надати ліки, це мені просто розривало мозок. І дуже було погано з продуктами харчування. У попередню війну, коли не було хліба. Ось його взагалі не було. Потім знайшлись із чогось, ось сирій-сирій, але було. Яюсь так. Нічого, це таке. Але хвала волонтерам, все налагодилось. Далі було краще.

Ч.О.: *Місцева влада допомагала з ліками?*

К.В.: На початку волонтери. Волонтери, волонтери і волонтери. Крапка. Я в опозиції. До будь-якої влади, але я розумію їх, що в них не було, мабуть, змоги завезти ліки. Я розумію, це так. Але питань виникло потім ще багато, багато, багато. Але волонтери нам надали допомогу.

Знаєте, в суспільстві ставлення таке, хто виїхав, хто не виїхав. Я занурився в тему. Для мене – це вимушена евакуація, але інші рятували своє життя, рятували життя дітям, літнім батькам. Тобто це по-різному, у кожного своя війна, тому ставлення завжди повинно бути таке. У кожного своя окрема психіка, окремий стан батьків, літніх людей, які потребували допомоги. Знаю дуже багато жінок, які виїхали під тиском рашитської навали, бо мали своїх чоловіків військових, поліцейських, тероборонівців, до них приходили і катували тощо. І потім за іншими документами, хвала Богу і військовим, їх вивезли. Вони своє життя зберегли. Це – головне. Тому ще раз до суспільства найважливіше: у кожного своя війна. Головне, щоб Україна була в серці, головне, щоб всі були живі, особливо діти.

Ч.О.: *Чи будуть у Вас прогнози щодо завершення війни?*

К.В.: Звичайно, вона поруч, але я всім кажу, коли питають мене на роботі: «Вікторович, коли?». Кажу: «Ми повинні пам'ятати: тим, хто в окопі, набагато важче, ніж нам. Ми витримаємо». Всі разом до перемоги. Перемога загальна. Перемога кожного на своїй ділянці фронту. Тому всі працюємо на перемогу, все буде добре, але моє відчуття, як я кажу: «Пігулка. Незабаром, дуже незабаром, але зберігаємо тишу. Все буде гаразд».

І ще хочу додати, що з першого дня і донині наша лікарня надає допомогу всім на дуже високому рівні. Це було і є головне. Жодного дня пацієнти не були без допомоги. Обіймаємо. Бережіть себе. Слава Україні!!!

Ч.О.: *Дуже дякую Вам за розмову!*

*«Як казали римляни, хочеш миру – готуйся до війни.
Ми, на жаль, настільки звикли до миру,
що перестали готуватися до війни, і, напевно,
зараз йде розплата за таке забуття»*

Костючков Сергій Карпович,

завідувач кафедри філософії, соціології та соціальної роботи
Херсонського державного університету
1963 року народження, мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записане 03 серпня 2023 р. у форматі ZOOM-конференції Черемісінім
Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Який термін Ви провели в окупації?

Костючков Сергій Карпович (далі – К.С.): В окупації я був повний, так би мовити строк, якщо можна так казати – від першого до останнього дня, тобто від 24 лютого до дня звільнення абсолютно, без будь-яких перерв був постійно в Херсоні.

23 лютого ще провів пари в університеті для заочників і пам'ятаю, що мені так врізалась в пам'ять, що у нас була пара з політології, і ключове питання таке, яке стояло перед здобувачами, в мене всі питали, буде війна чи ні? У мене була впевненість, що такої гарячої війни, гарячої фази не буде. Але, на жаль, я помилився, так як і помилилося багато хто в Україні, недооцінили підступності нашого сусіда. І вже 24, я мешкаю на Шуменському, вранці я побачив клуби диму над військовою частиною Чорнобаївки. Посипалися дзвінки від знайомих, в тому числі від військових, про те, що почалося повномасштабне вторгнення російських військ. Перша реакція – розгубленість. Друга – думка, що робити і як діяти так, щоб принести максимальну користь суспільству. Це перші такі були враження.

Що буде далі? Думки про втечу не було.

Ч.О.: Як Ви провели 24 лютого 2022 року?

К.С.: Як я вже сказав, 23 лютого я провів пари, ще ми тоді працювали в реальному режимі в офлайн в п'ятому корпусі. В мене була друга зміна. Прийшов додому, почитав. До речі, що мені врізалось в пам'ять, були вітання від колишніх моїх товаришів по службі, саме з російської федерації привітання з днем радянської армії. Із наступаючим днем воїна-інтернаціоналіста 24 лютого. Іронія була в тому, що оці привітання сьогодні здаються таким нахабним глузуванням з того, що відбулося. І, дійсно, можливо, люди не знали, але така жорстка іронія в тому, що ще 24 лютого я від них отримувал привітання. Писали буквально так мовою оригіналу: «Ну что, поздравляем, теперь мы ближе стали». Оце буквально цитую те, що писали, тіпа там: «Скоро встретимся» і так далі. Це для мене було дуже образливо, і я перервав з тих пір усі стосунки з тими людьми, з якими був і в Таджикистані, і на афганському кордоні, і на іранському кордоні в 1982, коли була дуже гаряча фаза ірано-іракської війни. До речі, я звідти з того моменту вже отримав статус учасника бойових дій. І потім в Афганістан 22 місяці люди, яких я завжди поважав, сьогодні для мене просто не існує. Вони залишилися десь там, навіть не в пам'яті, а просто в якомусь небутті.

Зрозуміло, з яких причин, а 24 лютого я як дисциплінований викладач зателефонував деканові Ірині Василівні і спитав: «Що робити? Йти на пари? Чи взагалі, який алгоритм дій?». І вона відповіла, що знаходьтесь вдома і чекайте подальших повідомлень. Отак мені запам'яталося 24 число лютого. Я вийшов на вулицю, пройшовся по району і побачив, дійсно, перші прояви якоїсь такої розгубленості людей, нерозуміння ситуації, що трапилось, і ми всі пам'ятаємо, як це і одразу вимітання з магазинів усіх продуктів, і черги коло банкоматів. Тобто така ситуація була 24, мені саме запам'яталося таким станом невизначеності, тому що ніхто не знав, наскільки це довго, і ось, тобто якщо характеризувати цей день, це, скоріш, невизначеність.

І дефіцит інформації, дійсно, ми тоді мало було інформації як такої, якщо я не помиляюсь, місцеве телебачення вже нічого нам не демонструвало. Радіо було дуже скупим на повідомлення, тому певна, була певна розгубленість.

25 лютого і, мені здається, чи 26 лютого, з початку вже нового тижня я пішов до військкомату, але військкомат вже був зачинений, я пішов, бо в мене є мобілізаційний припис, але він так у мене

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

залишився незатребуваним, тобто він досі в мене зберігається, але військкомат був зачинений. Розповідали про черги бажаних, але я їх не бачив, чесно кажу, може, вони були в перший день, але я черг не бачив. Бачив зачинені двері, потім ми знаємо, що там вже через декілька днів були окупаційні війська. Це такі враження 24–25 лютого.

Ч.О.: *Ви мали досвід перебування в бомбосховищах?*

К.С.: Бомбосховище у нас організували трішки згодом. Це не спеціалізоване бомбосховище, це – підвал багатопверхівки. Більш того, якось так склалося, що чомусь мене всі почали вважати колишнім військовцем, і голова ОСББ мені дала ключі для того, щоб я керував цим підвалом. І потім я декілька тижнів дійсно відкривав, запускав туди людей після того, як закінчувалася повітряна тривога. Чесно кажучи, приходилося ще його і до ладу приводити, тому що люди там, на жаль, кидали свої продукти життєдіяльності, свої речі, які не потрібні. Потім, коли вже людей стало мало, я перестав користуватися бомбосховищем, хоча, дійсно, було дуже і дуже небезпечно. Достатньо сказати, що той будинок, в якому я мешкаю, але він трішки згодом, вже у червні, вже після звільнення Херсонщини, був підданий ракетній атаці з боку лівого берега. І зараз у нас частина будинку непридатна для проживання людей, тобто люди виселені з частини будинку. Але тоді, дійсно, бомбосховище працювало, і воно, напевно, виконало свої функції.

Так, я користувався.

Ч.О.: *Як вдалося пережити 1 березня 2022 року?*

К.С.: 1 березня ми зібрали в місті ще, хто був ... Справа в тому, що я активіст громадської організації «Всеукраїнська спілка ветеранів Афганістану», херсонське відділення. Всім херсонцям відомо: у нас офіс розташований в центрі міста за діагностичним центром, це не секрет, але наразі організація не працює. Ми оголосили про саморозпуск в перші дні окупації, коли точніше, в перші дні, коли вже окупаційна влада почала активізувати свої дії, була пропозиція увійти в новостворену так звану організацію мовою оригіналу «воинское братство», яку очолив, на жаль, наш колишній товариш. Можу назвати його – Ігор Телегін, який потім був трішки так перевинований нашими партизанами. Відомий випадок. Він був тяжко

поранений вибухівкою на місці свого проживання у Таврійському мікрорайоні. Так, була нормальна людина, але потім щось трапилось, що він почав телефонувати і пропонувати нам увійти у цю новостворену організацію, але, наскільки я знаю, з моїх знайомих ніхто на цю пропозицію не пішов, і ми зібралися ще один раз на Котовського в офісі. Було прийнято рішення: припинити діяльність організації до звільнення Херсона, а зараз ми собі поставили мету дочекатися вже повної перемоги і тоді відновити діяльність організації з новими програмами.

Конкретно 1 березня особливо нічим не запам'яталося. Я зараз можу пам'ятати, і я про це розповідав вже, у нас паралельно з цими подіями у Бузковому сквері на іншому під'їзді до Шуменського, тобто з боку селища Комишани, де під'їзд до міста. Там єдина дорога, по якій могли проходити російські війська, і теж нас зібралося декілька людей, в тому числі декілька афганців. І ще серед таких добровольців я побачив свого колишнього учня по школі. І він запропонував, начебто з подачі керівництва тероборони, перекрити вулицю коло ДЮСШ 5. Перекрити дерев'яними піддонами і облили їх бензином для того, щоб у разі наближення російської техніки підпалити оцю барикаду, щоб не дати пройти. Ми збиралися декілька днів поспіль на кінцевій зупинці на Шуменському, але, коли вже реально виявилася небезпека того, що вони заходять і, як ми знаємо, зайняли будівлю обласного ліцею, було прийнято рішення таке колективне – розійтись по домівках. Я бачив особисто, що у хлопців були ємкості з запалювальною сумішшю, але навіть у когось була зброя. Куди це все поділось, я не знаю, і після цього більше от таких активних діяч я участі не приймав.

Ч.О.: *Як вдавалось організувати викладацьку роботу в цей період?*

К.С.: Дійсно, роботу в університеті ми не припиняли. Я буду казати конкретно про себе, хоча можу сміливо сказати і про інших наших викладачів, які залишилися працювати в ХДУ. Були складнощі. Були, чесно кажучи, побоювання виходити в зум. Побоювання не стільки за себе, а побоювання за здобувачів, які залишалися в Херсоні. Інтернет, в принципі, поки що був. Потім, коли вже почалися перебої з електрикою, стало складніше, але березень-квітень принаймні я пам'ятаю, що я виходив абсолютно на всі заняття,

проводив пари. Якщо не було світла, то «перенесли» на інший час. Так було складно, але робота не припинялася не на один день з усіма засобами перестороги, але робота проводилась. Я вважаю, що ми обрали правильний шлях, що не припинили діяльність. Хоча була така думка, що невже... ось ми припинимо.

Все було нормально, і університет організував нормальну роботу, і на факультеті було чітко організовано і розклад, і консультації. Тобто тут проблем не виникало у мене, як у викладача.

Ч.О.: Як Вам вдавалось організувати побут?

К.С.: Побут, напевно, це – найскладніша частина життя, крім постійного усвідомлення присутності ворога. Ми бачили, що він постійно, тобто виходячи на вулицю, ти постійно натикався на присутність оцих автомобілів, цих патрулів, людей з незрозумілими намірами, і виходячи на вулицю, тобто, чесно кажучи, не знав, повернешся чи ні, тому що, з одного боку, документ завжди з собою носив, тому що така, в принципі, звичка, в мене вона залишається і зараз, вона була і раніше, що документ, хоч будь-який постійно повинен бути.

Але, повертаючись до побуту, так найважче, безумовно, були перші дні. Це – березень, навіть не дні, напевно, і тижні, особливо важким, я пам'ятаю, був березень-квітень. У районі нашого будинку було дуже важко з водою. Декілька днів, в принципі, і взагалі неможливо було ніде взяти. Приходилося ходити з ємкостями до річки Кошової, але потім і туди припинили пускати, тому що окупанти на мосту через річку Кошову там, де залізничний міст, який веде на Острів, вони там облаштували свій блокпост, і підійти до води вже було практично неможливо. Оце мені запам'яталося дуже і дуже, дуже важкі оці дні. Це – здобування їжі, здобування води. Дуже було скрутно з медикаментами, оскільки в мене в Херсоні ще і батьки похилого віку, вони також постійно знаходились і давали мені такі доручення: треба ліки в аптеки, походи по аптеках, по місту ці пошуки. Так, дійсно, побут було організувати дуже, дуже, дуже важко. Тобто можу сказати так, що увесь вільний час, крім роботи, в зумі із здобувачами, то, напевно, це була діяльність, пов'язана із забезпеченням своєї родини, тобто постійні думки: де, що купити або взяти або, навіть, були думки обмінювати якісь цінності на продукти, тому що було, дійсно, таке, що магазини пусті. Виникали, на

жаль. Я спостерігав факти вже спекуляції, коли, наприклад, хліб по 50 і 100 гривень продавали. Так, дуже було важко організувати побут в цей період, я б особливо відзначив березень, напевно, квітень. Оці ці місяці. Тому що ще досить така зимова, прохолодна погода. І дуже, дуже було важко цей період.

Ч.О.: Ви пам'ятаєте ціни періоду окупації?

К.С.: Пам'ятаю тільки, що вони дуже і дуже зросли, надзвичайно зросли. Можу сказати, що по своєму району велика мережа великих магазинів припинила свою діяльність. Сільпо, АТБ не працювали, було декілька маленьких приватних магазинчиків, де хліб коштував на той період 46 або 48 гривень, і треба було ще встигнути і/або купляти з рук саморобний хліб. Про молочні продукти тут годі казати, їх було взагалі не знайти. Картоплю – ми використовували запас, який у нас був. Макаронні вироби, круп'яні вироби також десь в 3–5 разів зростали в своїй ціні. Ключове я пам'ятаю – хліб отака ціна. Я купував макаронні вироби, теж кілограмова пачка десь навіть доходила до 100–120 гривень. Це те, що в мене збереглося в пам'яті.

Ч.О.: Вам вдавалось зустрічатись із кримчанами, які приїздили в Херсон торгувати?

К.С.: Напевне, так. Я бачив виносну торгівлю з колес з автомобілів на Шуменському ринку. Справа в тому, що я дуже рідко виходив за межі свого мікрорайону, тому що, в принципі, окупація – це не найкращий час для того, щоб мандрувати містом. Тому що кожна зустріч з окупантом, з ворогом – це завжди неприємно подія. Тому так, по принципу менше бачиш – спокійніше себе почуваш, але приходилося і до батьків ходити в центр міста. Про те, що затримували декілька разів, я думаю, жоден херсонець цього не уникнув. Затримання із перевіркою документів або коли йдеш пішки, або у транспорті. Про це можна окремо казати. Щодо кримчан, так, були. Я пам'ятаю, були автомобілі і автомобільна торгівля, тобто з легковика торгували, торгували і російськими продуктами, привезеними із Криму, і ціни були досить і досить високими. Так, були. Це я можу відзначити. Були.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування з окупантами?

К.С.: На жаль, як і кожен херсонець, може. Напевно, якщо починати, що, на щастя, мене минували отакі речі, як затримання із

утриманням десь в якихось специфічних, у катівнях і так далі, але дійсно декілька разів мене зупиняли і в маршрутці, і так, коли я йшов пішки в місті. Я вимушений був показувати паспорт. Один раз я чомусь по необережності з паспорту ще й не виклав посвідчення учасника бойових дій, тому виникло багато питань: «Що це за посвідчення? Чи маю я відношення до ЗСУ? Якщо маю, то яке?». Сфотографували, але не забрали, повернули посвідчення назад. Я пояснив, що я учасник інших подій, але був готовий до різних сценаріїв розвитку. Так, не дуже до мене вони прийнятно поставилися, але після десь п'ятнадцятихвилинної розмови: «Що? Як? Коли? Чому? Де ви працюєте? Чи ви не працюєте? Якщо не працюєте, то за що ви живете? За які гроші?». Як завжди, кажу що ні, не працюю, живу за рахунок якихось накопичень і так далі. А один раз було запитання: «Хто ви за фахом?». Я сказав, що викладач. «А чому ви не викладаєте в школах, у вишах, які зараз працюють в Херсон?». Я сказав, що я не бачу себе викладачем російського вишу і маю право на таку думку. В принципі, такі 2–3 випадки були зустрічей за весь період окупації Херсона, але знову ж таки повторюю, що я вважаю, що так до мене ставились більш-менш поблажливо. Не знаю чому. Можливо, якісь свої причини, хоча знаю, що деякі з моїх товаришів, теж колишніх учасників бойових дій, що було їх і вербували, і запрошували до співпраці, причому в дуже такій жорсткій, брутальній формі. Але до мене не було ніяких пропозицій, жодних про співпрацю, крім оцих наших колишніх співвітчизників, які перейшли працювати на бік ворога.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування з колаборантами?

К.С.: З колаборантами я, на жаль, мав досвід спілкування. Мені запам'яталась зустріч із нашою колишньою колегою Світлою Павлівною Ревенко з кафедри психології, і ще в мене була зустріч в Центрі з Оленою Бліновою. Але, чесно кажучи, тоді ще не знав про її рішення, а Ревенко я зустрів вже, коли вона мені розповіла, що вона співпрацює і досить довго, і з психологічними підходами мене агітувала, що переходьте до нас, у нас гарні умови, тут гарні люди, гарне ставлення, гідна зарплатня і так далі. Дуже, дуже так нав'язливо вона мені пропонувала. Як кожен той, хто зрадив свій колектив. Ставлення в мене таке було – огидне, тому я сказав, що ніяких контактів підтримувати не буду, але, чесно кажучи, я очі-

кував пропозицій від Томіліної Тетяни Юріївни, яку призначили ректором, тому що ми дуже близько з нею співпрацювали в ліцеї у двотисячних, але, на щастя, жодних пропозицій щодо співпраці з університетом, точніше, з їх університетом більше не надходило.

Що стосується в інших сферах, то мені пощастило: не серед знайомих, не серед близьких у мене таких не було. Хіба що один з таких приятелів дитинства став або його призначив Сальдо директором Дніпровського ринку. Спочатку дізнався про цей факт, потім, коли ми зустрілися, я просто висловив подив, що людина пішла на такий крок. Висловив сподівання, що це не буде мати не дуже гарні наслідки.

В принципі, більше в мене не було зустрічей, ні контактів з колаборантами. Напевно, на щастя, серед моїх, мого оточення це одиниці, буквально одиниці, які є завжди.

Ч.О.: Ви можете зробити політологічний аналіз щодо сутності окупації, яка була в Херсоні? Чи мала вона певні особливості? Чи можете виділити якісь відмінності від інших окупованих територій?

К.С.: Дійсно, можна зробити певні такі висновки на підставі спостережень, які я робив протягом всього періоду окупації. Сценарій, при тому що він був фактично однаковий в лнр/днр і в інших регіонах України. В Херсоні, як мені здалося, напевно, хотіли розіграти більш таку позитивну карту, тобто гарне ставлення до населення, роздача гуманітарної допомоги і така псевдокультурна програма. Наприклад, взяти той же самий шабаш із святкуванням 9 травня.

Я пам'ятаю, якраз напередодні був у центрі міста і бачив: потужна була проведена робота, тут нічого не можна сказати. Дійсно, і великий екран встановили для демонстрації фільмів, і роздача різних подарунків з символікою радянської армії. Я бачив людей, які на це «велися», які приймали ці подарунки. Тобто в мене склалося враження, що буде політика більше пряника, ніж батога. Щодо Херсона, але ворог прорахувався, і з перших днів ми побачили, дійсно, що був дуже жорсткий спротив. Напевно, так.

Якщо б я поставив перед собою наукове таке завдання проаналізувати саме політичний сценарій отакого, то тут, напевно, хотіли реалізувати більш м'який сценарій саме з позитивними такими моментами, і люди, скажімо, такі нестійкі ідеологічно і політично, повелися на те, що їм скасують оплату за комунальні послуги.

Компанія знову ж таки з таким нібито нарахуванням пенсій російського зразка, і люди, на жаль, люди на це повелись, але тут можна їх засуджувати, можна якось і зрозуміти стан людей, яким дійсно треба було виживати, але я вважаю, що вижити можна: краще їсти землю, ніж хліб з руки ворога. Тому тут я жодним чином не виправдовую, але так м'який сценарій, на жаль, для ворога, і на щастя, для нас, зазнав поразки. Але особливість. Я, на жаль, мало володію інформацією із... Інформація у мене, яка, як у всіх, в принципі, але із розповідей людей, скажімо, із тою ж саме Запорізької області, там більше були суворі, напевно, більше домінувала така політика батога, політика залякування, політика репресій. Хоча і у нас теж в місті деякі знані на Херсонщині люди... Я нещодавно, до речі, якщо так вже заговорили про репресії і так далі, я побачив, напевно, Олександр Вікторович.

Ви знаєте нашого краєзнавця Олексія Паталаха, чули про нього так, він займався дуже... Я його знаю багато років, фактично з періоду ще дитинства зі школи. Я знаю, що він займався питаннями козацтва і в нього є декілька книжок. Він дійсно біля місяця провів у катівнях. Зараз він в Херсоні працює в одній із шкіл. Тому тут можна сказати, що була і політика репресії до певної категорії населення. Що стосується політичної картини окупації, то вона, напевно, мала такий характер. І, напевно, отакий був розписаний сценарій. Це, як бачиться мені як політологу.

Ч.О.: *Як Ви вважаєте, чому окупантам не вдалось проголосити в Херсоні так звану «хнр»?*

К.С.: Важко сказати, тому що алогічність дій взагалі мене вражає в багатьох моментах російської політики. Тобто повна відсутність будь-якої логіки, будь-якого стратегічного і навіть тактичного мислення. Одразу я, чесно кажучи, казав і собі, і іншим, що це провальний проект, і ворог розумів, що цей проект провальний, але треба було відіграти, напевно, якусь таку п'єсу у комічно-драматичному характері. Знову ж таки я пригадую ці фейкові якісь вибори, коли на автобусних і тролейбусних зупинках колаборанти і колаборантки зі скриньками, під охороною солдатів, хапали за руки людей і примушували їх на коліні або на лавочці десь заповнювати. Це виглядало просто як якийсь гротеск політичний, тому наперед було зрозуміло всім, я думаю, що і російському керівництву було це

зрозуміло. Чесно кажучи, спротив був дуже потужний, і навіть він перебільшив мої очікування, але такого спротиву дійсно не тільки я, але й інші не очікували, що Херсон буде так протистояти.

Тому успіху, я думаю, ця акція не мала, і план цей був, скоріше, носив якийсь такий рекламний популістський характер, хоча і вони досі там десь проголошують про те, що от існує як така херсонська народна республіка. Ну, це просто смішно... Вона все ж це такий же фейк, як лнр/днр та інші сполучення літер, за якими не стоїть жодного сенсу, і це було приречено. Моя думка: їх сподівання, я думаю, одразу були невиправдані.

Ч.О.: *Як Ви вважаєте, у чому полягала мета проведення псевдо-референдуму у вересні?*

К.С.: Дійсно, бачив, як і, напевно, багато хто з херсонців бачили оці жалюгідні спроби проводити якісь референдуми. Знову ж таки повторюся, на якихось необладнаних місцях і навіть в такому мобільному режимі ходили містом, в нас в районі коло церкви Трійці був такий пункт мобільний голосування і коло торговельних центрів. Хоча, як ми знаємо, вони оголосили результати на свою користь втішні, що більшість мешканців Херсона висловилися і так далі, але в знову ж таки можна було передбачити, що, як завжди, вони бажане видають за дійсне.

Я особисто одразу для себе сказав, що я не візьму до рук просто принципово. Просто вирішив, що я не буду взагалі торкатися оцих яких би там не було документів або псевдодокументів. Їх взагалі папірці. Тому я просто 2–3 рази, натикаючись на отакі пункти, я їх просто оминав. Один раз, коли мене конкретно боєць з автоматом сказав: «Підійдіть!» – то це я кажу: «Так це ж треба паспорт». Він каже: «Ну да, нужен паспорт. Де ваш паспорт?». «Мій паспорт знаходиться в комендатурі вашій. Если вы мне его вернете – буду благодарен». Ну добре, це все, йдіть. Все. Більше ніяких таких спроб не було, і я знаю, що і бачив я, що люди активно якось ухилялись від цієї процедури. Дехто, як мені розповідали: «Так, ми брали ці папірці для голосування, але ми там писали різні нехороші речі, прокляття і так далі, але ніхто з нас нічого такого не написав, що ми “за” або “проти”».

Тому одразу провальність цього заходу мені була зрозуміла, але й, як завжди, як це вже звично для російських псевдо політиків, вони

завжди намалюють такий результат, який їм потрібен, і навіть мене не здивувало, що, коли оголосили позитивне для них закінчення референдуму і пафосні ці промови про приєднання Херсонщини, але ми розуміємо, що це була просто декорація. Така декорація для того, щоб підтримати цей окупаційний режим, не більше того.

Я вважаю, що і вони самі не вірили в реальності своїх сподівань, тому взагалі я не бачив жодного впевненого в собі окупанта. Дійсно, це були люди, які відчували якусь ніяковість, дехто просто так відверто. Я бачив, що солдати, вони просто бояться ходити по вулицях, вони озираються і відчують себе не господарями такими тимчасовими, небажаними гостями, які воліють щось швидко вкрасти, втекти на свою батьківщину. Це в мене таке було враження.

Ч.О.: *На Вашу думку, наскільки виявилась міцною або гнучкою соціальна міська система до таких екстремальних умов окупації?*

К.С.: Можна по-різному оцінювати діяльність міських владних інституцій. Окупація і військово-втручання – це завжди елемент неочікуваності і елемент неготовності. Навряд чи можна в історії знайти такі приклади, коли осада міста була передбачуваною подією. Передбачуваною, припустимо, але щоб місто було повністю підготовлено до багатомісячної або багаторічної якоїсь осади... Тому, дійсно, коли пройшов перший шок, коли ми все рідше почали задавати собі питання, а як це так вдалося їм швидко увійти в місто, що можна відзначити? Можна відзначити, по-перше, напевно, нескоординованість різних гілок влади. А навіть тут краще казати не про гілки, а про якісь структури господарські, адміністративні, правові тощо.

Напевно, неузгодженість, якась розбалансованість і навіть якась функціональна асинхронність, тому що, дійсно, певний час відчувалося, що місто поринає в якийсь такий хаос у найгірших традиціях такого нецивілізованого самоврядування. Тому навіть були випадки, якщо вірити отаким вже міським міфам, що й були намагання, що громадяни і банкомати намагалися троцхити, і в банки проривалися. До того ж це наші громадяни, наші херсонці і так далі.

Одразу таку загострену, і причому дуже загострену, це кожен з нас може підтвердити, що в цей період, коли тоді люди ще поспіхом полишали свої домівки, на жаль, були такі негативні приклади.

Що стосується саме влади, я вже про це сказав, я схарактеризував, яка функціональна асинхронність дій і, напевно, неготовність до таких подій. Не було, як мені вважається, не було плану на отакий випадок, хоча він повинен бути на випадок, навіть на випадок десанту марсіан треба мати якийсь план дій, що робити. Хоча б мати перекладача з марсіанської, якогось фахівця з контакту з іноземними цивілізаціями. Це моя думка, треба передбачати все і у військовій справі, у цивільно-адміністративній треба передбачати будь-які варіанти. Якщо зупиниться таке підприємство, якщо не буде сполучення, тоді як? А якщо не буде хлібозавод працювати, якщо не стане води, а якщо? Тобто все оці «якщо» вони повинні, тим більше що в нас структури працювали ці нормально. В мене студенти проходили практику в департаменті цивільного захисту населення і захисту і дій у надзвичайних ситуаціях при облдержадміністрації. Тобто були наради, постійні були круглі столи, були оперативки, були навіть навчання, але, на жаль, певні негаразди відчувалися.

Але потім, напевно, може, це було ще пов'язано із оцим непорозумінням якихось відносин по горизонталі і по вертикалі. Це, я думаю, більше питання до фахівців із держуправління. Як на мене, я зараз просто аналізую як пересічний громадянин, який має певні знання в організації життя міста, оскільки я багато років входив у штаб цивільного захисту Суворовського району. Тому я, в принципі знаю, про що я кажу.

Я знав, де знаходиться яке сховище, в якому воно стані, де яке підприємство, скільки там протигазів і скільки там засобів захисту. Це вся інформація у нас була.

Потім ці штаби ліквідували, в бомбосховищах почали організовувати склади і навіть кафе, як на бульварі Мирному. Можливо, і отака розслабленість і призвела до таких результатів. Ну, це ж знову кажу, це моя думка така – напівпрофесійна.

Ч.О.: *Ви знаєте, кому підпорядковувалися бомбосховища, і в якому стані мають бути і чи існує необхідна документація, хто за ними повинен слідкувати?*

К.С.: Скільки я можу судити, до війни цим опікувався департамент цивільного захисту із питань надзвичайних ситуацій облдержадміністрації Херсонської області. Це їх підпорядкування. Це абсолютно їх епархія.

У військовий час, наскільки я знаю, із досвіду минулого це ще і певна відповідальність і військового коменданта, який є, до речі, і в мирний час також в кожному обласному місті є міська комендатура, військовий комендант, але цивільний захист населення лежить на плечах все ж таки держави в особі облдержадміністрації.

Документація по бомбосховищах по району, перелік того, що має бути в бомбосховищах, тобто повна характеристика їх, на скільки людей воно розраховано, чи є штучна вентиляція, якщо є генератори, то якої потужності і скільки їх. Чи є запас палива – «вплоть» до свічок, консервованої питної води, ліжкомісць для дітей тощо... Це все розписується в спеціальних документах, які мають гриф «Секретно», і тому вони ніколи не були об'єктом громадянських якихось обговорень і доступності для громадян, але громадяни повинні були бути впевнені, що вони захищені.

Постійно, я знаю, була служба, яка ходила, поновлювали написи, де бомбосховище, проводилася робота з ЖЕКами, з головами об'єднань багатоквартирних будинків, в приватному секторі робота із квартальними тощо. Але все, що стосується цивільного захисту, довгий час це ще відлуння радянських часів, це – секретна інформація. Тому я не мав доступу до якихось документів якогось масштабу значного. Що стосується району, так я знав практично все, навіть про те, яка лікарня куди своїх хворих евакуює у разі, скажімо, повітряної тривоги і загрози бомбардування: в які сховища, в які відділення лікарень і так далі. Це все було розписано буквально покроково й щохвилино, і хто відповідає за це в структурних підрозділах. Тобто, скажімо, в тих же школах, дитячих садочках. І з цими людьми постійно були зустрічі. Це я ж кажу, це я можу казати за несьогодення.

Хоча, в принципі, нічого не змінюється, просто ми трішки, напевно, розслабилися і не вірили ніколи, що буде війна.

До речі, я можу сказати, коли був в Ізраїлі по програмі реабілітації учасників бойових дій і заодно я зацікавився питаннями цивільного захисту. Там країна, яка вже скоро скільки буде вже, напевно, 80 років, як вони з 1948 року, у них це поставлено дуже, дуже ретельно, дуже чітко, і можна просто дивуватись, я ще тоді думав: «Ось таке щастя, що Україна ніколи не буде знати, що таке війна, що війна – це буде так десь там проходити». І, коли в Ізраїлі ми потрапили під ракетний обстріл з території Палестини само-

робними ракетами «касам», тоді було більше 30 ракет, і я ще так подумав, думаю: «Яке щастя, що це отут можливо, а в нас в країні цього ніколи не буде».

І сьогодні знову ж таки таке враження, як дежавю, що знову ракети, знову, але вже, на жаль, на нашій території ракети, на жаль, не саморобні, а досить такі професійні, тому, як казали римляни, «хочеш миру – готуйся до війни». Ми, на жаль, настільки звикли до миру, що перестали готуватися до війни, і, напевно, зараз йде розплата за це за таке забуття.

Забуття і, можна сказати, таку вже ейфорію. Нам казали, що, дійсно, війна ніколи не прийде до нас, до наших домівок, а вона дуже близько. До мене війна прийшла, буквально 20 метрів від моєї оселі. Дев'ять квартир зруйновано вцент.

Ч.О.: *По лінії цивільного захисту не проходили інструкції щодо евакуації населення, культурних цінностей?*

К.С.: Як на мене, знову ж таки я не знаю, не можу трактувати їх дії, тому що хочеться бачити взагалі в будь-якій дії, навіть в дії дикуна, якусь логіку. Але тут логіки немає, і, коли я дізнався про те, що зникли пам'ятники і адміралу Ушакову, зник пам'ятник Суворову, пам'ятник Потьомкіну, це те, що, так я навскидку пригадую, те, чого не стало в період окупації. Навряд чи це можна розцінювати як порятунок цінностей. Як нам Сальдо каже, що ми рятували. Від кого рятували, самі від себе?

І зараз, якщо трішки відволіктись від цивільного захисту, то лунають такі сумніви, чи треба нам повертати, чи потрібен нам пам'ятник тому самому Ушакову, Суворову? Чи, дійсно, їх роль в становленні української держави така важлива, щоб їх повертати на свої місця? Але я прибічник того, що все своє повернути, а потім вже ми самі вирішимо, чи буде там стояти Ушаков? Чи будемо ми цей проспект так і називати проспектом Ушакова? Яка роль Суворова в створенні української держави – чи позитивно, чи негативно?

Тому, що стосується їх дій, то ця евакуація, я не думаю, що це програма із цивільного захисту. Це, скоріш за все, спроба демонстрації якоїсь турботи про населення або просто вивезення людей із подальшим їх використанням як, скажімо, заручників або в якійсь іншій ролі.

Я тут не можу дати більш розгорнуту відповідь.

Ч.О.: *У нас є інструкції щодо евакуації у період військових дій? Хто це повинен робити?*

К.С.: Чесно кажучи, не бачив таких документів і ніде про них не читав. Я думаю, що якщо вони і є, то вони не є об'єктом широкого доступу, як це й завжди було, але я бачу, що проходять і зараз право проходять евакуаційні процеси. Є в широкому доступі розклад транспорту, який вивозить людей з метою евакуації. Тому, напевно, так є якісь документи, але це прерогатива військово-цивільної адміністрації. Напевно, у них більше відповідей, ніж у нас, пересічних громадян, тому що наша справа як науковців аналізувати події, робити якісь висновки. Потім давати поради тим же самим практикам, як уникати тих або тих ситуацій. Така моя думка.

Ч.О.: *Як Ви дізнались про визволення Херсона?*

К.С.: Практично в день визволення, я ще проводив репортаж. Справа в тому, що я весь період окупації співпрацював із житомирським телеканалом «СК 1». Якось це трапилось випадково, з колегою з університету із Житомирської політехніки. Ми так розмовляли. Він почав питати, як там справи у вас, як окупант себе поводить. Я йому почав розповідати. Він каже: «Знаєте, ви так нормально розповідаєте. Давайте будемо робити постійно, хоча б там раз на 2–3 доби репортажі з Херсона: як Херсон живе в окупації, якщо це не буде для вас небезпечним». Я подумав і так вирішив, чому б і ні, і так налагодилась у нас співпраця з цим телеканалом, за що я вдячний всім колегам. Це регіональний канал, тим не менш він транслюється і зараз, цей канал на Київ працює, і буквальнодесь за день до цього я ще підготував матеріал про те, що поведінка окупантів наводить мене на думку, що вони будуть скоро відходити. Що мене підштовхнуло до цієї думки? Я побачив, як з району Білозерки і Комишан виходили численні колони із зерновозів.

Тобто і наша техніка, і їх КАМази з їх номерами вивозили зерно. І чомусь в мене така виникла думка: «Напевно, це ж не просто так вони все вивозять». І друге: я побачив, як виїжджали. Напроти мого будинку є гуртожиток, і там жило декілька десятків осіб російських військовослужбовців. Вони зайняли декілька поверхів, і я побачив, що вони теж якось супероперативно виїзжали.

Не було інтернету – не нашого, не, відповідно, їх. І були такі точкові якісь локації, де можна було щось схопити. Вийшов на вулицю,

пішов по району і побачив там скупчення стоїть людей, і, коли я вийшов на ріг Іллча і Лавреньова, побачив, що люди щось намагаються зловити, і раптом з боку Комишан і Білозерки входить колона української техніки, тобто техніки ЗСУ. Добре пам'ятаю, що декілька одиниць бронетехніки і паралельно, але бронетехніка на гусеницях БМП. Вони йшли по Макарова чомусь, не знаю, чому, з чим це було пов'язано. Колісна техніка йшла повз ресторан «Балкан» по Богуна, і санітарні автомобілі, і люди, одразу такий зчинився галас, що буквально я себе не зрозумів, чому люди так кричать? А потім, коли вже люди кинулись на проїжджу частину і почали там потискати руки і кричати, я зрозумів, що десь так 11-та година ранку. Це було врізалось чомусь отак мені в пам'яті цей день. Похмурий, але сонячний по-своєму день. Ось я зустрів його так.

Тільки на другий день вже я пішов в центр, вже на площі Свободи, вже були більш такі тісні контакти із ЗСУ.

Ч.О.: *Перед своїм відступом окупанти знищили повністю всю інфраструктуру міста. У чому полягав Ваш досвід пережиття цього процесу?*

К.С.: Дійсно, дуже-дуже відчутно і дуже болісно було – це нищення інфраструктури. Знову ж таки хочу пригадати проблему з водопостачанням, з опаленням. Дійсно, це так відбулося на досвід дуже-дуже гіркий, дуже важкий досвід цих негараздів побутових, але завжди знаходимо вихід більше, що всі херсонці, я впевнений, були наповнені думками про те, що це все тимчасово, що все минеться, але, дійсно, були факти знищення інфраструктури. Я зараз отак намагаюся пригадати. Дійсно, були отакі безглузді вчинки, скажімо, мене чомусь більше всього вразив факт руйнації нашої телевежі. В Херсоні чомусь такий яскравий приклад інформаційної війни, що, відходячи і, коли прийшов, я не повірив, чесно кажучи, мені батьки зателефонували: в них з балкона видно цю вежу. Кажуть: «Нема телевізійної вежі». Я кажу: «Та не може бути». Кажу: «Вони ж не могли її розібрати і вивезти за одну ніч». Кажуть: «Немає». Але був вибух, я, прийшов коли в парк, побачив, що вона лежить отак впоперек парку, і таке дуже таке болісне відчуття, тому що телебачення херсонське починалося в моєму дитинстві. Дуже мені було шкода. Я бачив, як будували нову вежу, і бачив ще відносно новою стару телевізійну вежу. До речі, наша нова вежа ця 330-метрова. Я знаю, що в монтажі антени

її приймали участь наші студенти з загальнотехнічного факультету. Це, до речі, зв'язок з нашим університетом, і я пам'ятаю її відкриття. Оце теж така інформаційна інфраструктура. От, напевно, це було найбільшнше. Це навіть гірше, ніж нестача води, або тепла, або електрики, коли люди були позбавлені просто елементарної інформації про те, що відбувається в світі. І для мене, напевно, оце було найпо-тужнішим ударом.

Ч.О.: *Як Ваше життя склалося після деокупації?*

К.С.: Після деокупації продовжував працювати. Ми ж на жодну хвилину не зупиняли навчальний процес. Це період, так, це був нормальний робочий день. Були пари за розкладом. Я привітав здобувачів з визволенням міста. До речі, тоді дуже важко було. Вийшов з телефона з вулиці, в мене там була група. Я сказав, що, шановні здобувачі, вітаю вас з визволенням Херсона. Життя увійшло в звичайну таку колію, все почалося відновлюватись, з кожним днем ставало легше. Почали працювати банківські установи і торговельні мережі. Почали відкриватися магазини. Тобто кожен день відчуття позитивних якихось зрушень, тому я продовжував працювати як зазвичай. Нічого такого кардинального не відбулося в моєму житті. Я нікуди не виїздив, за винятком декількох днів в Одесу після деокупації, і я постійно залишаюсь в Херсоні і планую залишатися, попри те що і обстріли, і зараз я чую за вікном десь віддалені вибухи, але це не змінить рішення покинути Херсон. Життя триває, і робота триває, і наукова робота, і педагогічна триває, і громадська діяльність, і волонтерську я не припиняю діяльність. Тому все нормально.

Ч.О.: *З чим у Вас окупація асоціюється зараз?*

К.С.: Асоціюється, напевно, з якоюсь такою темрявою. З якоюсь такою сірістю і невизначеністю. Напевно, такий ключовий епітет можна було б –невизначеність, але не було відчаю. Такого відчуття відчаю не було. Була рішучість боротися тими засобами, якими є, – словом або ділом. Як вийшло. Напевно, так. Напевно, я все ж таки сказав, асоціюється з якимось таким похмурим застоєм, але цей морок обов'язково повинен розійтись, і, безумовно, сама окупація – це тільки негативні емоції, але були і приємні моменти творчості, писав підручник в цей період. Навіть вдалося його видати

поза Херсоном, тобто, напевно, асоціація отака, якщо її визначати в такому емоційно-психічному плані.

Ч.О.: *Як Ви вважаєте після пережитого, які реформи потрібні Україні?*

К.С.: По-перше, треба наближати перемогу, тобто не чекати – треба її наближувати. Знову ж таки кажу, хто чим може – хто грошима, хто словом, хто виступами якимись-то, підтримкою десь з сайту в стрімах тощо. Реформи. Що стосується реформ, напевно, безумовно, ми будемо залишатися у межах Основного Закону, в межах нашої Конституції. Я як політолог завжди кажу, що в нас Конституція дуже перспективна і конструктивна, і, починаючи з цієї моделі ще 1996 року, конституційних реформ я б, напевно, не особливо бажав проведення, але якісь такі адміністративні реформи.

Безумовно, війна довела те, про що я постійно казав, довела силу місцевого самоврядування і громадянського суспільства. Всі реформи, які би я бажав Україні, щоб вони були спрямовані на децентралізацію влади і надання найширших повноважень місцевому самоврядуванню, тому що я в своїх публікаціях, статтях, оскільки я займався в кандидатській дисертації питаннями місцевого самоврядування, це, як мені бачиться, це ключова сила розвитку будь-якого суспільства, тому більше влади на місцях, більше громадських ініціатив і ширшого розвитку структур громадянського суспільства. Ось на це я б радив би нашим законодавцям спрямовувати свої зусилля, тому що місцеве самоврядування і громадянське суспільство, я вважаю, це дві сили, які можуть перетворити будь-яку країну на квітучу країну.

В мене, до речі, так і дисертація називається «Місьцеве самоврядування як чинник формування громадянського суспільства в Україні». Тому я не відмовляюся від цієї доктрини. І життя доводить, що я в основному був правий. Оці два чинники повинні бути домінуючими, і, безумовно, інтеграція в цивілізаційний простір Європи, тому що іншого вибору немає. Якщо ми взяли вектор розвитку, його змінювати не можна і нема сенсу в принципі. Це так, думка науковця.

Якщо думка громадянина, то думка громадянина в мене така, що мені хотілося, щоб місцеві реформи були спрямовані обличчям до людини. Я б отак висловив свої думки.

Ч.О.: *У Вас будуть прогнози щодо завершення війни?*

К.С.: Прогноз? У нас, я думаю, в усіх один: це – перемога, це – відхід, як це не банально звучить, але інших шляхів я не бачу. Ніякі сценарії: ізраїльський, корейський – вони не задовольняють, я думаю, ні пересічного громадянина, ні наукову спільноту, політичну, тому перемога мені бачиться як відновлення статусу кво і залізобетонні гарантії того, що більше такого не трапиться. Це можливо тільки у разі, якщо ми станемо країною – 33-ім членом НАТО і згідно з 5 статтею за нас будуть всі 32 країни, грубо кажучи, вписуватись. І я думаю, що ніхто й не наважиться нападати. Іншого шляху немає. Так я думаю. Думка моя збігається із думками інших політологів і з думками навіть пересічних громадян. Тому тільки такий сценарій бачиться.

У принципі всі аспекти обговорили. Все, що хотів, я сказав, тому дякую за можливість поринути у спогади. Це завжди корисно: переглянути те, що було, і надихає на те, щоб колись написати якісь такі спогади. Зараз про це багато хто каже. Напевно, повинно пройти певний час, коли ці емоції або набудуть ще яскравішого забарвлення, або навпаки. Тому я дякую вам за запитання. Радий, що був корисний для вашої праці.

Ч.О.: *Дуже дякую Вам за розмову!*

*«В одну прекрасну ніч я його підстеріг,
у мене такий топор був ... я його по шолому»*

Куприч Олександр Васильович,

охоронець, пенсіонер

1960 року народження, мешканець с. Клапая Херсонської області

Інтерв'ю записане 10 вересня 2023 р. дистанційно у форматі аудіозапису, проведене Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Який термін Ви провели в окупації?*

Куприч Олександр Васильович (далі – К.О.): 8 місяців, тому весь час як була окупована Херсонська область, я нікуди не виїжджав, я був на місці. Можна сказати, з 24 лютого, поки нас не визволили.

Ч.О.: *Розкажіть про Ваше життя до 24 лютого 2022 року.*

К.О.: Ну працював, я працював у охороні. Охороняли поля. Так, поля ми охороняли, як поливочні машини там на полях. А потім треба було перереєструвати зброю. Я приїхав додому, тільки поздавав усі документи, все, і це почалася оця катавасія ця. Окупація.

Ч.О.: *Розкажіть, як для Вас пройшов день 24 лютого 2022 року?*

К.О.: Ой, в нас тут машини їздили по селу, то в одну сторону, то в іншу. Військові їздили, по-перше, ми не могли розібрати, бо так дуже військових у нас не було. Хто це їздив? Потім уже зрозуміло, що то наші були, ну, зв'язківці їздили, а потім зайшли ці. Я навіть не знаю, як їх і назвати. Які були сильно герої великі. І по дворах ходили, перевертали, шукали нацистів, шукали. Я говорю: «Це кого ви маєте на увазі? Ті, хто захищає свою землю, нацисти?» – «Ні, ми маємо на увазі нацистів». Я говорю: «Так кого? Скажіть?». Я кажу: «Ви що в школі не вчилися, чи що?». Вони так на мене дивилися, як незрозуміло на кого. Було таке, що я чую, в мене виходить, що є один посьолок і другий посьолок, а я посеред посьолків живу, я тут один. Від одного посьолку до іншого посьолку, може, метрів 200, оце вони з одного посьолку на другий ходять.

¹ Дешифрував запис і створив транскрипт О. В. Черемісін.

У двір заходили як до себе додому, потім прийшлося натягнути сітку і зробити ворота хоч якісь, щоб ми не йшли на прохідний двір, а то я говорю тільки йшов, і вже у мене тут лазять, ходять, заглядають, починають мені розповідати, що це у нас громадянська війна. Я їм кажу: «Ви що в школу не ходили? Ви що не знаєте, що таке громадянська війна. Громадянська війна така, коли я з сусідом буду воювати. А ви хто тут? Що ви тут робите? Може, це твоя земля?». Він: «Ні!». Кажу: «Так, може, люди тут твої чи хто?» – «Ні». Я говорю: «Так, а що ти робиш?». Він каже: «Я солдат». Я говорю: «Вибач. Солдат – це який за свою землю воює. А ти на чужій землі. Тобі гроші платять?» – «Так платять». Я говорю: «Значить, ти кіллер. Тому що ти прийшов вбивати чужих людей». Мене жінка весь час дьоргає: «Ой, ну не розмовляй. Так вони можуть і розстріляти». І автомата ото мені до голови. Я говорю: «Що ти мені тичеш? Мені сьомий десяток пішло. Ти шо думаєш, я смерті боюся? Це тобі треба боятися». А вони: «Та ми ось ваш Миколаєв возьмьом за пару днів». Ну це вже було не перший день війни, це вже, мабуть, місяця 2–3 пройшло. Я кажу: «Та ви вже три місяці топчитеся і взяти не можете» – «Та ось нам привезуть такі пушки». Потім ті малолітки кудись зникли. Ну як малолітки? 30 десь років. Правда, і діти тут ходили, зовсім молоді. Ну то ці більш-менш на днівців змахували. Отак і наші слова українські, пролітали російські, а молоді ходили, молоді, хоч так нікого не чіпали, то питали, то і поїсти спочатку питали, бо в мене ще внук тут був із жінкою, і правнучка. То вони так до них більше, цей я сказав, щоб, ну, з ними не розмовляли.

А потім внучка виїхала в Херсон, бо тут стало взагалі... Почали залазити там і до дівчат приставали, а потім поїхав внук. Десь їх там під Чорнобаївкою зупинили, знайшли (у нас тут інтернет не робив, а у них під Чорнобаївкою увімкнувся інтернет), забрали телефон. У телефоні там був я у воєнній формі з гвинтівкою з оптичним прицілом. Вони запитали: «Хто це?». А потім вони знайшли ще, як знімали колони, коли їхали російські. У малого знайшли гроші, він якраз мопед продав свій. Два внуки було. Одному 15 років, другому – 18 років. Ні ще навіть не було 18 – 17. Коротше, потім їх побили і там під самольотом під Чорнобаївкою кинули. Та люди зателефонували, у мене там син в Чорнобаївці жив. Якраз цього старшого внука батько, та він поїхав, забрав їх, відвіз в лікарні. Потім вони, може, через 4–5 днів виїхали, і середній син виїхав зі своєю сім'єю,

і старший виїхав до Умані туди, а через півтора місяця (це я вже знав, як нас звільнили, бо вони до цього мені ніхто не телефонував і не розповідали), що вони через півтора місяця пішли служити. І один, і другий.

Такі були часи. А тут, я ж кажу, ходили і залякували, і всі їм винні, і вони прийшли освободжати. Я говорю: «От кого ви прийшли освободжати? Ви мені, скажіть? Ви і так (в нас тоді вже і газ відключили, світла не було), – кажу, – от газу освободили, от світла освободили, от свободи, передвіженія освободили?». Говорю: «Все осталося тільки от життя освободить – і все. Ви чимось хочете нас налякати? Вже у вас нічого не получится!». А тут колаборанти, я ж кажу, я тут на одного, ну-то виїхало один брат, а один тут залишився. Я й в СБУ заявляв – знов ніякого руху. Його жінка нотаріусом робила, то в них там і ксерокопія була дома своя, то вони, тут штаб у нас був внизу, то вони документи їм ксерокопіювали, прямо додому їм привозили, і ті приїжджали до них, тушонку їм привозили. У мене там батьки навпроти них жили, вони померли (батько давно помер), а мати перед війною померла. То він привів цих рашистів. У двір почав заселять, а там сусід, мій двоюрідний брат, каже, жінка його каже: «Що ти їх сюди ведеш? Там є хазяїн (син їх). Чого ти ведеш?». Він: «Закрий рот». Ну він теж росіянин. «Що ти будеш тут ето самое, хто ти така є?». А потім ще приходив, хотів і побити. Інвалід-брат каже: «Ти що на мою жінку кричиш?». Він прийшов, хотів його прямо задавить в колясці. Можете ось там приїхати, спитать. Я і СБУ казав, але щось ніхто нічого не робить проти них. Але до мене приходили. Хтось їм сказав, що в мене зброя є, приходили уже наші, приходили з собаками, обшукували весь двір, хату. З СБУ мені кажуть: «Ми привезем поліграф». Я говорю: «Та привозьте. Мені нема чого приховувати. Я рашистів не боявся, а вас говорю тим паче. Тому що мені нема чого приховувати. Ідіть он колаборантів перевіряйте». Ну ніхто так і не пішов. Ну це така канітель.

Ч.О.: *Чітко можна було розділити окупантів за національною ознакою, за Вашими спостереженнями, і як вони себе поводити?*

К.О.: Так, можна було. Можна запросто було: росіяни ще так, особливо молоді. Молоді, то так вони були не так ще, а ті, що постарше були трошки, грубуваті. А оце днівська сволота, що тут була, нахабно ще себе вели, до такого ступеню нахабно, що я кажу: це до

Керімова Алі цей колаборант сказав, що ключі в мене, вони приїхали сюди до хати до мене. Там два російських були, бо по розговору я дуже добре розбираюся, хто є хто. Хоч ті теж на руському розмовляли, ну, російська. І, коли українці російською розмовляють, це дві великі різниці. Чому я знаю? Тому що я в молодості всю росію проїхав удоль-поперек, на заробітки їздив туди. Я ж їм тут і казав: «Я вашу росію бачив, що ви з другого етажю гімно з відер виливали. Ви приїхали сюди». Вони зайшли до мене. В мене приватний будинок, унітаз, ванна. У них такі очі були, то росіяни зайшли фсбешники. У них були такі квадратні очі: «А звідки ж вода тут?». Я говорю: «Як звідки? Є скважина. Є електроніка: умикає воду». Вони так подивилися. Три обшуки робили в мене росіяни. Так що розібратися, де були наші, де були їх, було дуже легко. Ото ж приїхали за ключами, то там був, як він потім сказав, що він з Донецька. Так моя каже хлопцям: «Там чисто, оккуратнее». А він каже: «Женщина, вы что не понимаете, какая ситуация?». Я говорю: «Олено, ти не балакай з ними, тому що безполезно їм щось пояснювати». Так що отаке.

Ч.О.: Скажіть, будь ласка, Ви пам'ятаєте точні дати, коли до Вас приходили окупанти з обшуками, і як це відбувалось?

К.О.: Дати не пам'ятаю. Я пам'ятаю, як вони зайшли, значить, це десь перший обшук був 3 березня. 3 березня вони такі, БТР під'їхав, було чоловік, мабуть, вісім, троє зайшли у двір. Двоє зайшли у хату. Такий здоровий був там топор такий, залізний з ручкою, а з іншої сторони як ломік стирчав, бо вони до Алі вікно виламували таким топором. Сусідка сказала. То я ж кажу, зайшли, позаглядували, шукали якихось своїх втікачів з, по-моєму, з-під цього, з-під Олександрівки, десь Станіслава, бо між собою я чув так. Ну, 30 чоловік, каже, це багато. Ну, 2–3 могли б і заховатися. То й в гардероб заглядували, скрізь заглядували. А при другому обшуку. Другий обшук був, зараз скажу. Це, мабуть, уже місяці 4–5 пройшло. Ні, чотири пройшло. Це уже малий мій виїхав внук. Ми залишалися з жінкою вдвох. Малі виїхали в квітні, десь в кінці квітня був другий обшук. То вони зайшли, а ми маленькі телефони умикали, бо великі поховали, не знали, чи засвітиться, чи не засвітиться там інформація і про дітей, про все. І умикали маленький телефон, слухали наше українське радіо, де наші, куди пішли, тому що телевизор був тільки рашистський, нічого не показувало, наше одне. І однієї

з них брехунців раз, то саме моя була якась, увімкнула, а тут у нас наверху хлопець. Він каже: «Дивишся їх на телевизорі і відчуваєш, що стаєш рашистом. Переймаєшся їх брехнею». То я своїй сказав: «Ти не включай, тому що правди там ніякої нема».

То ми вмикали телефон, навушники, як антена, і слухали, то тоді якраз розповідали про Олександрівку, що наші зайдуть-вийдуть, зайдуть-вийдуть. І ото ми карту діставали і дивилися на карті, де там, що там. І тут обшук, і карта так і залишилась лежать на дивані. То один там зайшов такий росіянин, взяв карту, подивився: «Как нас задолбала эта Александровка» – і кинув. Зрозумів, що ми дивимся саме те, що передають, що ми в курсі всіх справ. Ну, нічого так, не питань, не задавав нічого. Теж ото походили, полазили. А третій раз було, це вже місяців п'ять пройшло, третій обшук був. То вони по дворі ходили, там кромки перевертали по сараю, по гаражу, скрізь заглядували. Я такий не розумів, що вони шукали, а вони не пояснювали, що вони шукали. А перший, коли обшук був, вони питали за рушниці, чи є рушниці, бо в них був список, а я мисливець. То ми не встигли заховати: одна була – двері відчинені, за дверима стояла. То жінка стала так, щоб двері не зачинили і не побачили, що там рушниця. То вони так позаглядали, туди позаглядали, туди позаглядали, пішли. Вже потім я достав ту рушницю та замотав, заховав подалі. Так що отакий був період обшуків. А ці, що тут у нас жили по селу, то кожен день заходили, починали мені розповідати, які вони вояки. Я мовчав, мовчав, а я такий заводний, мовчу. Коли вже мене допикають, я тоді вже починав висказувати, а моя каже: «Та взагалі замовчи, бо пристрелять і тебе, і мене». А вони вже між собою: «Та ты шо не видишь дедеб....тый», то між ними, я тут в селі, вони мене всі, які рашисти, називали «деб....тый дед». Я звиняюсь, але кажу так, як воно було. Так що ось такі справи.

Ч.О.: Коли до Вас з обшуками проходили, жодного їх прізвища не засвітилося, не почули, як вони один до одного звертались?

К.О.: Ні. Вони навіть імен не називали. Вони між собою практично оце єдине, що це прийшов один, сказав, що він з Донецької області, місто на Б. Він тут кричав, що його друга вбили, я буду мститись. Я кажу: «І кому ти будеш мстити? І чого його вбили?», але він так і не сказав. То той його називав Віктор, а той на того говорив Серж. Був, скоріше всього, снайпером, бо обличчя було закрито

балаклавою і автомат із оптичним прицілом, з глушителем. Це вони стояли тут у нас, в посадках, в ямі, а на бугру, у нас в Клапаях, там одне місце, де брав телефон, і то ми всі туди ходили, телефонувати можна було, додзвонитися по нашій карточці нашим, то вони в нас стріляли над головами.

Ч.О.: Скажіть, будь ласка, грабунки у вас вони влаштовували?

К.О.: Не те слово. У мене навпроти ліванець жив. Він виїхав, війна почалась, і він перед війною виїхав в Ліван за чимось і так він не приїхав звідти. То вони навіть ліноліум із підлоги поздирали, бойлер, унітаз. Ну, короче, все, що можна було зняти, винести, все винесли. І з того, в нас тут зверху одне селище, а внизу інше, я ж казав, що я між посольками, то вони оце ж, що виїхав Сесков Андрій, що жив там, колаборант, то вони оце на тачках туди возили до нього, а він на своїх «Жигулях» потім причепляв. Куди він возив? Не знаю, оце все. Вони і тягнули навіть оприскувач, тягнули бачки там якісь, лінолеум скручений, в тих коробках щось. Мабуть, перший місяць не одного дня не було, щоб вони з того посольку не тягнули до нього якісь речі.

Ч.О.: Скажіть, будь ласка, Ви були свідком того, як окупанти між собою влаштовували розборки?

К.О.: Я не був свідком. Але було таке, кажуть, там спочатку, де траса в нас проходить. Одні жили, я, як розумію, донецькі жили, в крайній хаті, від траси перша. А які буряти в танках були на полі, то вони між собою щось там були завелися. Вони навіть стріляли з автоматів, а ті з БМП по цьому дому стріляли між собою. Така там була тенденція, а уже за верхній посюлок. Там кажуть, що одні були, начальство якесь внизу в двоповерховому будинку, а друге було тут зверху. То вони навіть туди боялися ходити, які прості, на той посюлок, бо при мені був такий діалог. Ходили днрівці, яких тут займали копати ями чи окопи, лопати шукати, а зверху спускалися три в чорній формі. І вони так між собою кажуть: «Пошли, пошли, он сепаратист». Ті, що зверху йдуть, вони пішли назад на нижній посюлок. Це у них між собою такий діалог був при мені.

Ч.О.: Скажіть, будь ласка, Ви раніше згадували, що знімали, як їх колони йдуть. Ви не пам'ятаєте по датам, коли це було і чи не передавали інформацію ЗСУ?

К.О.: Зараз скажу. Колона йшла – це було десь 13 березня. Це онук знімав колону. В нього й телефон тоді відібрали в Чорнобаївці, бо вони ходили по селу молоді. Тим більше, там ще були хлопці. Це вже потім, через півтора місяця майже, всі повийжджали, вся молодь виїхала з села Клапая. То вони знімали, десь у них там ходили, і теплиці були, і там вони ходили знімали. А потім, як рашисти почали мінувати там навколо дороги все, вони припинили туди ходити. Скоріше, як вони замінували міст, а міст наш замінували на другий місяць. Хоча він, так сказати, ніякого стратегічного значення не мав, тому що по обидві сторони моста можна було проїхати спокійно, а потім вони 9 жовтня його ввечері підірвали. І вони підірвали міст, а в цей же вечір їх бронетранспортер влетів туди і зірвався. Мабуть, не попередили своїх. Він з Николаєва тікав, туди вниз упав і підірвався.

Ч.О.: Скажіть, будь ласка, серед Ваших знайомих були колаборанти і яку їм характеристику можете дати?

К.О.: Ну як знайомі? Я їх знав. Один там, він не мій знайомий, просто односелець Сергєєв Едуард Анатолійович, колишній фермер, у нас тут був, а коли прийшли рашисти, то в його в ангарі КАМази стояли з боеприпасами, а вони потім з своїм двоюрідним братом, який втік в росію, на своїх легкових машинах розвозили на прицепах по полях ці снаряди. Вони їм вантажили туди, перевантажували це. То навіть свідок є. До мене якраз хлопець приїхав, мій знайомий з Киселівки, ми сиділи в гаражі, гараж відчинений, там світло не світиться, а вони, вже так сутеніло, вони відкрили ангар і вивантажували предмети. І тоді машини ці поїхали на поле. Він показував, хто де живе, я ж кажу, це Керімова хату він здав. До мене направили, бо знали, що в мене ключі. Направили до мене, щоб я ключі віддав. Вони почали питають, як там увімкнути світло, газу немає, а світло, вода. Я кажу, що я тут нічого не знаю, хоча я його будував, я все там знав, то вони й воду тягнули аж від сусідки шлангами, бо кеби не хватило розібратися, там трохи заумно було зроблено, де що включається. І будка там стояла така неприглядна. Можете Керімова спитати, у нього там всередині стояв гідрофор, вся механізація, то той тому кинув, спитав: «Що там?». А той каже: «Та собача будка», то вони туди навіть не заглядували. Вийшло, що у Керімова стався з гідрофором, вони в нього не забрали, а коли

буряти були, днерівці, що там проживали з росіянами. Вони виселилися десь 29 вересня. А замість них туди вселилися буряти, то вони поупаковували чайники, пилесоси в коробки. Все було запаковане. Їх забрали прямо з окопів з балки, то нічого не встигли забрати, так все упаковано і лежало.

Ч.О.: Скажіть, будь ласка, а як ходили окупанти – з закритими обличчями чи з відкритими?

К.О.: Ходили і з закритими. Завжди при зброї по 3 чоловіки. Це мінімум. По одному ніхто не ходив. Ходили і з відкритими обличчями. Але здебільшого з закритими обличчями ходили днерівці. Такі що, як один мені тут сказав: «Я вийшов пиво попиту і тут окаявся». Всім було років так за п'ятдесят, які ходили з відкритими обличчями.

Ч.О.: Можете їх якось описати?

К.О.: Як описати? Небриті, немиті (сміється). Що я ще можу сказати? І весь час питали: «Де можна купити випивку?» (сміється). А молоді хлопці питали поїсти. Потім через два місяці, здається, їх звідси прибрали, бо, як пройшов місяць, заселили молодих тут багато. Були і з владівостока, бо я питав: «Ти откуда?». Він стоїть в формі, в кедах, а уже ж не тепло було, холодно ж було ще, а він стоїть в кедах. Так я кажу: «Що не найшлось на тебе сапогів?» – «Та нема, та нема, от, видите, так получилось». Я ж чую, що росіянин, по розмові чую. Один з вологди, бо, я ж кажу, я росію проїздив вдоль і поперек, ще у 1979 р. Їздив туди працювати, тому я так визначався. А один сказав сам, що він з волгограда, і був один із новоросійська. Це троє пацанов, тут вони ходили. Вони теж ні в балаклавах не були, ні обличчя не закривали. А цих днр все, що там були, я б їх всіх впізнав би, якби мені їх рожі показали. Фотографувати, звичайно, не фотографували, бо це було б, звичайно, вони перевіряли кармани, телефони і все перевіряли.

Ч.О.: З їх розмов можна було зрозуміти, про що вони розмовляли щодо своєї батьківщини? Чи оцінювали, тут краще чи в себе вдома?

К.О.: Ну, тоді днерівці жили, то один все хотів сказати: «Я вне политики, я сюда в свое время приезжал». Я кажу: «Ну, так ти сюди приїжджав, ну і як? Що вам було погано?» – «Да не, ну от так». Ну, коротше, хотіли сказати, що вони нібито тут ні до чого, що начебто

їх погнали, що їх все влаштовувало, а їх погнали сюди. А хлопці молоді, ті зовсім були в шоці, коли я їм кажу: «А чого тут, що ви тут робите?». А той, що з волгограда говорить: «Ну що, мені, наприклад, сказали або 10 років будеш сидіти, або підеш воювати». Це – чисто їхні відкриті слова були. І ті, що з ним були, підтвердили. Я говорю: «Так, не лучше б ти посидів, а тебе тут вб'ють. Ти розумієш?» – «Та я ж ні в кого не стріляю». Я кажу: «Зрозумій, почнуть в тебе стрілять, ти начнеш отстрілюватись, ти вимушен будеш, і тебе просто пристрелять». На це вони нічого не сказали – пішли.

А коли моїх малих оце побили, і вони прийшли питали мене, в мене машин тут полонаних багато стоїть в дворі, малі купляли, ремонтували. Займались цим. Вони прийшли питати, оце в машині є прикурюватель. Ну, ймовірно, зняти хотіли, тому що у них навіть телефонів не було. Вони тут у наших старі телефони повідбирали тому, що у них позабирали все. І, коли моїх малих побили, вони прийшли і почали питати мене за те, я кажу: «Хлопці, ідіть від гріха подалі. Не дай Бог, щоб ви з ними ходили. Ви їх бачили, вони в чомусь були винуваті, що їм поламали ребра і кинули вмирати на дорозі? Якщо, не дай Бог, хтось помре, що буде в руках: вила або ще щось – я вас повбиваю тут». То вони не ходили десь, мабуть, місяць. Оце по моїй дорозі. Не тільки вони, а військові обходили, аж по чотири чоловіки із автоматами, на всі сторони дивилися. Оце такий казус був, коли малих побили. Навіть у двір до мене місяць цей ніхто не заходив.

Ч.О.: У Вас проводили окупанти свій псевдореферендум?

К.О.: Проводили.

Ч.О.: Можете розказати, як це відбувалось?

К.О.: А як відбувалось? Ходили двоє з автоматами, і ходили киселівські дівчата. Навіть одна родичка там була серед них. Моя, виходить, двоюрідна сестра. Такі посміхаються... Все там ето самое. Я взагалі не вийшов. Вони тут довго стояли під двором, я не вийшов, і, наскільки я знаю, багато хто так зробив, що не виходив, а ті, що голосували, то вони забирали бюлетені в хату (бо, один розказував хлопець, в хаті писали), потім виносили і кидали. А ось на другий день після оцього псевдореферендуму я поїхав в Киселівську сільраду, мені треба була довідка одна, і я, коли піднімався по

приступкам таким, якраз була сестричка стояла двоюрідна моя і ще там одна, що потім пішла як свідетель, бо почала всіх здавати перша. Вона: «Ой, дядя Саша, добрий день!». А я їду кажу: «Добрий він був до 24 февраля» – і заходжу у коридор, сидять два рашисти, але вони ні слова мені не сказали. Теж у балаклавах, з автоматами, і я пішов наверх. Оце так багато хто взагалі не виходив.

У нас тут залишилося 50 осіб, коли проводили референдум, але сказали, дякуючи нашому голові Віталію Івановичу, який теж з ними на БТРі катався з рашистами, бо мій малий десь бачив його в Киселівки. Ну, він давав свідчення СБУ це. Я маю на увазі онук. Вони записували, а чи буде щось там, чи не буде, не знаю. Я кажу, що оце посадили сестру, посадили, то хрен з ними, це вони заробили, посадили там, а от той, що розвозив снаряди, і цей не сидить. Коли я прийшов за гуманітаркою, а я йому говорю: «Тобі не соромно? Ти рашистська сволоч, ти прийшов по гуманітарну поміч, яку дає Україна. Ти колаборант – я тебе приб'ю скотина». То він написав заяву, і на другий день до мене приїхала наша вже поліція. Чого я так сказав? Я їм сказав, що я так. Вони, правда, ще хлопці такі нормальні попалися, вони не сильно наїхали: «Та, скажіть, що Ви так не казали, просто полякали його». Я так сказав, і вони поїхали. Я чую, мені просто образливо, що весь час він із ними спілкувалися, документи їм ксерокопірував, і він сидить, як ні в чому не бувало, його жінка працює, як ні в чому не бувало, а мене так: то ті обшукували, потім наші. Це з його подачі, це 100%, що мене обшукували, що це вони там писали щось. Хоча я говорю, вони навіть казали, що я ремонту рашистам машини. Я інвалід третьої групи, в мене з ногами не дуже – я погано ходжу. Я навіть свою ремонтувати не можу. Але за те, що я на нього наїжджав, він таку почав тему.

Тут у нас ще одна є – Марчучка, в якої вони гуляли. І вона їм там різала, кулічі пекла на Пасху, і випивали там, навіть там після п'янки пішли армяна хотіли розстріляти, на коліна ставили, він там у них прощення просив. Так та кричала, що я цю всю окупацію свиней різав росіянам. Я їй кажу: «Люда, я уже год 15, як не бачив свиню у себе в дворі, не те що я там комусь різав». І теж нічого. Її дочка Стремоусову давала інтерв'ю по інтернету. Можете погортати і знайти, там є інтерв'ю, де вона говорила: «Ой, мені українці нічого не дали, я ось з дитиною». А тут, тільки прийшли наші, вона вже давала інтерв'ю нашим: «Ой, ми так непогано жили, а під час

війни погано жили. В нас навіть їсти не було, ні хліба, нічого не було». А вони туди носили гречку, борошно, пшоно мішками. Це ті, що в селі залишилися, всі знають. Всі. І нічого. Я ось цього я ніяк не можу зрозуміти.

Ч.О.: *Можете повністю назвати Марчучку – прізвище, ім'я, по батькові?*

К.О.: Марчук – це її дівоче прізвище, а зараз Комарницька Людмила Анатоліївна, одружена із Комарницьким Анатолієм. Це її і чоловік з Киселівки. І дочка їх Анна Комарницька давала інтерв'ю. Вона ще перед війною. Тут з'явився якийсь із Донецька, вона з ним жила. Потім паспорт йому зробили, весілля у Херсоні було. Це вже при рашистах. А тепер кажуть, що вона з українцем зустрічається (*сміється*). Я їй кажу: «Ти йому скажи, що ти, коли росіяни тут 8 місяців стояли, нікому не відмовляла».

Ч.О.: *У Вас в селі церкви є і можете сказати, яку вони позицію займали?*

К.О.: Церква в нас тільки в Киселівці, і батюшка втік в перший місяць війни. Хоронили всіх, хто помирав, без батюшки.

Ч.О.: *А багато помирало?*

К.О.: Так, у мене однокласник, друг мій з роботи помер від того, що, коли ми робили разом, в нього було два інсульти, то ми його відвозили у Херсон, і його два рази врятували, а третій раз інсульт прихватив – не було ні чим, і не пускали вони, він помер від цього. Помирало багато людей. В основному це із-за таких болячок. Тут поруч село Солівка називається, а ми його називаємо «кацапами». Теж там раковий хворий, мого однокласника менший брат, раковий хворий був. Їхав у Херсон у лікарню і трохи відстав від всіх машин, його на кпп зупинили. Він призупинився, а його перевіряють, потом почав сильно швидко їхати, а ті, не знаю, що вони подумали, і розстріляли, внука вбили, його вбили, а жінка потрапила в лікарню. Я навіть не знаю, чи вижила вона, чи не вижила, це в ці рашисти розстріляли на кпп. Так що тут чудосієв було. У Гаю, в Барвінку – це села однієї сільської ради. В мене теж там знайомий, раковий хворий, не було ліків, де купить, то він собі порізав вени, тому що було боляче і зима. Можу навіть прізвище назвати – Федоряк Микола. То його довго не могли похоронити, бо ті рашисти там. У нас Гай,

Барвінок була перша лінія вогню рашистів, вони там сиділи, то там обстріли були сильні. Там вони по посадках стільки нор нарили, що, мабуть, ховрахи і то менше риють. Цілі дома під землею. Я ось їздив, у мене хата 9/12, а там ще більше під землею, і меблі вони туди у людей забирали. Меблями обставляли, дивани там. На це дивишся, залазиш у підземелля, якщо меблі, то тут керівництво якесь жило, якщо збито із тих ящиків таке – ага, це, значить, просто тут. Навіть прості ями ці були мінімум 2/4, 2/3. За вісім місяців багато можна було тут вирити. Всі посадки пориті. Всі!

Ч.О.: Як Ви вже дізналися про визволення?

К.О.: У мене якраз запорожець погано робив, а тут тиша така, нема нікого, а перед тим я тільки був у брата, це якраз він навпроти цього колаборанта жив. Ми дружимо, я там то їм привозив воду, з Киселівки їздив, то ще щось, і я був у них, а мені його жінка каже: «Саня, тільки я тебе прошу – не кричи». А я там мати-переймати рашисти там, а вони були у балці, було чути, що вони в балці були, це було дев'ятого числа десь шість годин вечора. А потім така тиша. На другий день і хтось їде на велосипеді, а я питаю: «А що так тихо?». А вони мені кажуть: «Та в Киселівки наші солдати». Я кажу: «Як?» – «Так, – каже, – вже в Киселівці наші солдати». Я ледь завів запорожець, з жінкою сіли на запорожець. Сльози, сльози біжать, і ми поїхали на кілька днів (*плаче*).

Я навіть не думав, що буду так радуватись, що звільняться. А моя каже: «Бачиш?». А перед цим поскаржився цей колаборант їм, днрівцям, що я там на нього наїжджаю, і мене шостого числа прийшли вечором уже, десь час ночі, забрали. І навпроти хата, що навпроти його хати, батькова, і за хатою я копав собі могилу. Коли мене привели, я сказав: «Я копати не буду», а вони кинули лопату і кажуть: «Не будеш копати, й жінку розстріляємо». І я копав, викопав по коліна 1/2 метра, а там серед них був, мабуть, такий хлопець, не російський, а українець, то він все він їм казав. А ті такі старше були, років по 45. Він їм казав: «Та що ви до деда пристали там? Що ви того слухаєте? Може, він там щось набрехав або ще щось?». А потім раз – і зник десь. Через півгодини прийшов такий високий, в чорній формі, саме вже руский прийшов, тому що по говору чув. Він зайшов за будинок. А я копаю. Він подивився, каже: «Дед! – я так піднімаю очі. – Дед, иди домой». А я ж показую, ті стоять з автома-

тами. «Иди домой. Я с ними разберусь. Иди». Я ледь виліз з тієї ями, приплентався додому, то коли я дізнався, що нас звільнили, а моя каже: «Бачиш, за чотири дні до визволення тебе б розстріляли».

Це він ще не знав, що в мене двоє синів воює, тому що і я не знав, що вони воюють в мене. Мені навіть не казали, що вони під Бахмутом, на білоруському напрямку. Один і зараз під Бахмутом, в нього дві контузії. Зараз оце після другої контузії вивели за штат, отримує 500–600 гривень. І ось скажіть, а цих кормлять військово-полонених, витрачають на них по 10 000 і ще кажуть, що по 3000 їм виплачують грошей, якщо вони щось зроблять. Ось, скажіть, є десь справедливість у нас чи немає? Що дитина воює, поранений і отримує такі копійки. І він на суд подав щось і нічого – глухо. І відпустити не відпускають. То він ходив, хоч на передок. Каже: «Як піду на передок, то мені доплачували за кожен вихід», а зараз йому заборонили і виходити на передок.

Ч.О.: Скажіть, будь ласка, Ви свідчення СБУ давали про ці події?

К.О.: Я їм казав, вони нічого не хотіли записувати.

Ч.О.: Ви пам'ятаєте дати, коли це відбувалось?

К.О.: Значить, СБУ прийшло до мене перший раз, це було десь числа 20 після звільнення. Потім вони десь приходили навесні, десь у березні, і оце вони приходили з обшуком. Я їм теж казав, але вони шукали своє. А вже на другий день вони прислали слідчого з СБУ. Він прийшов, записав свідчення мого внука. Якраз приїхав до нас, що він бачив Віталія Івановича, що він катався на БТРі, а я йому кажу за цього, а він мені казав потім-потім. Так пішов, так і нічого він у мене не взяв свідчень. У мого онука навіть телефон є цього слідчого. +380.....5.

Ч.О.: Залишилися у Вас фотографії або документи за окупаційний період?

К.О.: Ні, фотографій не залишилось. Якщо б я щось сфотографував, то я точно не дожив до визволення. Ні, оце, я кажу, що в мене свідок, що приїжджав з Киселівки, мій знайомий. Він якраз до мене приїхав, ми разом в охороні працювали, то він бачив все це своїми очима. А так ніхто. Всі боялись, навіть тому, що вони, як тільки зупиняли. ...Я старий дід поїхав в Киселівку, і то мене зупинили, роздягнули до трусів. Я в лікарню їздив. Роздягнули до трусів, шукали

татування. Не знайшли. Ні, в мене є тату, але до цього всього не відноситься. На одній руці тигр набитий, на іншій мавка набита і на нозі – хрест. Вони так подивились: «Ты что сидел?». Кажу: «Думайте, як хочете. Вам не соромно 66-річного діда у трусах тримати?». А молодь тільки десь вийде, тільки зупиняли і роздягали. Кошмарили всіх. Оце, коли вони стріляли по нам, то два чоловіки звідти ходили бухати сюди на нижній посьолок, і ходили всю дорогу через мій город. Вони мені вже так в'їлися, але вони по двоє ходили всю дорогу, а потім одного з них кудись забрали. І почав ходити оцей один, цей стрілок, через мій город і вниз іде він ще тверезий, а назад він ішов мертвий, готовий. То в одну прекрасну ніч я його підстеріг, у мене такий топор був, ручка така десь півтора метра, я його по шолому. Шолом досі в мене валяється. Так що я цього «клієнта» підстеріг. І топориком пригладив. Забрав все, що там в нього було, а його пририв, а коли наші зайшли хлопці (вони тут на квадратицках були), то я їм показав де. Вони забрали все, нічого мені не сказали, просто забрали все. Якщо ну, я їм казав, що нікому нічого не кажіть, забирайте. Може, з цієї причини до мене СБУ приходило. Думали, що в мене автомат залишився чи що там ще? Отакий випадок в мене був, тому що допік – далі вже не було куди.

Ч.О.: *Не пригадаєте, що Ви в нього знайшли?*

К.О.: У мене десь є табличка з його іменем. Я зірвав того. Якщо найду, я Вам передзвону, бо я навіть не пам'ятаю, де міг запхнути. Така біла вишита, там і прізвище, і ім'я.

Ч.О. – Дуже дякую Вам за розмову!

«Хотілось би мені сказати, що ні, що журналісти Херсонщини не пішли на співпрацю з окупантами, але все-таки дехто з моїх колег обрав бік росії і перейшов на “темну сторону”»

Лазник Маргарита Володимирівна,

редакторка редакції мовлення на тимчасово окупованих та деокупованих територіях творчого об'єднання «Українське радіо» дирекції «Українське радіо»

1980 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 7 липня 2023 р. дистанційно у форматі ZOOM-конференції Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Який термін Ви провели в окупації?*

Лазник Маргарита Володимирівна (далі – Л.М.): До 27 травня 2022 року.

Ч.О.: *Розкажіть про Ваше життя до 24 лютого 2022 р.*

Л.М.: Моє життя до початку повномасштабного вторгнення було просто чудовим! Я займалася улюбленою справою – працювала редакторкою на Українському радіо Херсон, вела прямі ефіри, спілкувалася з безліччю цікавих людей на різноманітні теми. Звісно, в більшості це були теми суспільно-політичного спрямування, але і про різноманітні фестивалі, які проходили в місті, про презентації книг та інші культурні події теж не забували! Я викладала журналістику в ХДУ, отримуючи неймовірне задоволення від спілкування зі студентами. Я була керівницею практики на базі нашої філії Суспільного, де майбутні мої колеги студенти-журналісти здобували досвід у підготовці програм і веденні прямих ефірів. Мій син навчався в чудовій гімназії № 20 – найстарішій гімназії в місті, яку, на жаль, зараз окупанти майже повністю зруйнували. Неподалік Херсона у мене була дача, там був власний будинок з квітучими трояндами і фруктовими деревами. В Херсоні – власна затишна

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

квартира, де я жила. Я будувала величезні плани на майбутнє і до останнього не вірила в те, що може початися війна. Навіть не початися війна, а повномасштабне вторгнення, тому що війна в нас з 2014 р. триває в Луганській, Донецькій області.

Ч.О.: Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?

Л.М.: Пам'ятаю, прокинулись ми дуже рано, і чомусь з вечора такий неспокій був. Не знаю навіть чому, ось щось відчувалося, хоча намагалася відсторонитися від всіх тих новин, які були в інформаційному просторі про те, що, можливо, почнеться війна. Саме 24 лютого я прокинулася десь приблизно о пів на четверту ранку або о четвертій ранку. Потім з'явилося відеозвернення путіна з приводу того, що він почав сво, і вже о п'ятій ранку в Херсоні були чутні вибухи. О шостій ранку я зателефонувала своїй мамі, вона мешкає в Таврійському мікрорайоні. Мама сказала, що теж чула вибухи і бачить величезний стовп диму в районі Чорнобаївки – там палала вертолітна військова частина. Ми одразу вирішили, що вона з Чарлі, нашим тибетським тер'єром, переїздить до нас, щоб всі були разом. Весь ранок я чула постійні віддалені вибухи, вибухи, вибухи. Перше, що я зробила, це збрала всі документи в сумку і далі почала моніторити всі телеграм-канали. Чоловік зателефонував друзям з Чаплинки та Каланчаку – вони розповіли, що в бік Херсона вже пішли колони російської техніки. В той момент я відчула себе, неначе в якомусь фільмі про війну, було відчуття нереальності того, що відбувалося. У чоловіка на роботі сказали не виходити, і перше, що він почав робити, це набрав у всі ємності, які були, питної води, а потім пішов в магазин купувати продукти. В магазинах біля дому – в «Гранді», в «Юності» – були черги. Люди купували все: крупи, борошно, консерви, м'ясо, печиво, купували корм для тварин. На заправці біля Корабельної площі була черга з авто – всі намагалися заправитися. Мабуть, саме тоді почало приходити усвідомлення, що почалася війна.

В нашому журналістському робочому чаті ми ближче до 8-ї ранку зв'язалися з колегами, й наша продюсерка Еріка Авдєєва вирішила, що на роботу вийдуть не всі: по одній людині з редакції, і потрібно якнайшвидше приїхати в офіс. Десь вже на початку дев'ятої години я була на роботі: зранку ще ходили тролейбуси і я третім маршрутом змогла доїхала до Парку Слави, де розміщувалася наша редакція.

Ми зібралися на невеличку нараду, почали телефонувати в облдержадміністрацію, зв'язуватися з тими, хто був на лівобережжі, щоб хоч якось вималювати картину того, що відбувається. Я була на зв'язку також з київською редакцією Українського радіо, з нашою продюсеркою Юлією Шелудько. Ближче до 12-ї години стало зрозуміло, що російські війська підходять до Херсона, і було вирішено розійтися по домівках й працювати дистанційно.

24 лютого 2022 року – це був останній день, коли я була у себе в робочому офісі Суспільного. [На той момент я не думала, що це буде останній раз, тому навіть робочий блокнот, нотатки, особисті речі – нічого не забрала. Додому я вже йшла пішки, тролейбусів, маршруток я не бачила. Здається, навіть людей на вулицях поменшало. Подруга, яка з сім'єю вирішила виїхати з міста, зателефонувала і розповіла, що в напрямку Миколаєва виїздить багато поліцейських автівок, казала, що бачила, як горить військовий аеродром і що в напрямку Херсона взагалі ніхто не їде. Я йшла нашою пішохідною вулицею Суворова і не могла повірити, що у XXI столітті в Європі я можу ось так йти рідним містом й чути вибухи, бо почалася війна].

Ч.О.: Коли йшли бої за Херсон 25–28 лютого, що Ви бачили?

Л.М.: На роботу я вже не ходила, ми почали працювати дистанційно. Постійно лунали вибухи. Вони лунали з району Антонівського мосту, і було їх чутно навіть у нас на Корабельній площі. Періодично лунала сирена, ми спускалися в підвал під нашою багатоповерхівкою. Напередодні там поприбирали, навели лад. Коли почали спускатися у підвал, аби було на чому сидіти, ми занесли величезну дерев'яну лавочку, яка у нас вдома на балконі стояла, хтось з сусідів приніс картон, щоб підстелити підлогу, бо в підвалі було багато пилуки, хтось заніс каримати і, коли починались вибухи, то ми спускалися до підвалу і сиділи там, тому що до кінця не було зрозуміло, що відбувається. Наше місто захищають чи ні, де що обстрілюють, куди прилетіло. Над містом літали літаки та гелікоптери. Почався тотальний моніторинг соціальних мереж, телеграм-каналів, постійні зідзвони з друзями і рідними, які розповідали, що відбувається в їх районі, що відбувається в місті. З'явилася новина, що стрілянина на Антонівському мосту, що відбили його наші, що відігнали росіян на лівий берег, але знову вони

наступають, що вибухи в районі Чорнобаївки, що чутно роботу «Градів». Тобто оці моменти я всі намагалася відслідкувати. Я кожного дня виходила в прямий ефір Українського радіо і розповідала про те, що відбувається в Херсоні. Звісно, я могла розповісти лише те, що я бачу сама навколо, про що мені розповідають друзі, які в різних районах Херсона та на лівому березі знаходяться. Навколо Херсона – Антонівка, Зеленівка – постійно лунали вибухи, йшли бої.

З дому я майже не виходила, було просто оціпеніння: я не знала, чого очікувати, що буде далі. Телевізор взагалі не вимикали – в перші дні якраз розпочався інформаційний марафон всіх провідних каналів, і я постійно дивилася, читала, додзвонювалася. Це вже потім на одному з каналів, не пам'ятаю на якому саме, нонстоп почали показувати фільми: «Гаррі Поттера», «Володар перстнів», «Аватар». І я почала трохи відпочивати від новин, бо здавалося, що збожеволюю. Вже в перші дні війни магазини біля мого дому перестали працювати. Тож хліб пекла моя мама сама. В чаті нашого ОСББ писали, де який магазин запрацював та що є. Тож намагалися в найближчі до нас збігати, але це було ну дуже-дуже обережно і дуже-дуже швидко. Але все ж таки більшу частину часу ми знаходилися вдома і, якщо лунала сирена чи ми чули потужні вибухи, то спускалися до підвалу.

Ч.О.: Ви розмірковували над причинами початку такого наступу?

Л.М.: Ось так всебічно, ґрунтовно, як історик, то, звісно, не аналізувала причини. Але й без аналізу зрозуміло, що правляча верхівка на чолі з путіним вважають росію імперією, путін неодноразово заявляв, що він шкодує, що радянський союз «розвалився», говорив, що Україна та росія мають бути разом, і те, що Україна стала самостійною незалежною державою й «пішла» від росії – в цьому винен захід. Будь-яка імперія живе лише тоді, коли відбувається розширення її кордонів, і напасти на іншу державу – це звичайна справа для недоімперії, особливо, коли у керма виживший з розуму старий. Але трішечки путін забув, що він не в XIX ст. живе і не на початку XX, коли завойовницькі війни були звичним явищем, а в XXI ст., коли, в принципі, неможливо ось так-от вести свою зовнішню політику – просто у відкриту піти війною на сусідню країну. Але все ж таки виникали думки, що рано чи пізно війна може початися, тому що Луганськ, Донецьк, анексія Криму – це були

перші такі дзвіночки, які говорили про те, що росія, скоріш за все, не зупиниться. Вісім років вони розповідали про новоросію, малоросію, що на півдні всі розмовляють російською мовою, що російськомовних утискають, що потрібно допомагати «руським людям» боротися з, як вони кажуть, «нацистами». Оці моменти були дзвіночками, на які потрібно було звертати неабияку увагу. Але посадовці говорили про повернення Криму дипломатичним шляхом, у нас на адмінмежі з Кримом в Каланчаку та Чонгарі робилися дороги, запускалися «шатли»... До можливої війни, про яку попереджали закордонні розвідки, ніхто не готувався.

Думаю, росіяни були впевнені, що їх у нас на півдні будуть радо зустрічати, але вони дуже сильно прорахувалися, і Херсон це показав на 100%, коли вони вже увійшли в місто, і коли почався рух спротиву, коли херсонці вийшли на мітинги і в один голос заявили, що тут росію ніхто не чекав! І те, що я бачила під час цих мітингів, то російські військові були доволі розгублені в плані того: «Ну як так, чого ви вийшли проти нас? Ми вас прийшли звільняти від нацистів, а ви мітингуєте проти нас!». Російські пропагандисти в один голос воляють, що, звісно, причини є і Україна сама спровокувала росію почати війну. Але ніяких причин з боку України я не бачу. Ми незалежна держава, яка обирає свій шлях самостійно, і інші держави не мають права казати, що нам робити. З ким нам дружити і в які нам союзи вступати – чи то НАТО, чи то Європейський Союз і тому подібне.

Ч.О.: Як Ви пережили 1 березня 2022 року?

Л.М.: Мабуть, це був один з днів, який запам'ятовується на все життя. Один із найстрашніших днів. Були дуже гучні вибухи в Херсоні, ще з ночі. А зранку вже десь о 10–11-й годині в чаті нашого ОСББ почали писати та викладати відео, фото, що російські військові біля автовокзалу, на околицях Шуменського мікрорайону. З'явилося відео, як росіяни гатять по багатопверхівках в Таврійському мікрорайоні. Обстріляли ТРЦ «Фабрика», і там почалася пожежа. Через потужні вибухи ми спустилися в підвал своєї багатопверхівки, але вже через деякий час наш голова ОСББ сказав: «Швиденько всі підіймайтеся в свої квартири, зачиняйте двері, бо вже російські військові на Корабельній площі». Ми не знали, що від них очікувати, що вони можуть зробити, тому дуже швидко зайшли в будинок і розійшлися по своїх квартирах, постійно переписуючись з сусідами в чаті. В той

день намагались навіть не визирати у вікна, хоча цікавість іноді перемагала, і ми визирали в вікно, щоб подивитися, що відбувається зовні. В наш домовий чат скидали фото і ділилися інформацією один з одним про те, що відбувається ззовні. Після 1 березня декілька днів ми просто взагалі не виходили на вулицю. Ми за всім, що відбувається ззовні – біля будинку, на вул. Богородицькій, чи встановили блокпости біля мосту на Корабельній площі, спостерігали з вікон будинку і писали в наш чат ОСББ. Я передзвонювалася з друзями, рідними, щоб дізнатися, яка ситуація у них, знову-таки моніторила всі місцеві телеграм-канали. По крупицях збирала всю інформацію про те, що зараз коїться в місті. Виходячи в прямий ефір на Українському радіо, я намагалася розповісти про все те, що відбувається в місті, щоб всі знали, як зараз в Херсоні. Але до останнього не вірила, що в Херсон можуть увійти окупанти, що нас захоплять, що ми потрапимо в окупацію! А потім у фейсбуці з'явилося відео з Бузкового парку, де показали тіла наших хлопців з ТРО. Це був просто жах! Розпач і відчуття безпомічності – розуміння, що, окрім того, щоб розповідати про те, що відбувається в місті, ти особливо нічого й не можеш зробити. Херсон окупували... Єдиний обласний центр – через п'ять днів від початку повномасштабного вторгнення. Окупували всю Херсонську область – це було важко уявити, постійно відчувала якусь нереальність того, що відбувається навколо.

Ч.О.: Ви брали участь у проукраїнських мітингах?

Л.М.: Так, виходили на мітинги з чоловіком на самому початку, але коли російські військові почали стріляти, коли почали використовувати світлошумові гранати, сльозогінний газ, то вже не виходили. Для мені херсонці, які після того як заборонили мітинги і почали силою їх розганяти, попри все все одно виходили на площу біля кінотеатру «Україна», просто герої!

Ч.О.: Пам'ятаєте точні дати, коли Ви виходили?

Л.М.: Чесно кажучи, пам'ятаю мітинг 5 березня. Напередодні приїхали фури з російською гуманітаркою – ніхто її не брав, після цього якраз херсонці й почали на мітинги збиратися. Біля обласної держадміністрації стояли російські військові з автоматами, з гранатами, а херсонці просто з прапорами і плакатами. 5 березня

я не виходила на мітинг. Я вийшла вже 7 березня на мітинг. Потім 8 березня. На той час місто почало поступово оживати – почали відкриватися деякі магазини, аптеки, на маршрути вийшли навіть тролейбуси. 9 березня у важкому стані в лікарню потрапила мама, тож після 8 березня на мітинг я з чоловіком вийшла вже тільки 13 березня. Це був найбільший мітинг, на якому я була! Здається, що майже весь Херсон зібрався – було дуже багато людей. Це був день звільнення Херсона від фашистів у Другій світовій війні. І тоді на вулиці вийшла така кількість херсонців, що я в мирний час ніколи не бачила стільки людей! Ні на одне свято, ні на один фестиваль ніколи не збиралась така кількість херсонців. Всі з прапорами, плакатами. Було дуже круто, і водночас було дуже страшно, бо в місті повно озброєних ворогів і вони безкарно можуть робити все що завгодно. Емоції переповнювали, коли ти не один, коли так багато людей з українськими прапорами, всі скандують «Херсон – це Україна». В той момент навіть здавалося, що ми зараз їх відженемо від Херсона, що вони підуть, бо вони, дійсно, на своїх БТРах, на своїх великих машинах були якісь перелякані, вони не розуміли, чому так відбувається, як люди можуть просто так виходити і висловлювати свою думку, не боятися ворожих військових зі зброєю. Мені тоді здавалося, що оті окупанти в своїх балаклавах, броніках з повним боєкомплектom реально бояться мирне беззбройне населення. Ми величезною колоною пройшли по Ушакова, потім по Перекопській до парку Слави. Незабутні відчуття! Вже згодом, коли окупанти заборонили наші мирні зібрання та почали використовувати сльозогінний газ і світлошумові гранати, коли почали зникати активісти, коли пролилася перша кров цих мітингів, я вже не ходила.

Ч.О.: Розкажіть про особистий досвід організації побуту в окупації?

Л.М.: По-перше, що ми зробили, це запасилися питною водою, понабирали всі ємності, які були вільні. По-друге, чоловік одразу, коли ми зрозуміли, що почалася війна, пішов в магазини і закупив тушонку, борошно, крупи, консерви, м'ясо. На перший час запас продуктів у нас був повний. Завжди був на 100% заряджений мобільний телефон і всі павербанки. Був заряджений ліхтарик, маленьке радіо на батарейках, були свічки та сухе пальне. В окрему сумку ще в перший день я склала всі документи – цю сумку ми постійно

брали з собою в підвал. Ще на початку березня намагалася купити найнеобхідніші ліки, але ці ліки хотіла купити не одна я, тож в аптеках були черги, й вже дуже швидко в Херсоні неможливо було знайти ніякі ліків від тиску, знеболюючих, інсуліну і багато яких ще. Оскільки в мене мама в березні опинилася в лікарні, дякувати Богу, ще лікарі були на своїх місцях, не виїхали з міста, був запас ліків в лікарні, то я вишукувала лише окремі препарати. Коли мамі операцію складну робили, то по мінімуму список препаратів в лікарні написали. Мені все тоді вдалося знайти, хоча й довелося все місто об'їхати. Я продовжувала виходити в ефір на Українському радіо, розповідала про те, що відбувається в нашому окупованому Херсоні.

Ще десь 3 березня російські військові захопили офіс нашої філії Суспільного. Тож я розуміла, що оскільки я продовжую працювати, а в окупантів може опинитися інформація про мене, бо у відкритому доступі є й мої програми, ефіри, в ньюзрумі лишилися всі мої журналістські нагороди з конкурсів, то є вірогідність, що вони будуть шукати мене. Тому я намагалася пересуватися в місті, оминаючи блокпости, які російські військові почали всюди розставляти. Причому у них були стаціонарні блокпости, а були пересувні. Про ці «пересувні» блокпости херсонці намагалися один одного попередити – писали в групах, де вони з'явилися, звідки вже поїхали. Якщо мені потрібно було щось придбати, наприклад, на центральному ринку, то я не їхала маршруткою, бо, бувало, військові зупиняли маршрутку та перевіряли документи у пасажирів, а йшла пішки маленькими вуличками, де блокпостів і патрулів не було.

Намагалася не потрапляти окупантам на очі, щоб не почали перевіряти документи. Я навіть в мікрорайон Корабел до рідних не могла поїхати, бо на мосту був великий стаціонарний блокпост, і там завжди у всіх перевіряли документи. Я не знала, кого вони можуть шукати, які в них є списки, хто в цих списках, бо після наших мітингів російські військові почали таке собі полювання на активістів, журналістів, бо вони були впевнені, що люди не можуть самі виходити на акції протесту, що обов'язково є організатори, і що ці акції всі проплачені. В їх головах не вкладалося, що можуть вийти стільки людей просто тому, що вони висловлюють свою думку, що вони не погоджуються з тим, що відбувається в місті, що відбувається з країною. У нас не було проблем з харчуванням, з питною водою, нам вистачало всього. На початку березня ще були черги за

хлібом, за м'ясом, коли не всі магазини працювали, коли на ринок ще не приїздили люди з навколишніх сіл, а потім всі більш-менш пристосувалися до ситуації, і черг вже не було. Великою проблемою була готівка – в банкоматах її не було, можна лишень в деяких магазинах та аптеках зняти готівку, і все. Тому якщо в магазині можна розрахуватися карткою, то я завжди обирала саме такий магазин.

Було дуже складно і важко психологічно, коли твоє місто окуповане, я відчувала себе наче в великій клітці. Ніби ти й можеш вийти на вулицю, але, виходячи, ти завжди ризикуєш не повернутися, бо не знаєш, що з тобою буде, якщо тебе зупине патруль і буде перевірка документів. Завжди насторожувалася, коли біля будинку зупинялися військові машини, або біля під'їзду з'являлися незнайомі люди, або було чутно ввечері чи зранку якісь незрозумілі шуми, тому що я розуміла, що можуть прийти за мною або за моїм чоловіком. І це все, звісно, додавало нервозності, виникало відчуття безвихідності та безнадійності, страху за те, що буде далі. Психологічно було дуже важко. В травні декілька раз я змогла навіть на дачу до себе з'їздити в Садове, поруч з Херсоном. Коли 1 травня я вчергове їхала туди, на блокпосту на перехресті вулиць Залаегерсег та Перекопської нас зупинили і почали перевіряти документи. Це була одна з найдовших перевірок документів під час окупації, я її пам'ятаю, ніби вона вчора була. Я бачу, що в цих російських військових є списки і вони взяли мій паспорт, паспорт чоловіка і почали по списках довго так шукати, звіряти. І це був такий момент напружений, ці хвилин десять, здавалося, тривали вічність. Але, слава Богу, нас в тих списках не було, й військові, віддавши документи, дозволили їхати далі.

І ще хочу додати: в перші дні березня, коли росіяни почали завозити свою гуманітарку, яку ніхто з херсонців не хотів брати, коли на площі Перемоги вони фури поставили і намагалися роздавати, а херсонці вийшли і почалися акції протесту, то росіяни вирішили, що потрібно по різних локаціях розвозити і просто насильно в руки людям свої пакунки з тушонкою давати. Один такий пункт роздачі вони біля залізничного вокзалу організували. Під'їхала велика машина, і військові просто за людьми з пакунками ганялися, аби ті цю гуманітарку взяли. В цей момент якраз там опинився мій чоловік, і він звернувся до цих російських військових, почав казати їм, щоб вони йшли звідси, бо ніяка гуманітарка нам не потрібна. Слово

за слово, виник невеличкий конфлікт, пощастило, що це було на початку окупації і тотальних затримань тоді ще не було. Але до мого чоловіка підійшов чоловік в російській формі в балаклаві, як потім я зрозуміла, це був депутат російської держдуми Ігор Костюкевич. Він почав вичитувати мого чоловіка, що він заважає роздавати гуманітарку, що він не думає про стареньких, які через нього можуть вмерти з голоду. У мого чоловіка сфотографували паспорт, всю цю розмову зняли на мобільний телефон, і згодом російські пропагандисти показали сюжет і розповіли «страшну історію» про те, що мій чоловік побив ветерана війни, коли той отримував гуманітарну допомогу. Звісно, нікого мій чоловік не чіпав. Після цього випадку проходити перевірки на блокпостах було страшнувати.

Незважаючи на окупацію, мій син продовжив навчання в своїй гімназії – в дистанційному форматі. Я вдячна нашій вчительці Єлизаветі Поліновській, що на початку війни, коли всі трохи розгубилися, вона швидко змогла налагодити навчальний процес, незважаючи ні на що, вона навчала наших дітей! Це допомагало синові відволіктися від того, що відбувається за вікном, тому що захистити його від інформації про війну було просто неможливо. Він чув вибухи, постійно бачив озброєних окупантів, бачив новини про те, що відбувається. Він був у процесі і розумінні того, що це війна, й уроки, домашні завдання, навіть контрольні роботи переводили увагу з цього жахіття, що відбувалося навколо, на звичні для нього речі.

Більшу частину свого часу ми були вдома, намагалися зайвий раз нікуди не ходити. Але все ж таки іноді виходили пішки прогулятися по вулиці Суворова. Там було одне з моїх улюблених кафе «Perfetto» з великим вибором смачного морозива. І, коли вже практично не можна було ніде зняти готівку, в цьому кафе була можливість розраховуватися карткою. До того ж господарі зробили знижки на морозиво, і воно стало дешевше, ніж було до початку повномасштабного вторгнення. І ми від дому пішки прогулювалися нашими старими херсонськими вуличками, йшли на Суворова і смакували в цьому кафе морозиво. Це у нас була така психологічна терапія: приходили в кафе, в якому часто смакували морозиво ще до повномасштабної війни, сідали за столик і всією сім'єю їли морозиво. І було таке відчуття, що ти сидиш в цій кафешці, смакуєш морозиво, по вулиці прогулюються херсонці з дітьми, ніяких військових ворожих не видно, вони чомусь боялися ходити по

Суворова, або перевдягалися в цивільне, і їх було непомітно. Я не знаю, але я на Суворова російських військових не бачила ні разу. Поруч за столиками посміхаються діти, й таке відчуття виникало, що навколо немає війни, що все спокійно і окупантів в місті немає, що то якийсь нічний кошмар був, і ось ти прокинувся і все гаразд.

Але це відчуття внутрішнього спокою, звісно, було на якийсь 15–20 хвилин, поки ти в кафе їси морозиво та смакуєш каву. Тільки-но я виходила на вулицю, одразу поверталася в реальність – війна нікуди не ділася, лунають постійно вибухи, бо йдуть бої по навколишнім селам. Тільки-но спускаєшся на Соборну – їздять військові машини з літерою Z, стоять блокпости. Але такі моменти відпочинку для мене в окупації були дуже важливі. 15 хвилин спокою, 15 хвилин нормального життя.

Ч.О.: *Наскільки Вам було відчутно зміни у часі і просторі?*

Л.М.: Мені було дуже важко прийняти те, що моє життя змінилося і змінилося майже безповоротно. Ці думки не давали спокою. І, хоча я вірила в те, що ЗСУ обов'язково звільнять місто, я розуміла: так як було до 24 лютого, вже не буде. Я психологічно не могла нічого фотографувати або вести щоденник, мені не хотілося, щоб про ці дні був якийсь спогад. Ні те, як ми сиділи в підвалі, ні російських військових на вулицях – нічого не хотілося фільмувати. Постійно обговорювали мою роботу, чоловік хвилювався, що оскільки я журналіст і активно працюю, це небезпечно, можуть прийти окупанти й забрати «на підвал». Заспокоювало те, що я не жила за місцем реєстрації, і з найближчих рідних теж ніхто не був прописаний в цій квартирі. В окупації ми спілкувалися тільки з рідними і найближчими друзями. Я одразу закрила всі свої сторінки в соцмережах. Коли хтось зі знайомих писав щось або надсилав повідомлення в месенджер, я просто ігнорувала. Нічого не відповідала. Коли, наприклад, дзвонили подружки й питали: «Ти де?», одразу в голові думка: «А чого вона це питає, хто з нею поруч?». Звісно, відповідала розпливчато, без конкретики, що я десь у друзів, не вдома. Постійно такі моменти виникали. Вони емоційно дуже заважали жити, але все одно життя продовжувалося, і навіть в таких складних умовах ми намагалися підтримати рідних, найближчих друзів, не втрачати оці зв'язки і, звісно, ділитися новинами про те, що відбувається. А ще на початку цього жахіття мені

вірилося, що це все скоро скінчиться. Відчуття внутрішнє було, що ось ще трошки, і ми переможемо, вони втечуть з Херсонщини, особливо тоді, коли вони відступили від Києва. Як ми почали перемагати, мені здалося, що зараз вони підуть і ми будемо вільними. Але, на жаль, так не трапилося, і ми вже півтора року воюємо з рашистами. Хоча Херсон вже вільний, все одно він під постійними обстрілами російських військових з поки що окупованого лівого берега, і життя в місті неймовірно складне й небезпечне, через те що коли ти виходиш на вулицю, ти не знаєш, буде обстріл чи ні, встигнеш ти сховатися чи ні, бо між «виходом» і «прильотом» менше 30 секунд. Так само, в принципі, і під час окупації було, коли ти виходиш на вулицю і не знаєш, повернешся чи ні, тому що ти можеш зустрітися з російськими військовими, їм щось не сподобається і тебе затримують. А далі – як пощастить: може, відпустять, а, може, закатують.

Ч.О.: Як Вам вдавалось організувати роботу?

Л.М.: Від 24 лютого я почала працювати віддалено. Основною моєю задачею було виходити в прямий ефір Українського радіо й розповідати про ситуацію в місті, на лівобережжі, розповідати про те, що відбувається в окупованій Херсонській області. Я заздалегідь знала час, коли мені виходити в ефір, тож обирала безпечне місце, щоб ніхто зі сторонніх мене не міг почути, тому що одразу зрозуміють, що я журналіст, а, хто поруч опиниться, я не могла точно знати. Тому навіть сусіди, які питали мене, чи продовжую я працювати на Українському радіо Херсон, знаючи, що я журналіст, знаючи, що я працювала до війни на Суспільному, я їм відповідала, що, звісно, ні, я не працюю, нашу філію захопили російські військові, а нас всіх звільнили. Під час прямих включень розповідала наживо про те, що бачила сама, про те, що бачили й розповіли мені знайомі та друзі. Звісно, з міркувань безпеки в ефірі не називали моє ім'я і прізвище, та й я не називала імен своїх «інформаторів». В ефір тоді я виходила майже кожен день. Спочатку ми чергувалися з моєю колегою, але, коли вона змогла виїхати з окупованого Херсона до Польщі, на «включках» лишилася я одна.

Ч.О.: Як на Вас вплинула інформаційна блокада?

Л.М.: Перший раз надовго зв'язок зник на три дні 1 травня. Причому, окрім мобільного зв'язку, зник й домашній інтернет.

В Херсоні мобільну мережу можна було «зловити» в парку Слави біля Дніпра, трохи на вулиці Суворова та біля відділень «Нової пошти» був доступ до безпарольного Wi-Fi. Мене пощастило, що на моїй дачі в Садово на даху, це рівень десь третього поверху, теж «пробивався» зв'язок. І в мене була можливість вайбером розповісти про те, що відбувалося в місті, повідомити тих, хто був на підконтрольній Україні території, що зі мною все гаразд. Вже десь 4 травня зв'язок відновився. Але ці дні в майже повній ізоляції, коли ти не можеш почитати новини, дізнатися, що відбувається, коли потрібно пройти справжній квест аби надіслати повідомлення, це важко. Коли ж остаточно в Херсоні зник український зв'язок, багато хто змушений був придбати російські сімки, встановити VPN і вже далі спілкуватися через месенджери. Так само, як зараз я спілкуюся з тими, хто вимушено лишився на лівобережжі. І саме вони зараз є основним моїм джерелом інформації про те, що там коїться.

Ч.О.: Чи були серед Ваших знайомих колег колаборанти?

Л.М.: Хотілось би мені сказати, що ні, що журналісти Херсонщини не пішли на співпрацю з окупантами, але все-таки дехто з моїх колег обрав бік росії і перейшов на «темну сторону». Це й канал «ВТВ плюс» [в ефірі якого спочатку з'явилося інтерв'ю з колаборантом Володимиром Сальдо, а потім і російська пропаганда]. Це й власник каналу «Крату» В'ячеслав Горловський, який активно на початку окупації Херсона шукав операторів аби відзняти пропагандистські матеріали про те, як окупанти роздають гуманітарну допомогу. Це і деякі колеги з Суспільного: й ті, що працювали, й колишні, які звільнилися до початку повномасштабного вторгнення, як, наприклад, Оксана Корінна, з якою я якийсь час працювала на радіо. Я впевнена: всі прізвища скоро будуть названі і ці люди, які зрадили свою країну, саму суть журналістської роботи будуть покарані. Залишається незрозумілим для мене лише питання, чому вони це зробили? Навіщо? Як вони не відрізняли добро від зла? Що їх мотивувало перейти на бік окупантів, тих, хто прийшов нас вбивати? Для мене це досі нерозгадана загадка, просто в голові не вкладається... Чому? Яка в них була мотивація? Я знаю, що правосуддя їх наздожене. Якщо вони і зможуть безкарно жити, то лишень в росії, і все. Нікуди більше не виїдуть, ніколи не зможуть повернутися додому, бо вони – зрадники й вигнанці.

Ч.О.: *На Вашу думку, яку відповідальність вони повинні нести?*

Л.М.: Ну, по-перше, взагалі більш ніколи не працювати в журналістиці. Ну і, звісно, як каже наш кримінальний кодекс, скільки там 15 років? 10–15 років нехай працюють на благо України, а краще, як на мене, нехай залишаються в росії і сюди носа не ткнуть, тому що їх тут не зустрінуть з добром. Це точно.

Ч.О.: *У Вас склався єдиний образ ворога?*

Л.М.: Одна з моїх улюблених книг – це «Володар перстнів» Толкієна. Зараз на російських військових і в суспільстві, і в ЗМІ кажуть «орки». Але мені здається, «орки» набагато краще за російських окупантів. І називати їх потрібно саме «російські військові», а не якісь міфічні «орки». Це – класичні окупанти, які прийшли вбивати, мародерити, знущатися. Причому своє гасло «Ми прийшли вас визволяти» вони втілюють в життя так, як вони звикли це робити: вони грабують, вони вбивають, вони руйнують. Вони звільняють нас від наших домівок, від наших комфортних і затишних населених пунктів, які перетворюють на руїни, вони звільняють нас від нормального, класного, довоєнного життя. І це роблять росіяни, а не міфічні істоти. В психологічному плані я навіть не знаю, з чим їх порівняти. Це – вірус, чума. Це – найбільше зло, яке може бути. Вони приходять в твою домівку і забирають в тебе все, руйнують те, що ти будовав все своє життя, все, що ти лелівав, все, що ти збирав, все, що ти безмежно любив. Вбиває твоїх рідних, близьких. Росіяни зараз для мене – це суцільне зло, яке руйнує й вбиває. Яке забирає все, що в тебе було! Це таке зло, яке я описати навіть не можу. Якась величезна чорна пляма, яка все забирає, все руйнує. Це я відчуваю. До повномасштабного вторгнення в мене були «хароші росіяни», але зараз до всіх росіян я відношусь з великим негативом. Аналізуючи свій внутрішній стан, мені просто страшно уявити ту кількість ненависті, яка зараз є по відношенню до росіян – тих, хто зруйнував наше життя, життя моєї сім'ї, рідних, моє життя, життя мого сина. Зараз я змушена починати просто з нуля...

Ч.О.: *Спілкувались із окупантами?*

Л.М.: Ні, з окупантами я намагалася не спілкуватись. Вимушене спілкування було, коли зупиняли на блокпостах і перевіряли документи. Воно обмежувалося словами «добрий день» та «до свидання». І все.

Ч.О.: *Під час окупації в Вашому житті зіграла певну роль церква?*

Л.М.: Під час окупації з церквою я не перетиналася взагалі ніяк. Але, коли сильно лунали вибухи, то молилася, до Бога зверталася і казала: «Боже, будь ласка, тільки щоб не прилетіло в наш будинок, щоб всі рідні були живі і здорові». Але в плані допомоги або по гуманітарним питанням ми не перетиналися. Після того як виїхали, то декілька разів церковна місія надавала гуманітарну допомогу. Вже, як я отримала статус ВПО.

Ч.О.: *Під час окупації користувались допомогою волонтерів?*

Л.М.: Ні, допомогою не користувалися. Нам, в принципі, вистачало своїх ресурсів, а були люди, яким було набагато складніше, тому ми викручувалися самі, і, слава Богу, нам це вдалося.

Ч.О.: *У чому полягала Ваша мотивація виїхати з окупації?*

Л.М.: Я до останнього не хотіла нікуди їхати. Чому я повинна залишати свою домівку? Їхати без нічого у невідомість... А ще мене дуже лякала дорога, бо потрібно було пройти більше 40 блокпостів. Бажаючи вирватися з окупації по п'ять днів стояли на російських блокпостах, чекаючи дозволу виїхати. Цивільні колони машин з дітьми потрапляли під обстріли. Офіційного зеленого коридору для виїзду населення не було, ті, хто наважувався тікати з окупації, робили це все на свій страх і ризик, гарантії, що ти зможеш доїхати ніхто не давав. Все це неймовірно лякало. Я плакала, я сперечалася з чоловіком, який наполягав на виїзді, аргументуючи свою наполегливість тим, що, оскільки я продовжую свою журналістську роботу, це з кожним днем стає все небезпечніше, бо окупанти посилювали перевірки та фільтрацію, з'явилися розмови, що виїзд взагалі буде закритий, бо з часом всі шляхи виїзду перекривали: спочатку всі їздили через Станіслав, потім Снігурівку, пізніше – Давидів Брід. Після того як там під обстріл потрапила колона цивільних, всі почали їхати через Василівку. Кожного дня ми говорили про виїзд, моніторили чати, в яких люди розповідали, як вони проходили блокпости, як вони змогли виїхали.

Їхати було дуже небезпечно й страшно, але я розуміла, що й лишатися було більш ризиковано. До того мама після операції потребувала ліків, з якими на той час в Херсоні були проблеми, бо більшість препаратів завозили з Криму. Це були російські ліки,

дуже неякісні. А звичні нам європейські іноді коштували в п'ять разів дорожче, ніж раніше. Щоб заспокоїти чоловіка, я таки зібрала валізи і зрозуміла, що взяти з собою можу лише документи й найнеобхідніші речі. В дитячій рюкзак я сховала ноутбук, бо він мені був потрібен для роботи, а також жорсткий диск з комп'ютера, де був фотоархів за останні десять років. Інші сімейні фото лишилися в Херсоні. Все інше: одяг на перший час, питна вода та їжа, бо ми готувалися до того, що можемо застрягти в полі не на один день. Але в глибині душі я кожного дня раділа, коли з'являлася інформація про те, що виїзд поки закритий. Я дуже не хотіла виїздити. Взагалі. Для мене це було як кара небесна, що потрібно виїздити, хоча мені було дуже страшно. Ще й наш генеральний штаб постійно нагнітав обстановку, розповідаючи про те, що з дня на день почнеться звільнення Херсона, тож обов'язково виїжджайте на підконтрольну Україні територію.

І в один з днів чоловік каже: «Виїзд відкритий. Невідкладно сідаємо в машину й їдемо, нас чекають на Львівщині». І ми виїхали. Нам пощастило, всі 40 блокпостів ми проїхали майже без проблем. Можливо, тому, що в машині, окрім дорослих, був мій син та його папужка, хом'ячок і собачка, і ми не казали військовим на блокпостах, що їдемо в Запоріжжя, а говорили, що до родичів в Енергодар... Не знаю.... Лише на одному блокпості нас затримали хвилин на 30, ретельно перевіряли, а після денеерівці почали розповідати нам, як їх вісім років бомбила Україна і що зовсім скоро вони захоплять Миколаїв та Одесу. І ми вимушено все це слухали, бо відповіді нічого не могли, бо вся влада була в руках цих людей зі зброєю, вони могли нас затримати, вони могли не пропустити далі, вони взагалі могли зробити все що завгодно – на окупованих територіях не діють закони.

На блокпості в Василівці ми провели лише одну ніч. Під ранок нас розбудили залпи градів, бо з поля в бік Запоріжжя російські військові відкрили вогонь, а о 17.00 нам вже дозволили виїзд. Побачивши наших військових, наші прапори, я вже не стримувала сліз. Навіть повітря там було інше – повітря свободи. В Запоріжжі у фільтраційному центрі нам допомогли і оформили фінансову допомогу на дитину від ЮНІСЕФ, нагодували гарячою їжею і відправили в дитячий садочок, щоб ми там переночували. Наступного дня зранку ми виїхали на Львівщину, де нас вже

чекали. Нас прихистили в місті Комарно зовсім незнайомі до цього нам люди – двоюрідний брат приятеля мого чоловіка, пан Роман Мазуркевич. Він дозволив нам абсолютно безкоштовно жити в своєму власному затишному будинку, в якому щойно завершив ремонт і в якому на той час ніхто не жив. В будинку є все необхідне для нашого спокійного і комфортного життя. А пані Марії, мама Романа, кожного разу зустрічає нас як своїх рідних дітей! Вже більше року ми живемо в цьому будинку в тихому містечку неподалік Львова, і, хоча тут дуже затишно, я все одно хочу додому! Я неймовірно вдячна й панові Роману, й пані Марії за таку гостинність. Для мене, ще рік тому зовсім незнайомі люди, зараз стали справжньою ріднею!

Ч.О.: Чи підтримували з Херсоном зв'язки?

Л.М.: Так, звичайно. Оскільки я працювала і продовжую зараз працювати, то збираю багато інформації щодо того, що відбувається в Херсоні, яка ситуація на тимчасово окупованому лівобережжі. Це дуже важливо, щоб про постійні обстріли Херсона, про ситуацію на лівобережжі знали. Окупанти намагаються зробити все, аби ті, хто зараз вимушено лишається в окупації, не міг розповісти про злочини російських військових й колабарантів. Постійні перевірки мобільних телефонів, чатів, переписок. За будь-що, що пов'язане з Україною, можуть забрати «на підвал». І люди, з якими я спілкуюся, які розповідають правду про те, що відбувається в окупації, наражають себе на шалену небезпеку, коли надають мені інформацію. В них є окремий телефон, і ми раз на тиждень в заздалегідь визначений день домовляємось про розмову або просто про повідомлення в месенджері. І цей телефон в них захований, щоб, не дай Боже, його не знайшли при можливому обшуку, тому що, якщо побачать, що там є щось підозріле, одразу будуть величезні проблеми.

Ч.О.: Як Ви сприйняли новину про звільнення Херсона?

Л.М.: Щастя, величезна радість і надія на те, що я зможу якнайшвидше, за тиждень-два, повернутися додому! Але, на жаль, після звільнення російські військові з лівобережжя і вдень, і вночі обстрілюють Херсон, методично знищуючи моє місто. І повернутися в рідний дім, який через своє розташування постійно під обстрілами,

я не можу. А ще мені було трохи сумно, що я не в Херсоні. Ось чесно. Я в цей момент хотіла вдома опинитись, щоб відчутти цю атмосферу звільнення, коли люди вийшли на площу і коли вітали наших хлопців і дівчат з ЗСУ! Херсон просто потонув у синьо-жовтих кольорах, ейфорія свободи, суцільне щастя, навіть незважаючи на те що місто росіяни лишили без зв'язку та електрики, без води. Люди готували їжу на кострах біля під'їздів багатоповерхівок, годинами простоювали за питною водою, мерзли в своїх квартирах, але все одно були щасливі. Щасливі, тому що стали вільними!

Ч.О.: *З чим у Вас зараз асоціюється поняття «окупація»?*

Л.М.: Страх, незахищеність, відсутність свободи, беззахисність, безвихідь. Це коли ти відчуваєш себе ніби в буцегарні, в клітці. Коли ти боїшся потрапити на очі російським військовим; коли ти не можеш зняти готівку, і виникає страх того, якщо ти не знайдеш спосіб її дістати – не зможеш купити їжі; коли в аптеках немає ліків, а вони дуже потрібні; коли ти постійно переживаєш за рідних, які вийшли на вулицю, бо можуть не повернутися; коли ти розумієш, що, якщо щось станеться, немає тих, хто тебе зможе захистити, що закони цивілізованого суспільства тут не діють. В окупації я майже не фарбувалася, ходила в непримітних джинсах та куртці, в кросівках, потім тільки спортивний мішкуватий стиль, щоб зайвий раз не привертати увагу.

Ч.О.: *В планах на майбутнє є ідея повертатись в Херсон?*

Л.М.: Ну, звісно. Я не уявляю, що я буду жити не в Херсоні. Я чекаю того моменту, коли з лівобережжя росіян виб'ють і обстріли Херсона зменшаться. Як тільки припиняться обстріли Херсона, я повернусь, тому що не уявляю свого життя деінде, в якомусь іншому місті, в якійсь іншій країні. Я хочу до себе додому, я хочу в Херсон. Я розумію, що Херсон зараз вже не такий, як був до 24 лютого 2022 року. Зараз він розбитий, зруйнований, весь в шрамах. Але я впевнена, що всі ці рани можна загоїти, все відбудувати, і нам допоможуть, і ми будемо над цим працювати. Коли я бачу 20-ту гімназію, в якій навчається мій син, я не можу стримати сліз – найстаріший навчальний заклад Херсонщини, історична будівля, яка вщент знищена окупантами. Але я вірю, що мій син зможе завершити 11 клас саме в 20-й гімназії і буде навчатися саме в тій історичній будівлі, яку

відреставрують, відбудують і нададуть їй нове життя. Я повернусь 100%. Не уявляю свого життя без свого міста.

Ч.О.: *Який у Вас буде прогноз щодо завершення війни?*

Л.М.: 100% – ми переможемо. 100%. Я в цьому впевнена! Добро завжди перемагає зло. Не може зло виграти. Особливо, таке зло, яке зараз собою являє росія.

Ч.О.: *Дуже дякую Вам за розмову!*

«Дуже сильно пам'ятаю мітинг на День визволення міста Херсона, коли розгорнули на площі Свободи прапор метрів 50 довжиною»

Лучко Юліан Вікторович,

приватний підприємець, секретар обласної партії «Слуга народу», депутат Генічеської міської ради VIII скликання, учасник муніципальної варті 1979 року народження, мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записане 18 травня 2023 р. у м. Херсон Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Розкажіть, будь ласка, про Ваше життя до 24 лютого 2022 р.*

Лучко Юліан Вікторович (далі – Л.Ю.): Весь час мешкав у моємулюбому рідному місті. Приватний підприємець, а також секретар обласної партії «Слуга народу». Також депутат Генічеської міської ради VIII скликання. До війни часто бував у справах по всій області. Активно вів і підприємницьку діяльність, і партійну, але частіше я мешкав у місті Херсоні. І на момент вторгнення знаходився у місті. Прокинувся зранку від вибухів в Чорнобаївському аеропорту, зрозумів, що розпочалась війна. До цього моменту я не вірив, що таке почнеться. Я не міг відповісти на основне питання: «Навіщо? Навіщо і кому воно потрібно?». Мені здавалося, що це залякування, але не більше. Нагнітання паніки в нашому суспільстві в Україні – і ніякого вторгнення не буде. Але, на жаль, воно почалося.

У перший день вторгнення я зайнявся тим, що поповнив запаси своєї сім'ї. У мене двоє синів. Молодшому на той час було 9 місяців. І першочергова в мене задача була – закупка дитячого харчування для молодшого сина й забезпечення всієї сім'ї. Ближче до полудня я зв'язався зі своїм керівником, головою обласної організації Юрієм Соболевським. Ми зустрілись і обговорили комплекс заходів, які ми можемо провести, на що нам потрібно звертати увагу та в якому

напрямку рухатись. На другий день після вторгнення ми вже були в обласній раді та звідти винесли всі синьо-жовті прапори, які там були. Роздали іншим активним громадянам, які розвішували їх по місту, а частину зберегли у своєму офісі й потім їх використовували. Роздавали людям на мітингах.

Ч.О.: *Чи були Ви пов'язані із муніципальною вартою?*

Л.Ю.: Десь на другий день був заклик у соцмережах: «Всі небайдужі громадяни, які можуть стати на оборону міста, зібратися під міською радою» – і зранку дуже багато чоловіків зібралось під будівлею міської ради. На цей час збір провів один із ініціаторів Ілля Карамаліков. Ми на цих зборах розділились по районах міста і визначились із координаторами. По основних районах ми визначились, це був: Центр, ХБК, Таврійський, Житлоселище і Острів. Я став координатором ХБК. Мій друг Олег Акімчиков став координатором Центру, і ще кілька хлопців по інших районах. Для нас, групи ХБК, Ілля Карамаліков надав приміщення свого нічного клубу «Шаде», і наша група базувалась там. Пізніше ми зібралися в «Шаде». Зібралось близько 100–150 чоловік. Більш активних було десь до 50 чоловік.

Ми розбили район на квадрати, призначили відповідальні п'ятірки. Намагались так зробити, щоб хоча б одна людина була із зареєстрованою власною зброєю: мисливець, або ветеран МВС, або інше. Ми встановили всім бажаним програму «Зело». Це програма забезпечення на телефоні і дозволяє телефоном користуватися як рацією. Дуже зручно для оперативного зв'язку між нами. Ще можу розповісти, що основне правило нашого прийому до нас було особисте знайомство з членами нашої групи. Тобто друзі могли привести друга. Якщо хтось бажав вступити в наші лави, він повинен був мати одного або бажано двох чоловіків, які повинні були за нього поручитися. у декількох випадках дивились документи, але це було формально, і ми їх не збирали, тому що ми намагались робити так, щоб ніякої бази, нічого в нас не зберігалось, тому що розуміли: це може бути небезпечно.

Ч.О.: *Як Ви обирали собі координаторів?*

Л.Ю.: Координатори обиралися самовисуванням за підтримки всіх людей з цього району.

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

Ч.О.: *Цей підрозділ комусь підпорядковувався?*

Л.Ю.: На початку ініціативу виявив Ілля Карамаліков, але потім вже частина підрозділу була працевлаштована в комунальне підприємство «Муніципальна варта» і підпорядковувалась безпосередньо Іллі Чорнозубу. Він координував діяльність Муніципальної варти.

Ч.О.: *Вам посвідчення видавали?*

Л.Ю.: Так. Якщо людина офіційно працевлаштовувалась, то їй видавалось посвідчення.

Ч.О.: *Як відбувалась комунікація з місцевим населенням?*

Л.Ю.: Для комунікації з мешканцями ми створили гарячу лінію. І на сайті ради, і на сторінках в соцмережах були опубліковані телефони. В перші дні був опублікований мій особистий телефон, і це було досить складно. Таку кількість дзвінків я в житті не приймав стільки, скільки я прийняв за перші два дні. Люди телефонували постійно. Постійно турбували. Я більше відчував себе психологічною підтримкою населення. Більш заспокоював з приводу всіляких страхів. Хтось бачив, ставив мітки, хтось в нас малює щось на даху, хтось там щось привидиться або бачить червоне світло навпроти мене, це, мабуть, якийсь знак, приїдьте щось зробіть. Або були такі дзвінки, де казали, що люди йдуть обабіч дороги і ставлять мітки на деревах, бо це знак для ворожої техніки. Ну потрібно було людей заспокоювати.

Ч.О.: *У ці дні з приводу міток розгорнулася ціла паніка. Це була настільки серйозна проблема? Як Ви реагували на ці мітки?*

Л.Ю.: Це більше був масовий психоз. Я би його так назвав, тому що там хтось щось малював, щось десь було, але це не було так серйозно. Ми не мали жодного випадку, а ми реагували на досить велику кількість випадків, і ми повинні були на них реагувати. Одну велику річ ми робили – ми заспокоювали населення. Коли вони бачать, що приходять хлопці, щось роблять і з'ясовують, то вже всім ставало краще. Частіше всього на дахах були технічні працівники – і там щось виконували по будинку. Були і такі люди, які просто були помішані на мітках, які бачили, що хтось щось малював, але там 100% не було ніякої військової мітки, це теж я собі не дав ще точного пояснення. Мабуть, просто у людей була паніка, або були ті, які хотіли до себе увагу привернути. От по-іншому я не розумію.

Ч.О.: *Були ті, кого піймали під час того, як мітки ставили?*

Л.Ю.: Так, були. Але це був там хлопець неповнолітній. З'ясували, але він просто там малював. Знайшли його батьків, перевірили все, подивилися. Ні, жодним чином, ні до яких військових він відношення не мав.

Ч.О.: *Як Ви знаходили спільну мову з біженцями з інших населених пунктів?*

Л.Ю.: Так, біженці були, але ще досить багато людей зняли підвальні приміщення. Наприклад, от в нас було там кілька приміщень підвальних в лікарні Лучанського. Там є велике бомбосховище, яке в перші дні війни було заповнене великою кількістю людей, які потребували їжу, воду. І ми їм там намагалися допомогти. І перші випадки мародерства, з якими ми мали справу, це були пограбування ларків. Насамперед люди шукали їжу й воду. І ми це розуміли. В Херсоні дуже багато власників бізнесу та продуктових магазинів, які прийняли дуже правильне рішення: почали розповсюджувати свою продукцію й віддавати людям безкоштовно. І у нас були непоодинокі випадки, ми там охороняли бази продовольчі, які в нас знаходяться на районі, то один із супермаркетів до нас звернувся, щоб ми дали їм хлопців, а вони всю свою продукцію віддадуть людям, але потрібно було тримати порядок, щоб не було руйнування магазину, обладнання, щоб був забезпечений порядок. І ми забезпечували порядок, і людям прямо в магазині віддавався продуктовий набір.

Ч.О.: *Тобто Ви залучались для вирішення гуманітарних питань?*

Л.Ю.: Так, постійно. Підвозили, охороняли, роздавали. «Данон» – велика їм подяка. Вони теж молодці. Прийняли дуже правильну позицію. Вони частину товару ще реалізовували, а частину віддавали людям. Ми приїздили, загрузались у них на підприємстві, а потім розповсюджували по місцях скупчення людей, по сховищах, по лікарнях. Насамперед по лікарнях, дитячих будинках. Також допомагали евакуйованим дітям з центру на Таврійському. Ми ними опікувались, досить часто до них щось привозили. Птахофабрика давала курячі яйця. Правда, досить проблемно туди було доїхати, вже місто було окуповане. Наші хлопці проїзжали, отримували там яйця, а потім теж розповсюджували серед населення.

Ч.О.: Чи доводилось Вам до 1 березня 2022 р. зустрічатися із криміналом?

Л.Ю.: Так. Так. Ми з цим боролися. До 1 березня 2022 р. основний кримінал був це те, що я вам казав, – пограбування продуктових магазинів. Але це були поодинокі випадки, це не мало масового характеру. Так як поліції вже в місті не було, нами було прийнято рішення вночі патрулювати. Наші хлопці вночі патрулювали райони, патрулювали зі зброєю. На жаль, на деяку частину населення це діяло особливо. Викликало не те щоб панічні настрої, але люди на вулиці зі зброєю лякали, але повинен відмітити, що більше було позитивних відгуків. Це людей добре заспокоювало, і бачили, що вулиці охороняються, і був добрий превентивний захід для унеможливлення пограбувань.

Ч.О.: Були випадки, коли Вас приймали за окупантів?

Л.Ю.: Ні, за окупантів не брали, але за розбійників брали. Були публікації в соцмережах, що біля ларька люди зі зброєю щось там хочуть. А це хлопці патрулювали, підійшли до ларька щось запитати. Але я пам'ятаю такі фото в соцмережах були.

Ч.О.: Ви когось затримували?

Л.Ю.: До окупації міста ні. У нас вже затримання були після окупації. Коли 1 березня зайшли окупанти в місто, я добре пам'ятаю цей день, ми з хлопцями були на зв'язку. У нас багато хлопців було в ТРО. Я трохи відійду назад до початку повномасштабного вторгнення. Була максимальна підтримка ТРО і розвиток її в нашій громаді. Були сформовані кілька батальйонів: Херсонський, Білозерський, Скадовський, Генічеський і Каховський. Ми тоді на сесіях піднімали питання про надання ТРО приміщень. Була розроблена досить гарна концепція ТРО. Основу ТРО складали військові та ТРО формувалась як частина ЗСУ. І основний склад там був ветеранів ЗСУ, тобто люди, які вже служили, і ми тісно з ними співпрацювали.

Із перших днів вторгнення 23–24 лютого ми спілкувалися і з командирами нашого ТРО, і з нашим військоматом з приводу військової ситуації з приводу видачі зброї. На мій погляд, не зовсім вдало був організований процес видачі зброї. Її була невелика кількість, якась частина людей її вже мали, але частина зброї була роздана на вулиці Паровозній всім бажаним, хто був поруч, призо-

вного віку. Видавалася під паспорт, і це було не досить ефективно, скажімо так. Ми коли вже дізналися про це, зброї вже не було, її вже розібрали. У нас багато було хлопців, які вступили до лав ТРО. Ми знали, що вони з ТРО, і ми з ними досить тісно співпрацювали.

Ч.О.: У чому конкретно полягала ця співпраця?

Л.Ю.: Вони патрулювали разом із нами. Там були мисливці і люди, в яких була власна зброя, а також входили до цього хлопці, які отримали зброю як учасники ТРО.

Ч.О.: Тобто спочатку у Вас не було людей зі зброєю, потім доповнилось тими, хто її мав, і стало вже морально легше?

Л.Ю.: Так, так. Так все і було. І з 1 березня місто було вже три дні в оточенні. І перші бої були на Антонівському мосту, і було досить багато поранених наших хлопців, яких ми відвозили до обласної лікарні і забезпечували обласну лікарню однією із перших. Одна з наших перших справ: ми привозили одяг, щоб хлопці мали можливість перевдягтись в цивільне, допомагали нашим пораненим, коли були бої на Антонівському мосту.

Ч.О.: Ви самі безпосередньо в боях на Антонівському мосту участі не брали?

Л.Ю.: Ні. Ми ні.

Ч.О.: Коли почалась окупація, цих поранених вивезли чи вони залишились?

Л.Ю.: Я знаю точно: цими питаннями опікувався Юрій Соболевський і багато поранених працівники лікарень забирали до себе додому і хлопців максимально ховали, максимально приховували, що це військові. Ховали.

Ч.О.: Тобто вдалось за допомогою лікарів їх сховати?

Л.Ю.: Так.

Ч.О.: Були приклади, коли окупанти їх знаходили?

Л.Ю.: Мені це невідомо. Я нічого не можу сказати.

Ч.О.: Як особисто для вас пройшов день 1 березня 2022 р.?

Л.Ю.: Це, мабуть, один із самих страшних днів за моє життя: бачити, як входять окупанти в наше місто, було досить важко. Ми за

цим спостерігали. По ХБК ми знали ситуацію в онлайні. У нас кожна людина на рації, ми все бачили, за всім спостерігали. Окупанти заходили дуже обережно й дуже жорстко. Вогнем накривали все, що рухалось. Були непоодинокі випадки поступків нашого героїчного ТРО. Вони намагалися дати їм бій по основних напрямках, але ... перевага в техніці й живому складі, й іншому. Все це не дало нашим хлопцям жодного шансу. Тож був розстріл під «Фабрикою», чому вона і загорілася там, загинув, як мінімум, один хлопець. Там його тіло знаходилося ще день або два, поки змогли його забрати звідти.

Під мостами на площі Перемоги, це роз'їзд на Таврійський, Шуменський і Житлоселище. Там теж ТРО давало бій. Там були поранені, ми намагалися туди відправити швидку допомогу, але окупанти її не пропускали. І слід відзначити, що наші героїчні медики, намагалися 1 березня виїзжати, але окупанти їх не пропускали. До цього в нас вже була розстріляна швидка допомога під Херсоном, коли вона намагалась вивезти поранених. Це було досить небезпечно, але, слава Богу, 1 березня наші медики не страждали, але окупанти до наших поранених людей їх не допускали. І по вулицях стріляли при всякій небезпеці, яку вони там вважали для себе, а часто і навмання.

Ч.О.: *Так, я це пам'ятаю, поруч з нами школа 24 теж потрапила під обстріл.*

Л.Ю.: Хоча в 24-й школі був опорний пункт варті, і, мабуть, вони знали про це, і безпілотних літальних апаратів в них було досить багато. Мабуть, вони і спостереження до цього вели. Так що, думаю, в 24-ту школу вони стріляли не випадково, тому що наші хлопці там знаходились. Багато й інших трагічних випадків було. Це і розстріли на машинах з подружньою парою. А ще був випадок. Один чоловік відкрив вікно поглянути на колону окупантів і отримав залп з гармати, вона була невеликого калібру, але цього вистачило. Він сам вижив і був неушкоджений, але пробило плиту над ним, снаряд зайшов у сусідню квартиру – і там контузило бабусю.

Так що 1 березня був дуже трагічний день. Багато чого ми чули по рації, де наші хлопці з ТРО закликали їхати у Бузковий парк і давати бій. Досить там багато хлопців було, і після цього ми чули в прямому ефірі, як з крупнокаліберного кулемета і гармат їх там розстрілювали. Бій там закінчився хвилин за п'ять, і багато хлопців

не встигли навіть туди доїхати. Однозначно те, що в нас було, і те, що в них було, не йшло ні в яке порівняння. Там неможливо було щось зробити. Навіть якби вони обрали більш зручну локацію, то все одно. Там вони заходили наскільки обережно. В них же і броньовані автомобілі, і тепловізори. Вони Бузковий парк розстріляли, бо вже заздалегідь бачили в тепловізори, і почали розстріл з великої відстані. Там, на жаль, було без шансів. Наскільки я знаю, у них було два РПГ і жоден з них навіть не встиг зробити постріли.

Ч.О.: *Також в цей день дуже обстріляли будинок СБУ, там був бій чи вони просто так у нього гатили?*

Л.Ю.: Я можу помилятися, але, здається, просто так. Там вже нікого не було. Я про це нічого не чув. Але я зі службою з цього приводу не спілкувався і не знаю, що там було.

Ч.О.: *Ви чули щось про випадок, коли на Бериславському шосе їхню машину підірвали? Як це відбулось?*

Л.Ю.: Я можу помилятися, але, здається, що там вони розстріляли самі себе. Наша думка така. Як було насправді – важко сказати. Там наші ТРОшники були. Там була «Фабрика». Там наших кілька чоловік було. Могли і вони це зробити. Але так, одна їхня машина підбита була.

Ч.О.: *Після цього окупанти захопили морпорт і річпорт. Вам відомо, що там відбувалось?*

Л.Ю.: Куди б орки не заходили, вони в першу чергу вимикали всі камери. Це для них було завдання № 1. Те, що вони окупували і річпорт, і морпорт, я знав, але що там відбувалось, не можу вам казати. Але знаю точно, що на рейді там залишилось кілька суден з екіпажами, і ми їм допомагали, надавали їжу, бо ніхто ними не опікувався. І ще можу сказати, що там були хоробрі хлоці-агенти, допомогли двом турецьким екіпажам і одному, я не пам'ятаю, з якої країни, але ми грузили на судна, там є одне лоцманське підприємство, яке опікується агентами. І ось ми за допомогою їх доставляли їжу цим іноземним екіпажам.

Ч.О.: *Що потім відбулось з цими екіпажами відомо?*

Л.Ю.: Наскільки я розумію, вони виїхали, коли вже більш-менш ситуація була спокійною, вони вже через росіян повернулись

додому. А кораблі тут залишилися. Я не знаю, як у них там із чергуванням, але на суднах хтось повинен залишатися. Але я не знаю. Ми їм допомагали в перший місяць окупації. Після цього орки повністю взяли опік-контроль водного простору на себе, й ми вже нічого не могли зробити.

Ч.О.: Другого березня Ви вже могли містом пересуватися?

Л.Ю.: Вдень ми досить вільно пересувалися містом. За допомогою нашої програми ми досить добре знали, де стоять орки, де їхні блокпости. В перші дні як таких блокпостів ще не було і ніяких ще таких заходів орки не робили. Вони передавали загальну таку тезу, що «ми самі не розуміємо, що тут робимо, навіщо ми сюди прийшли». Ми знали, що почалось спілкування в міській раді. Я там особисто не був, але через деякий час мені розповідали, що там лунала інформація, що ми українське місто, ми працюємо за українськими законами. І досить довгий час вони не змінювали прапори. Наші прапори висіли і над обласною, і над міською радами, і ще по інших будівлях, так що місто залишалось.

Орки самі казали: «Ні, ми не проти України. Ми тут самі не знаємо, що ми робимо». Нам передавали, що категорично заборонено пересуватися вночі, в комендантську годину, а вдень все, як за українськими законами, працювало. Ми патрулювали, забезпечували правопорядок, і орки поки не втручались. Ми спілкувались з цього приводу з Іллею Чернозубом, і була однозначна думка всіх учасників, що допоки ми працюємо за українським законодавством, то ми працюємо. Як тільки почнуться якісь перемовини про те, що ми повинні перейти під підпорядкування окупантів, ми, чого б нам це не вартувало, зникаємо. Думка була одностайною, і такої лінії ми весь час дотримувалися.

Ч.О.: Другого березня Вам вдалось потрапити на місця попередніх боїв у Херсоні?

Л.Ю.: Так, так. Особлива проблема була «Фабрика», тому що, коли вона загорілася, всередині спрацювала система пожежогашіння. Там, слава Богу, особливої пожежі не було, але туди хлинула велика кількість мародерів, і в перші дні ми цій хвилі не могли завадити, тому що, орієнтуючись на те, як орки заходили в місто, що було досить жорстко та криваво, я не міг поставити там хлоп-

ців контролювати входи-виходи, тому що орківські екіпажі їздили постійно біля фабрики через кожні 20–30 хвилин, а то і частіше. Це ж була для них основна траса в'їзду в місто. Там постійно курсували військові автомобілі й досить багато військових проїздило повз.

І я пам'ятаю, що спілкувався з адміністрацією фабрики, і їм пояснив, що, пробачте, але ми не можемо ризикувати життями хлопців і ставити охорону на фабриці. Тому першу хвилю мародерства фабрики, на жаль, нам зупинити не вдалося. Але що ми зробили в цей же день? Наші хлопці відловлювали мародерів на кільці ХБК біля центральної частини. І ми там відловлювали мародерів, прив'язували їх до стовба скотчем і публікували фото, щоб іншим було неповадно. І на третій день ми вже зрозуміли, що орки поводять себе дуже стримано, що вони вже не звертають увагу на те, що відбувається, і тому ми вже змогли поставити і охорону на вході в «Фабрику», і там було прийнято рішення з адміністрацією «Сільпо» про вивіз продуктів, і ці продукти були розповсюджені по приютах, сховищах, лікарнях. І трохи ще пізніше стояли наші хлопці в охороні. Антон Кушнір – загиблий наш волонтер.

Я тоді з ним познайомився якраз на цій фабриці. Ми працювали разом із ним, вони привезли газобетонні блоки та заклали входи. Ми забезпечували безпеку, а вони закладали входи, і таким чином ми припинили мародерства фабрики.

Ч.О.: Коли Ви затримували мародерів, спілкувались з ними, запитували, чому вони так роблять?

Л.Ю.: Безвладдя. Перш за все, це безвладдя. Це було безвладдя, це була жага до легкого заробітку, до легких грошей.

Ч.О.: І коли було наочно продемонстровано, що це не безвладдя, а контрольована ситуація, то все припинилося?

Л.Ю.: Так, так. Ми на ХБК досить успішно навели лад. Саме складне – це була «Фабрика», але ми впорались. На все потрібно було швидко реагувати, що ми і робили. Вночі ми не могли патрулювати, ми знали, що орки вночі в комендантський час, якщо когось будуть знаходити, то одразу будуть відкривати вогонь. І тому вночі наші хлопці, і не тільки хлопці, у нас були ще й дівчата, спостерігали за районом. У нас вже було кілька телефонів гарячої лінії, бо були виклики городян, і ми на ці виклики реагували

таким чином. Ми по рації скликали тих, хто поруч із цим місцем. Перш за все спостерігали з вікон. Потім самі відважні, хто був ближче за всіх, виходили пішки, тому що ми не могли використовувати машини, щоб не було видно фар, пішки приходили до об'єкта і там проводили затримання. Неодноразово проводили затримання. Наприклад, по Перекопській біля супермаркету «Фреш». Я пам'ятаю, три рази було затримання. Ну одразу люди реагували – наші хлопці приходили. Один раз піймали, два рази появи хлопців вистачило, щоб зловмисники втекли. Але ж по ночах переслідувати ми вже не могли.

Ч.О.: *А ті люди, які знімали мародерів на камери, Вам допомагали?*

Л.Ю.: Так, іноді це допомагало. Іноді. Я добре пам'ятаю «Сільпо» – там домовленість була по вивозу продуктів із «Сільпо», і хтось там проводив зйомку, і подумали, що то мародерять. І відбулось таке непорозуміння, коли вже нас вважали мародерами. Були люди, які й не мали відношення до муніципальної варти, щось робили і себе позиціонували як варта. І таке було. Поодинокі це були випадки, але це теж було.

Ч.О.: *Чи були приклади, що когось довго доводилось розшукувати?*

Л.Ю.: Ні, ми не могли собі цього дозволити, і ми діяли оперативно. Реагували на ті відео, які люди викладали в соцмережах. І досить швидко ми знаходили людей, які вчинили злочин. І ми теж не могли затримувати. До себе ми максимально забирали в «Шаде» на один день. Проводили там виховні бесіди. Частіше відпускали на наступний день, і ще ми дізнавались інформацію про них із документів, давали зрозуміти, що ми про тебе все знаємо. Але здебільшого пояснювали, що військовий час зараз, що потім ніхто ні з ким розмовляти особливо не буде. І частіше за все це людей заспокоювало.

Ч.О.: *Як вони себе поводити при затриманні?*

Л.Ю.: По-різному. Були ті, що поводити себе агресивно. На жаль, були випадки, коли місто вже було окуповане, ми ж вже були без зброї патрулювали. І максимальна наша зброя – це газові балончики і скотч. На жаль, були досить частими випадки, коли хлопці отримували зброю, яку в перший день роздавали. І там були досить

випадкові люди, і вони в стані алкогольного сп'яніння починали стрільбу, і ми на кілька таких випадків реагували та виїзжали незброєні проти озброєних людей.

Ч.О.: *Жертв не було?*

Л.Ю.: Слава Богу, не було. Але була й інша небезпека. На стрільбу швидко реагували й орки. І іноді, було два рази, коли ми з ними приїздили на одне й те саме місце, так щоб ще трішечки часу – і перетнулись би.

Ч.О.: *Чи була у Вас комунікація з орками?*

Л.Ю.: Ні, комунікації між вартою і орками, я от 100% кажу про нашу варту ХБК, не було взагалі. І у нас в «Шаде» був один з перших обшуків. Це було вже через два чи три тижні після початку окупації. Вони до нас приїхали із обшуком. І ми встигли по рації більшість хлопців попередити, але на цей час в «Шаде» були три людини, яких орки затримали. І орки так погано обшук робили, і не все знайшли. Там були і коктейлі молотова зроблені, там трохи далі були сховані. Ще ми робили такі їжаки проти колес, щоб під колеса підкидувати. Їх теж, слава Богу, не знайшли. Вони там теж трохи далі знаходились, а вони обшук тільки в клубі робили. Але знайшли муляж автоматів і зняли з ними відео, що це справжні автомати. І там ще висіли наші прапори. Вони примусили одного з наших хлопців знімати прапор. Зняли відео, зняли ці автомати й у себе на сторінках опублікували, що це вони штаб бандерівців тут у Херсоні накрили, і от тут у них зброя зберігалась, тут, під стягом. Ось у такому сенсі опублікували відео. Хлопців досить сильно побили. Одного забрали з собою, але потім відпустили наступного дня. Але одного дуже сильно побили, і він ще потім пару тижнів лікувався.

Ч.О.: *Як вдавалося оминати їхні блокпости?*

Л.Ю.: Ми ж місцеві, ми знаємо місто, й у нас була програма «Зело». Ми кожного разу знали, де стоїть блокпост, і ми об'їзжали ці всі місця. Я за весь час перебування в окупації, а я був з 1 березня до середини червня, жодного разу через блокпост не проїздив. Я їх оминав. Один раз по вулиці Робочій випадково виїхав на блокпост орків, але не розгубився, зробив перед ними поворот ліворуч і так спокійненько поїхав.

Ч.О.: У той час була зроблена інтерактивна карта їхніх блокпостів і поширювалась соцмережами. Ваша варта не докладала зусиль до її створення?

Л.Ю.: Ми 100% маємо до цього відношення, тому що ми теж цю інформацію надавали. Хто саме зробив цю карту, я не знаю, але те, що ми весь час спілкувались і ділились інформацією, так, це було. Картину по ХБК ми знали 100%, якщо нам потрібно було їхати в інший район, ми зв'язувалися із вартою того району й запитували в них, що там діється; вони, своєю чергою, теж свою розробили. Інформацією ми обмінювалися постійно, і я більш ніж впевнений, що ця інформація лягла в основу створення цієї карти, тому що ми були найбільш рухомі й по місту мобільні.

Ч.О.: Ви брали участь у проукраїнських мітингах?

Л.Ю.: Так, ми постійно брали участь в мітингах. З самого початку березня. З останніми я вже був поруч, це відбувалось після останнього масового мітингу. Останній масовий мітинг був по проспекту Текстильщиків біля пам'ятника Шевченку. Якщо перші мітинги орки вели себе досить стримано, стояли, все вислуховували, нічого не казали, люди себе почували досить вільно, вислуховували все, що люди думають з цього приводу. Дуже сильно пам'ятаю мітинг на День визволення міста Херсона, коли розгорнули на площі Свободи прапор, метрів 50 довжиною, наші хлопці теж його несли, і я пам'ятаю, коли його розгорнули, то ми знали, що орки на стелі там, де в нас вічний вогонь, проводять з'йомку свого відео, що там колаборанти – щось там відбувається.

Там було все оточено, і туди нікого не пускали. Ми цю інформацію розповсюдили, й одразу люди хотіли йти до залізничного вокзалу, але на площі була така велика кількість людей і мали такий бойовий настрій, що «ай, нам ті орки, ідемо до вічного вогню». І розвернули прапор, і тоді ж була оця велика зустріч ворожої колони техніки. Там було десь до 50 одиниць транспорту орків, і бронемашини, і кулеметники. Ми це «труповозами» називали. Людей у нас було, я думаю, тисяч 7 мешканців Херсона, і ми зустрічаємось із цією колоною. Це було щось неймовірне. Вони стріляли у повітря.

Наші хлопці намагалися слідкувати за порядком таким чином: проводили запобіжні заходи із провокаторами й вираховували їх. Були такі приклади. Ось яскравий приклад. Коли ми проходили

повз цієї колони, то мій хлопець теребить по плечу і каже: «Юліан, дивись». І я дивлюсь: там один хлопець намагається яйцем поцілити в російського військового на кулеметі. І ми його утримали та пояснили йому, що він помилку робить: дасть чергу в твою сторону – і може бути кровопролиття. Острах був, що почнуть стріляти. І на цьому мітингу ще один приклад був, коли один хлопець почав лізти, коли ми проходили повз телевежу. Телевежа була захоплена з перших днів, і там була охорона, і один з херсонців поліз через паркан, а його взяли під приціл. І ще б трішечки, і вони би його розстріляли. І щоб це не зробили, ми зтягли його, виховну роботу провели, пояснили, що тут потрібно бути дуже обережним. Те, що ми робимо, це все дуже добре, але людське життя – найцінніше, і тому не треба наражатись на те, щоб почали стріляти, бо можуть бути випадкові жертви.

Воно нам не потрібно. І з кожним мітингом ставало все важче і важче, тому що почали проводити досить таку вже системну працю. Вони фільмували всі мітинги, вони відслідковували потім за допомогою цифрового обладнання обличчя, ті, які частіше за все повторюються, і почали працювати групи фсбешників. Це сталося тоді, коли мікроавтобус зупинився, звідти виходить чоловік і стріляє в ногу чоловіку. Вони ще кілька людей закинули в мікроавтобус і поїхали. Потім таких мікроавтобусів ми нарахували до п'яти груп. І ми попереджали мешканців. Тоді ще мітинги частіш за все проводились на площі Свободи, і ці мікроавтобуси курсували по периметру і стояли на найбільш масових місцях. Наші хлопці виходили з самого початку мітингу. Ми відслідковували ці групи та всіх попереджали. Але ж потім почались зовсім жорсткі розгони.

Здебільшого затримання – це було більш ніж 60 чоловік одночасно. І кілька наших хлопців, які намагались попередити людей, теж були затримані. Таку велику кількість людей орки не утримували довго. Як вони казали, бесіди профілактичні проводили, били струмом, але вже на вечір або наступного дня відпускали. І наших хлопців відпускали. Залякували і казали, що ще раз побачимо на мітингу, то вже так легко тебе не відпустять.

Ч.О.: Помітно було, як змінювалась їхня поведінка в процесі мітингів?

Л.Ю.: Так, так. Довести вони нічого не хотіли. У них, наскільки я розумію, була команда. Мітинги – це був основний для них подраз-

ник, і їм жорстко прилітало. Чим більший був мітинг у Херсоні, тим більше їх пропісочували. Їхнє керівництво, наскільки я розумію, проводило «виховні бесіди», і тому їхня була задача мітинги припинити. І, наскільки я розумію, були прислані в Херсон спеціалісти з ведення цієї роботи, тому що на перших мітингах були росгвардійці, і вони досить коректно себе поводити, а от вже коли почало працювати фсб, то це стало на порядок складніше, жорстко, і таке враження було, як удав жертву обвиває. От ситуація з окупацією була та сама.

Спочатку все було спокійніше, ми рухались вільно, дихали вільно й більш-менш відчували себе досить вільно, а от з кожним разом зашморг затягувався, затягувався, затягувався. І ми зрозуміли, що при орках мітинги вже проводити не можемо взагалі. І була слухна думка перенести їх до пам'ятника Шевченку на проспект Текстильників. І, слава Богу, це наш район. Там було дуже зручно, тому що там локація, яка дозволяє мати кілька шляхів відходу у двори одночасно. Там сквер, щільна забудова, і ми могли так раз і піти в різні двори, і все це дуже швидко. Нам вдалося провести там дуже гарний мітинг, було досить багато людей. Наші хлопці чергували за кілька кварталів по різні сторони Перекопської і Університетської. І коли вже орки дізналися про цей мітинг і висунили колону до мітингу, то наші хлопці нас про це повідомили, і нам швидко вдалося розійтись, і не було жодного затримання.

Ч.О.: Ви були свідком мародерства самих орків?

Л.Ю.: Те, що мені відомо, то це здебільшого було в передмісті. Сам бачив пограбування продуктового магазину в Антонівці. Я дуже багато чув таких випадків у прилеглих до Херсона селах, але в самому Херсоні орки намагались якийсь лад тримати, і я знаю, що своїх карали за випадки мародерства, щоб була картинка: ми тут «асвабодітелі», що ми тут наведемо лад і все таке. Про такі яскраві приклади мародерства орками в місті я не чув. Наскільки я пам'ятаю, і я чув, що був пограбований магазин «Цитрус». Здається, ще в перший день орки його розграбували. А більше вони вже грабували, відходячи з міста.

Ч.О.: Зафільмований був випадок, коли солдат рф із дверима воював, і двері перемогли. За цей випадок Вам нічого не відомо?

Л.Ю.: Ні, ні.

Ч.О. Сама варта не брала участь у документуванні військових злочинів?

Л.Ю.: Ні, ні. Ніякого супротиву оркам організувати ми не мали чим. Тому наша основна місія була – попередити. Ми намагались зробити так, щоб і місцеві мешканці, і сама варта уникала зустрічі з орками. Були також у варті хлопці, які співпрацювали з українською розвідкою із спецслужбами, й ми передавали досить багато інформації. Це була наша основна задача.

Ч.О.: Завершення мітингів у Херсоні співпадало у часі з різнею в Бучі, Ірпені. Які у Вас були емоції?

Л.Ю.: Це було страшно. Дуже тяжкі враження. Ми від орків із першого дня нічого доброго не чекали, і тому морально були готові до всього. Але сама картинка і розуміння того, що сталося емоційно було дуже жахливо.

Ч.О.: У Вас не було думки залишити місто?

Л.Ю.: Ні, не було. Ми розуміли, що несемо місту користь і повинні залишатись і займатись своєю справою, і, поки ми могли робити це, ми робили. Перша думка з приводу виїзду з'явилась пізніше. Свою родину я відправив з міста, як тільки дізнався, що орки мене розшукують. Мені дуже пощастило. У мене автомобіль оформлений на дружину, і живу я в будинку, який теж оформлений на дружину, а прописаний за іншою адресою, але орки прийшли із обшуком в той будинок, в якому я був прописаний років 15 тому. І ще я досі не можу зрозуміти, як це трапилось і чому вони мене почали шукати саме там.

Ч.О.: Як Ви дізналися, що вас почали розшукувати?

Л.Ю.: Мені сусіди сказали, з якими ми спілкуємось от з тієї старої адреси. Одразу зателефонували і сказали, що тут до тебе приходили, шукали. Приїхав БТР із солдатами, і з фсб, розпитували, оглянули помешкання, в якому я жив. І таким чином я дізнався.

Ч.О.: Що Ви після цього зробили?

Л.Ю.: Перш за все я відправив сім'ю до Туреччини. Тоді вже ходили автобуси й возили з залізничного вокзалу через Крим на Грузію. Мені було досить лячно, але іншого виходу не було. Мій друг мені в цьому дуже допоміг. Він зранку мою сім'ю відвіз на вокзал.

Слава Богу, у орків питань до дружини не виникло. Перевірили документи та проїхали до Грузії із двома синами. І, як тільки я вже дізнався, що вони вже в Грузії, стало набагато легше.

Ч.О.: *До якого часу Ви ще залишались у місті?*

Л.Ю.: Поки був український зв'язок. Ще в перші дні окупації ми не розуміли, чи мають орки доступ до нашої пелінгової системи. Це коли можна вирахувати місце знаходження людини за використанням його мобільного телефону. І ми ще не розуміли, чи можуть орки це робити з українськими операторами. Чи можуть вони зламати українську систему. Слава Богу, що орки цього не могли робити. Ми це дуже швидко зрозуміли, і коли вже орки відключили український зв'язок, то зрозуміли, що далі нам буде вкрай важко. Треба або заходити у глибоке підпілля, тобто не робити зовсім нічого, тільки підтримувати своє існування, десть, можливо, якісь силові акції, але ми зовсім не були до цього готові. Я і Юрій Соболевський, ми просто не мали до цього навичок. І тому, коли вимкнувся український зв'язок, ми прийняли рішення, що нам тут робити вже нічого. Людей підтримувати ми не можемо, а якщо ми будемо це робити, то нас дуже швидко знайдуть. Нам допомогла служба, і ми виїхали з окупації в середині червня.

Ч.О.: *Дуже дякую Вам з а розмову!*

*«Особливо дякувати нашій адміністрації,
яка заховала всі контакти»*

Меліхова Вікторія Георгіївна,

вчитель Херсонської загальноосвітньої школи № 41
Херсонської міської ради
1973 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 15 липня 2023 р. дистанційно у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Який період Ви провели в окупації?*

Меліхова Вікторія Георгіївна (далі – М. В.): Весь час, всі 8 місяців.

Ч.О.: *Розкажіть про організацію Вашого життя до 24 лютого 2022 року?*

М.В.: Починаючи з 2020 року у нас почались перші виклики ковіду. Коли ми перший раз зіткнулися з дистанційним навчанням і з тими чи іншими питаннями. Якраз напередодні у нас був карантин і дистанційне навчання, молодша школа лише відвідувала школу, а середня і старша школа, відповідно, відбувалося дистанційне навчання. І 24 лютого ми мали стартувати працювати повністю всією школою, тобто готувались до відновлення повноцінного навчального процесу не лише з молодшою школою, а з середньою і старшою, а, на превеликий жаль, все не так сталося, як гадалося, як готувалося. Це був жахливий ранок, тому що я навіть не сподівалася.

Я, дійсно, 24 лютого готувалася вийти на роботу і викладати. І коли моя донька прокинулася зранку і кричала: «Мама, що відбувається?», а у нас, якщо з вікна глянути, то там аеродром і вертолітне поле. І якраз десть пів на сьому було влучення у військову вертолітну частину, і вона палала. Спочатку ми не розуміли, що це таке. Я думала, що це взагалі аеропорт, але потім вже звонили родичі з Нової Каховки і сказали, що до них повним ходом зайшли

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

російські війська і почалась війна. І вже тоді ми почали з колегами зізвонюватися один з одним що робити? Бо ми, дійсно, не знали, і директор сказала, що сьогодні ми всі залишаємося на місцях, ми залишаємося вдома. І, мабуть, через два дні такого шоку ми відновили навчальний процес онлайн з нашими дітьми з усіма і, так би мовити, продовжили навчання із середньою і старшою школою.

Ч.О.: *Свідком яких подій Ви були протягом 24–28 лютого 2022 року у Херсоні?*

М.В.: Від самого початку ми тільки чули, що відбуваються страшні бої на Антонівському мосту, могли читати в телеграм-каналах, чули інформацію, яка була, видавалася по нашому телебаченню. І поки що ми не розуміли, ми були всі шоковані, а вже коли 1 березня російські війська зайшли в місто Херсон і зупинилися, ось якраз проспект 200 років Херсону, тобто ми їх спостерігали. Ми їх бачили, як вони заходили, як заходила військова техніка, як вони зупинилися, в районі Зодчого, Дубки у нас парк. Страшно було виходити на вулицю, бо їх тут було дуже багато, і ми зрозуміли, що дуже багато снайперів було на нашому будинку. Коли вийшла на п'ять хвилин хоча б вигуляти собаку і коли я все це побачила, то жах охопив. Бо спочатку, коли ти не розумієш і десь там чуєш, а коли ти це бачиш на власні очі: снайпери і стоять військові – і ти не розумієш, які їх будуть дії, що вони далі будуть і як вони далі будуть діяти.

Ч.О.: *У чому полягав Ваш досвід організації побуту в окупації?*

М.В.: Спочатку почалися закупки, черги. Все, що могли закупали, вистоювали черги за хлібом. Ходили в «Таврію В», бо це був найближчий магазин, вони там весь час хліб випікали, і туди по 10 осіб запускали, щоб там можна було придбати хліб, тому що в нашу сторону в район Зодчого дуже рідко привозили хліб і майже дуже швидко його розбирали. Аптеки, так черги вистоювали, все, що можна було придбати, купували, але можна було зрозуміти, що з кожним днем українська продукція починала зникати, то ми всі зрозуміли, що рано чи пізно це все закінчиться, особливо коли твоє місто знаходиться в окупації.

Коли почали зачинятися магазини, коли почало зникати майже все українське, а десь там у себе всередині починаєш думати: «Не, того, що почали завозити, я ніколи того не торкнуся». Воно мені не

потрібно». Ну і, напевно, з цього періоду дякувати волонтерам, бо в мене мати хвора, чому я вирішила відправити доньку свою, а сама залишитися, бо в мене хвора мати, вона дуже погано пересувається, і було прийнято рішення, що доньці було вже майже 16, тобто вона могла виїжджати з ріднею, а я залишаюсь тут. І дякувати волонтерам, які допомагали і доставали ліки.

Ч.О.: *У чому полягав Ваш досвід вирішення фінансових проблем?*

М.В.: Зарплатню нам виплачували. Можливо, не так, як раніше, 1 і 15, але в кінці місяця ми на картку отримували зарплатню. Тобто з цим було все добре. Проблема була в тому, що неможливо було зняти готівку. Коли ходив і шукав, де б можна було зняти готівку. Дехто був занадто таким, який хотів заробити на цьому, знімали певний відсоток від суми, яку знімав. У принципі, в фінансовому плані як таких проблем не було. Проблема була в тому, де зняти цю готівку, і щодо рублів. Вони поступово вводили. Влітку вже почала ходити оця подвійна валюта гривня/рублі, але ми рублі не брали. Так було одразу вирішено. Мамі приходила пенсія на картку. Тому була змога знаходили людей, які видавали готівку, а потім було значно простіше, бо вже не знімали відсотки грабіжницькі 10–20%, вже можна було під 0% поміняти. Були такі люди, які погоджувалися на це.

Ч.О.: *Чи відчували Ви в окупації зміни часу і простору?*

М.В.: Так. Складалося таке враження, як у фільмі «День бабака». Все однаково відбувається. Ти зранку встаєш, ідеш по вулиці, можливо, щось придбаєш... І воно все таке монотонне було. Ще коли відбувався навчальний процес, воно якось урізноманітнювало, тому що ти виходиш до дітей, ти розумієш, що не маєш права якось по-іншому, тобто усміхаєшся, підбадьорюєш дітей, слухаєш їх розповіді і кажеш, що все добре, все буде гаразд, ми переможемо. Але коли ми змушені були закінчити весь навчальний процес в кінці квітня, то якось тоді почались сірі будні. Все було однаково, майже все було однаково. Одна і та сама картинка, одні й ті самі події. Складалось таке враження, що час зупинився. А ще зрозумів одне: якщо ти як людина, виходячи в місто з високопіднятою головою, усміхнені всі, привітні, а потім одного дня ти розумієш, що твоя голова нахилена донизу, і ти не дивишся в очі, і не хочеш дивитися

в очі, особливо коли ти спостерігаєш на вулиці російських солдат. То взагалі не хотілося не спілкуватися, не дивитися – і відвертався. Майже так ходили до звільнення, до самого звільнення.

Ч.О.: *Ви брали участь у проукраїнських мітингах?*

М.В.: Один раз вийшли, на самий перший. Зі сторони російських солдат вони просто спостерігали. Тобто це перші дні, коли вони просто слухали людей, коли люди кричали: «Йдіть геть з нашої землі! Вас тут ніхто не чекає, повертайтеся додому». І це були майже мирні мітинги, і можна було спостерігати це все, а вже потім не виходила. Коли вже за два тижні почалися ті події, коли почали стріляти і використовувати гази, коли почали відловлювати активістів, то вже не виходила.

Ч.О.: *Ви пам'ятаєте точну дату, коли виходили на мітинг?*

М.В.: Це були перші дні березня. Сказати точно, пригадати важко. Бо, я кажу, в мене в той час було таке відчуття, що я забула який день, тобто таке враження, що було завжди було 24 лютого, не дивлячись на зміну.

Ч.О.: *Як психологічно на Вас відбилась окупація?*

М.В.: Якщо спочатку було непорозуміння того, що відбувається і чому так сталося. Спочатку було страшно. Тут немає чого приховувати, бо це, дійсно, було страшно. Ти не розумів, чому так сталося, чому це сталося саме з твоїм містом, чому так відбулося. Непорозуміння з цього, бо ми пережили 2014 рік, коли місто майже переродилося, і в нас була більше проукраїнська позиція. Чому так відбулося з містом Херсоном? А далі десь там себе психологічно підтримував і казав: «Все добре, треба почекати». А інколи було таке враження, що ні зневіри не було жодного разу, просто був якийсь депресивний такий стан, тому що всі дні, вони як один день: нічого не змінюється, нічого не відбувається. І воно так, як в математичному терміні, по синусоїді настрої стрибав – то ввєрх, то вниз. Але зневіри не було, ні, цього не відбувалося. Ми тут навіть, коли зустрічалися з друзями, з сусідами, то ми завжди один одному казали: «Все буде добре, треба почекати. Ось-ось». Навіть, коли казали, ось в березні буде звільнення, потім казали ось-ось зараз влітку все вирішиться. Намагалися підтримувати один одного, тобто НЕ втрачати надію.

Ч.О.: *Як відбувалась організація роботи?*

М.В.: У серпні нам було сказано, викладачам, що всі ті, хто залишилися в окупації, ви не маєте права викладати, бо це небезпечно. Це, дійсно, було небезпечно, бо ми розуміємо, що в той час ходили, вишукували, і до багатьох директорів приходили, до заступників навідувалися військові російські. Тому для власної безпеки нам сказали, що ми уходимо в простій, а якщо ви хочете працювати, то ви маєте виїхати. Для мене це було, я вам так скажу, а як мені виїхати? Я не можу залишити маму, з одного боку. З другого боку, я взяла 5-й клас, бо до цього в мене не було класного керівництва, я була просто викладачем. Я взяла 5-й клас, певну відповідальність. Як так? Треба з дітьми працювати, і я почала телефонувати директорові і казати: «Я хочу працювати, не дивлячись ні на що». Вона мені казала: «Ні, не можна. Ти маєш виїхати, тоді ти будеш працювати». Я тоді казала: «Дайте мені години, хоча б в моєму класі, або хоч так, щоб я просто рахувалася, а мала змогу з дітьми зустрічатися». Також відмови були, що ні, не можна, це небезпечно і десь вже наприкінці серпня. Ну так. Сказали: «Якщо сміливі, якщо берете повну відповідальність на себе, що може статися будь-що, то ви можете починати працювати. Краще, звичайно, виїхати». Тому я прийняла рішення, що буду працювати, незважаючи ні на що. Я ходила, зустрічалася з людьми, які були обізнані в безпеці, ставила багато запитань, як так зробити, щоб не помітили. На мене так дивилися, посміхалися, казали: «Розумієш, якщо потрібно буде, то в будь-якому випадку знайдуть». Ну, якщо...

А так, були такі поради: зміни обліковий запис, сиди в профілі, став камеру так, щоб тебе не було видно, зроби розмитий екран. Я кажу, що розмитий екран – це не для мене. Я не можу, щоб у мене був розмитий екран, щоб мене не бачили, бо мене мають бачити діти, бо я з ними працюю, і вони мають дивитися на мене. Дякувати Богу, що все пройшло добре, що ми працювали в тих страшних умовах. Так, страшно було, коли ти виходиш, проводиш, даєш завдання. Змінювала, чесно скажу, змінювала місце перебування, переходила з одного місця на друге, як це одна з порад була, змінювати місце проведення. То там була, то там була. Дякувати Богові, що все обійшлося. Страшніше було далі, коли пішов процес визволення і в нас відключили все. І у цьому випадку ти розумієш, що повністю випав із навчального процесу. І ти, і твої діти, які знаходяться в Херсоні, випадаємо повністю із навчального процесу. І тут як далі бути?

Тому що ми не розуміли з самого початку, що відбувається звільнення. Ми думали, що нас взагалі кудись відкинули.

Світло вимкнули, воду виключили, зв'язку ніякого немає, але, дякувати колегам, які були в той час на підконтрольній території, що допомогли в цій ситуації. На оцей місяць дуже, зокрема, моя колега дуже сильно мені допомогла. Вона взяла на себе всіх моїх дітей, всі мої уроки. Я їй за це дуже вдячна. Вже в грудні, коли з'явився шанс виходити і вже без оглядки на те, що там може відбуватися, то взагалі були зовсім інші такі емоції, і зовсім по-іншому ти починав викладати.

Ч.О.: *Який був Ваш досвід уникнення інформаційної блокади?*

М.В.: Дійсно. У березні зник український зв'язок, інтернет вони перепідключали на кримський якийсь канал. Але завдяки використанню ВПН можна було користуватися інтернетом і отримувати українські новини, дізнаватися все, що відбувається в Україні. Я скажу за свою сім'ю: ми не переходили на російський мобільний зв'язок, не купували сімки російські, але інтернет, коли він весь був перепідключений, то так, користувалися впном, бо це був єдиний момент для зв'язку з усіма. Ну і можливість виходити, бо всі українські сайти були заблоковані, можливість увійти в свої облікові записи в google, це було неможливо. Дякуючи впн, можна було обходити, заходити і працювати.

Ч.О.: *Ваша школа відкривалась за російським законодавством?*

М.В.: Так, на жаль, наша школа відкривалась окупантами, хоча вона не передбачалася, вона НЕ була в переліку тих шкіл, які мають бути відкриті, і вже десь в середині серпня вони зайшли до нашої школи і вирішили, що вона в дуже гарному стані і можна розпочинати навчання. І з 1 вересня я не скажу, яка кількість була дітей, але не дуже багато, бо було поєднання декількох шкіл. Діти, які ходили, почали навчання за російськими програмами. Але це НЕ велика кількість, бо, коли ми мали змогу вже після звільнення міста Херсона, ми мали змогу зайти до школи, то ми зрозуміли, що там було майже по одному класу. Там один перший, один другий і так далі. Не було багато класів, але все ж таки класи були відкриті за російськими стандартами. І найстрашніше було, що дехто з наших колег пішли на співпрацю.

Ч.О.: *Ви знали особисто цих колег?*

М.В.: Так. Так. Неочікувано було, особливо від однієї людини було неочікувано, і я дуже довго не могла зрозуміти. Чому саме вона? Це було для багатьох питань. Якщо по деяким ми розуміли, що, так, там були настрої такі проросійські, і там вони не приховували цього, то по одній людині було незрозуміло. Як так? Які мотиви і що спонукало піти на зраду? Мало того що на зраду, а й приймати участь в мародерстві інших шкіл, коли забирали гаджети і принесли в нашу школу. Тобто взагалі незрозуміло.

Ч.О.: *Як особисто Вам вдалось уникнути співпраці з окупантами?*

М.В.: Просто не було, скажімо так, що примушували чи дзвонили. Особливо дякувати нашій адміністрації, яка заховала всі контакти. Тобто нас ніхто не шукав. Не було такого.

Ч.О.: *Тобто виходить, що про Вас ніхто не знав?*

М.В.: Дійсно, про нас ніхто не знав. Я ж кажу, вся інформація була захована, і, можливо, дякуючи тій людині, можливо, поставити їй один плюс, що вона, напевно, не здала жодного з нас. Тобто вона дзвонила, декому пропонувала співпрацю, але при відмові цих людей не розшукували і не примушували працювати. Тобто такий маленький плюсики їй можна поставити.

Ч.О.: *Яка Ваша думка з приводу відповідальності, яку ці колеги мають нести?*

М.В.: Як кажуть, що у людини немає вибору. У людини завжди є вибір. Напевно, це йде з середини самої людини. Тобто, якщо людина так просто погоджується, то виникає питання: «Яка це людина?». І, мабуть, такий радикальний погляд, що ці люди, знаєте, коли кажуть: «Та це треба зрозуміти, з яких міркувань вони погодились». Чесно, НЕ хочу розуміти. НЕ мають права працювати. Не мають права, і все. Не хочу розуміти, бо в нас у кожного є вибір, а особливо ті, які погодились. Там не було таких. Знаєте, якщо глибоко копнути, що була така ситуація, що, дійсно, людина змушена була іти. Не було таких. Тому стосовно моїх колег, ні, не мають права працювати.

Ч.О.: *Чи мали Ви досвід спілкування з окупантами?*

М.В.: Ні, дякувати Богу. Жодного разу не спілкувалася з ними. Я ж кажу, в якийсь певний період я зрозуміла, що треба опускати

голову і проходити повз. Не було бажання. Навіть, якщо зверталися, навіть, якщо зверталися, просто мовчки відвертаєшся, проходиш. Вони самі так лізли, що вони такі «добродетелі», ну, прям, і тобі і «добрий вечір, а от підкажіть». Ну, прям, такі собі «виховані, виховані», але Ні. Не спілкувалась. Мовчки.

Ч.О.: *У Вас склався єдиний образ ворога?*

М.В.: Так, хоча, напевно, до 24 лютого я не розуміла, що ця країна, люди, які проживають в цій країні, можуть стати самими страшними ворогами для нас. І я навіть, що в цивілізованому світі такого не може статися. Я не вірила до останнього. Тобто, коли мої колеги казали про можливість війни, я взагалі відкидала це, я не вірила, я казала, що в XXI столітті це неможливо. Але, коли це стало можливо і ці люди прийшли на нашу землю, я навіть уявити не могла, і порівняти я їх могла тільки з якоюсь ордою, яка все нищить, яка нелюдськими методами розмовляє, і взагалі, що вони з нашими людьми робили.

Взагалі, сказати, що це тварини, та ні. Ви знаєте, тварини такого не виробляють. Я навіть не знаю, з ким їх порівняти в тому, ЩО вони робили. Коли хрещеного батька моєї доньки забрали і вони майже місяць його тримали, коли я знала, що це такий кремезний чоловік, і коли після місяця я його побачила, то було багато питань, але, звільнившись, він сказав: «Ні, зараз я не можу тобі нічого розказати. Та й воно тобі не потрібно. Коли прийде час, я все розкажу. Напишу книгу, де все розкажу, що вони творили і як вони відносились до нас».

Я ж кажу, це якесь Середньовіччя, це не цивілізований світ, і коли мені кажуть, що не всі росіяни такі. Та ні, ви знаєте, напевно, всі вони такі. Якщо вони бажують смерті навіть пересічній людині, коли їм ставлять питання стосовно України, я чесно скажу: у мене тітка рідна, вона живе в росії, в челябінську. І коли в перші дні війни подзвонила, я думала, вона зрозуміє, вона тут виросла, 25 років прожила в Україні. Україна дала їй все. Все Україна їй дала. І коли вона подзвонила і сказала: «Та чого? Це так, точно». Я кажу: «Як це? Ти розумієш, що таке точно? Ти розумієш, коли твої діти кричать і не розуміють, що відбувається». Коли я ставила питання: «Чого ви прийшли до нас? Тільки не кажи мені оцей весь бред: денацифікація, демілітаризація. Це – ерунда». Вона не мала, що відповісти, бо вони всі не знають, чого вони сюди прийшли. Зверху, звісно,

знають, чого вони сюди прийшли. Коли я казала: «Давай я тобі на побутовому рівні розкажу вашу поведінку? Коли я прийду, наприклад, до своєї сестри двоюрідної і почну все в її квартирі троштити, бити, поб'ю її чоловіка. Викину його і скажу, що він мені НЕ подобається. Його треба замінити і взагалі все тут треба замінити». То вона витрищила очі. Так, я кажу, це я так, на побутовому рівні розказала. Дуже, дуже примітивно, але це те, що роблять ваші солдати на моїй землі. Але і по сьогоднішній день вона не вірить в це. Дуже в них чітко пропаганда працює, на жаль.

Ч.О.: *Чи склався у Вас образ кримчан, які приїздили в Херсон торгувати?*

М.В.: З самими кримчанами не перетиналася. З тими, що торгували, ні, то я не знаю. Так, через знайомих чула різні настрої, що дехто підтримує нас і чекає. Дехто проти і бажують залишитися там, де вони зараз. Але особисто я з кримчаками, ні, не зустрічалася. Продукцію бачила, те, що вони завозили, але особисто не спілкувалась.

Ч.О.: *Розкажіть про Ваш досвід уникнення псевдореферендуму?*

М.В.: Не було такого, щоб примусово. Треба було іти і проголосувати. Взагалі, наскільки я знаю, майже ніхто не ходив. А то так, це – фарс. Ну, дехто, так звані «ждуни» і «перевертні», перейшли на той бік, то вони, звісно, ходили на той референдум. Особисто я знаю, що з нашого будинку ніхто не ходив і ніхто не приходив ні з якими скринями. Такого примусового не було.

Ч.О.: *Що Ви знаєте про вивіз дітей з Херсона на «відпочинок»?*

М.В.: Так, чула, бо в нашому будинку також були люди, які відправили своїх дітей у школи за російською програмою, і головний мотив був в тому, що ми дуже втомилися від дистанційного навчання. Але, коли стосувалося відпочинку вивозити в Крим або в Анапу. Звучало Крим, Анапа, звучали ці. То не, своїх дітей вони, не-а, не відправляли, а те, що ми чули, що тих, хто погодились на так званий «безкоштовний відпочинок» в цих місцях, то основна вимога була свідоцтво про народження і не ксерокопія, а оригінал, і ці оригінали забирали, і, відповідно, коли спочатку дітей спочатку вивезли, потім привезли. Тобто, як сказати, все добре, все нормально, то можна ще раз відправляти дітей на відпочинок, і вже після другого разу дітей не повернули, сказавши про те, що якщо ви

хочете повернути свою дитину, то ви маєте приїхати за нею, але не всім батькам вдалося забрати своїх дітей, декому дітей НЕ повернули. Це те, що я чула.

Ч.О.: *Ви були свідком культурного пограбування Херсона і мародерства окупантів?*

М.В.: Скажімо про те, що, коли пограбували наші культурні цінності, я дізналася з телеграм-каналів. І, мабуть, десь через тиждень після того, як були вивезені матеріали з краєзнавчого музею, пам'ятники були вивезені, я була в центрі міста. Я зрозуміла, що, коли напроти морської академії побачила, що відсутній пам'ятник Ушакову, то всередині десь там зчепило дуже сильно. І я зрозуміла, що в такому стані я десь з півгодини перебувала і відчула, що в мене там і спина болить... І коли була далеко від цього місця, то зрозуміла, що щось не то відбувається, але так наскільки міцно себе зчепив, побачивши це. І знов-таки варіант, коли подзвонила тітка, і я кажу: «Нащо вам?». Каже: «Ну, чтобы вы не надругались». Я кажу: «Та вони в нас стільки років стояли. А, може, це просте пограбування? Бо це – бронза. Ну це – елементарне пограбування. Як все, що ви робили. Ви грабуєте. А прикриваєтесь незрозуміло чим, якимось там, щоб не познущалися чи чимось ще. Скільки вони стояли, скільки подій вони пережили».

Ч.О.: *Як Ви можете оцінити ступінь готовності шкіл до умов роботи в умовах окупації?*

М.В.: Ви знаєте, від самого початку я наголошувала на тому, що в нас був ковід, карантин, коли в нас була змога підготуватись. Ось тоді було складно розпочинати дистанційну роботу, а під час повномасштабного вторгнення я не думаю, що викликало багато непорозумінь щодо викладання. Знов-таки я відштовхуюсь від себе, що ти маєш готуватися, ти маєш виходити до дітей, ти маєш їм віддавати все те, що вони потребують взяти від тебе.

На сьогодні дуже важко сказати, чи готові ми офлайн працювати. Наскільки я володію інформацією, що 22 навчальні заклади, в тому числі і наша школа, вони готуються, але це не є 100%, що на 1 вересня ми запрацюємо. Є певні перешкоди, і постійні обстріли, і те, що немає, ще до кінця не готові укриття для дітей, і ви розумієте, що якщо повітряна, то десь п'ять хвилин є для того, щоб схова-

тися, а в нашій ситуації, в якій зараз перебуває місто Херсон, коли у нас відбуваються постійні обстріли, то ми не розуміємо, що і коли може прилетіти. Тому це дуже небезпечно, а ми беремо на себе відповідальність за дітей, тому це дуже небезпечно розпочинати, поки не буде звільнення. Бо нам би всім хотілося б розпочати, тому що якщо порівнювати онлайн і офлайн, то це дуже велика різниця в навчанні. По-перше, ти коли офлайн, ти бачиш дитину, ти бачиш її настрій, ти можеш, і відбувається живе спілкування. А екран, таке враження, він трішечки приховує наші емоції, це не є повноцінне спілкування, навіть якщо ти дуже добре все облаштуєш.

Ч.О.: *Розкажіть про Ваш досвід виживання після того, як окупанти знищили в місті всю інфраструктуру?*

М.В.: Я вам скажу так. Ми виявилися тією нацією, яка може пройти все, які б складнощі на нас не випали, дякуючи тим людям, які нам допомагали в цій ситуації. Так ми опинилися без електрики і без водопостачання. Дякувати, нам залишили газ, а електрика, вода була відсутня, то кожен день треба було йти набирати баклажки з водою. Ми ходили в район 33-ї школи. Там підприємець, у нього були скважини, і він надавав можливість людям. У нього стояли генератори, тобто він казав: «Приходьте зі своїми гаджетами, можете проводити час, скільки треба вам буде, набирайте води стільки, скільки вам потрібно. Тобто ніхто нікого не обмежував. Дякувати йому, і, наскільки я чула, було дуже багато таких людей, які допомагали в вирішенні саме оцих проблем, тому що це, дійсно, було дуууже важко.

Я пам'ятаю, навіть коли приїхали з Києва волонтери і вони знімали також, то вони просили: «Дайте, дайте нам зайти подивитись, скільки у вас води, скільки у вас баклажок, скільки всього. Ми хочемо зрозуміти взагалі, що відбувається». Ну, заходьте, дивіться, скільки всього води. Напевно, ми цей період переживали, скажімо так, більш впевнено, бо ми вже розуміли, що ми вже зі своїми. Тобто тут уже страх зник, зовсім. Коли відбулося звільнення, то розуміємо, що почекаємо, все зроблять. Коли ми вийшли на площу після звільнення, тоді побачили, він був головою Янушевич, спочатку він був призначений військовим головою області нашої, то він казав: «Все буде добре, все буде добре, ми за два дні все підключимо, все буде гаразд». А вже наступного дня, після того як вони всю ситуацію промоніторили, відстежили, коли вони побачили, вони були

в шоці і кажуть: «Та не, це так швидко. Ми не зможемо». Так повиризати, так все понищити – це, взагалі, ким треба бути. Ну, так воно, так і затягнуло ще на декілька тижнів. Але я ж кажу, що в цьому випадку ми як один допомагаємо. Кому потрібно, тому принесли, що потрібно, та допомогли. Взаємодопомога відбувалася. Холодно, вологість страшна, але нічого пережили.

Ч.О.: Як Ви дізнались про визволення?

М.В.: О, це взагалі була смішна доволі ситуація, тому що зранку, як завжди, бігаєш, шукаєш, що можна дещо знайти. Мається на увазі додому. В пошуках. І зустріла сусіда, а він каже: «Наші вже в місті». Як це наші в місті? Та не може бути, щоб наші були в місті. А він каже: «Та я бачив, що вже прапор». Як? Що? Тихо. Потім інша сусідка виходить і каже: «Та зранку з наших дубків виїжджали наші пікапчики». І ми розуміємо, що, як це наші пікапчики виїжджали? Не може бути такого, тобто, може, це провокація?

Перше, що розумієш, це – провокація. Я думаю, не ми одні були такі, що думали, що це провокація, що вони зараз щось таке уткнуть. Всі люди повиходять, і ніхто не знає, що буде далі відбуватись. А потім ми пообідали, я стояла і дивилася у вікно, проїхала фура АТБ, і кажу, що в мене якісь такі галюцинації відбуваються, що проїхала фура АТБ. Звідки вона може тут проїхати. Це ж нереально? Нереально в наших умовах. І потім отак ось виглядаю далі, дивлюся, куди вона поїхала. Вона зупинилася біля постерів банерів, які у нас тут були. Вони зупинилися і починають зривати російські постери. Дивлюсь: народ підбігає. Тобто вийшли. І нам таки кажуть, що ми вільні. І коли ти починаєш бачити, що виїжджають машини з нашими прапорами, ти розумієш. Боже, люди, де ви їх ховали? Де ви їх так зразу подаставали? Звідки вони всі тут взялися? Коли наші діти стоять, повиходили також з прапорами. Це дійсно, це щось було таке нереальне, але це, дійсно, з нами таки відбулося.

Ч.О.: Що Вам найбільше запам'яталося із окупації?

М.В.: Враження? Хм. Ну тут які можуть бути враження? Один сплошний такий негатив. Таких якихось емоцій не було. Я ж кажу. Дні були якісь всі сірі і однакові. Так, ми там один для одного щось робили. Допомогали, продовжували якось так свій побут. Але на цей період якихось яскравих позитивних вражень жодного не було.

Негативних? Дуже багато було негативних, особливо коли ти бачив, що вони витворяли, коли вони в нетверезому стані проїздили на своїх БТРах, і що вони витворяли. Але це знов-таки це все про них і про те, ким їх можна називати. Я не знаю, яку їм оцінку можна дати. В плані того, вони не тварини, це точно. Якісь такі особи. Оце вражало. Ти дивишся на них і думаєш: «Ти ж ніхто. Ну ти ж ніхто». А вони себе поводили тут, наче вони «хазяєва життя» приїхали сюди. А вже після звільнення було побільше позитивних моментів від людей, яких ти зустрівач і побачив в нашому місті. Там уже було побільше емоцій.

Ч.О.: У Вашому житті в окупації зіграла певну роль церква?

М.В.: Церква? Я можу сказати одне. Навпроти мого будинку є церква. Так ми розуміємо, що в нас багато церков московського патріархату, і напроти нас знаходиться, вона називається Двопрестольна церква. У неї є нижній храм і верхній храм. І ось, коли ми приходили до одного батюшки і казали, що у вас є нижній храм і він зроблений так, що можна в ньому ховатися людям, якщо там буде обстріл і тому подібне. Він казав: «Так, у вашому будинку є людина, яка може надати ключі, і ви можете нижній храм використовувати для того, щоб ховатися».

І, коли вже почалося, тоді ще росіяни стояли, ми прийшли тоді ще обговорювати цю тему, але з іншим батюшкою, то він навіть не звернув увагу, а приймав у себе російських солдат. Взагалі ніякої реакції не було. В плані того, що вони вели якусь пропаганду. Я ж кажу, якось для мене було обмежене пересування по місту, я не можу відповідати за всі церкви. Але ось в цій нашій пропаганди в плані російського не, не було такого. А те, що відмовив. Так, такий батюшка був.

Ч.О.: Як склалось Ваше життя після деокупації?

М.В.: Свіже повітря. Знаєте, коли ви знаходитесь десь в такому замкненому просторі, а потім ти розумієш, що тебе як вивели на свіже повітря, і ти починаєш дихати. Дихати, посміхатися, піднімати голову вгору, розмовляти з людьми – це неперевершені емоції. Ти розумієш, що так, як було до війни, цього не буде, але буде щось інше, і буде щось краще, бо ми всі сподіваємося, що буде щось краще. А головне – це нам перемогти, а далі в нас все буде гаразд. По-іншому не має бути.

Ч.О.: Дуже Вам дякую за розмову!

«Люди показували свій спротив окупації»

Павлюк Лілія Петрівна,

заступник начальника управління, начальник відділу з питань призначення перерахунків пенсій військовослужбовців та деяких інших категорій громадян Головного управління пенсійного фонду України в Херсонській області
1979 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 31 липня 2023 р. у форматі аудіозапису
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Який термін ви провели в окупації?

Павлюк Лілія Петрівна (далі – П.Л.): З моменту з 24 лютого по 31, якраз сьогодні, липня 2022 року. Я виїхала 1 серпня. Я перетнула Василівку і вже була тут з 2022 року.

Ч.О.: Як Ви оцінюєте організацію власного життя до повномасштабного вторгнення?

П.Л.: Звичайне людське життя. Мирне. Робота, дім. Мандрювання світом. Спілкування з друзями. Все було прекрасно.

Ч.О.: Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?

П.Л.: 24 лютого зранку зателефонували і сказали, що почалася війна, зателефонували друзі. Це був шок. Потім з вікна було видно вибухи у Чорнобаївці на аеродромі. Була розгубленість, страх, нерозуміння, що відбувається. Потім зателефонували, сказали, що на роботу виходять тільки начальники, всі інші на роботу щоб не виходили – спеціалісти. І після цього сказали: «Сидіти вдома, нікуди не виходити, на роботу ходити не потрібно. Почалася війна». Чи почули вибухи? Сирена була в Херсоні, перші дні бігали в бомбосховище. На напівпровідниковий завод. Ну це було страшно.

А після вже заходу у місто солдат вже сиділи вдома, навіть нікуди не виходили.

Фото зроблене 27.02.2022. Бомбосховище напівпровідникового заводу.
Автор – Павлюк Лілія

Ч.О.: Що Ви пам'ятаєте про 25–28 лютого 2022 року, що в ці дні робили?

П.Л.: Ці дні якраз ми бігали у бомбосховищі. Туди і назад. Коли були тривоги. Ми не розуміли, що відбувається. Тоді були бої за Антонівський міст, було чути ці вибухи.

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

Ч.О.: Як Ви можете оцінити свій досвід перебування в бомбосховищі? Що ви там бачили, що відбувалось?

П.Л.: Це жахіття, якщо чесно. Там були нелюдські умови для існування, але люди там жили тижнями деякі. Сиро, холодно, брудно. Були поставлені стільці. Це в кращому випадку. Лавки, щоб сидіти, люди зносили із напівпровідникового заводу, який вже не працює. Так з якихось кабінетів зносили двері, столи, на яких спали діти. Матраци якісь приносили, одіяла. Якось так жили. Майже тиждень так люди жили. Може, декілька тижнів жили так.

Ч.О.: Як Ви пережили 1 березня 2022 року?

П.Л.: Побачили, як проходять російські солдати, ховаючись за будинками. Прикриваючи там один одного, вони займали будівлі, в яких були розташовані колись наші або спецслужби, або військові частини. Це ми бачили, як вони туди заходили. Це було страшно, ми зрозуміли, що все. Місто захоплено.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід організації побуту в окупації?

П.Л.: Ой! Це були черги за хлібом. Перший раз, як ми вийшли, був страх виходити з дому. Але потрібно було йти, бо, звісно, ніяких запасів ніхто не робив. Ніхто не думав, що взагалі таке може відбутися, що всі магазини можуть бути зачинені. Потрібно було виходити, це був страх, по одному боялися виходити, ходили по декілька людей. Стояли в чергах за хлібом, коли видавали по одній буханці на людину. Відстоювали черги в аптеку, щоб закупити якісь ліки, бо розуміли, що все, якщо аптеки закриються, це нічого не буде. Згадувати це так боляче. Навіть не вірю, що я таке пережила, якщо чесно. Продуктів не було. Якраз початок березня – були морози. За продуктами – черги. Ніколи я не думала, що буду переживати такі часи.

Ч.О.: Як Ви відчували час і простір в окупації?

П.Л.: Час і простір. Я не знаю, дні проходили, ми сиділи в очікуванні... В очікуванні якихось новин, що ось ще трішечки і нас звільнять, що буде, як і раніше, але час проходив, потім зв'язок зник, інтернет зник, це було дуже складно, особливо без зв'язку... Було дуже, дуже. І ти вже потім розумів, що треба щось робити, треба їхати туди, де свої.

Ч.О.: У чому полягала Ваша мотивація виїхати з окупації?

П.Л.: По-перше, це робота. Потрібно було виїжджати. Ну, і, по-друге, все-таки хотілося далі нормально жити і працювати. Тому потрібно було їхати на підконтрольну територію.

Ч.О.: Ви брали участь у проукраїнських мітингах?

П.Л.: Декілька раз.

Ч.О.: Можете розказати, що там відбувалось, що Ви бачили?

П.Л.: Бачила, що люди виходили, люди показували свій супротив окупації. Стояли з плакатами, з прапорами українськими. Спочатку це було вийшли, постояли і все, а потім ці акції почали розганяти. Приміняли і димові шашки, і таке інше. Ну тоді вже я перестала виходити, мене тоді вже не було.

Ч.О.: Пам'ятаєте точні дати, коли Ви брали участь у мітингах?

П.Л.: Ой, точні ні. Я не можу сказати. Це був березень місяць.

Ч.О.: У чому полягала Ваша мотивація брати участь у проукраїнських мітингах?

П.Л.: Тому що Херсон – це Україна, це українське місто. І показували, що ми не згодні з тим, що відбувається.

Ч.О.: За період окупації Ви користувались допомогою волонтерів?

П.Л.: Ні, жодного разу.

Ч.О.: За період окупації церква відіграла певну роль у вашому житті?

П.Л.: Ні.

Ч.О.: Як вдавалось організувати роботу в окупації?

П.Л.: Певний час працювали, приймали тільки документи. Не всі працювали певний період часу, потім просто все було закрито. Працювати не було змоги.

Ч.О.: Не пам'ятаєте, до якого часу могли працювати за українським законодавством?

П.Л.: До початку квітня.

Ч.О.: Потім відбулось захоплення вашої організації?

П.Л.: Потім це було небезпечно, виходити на роботу.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування з окупантами в період окупації?

П.Л.: Ні. Взагалі.

Ч.О.: І вам не пропонували виходити на роботу за російським законодавством?

П.Л.: Нічого такого не було.

Ч.О.: Який у Вас склався образ окупантів?

П.Л.: Негативний. Який у окупантів може скластися образ? Вони прийшли, захопили наше місто. Декілька разів вони зламували наш під'їзд, заходили до людей, забирали їх. Це я бачила так. Так і відбувалось.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування із колаборантами?

П.Л.: Ні, не було. З ними не спілкувалась.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування із кримчанами, які приїздили торгувати в Херсон?

П.Л.: Ні, також не спілкувалась.

Ч.О.: Ви відчували в окупації фінансові проблеми і як вдавалось їх вирішити?

П.Л.: Фінансові проблеми не відчувала, тому що нам виплачували заробітну плату. Потім ми були у простої, нам платили за період простою, тобто кошти були.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід виїзду із окупації, як це відбувалось?

П.Л.: Це відбувалось маршрутним автобусом з Херсону через Василівку на Запоріжжя. Вже я виїжджала через Каховську ГЕС, тому що міст Олешківський він був пошкоджений. І виїжджали так. Було багато блокпостів, які потрібно було проїхати. Питали: «Чого ви їдете? Залишайтеся» – і таке інше. Потім на ніч ми простояли, було дуже багато машин на виїзд, ми переночували у Василівці, і на наступний день ми на вечір аж проїхали до Запоріжжя. Перевіряли все. Потрібно було всі речі викласти із сумок. Передивлялися всі пакети повністю. Ноутбук носила на перевірку, провіряли ноутбук, заходили якоюсь там своєю програмою. Слава Богу, все пройшло нормально, питань до мене не було.

Ч.О.: Як склалося Ваше життя вже після виїзду із окупації?

П.Л.: Після виїзду з окупації я приїхала сюди у Київ. Тут знімаю житло і працюю на своє головне управління. Відпрацьовую все, як я працювала раніше.

Ч.О.: З чим у Вас окупація асоціюється зараз?

П.Л.: Там моя мама, по-перше, зараз в окупації в Голопристанському районі. Тому для мене це ще болюча тема. Дуже хочеться, щоб звільнили повністю нашу територію, щоб можна було зустрітися зі своїми рідними близькими.

Ч.О.: В Ваші плани на майбутнє входить повернення до Херсона?

П.Л.: Так.

Ч.О.: Будуть у Вас особисті прогнози щодо завершення війни?

П.Л.: Хотілось би літом, хотілось би в серпні 2023 року, щоб все закінчилось. Ну, але прогнози на осінь.

Ч.О.: Дуже дякую Вам за розмову!

*«Я з 27 числа почав стрімити, ходити по Херсону,
показувати, що Херсон – український»*

Павлюк Сергій Миколайович,

головний режисер Херсонського академічного музично-
драматичного театру ім. М. Куліша
1978 року народження, мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записане 22 липня 2023 р. у форматі аудіозапису
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Який термін
Ви провели в окупації?*

Павлюк Сергій Миколайович (далі – П.С.): Десять півтора
місяця. 18 квітня зранку я виїхав з Херсона.

Ч.О.: *Як Ви оцінюєте організацію життя до повномасштабного
вторгнення?*

П.С.: Жив, творив, ростив дерева. Щасливий був. 23 лютого
в Херсонському театрі відбулась прем'єра повномасштабної
такої вистави, де задіяна вся трупа, всі сцени театру. Називається
«Вічність і один день» за Павичем, сербським автором. Прем'єру
ми готували майже два роки. Спочатку задуму пандемія завадила,
і ось, нарешті, прем'єра відбулася. 24–25 лютого мали відбутися
ще прем'єри. Після прем'єри я повернувся в недобудовану дачку
і зранку прокинувся від дзвінка дружини, яка плакала і казала, що
їй телефонувала донька і почалася війна.

Ч.О.: *Як Ви провели 24 лютого 2022 року?*

П.С.: Після того як зателефонувала старша донька, я їй перете-
лефонував, трохи нагримав на неї, а вона стверджує: «Тато! Правда –
війна». Я вийшов на вулицю, коли були прильоти на Чорнобаївку.
Мій будинок за шість кілометрів від Чорнобаївки, я побачив, як
димить аеропорт. Автоматично побіг до дружини і дітей в квар-
тиру, по дорозі попросив, щоб вона прибрала дітей. Сам побіг до
банкоматів, біля яких були великі черги. Декілька годин простояв

біля банкомата, гроші закінчилися. Так і не дочекався можливості
забрати гроші.

Потім забрав дітей з дружиною, ми і вирішили, що сховаємось
на дачі. Там лише одна кімната, кухонька і місце нібито на пустирі.
За нашою дачею тільки пустир. Нічого такого страшного нібито
немає. Безпечна зона, мені так здавалося. Приїхали ми туди, закрили
темними тканинами вікна, тобто світломаскування зробили. Отак
і 24 пройшло. Думки тікати взагалі не було. Якоюсь так.

Ч.О.: *Які були Ваші дії 25–28 лютого 2022 року? З ким мали досвід
спілкування?*

П.С.: 25 лютого зателефонував директор театру Олександр
Книга, який сказав, що він застряг на лівому березі, але каже, що
в Херсоні набирається муніципальна варта, що там двоє акторів
нашого театру пішли туди. І я теж пішов, записався в муніципальну
варту, і всі ці дні, до майже виїзду з Херсона, був в муніципальній
варті. Ми допомагали людям, магазини були зачинені, віднахо-
дили господарів складів, закуповували у них продукти, формували
пайки, розвозили людям, які потребували допомоги. Також патру-
лювання по місту було. Ось так.

Ч.О.: *До якої частини муніципальної варту Ви записались?*

П.С.: До центральної.

Ч.О.: *Як Ви пережили 1 березня 2022 року?*

П.С.: Враховуючи, що над моїм будинком пролетіло дві ракети
і одна з них влучила за 200 метрів в автостоянку водоканалу, яка
виявилась поруч. Взагалі, коли я купив будинок, не знав, що вона
біля мене знаходиться, а друга – пролетіла трохи далі, потрапила
в цистерну. Пощастило, що вона була висушена, біля силікатного
заводу. Цистерни величезні, там дірочка була. То загалом при-
йнятно. Усвідомлював, що де б ти не сховався, якщо тобі на долі
написано, що ти помреш – так воно і буде. Таке легке усвідом-
лення прийшло. І, звичайно, переживання, що буде далі. Коли
росіяни зайшли, тим більше. У Бузковому парку хлопці намага-
лися зупинити росіян, то теж було видно, чутно – і дим, постріли,
вибухи. З мого двору це все було чутно і видно. Так 1 березня
пройшло.

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

Ч.О.: *Пам'ятаєте перший день, коли Ви вийшли на проукраїнський мітинг?*

П.С.: Для мене все почалося 3 березня. З 27 числа я почав стрімити. Один з «нехороших» журналістів з 1+1 мені сказав, що Херсон проросійське місто і не дивно, що воно швидко «здасться». Мене це дуже образило, і я з 27 числа почав стрімити, ходити по Херсону, показувати, що Херсон український. Показував відео, де українські прапори висять там, і театр, і Грицько Нечеса тримав стяг. І ось з числа, як вони поїздили по Ушакова танками, подіфілювали, розстріляли СБУ і міліцію. З березня я вийшов на прогулянку познімати, показати людям, що Херсон тримається. Шлях побудував через міліцію, через СБУ дійшов до стіни пам'яті Небесної сотні, там в калюжі лежав прапор український зірваний. Я вирішив його почепити назад. Подивився: нікого немає, вулиці порожні. Трос був перебитий, поки я заліз на стелу, щоб підняти його. До мене звернувся через дорогу з Будинку офіцерів росіянин, трошки помацювався, затвор автомата передьорнув, сказав, щоб я йшов геть. Я запитав, чи можу забрати прапор. Мені сказали, що забирай і йди геть. Із цим прапором я повернувся додому, а в процесі вже інформація була, що гумколона так звана для відеороликів для пропаганди їде до Херсону. Звідкись вона виїхала до Херсона, я так для себе зафіксував.

А ось 4 числа о першій годині дня вирубили зв'язок МТС в Херсоні. Я відчув, що щось відбувається і побіг до центру. Вибіг я десь о 13-й, за годину ледве добрався, бо дуже швидко, натер якісь мозолі на ногах, якісь незрозумілі кросівки взув. Тому я вже прибіг на мітинг, коли він майже закінчився. Було людей 20 молоді. Вже фури від'їзжали від площі Свободи. Я застрімив. Прокричали разом «Слава Україні! Смерть ворогам!». Мені сказали, що завтра домовились збиратись на 10 годину. Сказали: «Завтра збираємось на 10-ту, в кого є бажання, приходьте». Повернувся додому і вже дізнався, що поки я добирався додому, що те, що я зробив, в етері «пішло каналом» «Єдиний марафон». Уже 5 березня був перший повномасштабний мітинг такий величезний, в якому я брав участь.

Ч.О.: *Не пам'ятаєте свої промови з трибуни на площі Свободи?*

П.С.: Там була одна промова. Мій заклик отримав багато відгуків, що багато людей прийде. Там є озброєні люди, маючи досвід

ще помаранчевої революції на майдані, враховуючи невеличкий досвід, що був, усвідомлював, що можуть бути провокатори, то ми раніше приїхали. Люди почали сходитись. Було дуже багато людей, і я незрозуміло чому прийняв рішення піти до росіян і спитати, попросити їх, щоб вони не стріляли в мирну акцію. Вони мене заарештували, годину допитували, а мітинг вже почався. Почалися постріли, тому що народ шаленів. Я люблю це порівняння. До речі, коли в Херсон потрапив перший раз і почув море, як воно шумить... Взагалі, я в Херсон переїхав заради моря, і за вікном, коли мене допитували, я чув: поступово хвилі набирали звук і як начебто море шумить за вікном. Потім почалися перші постріли, і мене підштовхнули, щоб я заспокоїв натовп. Там вже муніципальна варта працювала, але людей було все більше. Дуже багато було провокаторів і через дві години, коли вже натовп почав шаленіти. Дуже сильно, дуже багато було конфліктів, дуже багато було провокацій. Було прийнято рішення, що ми маємо відвести натовп від площі Свободи, щоб уникнути пролиття крові. І тоді я заліз на стелу і вигадав Ходу єдності, якою, мені це приємно, що кожен мітинг потім закінчувався цією ходою від площі Свободи до Дніпра, до бібліотеки Гончара. Грубо кажучи, до Вічного вогню. Ось так.

Ч.О.: *Не пам'ятаєте, про що саме Вас допитували?*

П.С.: Ну як не пам'ятаю? Пам'ятаю. Мене звинувачували в тому, що я працюю на СБУ, що мітинги проплачені СБУ тощо. Спочатку була стандартна методичка про те, що НАТО на порозі, що ми заразили їх коронавірусом, що вони хочуть відновити СРСР № 2, який буде краще, ніж перший, що путін зробить, що ми братні народи, що вони знають, хто я, що в мене діти, що націоналісти можуть вбити мене з моїми дітьми і сказати, що це вони зробили. Вони пропонували вивезти мене до Криму з родиною тощо. Пропонували співпрацю. Загалом весь стандартний набір. Гірше вже було, коли був другий допит 18–19 березня. Там вже працювали інші люди. Там вже були конкретні звинувачення в організації мітингів. Там був ще Тарасов Олександр, пам'ятаєте такого?

Ч.О.: *Так.*

П.С.: О! Він був одним із агресивних і вимагав від людей, щоб вони йшли на автомати. Ми стверджували, що це мирний мітинг

і кров громадян не повинна пролитися. Його викрали нібито 7 числа, а 8 вийшло відео. До речі, мені нарешті його переслали, бо з ютуба його видалили, але друзі встигли його записати з інтернету, де Тарасов на питання, хто є організатором мітингів, назвав Олександра і Сергія Павлюка. Тому 16 березня вони увірвалися у мою квартиру, виламали двері, зробили обшук, розбили телевізор, забрали комп'ютери, забрали всі мої п'єси, які там були в квартирі, а 18-19 у мене вже був допит, бо один з муніципальної варти хотів зробити «добро» і здав мене їм. І потім вже було чотири допити. І те саме: ви працюєте на СБУ, явки, погрози тощо. Класичний варіант.

Ч.О.: *Не били? Тортур не застосовували?*

П.С.: Ні. Я все-таки щасливий в цьому плані, тому що деяких друзів заарештовували, деякі не повернулися, а деяких повертали побитими. Одного із наших вивозили до Дніпра, ставили на коліна, приставляли пістолет до голови і останнє бажання. Вистрелили, але ... незаряджений був пістолет. Клацали, але не заряджений. Залишали його біля Дніпра, і він пішки повертався в Херсон. Також, якщо Ви знаєте, викрадали 23 березня Книгу, директора театру. З Олешок вивезли. Коли був великий розголос, то його відпустили увечері, але допити теж продовжувались, вже в театр до нього приїздили і, що від нього, те й від мене вимагали – відкрити театр. Це їх умова була. Ось десь так.

Ч.О.: *У чому полягала роль Санітара Даніїла?*

П.С.: Це саме людина, яка мене здала. Грубо кажучи, одіозна людина. Приїхав до нас в театр з Миколаєва. Непоганий вокаліст, середній актор, але один із перших, хто виявив ініціативу, потрапив у муніципальну варту. Коли я прийшов в муніципальну варту, він там вже був, і, по суті, він за тиждень став головним по центру, і я був начебто його режисером, по суті, придумав, що я буду його охороняти, допомагати цьому хлопцю активному. І він дуже активно, дуже багато робив справ хороших, а потім щось його перемкнуло. До речі, це ж він і хотів зробити мені добре і, по факту, мене здав. Приїхали 16, зламали мою квартиру, а він поїхав до іншої групи, яка там по нашим джерелам знала, що теж «взламують» квартиру. Поїхав туди і сказав: «Павлюка не трогать, це мій чоловік». Потім на другий день ще когось знайшов, сказав: «Павлюка

не трогать». І на третій день стверджував: «Павлюка не трогать і відійдіть від Павлюка, ми з ним побалакаєм». І так я опинився на допиті. Остання, до речі, крапля, чому я виїхав. Багато дуже історій про Санітара. На жаль, він невід'ємна частина цих подій. А остання крапля була, коли він повернувся з Криму. Я був на чергуванні, і він каже: «Я два дні назад був, мене викликали в Білий дім». У нього був куратор «спартак». І він казав, що виїхав Книга і щоб Павлюк погодився очолити театр. Мене на той час майже 10 днів ніхто не чіпав, на допити не викликали, і я навіть розслабився, думав, що про мене забули. На моє питання: «Що тебе два дні назад викликали, піднімалось моє прізвище, а ти мені нічого не сказав, а тепер тільки зараз кажеш?» – ну і сказав, щоб не за...в. Я послав його подальше. Покликав дружину, зрозумів, що мене вже в спокої ніхто не залишить, тому що в них чітке завдання – відкрити театр. І тоді було прийнято рішення вивезти сім'ю. Спочатку я хотів тільки сім'ю вивезти, а потім друзі, брати Капранови, переконали мене, що я теж маю виїжджати, і в суботу ввечері я прийняв рішення. Вже в понеділок зранку ми з дітьми виїхали до Києва, до друзів.

Ч.О.: *Ви в усіх проукраїнських мітингах брали участь?*

П.С.: 4, 5, 6, 7 був проїздом, займались гуманітарною допомогою, і 8 мене вже не випускали хлопці з муніципальної варти, враховуючи що вийшло відео, де мене оголосили головним організатором мітингів, потім я декілька днів не ходив на мітинги і пішов 13-го. Цей величезніший мітинг найкрутіший був взагалі. 13 березня мітинг був на День звільнення Херсона від фашистських загарбників. На цьому мітингу я стрімив. Нарешті пройшовся в ході до Вічного вогню. Потім декілька днів не приходив, потім знов прийшов і був на крайньому мітингу там, де, якщо пам'ятаєте, коли камази, зетки розвернув натовп. Я на ньому був, на цьому мітингу, ще пострімив, а вже наступного дня мітинги почали розганяти. Вже чув постріли, бо я вже був в готелі і чув вже постріли, їх розганяють. І плюс постійні допити, і взагалі там довгі історії є.

Одна з них це 3 квітня. Я просто дізнався, коли вже мітинги відбуваються біля пам'ятника Шевченку. Туда перемістились мітинги, я вирішив пройтися до площі Свободи, глянути, що там. Я підійшов, людей майже не було, там декілька чоловік стояло, я запалив люльку. Простояв десь дві хвилини, і почав мені телефонувати

Санітар, який в цей час був в Криму, почав кричати, де я. Я ще не встиг сказати, де я, а він почав кричати, щоб я звідти йшов. Там інше слово було: ує...те. Мене двічі просити не треба, тому я спокійно розвернувся і пішов. Він мені присилає скриншот переписки із своїм куратором «спартаком». Це ж буквально за дві хвилини вирахували, що я стою на площі, і виявляється, що мені заборонено виходити в місто. Я про це не знав навіть. Типу, що Павлюк робить на площі, хай іде гуляє в інше місце, бо ми його заберемо назавжди.

Ч.О.: *На мітингу 13 березня Ви не закликали йти ходю до Вічного вогню?*

П.С.: Це є відео, це було 5 числа, де я запропонував зробити Ходу єдності. Щоб вся Україна, весь Херсон бачив. Тим самим дати можливість людям уникнути конфліктів, тому що, якщо ми ухвалили рішення відводити людей до Фрегату чи до Вокзалу. То це було ще 5 числа, а вже 13 я був просто учасником, тому що, враховуючи що вже були проблеми з фсб, мені взагалі не можна було бути на цих мітингах, але я вже не міг бути осторонь, і тянуло, тянуло на мітинги. Тому, в принципі, я йшов за натовпом, зустрілися з колоною зеток на Перекопській, і були постріли. Тому я брав участь серйозно в мітингах, це 4, 5, 6 до 8 ми з Олександром. Там ще Олександр був один з організаторів. Ми домовились, що ми проводимо мітинги до 8 числа. Цього достатньо для того, щоб не виникло кривавих конфліктів, які ... все-таки вже 21 числа кров пролилась, але для того, щоб заявити, що Херсон – це Україна. Ми так домовлялись. А далі я вже ходив як учасник.

Ч.О.: *13 березня Ви не перетинались з мітингом колаборантів біля Вічного вогню?*

П.С.: Ні! Ми ж туди 13 пішли десь о 13-й годині, а вони там були з 9-ї ранку, як тоді стверджував Сальдо, що він випадково туди потрапив. Він же до кінця морозився, що він колаборант: «Я не такий, я не з ними, я випадково туди потрапив». Тому вони були перед нами. Єдина наша проблема була на той час, і муніципальної варти, навіть йшли розмови, щоби все-таки замовити його. Це про Стремоусова йшла мова. Але він постійно ходив із охороною. Стремоусов – це була наша проблема, а Сальдо взагалі був ніхто і звати його ніяк, грубо кажучи. Але ось «гівно всплило». Яюсь так.

Ч.О.: *У чому полягав Ваш досвід виїзду із окупації?*

П.С.: До цієї розмови з Санітаром думки виїжджати взагалі не було. Я був в Херсоні, мав можливість допомагати людям, якби і родина була поряд. І до цього просто було декілька моментів, коли знайомий виїжджав. Ми першого числа познайомились, він через декілька тижнів мав виїхати, перед ним розстріляли машину і згоріла сім'я в нього на очах, а я поки до нього «дозвонився», він в запой пішов. Мені він розповів цю страшну історію, і бажання виїжджати взагалі не виникало. А після цих ситуацій особливо.

Ми допомагали, досі працює наш херсонський хаб з Сергієм Рибальченком. Дуже багатьом людям допомагав виїздити, і акторам з театру теж допомагав виїздити. І, коли виникла ситуація, я звернувся до нього, кажу: «Треба щось робити». Так як в нас була машина, плюс у старшої доньки хлопця дядя займався вивозом людей, але це була остання його поїздка, і нам треба була машина, яка буде їхати попереду. Ми домовились з цим дядьком, що він буде нас вивозити. Тобто ми будемо їхати за ним. До нього підсів хлопець старшої доньки, зараз він живе з нами.

О 5-й ранку зібралися, сіли, був ливень, як зараз, до речі, зараз дощ іде з самого ранку. Виїжджали під дощ, пройшли до Снігурівки як «ніж через масло», майже без зупинок. Мокрі там днерівці, еленерівці, нам кадірівці не попадалися просто. За кермом дружина, я бородатий з немовлям і ззаду ще четверо дітей в машині сидять. Яюсь нам пощастило, ми проїхали. Хвилювання було звичайно, ти не знаєш, які плани на тебе: чи ти є в списках, чи немає. Було декілька курйозних ситуацій. Але в Снігурівці єдине, що обшукали повністю, але пропустили. Але найскладніше було це проїхати сіру зону. Найдовший такий час, як вічність їхали. Дібралися до Баштанки, де вже були наші, український прапор і далі приїхали до Миколаєва. Дощ припинився, сонечко вийшло. До Києва ми вже їхали, коли світило сонечко. Як у казці вийшло. Я вивіз прапор, про який розповідав, що я підняв 3 березня. Я його вивіз, поклав у рюкзак свій, кинув в багажник, і отак ми виїхали.

А через ... вже знімали документальне кіно, і товариш виявився, що він теж виїздив, і ми зустрілися, як кажуть, в цьому документальному фільмі. Виявляється, що він вивозив теж прапор, і прапор знайшли: його дуже сильно били, декілька днів. Він дивом взагалі вибрався до Одеси із-за цього прапора. В нього забрали машину

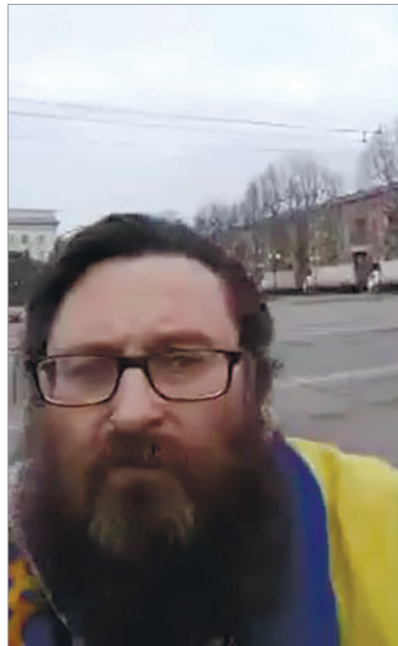
з товаришем. Виявляється, що я хоч і дурненький, але везучий. Це я розумів, що дуже сильно ризикував, але цей прапор зі мною. Я обіцяв його привезти назад – приїхав в Херсон після деокупації. Його місце вже було зайняте, і я сказав: «Добренько. Значить, це буде мій прапор тепер назавжди». Такий в мене був досвід виїзду. Із таких досвідів я знаю, кому НЕ пощастило. Моя кума теж працювала в театрі. Вона з донькою виїздила сім разів. В неї не виходило виїхати, потрапила під обстріли, але на 7-й раз вдалося їй виїхати. Таких історій багато. Я думаю, Ви знаєте.

Ч.О.: В окупації Ви мали досвід організації роботи чи Ви вже не працювали?

П.С.: Ні. Ми принципово, з початку війни театр закрився. Єдине, що він до 26 числа працював як бомбосховище для людей. Там

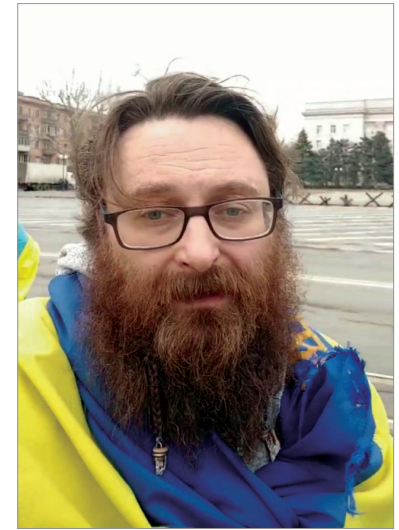
1 березня 2022 р. Приліт на гаражі водоканалу. 200 метрів від будинку Сергія Павлюка.
Автор фото: Павлюк Сергій

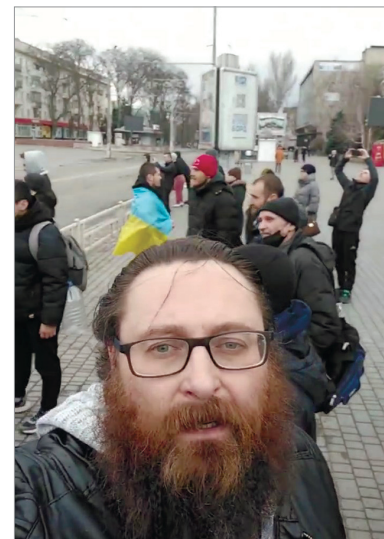
3 березня 2022 р. На фоні привозу гуманітарної допомоги окупантами.
Автор фото: Павлюк Сергій

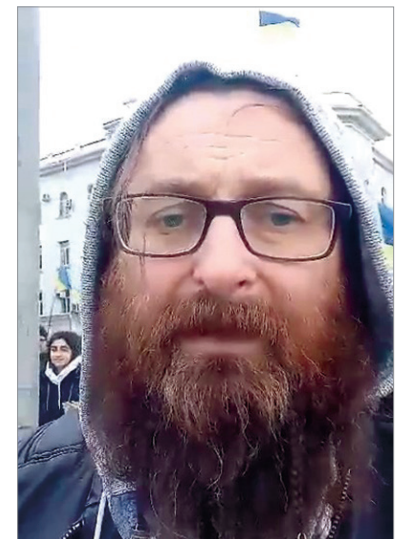
Херсон. 05.03.2023. Виступ на мітингу Павлюка Сергія.
З особистого архіву Павлюка Сергія

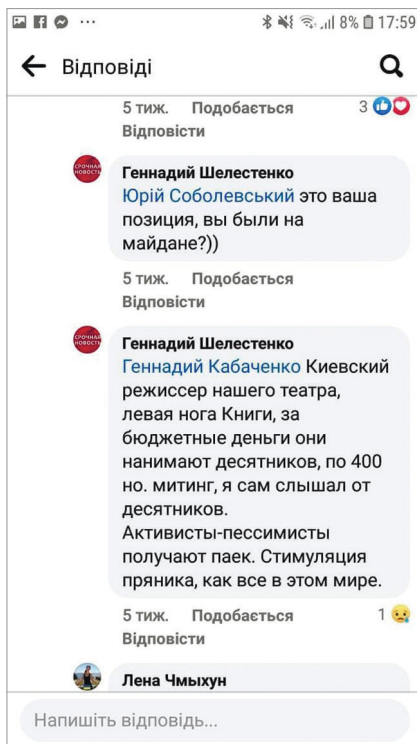
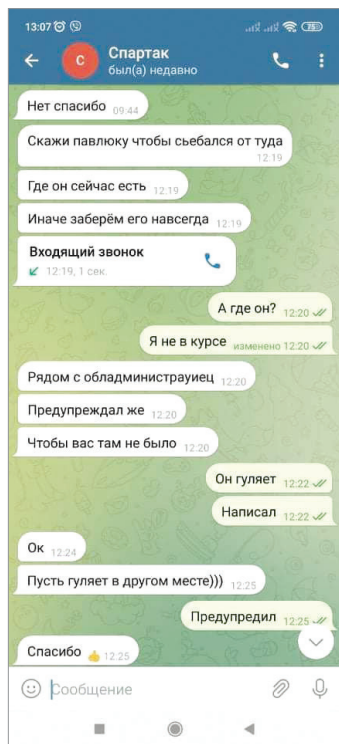
04.03.2022. Херсон. Площа Свободи.
Автор фото: Павлюк Сергій

05.03.2022. Херсон не здався.
Автор фото: Павлюк Сергій

06.03.2022. Херсон, площа Свободи, 10.45
Автор фото: Павлюк Сергій

Скріншоти листування про Павлюка Сергія. З особистого архіву Сергія Павлюка

06.03.2022. Херсон. Площа Свободи. Автор фото: Павлюк Сергій

06.03.2022. Херсон. Площа Свободи. Слава Україні! Автор фото: Павлюк Сергій

06.03.2022. Херсон. Площа Свободи. Ганьба окупантам! Автор фото: Павлюк Сергій

16.03.2022. Херсон. Після прильоту градів по вул. Комковаїд, під'їзд будинку С. Павлюка.
Автор фото: Павлюк Сергій

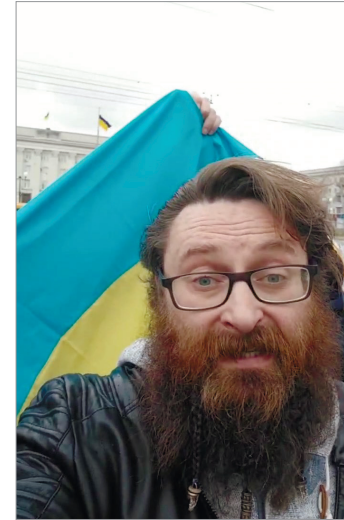
16.03.2022. Херсон. Розбите вікно у кімнаті сина С. Павлюка.
Автор фото: Павлюк Сергій

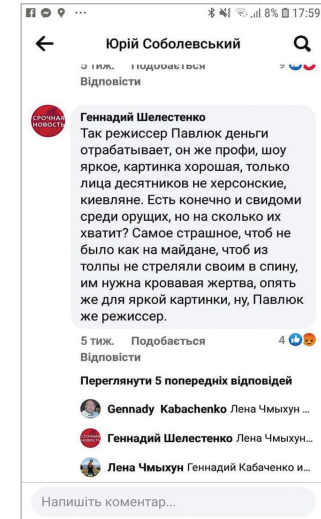
16.03.2022. Херсон. С. Павлюк в цей день вперше з 24 лютого 2022 р. заходить в свою квартиру на вул. Комкова
Автор фото: Павлюк Сергій

27.02.2022. Херсон. С. Павлюк з 27 лютого ще вів «Добрий вечір Вам, малята». Лишилося лише одне відео. Прапор за спиною – той, про який Сергій говорить.

05.03.2022. 14.15. Херсон не здався!

Скріншот листування про Павлюка Сергія.
З особистого архіву Павлюка Сергія

Скріншоти статті про херсонські мітинги. З особистого архіву Павлюка Сергія

жили сім'ї театральні, звичайні городяни також жили. Десь, здається, 70 сімей було в підвалі до 26 березня. Принципово театр не працював, коли нас змушували, казали, що ви повинні працювати. Ми стверджували: немає акторів, актори роз'їхались, ми не маємо змоги працювати. Тому з 24 числа театр в Херсоні не працював.

Ч.О.: Як Вам вдалось вивезти стільки матеріалів із окупації? І фото, і відео, і прапор? Тому що багато розповідей було, як все знищували, перевіряли і спеціальними програмами шукали у видаленому контенті?

П.С.: Я ж кажу: везучий дурник, але багато не збереглося. Я ж з 27 лютого ще вів «Добрий вечір, Вам малята». Лишилося лише одне відео, на ньому прапор, про який я говорив.

Ч.О. Дуже дякую Вам за розмову!

«Одному з командирів я написала, що він трус»

Погомій Оксана Феліксівна,

головний бухгалтер приватної фірми,
депутат Херсонської міської ради VIII скликання
1963 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 31 травня 2023 р. дистанційно у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Який термін Ви провели в окупації?

Погомій Оксана Феліксівна (далі – П.О.): Весь час.

Ч.О.: Як Ви оцінюєте організацію життя до повномасштабного вторгнення?

П.О.: Чудове було життя (сміється). Справді. Дивіться, я з 2014 року була волонтером, допомога армії, допомога тим, хто на Донбасі – цивільним, і тому якби для мене і повномасштабна не було такою якоюсь новиною. Я, навпаки, з 2019 року завжди казала, що у нас буде повномасштабна війна. Я просто це знала, я це відчувала, я агітувала – ходила, коли був вибір Президента, агітувала. Ми листівку від Херсонської чайки, від волонтерського нашого батальйону писали, що зараз у вас стоїть. Вибір ні між Порошенком і Зеленським, а між росією і Україною, що ми були в Авдіївці, ми були в Широкому, ми бачили, що приносить «руській мір», що ми не хочемо, щоб це було у нас в нашій Херсонській області. Але сталося як сталося. Тому я хочу сказати, що до вторгнення була активна допомога армії, потім, звичайно, окупація, і допомога армії була тільки перерахуванням грошей на армію, а тут ми допомагали цивільним весь цей час. А зараз, як тільки нас звільнили, ми активно включились знову в допомогу армії.

Ч.О.: Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?

П.О.: 24 лютого о 6-й ранку зателефонувала моя подружка (вона сама була кримчанка, але вона у 2014 році виїхала з Криму, вони

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

тут з сином знаходилися, вона телефонувала, а я спала, я нічого не чула, чесно) і сказала: «Ти що не чуєш, що вже почали стріляти?». Потім о 8-й ранку ми зібралися, поїхали. Нас зібрав мер, ми поїхали на це зібрання. Я спізнилася, вони якось так швидко розійшлися. Але я поспілкувалась з депутатами, і я одразу написала у фейсбуці, що ми починаємо на наступний день збирати в холі міської ради волонтерську допомогу для поранених. Це просто як мій досвід був. Ми збираємо для поранених речі, ми збираємо воду, ми збираємо продукти швидкого приготування, ми збираємо ліки. Ми ж не думали, що нас так швидко одріжуть від Великої України і що нас так швидко окупуєть. Ми готові були до боротьби. 24-го у мене було таке спілкування. Вирішили з нашою справою громад, хто що буде робити, і десь о 15-й годині я поїхала у військкомат зі своїм чоловіком. З нами було ще двоє наших друзів. Я зайшла у військкомат, у двір. Я побачила, що там дуже багато людей. Стоять хлопці, до мене підходили, запитували. Я так запам'ятала цього хлопчика, і не знаю, чи живий він, чи ні, насправді, тому що це було ТРО і запитала, чому вони тут? Чому вони у дворі без зброї, без нічого? Треба ж бігти, треба бігти. У нас же там вже було, що й десант російський, і все. Мені у військкоматі сказали, що ми чекаємо маршрутку. Хоча я вважаю, що дійти до місця дислокації пішки можна було зранку 100%, у нас не так далеко той Антонівський міст. Я зателефонувала Білковському, заступнику мера, запитала: «Славо, де маршрутки?». Він сказав, що вже їдуть, і маршрутки під'їхали, поїхали на дислокацію туди, де в нас ТРО повинно було розташовуватись.

Ми поїхали за ними. Там ще більше людей, і всі практично без зброї, окрім тих, хто були контрактники. Вони були зі зброєю; інші були без зброї, чекали, поки ту зброю привезуть. Ми стояли, розмовляли з тими, кого ми знаємо там з хлопцями. Тут їде машина, щось на кшталт Жигулів, я так розумію. Вискакує чоловік і кричить: «Цивільні, звідси швидко, тому що вже русня на танках на мосту». І ми помчались по Снігурівській трасі. Я кажу своєму чоловіку: «Слухай, ми зараз з тобою до Снігурівки доїдемо». Згадала, що ми у грудні 2021 року їздили Богданівка – Петрівка – Сонячне, там дівчата збирали допомогу для армії. Ми забирали у них і потім відправляли на передок до Дня української армії. Я зателефонувала дівчатам, кажу: «Можна виїхати якось полями?». Вони сказали, що можна, і ми завернули на ту сторону, виїхали потім полями до

Херсона. І ще. Я хочу, щоб це теж було, щоб запам'ятати. Коли ми були біля військкомату, підходить хлопець, показує своє посвідчення, сказав, що він помічник якогось депутата обласного, і каже мені: «Лагута провів засідання, сказав, що це засідання останнє, що він сказав спалити всі документи секретні, сказав закрити обласну раду і сказав, що він зараз прямує кудись в секретне місце, в якійсь бункер». І він такий розгублений був, він із нами їздив потім теж туди на дислокацію ТРО, і потім у місто ми повертались. Отаке у нас було 24 лютого.

Ч.О.: *Розкажіть, будь ласка, що Ви робили 25–28 лютого 2022 року поки йшли бої за Херсон? З ким Ви мали досвід спілкування?*

П.О.: 25 лютого ми приходимо в міську раду. Охоронці кажуть: «Не-не-не, нічого тут, нічого не можна збирати». Я посварилася, мабуть, тому що я була депутатка. Мені було легше, знаєте, начебто. Сказала, що все одно тут ляжу, і будемо збирати, ми почали збирати гуманітарку. Дуже багато було людей просто дуже, і ми через декілька годин просто побачили, що це все у холі і не вміститься. Нам відкрили ще там пару кімнат, ми ці кімнати почали забивати водою, речами. Дівчата сортували. Мер збирав, мабуть, когось, не пам'ятаю, я там не була, мабуть, голів райрад, тому що ще йшла Чорненька Наталя. Проходить і каже мені: «А давайте Ви переїдете до мене в Корабельну райраду». І на наступний день ми переїхали в Корабельну райраду, там у нас був волонтерський центр і до моменту, поки кацапи не увійшли в місто, туди йшли люди і несли все що тільки можливо: і їжу, і ліки, і воду. Дуже багато всього. Там реально актовий зал, в Корабельній райраді, був повністю забитий – і постіль, і подушки.

Я вам розповідаю свій досвід: поки ми там збираємо в райраді, заходять хлопці (десь людей 15 було) і кажуть: «Ми к меру». Їх охорона не пускає. Я кажу: «Що трапилось?». Вони кажуть: «Ми прийшли в військкомат, а військкомат зачинений». Я йду, там такий Єфанов, не пам'ятаю, як його ім'я, немолодий – Антон, а він там бігав. Я кажу: «Поїхали». Він меру підпорядкований. Ми з ним сідаємо на машину, їдемо в обласний військкомат – там зачинено, їдемо в міський військкомат на Спартаківській – там зачинено. Там хлопці б'ють в ворота і кричать: «Відчиняйте!». Матюкаються ті, хто прийшов туди. Ми повертаємося в міську раду, я йду до мера разом з цим

Єфановим і кажу Колихаєву: «Дайте людям зброю, зброя же є». Мені Колихаєв каже: «Ти шо, Оксана, хтось же повинен відповідати». Я кажу: «Я візьму на себе відповідальність, дайте людям зброю». Ні, відмовив.

Коли ми вже були в Корабельній райраді десь 26 і, мабуть, 27, мені подружка каже: «Мій брат зателефонував і сказав, що мародерять, вивозять зброю з Морської». Там на Морській була військова частина митників, що вивозять, всі кому не лінь, військових там немає, і просто люди розтаскують, хто на машині, хто руками. Я телефоную в наше ТРО і кажу: «Бігом, там є зброя, їдьте забирайте». ТРО туди їдуть (*сміється*), вони великою машиною приїхали і забрали все, що могли там забрати, їх не випускали. Зателефонували мені, зателефонувала поліція їм. Колихаєв сказав, що всі питання, це все до Погомій. І приїхав поліцейський зі мною познайомитись, і цей поліцейський Бондаренко Андрій. Він, коли приїхав, теж сказав, що до мера, це один з небагатьох, що залишився в місті. Він прийшов до мера, а мер сказав – до Погомій. Він прийшов зі мною познайомитись і сказав, що сам донецький, потім маріупольський. А я йому кажу: «У мене є там друг». У мене, дійсно, там є друг, котрий наш, котрий не схибив, котрий в Донецьку був. Я назвала прізвище, і він сказав: «А Артем же був в Дебальцево, він був поранений». Тобто він мені каже інформацію, котрий може знати тільки ті, хто його знає. Він ніде так не розповідав Артем. Я кажу: «Так». Він мені ще каже: «Давай сфотографуємось, я Артему фотографію відправлю».

Ми з цим Бондаренко всі дні до того моменту, як кацапи зайшли в місто, ми ще їздили в Червоний Хрест з ним. Це було вже, мабуть, 28. Я попросила Червоний Хрест, щоб йому зробили документи, тому що він мені сказав: «Оксана, там на мосту дуже багато наших загиблих. Я хочу їх забрати і вивезти, щоб поховати... Не можна так залишати хлопців». Ось, після того як нас окупували, вже я з тим Андрієм не бачилась, і я зараз не знаю, живий, не живий і де він зараз. Не знаю, насправді. Але він дуже умнічка. Тепер далі. В ці дні до 1 числа до нас в Корабельну райраду приходили хлопці, котрі виходили з того берега. Наші військові. Їх там кинули, розбомбили. Вони виходили, вони приходили в Корабельну райраду, вони там ночували – ми їм перевдягали у цивільне. Вони ночували і йшли далі виходити із оточення. Декілька хлопців прийшли туди, мені зателефонували, просто наша пластунка Оля. Їй подзвонила мама

одного із цих хлопців, також пластунка. Так ось, знаєте, свій до свого і сказала, що мій син. Це вже було (*замислилась*), кацапи вже заходили в місто. Це вже було 28. А хлопці вийшли по тилам кацапів, тому що пластуни. Вони там знають, як ховатися. І завдяки цьому один із хлопців, він колись був там в Олешках, на дачах у своїх родичів. Вони по тилам пішли, по кацапським. Дуже багато наших допомагало перевозити з того берега на човнах. Дуже багато. Знайшли когось, їх перевезли і якраз вийшли на Фрегат. Вони не місцеві, вони не знають. Ми послали за ними машину, теж забрали їх в Корабельну райраду, знайшовся чоловік, котрий забрав їх до себе, і ці хлопці вже.

Вони потім, коли ми в Корабельній райраді ще до середини квітня ми фасували набори продуктів, розвозили по людям – все це тихесенько за зачиненими дверима. Лише двоє нам приходили допомагали, вони вийшли у четвер. Один із них був командиром, не пластун, пластуни їх вивели, і командир пішов в військкомат, тому що казав: «Я повинен прийти у військкомат доложитися і так далі». Я їм казала: «Нема військкомата, нема». І потім вони тут сиділи до травня місяця і потім виїжджали. Кому робили підробні документи, хтось виїхав по посвідченню водія, вивозив там на чужій машині дівчат. Отакі у нас були ці дні до 1-го числа. Одних рятували іншим допомагали, возили допомогу в Лучанського, возили в обласну – там, де були поранені в перші дні, і я бачила дуже багато людей. Ось просто вони йшли, йшли, несли, що тільки можна було: хтось речі, хтось ліки, хтось їжу. На жаль, потім багато просто розікрали, просто ті, хто там працював, те, що люди принесли, і це я знаю точно: медсестри, санітарки. Такі у нас люди... різні.

Ч.О.: *Ви мали досвід спілкування з учасниками ТРО, охоронної роти військомату, судової роти охорони?*

П.О.: Дивіться. З ТРО спілкувались перший тиждень. Один із наших хлопців «справи громад» був в ТРО. В ТРО були наші хлопці з молодіжки Європейської Солідарності. Я просто це знала, і ми ще допомагали. Люди скидали гроші, ми ще їздили в Епіцентр. Це було ще 26 лютого, ми ще закуповували те, що командири просили купити: туалетний папір, зубну пасту і ще щось, я вже не пам'ятаю. І ми відвозили це все на їх місце дислокації вже в інтернат. До цього моменту 24-го ми їздили, їх дислокація була в Наддніпрянському.

25-го мені зателефонували мами двох тих, хто, розумієте, їх поставили, хлопців, ви ото за тим кустіком, ви за тим, караульте. Повз них проїздила кацапська техніка. Вони до командирів, командири не відповідають. Командири деякі просто втекли, назвемо це так, і дзвонили мами і кажуть: «Оксана, що робити? Вони там сидять, тут кацапи їздять. У наших зброя тільки автомат і два рожки». Я сказала: «Хай закапують зброю і виходять». Так вони і виходили, хлопці. Дві мами із наших «Справи громадські» і хлопець зі «Справи громад», тобто у тих сини були і один наш хлопець. Вони були в ТРО, і вони потім повернулися, і були в інтернаті, але коли перші бої 1 березня, то потім вони просто пішли додому. Ну, коли нас окупували. Такий досвід, знаєте, не дуже приємний не із-за бійців, а із-за командирів. Одному з командирів я написала, що він трус. У перші дні. Тому що вони кинули наших хлопців.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування з І. Карамаліковим, Кулешовим, Д. Санітаром?

П.О.: Дивіться. Кулешов – ні. Я взагалі його отак живцем бачила, коли були вибори депутатські, так він отак проходив в день виборів. Я його, слава Богу, не знала так. А Карамаліков, я йшла в міську раду, це вже була окупація. Він же створив муніципальну варту. Ну, типу муніципальної варти тільки вже. Як же вони називались? (замислилась). Так же вони й називались. І, знаєте, що було? Коли перші дні і Черненька каже: «Треба же нам якось охороняти, бо навезли ж всього. Треба охоронці, і бажано, щоб і зі зброєю». Якраз приїхав наш депутат Глухов Ваня. Він сидить і каже: «Я зараз Карамалікову подзвоню». Дзвонить Карамалікову, а я чую цю розмову, що Карамаліков йому каже: «Ваня, заспокойся, то ми створили, щоб своє охороняти». Ну, це були перші дні. Далі там було по-іншому. І я Карамалікова бачила один раз, коли йшла в міську раду, він на самокаті їхав на електро. Я у нього запитала, що мені потрібне посвідчення, пару штук муніципальної варти, щоби наші хлопці, хто там волонтерами були, що то могли показати. Він сказав: «Піди в охорону, запитай і тобі дадуть».

Потім, коли вже були кацапи, коли це було у першій половині березня до 8 березня і Карамаліков приходив Черненьку вітати, прийшли якісь дві людини. Ми зачинялися весь час, і на дверях районної райради там заклеяно було, тобто так папіром, щоб

не бачили. Прийшли якихось два лба і запитували мене, а я сама з ними розмовляю, але я їх не знаю і запитую: «А що ви хотіли?» – «Нам потрібна Погомій». А я запитую: «А як вона виглядає, ця Погомій?». А вони: «Ось зараз ми вам покажемо, вона в фейсбуці, її сторінку». Вони відкрили, постояли-постояли. У нас в райраді були камери. Вони постояли десь з півгодини, поїхали. Потім Карамаліков приходив до райради, вітав Черненьку, і я його запитала в обличчя просто: «А це твої люди приходили?». Він постояв так, подумав-подумав, пожував так щось, і через пару хвилин каже: «Меня Погомій не цікавить». Більше я його не бачила, але я можу сказати суто своє суб'єктивне бачення, що з самого початку, до речі, ще на 23 лютого йому казали, він же там, в своєму Шаде, робив там шоу «советская армія». Моє особисте: він негарна людина. І я думаю, що він там зараз знаходиться, і СБУ його взяло. Думаю, що даремно, тому що він тут пробув до середини чи до середини, чи до кінця квітня, і він ходив вільно по місту, він спілкувався з русньою, і його ніхто не чіпав.

Можливо, це так треба було, але я не знаю. Ви розумієте, що всі наші, хто працював, чиновники, хто залишився в місті, вони насправді сиділи рівно до того моменту, поки Циганок, який юрист, який зам Колихаєва, поки він не сказав: «Я пишу заяву на звільнення». Я просто чого знаю, у нас була група в телеграмі. Вона називалася «Штаб». Створили цю групу із депутатів і з тих чиновників, що в місті залишились. Розумієте? І тому я знаю, що там почала наша Олена Мазур. «Як? Як? Циганок уходить? Нас кидають» – і вони тоді всі, після того як пішов Циганок, після того як він, мабуть, вже не знайшов юридичних підстав, що вони можуть знаходитися на своїх місцях і дербанити наші гроші бюджетні по-іншому. Я це не назову, то тоді вони почали виїжджати із міста – і Лугова, і Мазур, хто там ще був. Циганок, до речі, в місті залишився. Він був теж всю окупацію. Ну, мабуть, майже всю. Я там достеменно не знаю, але так.

Ч.О.: Як Ви пережили 1 березня 2022 року?

П.О.: Ми сиділи вдома, і, як тільки в соцмережах, в телеграм-каналах пішло, що русские заходять в місто (ми живемо біля Дніпровського ринку, і нам чутно було, що стріляють і під фабрикою, і ми всі сиділи в телеграм-каналах, в телебаченні – всюди, де що скажуть), ми не виходили з будинку, мабуть, два дні, а потім ми пішки пішли на наш волонтерський центр в райраду і почали знову

працювати, але ми вже не пускали людей. Ми всі закрилися, зачинилися і почали фасувати продуктові набори. Тоді ж у нас все було зачинено: і магазини, і ринки, і з тих продуктів, що у нас були на той момент плюс у нас були гроші у «Справи громад». Хлопці шукали, де можна купити, на яких складах: то горох, то квасолю, то цукор, то сіль, то якісь крупи, і ми фасували. Це ж райрада. У них були списки тих, хто потребує: і старенькі, і лежачі, й мало їмущі. І ось ми розвозили потихесеньку по людям. 1 березня дуже страшно було. Була ця звістка про Бузковий парк, але тепер я знаю більше, набагато більше, бо я занурилась в цю тему з головою, то я знаю набагато більше, тому що туди прийшли найперші Шелестенкі-колаборанти. Вони це засняли, вони це виклали в ютуб і всюди. Оці кінцівки відірвані і так далі, а був же ще один бій в ліцеї на Шуменському. Там теж люди загинули. Це теж були наше ТРО. Вони просто розділися. Їх було 94 людини. Половина пішла на Бузковий парк, половина у ліцей, і там теж був бій, і там теж були загиблі. Ось так...

Ч.О.: Ви мали досвід участі у проукраїнських мітингах?

П.О.: Так. Дивіться. Найперший мітинг, котрий у нас був 5 березня, на ньому я була, хоча я всім своїм «Справи громад» сказала: «Сидіть вдома». Чому я так сказала? Як тільки з'ясувалося, що в нас живуть такі люди, які живуть в таких місцях, з котрих можна робити корегування. Бачать, як техніка кацапська їздить і так далі, і ми створили групу в сигналі, загальною справою громад і тих, хто до нас долучився. Окремо я групу створила тих, хто може бути корегувальником. Сама з цієї групи вийшла, щоб менше знати, як-то кажуть. У нас була людина, котра з Одеси, куратор був, і тому я сказала нашим не виходити, тому що вони потрібні для інших справ. Сама я, чесно, йшла на Корабельну райраду і сказала: «Ні, я теж не піду», але я не витримала і пішла. Найперший мітинг, я була після цього, я не виходила на мітинги, тому що були інші трохи завдання.

Ч.О.: У чому полягав Ваш волонтерський досвід під час окупації?

П.О.: Ми ось весь цей час спочатку з Корабельною райрадою, потім, коли на початку квітня прийшли кацапи і стали заглядати в вікна, що там коїться. Ми швиденько вивезли все. Зняли склад на Нефтяників біля Дельти, і весь цей час ми десь там до червня були. Ми закуповували з чоловіком продукти, їздили на Сенявіна. Ми

закуповували продукти, щоб тільки це були українські товари. Ми знайшли, де можна взяти борошна. Ми знайшли маленький млин приватний. Він же робив там олію. Ми брали там олію, брали там борошно, і в нас було декілька груп людей, котрим ми відвезли, і ці люди роздали. Ми набори прямо фасували. Нас було небагато: моя сім'я – донька, син, чоловік, я і ще там п'ять людей, які час від часу приходили допомагати. Потім ми із того складу ще переїхали, після того як там теж заїжджали кацапи, але вони так заїхали, подивилися на склад. Там склад такий був, там можна було залізти і подивитися, що там є. Вони не збивали замок, нічого не робили, вони хотіли, мабуть, поставити свою техніку. Там невеликий був двір, і, після того як вони поїхали, ми вирішили переїхати. Нам друзі залишили від приватного будинку ключі, і ми той склад перевезли туди. Ми практично до моменту нашого звільнення фасували, роздавали, закуповували.

А ліки нам привозив Червоний Хрест у квітні. Передали нам зі Львова дуже великий такий вантаж. Змогли ще з Миколаєва провезти. І оці ліки ми теж роздавали там – і серцеві, і шлункові, і різні-різні. Потім нам десь вже у серпні допомагали ще інші волонтери, і був там хлопець такий Артур Мадатян, привозив дуже гарні набори, що ми навіть один набір ділили на два, тому що вони такі по 16 кг і теж роздавали, тобто так один одному допомагали. Ми весь час волонтерили. Просто що це не можна було сильно афішувати. Рекламувати ж не можна було. Тим паче, що у серпні кацапи почали по волонтерським центрам їздити, особливо по тим, хто дуже відкрито це робив. Вони почали волонтерів брати на підвал: і Ігор Цуркан попав, і оцей Артур Мадатян попав. Артур десь тиждень там був, а потім випустили. Так що ми і не припиняли в цілому.

Ч.О.: У чому полягав досвід завезення товарів з підконтрольної території України?

П.О.: Особисто мені Червоний Хрест привіз ліки, і там ще було так, що після нашого звільнення декілька коробок попали кудись, тобто везли туди, куди не могли привезти в окупацію, і нам подзвонила жіночка, бо на кожній коробці був мій телефон, і ми ще забрали ті ліки, котрі не доїхали до нас у квітні 2022 року. Це от нам один раз завіз Червоний Хрест, а так ми купували весь час на Сенявіна на оптовій базі. Там ми знайшли один такий невеликий магазинчик. Натягалися за цей час – капець! – і олію ми брали в великих,

і розливали потім по літрових і півлітрових. Ми брали макарони «Мірошник», це теж наші. Навіть тушняк вдалося купити на оптовій базі, десь також нам Київ допомагав зібрати гроші, дівчата кинули клич для Херсона 50 або 60 тис. Ми знайшли тушонку яловичини. Я ще запаслась, теж собі ящик купила, і досі він стоїть. Я думала, як нас будуть звільняти, то ми будемо місяць сидіти у підвалі, а звільнили нас швидко. А так ми шукали, купували так, щоб було українське. Тут українські товари були дуже довго на оптових базах, тому що ану яку територію кацапи захопили. Возили з Каховки, возили з Олешок, там з якоїсь бази сюди, і тут ми вже перекуповували. Самі ми не виїжджали з Херсона на машині. По-перше, у нас машина була з номерами з Західної України, а, по-друге, я просто боялася. Ми так з чоловіком намагалися не дуже світитися, наскільки можливо.

Ч.О.: *Ви не пам'ятаєте ціни періоду окупації?*

П.О.: Що я пам'ятаю чітко, у нас були дуже дешеві овочі. Чому я так добре пам'ятаю? Ну реально вони були дешеві. Я огірки купляла, закатувати по 4 грн, а коли ти пишеш про це у фейсбуці, тому що я відео записувала кожен день таке мотивуюче. Я сторінку закрила, але в мене 5 тис. друзів, я почистила, кого я не знаю особисто. Там і депутати наші були, я повикидала тих, які типу були, і ще там когось, і я записувала відео кожен день, де я розповідала, що ми робимо, що в нас тут коїться, і так далі. Тому ціни були такі: все по 10, грубо кажучи, або все по 5. Але це на оптових базах на овочі, коли дозволили з Копаней возити. Я точно знаю, що на Копанях демпінгували ціни. Ось приїжджали кримчани, і тим, хто продавав, то їм казали: «Сьогодні черешня буде по 2 грн», а люди намагалися її продати дорожче, тому доводилося продавати дарма. Ось у мене накладна збереглась за 26 травня: горох – 22 грн/кг, квасоля – 28 грн, макарони – 140 грн/5 кг, рис – 35 грн, пшоно – 25 грн, ярова – 26 грн, цукор – 39 грн. Це нам ще знижечку робили, бо там патріотичні були продавці. Там, де ми купували. Ну ось десь такі ціни були. Дуже дешеві овочі. М'ясо було так більш-менш, можна було купувати, але дуже дороге м'ясо стало перед звільненням. Ось дуже дороге стало. Коли вже міст розбомбили Антонівський, коли вже стали на човнах перевозити і тільки за дозволом.

Ой, я ще один випадок згадала. Десь була середина березня, приходить пані Чорненька й каже, що будемо сьогодні ховати хлопця,

котрий був на Антонівському мосту, і він лежав в морзі. Він сам не місцевий. Він сам з Миколаївської області. Мама, звісно, приїхати не може, і вона плаче і каже мені: «Оксана, ну що ж це таке? Чому ж з матері стільки грошей здерли?». А виходить так. Його знайшли жетон. По жетону вираховували, хто він, знайшли його маму. Мама не може приїхати, бо окупована територія. Вона знаходить в Херсоні жінку, котра їх односельчанка, але давно вже в Херсоні живе, і ця жінка займається похоронами, і наші – ті, хто займався похоронами, і ті депутати, котра Мазур Олена, вона була дотична до цього, і наші чиновники, бо тоді похорони не було так, як положено. Було так. Ти приїжджаєш на Старостіна в морг. Людину вивозять уже в машині. Ти заходиш в машину, прощаєшся, і вони кладуть ще одну труну туди і вивозять на Геологів. І ось там вже коли обстрілювали, коли не обстрілювали цю машину поховальну, але туди родичам не можна було. І вона ж каже, що це хлопець, який загинув за нас, і здерли 10 тис. грн з матері. Ми поїхали туди, ми поклали прапор, поклали квіти, поплакали, і поїхав хлопець в останній путь. Я пишу в нашій групі в депутатській. Ось для мене це дуже важливо, справді. Я пишу: «Не повинно так бути, тому що хлопець загинув за нас, його навіть мама не змогла провести в останній путь. Ми повинні були за свої гроші його поховати. Ми з мами не повинні були брати ні гривні». На що мені сказали знаєте як? «Ти не розумієш. Це ж бізнес у людей». Я кажу: «Це ви не розумієте». Ми компенсували з нашої справи громади, я сказала: «Ні! Так не буде». Я сказала своїм, кажу: «Ребята, треба віддати матері гроші. Це неправильно». Ми компенсували їй всю цю суму. Я дізналась її номер картки, ми віддали. Наші депутати так і не зрозуміли, що я від них хочу. Розумієте? Ось для мене це важливо, у мене це досі болить. Не можна бути такими цинічними насправді. Ось, ну не можна. Оце я хотіла сказати. Я хочу, щоб це не забути насправді.

Ч.О.: *Ви мали досвід спілкування з кримчанами, які приїздили в Херсон торгувати?*

П.О.: Ні, я не спілкувалась. Я взагалі через ринок отак вийшла зі свого дому, скупилася. Я вже знала тих наших, які наші з Зеленівки приїжджають, ще з інших сіл. Біля нашого будинку жінка торгувала, у ній всього потроху, вона теж наша проукраїнська. Я намагалася у них купувати. Кримчан було видно, їх по обличчю було видно.

Ринки – це просто був такий совок, там така музика була. Коли я її чула, я починала згадувати. Боже! Це ж скільки мені було років, коли я це чула, – 15 чи 16. Де вони брали ту музику, я не знаю. І оце ми йдемо ввечері, як на морі в срср. Одразу на ринках з'явилася «водочка», самогоночка на розлив. Боже! Це був просто жах. У нас тут у дворі, ми якось проходили, ви знаєте такі пузирьки з-під етілового спирту: просто море. Видно, вони його готували до чогось. Не знаю. Просто гора така валялась. Так що нас одразу навіть не на 30 років назад відкинули, я взагалі не знаю, на скільки років ми в минулому опинились в якусь Тмутаракань. І тому я не спілкувалась з кримчанами взагалі. У мене тонка душевна організація (*сміється*).

Ч.О.: *Ви мали досвід спілкування із органами місцевого самоврядування?*

П.О.: Я останній раз була в міській раді нашої. Вона ж в нас типу альтернативною була ще до призначення оцього гауляйтера Кобця. Я була там, Колихаєв написав у нашої групі: «Давайте зберемось всі ті, хто залишився». Я боялася йти, скажу чесно, мало лі, може, нас там заберуть, але любопитство пересилило. Я пішла. Я не шкодую, що я пішла, тому що я почула те, що і так, в принципі розуміла, але до портрета Колихаєва ще один штрих це був. Негативний, до речі. І більше я туди не ходила. З органами самоврядування, які тут кацапи створили, я не перетиналася, слава Богу, і чесно боялася, що мене можуть там, я ж активна тітка, що вони можуть мене можуть схопити. Тому ми через базар тільки через дорогу. Друзі нам залишили ключі від будинку тут неподалік від нас, і ми називали це «дачі», і ми там практично і перебували. Потім додому поверталися ночувати, тому що в нас коти, а вже потім і котів забрали, коли стало прохолодно, то ми вже туди перебралися, бо ми не знали, буде опалювальний сезон чи ні. Як воно взагалі буде, іще ж нас тоді не звільнили, тому ми не знали, як будемо жити далі. Тому з кацапськими я не перетиналася. Я перетиналася з самими кацапами тільки іноді, коли ми проїжджали їх там якийсь блокпост тимчасовий, і один раз вони вулицю нашу проходили і заходили. Ну там мене онук врятував, тому що був онук, вони так дитину побачили, переключилися. Ну, правда, я знала, що вони будуть, бо вони і там БТР ставили по краям вулиці і йшли з будинку до будинку, то я одягла куртку, щоб не було видно, що я руда, одягла малого, йому було 7 років, Нікітос,

і от ми якось так. Вони на малого переключилися: «Ой, мальчик, а как тебя зовут?». Два буряти, два якихось незрозумілих. І син мій був, вони запитали, чи є хтось з чоловіків. Вони не обшукували, слава Богу, а мої документи взагалі не подивилися, хоча я запитала, чи показати мої документи, вони сказали: «Ні, не треба». Ну, ось так. Мабуть, для чогось іншого я на цьому світі. Слава Богу, так, тому що було страшно. Насправді, так.

Ч.О.: *Який у Вас склався образ окупантів?*

П.О.: Ось я перед вторгненням прочитала книжку, я її давно хотіла прочитати, я взагалі люблю читати, але я в кого не запитувала, то казали, що немає. Потім я її купила, і вона в мене лежала. Це Оруелл «1984». Я її прочитала у грудні 2021 року, і це ось, мабуть, єдина книга в моєму житті, після котрої мені стало страшно наскільки, вона правдива, і ось те, що в нас тут коїлося в місті, то це якраз Оруелл «1984». Чому? Тому що це зі мною, слава Богу, нічого не сталося, але з моїми друзями. Ми ж іще спілкувалися із партизанами. Ось зараз цих хлопців взяли, і вони в ліфортово. Ті, з ким ми спілкувалися, кому ми допомагали продуктами, ліками і так далі. Розумієте? Ті, хто, я знаю, був на підвалі. Перший із хлопців, хто був на підвалі, і я дізналась, що кацапи взагалі роблять з полоненими. З тими, кого вони забирають. Це був хлопець, котрий приходив до нас ще напередодні окупації, і хотіли Колихаєву ще морду бити, і він залишився з нами. Я з ним поговорила, кажу: «Артем, залишайся з нами, допомагай нам». І він допомагав нам на центрі. Ось перший тиждень, бо людей багато ходило, а він допомагав. І він був у нас в групі, що ми створили в «Сигналі». Потім його не було деякий час.

Потім у нас була в місті велика хода на 13 березня на День визволення від фашистів, і десь через тиждень після цієї ходи він з'являється в нашої групі, пише там «привіт, привіт» і пише, що він був арештований. Я йому окремо пишу в особисті, і ми з ним спілкуємось. І він тоді розповів, що він йшов з тієї ходи і його схопили. У них була його світлина. Всі люди, хто ходив на мітинги під обласну раду, вони їх фотографували з вікна. У них дуже гарна була техніка. І вони потім йому показали, що ось ти був на мітингах. Вони йому прострелили ногу, вони його катували струмом, і я тоді дізналась, що вони творять з людьми. Але це було на самому початку, пізніше вони так не робили вже. Вони його викинули біля лікарні і ска-

зали: «Ну доползешь там, туду жить будешь». Він, дійсно, доповз. Його забрали до лікарні, і він мені писав з лікарні. Я йому пишу: «Коли тебе виписують з лікарні?». Він сказав: «У четвер». Я йому кажу: «Тікай, бо в четвер можуть за тобою прийти». І після цього я скажу, чесно, мене, це дуже гложило, що ми його видалили з цієї групи, ми почали боятися, що в нього у телефоні, щоб нас всіх не вирахували. А потім вже після нашого звільнення виявилось, що він підходив, а я його не впізнала. Я потім почала вже згадувати, що підходив якийсь чоловік молодий, худий такий, а тоді він не був худий. Він був такий мордатий, коли ми познайомилися. Він потім нашій Людочці сказав, коли вони спілкувалися, і сказав, що я підходив, а Оксана мене не впізнала, і він сказав, що його ще раз кацапи забирали. Це був найперший такий досвід жахливий, я була просто в шоці. Я тільки в книжках про фашистів таке читала. А потім вже далі пішло. Мої знання, що забрали чоловіка й жінку. Їх син воює. Цих чоловіка і жінку я бачила тільки на світлині, а з хлопцем цим я вже познайомилась, коли нас звільнили. Він зараз так і продовжує воювати. І вони забрали батька й мати і сказали: «Нехай син за вами прийде, і тоді ми вас відпустимо».

І ми допомагали, ми ходили з чоловіком купували речі. Мати місяць просиділа на підвалі, батько просидів місяця три, мабуть. Коли мати випустили і коли йому дозволили передати чай, бритву, одяг. І ми ходили, це все купували, що по списку потрібно, потім передавали іншій людині, а та передавала ще іншій людині, а там вже якось передавали туди, там, де знаходився той батько на катівні. А потім я дізналась, це мій знайомий чоловік. Його забрали, його катували. Вони любили струмом електричним катувати. Вони йому занесли якусь інфекцію, і в нього почала нога гнити. Вони його в лікарню заперли, але вони туди ходили. Так ось вони привезли другу людину, яка по цій справі в них була теж, і змушували їх катувати один одного. Тобто оцей Оруелл «1984» у мене завжди перед очима. У мене завжди це в голові. Я себе тут відчувала, як птаху в клітку. Гетто. Посадили тебе в клітку, і не знаєш, з якого повороту ця русня вируле.

Спілкуєшся з людиною, якщо ви не знайомі, ти не знаєш, що це за людина, ти боїшся сказати слово. Але ти проходиш, бачиш, що там стрілочка жовто-синя. Там намалювали жовто-синю. Ти займаєшся своєю справою, і ти єдине, що чекаєш ЗСУ як богів. Я їх завжди називала «Боги ЗСУ», коли записувала відео. Чоловік лаявся. Казав, щоб я не робила цього, але це, мабуть, більше потрібно було мені, щоби не відчувати бездіяльність. А так я записувала і казала: «Дівчата, у нас зараз окупація. Нам треба щось робити. Давайте поки що збирати трави, намішаємо, намішаємо ці трави, зробимо чаї, і боги прийдуть – і пригостимо їх чаями». Так ми так і зробили, і написали «Зроблено в окупації». Якщо хтось вмів вишивати, вишивали, і стрічок багато таких зробила Оленка, як вогники жовто-сині. Після того як нас звільнили, ми стали робити аукціони, лотереї, щоби збирати гроші – то на машини, то на ще щось збирали для ЗСУ. Зараз в нас трохи інша вже ідея. Зараз у нас напис «Зроблено з любов'ю» для тих, хто з підтоплених домів. Але оце «Зроблено в окупації» запам'ятається нам на все життя.

Ч.О.: *У чому полягав Ваш досвід опору в окупації?*

П.О.: Дивіться. Мій особистий досвід. Волонтерство і організація допомоги – це теж опір, плюс знайомство з хлопцями, яким потрібна була допомога. У нас була окрема група, яка збирала дані і передавала далі по корегуванню нашої арти. Та, мабуть, вся окупація – це був мій досвід опору, тому що ще треба було підтримувати морально своїх, котрі тут залишилися. Мене багато запитували: «Чому ти не виїхала?». А як? Тут залишилися люди, котрі вважають мене лідером, ті, хто до мене дослухається, а я поїхала, а вони тут залишилися? А тут багато залишилося. Зараз вже, коли нас звільнили, виїхало багато тому, що під обстрілами не можуть бути. Хтось виїжджає, повертається. А взагалі ось я ж кажу. Групу створили координаторів. Групу створили тим, хто допомагав людям. Ми допомагали своїм. У розумінні не тим, кого ти особисто знаєш, а тим, хто проукраїнський. Для нас це було важливо, щоб продукти були тільки українські (ну, ліки, правда в нас були італійські, нам інших не прислали). Але це все, це все був опір. Я не малювала, жовто-сині не вішала стрічки. Чесно скажу, коли ти йдеш і бачиш, тим більше скрізь ти знаки шукав, коли висить стрілочка жовто-синя, і думаєш: «Ооо, ми не одні». А донька моя малювала, зараза, але я потім про це дізналася (*сміється*). Я ж їй казала: «Ти ж дивись – не. Ні, малювала. Ну ось кожен по-своєму. Це був такий супротив тихий, але він був дієвий, особливо для нас. Для нас, для тих, хто проукраїнський. Ти точно знаєш: не ти малював цей прапор. Значить, хтось же це

зробив, значить, ще одна людина є як мінімум. Дуже я спостерігала, ми ж ходили до друзів туди, де була дача, і там це якраз ДКТ, і там то висить кацапська тряпка, то її вже хтось зняв, то висить кацапська тряпка, то її хтось зняв. І ми такі – ооо! – і чекаємо, коли знімуть. А потім, мабуть, ті повісили там камеру, і ось кацапська тряпка висіла до того моменту, поки нас не звільнять. Але було. Хтось же наважувався залазити і її знімати на Перекопській. Я розумію, що вночі, але все одно хтось же це робив. Цікаво. Зараз я це згадую, знаєте, як? Кажу чоловіку: «Женя, а рік тому ми були в окупації і ми не знали, що нас звільнять». А зараз ми вже звільнені, і задаюся питанням військовим нашим: «Точно нас не здадуть?», тому що все, вже захватись не вийде, нас всіх вже постріляють, але я сподіваюсь, що другого разу вже такого не буде. Такої швидкої здачі. Насправді.

Ч.О.: Яку роль у Вашому житті в період окупації зіграла церква?

П.О.: Ні. Я вам скажу, що у мене в житті, я агностик, сама я невіруюча людина. Ну, не можна так сказати. Мабуть, віруючі у нас всі, тільки хтось у щось. Мені не пощастило із священниками, з такими, хто би попався на моєму шляху як людина. Я завжди вважала: якщо ти вчиш людину, як правильно жити, то ти і сам своїм досвідом це повинен показувати. Мені не пощастило. Нє, ну є там Юрій Курілов. Людина, до якої в мене дуже велика повага. Така, що не схибив би. Ну, це є мене таке, це мій бзик. Але по церкві не можу сказати взагалі нічого. Я не перетиналася, поки я була в окупації. Я тільки знаю, що Чудинович поки його не взяли канапи, він же і відспівував наших хлопців, допомагав людям. Ми всі були трохи налякані. Ми ніколи не думали, що над людьми будуть сильно знущатися, ми не думали, що буде таке от. Ми ж бачили Крим, там брали активістів, але там не було так масово, як тут у нас. Тут було трохи інше. І знову-таки ми же не знали, насправді, що вони роблять таке з людьми, коли вони їх забирають. Ми були спочатку налякані. Отож спочатку і на площу виходили. Ми правильно все робили. Проте тепер про Херсон ніхто не скаже, що ми «русский город» російський. До речі, русский, то інша конструкція, і що у нас люди непатріотичні. Коли я побачила, скільки людей вийшло перший раз, я сказала: «Елкі, якби ви так виходили на патріотичні акції до вторгнення». Але такого не було. Ми збиралися 23 лютого, до речі. Прийшли всі, і навіть ті, хто там волонтерістей і неповолонтерістей, і всі ж таки, всі ж в коро-

нах. Але прийшли всі, навіть хто один одного не любив в реальному житті. Нас там може 200 людей зібралось, ну, може, 250. Це була така масова, масова акція, і ми розмовляли про те, що, не дай Бог, вторгнення, що ми будемо робити? Де ми будемо зустрічатися і так далі. Ну, вже як вийшло.

А коли я прийшла 5 березня, я побачила скільки людей. Ооооо! Це, знаєте, це для мене. Я довго думала, бо було багато часу в окупації, про що подумати, я думала над цим. Це оте, коли був 2014–2016 роки, коли ти розмовляв з хлопцями і казав, що треба ж захищати, а вони казали, коли прийдуть до мене додому і постукають до мене в двері, отоді я візьму рушницю або автомат і буду захищати свою сім'ю. І от 5-го ця кількість людей, яка вийшла на вулицю, у мене було таке відчуття, що до тебе в двері постукались – і тоді ти вийшов. Не на упередження, а вже по факту. Люди вийшли, і вони молодці. Я бачила таких людей, про яких взагалі не думала, що вони колись вийдуть захищати. Вони ж не захищали свою домівку, вони захищали Херсон український. Вони виганяли, вони кричали цим канапам: «Геть!». Вони на нас дивилися як на якихось придурків. Ми ж прийшли визволяти, а ви оте-то вот. Вони не розуміли, але це були солдати. Потім, коли прийшла росгвардія, тоді вони почали стріляти по людях, кидати шумові гранати. Не шумові, а сльозогінні, і тоді вже люди припинили виходити, тому що це вже було страшно. У нас є дівчата в «справ громад», які кожного дня ходили на ці акції, поки не припинили ходити.

Ч.О.: Що Ви можете сказати про псевдореферендум в Херсоні? У чому полягав Ваш досвід уникнення в ньому участі?

П.О.: Для мене взагалі оце все, що у нас відбувалося в нашому Херсоні. Ну, я так бачила, що для них це була як «потьмкінська деревня». Ми ж такі лагідні, ми ж такі гарні, ми такі хороші. Дивіться, ми же вам привезли гуманітарку – нате. У вас діточка-інвалід – нате вам дві гуманітарки. Все по 10 000. 10 тис. гуманітарка, 10 тис. пенсія, 10 тис. якась там допомога. Банки ми вам тут відкриваємо, все ми вам робимо. Що вам тут не подобається? Класно же. А чому як «потьмкінська»? Це ж єдиний обласний центр був, який взяли, і це було все зовнішньо. І вони одразу в Ювілейному зробили офіс «единой россии» і отакими великими літерами понаписували. Капець! – неможливо було там проходити. Ми ж ходили дивилися ліворуч,

праворуч, що там, де там, як там. І вони ще свята свої дебільні проводили, і день прапора їх кацапського, якісь там приїздили актори, але я не ходила. Ні на які свята їхні не ходила. Але референдум це було як поставити крапку, і вони 100% розуміли, що люди не підуть. Ви шо, яку картинку тут не створюють, вони ж бачили, хто ходить, які прошарки населення, як-то кажуть, ходять, як їх сприймають інші люди. Тому вони його і проводили тиждень, тому і ходили із своїми скринями просто по дворам. Тому вони і намагалися створити просто якусь картинку. Там десь зняли в театрі, там ще десь зняли. Ми просто не виходили на вулицю. Але коли виходили, то ми ж місцеві, ми ж знали, як там пройти, щоб не перетнутися там, де небагато людей. І нам пощастило, нас ніхто не перехопив, щоб ми там десь розписалися. А у друзів було, що тільки вийшли із дому, а тут якраз вони на порозі. І вони ж навіть ходили тітка – скринька – скринька – тітка і два автоматника, тобто жінок самих боялися відпускати, щоб їм там самим не було неперевертки. Я думаю, що це створювалося більше для русні, щоб показати русне, мол, дивіться, ми в Херсоні вже референдум провели. Херсонську область ми підключили вже до кацапії, і тепер у нас в кацапії більше є земель. А от дивіться, як люди проголосували, скільки вони там написали.

Я думаю, це все тільки в пропагандистських цілях робилося. Вони прекрасно розуміли, що до чого насправді. Було колаборантів не так уже і мало із тих, хто погодився з ними співпрацювати. Я навіть знаю таких, хто пішов сам запропонував свої послуги. Але все-таки вони ж їздили декілька місяців, і в них були списки і поліцейців, і СБУшників, навіть бувших кдбівців. Вони приїжджали за адресою до жінки, котрій 70 там з чимось років, котра вже 100 років не працювала в тому СБУ, і в неї там же і зі здоров'ям дуже погано, і в неї там деменція, і з пам'яттю. Погано, а вони все одно приїхали за адресою. Вони ж не знали, що в неї проблеми, але ж вони 100% знали, що їй вже за 70 років. І вони їй приїхали запропонувати, щоб вона в них працювала, тобто вони хотіли з колаборантів зробити тут органи влади, але не дуже в них виходило насправді.

Ч.О.: *Який образ колаборантів у Вас склався?*

П.О.: Це люди «яка різниця», які живуть за принципом «гроші не пахнуть». Насправді таких упоротих, котрі «я россию завжди любив», ну, 100% такі були, і є, і навіть зараз є, але мені попадалися

такі похилого віку, дуже похилого віку. А ті, кого я знаю, відносно молоді. Навіть не відносно, а молоді там до 40 років, то ті чітко ходили, ходили, ходили. Це один з них був голова ОСББ, другий з них був зам Чорненької, сволоч редкая, але, правда, тому, що він ще й обікрав райраду. Чорненька виїхала, залишила його за себе, а він ще й обікрав райраду. Повністю познімав всі кондиціонери, меблі, і навіть лічильники тепла зняв. Такий, зараз він десь в Криму, кажуть. А один голова ОСББ Євген Трощак, йому вже пред'явили ст. 111. Він такий і був. Він з нами, коли їздив на автомайдан з прапорами до вторгнення. Розумієте? Це був центр міста, у нього там було вісім будинків, і він міг би пережити цю окупацію, насправді, і не схибити. Ну не, у нього було таке. Я просто знала його особисто, у нього було таке – «у владу, у владу, у владу». Він не міг ніяк в ту міську раду втиснутися. І тут вдруг. Він сам ходив до сальдоса, сам ходив до стремоусова і попросився. Розумієте? От у мене образ просто тих, кому оці слова «Україна понад усе», «Україна в серці», «Твоя рідна країна». Їм все одно. Навіть не росія там прекрасная, а просто гроші. Точно так само і помічниця Підперигори була. Вона така жіночка, їй років десь 65, під 70. Це я вже потім з'ясувала, коли я дізналась, що вона колаборантка. Вона колись в ЖЕКУ працювала, потім у неї була управляюча компанія, тут прийшла русня, і вона перейшла одразу і сказала: «От у мене тепер буде одна велика управляюча компанія, ви ще будете проситися до мене, щоб я ваш дом взяла». І така королевою себе відчула. І потім я дізналася, що вона колись йшла від комуністичної партії, тобто колись ішла в депутати. Там в голові кукушечка щодо цього. Хоча як спеціаліст була дуже і дуже обізнана, насправді. Отакий у мене образ колаборантів. Загальний – це ті, кому яка різниця, і ті, хто любить гроші.

Ч.О.: *Як Ви зустріли звістку про визволення Херсона?*

П.О.: О, це цікаво було. Ми вже переїхали на дачу. У нас там поруч, це пан Григорій нам залишив, виїхав сам в Польщу він вже похилого віку. Там у нього така невеличка хатка, як гостьовий домік, а він опалюється дровами, і друзі в нас на Кіндійкі живуть, які теж опалюються дровами. І ми ж вирішили готуватися. Яка там зима буде, хто його знає. Ми пилимо дрова, бензопила. Тут проїздить повз нас машина, а це Придніпровський парк. Проїздить машина з прапором. Ми такі: «Опа, а це шо?». А інтернета ж нема, світла

немає. Жека мій приїздить і каже, що на площі вже бачили наших. Ввечері ми виходимо на Лілею. Ще є кацапські, в нас були номери. Отак стоїмо, ловимо з того берега сигнал. Ну треба ж почитати, що насправді відбувається. Я сказала чоловіку, що поки я не побачу на власні очі, я не повірю. Я повірила, звичайно. Ми зловили інтернет, я написала в групу, що ми вільні, я написала в групі нашої партійній Всеукраїнській, що ми вільні. Мені подзвонив Петро Порошенко, і це для мене було: «Ого! Н іфіга собі». Коли ми стояли там, мені його помічниця каже: «Оксана, почекай тобі буде дзвінок». Я не знала, що це буде Петро Олексійович. Він мені подзвонив, і це було, знаєте, таке відчуття, що ми готувалися довго сидіти в підвалах. І це правда. Я в підвал опустила консерви, поклала туди свічки, поклала там сірники. Сама собі думаю: «Не, я боюсь. Клаустрофобія, мабуть, десь там є. Я боюсь, я не знаю, як я буду, я краще в гаражі посиджу (сміється)». Я стільки макарон купила. Я купила 30 кг макарон. Я не знаю, що ми з ними будемо робити, ми стільки не їмо, але я запаслась, тому що ми готувалися до того, що це буде дуже і дуже довго. Дуже гучно це звільнення. А тут раптом – раз! – машина проїздить, і вже кажуть, що наші в місті. Хоча насправді, розмовляючи з військовими зараз, то хлопці мені кажуть, що дуже висока ціна була, насправді визволення нашого міста. Я розумію. Ми були в окупації, а весь цей час йшли бої на межі областей. Скільки там хлопців наших загинуло і дівчат, мабуть, ми дізнаємось вже тоді, коли звільнять Україну. Побачимо. А на наступний день ми помчалися зранку на площу, і там і старлінки: побачили тих, кого ми не бачили 100 років. Ну не сто років, а всю окупацію. І там вже було просто кричали: «Ааааа, клас!!!». І приїхав тоді ще Сашко Погребіський, коли зловила зі старлінка той інтернет, і сказали: «Чекай сюрприз». Приїхав наш Сашко Погребіський, і це було щастя. Я так зірвала голос, я так орала від щастя, що я місяць сипіла, ходила, не могла розмовляти. Ну отак було. Це було щастя!

Ч.О.: *У чому полягав Ваш досвід виживання за відсутності робочої інфраструктури міста?*

П.О.: У нас же не було води майже місяць. У нас світла не було, мабуть, теж місяць. Ми не готували щось там таке. Мівінку запарили – та й все. Тобто води ми набрали дуже багато, і той час, поки не запустили водоканал, поки не почали розвозити воду по райо-

нам, то нам вистачило води, і ми не відчували, що її не вистачає. Нам вистачило на все: помитися, голову помити, приготувати тощо. І діти приходили, ще ми з ними ділилися, а потім вже, коли не вистачало, то друзі з нами ділилися, бо в них там велика ємність була на декілька тонн. Але не було часу, тому що одразу поїхали волонтери, одразу же повезли допомогу, одразу: «Оксана, давай, де ти будеш приймати», одразу ми почали шукати приміщення і знайшли. Ми кожен день розгружали, нагружали, роздавали, фасували. Потім буквально на початку грудня нам сказали, що готуйтеся, ви будете випікати хліб, ми вам веземо параконвектори – будете хліб випікати.

Це Петро Олексійович придумав і «Справа громад», вона ж у нас всеукраїнська організація, і нам не було часу впадати в депресію, у нас не було часу думати, як там далі. Ми так прибігали, швидко поїли і брик спати. Ми так втомлювалися фізично, і тому у нас це пролетіло. Ми не встигли злякатися, коли почалися обстріли. При тому, що не в нашу пекарню, а буквально поруч в той день, коли ми перший заміс робили експериментальний. Тільки запустили обладнання. Страшно було, але хлібчик той крутиш, потім так – гуух! Присіли, потім я там кричу: «Бігом давайте в іншу кімнату». Постояли і пішли далі працювати. Перший переляк якось так швидко пройшов, а потім не було вже часу. А коли запустили світло, так взагалі. У нас в Кіндійці живуть наші з 8 листопада. Коли кацапє ще вимкнуло світло, так і досі немає, і вони живуть там. А в Антоновці взагалі страшно що робиться. Але люди там живуть. До всього звикаєш, але все одно запитую у тих же індійських. Головне – повітря свободи оце все перебиває, хоч уже і скільки часу пройшло, особливо коли бачиш лівий берег і розумієш, як їм там.

Ч.О.: *Як склалось Ваше життя після деокупації?*

П.О.: А ось волонтерський центр, пекарня благодійна, ми ж роздаємо хліб, не продаємо. Спочатку це була допомога цивільним. Хоча я вважаю, що ми ж не були тут голодні. Ми не були голодні. Ми не були холодні, а повезли ж все. Ухх, звільнили Херсон, повезли все. Зараз люди розбещені гуманітаркою дуже. Вони звикли до цієї халяви. Ой, я не знаю, як ми це будемо потім ставити на місце. Не знаю. Мені зараз страшно про це думати, тому що я розумію, що потім колись наступить такий час, коли будуть вибори, і хто дасть

більше гречки – за того і проголосують. Але, можливо, ще й (*замислилась*). Просто ще й багато виїхало, бо почали стріляти, і залишились такий контингент або такі шалені навіжені, як ми, бо треба допомагати людям, або пенсіонери, хворі. Більша концентрація тих людей, які раніше були розбавлені такими людьми, як ми. Більше незахищених верств залишилось, і, можливо, у мене таке враження, можливо, буде краще, тому що насправді не дуже мені подобається середня температура по палаті.

Спочатку ми допомагали, поки не приїхали міжнародні організації, поки вони не створили різні хаби. І люди вже знають, куди їм піти, де що взяти, знають голови ОСББ, куди поїхати. Хліб ми роздаємо по блокпостам, ми роздаємо військовим, ми роздаємо по деяким ОСББ, і попадає тільки тим, кому потрібно. Зараз ще додалися ще з підтоплених територій, ще туди відвозимо трошки. Знаєте, цей хліб, я кажу так: «Не тому, що нема чого їсти, тому, що хліб привозять ще й з Миколаєва, і його теж роздають, а тому що він м'який, в нього дуже хрустка скоринка, і він пахне, як ото в дитинстві». І люди, які його беруть, це треба бачити їх обличчя. Хтось плаче, особливо старенькі бабусі, хтось посміхається і каже «Боже, Боже він пахне». Пам'ятаю очі цього чоловіка, якому я вперше дала оцю бухнаку хліба. Ну, перші коли тільки спекли, і він так: «Він пахне, він теплий». Коли це згадуєш все, як ти, твоє дитинство, поруч мама і тато, і ви за хлібом разом йдете. Це як людина відчуває себе такою захищеною, коли бере цю буханку, що про тебе подбали. Оце таке відчуття.

Тобто я вважаю, це психологічна допомога в першу чергу. Ми зараз плетемо сітки, так як ми так і робили маскувальні до вторгнення, і дуже багато треба, в нас черга велика. Дівчата приходять і плетуть, плетуть, плетуть. Умнічки дівчата, і хлопці, до речі. І ми вже практично, поки не сталася ця катастрофа, практично ми відійшли від цивільного, тому що реально не треба було, памперси дорослі, так ми давали це те, що дороге і в чому потреба є. Продукти вже практично ні. Ми переключилися знову на військових: то ми на мавік збираємо, то ми на машину збираємо, ось сьогодні я турнікети замовила, а то ССО енергетичні батончики даємо і ліки, і таке інше. А потім катастрофа ... Опа! – поїхали знов до цивільних, і це реально потрібно і ось до сих пір, хто з підтоплених територій, вони вже знають, приходять, бо сарафанне радіо працює. Я не хочу ство-

рювати черг, але, окрім того, що ми допомагаємо цивільним зараз, і допомагаємо військовим.

Ми розширилися, у нас тепер два склади, тому що в один все не вмещалося, але люди ідуть на зустріч і багато роблять безкоштовно. Я це дуже ціную, тому що ми же збираємо гроші людські, і кожна копійка, яка витрачається, дуже хочеться, щоб вона в діло вкладалася, а не в оренду складу, бо один ми орендуємо не за велику суму, а другий в нас безкоштовно. Вдячна людям. Окрім того, ми зібрали бібліотеку більше 3 тис. примірників. Коли приїжджають журналісти, я їм розповідаю свою ідею створення Херсонського українського культурного центру, в якому буде бібліотека, в якому будуть майстер-класи, навчання петриківці, навчання на бандурі, сопілці, танці, кав'ярня буде обов'язково з нашими плюшками автентичними українськими, лавандовий сироп і ще щось. Дівчата вже готові, заряджені, у нас є пані Поліна, яка такі пряники малює, що їх неможливо просто їх їсти, це витвір мистецтва. Ось правда.

Всі в нас такі звичайно креативні дуже. Хочеться, щоб там молодь збиралася. У нас і до того була молодь, і після звільнення нашого приїжджали, і Тамара Гречихіна, і видавництво «Білка», і Олег Гавриш. Я за нього трохи скажу, тому що це, ну, просто чудовий наш казкар український. Приїжджали письменники і ще просяться до нас приїхати, кажуть: «Зберіть людей, ми перед ними виступимо». І ось все це я хочу, щоб був такий, як хаб, але, щоб там було все українське, і бібліотеку 3 тис. примірників, і дитячі, і доросле, і все тільки українською ми вже зібрали зараз, і вже воно все стоїть в ящиках. Але поки нас обстрілюють, ми ж не можемо нікуди вселитися, щоб не прилетіло. Але поки що ми збираємо. Чесно, це не моя ідея ось така, що я придумала, це я надихнулася маріупольським досвідом, це у них був культурний центр, і ми там були у 2021 році і якраз влітку. Ми туди ходили і спілкувалися, я побачила це, і я просто захворіла цим. Перше, що зробили там канапи, це знищили там бібліотеку. Я розумію, що якісь речі вони звідти поцупили, тому що там були унікальні речі. Я сподіваюсь, що вони поцупили, і воно не пропало взагалі. Там було ОУН-УПА видавництво 1945 р., самвидав, там вона в однині була. І ось там Олег Гавриш, про якого я вам хотіла сказати, була книжка «Казки баби Гавришихи». Перша книга, яку спалили ці сволочі, це була його книга. Це дуже українська, повністю просякнута культурою книжка. Вони дуже класні казки.

І кожна казка вона не просто про відьму там. Він вже дві книги видав, і вони просто ось я всім рекомендую. Навіть психологи написали, від 5 років і до 99 оці казки можна читати. Ну, реально вони цікаві, і оформлення книги, і все. І оце була перша книжка, яку спалили кацапи в бібліотеці в Маріуполі. Ми з ним дружимо, він приїжджав і приїде ще, і у нас дуже багато планів, і я хочу, щоб вже, щоб скоріше вже одігнали кацапів, і ми тоді могли би вже розгорнутися зі своєю українськістю на весь Херсон і на всю область. Як тоді звільнять лівий берег, ми тоді почнемо хліб пекти в три зміни, грузимо на човен, ну коли нам дозволять, звісно, туди переїхати на той берег. Візьмемо наш прапор великий і поїдемо туди, повеземо хліб. Отаке наше життя після звільнення.

Ч.О.: *З чим у Вас зараз асоціюється окупація?*

П.О.: Я вам скажу. Зараз окупація, лівий берег у мене асоціюється із голодомором. Ось правда. Я не знаю, як там буде далі, я просто знаю, наскільки важко це дається нашим хлопцям. Вони ж за цей час там окопалися, кожен сантиметр землі, коли стався підрих Каховської ГЕС, в мене давно таке було. Мені снилося декілька разів таке у 2019 році, що буде війна. Я знала, що буде війна велика, що я кормлю людей. Ось у дворі у себе великий казан, я годую людей, це було ще в 2019/2020 році. В принципі, ми зараз цим і займаємось, насправді тільки те, що я не в казані варю, а так роздаю. І коли підірвалася Каховська ГЕС, і коли я спілкувалася з тими, хто на тій стороні.

Ось геноцид, а в мене асоціація з голодомором. Я дуже цього боюся, я дуже не хочу, щоб люди помирили від голоду, але ж кацапи нічого не роблять, щоб там завезти продукти. Волонтери завозять, але наскільки вистачить волонтерів, наскільки вистачить грошей. На картки їм люди кидають, але наскільки ще будуть перепони кацапські, ви ж розумієте, сьогодні волонтера з їжею пропустили, а завтра скажуть: «Ні, розвертайтеся і їдьте». І от у мене така стійка асоціація з цим. У мене там, на лівому березі в Каланчаку, онука із невісткою першою. І для мене це такий біль, я не знаю, і зараз їх вмовляю виїхати, будемо шукати гроші і, дай Бог, їм це вдасться, тому що зараз племінників Альониних вже забрали і повезли в мордву в піонертабір чи, я не знаю, як у них там їх табори називаються. Просто прийшли додому, сказали: «Нехай збираються».

Забрали і повезли, і вони у бабусі під опікою, а бабуся там така, що не встане, вона мовчки буде плакати, але на захист не встане. Ну таке. Ось так. У мене асоціація з голодомором. Геноцид і знищення української нації.

Ч.О.: *У Вас будуть особисті прогнози щодо завершення війни?*

П.О.: Я думаю, що в цьому році вона не завершиться. У мене таке відчуття стійке. Я дуже б хотіла, щоб скоріше, але думаю, що ні. Можливо, це у мене знаєте як? Аналізую, я спілкуюсь з військовими, я розумію, що в них погляд вузький, тому що, коли ти сидиш в окопі, ти бачиш ліворуч і праворуч, а ти ж не знаєш загальних планів там і всього іншого. Ну, чомусь я думаю, що це буде наступний рік. Не раніше. Але порівняно з тим, що зараз коїться на лівому березі, якщо можна до окупації це слово застосувати, це теж у мене літає в голові вже після того, як підірвали Каховську ГЕС, що в нас окупація ще була більш лагідною, ніж зараз там. Але, сподіваємось на краще, інакше завжди кажу всім своїм: «Ми біжимо марафон, нам треба витримати, нам треба розподілити сили, нам не можна втрачати надію, і наші Боги ЗСУ – це єдиний Бог, в якого я вірю».

Ч.О.: *Дуже дякую Вам за розмову!*

«Я зрозумів, що за допомогою насосів можна вирішити цю проблему і заповнити баки танків паливом»

Рожков Юрій Геннадійович,

директор підприємства «Оригінал авто»,
депутат Херсонської міської ради VIII скликання
1971 року народження, мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записане 22 серпня 2023 р. у форматі аудіозапису
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч. О.): Який період часу після початку повномасштабного вторгнення Ви провели в Херсоні?

Рожков Юрій Геннадійович (далі – Р.Ю.): Два місяці.

Ч.О.: Розкажіть, будь ласка, про Ваше життя напередодні повномасштабного вторгнення?

Р.Ю.: Спочатку, коли ще навчався в інституті, то починав працювати. Виробляли ми підшипники тертя, які продавали для портових кранів на судозаводи. Це була наукова робота, ми виробляли підшипники на основі лаку з графітом, тому вони були унікальні. Вони були дешевше десь удесятеро раз, ніж аналоги німецькі для цих кранів. Там, де підшипники не виживали, то наші підшипники дуже гарно працювали.

Коли закінчив інститут, то почав розуміти, що потрібно якось заробляти, тому що одружився і потрібно було годувати свою родину, пішов на ринок. На ринку торгував різними запчастинами для автомобілів, це було мені близько, тому що я сам інженер. І завжди любив машини, хоча своєї машини не було. На велосипеді їздив на ринок, продавав, а потім потихеньку перейшов на оптову торгівлю, почав їздити на різні заводи України, привозити продукцію поїздами в плацкартному вагоні і продавав на ринку, потім заробив трохи грошей, купив собі мопед. На мопеді почав приїжджати на ринок, потім потихеньку заробив на машину легкову,

прицепчик. Тоді вже почав привозити і оптом продавати в Херсоні для тих людей, які торгували на ринках запчастинами з різних заводів, для машин, які виробляли в Україні. В Україні в нас виробляли «Таврію», тому дуже багато було запчастин потрібно, я їздив і в Мелітополь, і в Запоріжжя. Коли вже прийшов у оптову торгівлю, потім купив КАМаз з причепом.

Торгував вже більшим оптом, і я почав розуміти, що не заробиш грошей, просто коли ти купи-продай. Коли навчався в інституті, для мене це близько, я знову вернувся до кульмана і почав робити креслення деталей машини. Наприклад, кулькові опори, стабілізатори, які є в машинах, тому що дороги були дуже поганої якості, і дуже швидко деталі машини, особливо ходової частини, виходили з ладу. Я почав розробляти ці деталі, які витримували більше навантаження, щоб вони відпрацьовували краще. Ці креслення вже я почав відправляти на заводи різних держав. І під своєю маркою, яка зареєстрована, ми почали виробляти на цих заводах деталі під нашою маркою. Я розумів, що 20 заводів я не збудую, які роблять різні частини, а якщо зробити грамотні креслення і віддати їх на різні підприємства, то можна одноразово зробити велику кількість цих деталей для того, щоб ти був цікавий для автомобільних магазинів, для станцій технічного обслуговування. Щось ми привозили через порт Одеси, щось сухопутним шляхом з Європи і продавали в Україні. В Україні збудували дилерську мережу, у нас в кожному обласному центрі є дилер, який своїм транспортом робить доставки до всіх магазинів, станцій технічного обслуговування та заправочних комплексів.

На цьому вирішив не зупинятись, почав розробляти програму виробництва автомобільної косметики. І оце все привело до того, що ми в 2014 році запустили виробництво. Ми хотіли виробляти продукцію тільки високої якості, тому купували автоматичне обладнання в Італії.

Також ми працювали і над удосконаленням. Я звернувся до деканату ХТУ, щоб почати наукову роботу з розробки нових деталей для автомобілебудування. Нам у цьому наш інститут дуже допомагав. Потім до мене також звернувся ректорат Херсонського технічного університету, запропонувавши стати членом наглядової ради університету. Коли ми задовольнили ринок автомобільної косметики, ми вирішили піти також у виробництво побутової хімії.

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

Коли почався Covid-19, то наші потужності дуже допомогли, як я думаю, всій Україні, тому що ми почали виробляти велику кількість антисептичних препаратів. Наше підприємство швидко пройшло сертифікацію необхідних інстанцій, де отримали ліцензію на виробництво цих рідин, які контактують з людиною.

Ч.О.: Як ви зустріли початок повномасштабного вторгнення?

Р.Ю.: На жаль, до всіх українців прийшла біда. 24 лютого 2022 р. я залишився у себе на підприємстві в Херсоні. Увечері того ж дня з міської ради мені зателефонував заступник мера і попросив допомоги. Пояснив, що наші танки утримують Антонівський міст, але у них залишилось палива на півгодини, а ми знаємо, що коли двигун танка не працює, – це тільки мішень для ракет. На заправках паливо було в підземних ємкостях, але, на жаль, струму не було, щоб його закачати в баки танків, а у мене на підприємстві були потужні насоси для перекачки палива.

Я зрозумів, що за допомогою насосів можна вирішити цю проблему і заповнити баки танків паливом. Я взяв мікроавтобус і разом із своїм працівником Олександром завантажили насоси, шланги, бочки і близько 22 години поїхали до заправочного комплексу, який знаходиться на Антонівському мосту. Коли ми заїхали на міст і побачили наші танки, які видавали шальний гуркіт, трохи був шокований, тому що для мене, як для цивільної людини, розуміння «танк» – це розмір приблизно як на постаменті в парках. Я не думав, що вони такі величезні.

Ми почали витягувати шланги, насоси, бочки. Розклали обладнання для заправки. І поки займались цим процесом, пролітав російський літак і по нам дав дві ракети. Після вибуху я втратив свідомість. Працівники мого підприємства, які знаходились в кілометрі від мосту, побачили цей вибух і зрозуміли, що на заправці нас підірвали. Сіли на машину і поїхали нас витягати звідти. Я за це їм дуже вдячний. Знайшли мене в 15 метрах від того місця, де я стояв під час атаки.

Отямився в Херсонській обласній лікарні наступного дня в реанімації. У мене була розрубана голова, розірвана артерія та перебіта нога в трьох місцях, осколки в плечі, у грудях, в ногах.

Коли в реанімації прокинувся, побачив, що приїхало багато людей: народні депутати, депутати з міської та обласної ради.

А ще журналісти з різних каналів, думаю, також з CNN, тому що потім вийшов фільм CNN з сюжетом з розбитим нашим бусом на заправці. В цьому сюжеті є, на жаль, підбитий танк, який був знищений російською ракетою, і мій мікроавтобус, на якому ми приїхали заправляти танки.

У реанімації я пролежав дві доби. Дякуючи лікарям, вони після операції стабілізували мій стан і перевели у відділення. Ми зрозуміли, що Херсон потрапив в окупацію і потрібно було якось рятувати місто. У мене на підприємстві було 32 вантажні машини, які пізніше вкрали. І ми вирішили із командою наших співпрацівників, що в нас є ресурси і можливості допомагати людям, які опинились в окупації. Досвід допомоги людям у мене є, так як благодійництвом займаюсь з 1995 року. Ми чітко розписали, хто й чим повинен займатися. Домовились з рибалками лодочних станцій, що ми будемо їм привозити бензин в каністрах. Вони вночі будуть ловити рибу, а ми зранку будемо приїжджати забирати для того, щоб розвести рибу по лікарням і районам міста. Також зв'язалися з керівництвом птахофабрики на тему розвозу курей, яких неможливо було утримувати без харчування, так як підвіз комбікорму був припинений. Дякуючи компанії «Данон», що вона також віддавала нам свою продукцію, щоб ми могли розвозити по людям, які не мали можливості купувати молочну продукцію, так як магазини залишились без свіжих продуктів. Також купували ліки в містах на підконтрольній території України, так як мали замовлення від людей в ліках першої необхідності (інсулін, тераксин, ліки для серця і тиску). Дякуючи хлопцям, які вночі ризикуючи своїм життям на човнах по р. Південний Буг переправляли наші замовлення в Херсон. Ми збирали від людей замовлення і намагались їх виконати, доставляючи ліки таким чином.

На четвертий день, коли я був в лікарні, у мене відкрилася вночі кровотеча, і деякі лікарі навіть думали, що мене не врятують, просто не довезуть з палати до операційної, кров з рани біла фонтаном. Лікарі сказали, що я втратив багато крові і мене до операційної довели вже без свідомості. Після цього було ще декілька операцій, і я хочу дуже подякувати всім лікарям обласної лікарні за те, що врятували мені життя. Перебував в Херсонській обласній лікарні два місяці.

Протягом цих місяців до мене приходили лікарі і казали, що сьогодні, мабуть, за тобою прийдуть росіяни, тому що ти відома

людина і депутат. Якось Бог милував, але все одно потім мені зателефонували друзі і повідомили, що завтра за тобою точно придуть, і в тебе є одна ніч, щоб виїхати. Я зв'язався зі своїми друзями, і вночі вони мене вивезли. Виїзжали дві доби через Давидів Брод. Потрапивши на підконтрольну територію, я звернувся до обласної лікарні Івано-Франківську, де проходив лікування після поранень. У мене на нозі стояв апарат Ілізарова. Дякуючи лікарям, що довели стан моєї ноги до стабільного і зняли апарат Ілізарова, викрутивши штифти з ноги.

В червні на мої підприємства в Херсоні зайшли російські військові на БТРах, захопивши їх. Передавали через наших робітників, що, якщо далі хочу працювати, повинен приїхати і перереєструвати свої підприємства. Я відмовився, тому що прийняв для себе таке рішення, що я в першу чергу українець і не проміняю свою свободу та честь на гроші і завжди вірив в те, що якщо я заслуговую, то Господь поверне мені все те, що я втрачу. Почувши мою відповідь, вони взяли мої підприємства під контроль і почали вивозити готову продукцію, обладнання та красти автотранспорт.

Дякуючи ЗСУ, що звільнили Херсон, і ми змогли перевезти обладнання, яке залишилось, в Івано-Франківськ. Підтягнули і влаштували наших працівників, запустили виробництво. Допомогаємо якось виживати один одному. Зараз працюємо без якогось там прибутку, але гроші потрібні для того, щоб заплатити людям заробітну платню і можливість сплачувати орендоване житло. На жаль, всі наші працівники розпорошені по інших містах, але ми налагодили роботу дистанційно. Ми розуміємо, що без підняття економіки України не зможемо перемогти. Тому дуже дякую всім українським підприємствам, які зараз працюють в Україні і допомагають підтримувати економіку. Ми усі дуже чекаємо звільнення лівого берега Дніпра, для того щоб повернутися в Херсон і запустити виробництво. Але, на жаль, наразі знаходитесь під постійними обстрілами небезпечно для працівників.

Ч.О.: Можете більш розгорнуто розказати про тих працівників, які перейшли в колаборацію?

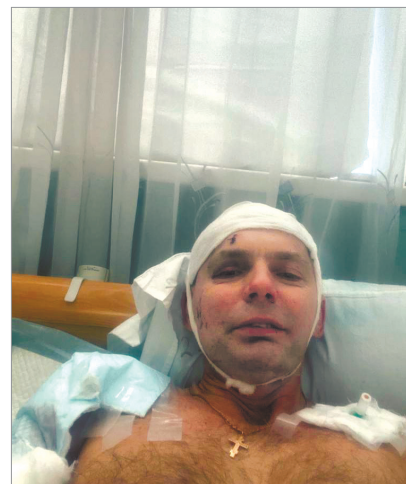
Р.Ю. Знаєте, є закон. Я така людина, нікого не хочу звинувачувати, якщо це не доведено судом. Тому після перемоги правоохо-

ронні органи розберуться і покарають кожного, хто на це дійсно заслуговує.

Ч.О.: Чим Ви займаєтесь зараз?

Р.Ю.: Зараз ми в Івано-Франківську. Те обладнання, яке в нас залишилось, ми змогли підключити і працюємо. Знаємо, що в Херсоні велика потреба в засобах гігієни (мило, шампунь, гель для прання), тому ми знаходимо можливість виробляти в Івано-Франківську і перевозити в Херсон для потреб наших людей. На жаль, багато обладнання було вкрадено, і зараз немає можливості запуститись на повну потужність. Але, думаю, незабаром візьмемо кредит або грант для того, щоб придбати достатню кількість обладнання. Постійно знаходжусь на зв'язку з підприємцями Херсонщини, і разом колективно звертаємось до уряду за допомогою підприємцям з деокупованих територій.

Я розумію, що у кожного українця зараз свій фронт і кожен повинен робити все для Перемоги і для майбутнього нашої України, тому ми зараз запустили велику роботу по налагодженню стосунків з країнами Європи, тому що нам потрібно буде дуже швидко від-

Юрій Рожков у лікарні на початку березня 2022 р.

Із особистого архіву Юрія Рожкова

Юрій Рожков на реабілітації у Івано-Франківську після виїзду.

Із особистого архіву Юрія Рожкова

Юрій Рожков передає медичним закладам допомогу з-за кордону.
Із особистого архіву Юрія Рожкова

Юрій Рожков передає лікарням допомогу з-за кордону.
Із особистого архіву Юрія Рожкова

Юрій Рожков купує автівки і передає їх на передову для ЗСУ.

Юрій Рожков передає медичним закладам і лікарням допомогу з-за кордону.

Юрій Рожков допомагає херсонцям після підриву дамби.
Із особистого архіву Юрія Рожкова

Юрій Рожков допомагає херсонцям після підриву дамби.
Із особистого архіву Юрія Рожкова

новлювати міста, які піддаються руйнуванню. Ми вже підписали багато документів з західними країнами з допомоги Херсонщині з відновлення. Працюємо далі!

ВІРИМО В УКРАЇНУ!!!

ВІРИМО В ЗСУ!!!!

ВІРИМО В УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД!!!!

*«Чомусь всі думають, що спротив – це тільки зі зброєю
або з прапором»*

Сачко Дар'я Вікторівна,

кандидат історичних наук, програмний менеджер приватного
навчального закладу «Київська школа економіки»
1989 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 31 травня 2023 р. дистанційно у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Який термін
Ви провели в окупації?*

Сачко Дар'я Вікторівна (далі – С.Д.): З 24 лютого по 27 вересня
2022 року. 27–28 вересня – це якраз були два дні мого виїзду, 28-го
я виїхала, тобто півроку.

Ч.О.: *Розкажіть про своє життя до 24 лютого 2022 року?*

С.Д.: Звичайне, як у середньостатистичного громадянина
України. Не можу там похизуватись чимось надзвичайним, але,
в принципі, середньостатистичне нормальне життя. Працювала,
співала, спілкувалась з колишніми, з близькими, любила.
Насолоджувались тим, що в мене є, над чимось сумувала як зви-
чайна людина. Звичайна українка.

Ч.О.: *Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?*

С.Д.: Прокинулась від шуму за вікном. Це якраз стояла машина,
велика машина, великі черги на заправку. І мама зайшла і сказала,
що все ж таки цей день настав, все ж таки вирішила російська
федерація напасти на Україну. Перша була думка – це те, що в нас
абсолютно пустий холодильник. Тобто війна, ми не знаємо, що,
в принципі, можливо, а у нас взагалі нічого немає в квартирі, тобто
дещо, якісь там продукти є, але, в принципі, нічого немає; і одразу
дві думки: іти купити продукти і думати, що робити далі – виїжджати
і не виїжджати, як виїжджати і тому подібне. І, відповідно,
ось це і була така перша хвилинка. Все ж таки якоїсь організованої

Сачко Д. В. «Чомусь всі думають, що спротив – це тільки зі зброєю або з прапором»

323

евакуації не було, і тому це ще погіршувало ситуацію. Яким чином
виїжджати, куди виїжджати, яким шляхом і так далі. І тому було
вирішено все ж таки піти спочатку скупитись. Тоді мене, коли ми
прийшли в супермаркет, дуже здивувало організованість. Навіть не
те, що організованість, але якась така дуже цікава ситуація в мага-
зині: ніхто ні на кого не кричав, ніхто не бився за продукти і навіть
якось так навіть підказували один одному і допомагали. Тобто
ніхто не кричав, що я стояв десь там в черзі і тому подібне. Це вза-
галі було дуже дивно, а потім, коли вже вийшли з магазину і про
це подумали, то взагалі паніка мала бути, але її не було. Я не буду
говорити за все місто, я говорю конкретно за цей по факту магазин.
Якось я не побачила, що була надзвичайна паніка. Ну, як на мене,
люди були організовані і стримані. Ну і ну, а потім почалися хви-
лювання і гуркіт за вікном, бій за Антонівський міст. Кілька днів
слухали цю канонаду. І це було дуже страшно, ось це чути і не знати,
що буде далі. І як це буде відбуватися? То це перший день був ось
такий. В принципі, це те, що так пам'ятаєш, та найбільш ключове.
Зрозуміло, що ще багато чого десь було. Відповідно, десь втрача-
ється в пам'яті, але такі найбільш хвилюючі. Ну і телефонні дзвінки
один одному, знайомим, друзям, родичам, хто де на той чи інший
момент знаходився для того, щоб розуміти, хто де є і кому потрібна
допомога, чи потрібна допомога. Тобто, мабуть, ось так і пройшов,
чесно кажучи, весь день. В телефоні читаєш новини й, відповідно,
в телефоні телефонуєш, пишеш знайомим, щоб знати що. Якось так.

Ч.О.: *Як Ви пережили 1 березня 2022 року?*

С.Д.: Пам'ятаю, що я до цього, у мене мама дуже хвилювалась,
як воно все буде, і я сміялася, намагалася її якось заспокоїти, і я ще
сміялася і казала: «Мам, бачиш, навіть росіянам не треба Херсон».
Ну, 1 березня, чесно кажучи, найбільше все перекрило. Те, що
пам'ятали, це знову ж таки багато новин, живеш якось в нови-
нах, і різноманітні канали. І ти дивишся новини, і постійно якось
дивились, куди вони вже просунулися, де вони по місту. Я маю на
увазі окупанти, де вони взагалі переміщалися, де вони є. А потім
в пам'яті все з'їла така ситуація: у нас з вікна видно, з однієї спа-
лень видно, церкву, а та на окраїні міста, на околиці міста, і, від-
повідно, там якраз, мабуть, було найкраще для росіян місце для
того, щоб обстріляти Херсон. І ми з вікна бачили, як фактично вони

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

обстрілюють один із мікрорайонів Таврійського, обстрілюють нашу країну. І пролетіла... вони градами обстрілювали, і нам фактично пощастило – перелетіли снаряди «Граду» наш будинок і попав в сусідній. Оце, мабуть, найбільше запам'яталось в той день. Тоді почалась, якщо 24 лютого усвідомлювала, що нібито розуміла те, що почалась війна. Але от таке безпосереднє усвідомлення, мабуть, фізичне почалось 1 березня. Коли ти бачиш, коли в тебе летить цей снаряд. І от тоді починається таке дійсно тваринне хвилювання. Те, що, ну так от запам'яталось, дійсно з 1 березня найбільш яскраво. І знову ж таки новини. В мене було таке враження, що я постійно живу в новинах. Мене це заспокоювало, хоч багатьом говорять, що треба менше дивитись новин, але я розуміла, що якщо в мене не буде інформації, хоча б якоїсь інформації, якщо навіть вона буде одноманітною, але мені буде спокійніше. Я хоча б трошки. Таке враження, що я хоч трохи щось контролюю.

Ч.О.: Як вдавалось організувати побут в окупації?

С.Д.: Ну, по-перше, якомога менше намагалась виходити взагалі на вулицю, тобто взагалі покидати квартиру. І тому, що, ну, по-перше, це було і небезпечно, по-друге, не дуже хотілось зустрічатися з окупантом абсолютно. Тобто, звичайне таке небажання їх бачити. Тому фактично, якщо і виходили за межі будинку, квартири, то це піти купити продукти, поки вони могли бути. Тобто, в перші взагалі тижні намагались скупувати все, що можна було, бо не знаєш, що буде далі, а потім вже протягом всієї окупації, то, в принципі, це вихід – купити продукти якісь, які все зменшувались і зменшувались. І, відповідно, от весь побут. Це фактично те, що ти зміг закупити якомога раніше продукти, і, відповідно, живеш у своїй коробочці, і бачиш те, що бачиш. Відповідно, намагаєшся ... ну хоча б – мій дім моя фортеця. Коли дуже важко стало, коли не стало зв'язку, тобто особисто для мене, це було найстрашніше – це відсутність зв'язку. Я зрозуміла, що мене навіть не так лякають обстріли, як відсутність зв'язку з цивілізованим світом. Тобто, я розумію, що я не можу просто так взяти і кудись зателефонувати. Я ще якось трошки розуміла, що я не можу просто взяти кудись виїхати. А коли було перше усвідомлення, що ти не можеш навіть спілкуватись, де ти хочеш. Особисто для мене це стало найстрашніше, мабуть, да, найстрашнішим явищем. Таке враження: все, тебе закрили в тій росії так, клітці, і там, на щастя, хоча

б інтернет був і можна було зателефонувати. Хоча б добре, що був інтернет. І це, мабуть, багатьом допомагало.

Загалом, дякуючи тому, я думаю, що багатьом волонтерам, які це могли, в принципі, сказати, що якось чогось не вистачало для життя, окрім свободи і спокою. Я не можу сказати, що нам не вистачало продукції, чи у нас не було якихось... навіть найнеобхіднішого, а все ж таки все було. Брешу. Все ж таки ліки – це була велика проблема, це нестача ліків, їх не було, і не було тих, що потрібні. Так, це великий мінус, і треба було виходити з цієї ситуації, іноді замовляти, щоб їх привезли, ці ліки. Передавали з неокупованої території України. Іноді були змушені купувати те, що замовляли з Криму, дещо везли, по-іншому деякі ліки просто дістати було неможливо. Треба було якось викручуватись.

Загалом найбільш так дискомфортно, особисто для мене, це якраз була відсутність цієї свободи. Я маю на увазі в побуті, відповідно якихось загалом речей. Я не особливо вибаглива, щоб сказати, що мені треба було вище звичайних бажань.

Зрозуміло, що це було для мене дуже важко, навіть банально, коли не було можливості розрахуватись карткою або зняти гроші, бо це також дуже некомфортно. Але якось викручувалися і з цим. Досить неприємний навіть сам факт того, що тобі треба «викручуватись», хоча ти в живеш цивілізованому світі. Чому я не можу спробувати розрахуватись карткою? Оце вже там великий мінус.

Ч.О.: Ви можете описати свій психологічний стан в окупації? Які емоції були домінуючими?

Д.С.: Особисто для мене найбільшим мінусом... страх безпосередньо за своє фізичне існування. Воно також було, а особливо після того, як дізналися... то й так розумієш дещо: все ж це війна, і це агресор, і ти розумієш, що може бути будь-яка реакція цього агресора; а вже, коли побачили звірства окупаційних військ в Київській області, то ти розумієш, що може бути взагалі все що завгодно. І тут ... Тобто цей рівень садизму мене просто надзвичайно вразив, і в мене навіть... По сьогоднішній день я не розумію, як може сконцентруватись в одному місці, в одній сфері стільки садизму. Тобто був взагалі навіть ось такий страх.

Відсутність свободи. Це мене дуже... Навіть якщо я не збираюсь кудись їхати, але чому я взагалі не маю можливості цього зробити.

Я розумію, що я не можу просто взяти і виїхати там в сусідню область. Чому? Чому я не можу? Не маю право це зробити. Але я не можу. Хтось вирішив, що мені не можна по якійсь причини.

А ось це був такий випадок, коли прийшли до нас (до сусідів), здається, військові російські. Не знаю точно, хто то був, ми не перевіряли документи, і «вскривали», скажімо так, квартиру сусідню. І потім інша сусідка розповідала: коли вона їх побачила (відкриває двері виходить), а вони як раз зламують двері, і вони так її заспокоюють: «Проходьте, ми працюємо по плану». А це якраз був буквально 2-й чи 3-й день після деокупації Київщини, тоді, коли вже побачили ці всі звірства. І, коли вона нам це сказала, я кажу: «Цікавий в них план». То ми бачимо ці плани, і зрозуміло, що тут вже немає жодного захисту.

Крім того, це окупована територія, де немає жодного закону. По великому рахунку, ми розуміємо, що це має бути гуманітарне право, міжнародне, але ж це не стосується росіян, які не поважають жодного права, навіть те, яке вони самі ухвалюють в себе в державі, і це абсолютне беззаконня. Розумієш, що це абсолютно незаконно, і тебе ніхто не вислухає, тебе ніхто не захистить, ти ніхто там, ти не можеш нікому написати заяву в правоохоронні органи, тому що немає правоохоронців. І, відповідно, це також викликає, як мінімум, занепокоєння, яке, чесно кажучи, описати дуже, особисто мені описати дуже важко. То це також якось іноді навіть доходило до розпачу, що ти взагалі не знаєш, що робити, якщо щось трапиться. Трапилося –

Фото. Початок квітня 2022 р. Окупанти вперше приїхали до будинку за адресою: просп. Сенявіна, 156, кв. 8, під'їзд 1). На даху машини видно напис «Z»

і все. Нічого не зможеш зробити: не досягти якоїсь справедливості, комусь пожалітись і так далі ...Те, до чого в нормальному, цивілізованому світі всі звикли, тому це, мабуть, ось так. Певний страх в певній мірі за своє життя саме через те, що вся окупаційна влада може робити все що завгодно. А ти не можеш нічого. До такого беззаконня та й такого відчуття, що у них ти нічого не можеш. «Неміч» така своєрідна. Мабуть, це найбільш психологічний тиск, який давив.

Ч.О.: Ви брали участь у проукраїнських мітингах?

С.Д.: Ні, я боялася. Скажу чесно, я боялася, тому що, по-перше, в моєму оточенні поряд, скажімо так, із людей, які живуть поряд зі мною, не було тих, з ким би я, наприклад, могла піти. А сама іти я боялась. І тому що я ж не знаю, хто за нами буде спостерігати. Можливо, мене потім «проведуть». Це, по-перше. А, по-друге, моя спеціальність – історія, також мене трошки зупиняла. Тому що, якщо заарештують, то я розуміла, що я буду якраз тією людиною, яку будуть допитувати, тому що ми про це багато знали і чули, і це було неодноразово. Наприклад, відповідати на запитання, чий Крим і як я відношусь до Степана Бандери. І тому виникає питання, або брехати і говорити те, що вони хочуть почути, або говорити те, що ти думаєш, і тоді ти не знаєш, які будуть наслідки. В мене був ось такий страх за себе безпосередньо. І за тих, хто поряд зі мною. То я розумію, що знову ж таки ніхто не може дати мені гарантію на те, що зі мною нічого не трапиться. Тому я боялася. Я дуже вдячна тим, хто це робив. А в мене не вистачило духу так зробити. Тому я не ходила.

Ч.О.: Як Ви відчували час і простір в окупації?

С.Д.: Дуже довго тягнувся час. Мабуть, як завжди, коли ти щось робиш те, що тобі не подобається. Або коли ти в обставинах, які не подобаються. Тоді здається, що час тягнеться дуже довго. Але потім, в якийсь момент розумієш, що ось вже і травень. Якось так особисто в мене так якось було. Простір – ось моя квартира, оце і весь фактично простір, тому що все інше тобі фактично не належить на той момент. Ти розумієш, що ти вдома, але ти не вдома. І ось твоя квартира, ось це, ось це все, де ти можеш відчувати себе трошки вільно. Коли ти виходиш на вулицю, ти не знаєш, хто там буде де проїжджати. І у нас тут дуже часто приходили вони [росіяни], приїжджали і були тут біля будинку, могли стояти, спати.

До речі, приїжджали вони, особливо в останній місяць, коли я була... ще влітку, в серпні-вересні приїжджали. Їм, я так розумію, було дуже страшно десь спати вночі, і вони дуже часто приїжджали вдень по кілька машин. Одна машина стоїть десь біля одного будинку, потім там бачимо десь біля іншого будинку стоїть, і вони сплять. Вони відкривали двері, іноді ми їх цілком бачили, але бачимо, що вони лежать.

Вийти, особисто мені навіть неприємно десь проходити поряд. Тому або там, де знаємо стоїть блок-пост їх, намагалися не ходити.

Ти розумієш, що ти абсолютно обмежений навіть в своєму русі, навіть на вулиці, і найкраще – це в себе вдома. Тобто, живеш і боїшся навіть у себе. У мене такого ще не було, але потім, коли мені мама сказала, що вона боїться, коли вона чує, що хтось піднімається сходами, вона переживає, щоб це не прийшли, не був якийсь поквартирний обхід. І потім у мене з'явилося таке.

Тобто, ти розумієш, що взагалі твій простір – лише квартира за великим рахунком, і все. І не знаєш, чи вона буде в тебе ця квартира чи ні. Але мій дім – моя фортеця, хоча б якось так почуватись. Ось мій простір.

Час часто сповільнювався, то пришвидшувався. Таке у мене відчуття пришвидшене часу було тоді, коли вже почали наші війська рухатись. Ось бачиш, коли вони стріляють. І ти бачиш результат роботи – по Антонівському мосту, коли ти бачиш з вікна розбитий будинок, там, де жили окупанти, тоді якось ти відчуваєш, що воно якось почалось, якісь дії активні, і тоді якось легше тобі. І ось тут здається, що так час трошки швидше полетів.

А особливо в перші місяці, коли ще були бої за Київ, і намагалися не пустити їх у Київ. Тоді хвилюєшся, той місяць і таке враження, що він тягнеться рік. Ти хвилюєшся, чи вистоїть Київ, бо якщо вистоїть Київ, тоді є шанс поліпшення. Я думаю, це дуже важко, дуже тягнулось. Потім стало трошки легше, коли ти розумієш, що є шанс на звільнення.

Ч.О.: Як Ви переживали інформаційну блокаду?

С.Д.: Ну, я не фанат телебачення. Тому для мене не було проблеми в тому, що я не вмикаю телевизор. Тому дивились, поки були наші канали, щоб знати інформацію, яку передає офіційно Київ.

Коли заглушили наші українські канали, то в нас було прийнято рішення, що ми не вмикаємо російські канали, дивитися їх принципово не будемо. І я навіть тоді звернулась до студентів – я викладала історію на перших курсах на всіх факультетах Херсонського державного аграрно-економічного університету, і я написала, що давайте не будемо дивитися їх канали. Я їх закликала цього не робити, не дивитись взагалі нічого. Крім того, що не буде сигналу, тобто росіяни все одно відслідковують, вони побачать, що немає сигналу. І, по-друге, я дуже не хотіла ні сама слухати от всю цю пропаганду, яка йде з росії, відповідно, намагалась якось закликати і студентів, щоб і вони цього не робили.

А тому найбільше інформації отримували (зрозуміло, що та ж ситуація і з радіо, і так далі), відповідно, єдина інформація, яку зараз можна отримувати, – це інтернет. Я також намагалась не підписуватись ні на які телеграм-канали, наприклад, російські, відповідно в інтернеті не читала.

Мене немає в соціальних мережах в найпоширеніших, тому тут для мене також не проблема, тобто я знайшла собі ті ресурси, яким я довіряла. Відповідно, мені цього було достатньо тому. Але оці всі там всі банери «росія дійсно навсїгда», ну, вони, дуже хотілось їх заляпати.

Була-яка така віра в щось ірраціональне, в перемогу... Тому мені не треба було, наприклад, ніяке там телебачення. Тому, мабуть, мені було легше. Але, наприклад, моєму татові було дуже важко. Він якраз брав всю інформацію з телебачення, і йому було дуже складно. Так, ось цього всього в нього немає. Нічого, ми його привчили до інтернету. Читав все в інтернеті, відповідно, привчали його, що треба читати, що не треба читати. То там, де є «крапка ру», читати не треба, бо там – пропаганда.

Мама ще якось до цього орієнтувалась в інтернеті. Могла не все читати, абсолютно могла фільтрувати інформацію і так далі, хоча ось під час війни буквально кілька тижнів вона ще якось жила з цими трошки новинами, а потім взагалі відмовилася. Дуже важко було це все пережити, це все читати, тому я їй розказувала, що де відбувається. Я завжди кажу, що війна навчила користуватися VPN, каналами в інтернеті, сидіти там і тому подібне (*сміється*).

Тобто так само, як я кажу, що у нас на території Херсонщини, можливо, не тільки на території Херсонщини, просто знаю, що в Херсоні

дуже багато представників якраз старшого покоління, які раніше отримували пенсію чи зарплату грошима або отримували на картку, а потім йшли одразу знімали, а тут всі навчились користуватись банківськими картками, та вже розраховуються банківськими картами, так само і всі навчились користуватись інформаційними ось такими ресурсами, які не є прив'язаними до росії. На щастя, є інтернет.

Але в якийсь момент зрозуміло, що і інтернет заблокували, і вже провайдери користувалися російським. Нічого, навчилась користуватись VPN навіть в інтернеті, на комп'ютері для Windows. І якось всі знали, що таке VPN, навіть старше покоління, які ніколи про це навіть не думали. Зараз у мене батьки без проблем, якщо треба, знають, як треба переключитися з Нідерландів на Великобританію і сидіти в інтернеті далі.

Тому зрозуміло, що це також було важко для багатьох. Але для тих, хто молодший, ті знаходили ось цю шпаринку, де можна знайти інформацію, яку безпосередньо хоча об'єктивно, наскільки це можливо об'єктивно, але українську, наприклад, або там іноземною, західну, Сполучені Штати Америки, Європи, хто читає англійською мовою, іспаномовні новини, тобто знайшли все одно цю шпаринку. І навчили, мій приклад якраз демонструє, що навчили шукати цю інформацію і тих, хто старші. Ну, я не знаю, наскільки це було поширено. У нас вдома було саме так. Фільтрували, як могли, інформацію.

Ч.О.: Ви користувалися в окупації допомогою волонтерів?

С.Д.: У принципі, пощастило якось так, що не треба було. Але звертались... Єдине, звертались до знайомих, які потім, скажімо так, через знайомих, передавали ліки мамі, тому що не все можна було знайти десь тут. Тому ну ось так і ліки передавали. Але, на щастя, нам не треба було, хоча їх вистачало в Херсоні, і ті, хто допомагали, виїжджали, приїжджали, привозили все, що необхідно. Це ми знали. Але нам пощастило, що у нас такої потреби не було. І тому просили знайомих, щоб прислали деякі ліки.

Ось це була дуже велика проблема – це ліки. І не тільки для нас. Це у Херсоні особливо було проблемно. Дивись, коли вже аптеки почали хоча б якось відкривати, хоча б те, що називалося аптеками. А було таке, що навіть багато людей купували ліки банально просто на дорогах, на ринку, де привозили. Люди з Херсона, з Криму приїжджали, привозили ліки, і купували навіть так, бо іншого варі-

анту абсолютно не було. Зрозуміло, що ти не знаєш взагалі, що це за ліки і як вони зберігаються. І навіть сам факт, що вони просто продаються на дорозі десь. Зрозуміло, що якісь їх може будь-яка бути. Тому зверталися до знайомих, які могли їздити і передавали ліки моїй мамі сердечні, для зниження цукру. Але це найбільше така проблема. На щастя, викручувались.

Ч.О.: Ви пам'ятаєте ціни в окупації?

С.Д.: Пам'ятаю, тому що вони були космічні (*сміється*), коли цукор по 100–120 гривень, до 150 – це просто золотий цукор. Або м'ясо тобі продають за п'ятсот гривень за кілограм, то це дійсно надзвичайні ціни, і, зокрема, на ті ж самі ліки.

Коли я просто пам'ятаю, що в мене, от навіть зараз пам'ятаю ціну. Мама забила ногу, і треба було щось купити для ноги, і я згадала, що можна, в принципі, купити. Приходжу в аптеку, вистояла, і купую Троксевазин – 500 гривень, маленький такий тюбік, що у нас, зараз я не знаю, до 200 гривень можна його, здається, купити, там щось 130 гривень, не пам'ятаю точно, але в окупації – 500 гривень. У мене був шок. Просто, враховуючи той факт що ще треба було це купити, тобто картою ти не розрахуєшся, тобі треба просто віддати «живі» гроші, які обналічити десь було просто неможливо. І це такі ціни, які тебе вбивають.

Але, на щастя, у нас Херсонщина багата на овочі, фрукти, і завдяки тому що не могли вивозити їх за межі Херсонщини наші аграрії, то, відповідно, вже продавали тут, в окупації. І, на щастя, овочі були дешевші, ніж взагалі по всій території України. За рахунок цього і жили.

Щодо взагалі цін... І що мене дуже вразило, до речі, це те, що всі намагались купувати все українське. Ось я скільки дивилась, то ходиш кудись, щось купуєш, то завжди було написано «олія – Україна» і так далі. Але ціни знову ж таки дуже високі, кувати півлітрову баночку олії за знову ж таки 70 гривень. І це неадекватно.

І тим більше що це все гроші також, тобто це не картка. А зняти гроші майже ніде. Перші місяць-два, що була можливість, то були надзвичайно великі черги. Але, в принципі, теоретично була можливість ці гроші зняти, обналічити. А потім ти розумієш: треба за відсотки це робити (іноді навіть за високі відсотки), то не вистачало абсолютно ні на що тих грошей.

Відповідно, багато хто викручувався саме за рахунок овочів, фруктів, тому що вони були найдешевші. Але ціни, що там на м'ясо, пам'ятаю, по магазинам навіть птиця по 300 гривень за кілограм, якесь м'ясо інше також до 300 гривень, та і невідомо, в принципі, яке воно. Але найбільше цукор – за 150 гривень, це щось надзвичайне.

Ще не вивозилось багато, тобто те, що, я так думаю, дуже багато було продукції заводу «Чумак». У нас до окупації так багато, наприклад, продукції «Чумак», я помітила, що не було, і зрозуміло, що не було можливості її вивезти, й продавали в Херсоні, а якість вище, ніж там іншої продукції. Так само і овочі, які ти не можеш вивести і продавати, наприклад, за кордоном, де до якості вимоги вищі. І, відповідно, потім їх продають тут, бо треба десь збувати цю продукцію, тому також це може бути, навіть да ось цей варіант.

Крім того, я навіть звернула увагу, ми уявлення не мали про деяку продукцію. Продавали літр соку за 50–60 гривень. У нас поряд Зеленівка – селище, де виготовляють цей сік. Цей сік якісний такий, ти розумієш, що там не так багато цукру. І ти дивиєшся: виявляється, що в нас, ось тут поряд, в Херсоні, виготовляють такий сік, але його раніше експортували за кордон. І виходить, що ось воно залишається. Стільки відкриттів виявляється тут у нас, здається, воно якісне.

Ті ж самі макаронні вироби. Дивишся на маркування – там немає жодного слова ні українською, ні російською, ні казахською мовою. Тобто, там лише виключно англійська, італійська мова. Ти розумієш, що це вивозять в Італію, а його ось виготовляють тут в Херсоні, в Херсонській області. Розумієш, що це все ж таки, тобто не так все було погано, як ми думали про Херсонщину, Херсонську область. Тобто все є, виготовляється, але воно вивозиться. І тут воно залишилось, але і ціни були, зрозуміло, за якість.

До речі, оце кажу, що ціни високі і гроші ніде було зняти, але потім вже під кінець окупаційного часу, коли перед тим, як виїжджати, ми відкрили для себе один із магазинів, де навіть деякий час працював термінал. Там з-під поли десь, але працював. Там можна було багато продуктів купити, причому дуже багато було. Я так зрозуміла, що закупили, мабуть, раніше багато української продукції.

Я на що звернула увагу, і мене це дуже здивувало. Багато хто вважає, що протест може бути тільки десь із прапором на площі.

Але я звертала увагу, як багато людей, просто маючи альтернативу купити щось російське або українське, йшли купувати саме українське. Зрозуміло, що, як правило, якість краще, але багато хто просто не хотів купувати щось російське. Особливо з чувашії яйця чи з самари. Це взагалі таке здивування (*сміється*), коли ти бачиш коробки, там написано «чувашія». Думаєш, це коробки чи це, дійсно, яйця з чувашії? Думаєш: то вже якість, ото вже щастя таке привезли. А потім вже звернули увагу, що яйця нібито ті ж самі, а коробки вже наші, українські. Ми просто ніхто їх не купували, і починають просто перекладати в українські коробки, там, де українське маркування якесь є, і знову ж таки ціни надзвичайні. А потім бачиш, десь там машина якась невеличка, і там стоїть купа людей – черга. Підходиш, дивишся, що там, а там.., а там тихенько так говорять: «Миколаївська область», і черга стоїть надзвичайна, ще й ціни можуть бути більш-менш адекватні. Тому, ну це було найбільш все ж таки приємніше. Ти знаєш, що ти купив своє, і ось воно ось тут недалеко. Тому це вражало.

І потім я, коли виїхала з Херсона, приїхала в Запоріжжя, і коли мені говорили: «Так все подорожчало» – кажу: «Шановні, подорожчало – це, коли у тебе цукор по 100 гривень, ось це дорого. А коли ти заходиш в магазин, а він по 25–35 гривень – це недорого, це нормально, це норма, це прекрасно. Ти щасливий, ти можеш купити за нормальними цінами якісну продукцію». Ціни надзвичайні.

На жаль, були такі магазини, які перейшли на російські банки. І я колись в такому магазині один раз розрахувалась. Я не знала, що вони користуються російським банком, і вже зрозуміла тоді, коли через кілька днів мені приходить повідомлення, що в мене ще списали гроші з рахунку як подвійна конвертація. І я почала думати, де я могла розрахуватись. Але потім я зрозуміла, що це один із магазинів, сказала батькам, а потім і деяким знайомим казала, що там треба бути уважним, бо російський банк. Також звернули увагу, що одна із продавчинь говорила: «Термінал є, але банк російський». І багато хто говорили: «А, тоді дякуємо» – і виходили. Вони не хотіли розраховуватися саме в російському банку. Це подвійна конвертація. Тобто в тебе ще спишуть гроші, яких і так може бути дуже мало. В принципі, чому ми маємо працювати на російський банк? І таке бувало. Вже потім почали попереджати.

Ч.О.: Яку роль церква зіграла у Вашому окупаційному періоді життя?

С.Д.: Абсолютно ніякої. Я, в принципі, себе завжди відносила до атеїстів. Я не можу назвати себе такою людиною, для якої релігія відіграє якусь важливу роль. Просто є таке явище. Я поважаю людей, які вірять. Вірять та й вірять.

І я це зрозуміла. Але якось завжди думаю: ось всі завжди говорять, що, ну, не припекло, а якщо припече, побіжиш у церкву молитися або там просити щось у Бога. Як би не було важко за весь цей період війни, жодного разу в мене не виникла ідея звернутись до когось, до чогось і так далі. Тобто, і церква абсолютно для мене не стала важливішою, взагалі відіграла якусь роль. Московський патріархат ще більше почав бісити. Я, навпаки, навіть отримала підтвердження тому, що ні релігія, ні церква не відіграє для мене жодного значення.

Коли я зрозуміла, що таке дійсно віра. Ось у мене не було за весь період окупації жодної думки, що Херсон не буде звільнений. Я не знаю чому. Хоч в мене були знайомі, в яких були сумніви, які вже переживали, які вже розповідали: «Всьо, всьо пропало, нічого не буде, ніхто не звільнить, будемо то як Донецьк, Луганськ» – і так далі. Тобто, у когось було таке якесь відчуття. У мене його не було, я не знаю чому. Колись десь почула, що у нас зараз в Україні єдина релігія – це ЗСУ. У мене була така ірраціональна віра, що нас звільнять. І жодного дня в мене не було сумнівів. Хотілося б раніше. Були такі думки, що, ну ось-ось, вони стоять десь недалеко, що мають бути, день-два і вже мають бути в Херсоні.

І я зрозуміла, що якщо я не вірю в Бога, так як в ЗСУ, то, мабуть, я дійсно в релігію не подамся. Тому для мене це жодної ролі не відіграє. Але комусь, мабуть, треба молитись. Але для це мене – ні.

Ч.О.: У Херсон під час окупації з Криму приїздило багато кримчан торгувати, чи вдавалось з ними зустрічатись і чи склався певний образ?

С.Д.: Чесно кажучи, якось я не розуміла, що це там приїздили, але й я з ними якось не спілкувалась. Але в мене було таке враження, що це не кримчани, а наші. Маю на увазі – з Херсона, Херсонської області, які їздили в Крим, там купували, потім сюди приїжджали, продавали. Ось в мене таке було враження, тому що серед тих, хто

торгували, було багато україномовних. Такий український херсонський суржик. Так ми розуміємо, що ось це безпосередньо не ті, хто вісім років жили в Криму, їх вже багато кого русифікували. Якось на це не звертала увагу.

Був такий випадок. У мене чоловік моєї сестри втратив роботу фактично в перший день, тому що він працював на комунальному підприємстві тут, в Херсоні. Він деякий час, скажімо так, підробляв тим, що продавав овочі, знайомий його підбив на це. Але він домовився з дівчиною, яка в Херсонській області, здається, в Бериславському районі, в неї там свої невеличкі поля, і він в неї брав «під реалізацію» цю продукцію. І до нього підійшли військові російські, до того ж була можливість підійти до кого завгодно, але чомусь вони підійшли саме до нього. І підходять до нього, питають: «Ти звідки?». Він каже: «З України, а ти звідки?». Той каже: «А я з росії». Ну і так поговорили. І думаю, чому саме до нього? А потім якось так подумали, у Сашка машина – стара «лада». Ще якогось там випуску невідомо якого. Ми подумали, що, можливо, підійшли саме через те, що у нього на машині «лада» написано.

На номери машин не звертала уваги. На ті, де намальовані «зетки», не можна було не звертати.

Щодо «спиртного» ...Вижити без такого було дуже важко (сміється), іноді дуже хотілося щось прийняти, який-небудь бальзам на душу, але якось пощастило, я дещо встигла купити. ...А потім я ще побачила магазинчик у нас на Таврійському, і там ще продавали вина «Трубецьких», тобто можна було купити залишки розкоші нашої Херсонщини.

Загалом, це також дуже «цікава» сторінка Херсонщини. Продаж на розлив алкоголю, можна купити все що завгодно, причому на будь-який смак, на будь-яку кишеню, все, що тобі заманеться. Тобто, просто рікою все ллється. Я так і кажу: абсолютне беззаконня, можна все. Як на мене, то це, мабуть, така була стратегія дійсно окупаційної влади: що ось вам не дозволяють купувати там, в Україні, і продавати, а тут ми дозволимо. А, можливо, навіть самі на цьому заробляли, хто їх знає. Тобто, ось це все можна: будь ласка, купи все що тобі завгодно в будь-який час. Багато говорили, що росіяни навіть завозили алкоголь і продавали пиво щодня на розлив. Дуже багато було такого пива. Хто його пив? У мене чоловік сестри колись купив спробувати, сказав, що це ще те жажіття,

і більше ніколи це не купував. І знову ж таки досить по прекрасним цінам. На цьому дуже добре вони могли заробити.

Ч.О.: Чи вдалося за час окупації спілкуватися з самими окупантами?

С.Д.: На щастя, ні. Оце, на щастя! Дуже не хотілось абсолютно їх ні бачити, ні чути і обходили стороною, аби тільки з ними не зустрітись. Я навіть за цей період пару раз їздила на роботу, щоб забрати речі якісь, і я намагалась не їздити маршрутками, тому що їх дуже часто зупиняли. І тому я для того, щоб з ними не спілкуватися (у нас пустили в якийсь момент тролейбуси, і ось пройшла така чутка, що тролейбуси вони не зупиняють), я йшла на тролейбус, знаючи, що, може, не зупинять. Тому, на щастя, спілкування не було саме в окупації. Ну, така можливість відкрилась тоді, коли виїжджала з Херсонщини, а в окупації, на щастя, ні.

Ч.О.: Який у Вас склався образ окупантів?

С.Д.: Те, що пишуть медійники, так як у мене не було, на щастя, можливості з ними спілкуватись, тому більше такий, що я могла про них читати і дивитися.

На початку те, що ми спостерігали, що відбувалось на території Херсонщини й Херсона. По-перше, у мене склалось таке враження, що у перші місяці вони намагались якось, так би мовити, справити якесь таке позитивне враження, можливо, для того, щоб ми були більш лояльні. Тому я особисто не чула про якісь негативні речі на території Херсонщини. Вже потім, пізніше, почали дещо чути.

Але навіть сам факт того, що, наприклад, ти бачиш, як вони заходять в якийсь там навіть магазини, і вони ходять зі зброєю... І навіть банально ось тут поряд, біля нас є пекарня (вона вже зараз не працює, але на той момент ще працювала). Ти бачиш з вікна, як вони приїхали в цю пекарню. Навіщо ви приїхали? Не знаю. І в цій пекарні працює 2–3 жінки. Але вони туди приїжджають, їх там 8 чи 10 чоловіків, скільки їх там, не знаю. Вони всі з автоматами, вони всі там озброєні такі. До кого ви? Хто кого більше боїться?

Іноді в мене таке склалось враження, що вони бояться, іноді навіть більше нас, ніж ми їх. Але я так розумію, ніхто нікого не боявся. Зрозуміло, що вони, тобто вони царі.

Фото. Початок березня 2022 р. Окупанти обшуковують магазин-пекарню біля будинку за адресою: просп. Сенявіна, 156, кв. 8. На одязі росіян видно напис «ОМОН».

Іноді навіть комічні такі образи склались про них, тобто коли спостерігаєш за ними. Коли до нас тут в мікрорайон заїхав один танку між будинками, а потім не може виїхати, а ми всі навкруги спостерігаємо. Ну це, ну виглядає навіть комічно: не може виїхати з того місця, звідти виїзд тільки один – з якого ти заїхав, і тут він стріляється сигнальною ракетою, щоб йому допомогли. Тут приїжджає інша машина, його вивозить. І ти розумієш, що це люди з абсолютно низьким інтелектуальним рівнем.

Також був випадок, коли десь о 12-й годині вечора бачимо, що такий своєрідний блокпост організували окупанти і ловлять тих, хто порушують комендантську годину. І бачимо, що приїхала машина, таксі, і вийшла парочка, дівчина і хлопець, ідуть до нас на Таврійський. А у нас мікрорайон, який абсолютно незрозумілий – нерівні будинки і арки, арка, арка і поле, поле, арки, поле, арки. Ця пара зайшла в арку, і тут за ними біжить п'ятеро. Знову ж таки з автоматами, ось одягнені всі в камуфляжі, кричать щось. Думаєш: «Ну куди ти біжиш? Там темно. Арки ти не знаєш. Тут добре орієнтуються тільки ті, хто постійно тут ходить». Через кілька хвилин вони вже повертаються, тягнуть за собою автомати. Це виглядає комічно. Навіть ось підтверджує деякі повідомлення, які читаєш.

Коли у нас, я вже про це згадувала, якраз скривали квартиру, відчиняли квартиру одного із сусідів, то потім сусідка казала, що вона відчула такий аромат стояв якихось чи парфумів, чи туалет-

ної води, чи щось отаке опісля того, як вони пішли. Коли вийшли, ми побачили, що вони виходять ... з великою валізою, то вони щось звідти витягнули, то вкрали, зайшли без валізи, вийшли з валізою. Зрозуміло, що в перший день нам було страшно, а потім нам вже було цікаво, ми дивилися, що вони роблять, як там вони стоять біля вікна. І потім ми бачили, що вони щось вкрали з квартири.

Коли читаєш, іноді так думаєш: «Можливо, це просто наші інформаційні агентства роздули те, що хтось один розповів, як у нас дуже люблять: кожен переписав, і ми отримали якусь там інформацію». Але потім дивишся, ось воно – підтвердження в тебе на очах. Думаєш, невже, ну як?

У мене сестра говорила, вона працює в банку, що вкрали всі чайники, а залишили підставки для нагрівання. Знову ж таки, якось думаєш: «Можливо, один випадок такий був десь, і потім роздули». І тут говорять: «Ні, вони покрали їх». І ось воно підтвердження: інший регіон, інші військові, але вони показали, що це система в них.

А тому якось таке своєрідне підтвердження недолугих з низьким рівнем людей інтелектуальним, які хапають все, що неправильно лежить або що їм подобається, які намагались на початку ще справляти враження якоїсь цивілізації, а потім вже бачиш, що це, ну, якось не так.

Ще мене дуже вразило, колись побачила їх також десь на вулиці. І вони йдуть, вони абсолютно брудні. Хай у них вони там форма буде застара, хай зношена, але вона ще й брудна. І в мене одразу така думка: «Ви захопили ціле місто, вас багато в місті. Дуже багато людей виїхало, ви позаймали квартири, у цих квартирах стоять пральні машини. Попрати речі можна? А ні, не треба виявляється, тобто ... у вас є оця можливість, то ви вже все захопили, ви тут робите все, що хочете, а ви не можете попрати речі?». Це також такий, як на мене такий негатив.

Також такий випадок колись: в них є любов до чогось хорошого, тому що в якийсь день, завезли хтось, десь через Запоріжжя, завезли цукерки «Рошен», і звернула увагу, що вони не хотіли купувати свої російські цукерки, вони пішли купувати саме ось ці, тобто лицемірство таке. Що ж ви нас об'єдаєте? Але вони йдуть і купують саме ось це, тому що це краще, ніж їх. Дійсно, є підтвердження дуже багатьох таких елементів, які в медіа читаємо, бачимо. То побачили дуже багато підтверджень цьому, почули і побачили, дійсно побачили.

І сам факт не вкладається в голову, як може концентруватись стільки садизму: просто взяти поставити установку «Град» біля будинків, і просто брати бити по будинку. Я не знаю, що має бути в голові у цієї людини? Ніякої, я не знаю, моральності, якоїсь тієї духовності, про яку вони розповідають, які вони там всі духовні, і навіть, як на мене, то самоповаги. Ти нібито ж військовий, то що ж ти береш і б'єш по дітям, інвалідам, просто так б'єш по цивільному об'єкту? Де ж тут ота звитяга?

Тому просто підтвердили все, що я бачила. Це було просто підтвердження того, що ми читаємо, бачимо таке собі – вбивці, мародери, садисти. Без моральності, без духовності.

До речі, звернула колись увагу: купують, особливо на початку окупації, цілими паками кока-колу, пепсі та цілими паками вивозили. Потім якось не бачила, щоб вони купували це все, коли почали це все завозити з Криму. ...Дуже багато купували овочів. Я ще тоді сміялася і казала: ось це наїдяться овочів. Що овочі як овочі, а ось фрукти. Тобто вони купували дуже багато персиків, полуницю і так далі, тобто кажу, ну ось це буряти хоч побачать персики.

Я якось не хотіла ходити, тому це переказую. Знайома заходила в магазин (тут відкривали супермаркети, нібито російські), і вона говорила, що зайшла подивитись. Крім того, що надзвичайно високі ціни там були, але каже, що продукція на вигляд дуже гарна, а потім багато хто говорив, що нібито ще й смачна. Але дивлячись на те, що було в супермаркетах за надзвичайно високими цінами, і потім ми бачили те, що привозили просто десь з Криму, то це абсолютно велика різниця. І тому в мене також склалось таке враження, що вони намагаються продемонструвати, як у них все добре. Але по факту ми ж бачимо, як все добре: навіть по тому, що я ж бачу, що вони стоять і купують цукерки, українські цукерки, вони купують продукцію якусь безпосередньо України, то не пішли в свій магазин купувати, а ось купують тут, на ринку, наше українське. Тому ну це також лицемірство.

У нас тут в будинку деякий час працював стоматолог. І бачимо: ходить і по телефону розмовляє орк під будинком біля нас. Ми намагались почути, що він там розповідає, але потім нам розповідає сусід, який чув цю розмову (він на першому поверсі живе). Орки прийшли в цю стоматологічну клініку рвати зуб, і це розповідає по телефону комусь: «Я тільки сів, мені зробили такий укол, що

я тільки налаштувався, що мені будуть рвать. А мені вже вирвали». І ми думаємо: «Боже! Це ж, що вам там колять, коли виривають зуби, що ви налаштувайтесь на таке, щоб там будуть вам рвать зуб?». То вони навіть не знають, що таке анестезія в лікуванні зубів, тобто це що, наживо видираю, чи як? ...Після цього ця стоматологія дуже швидко згорнулася, і все, більше не працювала.

Взагалі, багато чого можна пригадати, і поплакати, і посміятись. Ще у нас «кіно» знімали. Десь, я не знаю, місяці через 2–3 після окупації весною. То це було десь о 12-й годині ночі. Виходимо на балкон: чую десь там щось, якийсь гуркіт був. Вийшли на балкони, тут бачимо до нас ракета летить. Вона горить, ми її бачимо. І у мене єдина думка: «Ну ось і все». Оце єдине, що прийшло в голову, а потім. А потім бачимо, що її ППО збила. Тобто вона не долетіла, але я не знаю, куди вона летіла. У мене було враження, що вона летить у наш будинок, а потім ми вже дізнались, що це вони знімали «кіно», що нібито Збройні сили України обстріляли Херсон, але ж летить же зі сторони Олешок, з лівого берега, ми це бачимо – в нас якраз балкони виходять на лівий берег, в ту сторону. Та і ось ми так подивились якимось, навіть перелякатися не встигли. Але потім якимось доходить, що могли ж не збити. І воно ж могло дійсно прилетіти. Можливо, летіло в нашу сторону, і у них якимось багато чого не виходило. Добре, що це було «кіно». Тоді вони просто так покидали, позбивали оце якраз тоді, коли вони обстріляли «Скіфію». Тоді вони якраз швирили ці всі ракети туди, куди тільки можна було.

Нам так «пощастило» в такому місці жити, що ми їх часто бачили, як вони катались на БеТеРах. До речі, уже востаннє оце, коли почали наші бити по місцях їхнього скупчення, то ми звернули увагу, що вечорами/ночами вони їздили на БеТеРі і машиною. У машині завжди багато їх сидить, і на БеТеРі багато їх сидить, по десять там чоловік. Дуже, дуже багато. Ми тоді ще сміялися, що, мабуть, їм страшно спати, і вони ночами їздять.

Ч.О.: *У чому полягала Ваша мотивація виїхати?*

С.Д.: По-перше, у мене була така думка, якщо будуть пропонувати якусь роботу чи ще що-небудь. Допоки не привели ось цей референдум і допоки не захопили університети, у мене була думка, що я можу відмовити, як я можу відмовити, наприклад, коректно. А потім я починаю розуміти, що ця ситуація вже виходить десь з-під

контролю, і тут уже не будуть ніхто нічого слухати, а особливо коли почали активно говорити про референдум. То, відповідно, я цього також побоювалась. По-друге, це перебої із зв'язком. То робота – це винятково онлайн, дистанційне навчання. І, відповідно, мені треба зв'язок, щоб в мене був. Почались перебої: почали то вимикати, то глушити інтернет, вимикають світло, то ще якісь проблеми. А так як в родині фактично працююча була тільки я, а батьки пенсіонери, і в якийсь момент вже не було роботи ні в моєї сестри, ні її чоловіка, відповідно, заробітна плата була тільки в мене. Для того, щоб була можливість заробити, то, відповідно, я вирішила, що я буду виїжджати. І ще в мене був один мотив виїхати для того, щоб після звільнення (це було вже питання часу. Коли звільнять, це було зрозуміло, коли українські війська активно почали руйнувати Антонівський міст і на Каховській ГЕС ось цю переправу, то це я вже зрозуміла, що це питання часу, коли звільнять Херсон, його в будь-якому разі будуть звільняти, причому це не роки, а місяці). І в мене була така думка, що з лівого берегу будуть потім обстрілювати Херсон, і, можливо, треба буде виїжджати всій родині. Тому я також думала про те, що треба виїхати і, можливо, знайти десь квартиру, місце перебування.

По великому рахунку – це робота, і небажання співпрацювати, якщо виникне таке питання, з росіянами, і не мати і надалі будь-якого там способу з ними спілкуватися.

Ч.О.: *Ви замислювалися над метою проведення референдуму росіянами?*

С.Д.: Абсолютно, як на мене, очевидно – спроба якимось чином узаконити, звичним для росії, узаконити усі успіхи своєї військової компанії. Тобто, але зрозуміло, що їх враження, що це вони дійсно законно все зробили. Та ось ця основна мета, можливо. А, по-друге, здається, що це ще міг бути такий, зокрема, і психологічний тиск на населення. Тобто, ось дивіться, ми вже проводимо референдум. І для людей, які коливались, і навіть не ті, що коливались, а ті, хто сподівався, але якісь були певні сумніви: коли можуть звільнити, чи звільнять, чи не звільнять, коли звільнять, що буде з цією територією, то це був такий, де ще один поштовх... «Ось дивіться, ми вже і референдум провели». Тобто, як на мене, то це ще одна спроба тиску на населення, що, нібито дивіться, ви непотрібні Україні,

ніхто за вас не буде боротись. Тому я думаю, що це ще така можливість дотиснути, щоб було більше нібито прихильників росії, яка прийшла і звільнила.

Я думаю, що ось це була основна мета – вплинути на суспільство, і нібито якимсь чином узаконити те, що вони зробили. Вони думали, що так це сприйняли спокійно в 2014 році в Криму і думали, що так само спокійно сприймуть з Херсонщиною, Запоріжжям. Я маю на увазі цивілізований світ, який має відреагувати на це все. Думаю, що вони думають, що всі зупиняться, чогось злякаються і втримаються. Нібито не вголос, не вербально, але закриють на це очі. Я думаю, що ось це основна мета все ж таки.

Ч.О.: Як Вам вдалось уникнути участі у «псевдореферендумі»?

С.Д.: Це якраз був такий випадок, описаний у багатьох новинах.

Було у нас на Таврійському, ми навіть бачили (ми вийшли в той час з будинку: я йшла до сестри, тому що я мала якраз виїжджати з Херсона, бо вона боялась дуже виходити взагалі за межі будинку, вона дуже рідко виходила). Я йшла з папою, тому що одна не ходила, то якраз до нас підійшли із пропозицією проголосувати. І я так подивилась на цього чоловіка, що він зрозумів: ми, мабуть, не будемо голосувати. А потім вже, коли повертались, то я побачила, що на тому ж самому місці стоїть військовий з автоматом. І я папі кажу: «Так, ми йдемо іншою дорогою».

Це якраз у нас на Таврійському, на 4-му, виявилось, що поряд, недалеко від нас, хтось крикнув: «Слава Україні!», а з іншого балкону крикнули: «Героям слава!». І дуже багато таких було випадків, тому знаємо всі ці голосування.

Дехто пам'ятає, як хтось тікав від усіх виборчих, чи як їх там назвати, дільниць, намагались не виходити, дійсно, щоб вони не ходили по квартирам, по будинкам. Я не бачила, щоб туди дуже бігли голосувати аж бігом.

Єдине, що вистачило розуму все ж таки написати по Херсонській області менше, ніж там Донецьк, Луганськ. Зрозуміло, що і ця цифра вона намальована, але навіть таке виразно говорить.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід виїзду із окупації?

С.Д.: Виїжджала, коли вже не було мосту, жодного цілого мосту, і це вже було дуже важко. Та виїхати саме, скажімо так, перебралась

на лівий берег, тому що на Миколаїв вже давно як не було дороги, туди не пропускали. Здається, останній раз проїздив був десь навесні 2022, через правобережжя не було вже можливості виїхати взагалі, будь-якої, тобто можна було виїхати тільки або через Крим, або через Василівку, Запорізьку область.

Дуже багато хто зараз говорить: «Чому не виїжджала? Ось чому там сидиш?». Так і хочеться сказати: «Ану, спробуй! Ану покажи, як це треба зробити так, щоб тебе не обстріляли, не посадили десь «на підвали», тому що не це так важко». Не так важко це сказати, а досить важко це зробити, коли тобі треба знайти перевізника і взагалі виїхати, щоб тебе не повернули назад, а тим більше, коли ще перевіряють твої документи. І не тільки документи, я маю на увазі всі твої речі та документи, а ще й плюс і мобільні телефони, і ноутбук, тому подібне.

І, відповідно, знайти перевізника, який би був чесним. Скажімо також, було дуже важко, тому що були випадки, коли брали гроші, і зрозуміло, що ніхто нікого не віз. І я знайшла перевізника, мені допомогли з університету. Коли ми виїжджали, якщо можна так сказати, пощастило за рахунок того, що серед тих, хто виїжджав, ще в цьому автобусі (в цій маршрутці) були люди похилого віку. І усі документи, медичні документи: це і медичні картки, аналізи і так далі – це давало можливість показати окупантам ці документи, і іноді вони пропускали поза чергою такі машини. Завдяки цьому змогли протягом двох тижнів виїхати з Херсона, тому що черги були надзвичайно великі, коли просто стояли в черзі на переправу, то могли стояти днями. Ми кілька разів намагались виїхати. І це не вдалося. Потім вже просто пішли, скажімо так, ва-банк показали медичні документи, і нам вдалося 27 вересня виїхати хоча б з Херсона.

І коли ми вже, в принципі, виїжджали, не так багато, до речі, блокпостів вже було, тому що коли досліджували, скажімо так, досвід виїзду трошки раніше, то, говорили, там до 40 могли блокпостів проїхати з Херсона до Василівки. Ми приїжджали, трохи менше було. Перевіряли документи всюди. І коли ми виїжджали, то ще й дивились, чи немає чоловіків 18–35 років, щоб таких не було, а тому що це якраз був період ось цього референдуму – «псевдореферендуму». І, відповідно, вони намагались не випускати особливо хлопців/чоловіків.

І, ми ще Херсонщину коли проїжджали, перше, що спало в очі, кинулась абсолютна відсутність дорожніх знаків. Тобто було видно, що якщо і якісь стояли, це були нові дорожні знаки. Іноді навіть було видно, що зі старими назвами. А коли заїхали в Запорізьку область, то ще водій говорив, що Херсонську область ще більш-менш знає, але ось із Запорізькою можуть бути проблеми. І, дійсно, бувало таке, що ми могли стояти десь на перехресті і думати, а куди поїхати, тому що карти, знаків немає, або вони замальовані, і стоїш: куди собі поїхати. На щастя, все ж таки доїхали до Василівки, і подекуди навіть нас пропускали, навіть не дивились документи на блокпостах, але найчастіше таки перевіряли.

І вже коли приїхали у Василівку, то ми в принципі мали можливість виїхати в той же день – 27 вересня. Знову ж таки завдяки ось цим документам медичним, тобто весь автобус пропускали. Нас перевіряли.

До речі, коли я виїжджала, то водію сказала, що я історик, працюю істориком. На що він сказав: «Все на світі видали...». Він розповідав, що мав досвід везти одну із членів родини, вона забрала чийсь ноутбук, і це був ноутбук вчителя історії. Він був «не почищений», і коли його перевіряли фсб, то це побачили, то до неї було все одно дуже багато питань, на що та відповідала: «Це не моє взагалі, забирайте, я бухгалтер». Тому я все, відповідно, підчищала, щось видаляла, щось там кидала на ось е-диски (укрнет і тому подібне). Потім всі ці акаунти просто видаляли, очищалися. Потім почали говорити, що іноді відновлюють все, що ти видаляєш. І я для того, щоб якщо надумують відновити, то я взяла закачала серіали різноманітні та фільми. Причому так, щоб багато було гігабайтів, ну, а потім видалила, потім знову ще накачала, потім знову видалила, думаю, якщо ви надумаете щось відновлювати, то відновлюйте якраз серіали, якщо вам це буде потрібно. Але, на щастя, не дивилися дані телефонів, але всі речі перевіряють. Все на світі. Все треба було викласти, щоб вони на все подивились, що вони шукають, зрозуміло, що вони не скажуть.

Військові перевіряли речі, а потім ми приїхали на місце, де пропускають фсб російське. І ось тут у нас виникла така проблема, до нас підійшов співробітник фсб, подивився документи і почав вимагати від водія ліцензію на перевезення людей. Біда в тому, що він взагалі просто виїжджав з Херсонщини і взяв людей з собою,

тим більше він взагалі ніякими перевезення в принципі не займається. Коли ми намагались зробити так, щоб нас пропустили (ніхто корупцію не подолав в росії; багато де не подолали її, ну там – тим більше). Думали, можливо, якось та налагодити таку «співпрацю», що можливо якось виїхати іншим чином. Але тут ми почали вислуховувати те, що ми «бомбили Донбас вісім років», «знущались над росіянами», нам кричати, що «ось принесете голову Зеленського – тоді пропущу» та й «ну ви ж за нього голосували» і тому подібне, тобто оця вся маячня пропагандистська, і зрозуміло, що нас не пропустили.

Ми були змушені одну ніч ночували неподалеку у селищі поряд з Василівкою. Там вже навіть у людей здавались такі цілі кімнати, вже було все наготовлено. Тобто, це вже далеко не перші були випадки.

Коли ми проїжджали, то військові [російські] побачили, що ми повертаємось і спитали: «А що трапилось?». І ми сказали, що не пропускають саме через те, що вимагають ліцензію, а, зрозуміло, щоб цю ліцензію оформити треба взяти паспорт, і жоден нормальний адекватний водій цього не зробить. Ми були змушені повернутись. І тоді військові нам сказали, щоб приїжджали завтра зранку: «Ми спробуємо вас розсадити по машинам людей, просто приватним машинам і тоді можуть пропустити». І на наступний день, коли ми дійсно приїхали, тоді вже почалась взагалі біда, тому що не пропустили не тільки нас, взагалі багато кого. І тоді вже нас почали всіх розсаджувати по всім машинам. Нас тоді пустили.

Як виїжджали, я зрозуміла, що ще одне є досить для мене хвилюючим – це проїжджати по цій сірій зоні. Тобто оце та територія, де немає військових – ні українських, ні російських, де відбуваються ось ці обстріли, і ми коли виїжджали, то, на щастя, був зв'язок в самій там біля селища, де ми ночували. То я мала можливість там зловити український зв'язок, і я повідомила своїм рідним в Херсоні, написала, що ми йдемо, де я знаходжусь, і написала тим, хто знаходиться на території України, неокупованій, де я. На всякий випадок. А потім, коли ми вже їхали по сірій зоні, я також написала і мамі, і знайомим, що я в сірій зоні. Думаю, якщо відкриють вогонь, таке часто бувало (про це говорили, і навіть знайомі потрапили під такий вогонь), якщо щось прилетить, то хоча б хай знають, що я була саме тут, і це було дійсно трошки так хвилююче їхати в цій

колоні, коли ти знаєш, що тобі може все ж таки прилетіти. Ти їдеш знову ж таки по цій зоні, яка ніким не контролюється.

Було доволі-таки страшно, але потім радісно, коли вже побачили своїх: свій прапор, український, і своїх військових.

Я зрозуміла, коли говорили про ось цей контраст, дійсно, ти відчуваєш, що якийсь тягар з душі знімається, коли ти розумієш, що тут ти вдома. Можливо, ти і не вдома, але все одно ти відчуваєш себе набагато спокійніше, вільніше.

Не відчуваєш почуття, коли тобі кричать (до цього я не чула особисто «домбілі бомбас»), а тут почула, що я «донбіла бомбас» і я «угнітаю рускоязычное население». Ні, це знову ж таки це той випадок. Я завжди чомусь думаю, що це таке пропагандистські на каналах, на якихось там російських пропагандистських шоу, ось вони розповідають про те, як ми над ким знущаємося, але коли ти бачиш чоловіка, якому під 50 років, і він тобі кричить, що ти «бомбіш Донбас» і себе відчуваєш взагалі... (сміється). Ти себе чуєш взагалі? Це смішно, ну це... А він це серйозно, й це кричить, і ти розумієш, що людина живе ось цими ідеями. Думаєш: це правда, це не смішно, це не вигадка, а це факт. Ось воно тобі кричить, причому на повному серйозі. То це якось... Тож воно – фсб. Таке саме, як і «буряти».

Ч.О.: *З чим у Вас зараз асоціюється окупація?*

С.Д.: Я дуже добре пам'ятаю ось цей запах. Запах у нас на Таврійському. Іноді у нас, взагалі, Херсонщина дуже часто влітку вона горить, тому що дуже багато соломи, і багато хто досить неуважний буває, може щось десь підпалити, то це запах такої паленої трави. А ще був запах спалених тіл. І я довго не могла зрозуміти ось такий запах, не можна це назвати «ароматним». Це саме запах, який досить сильний, стійкий десь у нас на Таврійському мікрорайоні. Дуже часто ми його чули. А потім вже після деокупації, коли вже можна було так трошки розповідати людям, що бачили, що чули, і в одній із черг моїй мамі розповіли, що поряд із нами (а у нас з балкону видно, ми його в народі називаємо «призовний пункт» – це військова частина, там, де якраз і набирали призовників-строковиків, і там жили окупанти. І в мене була така мрія: побачити, як туди прилетить. В один якийсь момент ця мрія збулась, моя така блакитна мрія: прокидаюся о 4-й годині від того, що я чую такий удар, який метал по металу б'є, і я розумію, що це туди прилетіло.

Вийшли на балкон, такий пил, і чуєш оцей запах сірки. Він дуже неприємний запах сірки, але на той момент це був такий прекрасний запах), потім дізнались, що там стояв мобільний крематорій.

Саме в межах Херсонщини, тобто в місті. Люди, які живуть поряд із цим «призовним пунктом», які бачать з вікна, бо недалеко дах п'ятиповерхівки. І вони кажуть, що там стояв цей крематорій. Вони навіть бачили, як туди привозили якісь мішки.

І ось цей запах такий, він в'язкий, якийсь такий об'ємний, він дуже неприємний. У мене окупація асоціюється саме з цим запахом, тому що в цьому запаку для мене і ось це беззаконня, яке вони робили. До того ж такі мобільні крематорії бачили в області, і в самому місті, бачили як це спалювалось. І ось цей він, такий солодкуватий, цей запах, він у мене асоціація із окупацією, саме з цим запахом, із цими діями. Тобто, вони спалювали і своїх військових, це зрозуміло, і ми про це знаємо; і, можливо, там були серед них і хтось із тих, кого вони катували і вбили серед наших українців, то ми ж не знаємо. Як на мене, то це вся їх суть, то вони не поважають взагалі нічого, не бажають нічого, не мають, як кажуть, святого. Вони в межах міста, ось так поряд це просто беруть... Отак зневажають... Крім того, що вбивають людей, вони навіть своїх отак спалюють, і я це не бачила на свої очі, але я це відчувала.

І в якийсь момент ти не знаєш, але потім приходиться усвідомлення, що це не просто трава горить, це не горить десь будинок, це не, ну, не просто якась пожежа, а це, ну, оце воно.... Коли ти вже починаєш це розуміти, а потім ти це знаєш, це підтверджується. І у мене асоціація саме з цим – неповага ні до чого: ні до живого, ні до мертвого. І абсолютно таке нелюдське якесь ставлення, навіть, до своїх.

Ч.О.: *Будуть у Вас свої прогнози щодо завершення війни?*

С.Д.: Зрозуміло, що дуже хочеться перемоги, хочеться якомога швидше, але думаю, що це швидко не буде.

У мене було таке враження, до мене це дійшло. Якось я, по-перше, не вірила, що вона взагалі буде. І не тому, що я думала, що це там росіяни якісь наші брати. Ні. Вони нам не брати. Я доросла людина. Я чомусь не думала, що вони наважаться на це. Це можна довго розповідати, чому в мене було так. Були такі думки, причому я думала, що я раціонально це розклала собі. В мене такої віри не було, були сумніви, але чомусь думала, що не наважаться.

І потім, коли вони все ж таки це зробили. У мене була думка, що, коли вони йшли з-під Києва, я чомусь думала, що вони підуть і з Херсонщини, тому що це логічно, в них немає сил. Тобто я була впевнена, що вони не будуть нападати, тому що в них немає таких сил, щоб захопити, встановити тут якусь мега-владу.

Потім я розумію, що просто так не підуть, тобто їх треба тільки знищити. Це той факт, коли люди розуміють тільки силу. І вони просто так нікуди самі логічно, раціонально не будуть відходити, щоб зберегти себе, своє обличчя, вони не будуть цього робити. І я зрозуміла, що це не буде в будь-якому разі якось у найближчій перспективі, то це все буде тягнутись все ж таки, ну, можливо, не роки, але ще рік точно.

І я дуже сподіваюсь, що ми заберемо всі свої території, але я думаю, що це буде надзвичайно важко, і перспективи для нас будуть все ж таки, якщо не буде якоїсь ззовні допомоги, то, можливо, ми досягнемо свого, але дуже високою ціною.

Тому прогнози, я думаю, позитивні. Але зі сльозами на очах буде ця перемога. Радості, можливо, в певний момент вона буде, так як зі звільненням Херсона, коли дуже раділи цьому, що це була надзвичайно велика перемога для тих, хто виїхав для тих, хто залишився в Херсоні. Але потім, коли ми багато дізнались, що відбувалося і що зараз відбувається в Херсоні, то це така перемога зі сльозами.

Тому я думаю, що в перспективі буде звільнення, але дуже важке. І не найближчим часом. Якось не можна давати прогнози, чесно кажучи, тому що від них не можна чекати якоїсь раціональності. Як можна дати прогноз? Якщо це стосується людей, які не піддаються логіці. Їх дії не піддаються логічним поясненням. І, відповідно, як можна пояснити, як можуть відбуватись військові дії, коли наші військові руйнують мости, а вони перекидають війська на правий берег. Це нераціонально, це нелогічно. І так само й зараз розумієш, що перспективи якісь незначні, а вони все одно тримаються. Як можна чекати якихось логічних дій від людей, які мінують АЕС? Або окопуються в радіаційній зоні, яка забруднена. Тут немає логіки. Тому якісь перспективи малювати мені дуже складно. Чесно. Тому що я не знаю, що від них чекати.

Як можна підірвати ГЕС? Причому стояти на місці території, яку затопить. Вони вже ... особисто для мене було дуже дивним. Вони не цінують життя своїх військових, але ж техніку вони цінують? Її

не так багато, але вони її втопили. То якось ось тут не розумієш взагалі, як можна щось, якісь перспективи малювати. Я не знаю, немає в мене сподівання. Єдине, що знаю точно, це не буде легко. Але сподіваюся. Тому що нібито це логічно.

Як тільки заїхали вони в Херсон, коли вже безпосередньо почали тут розбудовувати свою окупаційну владу, що мене дуже бісило, і я абсолютно не могла зрозуміти, навіщо вони це роблять, але дуже часто повз наш будинок (не тільки повз наш будинок) приїжджали вони або на якихось там БТРах, машинах і дуже часто в них були прапори радянського союзу: серп і молот, червоний прапор, тобто російський і радянського союзу. Ще російський я можу зрозуміти, окупували цю територію – і, зрозуміло, поставили там свій прапор, і їдете зі своїм прапором. Але навіщо цей червоний прапор? То в місті, де переважна більшість навіть вже і не знає його, так і не пам'ятає багато хто, не розумі, навіщо прапор країни, якої не існує?

Дуже часто також повз нас проїжджали великі фури без номерних знаків. То ми вже розуміли, де фури, які везуть, наприклад, продукти якісь. Можливо, щось вивозять. Ми розуміємо, що це якраз той випадок, коли або вивозять з Херсонщини якесь добро награване, або дуже часто їхали в сторону Антонівського мосту. А потім бачили, що вони їхали в інший бік, і ми вже навіть звернули увагу, що якщо ми бачимо, що ввечері, наприклад, в понеділок, їде фура без номерних знаків і ми чуємо, як у нас трясеться весь будинок, то ми вже розуміємо, що вони їдуть в сторону Чорнобаївки. Або на наступний день, або через день у нас буде там «фєєрверк». І, відповідно, ми вже навіть звернули увагу, що дійсно тільки фури проїхали, десь так 5–8 фур, значить, у нас буде знову ж таки дискотека в Чорнобаївці. Тобто по місту просто їхали. Кого вони хотіли так обдурити? Ми вже нібито знаємо, але вони це досить часто робили. Колись навіть був такий момент, коли вони намагались продемонструвати, що вони гуманітарну допомогу привезли, і також їздили, нам кричали, що допомога, з надписами. Але це і знову ж таки з прапорами росії і радянського союзу.

Ще я пам'ятаю, це вже коли вже приїхала в деокуповане місто Херсон, прийшла в університет. І зайшла на кафедру, а там на кафедрі стоять столи, на столах – прапорці російської федерації, а в одній із аудиторій навіть лежав портрет путіна. Мабуть, намагалися кудись повісити.

Фото. 12.01.2023. Навчальна аудиторія 86.
Херсонський державний аграрно-економічний університет

В університеті було дві мультимедійні дошки... Одна залишилась, а іншу вивезли. Тому все ж її пошукали по всьому університету, і стало зрозуміло, що її немає, бо її також вивезли. ...Єдиний позитив, який залишився від окупантів в університеті, – це те, що в шафі залишилось дуже багато паперу (А4), навіть не розпаковані. Тобто вони намагались, мабуть, дійсно думали, що вони там будуть активно працювати, тому що кілька пачок навіть цих зв'язок, і було дуже багато цих в шафі. Я розумію, що вони дійсно думали, що вони будуть активно працювати там. Єдине дякуємо, що не порозбивали хоча б ті комп'ютери, які були. А так кажуть, що, в принципі, дуже багато порозкрадали: і телевізори повиносили, і проектори виносили, всі книжки, які у нас були на кафедрі, їх не стало. Куди вони їх поділи? Спалили, скоріш за все, чи викинули десь.

До речі, оце ми зайшли в одну аудиторію нашу (*сміється*), а там лежить мертва миша. Ми подивились, і кажу: «Не витримала миша окупації, навіть миша здохла». Просто мертва миша в аудиторії. Це як же так знущатись в аграрному університеті? Ось так нічого живого не залишилось. Своєрідний символ окупації. Якось не очікуєш такого. Мертва миша!

Ч.О.: Дуже дякую Вам за розмову!

«Мені хотілось заявити про те, що у Херсоні не чекають з квітами окупантів, херсонці чекають окупантів з акціями непокори»

Синяков Роман Олегович,

заступник директора з виховної роботи Херсонського ліцею № 51
Херсонської міської ради, вчитель історії та правознавства
1987 року народження, мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записане 31 травня 2023 р. дистанційно у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Скажіть, будь ласка, чи прогнозували Ви початок повномасштабної війни?

Синяков Роман Олегович (далі – С.Р.): Я думаю, вся Україна слідкувала за подіями на передовій про початок війни. Ще з початку листопада ця тема була постійно в засобах масової інформації, в інформаційному полі, що навчання військ, то переміщення військ відбувається на східному і північному кордоні з Україною. Тому передчуття таке було, але розум говорив, що не нападуть. Побрязкають зброєю та відійдуть, але так сталося, що таки напали.

Ч.О.: Ви вірили, що росія наважиться напасти на Херсон?

С.Р.: Звичайно вірив, бо Херсон, в принципі, є ключ до Півдня. Якщо перейти Дніпро, то це є добрим плацдармом для просування військ далі на Миколаїв. Тому з першого дня відчувалось, що Херсон не «омине» доля окупації.

Ч.О.: Де Ви перебували у день вторгнення рф в Україну?

С.Р.: Я перебував вдома. На мікрорайоні Корабел. Херсонці знають як Острів. Так, був вдома. Всією сім'єю були вдома. Прокинувся о 5-й годині ранку. Зателефонував батько, каже: «Ти що ще спиш?». Я кажу: «А що трапилось?». Каже: «Розпочалась війна». Вже були обстріли. Вже були прильоти по Чорнобаївці, і швидко почали збиратися. Виїхали з багатоквартирного будинку, де ми проживали.

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

Виїхали до бабусі у приватний сектор, і так виявилось, що опинились ще ближче до Чорнобаївки на момент початку війни. Виїхали на північний район нашого міста. Так. Це був перший день війни. Напевно, такий найяскравіший спогад, починаючи з початку війни, це було 1 березня: як російські війська заходили в Херсон і саме по нашій вулиці Левицького проходила їх бронетехніка. Наочно цей момент ми не бачили. Ми знаходилися у підвалі. Обстріли постійні. Потім сусід скинув відео з камер спостереження, як вони проходять повз наших воріт. Але ми чули техніку, чули постріли, як земля здригалась. Це було 1 березня. І вже, починаючи з 6 березня, всі містяни вийшли на проукраїнський мітинг, ми долучилися до цього з дружиною 8 березня. Вирушили на проукраїнський мітинг і приходили на площу Свободи. Хотілось заявити окупантам, що Херсон – це Україна і їх теза, що Херсон – це російське місто, це повна маячня. Херсонці є Україною, вони є патріоти, і вони прагнуть жити в Україні. Потім став учасником наймасштабнішого мітингу проти окупації, який відбувся 13 березня в День звільнення Херсона від нацистів. Це було досить символічно, що містяни зібралися на багатотисячний мітинг проти «рашистської окупації». Це щодо перших тижнів війни. Що запам'яталося найбільше, це якраз оці три події. Далі були перші прильоти по Чорнобаївці. Чорнобаївка 1, 2, 3 і так до 18 «серії», поки ми не виїхали на підконтрольну територію України.

Ч.О.: Скільки всього часу Ви провели в окупації?

С.Р.: З 1 березня до 12 травня.

Ч.О.: Ви відчували зміну часу і простору після окупації міста?

С. Р.: Звичайно. Час я не скажу, що зупинився, життя проходило, але окупаційні війська ставили такі рамки, що я майже не виходив з будинку (двору). Звичайно, ми ходили в магазин, але так по місту ми не переміщалися. З'являлися блокпости, дивились машини. Наприклад, на машині я перший раз виїхав якраз напередодні виїзду, щоб заправитись, замінити гуму. А так намагались переміщатись тільки пішки або на тролейбусах, але це було декілька разів. На Острів додому ми їздили раз спочатку на два тижні, а потім раз на тиждень по четвергам, бо якраз в цей час блокпости, їх чи менше було, чи так містяни казали. Тому обирали саме такий час приїжджати на Острів. А вже ближче до кінця травня, то взагалі нама-

гався не переміщатись по місту, знаходитися в межах району. І взагалі місто жило з 9-ї до 12-ї. Вже після 12-ї майже нікого не було. Херсон як вимирав. Людей на вулицях вже майже не було. В 15.00 дня це вже було порожнє місто, пусті вулиці, проспекти, які були багатолюдні. Так що отак.

Ч.О.: Розкажіть, будь ласка, як Ви впоралися із дефіцитом товарів. У чому полягав ваш особистий досвід?

С. Р.: Ну, я б сказав дефіцит товарів і дефіцит ліків. Дефіцит товарів і ліків в умовах окупації – це було найскладніше. Ми жили у приватному секторі, і у бабусі були певні закрутки, плюс привозили (на район) продукти харчування (на продаж): хліб, молоко, творог, яйця. Хоча яйця, творог можна було й так купити, а молоко привозили з ближніх селищ Музиківка, Зеленівка, і ми на Північному мкр купували. Проблема була з цукром. Пам'ятаю цю чергу: 50 чоловік попереду і кажуть: «Все, то продавали по 2 кг на людину, а тепер буде по 0,5 кг в одні руки давати». Отак це було.

Ми якось обмежувались. Так проходив час. Щосуботи ми виходили за продуктами на ринок «Три штика» і там купували найнеобхідніше. Ще пощастило, що сусіди почали займатись продажем м'яса. Десь купували кабана, у дворі його розрубували, і нам випадала така нагода вибрати перший кусок, який на тебе дивиться. Бо перші дні я пам'ятаю, коли хапали м'ясо і шкури з салом, то було звичайно складно. Магазин «Сегмент» у нас працював, і побутову хімію ми купували там, але із запасом. Крупи були, сипучі також були у бабусиних запасах. Якщо із продуктами харчування було більш-менш, ну, не скажу що складно, але терпимо.

Я тепер зрозумів свою бабусю, яка постійно казала, що все потрібно із запасом купувати. Я кажу: «Ба, та навіщо?». А вона мені: «Купи мені мішок цукру. Нехай стоїть, я буду потихенечку брати». Отой мішок цукру нас дуже виручав (з лютого по травень). Коли ти потроху родичам відсипаєш, щоб усім вистачило. Фуух. У принципі, купити можна було щось. Проблеми почалися, коли готівку з картки переказувати потрібно було. То вже були проблеми. Але ми виходили із ситуації.

Друга проблема була, що в перші дні викупили всі ліки, навіть, від нежиті не було, а матері потрібен був Еутирокс, а його взагалі не було. Людина, яка потребує його (Еутирокс) починає себе недобре

почувати. І де ж взяти? Ніде неможливо замовити. І у волонтерів ми змогли замовити наприкінці березня, і тільки наприкінці квітня доїхали до нас ці ліки, і ми змогли їх отримати. У березні ходили чутки, що у Скадовську можна придбати ліки, їх туди возили вже із Криму. Попросив знайомого (друга) допомогти з ліками матері, бо кажу, що потрібно. А він казав, що буде його брат їхати у Херсон (зі Скадовська), ви зустрінетесь, в такому-то місці, я тобі пластинку цих ліків передам. Отак виходили із ситуації. По чатам, по групам дружина шукала те, що потрібно тещі, матері, бабусям від тиску. Шукала, їздила і на Нафтогавань. Там обмінювалися ліками.

Був у нас волонтерський пункт, там можна було замовити. Там також видавали щось безкоштовно, щось за символічну плату. Тещі потрібні були ліки від тиску, то шукали, їздили по всьому місту, десь обмінювалися ліками, десь купували, десь так люди віддавали. Щось і ми віддавали, що нам на той момент було непотрібно. Таким чином і виходили із ситуації. Сильно все змінилось. Ті ліки, які ти міг раніше прийти і купити без черги, то зараз їх просто немає. Це було складно.

З продуктами ми такої сильної проблеми не відчували. Були навколо нас маленькі магазинчики, щось давали, щось продавали. Було таке, що і дітям раз на тиждень морозиво перепало. А так ходили шукали. Кажуть: «Там привезли м'ясо». І всі туди. Потім кажуть: «Там півфабрикати». І всі туди. З маслом, сиром було простіше. Херсонський маслосирзавод працював, продавав. Не скажу, що воно несмачне і не скажу, що воно дуже смачне, але куштувати можна було. Найважливіше, щоб коштів вистачало. Інша проблема була з незахищеними прошарками населення, пенсіонерами. Як їм було виходити із цієї ситуації? У нас, слава Богу, то все було нормально.

Ч.О.: Скільки раз Ви брали участь у мітингах?

С.Р.: Брали участь 8 березня та 13 березня. Це два рази, як я можу сказати, що брав участь у мітингах. Знаходився там певний час. Вигукував гасла. Заявляв свою позицію.

Ч.О.: Що спонукало Вас брати участь у проукраїнських мітингах?

С.Р.: По-перше, почуття патріотизму. Воно і рухає людиною в такий складний час. По-друге, мені ці наративи російські, що

Херсон – це російське місце і місто, різало слух (і, можливо, Херсон хоч і має, можливо, якусь спільну історію), але Херсон – це українське місто, і тут живуть українці, і мені хотілось заявити про те, що у Херсоні не чекають з квітами окупантів. Херсонці чекають окупантів з акціями непокори. З тим, щоб заявити позицію, що Херсон – це Україна. Щоб весь світ це почув, що якогось проекту розширення, новоросії чи іще чогось в них (рашистів) не вдалось.

Ч.О.: Яка психологічна атмосфера панувала на мітингах?

С.Р.: Відразу складно сказати. Звичайно, люди з пересторогою дивились один на одного, бо відчувалось, що хтось слідкує. Перші тижні, перші мітинги відбувались тоді, коли люди стихійно виходили. Коли ми вже виходили 8 і 13 березня, то було вже заявлено час з 11 або 12, не пам'ятаю вже точно, і люди збиралися. Адже як ми дізнавалися про цю інформацію в телеграм-каналах, то цю інформацію знав і ворог. Тому ти не знаєш, хто стоїть з тобою, чи він підтримує твою позицію. Були такі випадки, коли людей висмикували з мітингу. Але це вже було після 13. До 13 березня мітинги – це були такий єдиний патріотичний порив містян, щоб виявити свою непокору і показати непокорність міста. Тим паче, що 6 березня Херсон отримав статус, звання місто-герой. І це звання він отримав завдяки містянам, які виходили і показували окупантам, що їм тут не раді. І, звичайно, всі містяни і ми з сім'єю виходили: ми хотіли стати частиною цієї історії і показати свою активну позицію, що ми не з тим, щоб нам рускій мір розказував, як нам жити. Ми українці, і ми хочемо жити в українському Херсоні. Оце було головне.

Ч.О.: Що Вам найбільше запам'яталося під час участі у мітингах?

С.Р.: 13 березня. Це був найбільший мітинг. Все розпочиналось, як і попередні мітинги і 8 березня. Люди збиралися. Були певні вигуки. Всі знають: і «пристойні», і не дуже, що Херсон – це Україна. А потім активісти принесли прапор, мабуть, метрів 100, і по проспекту Ушакова ми розтягнули його у всю довжину. І учасники, і ініціатори акції – вони пропонували йти до залізничного вокзалу ходою і повернутися назад. Але всі, хто був на мітингу, сказали, що ні, ми будемо йти до парку Слави. Якраз в цей час там знімали пропагандистський ролік про те, як всі радіють «русской весне»,

і більшість вигуками сказала, що ми будемо йти до парку Слави. Людей було багато, але, щоб уявити скільки їх було, ми і пройшли Преображенську вулицю. Не доходячи до Пилипа Орлика, ми йшли десь у середині колони, а прапор вже повертав на Перекопську. Звичайно, окупанти були в шоці.

Ми коли повернули на Перекопську і проходили повз Національного банку, їх стояла колонна: БТРи, тигри їхні. По очам їх було видно, що вони перелякані. Але їм видавали чіткі команди, вони починали стріляти вгору, намагаючись якось зупинити ходу, щоб ми не пройшли далі. Ми не зупинилися і під звуки пострілів з автоматів, кулемету одного. Так ми пройшли цю колонну і рушили далі у напрямку парку Слави. Потім біля ТРК «Скіфія», яка також була захоплена, повибігали військові на дах. Були снайпери. Трохи було ніяково, коли на тебе дивляться через приціл, але все ж таки колонна йшла.

Ми дійшли до своєї мети. Ми дійшли до парку Слави. Розгорнули прапор, вирівняли. І потім тим же маршрутом ми повернулися, але колонни з технікою не було. Вони вже десь поїхали. І ми пройшли тим же маршрутом і зупинилися біля «білого дому» на площі Свободи біля облдержадміністрації. Оце були такі яскраві спогади і досить такі емоції. І були такі передчуття, що ось це той день, коли звільнили Херсон від нацистської окупації, що ось-ось звільнять від рашистської окупації. Був такий емоційний підйом, який спонукав і далі виходити на мітинги. Але вже після цього масштабного мітингу, то окупаційна влада почала задіювати росгвардію, яка використовувала світлошумові гранати, здійснювати затримання і почали показувати силу.

Ч.О.: *Вам вдалось поспілкуватись із окупаційними військами?*

С.Р.: Спілкування як такого не було. Був свідком того, як на 8 березня дівчата дарили квіти по дві гвоздички військовим. Вони стояли якраз на площі Свободи, і дівчата пішли із величезним букетом. Звичайно, вони не брали, але їм клали біля ніг по дві гвоздики. Думаю, це краще, ніж тисяча слів, як їх «привітали» дівчата на 8 березня (квітами та ще й по дві). А особисто не спілкувався. Спілкувався тільки, коли їздили на Острів забрати домашніх тварин та коли вже виїжджали з Херсона. Яке спілкування? «Добрий день! Документи. Відкрийте багажник». Відкрив. Поїхали далі. При виїзді з Херсона ще було два блокпости. Один – в районі Молодіжного

пляжу, інший – в районі Антонівського мосту. Там передивилися документи і відкривав багажник: «Мета? Чому їдете? Куди їдете? Чому всією родиною?». Ну такі запитання. Типові. Які задавали всім, хто виїжджає.

Ч.О.: *Під час окупації Вас не заарештовували?*

С.Р.: Ні, під час окупації мене не заарештовували.

Ч.О.: *До якого часу Ви мали можливість фізично ходити на роботу до школи?*

С.Р.: Фізично ходити? Останній раз я був на роботі десь у середині квітня. Ми намагались кожного дня не приїжджати. Домовлялися з адміністрацією, коли ми можемо приїхати, щоб роздати людям трудові книжки, щоб ці документи не потрапили до рук окупантів. То це було 14 квітня (приблизно). Потім. Ні! Не 14, десь в першій половині квітня. І якраз, повертаючись додому на 4-й маршрутці, чекаючи, її чомусь довго не було, а потім сказали, що вони перекрили дорогу на Шуменському на кінцевій чи свою «гуманітарну допомогу» роздають, то нікого не пускають і потім на роботу я вже не їздив. Ми працювали дистанційно (з 24 лютого на два тижні пішли на канікули). Потім знову розпочали дистанційно навчатись. Працювали до 30 квітня.

Ч.О.: *Чинники, які допомагали Вам проводити заняття?*

С.Р.: Ми працюємо і працювали на платформі Google, Workspace. У кожного є свій власний корпоративний акаунт. У кожного вчителя, у кожної дитини і до наших Meet-зустрічей, онлайн-уроків не можуть доєднатися сторонні особи. Всі акаунти мають розширення нашого домену, в якому ми є власниками, тому в цьому нам було простіше. Ми знали, що ніхто не зможе зайти до нас на урок, ніхто не зможе впливати, ніхто не зможе якось перешкодити проведенню уроків. Так, проводячи урок, викладали завдання у Google-класі. І, взагалі, ми проводили уроки, поки не отримали наказ про завершення навчального року.

Ч.О.: *Які були Ваші дії після того, як отримали наказ про завершення навчального року?*

С.Р.: По-перше, треба було заповнити всі журнали. Чинники, які ще допомагали, це наші електронні журнали. Відповідно у дітей

були електронні щоденники. Учні бачили свої бали: семестрові, річні, записували відповідні теми і так змогли завершити навчальний рік. Я, звичайно, не знаю, як інші навчальні заклади зробили. А так, як ми «були в пілоті», то в нас були електронні журнали і щоденники, тому ми змогли завершити навчальний рік і виставити бали. Наші випускники отримали відповідні бали, що дало можливість, я вважаю, успішно, враховуючи всі складнощі навчального року 2021–2022, його закінчити.

Ч.О.: Чи були спроби схилити Вас до колабораційної діяльності?

С.Р.: Ні, не було спроб. Ніхто не намагався, ні телефонував, ні писав. Але ми: директор, заступники директора та педагогічні працівники – все зробили для того, щоб не трудові книжки, не особові справи вчителів, дітей не потрапили до рук окупантів. Частина документів була схована, частина роздана, частина знищена.

Ч.О.: А те, що було сховано, досі в схованках перебуває?

С.Р.: Директор уже в Херсоні, уже все в порядку – школа функціонує. Все нормально. Все гаразд.

Ч.О.: Були у Вас в школі інші педагоги, які перейшли на бік окупантів і стали колаборантами?

С.Р.: Із всього педколективу лише одна особа – Батова Алла Вікторівна перейшла на сторону окупантів, погодилася працювати, була заступницею директора, а директором була Муршати Раїса Федорівна. Так званий директор, призначений окупаційною владою. Нещодавно, на минулому тижні, вирок отримала Батова А.В., але, як я вважаю, не досить справедливий вирок. Там три місяці арешту та 10 років позбавлення права займатись педагогічною діяльністю.

Ч.О.: Коли Ви вирішила виїхати з міста, що було мотивом?

С.Р.: Розуміючи, що навчальний рік так поспіхом було завершено і з метою не дати окупантам виявити освітян для подальшого примушення їх до освітньої роботи в школах на окупанта. Адже я не міг навіть собі думку таку мати чи уявляти, що я буду працювати на окупанта, що я погоджусь. Розуміючи те, що я не буду погоджуватися, навіть коли мені будуть пропонувати. Але вони можуть вплинути на людину, можуть вплинути, примушуючи її погодитись

тільки із врахуванням сім'ї, дітей. Було вирішено, що треба якнайшвидше виїжджати з міста на підконтрольну Україні територію задля і продовження освітньої діяльності. Але я хочу повернутись і самому подивитись, що там вдома, бо знаю, що там на Острові в нашому гаражному кооперативі ще влітку гараж розкурочили та відкрили рашисти, тому треба поїхати «всі владнати діла» для того, щоб перевозити сім'ю. Але треба, щоб була безпекова ситуація. Поки є обстріли, дітей «везти» в Херсон немає бажання.

Із муніципальною вартою не спілкувався, бачив їх звичайно у місті, але до спілкування не доходило. Дуже хочу повернутися, подивитися, що там із квартирою. Бо ті, хто придивлявся, теж виїхали на підконтрольну територію. І зараз інформація відсутня. А на Острові не так фактор мародерства, як факт безчинства окупантів, коли вони одного разу приїхали до нашого гаражного кооперативу і сказали: «Ми будемо проводити обшуки». Щось вони там шукали. Вибухівку не вибухівку, під якимось там приводом. Мені знайомий пише, який на той момент там був: «Приходь завтра в гараж. Треба відчинити гаражі: вони будуть там дивитися. Чії гаражі без господарів – ті будуть «вскривати». А як я можу прийти і відчинити гараж, якщо ключі у мене, а я знаходжусь на підконтрольній території? На той момент в Умані. Що ж... будуть та й будуть. Зріжуть то й зріжуть. Щось там придумаємо, заварять. Потім скинули фотографію, що намагались спочатку зрізати. Щось в них не вдалося зрізати. Під'їхав типу «Тигр», одну сторону смикнув та й все. Слава Богу каркас вцілів, тільки двері відтягнули. Вони зайшли із собакою. Ну і вийшли. Як мені сказали, що нічого не забрали.

Потім знову таки як сарафанне радіо. Той знайомий дав номер того, хто там зі сваркою, і почали домовлятися увесь день, щоб заварили гараж. До вечора все було владнано. Заварили по периметру. Отакий факт. Поставили літеру «V» на гаражі. Ну от вже через місяць буде рік вже, як він заварений стоїть. Не знаю, що там і як. Начебто цілий (підтоплено та знищено в результаті підризу Каховської ГЕС 06 червня 2023 року). Тьфу-тьфу-тьфу, бо прилітало там і по кооперативу, і по району, але яка там ситуація, поки що невідомо. Тому повернутися не те що хочеться, а вже дуже хочеться, бо Херсон – рідне місто. Де б не був в Україні – все рідне, все, але ж все тягне й тягне до міста, до Херсона!

Ч.О.: *Ви перебували в окупації декілька місяців. Чи спостерігали ви за окупантами? Чи помітили особливості поведінки, взаємовідносини один з одним?*

С.Р.: Десь о восьмій вечора проїжджали на БТРі по Генерала Алмазова: туди вниз до Ракетної вулиці і так по Вешневій, кружляли. У нас вони не ходили, не їздили по приватному сектору, в будинки не заходили. Розповідали знайомі, наприклад, коли вони там просили води набрати і питали, де криниця, коли їм говорили, що в нас немає криниць, у нас вода в хаті, давайте ми вам наберемо води, то вони відповідали: «Хорошо вы тут живете». Таке їх розуміння: де у вас криниця, щоб води набрати у дворі. Такі уявлення, що якщо приватний сектор, то повинен бути «колодязь», що такого не може бути у них. Те, що у нас вода у хаті, то для них було велике здивування. Якраз це середня росія. Це вихідці звідти такі питання задавали. Це спілкування із знайомими.

Те, що я чув. Особисто з ними не спілкувався. На центральному ринку, коли виїжджали, слухали, що російська мова в них зовсім інша. Чули їх літеру «р», навіть так не зможу повторити, як вони висловлювалися. А так, може, й пощастило, що з ними не спілкувався, що Бог відвів. На той момент я не так часто виїздив, де вони робили покупки. А що бачив, то на трьох штиках, коли вони зупинилися на «бобіку» (УАЗ). Там якраз стихійний ринок, наймолодшого послали туди, то він купив помідорів чи ще якихось фруктів, то ото в пакети і прибіг, вони сіли і далі поїхали. Це побачив, але це здалеку. Ми зі сторони Каштану йшли. На той момент це ще «гривні ходили», про рублі ще й мова не йшла. Це початок травня був. Напевно, за гривні купували, бо за рублі не знаю, не бачив. Рублі в Херсоні до того моменту, як ми виїхали, я їх і не бачив.

Хочу подякувати за запрошення взяти участь в цьому проєкті. Було цікаво. Хоча сказати, що досить насичений подіями той термін перебування під окупацією, я не можу, але від того не стає легше. За час окупації, коли ти кожен день прокидаєшся і розумієш, що ти, і твоє життя, і життя твоїх близьких під загрозою. Особливо було складно в той час, коли це було 29–30 квітня, коли вимкнули або заглушили мобільний зв'язок. І не інтернету, не мобільного зв'язку – нічого не було. І тільки надвечір 2 травня щось почало там ловити. Це було найскладніше, коли ти в інформаційному вакуумі. Телебачення не вмикали, бо там тільки російські

канали. Пропагандисти постійно там свої наративи розповідали, то телебачення не вмикали і немає інформації. І зрозумів, наскільки ми живемо в постіндустріальному, інформаційному суспільстві і як важлива інформація для того, щоб хоч трохи була надія і віра в те, що деокупація міста не за горами. Оце також два чи три дні яскраві спогади, коли не було зовсім зв'язку ніякого. Ні Водафон, Лайф, Київстар – нічого не було повністю, і проводного інтернету не було. Десь щось там Скайнет ловив, але у нас покриття Скайнету не було, і ці черги біля кав'ярень на перехресті Покришева із 49-ю Гвардійською дивізією, коли там чоловік 100 стоїть і намагаються зловити Wi-Fi, щоб дізнатися новини чи зателефонувати своїм рідним, то, звичайно, це було складно. А так...

Хочу побажати всім віри і терпіння дочекатися той день, коли жоден з наших сусідів: не північний, не східний – не буде нам дошкуляти і ми будемо жити у вільній, суверенній Україні!

Ч.О.: *Дуже дякую Вам за розмову!*

«Ми виготовили, я навіть не знаю скільки тисяч, жовто-блакитних стрічок і роздавали їх на цьому мітингу. Я сам особисто людям роздавав»

Соболевський Юрій Валентинович,

перший заступник голови Херсонської обласної ради
1980 року народження, мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записане 16 травня 2023 р. у м. Херсон
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Добрий день.

Соболевський Юрій Валентинович (далі – С.Ю.): Добрий день! Хочу вам подякувати за вашу роботу, тому що це надважливо, така робота саме на часі, для того щоб залишити правдиву історію Херсонщини.

Ч.О.: Як ви можете оцінити соціально-політичну ситуацію напередодні повномасштабного вторгнення?

С.Ю.: Для нас, по-перше, це був дуже складний період, а, по-друге, то була героїчна сторінка нашої історії. Люди, які намагалися зі зброєю в руках захищати наше місто й нашу область, рух спротиву, який існував. Я впевнений, що це сторінка не тільки в історії області, а й в історії всієї країни.

24 лютого – це був дуже страшний день. Усі ми пам'ятаємо, що відбувалося й наскільки швидко просувалися ворожі війська територією нашої області. На жаль, була така інформація і вірогідність того, що навіть 24 лютого ввечері вони можуть підійти до Херсона й намагатися заходити в місто. 24 лютого ще ніхто не розумів їхню тактику. Вони намагалися не заходити у великі міста, а йти далі, щоб реалізувати свій блицкриг. Але 24 лютого насправді такий ризик був.

Ч.О.: Чи володіла місцева адміністрація інформацією, що такий наступ може бути?

С.Ю.: Я впевнений, що керівництво обласної військової адміністрації не володіло інформацією про те, що 24 лютого зранку буде війна, тому що ми спілкувалися напередодні. І була нарада 24-го зранку, коли почалася війна. Я був присутній на цій нараді під головуванням керівника нашої обласної державної адміністрації, тому впевнений, що ніхто з керівництва не мав попередньої інформації про те, що буде війна.

Ч.О.: Тобто це був шок для всіх?

С.Ю.: Так.

Ч.О.: Які були ваші дії зранку 24 лютого 2022 р.?

С.Ю.: Дізнавшись, що розпочалася війна, я одразу пішов до обласної військової адміністрації, де побачився з колегами по обласній раді, обласній державній адміністрації. Відбулася нарада, на якій приймалося рішення про евакуацію з Херсона. Керівництво повинно було спочатку вийти на запасний канал зв'язку. Після цієї наради ми окремо спілкувалися ще з головою обласної ради щодо оцінки ситуації. Було кілька наших колег, депутатів обласної ради й місцевої ради, які так само приїхали до будівлі. Враховуючи інформацію, яку надавали у військовій адміністрації, було очевидно, що є ризик швидкого захоплення міста, тому що дуже стрімко просувалися війська.

Ми тоді з головою обласної ради ухвалили рішення знищити цифрові ключі доступу до бюджетної системи обласної ради. Тоді ж і гербову печатку обласної ради знищили, щоб ворог, захопивши будівлю, не зміг ними скористатися. Також ми обговорювали разом із Самойленком, що в разі захоплення нашої території буде дуже високий ризик повторення кримського сценарію. Коли ворог, для того щоб легалізувати свої окупаційні дії, використовував саме місцеве самоврядування. Коли вони в Криму зібрали парламент і радісно майже одноставно проголосували за те, що «вітаємо руський мір на нашій землі». І ми розуміли: якщо буде захоплено голову обласної ради, то вони знайдуть спосіб примусити його скликати. як мінімум, сесію обласної ради та спробувати повторити цей сценарій.

Він не погоджувався, але це було наше спільне рішення: голова повинен залишити область, щоб мати змогу з контрольованою Україною територією робити заяви, якщо будь-які нелегітимні дії

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

ворога почнуться від обласної ради. Я вирішив залишитися в області, тому що була така необхідність. Знаєте, це не був хаос, але люди були дійсно в шоці. Телефонували безперервно, і голови наших громад з усієї області кричали: «Що нам робити? У нас їдуть руські танки! Ми не знаємо, як діяти, у нас нікого не залишилось, із військових немає нікого». Я розумів, що всі процеси неможливо дистанційно реалізувати, що необхідно бути тут поруч з людьми нашими. І підприємства наші – а це переважно лікарні – працювали, як ніколи.

Тому я вирішив залишитися. Разом зі мною були й колеги. Насамперед це Александров Павло Олексійович, депутат обласної ради. Із перших днів ми були разом. Нам, я вже не пам'ятаю хто, чи Лагута, чи хтось інший повідомив, що є загроза ракетного удару по будівлі обласної адміністрації, тому необхідно всім залишити приміщення. Ми вийшли, поїхали до офісу, де був наш штаб, і там уже намагалися працювати. Збирали інформацію, щоб розуміти, наскільки швидко просувається ворог, і як діють наші військові, і що відбувається в наших громадах. Інформація була дуже суперечлива. Десь була інформація, що наші хлопці з ЗСУ окопалися й прийняли бій, десь – що вони відступають.

Різні підрозділи діяли по-різному, але загалом було достатньо прикладів досить героїчного спротиву з боку наших військових, коли вони зупиняли ворога. Та, на жаль, загальна картина була дуже складною. Через деякий час ми дійшли вже висновку: можлива така ситуація, що ворог уже ввечері зайде в Херсон. Єдина користь, яка може від нас може бути, – брати зброю та захищати місто. Я зателефонував тоді Зіньковському Олександрю.

Він був і залишається начальником нашого військкомату, а також є комендантом області. Олександр перебував на місці. Ми під'їхали й сказали: «Приймайте двох добровольців». Він нас відправив на УкрНІОЗ, там був наш батальйон тероборони. Я не знав командира батальйону. Ми приїхали, там зібралось дуже багато людей, хтось був уже у військовій формі, хтось – ні. Люди записувалися, дуже багато чоловіків приїхали через бажання захищати місто. Але, знаєте, там була така ситуація: хтось скомандував «Повітря!» – і ми всі попадали. Однак нічого не прилетіло, кілька хвилин пролежали та й повставали. А частина тих чоловіків, які прийшли, розвернулись і кудись пішли, тож людей стало значно менше. Підійшов тоді я до командира батальйону й сказав, що ми хочемо записатися до тери-

торіальної оборони. Але він відповів, що вже пізно записуватися в ТРО, можна лише в партизанській загін. Ми сказали, щоб записував у ТРО, він спитав: «А ви хто?». Я назвав прізвище, посаду. І, знаєте, реакція така була: «О, влада» – і одразу почав: «Нам потрібно те, нам потрібно те». Ми долучилися одразу до цих процесів і зрозуміли, що від нас користі буде більше саме в забезпеченні діяльності нашої тероборони. Шукали і транспорт, і паливо, і медикаменти, і продукти харчування. Допомогали їм із розміщенням у нашому обласному спортивному ліцеї. Уже значно пізніше, через кілька днів, я так само пропонував комбригу: не потрібно, щоб усі хлопці були на одній локації, бо, якщо буде ракетний удар або щось важке, у нас взагалі не залишиться територіальної оборони. Далі всіма планами стосовно оборони міста, наскільки мені відомо, займався комбриг Дмитро Іщенко й Олександр Зіньковський – як військовий комендант, як голова військкомату.

Нас просили не дуже часто з'являтися в місцях розташування ТРО, але ми зустрічалися ще кілька разів, на телефонному зв'язку були постійно. Вони давали запити, що їм потрібно, а ми намагалися ці запити виконати. Це була в той час наша робота з оборони міста. Дуже багато наших хлопців туди пішло: і в медики, і просто зі зброєю в руках захищати Херсон. Але, на жаль, територіальна оборона (це моя особиста думка, я не військовий експерт і не маю необхідних знань і навичок) без підтримки регулярних сил не є ефективною. Окрім того, у них взагалі не було важкого озброєння, наскільки мені відомо. Не було вибухівки, не було РПГ, не було птурів. Вони мали якусь стрілецьку зброю, трохи гранат – і все.

Ми піднімали питання (на жаль, не пам'ятаю, з ким із офіцерів я тоді спілкувався) стосовно того, щоб підірвати Антонівський міст. І мені кажуть: «Ми не можемо цього зробити, тому що, по-перше, не маємо вибухівки в необхідній кількості, а, по-друге, немає планів мосту, тому неможливо працювати саперам». Для того щоб обрахувати, скільки й куди потрібно закласти вибухового матеріалу, треба дуже багато часу, якого в нас не було. Та й вибухівки треба було закласти стільки, що від Антонівки після підризу мосту, можливо, нічого б не залишилося. Потрібно було не просто пошкодити, а скласти міст.

Ця розмова була, коли ворог заходив у місто, коли був бій. Після цього ми так само були на зв'язку з Іщенком, і так само займалися

в партійному офісі забезпеченням лікарень. Тоді вже виникли великі проблеми: потрібно було організувати завезення медикаментів – передусім інсулінової групи і (зараз, напевно, вже можна казати) навіть важких наркотиків. Морфін, який був необхідний для знеболення під час операцій, завозили. Просто завозили і по суші, і по воді. Зателефонував мені тоді Іщенко й розказав, що ворог заходить уже в місто. Тероборонівці повинні були приїхати до нашого офісу. Я чекав їх на Ушакова в нас, а хлопців своїх усіх відправив по домівках. Сказав, що тут робити вже нічого, а сам залишився й чекав на Іщенка й хлопців із територіальної оборони. Кілька годин пройшло – нікого не було. Люди в місті поховалися всі по домівках. А під офісом хтось ходив, і я думав, що це один із корегувальників, тому що в цей день із херсонців нікого на вулицях не було. Я зателефонував тоді ще раз Іщенку, але він сказав, що вони пішли по інших локаціях і до мене не приїдуть. Я залишився до вечора.

Ч.О.: *Чи були у місцевої адміністрації плани щодо евакуації населення?*

С.Ю.: Дивіться, 24-го я не чув, щоб хтось із місцевої адміністрації займався евакуацією. Такі плани повинні бути розроблені завчасно й реалізовані, скоріш за все, відділом цивільного захисту, який відповідав за це; але цю тему ніхто не порушував. Ви знаєте, не розуміючи, як розвивається воєнна ситуація, проводити евакуацію було дуже й дуже небезпечно. Адже не зрозуміло, які шляхи є безпечними для людей. Був ризик відправити людей за маршрутом, яким рухаються ворожі танки. Ви ж розумієте, що б це було. Якби бої були ще в Генічеському районі і там би ворог ще повільно рухався, то тоді можливо було проводити евакуацію і з лівобережної частини Херсонщини, і з Олешок, і з Каховського та Бериславського районів. Але, на жаль, отой темп, який взяли російські війська, на мою думку, не давав можливості організувати евакуацію в перші дні війни. Тому що було не зрозуміло, як визначити безпечні маршрути. Це був дуже великий ризик.

Ч.О.: *Ви володієте інформацією, які військові частини ЗСУ брали участь у захисті Херсона?*

С.Ю.: У нас були хлопці, яких поранили. Переважно ми їх лікували в обласній клінічній лікарні, не реєстрували, звичайно. Я тоді звер-

нувся до херсонців, до волонтерів, щоб вони допомогли з цивільним одягом і взуттям – і буквально за день ми все зібрали. Ви знаєте, тут було забите все. От настільки реакція була класна! Ми лікували цих хлопців. Потім давали їм цивільний одяг, коли вони вже перебували в стабільному стані й могли пересуватися самостійно. Після цього вони вже виходили на окраїни. Були й окремі ситуації. Це вже пізніше, коли зверталася Служба безпеки України, щоб ми допомогли вивезти велику кількість військових. Тоді так само підготували цивільні речі, їжу, ліки (хоча не було поранених, про всяк випадок), спланували маршрут для того, щоб здійснити евакуацію. Стосовно військових підрозділів – у мене немає інформації, щоб цілі підрозділи брали участь у захисті міста. Це могли бути бійці з окремих підрозділів, які приєдналися до територіальної оборони. Але, за моєю інформацією, не було такого, щоб військові підрозділи організовано разом із територіальною обороною захищали місто. На жаль.

Ч.О.: *Що Ви можете сказати про діяльність правоохоронних органів у перші дні війни?*

С.Ю.: Я б не сказав, що була паніка. Я знаю, та й вони так само будуть розповідати, що й наші нацгвардійці в перші дні війни воювали. Не намагалися, а воювали, здійснювали окремі операції. Це стосується й нацполу, і окремих працівників та підрозділів. Але питання до них та їхніх керівників: «Чому вони ухвалили рішення вийти з області?». Можливо, це було правильно в тих умовах, які були 24-го, коли темп просування російських військ був таким, що дійсно можна було дійти висновку: якщо вони залишаться, то просто загинуть без користі. Для держави, можливо, у цьому була якась жорстока, але все-таки військова логіка: вивести ці підрозділи для того, щоб потім вони посилили захист Миколаєва разом із підрозділами регулярної армії та правоохоронцями Миколаївської області. Адже насправді там так і було, наскільки я знаю. Можливо, в тій ситуації наші військові не бачили можливості утримати Херсон.

Ч.О.: *Якими були головні дії місцевої влади в перші дні війни?*

С.Ю.: Я можу сказати, що ми постійно й дуже плідно працювали з департаментом охорони здоров'я, з департаментом нашої освіти. Їх керівництво не залишило своїх підлеглих і профільні заклади – ми працювали разом. Коли необхідний був офіс для роботи, то

департамент освіти працював у нашому офісі. Але, на жаль, бюрократію ніхто не відміняв – потрібно було вести документацію. Що стосується керівництва обласної державної адміністрації, то мені важко сказати, чим вони займалися в той період.

Ч.О.: Наскільки довго Ви залишалися в Херсоні?

С.Ю.: Чотири місяці. Виїхав у середині червня, десь числа 15-го.

Ч.О.: Тобто процес захоплення Херсона ви також пережили й 1 березня 2022 року перебували тут?

С.Ю.: Так.

Ч.О.: Скажіть, будь ласка, що в цей момент Вас найбільше вразило?

С.Ю.: Лють. Ви знаєте, лють. Те, як вони заходили в місто, і хлопці, які загинули там, у тому парку, – це був не шок, це була лють. Просто, знаєте, дика ненависть до окупантів. Ми кілька днів ще після того, як закінчилися бої, намагалися вивозити тіла хлопців, які там загинули. Коли вони відходили, трьох було поранено, вони знаходилися на території одного з наших закладів. І один навіть залишив записку: «Простите их, как я их прощаю». Я не зовсім можу погодитись із цими словами. Там не може бути прощення. Тварі.

Зброю, яка залишилась у хлопців, ми так само поклали до схронів, а вже потім передали у військкомат і СБУ, щоб вони могли її використовувати.

Ч.О.: На Вашу особисту думку, чи правомірно було б казати, що Херсон «здали»?

С.Ю.: Ні. Ні. Херсон ніхто не здавав, як ніхто не здавав Херсонську область. У мене, як і в усіх мешканців Херсонщини, дуже велике запитання стосовно військової організації оборони нашої області: «Чому так швидко вони рухалися? Чому не були підірвані оці мости?». Я розумію, що в історії не працює «якщо б». Так? Але, якби міст був підірваний – Антонівський і на Каховській дамбі, їх змогли б зупинити. То був би зовсім інший сценарій розвитку подій. Чому цього не відбулося? Чому військової потужності не вистачило, щоб це зробити? Ви знаєте, все ж таки хочу сказати на захист наших ЗСУ. По-перше, вони робили все, що могли. Дійсно. І достат-

ньо там прикладів героїзму й мужності, коли вони зупиняли ворога в дуже складних умовах. І все ж таки був дуже потужний перший удар з боку російської армії. Вони накривали і ракетами, і авіацією одночасно велику кількість наших військових цілей. Вони вже на початку війни працювали по Чорнобаївці, вони працювали й по Каховці, і по локаціях, і по місцях зберігання техніки, по ППО. Перший удар був дуже страшний.

Ч.О.: Особисто Ви брали участь в організації ТРО?

С.Ю.: У межах повноважень до початку війни я максимально допомагав у створенні ТРО. У нас була остання сесія обласної ради (не пам'ятаю, якого числа, але це було до початку війни), я вносив до порядку денного проект рішення про збільшення підтримки з обласного бюджету – 10 млн – саме на потреби ТРО. Попередньо ми об'їжджали локації нашої тероборони, оскільки до цього виділяли гроші на облаштування збройних кімнат. Тому я розумів стан справ і знав, що треба ще працювати й працювати для того, щоб у нас була дійсно потужна територіальна оборона. Хоча в мене не було доступу до інформації, щоб оцінити їхню військову потужність. Я не знав, скільки в них є зброї, де вона зберігається. Але навіть з того, що бачив, я розумів: потрібно включитися всім у розбудову ТРО. Після початку війни ми намагалися допомагати всім, чим потрібно, чим можна було взагалі. Передусім це було матеріально-технічне забезпечення, щоб там було що їсти, були ліки й щоб були приміщення, де люди могли перебувати й працювати.

Були багато там нюансів. Наприклад, просили допомогти з розвідкою – і ми це робили. Наші швидкі надавали інформацію, де є ворог, де нема. І так працювали через обласний наш заклад. Таких моментів було дуже багато, я просто не зміг усе запам'ятати. Спілкувалися ми з ними постійно. Зверталось дуже багато людей, які і ліки могли знайти, і краплі, хтось міг барикади якісь робити. Але вважаю, що було недопрацьовано питання (наскільки я розумію, оскільки не є військовим експертом) організації плану оборони міста, який би передбачав, що отут треба перекрити вулицю і т. д. От я не бачив цих інженерних робіт. Вони не проводилися. Це питання так само я ставлю. Можливо, вони не хотіли доводити ситуацію, щоб були вуличні бої. Зрозуміло ж, коли йдуть бої в місті, то буде велика кількість загиблих. Можливо, вони все ж таки

планували зупинити ворога на вході до міста, тому не було барикад в самому Херсоні. Мені важко сказати, це вже питання до військових чому так.

Ч.О.: *Ви володієте інформацією, як відбувалося формування територіальної оборони? Яка була система організації, структура, кількісний склад учасників?*

С.Ю.: Я знаю загальну структуру з поділом на батальйони та прив'язкою до районів області. Як формувалися списки з моменту початку війни, я не знаю. Можу сказати тільки те, що я бачив, коли особисто приїхав вступати до ТРО – до партизанського загону, як сказав командир батальйону. Тільки те я можу розповісти, що сам бачив там: хтось був там з оцим списком, люди підходили, когось перевіряли по цих списках. Була інформація (не можу стверджувати, що достовірна, тому що я цього особисто не бачив), що під час видачі зброї виникали інциденти. Цю зброю видавали під паспорт. Люди отримували її, а потім дехто з цією зброєю десь зникав. На жаль, і такі випадки були. Цю зброю потім так і не знайшли, хоча вже під час окупації ми її шукали й розраховували, що вона могла залишитись у територіальній обороні або її десь заховали. Шукали цих хлопців, нам потрібна була ця зброя для, скажімо так, певних напрямів роботи.

Ч.О.: *Ви знали особисто тих, хто входив в територіальну оборону?*

С.Ю.: Так. Деякі з них і зараз служать. Хтось просто працює, один з медиків – наш товариш, який був безпосередньо там. Звичайно, знайомі хлопці були там.

Ч.О.: *Наскільки Ви володієте інформацією про загиблих цивільних 1 березня 2022 р.?*

С.Ю.: За моїми даними, є відповідні кримінальні провадження, тому що, на жаль, у нас немало саме цивільних людей загинуло: і орки розстріляли, і спалили екіпаж швидкої допомоги. Пацієнт загинув, фельдшер там тільки вижив, але отримав поранення; ми його так само лікували. Він давав свідчення, для того щоб потім зафіксувати цей військовий злочин. І ваш колега з університету загинув під час артилерійського обстрілу. Я пам'ятаю, тому що Співаковський телефонував мені й просив допомогти забрати тіло. Тоді з цим були проблеми, тому що одразу після заходу в місто орки

не в усі райони міста швидкі допомоги пускали. Правоохоронці займаються цим питанням. Чи є просування в цих справах, мені важко сказати, тому що це закрита інформація, таємниця слідства. Уже по результату ми зможемо бачити. Коли будуть відповідні підозри, коли справа піде до суду, тоді це буде оприлюднено й суспільство зможе отримати інформацію.

Ч.О.: *У розповідях про події в Бузковому парку ще фігурують такі підрозділи, як служба судової охорони, охоронна рота військкомату. Ви володієте інформацією про ці структури?*

С.Ю.: Такі підрозділи були. Чи брали вони участь у подіях у парку, важко сказати. Це питання до керівництва бригади, яке розподіляло, хто на яких напрямках захищає місто, у кого який сектор відповідальності. Про судові органи так само не можу сказати. Можливо, окремі працівники брали участь у цьому. Все можливо.

Ч.О.: *Тобто такі структури дійсно існували?*

С.Ю.: Звичайно. Коли я приїздив вступати до нашого партизанського загону, військкомат був під охороною, по периметру стояли хлопці зі зброєю, в амуніції та бронезилетах, тобто вони готувалися до оборони.

Ч.О.: *Чи була у Бузковому парку ТРО Білозерки?*

С.Ю.: Мені важко сказати. Я знаю, що були якісь непорозуміння з Білозерською громадою: то з'являлися меседжі про те, що «всі збираємо зброю та готуємося до захисту», то хтось поширював інформацію, що «все, нічого не потрібно, йдемо додому». Потім їх знову збирали до оборони. Хто всю цю інформацію поширював, мені важко сказати, але пам'ятаю, що якийсь такий конфлікт там був.

Ч.О.: *Чи відома Вам доля учасників ТРО після захоплення міста? Як їх ховали?*

С.Ю.: Список тих, хто загинув... Там не у всіх були документи. Коли їх привезли в наш морг, їх поховали. Спеціально ховали неглибоко, розуміли, що потім буде ексгумація, щоб проводити ДНК-експертизу для встановлення особи. Ця інформація в мене була, я її передавав Службі безпеки України. Я точно пам'ятаю, що це був якийсь шкільний зошит, де просто ручкою були вписані прізвища. Скріншот з цього я пересилав до СБУ. Зараз є кримінальні

провадження, слідчі дії проводяться нашими органами. Ми просто зобов'язані встановити особистість кожного, хто там був.

Ч.О.: Чи намагалися російські військові після захоплення міста встановити контроль над місцевою адміністрацією?

С.Ю.: Місцева адміністрація їх не цікавила. Вони розуміли, що вона їм нічим допомогти не може. На мою думку, вони намагалися відновити роботу обласної ради. Телефонували керівникам відділів наших, дівчатам, щоб виходили на роботу. Кілька разів через працівників херсонської мерії (поки що не буду називати прізвища) передавали «привіт» мені й запитували, чому не виходжу на роботу. Я тоді ще не був у розшуку. Але, я так розумію, вони цей сценарій розглядали. Вони взагалі не могли використати Херсонщину, як вони використали самоврядування в Криму.

Я намагався якнайбільше робити заяв на підтримку збройного спротиву України проти цього «руського міру». Ми склали перше звернення – не пам'ятаю дату, але воно є у відкритому доступі – і я виклав його на своїй сторінці у фейсбуці. У ньому йшлося про підтримку президента України, про спротив окупантам, про те, що все буде Україна. Це було перше наше звернення обласної ради. Друге – до міжнародної спільноти, до НАТО з проханням закрити небо над Україною. Херсонська обласна рада його так само підтримала. І пізніше було третє звернення, яке було прийнято в умовах окупації Херсона. Це невизнання результатів будь-яких референдумів стосовно статусу Херсонщини. Воно так само було прийнято, його так само оприлюднили. Усі наші дії й активна участь певної кількості депутатів у мітингах протесту повністю міняли плани використання обласного самоврядування для легалізації окупаційного режиму. Саме тому вони були вимушені шукати інші шляхи. Використовували Сальдо, Стремоусова та інших, щоб показати, що нібито є місцева влада в Херсоні, яка вітає «руський мір». Обласну раду вони не змогли використати для того, щоб заселити тут свої окупаційні режими й показати всьому світу, нібито ця територія дійсно радіє окупації. Ми розуміли, що це дуже важливо. До наших державних органів міжнародні організації ставляться, розуміючи, що це вертикаль держави. Це окреме ставлення, але позиція місцевого самоврядування для них є дуже важливою. Вони вважають, що це дійсно відображає настрої людей, які живуть на цій території.

Ч.О.: Які були нові сценарії окупаційних військ?

С.Ю.: На мою думку, вони пішли за методичками кримськими. Перші, кого вони шукали, – це атовці, учасники бойових дій АТО/ООС. Так само вони відпрацьовували співробітників Служби безпеки України, навіть колишніх. Вони ж кого не змогли встановити, то шукали навіть колишніх працівників. Наскільки я знаю, їх всіх прогнали через підвал, і дуже жорстко. Потім вони вже шукали учасників територіальної оборони – це вже була імпровізація. Тобто сценарій не спрацював. Населення замість квіточок посилає їх за російським кораблем, навіть чистою російською мовою, але дуже й дуже голосно. Місцеве самоврядування в більшості своїй так само не підтримувало їх. Деякі наші звернення повторювали й районні ради за моїм проханням. Херсонська районна рада точно приймала рішення-звернення до НАТО. І велика кількість міських голів так само відмовилися співпрацювати з ними. Тому вони вирішили зробити таку імпровізацію; і пройшов досить тривалий час, поки вони зробили цей комітет порятунку спочатку, а вже потім уряд створили за російським зразком. Але спочатку вони хотіли використати місцеве самоврядування.

Ч.О.: Чи дійсно можете підтвердити, що проукраїнські мітинги навесні 2022 р. були самоорганізованими і місцева влада не мала стосунку до їх організації?

С.Ю.: Це не зовсім так. Вони насправді були масовими, і те, що це бажання виходило від душі, це 100%. Ніхто не зміг би організувати так швидко і масштабно мітинги в цих умовах. Це дійсно відповідало настроям людей, але потрібно було допомагати в організації цих процесів. Ми максимально закликали до протестів. Особисто брав участь у більшості мітингів і на всіх мітингах останніх був. Коли вже пішли розгони, тоді я вже ходив на кожен мітинг – і біля Ювілейного, і біля Шевченка. Я вважав: це просто нечесно буде закликати людей виходити на вулицю й ризикувати своїм життям, а самому залишатися в безпеці. Тому виходив.

Ми допомагали й з охороною цих процесів, коли хлопці стояли по периметру; і шукали провокаторів; і завчасно виставляли швидко допомогу поруч з локаціями проведення мітингів. Постраждалих привозили винятково до нашої обласної клінічної лікарні. Тут їх реєстрували під іншими прізвищами, швиденько їх ставили на

ноги й потім тихенько відпускали. Давали ліки, щоб удома можна було лікуватися, тому що час від часу фсбшники проводили рейди й перевіряли реєстратуру, щоб дізнатися, хто та з яким діагнозом тут перебуває. І ми людей у травні ще лікували. Так само намагалися допомагати з колонками. Купували колонки, щоб умикати музику на мітингах, і все інше. Ми допомагали, чим могли.

Те, що це було у людей від серця – 100%; і що не було єдиного якогось організатора – це 100%. Але координацією цих процесів – розкачати людей, а потім допомагати, щоб це проходило з мінімальною кількістю поранених, займалися дуже активно. Пам'ятаєте, була велика-велика така колона, з прапором ішла. Вони чомусь спочатку хотіли йти до вокзалу. Але ми мали інформацію, що на вокзалі були озброєні ворожі підрозділи. І було дуже непросто розвернути цю колонну, коли вона була на площі Свободи, а потім пішла вниз. Таких ситуацій було дуже багато. Було багато дуже класних людей, які потужно там допомагали.

Ми виготовили, я навіть не знаю скільки тисяч, жовто-блакитних стрічок і роздавали їх на цьому мітингу. Я сам особисто людям роздавав, і так приємно було, коли люди підходили й казали: «Можна я дві візьму?». Я кажу: «Та бери, скільки хочеш, роздайте всім». Бачив там хлопця з дівчинкою, вони ходили майже на всі мітинги. У них була така жовта стрічка клейка – і вони її пов'язували всім охочим. Я пам'ятаю, що вони були навіть під Ювілейним. Їм років до 20 було. Можливо, 17–18 десь. До чого я це кажу? Велика кількість людей, не маючи відношення до владних структур, дуже багато зробила для руху протесту. Так само, як і Павлюк. Це взагалі золота людина, яка з самого початку ходила і закликала людей через гучномовець, підбурювала, підтримувала. Були хлопці, які дійсно людей «заводили».

Тобто протестні настрої потрібно було підтримувати. Коли люди просто зібралися самі по собі, вони постоять трохи й розійдуться; тому завжди є такий актив, який підтримує мітинг. Хтось повинен кричати, хтось повинен включати музику, хтось повинен пропонувати нові кричалки. Там дуже багато було таких – придумували для росіян таке, що можна було покричати. От цим займалася велика кількість людей. І, якщо хтось каже, що я організував мітинги, він, можливо, одночасно буде казати й правду, і неправду,

тому що єдиного центру не було – все йшло від людей, це було щиро. Цього ніхто в цих умовах не зміг би зробити.

Ч.О.: *Мітинги відіграли вирішальну роль у тому, щоб Херсон було визнано містом-героєм. Коли Ви дізналися про це, що відчули?*

С.Ю.: Дуже складно підібрати слово, яке б відображало мої почуття. Кайф. Найбільш близьке слово. Це звання заслужене.

Ч.О.: *Як, на Вашу думку, освітні заклади Херсона пережили окупацію?*

С.Ю.: Освіта – це також фронт. Важливо було, щоб і на цьому фронті Херсонщина й Україна отримували перемогу, тому що однією з цілей ворога було запустити освіту, але вже під російським прапором. Завдяки позиції наших педагогів і працівників вишив їм це не вдалося. Вони відкрили фейкові заклади освіти на базі наших, які були малокомплектними, в яких не було викладацького складу. Люди відмовилися там працювати. А найголовніше: там не було студентів, тому що всі чудово розуміли, що це таке. І це перемога наших педагогів – вони не зрадили країну, не пішли працювати під російським прапором. І це стосується не тільки викладачів наших вишив, а й учителів.

У Херсоні зараз більшість навчальних закладів працюють у форматі онлайн за нашими програмами і нашим законодавством. Закладів освіти, які працювали під російським прапором, небагато. Спочатку навіть до 100 дійти з урахуванням того, що вони були малокомплектні, вони не змогли їх запустити. Це окрема тема, про яку так само необхідно говорити. У нас був випадок, коли до директорки однієї зі шкіл прийшли додому, її заарештували й – на підвал. А наступного дня доставили з озброєною охороною до цієї Кузьмич, і та їй сказала: «Або з 1 вересня ти запускаєш свою школу за російською програмою, або повертаєшся туди, звідки ти приїхала». Директорка погодилася, зв'язалася з Тетяною Миколаївною, доповіла, яка ситуація. І, на щастя, у нас наступного дня з'явилася можливість її вивести.

Ми займалися тихенько евакуацією людей з Херсонщини, але, на жаль, наші можливості не дозволяли нам це робити, по-перше, масово, а, по-друге, відкрито. Якби орки дізналися, що ми цим займаємося, вони б закрили цей напрямок негайно. Ми вивозили

людей, які були безпосередньо в групі ризику: або до кого вже прийшли, або кого шукали. І в тому числі були й працівники освіти. Ми вивезли тоді ту директорку разом із дитинкою з окупації, і ця школа не запрацювала під російським прапором.

Ч.О.: *Чи надходили до місцевої влади або до обласної ради від центральної влади якісь рекомендації, пропозиції: що робити, як діяти в цих умовах?*

С.Ю.: Трохи пізніше було офіційне роз'яснення керівникам місцевого самоврядування від офісу Президента. Зрозуміло, що воно було рамкове, але офіс роз'яснив алгоритм дій нашим керівникам місцевого самоврядування. Це стосувалося мерів, голів громад – рекомендації, що робити в цих умовах. Якщо коротко: як тільки окупаційна влада починала втручатися в їх діяльність, вони повинні були виходити з території. До останнього, поки є можливість, керівники громад повинні були самостійно оцінювати ситуацію. Якщо вони відчували, що вже є загрози їхньому життю, повинні негайно виходити. До цього вони могли «спокійно» займатися забезпеченням життєдіяльності своїх громад, тому що тут наші люди, тут українці. Інших якихось роз'яснень, напевно, не було.

Стосовно обласної ради не було окремих якихось рекомендацій, але я регулярно спілкувався з Олександром Корнієнком, віцеспікером Верховної Ради України, стосовно того, що ми тут робили і що повинні були робити. Радилися. І насправді, перший, хто сказав про необхідність організувати підпілля, бо ситуація складалася так, що окупація певний час тут буде, сказав саме Олександр Корнієнко. І після нашої розмови ми вже почали створювати осередки, які працювали у спротиві, у мирному спротиві. Це люди, які добували інформацію та передавали її ЗСУ. Це люди, які займалися саботажем інтеграційних процесів, що запускались окупаційною владою. Це люди, які займалися організацією й забезпеченням мітингів.

Ще раз хочу підкреслити, що не було єдиного центру організації мітингів. Було дуже багато людей, які цим займалися та допомагали. Тому не можна сказати, що це хтось один робив. Крім того, спілкувалися ми з Оленою Шуляк – вона так само була на постійному зв'язку, підтримувала й допомагала. У цих умовах політики бути не може. Ми працювали єдиною командою практично з усіма партіями, які були представлені в обласній раді. Включно з «Блоком

Сальдо» (як би жахливо це не звучало в тій ситуації), члени якого негайно повідомлялися від Сальдо, як тільки він позначив себе як колаборант.

Депутати обласної ради написали листа, що вони підтримують Президента України. Потім, правда, з'ясувалося, що один з депутатів має підозру, що він зрадник. Але була, наприклад, Тетяна Волинець, яка постійно виходила на мітинги з прапором України, стояла в перших рядах, постійно займалася волонтерською діяльністю під час окупації. Там і близько не було якоїсь симпатії до «руського міра» чи чогось іншого.

Інших якихось команд чи вказівок ми не мали.

Ч.О.: *Чи мали відношення органи місцевої влади до організації «зелених коридорів»?*

С.Ю.: Ні. Я знаю, що наші дипломати намагалися організувати ці гуманітарні коридори, але результатів не було. Стосовно себе – я відмовився від жодних комунікацій з окупантами. У мене їх не було взагалі. Ну, крім спілкування на мітингах, якщо це можна назвати спілкуванням: воно було здебільшого одностороннім, коли рекомендував росіянам піти за якимось курсом. Ніякої комунікації з ними не було, адже я розумів, що будь-яка комунікація з ворогом призведе до зради. І ця межа дуже тонка, де саме ця червона лінія, яку не можна переступати, сказати дуже важко. Тому жодних комунікацій у нас з ними не було взагалі.

Ч.О.: *Яким було Ваше ставлення до мародерства в місті та що робила місцева влада, щоб йому запобігти?*

С.Ю.: Була сформована муніципальна варта. Зібралось досить багато людей, які були готові виходити на вулиці та забезпечувати громадський порядок, щоб не було мародерства, не було грабунків. Але, на жаль, маргінальна частина населення, як тільки відчула, що вулиці вже не охороняються, «активізувалася». Різне було насправді. Пішли пограбування і т. п. Не бачив сенсу створювати підпорядковані обласній раді окремі підрозділи, які б діяли паралельно з тими, що були в місті. Тому всім нашим хлопцям, які бажали охороняти порядок, ми рекомендували долучатися до муніципальної варти й чекати на розпорядження, що робити, залежно від того, як будуть розвиватися події. У муніципальній варті, у тому числі, були люди,

які були старшими по районах, скажімо так. Звісно, ставлення до мародерів під час війни, м'яко кажучи, негативне. Але це все ж таки наші громадяни, тому дуже важливо було не перетнути межу, щоб не було важких тілесних ушкоджень цим мародерам і, Боже збав, ще чогось, скажімо так, важчого за наслідками.

Життя – це найвища цінність для наших громадян, навіть якщо йдеться про життя мародера. Тому хлопці намагалися проводити все ж таки більше профілактичних та виховних заходів, а не так, щоб їх ламати. На жаль, були випадки, коли хлопці прив'язували цих мародерів до стовпів. Було таке публічне максимальне покарання. Це спрацювало. Насправді таких випадків було відносно небагато, можливо, кілька десятків на все місто. Але це стало суттєвим стримуючим фактором для тих, хто мав потенційне бажання пограбувати щось, поки немає поліції. Це дійсно працювало. Були випадки в нас, коли просто рятували життя людям. Виявляли, кому потрібна була медична допомога – і викликали швидку; вночі знаходили тих, кому нема де жити. Хлопці таких людей доправляли до гуманітарних центрів, щоб там вони могли поїсти гарячої їжі. Але це працювало.

Моя позиція була такою: ця варта могла працювати виключно до того часу, поки місто жило за українським законодавством. Ніякого спільного з ворогом патрулювання не могло бути, тому що це вже була колаборація. Ніякої спільної роботи з ворогом бути не може. Поки в місті не було російських окупантів, муніципальна варта була потрібна. Після того як місто було захоплене, муніципальна варта вже недоцільна, скажімо так.

Ч.О.: *У перші дні окупації почали працювати автобусні рейси. За певну оплату людей вивозили з окупації. Чи Ви або місцеві органи влади були причетні до цього?*

С.Ю.: Я – точно ні. Ми кілька разів порушували питання про евакуацію людей із наших закладів, передусім із дитячих будинків. Зверталися до військової адміністрації. Це єдине, що ми намагалися зробити. Але спочатку всі чекали відкриття гуманітарних коридорів, щоб людей безпечно вивезти. А коли стало зрозуміло, що гуманітарних коридорів не буде і безпечних маршрутів не буде, ми готові були ризикувати та брати на себе відповідальність – вивозити потихеньку в невеликих кількостях дітей. Були

й педагоги, які зголосилися супроводжувати. Знайшли заклад в іншій області, який готовий був наших дітей прийняти, там уже була домовленість. Але, на жаль, реалізувати це не змогли. Тоді частину дітей ховали в церквах, у напівпідвальних приміщеннях. Там було насправді нормально, безпечно. Я особисто приїжджав туди й бачив, у яких умовах ці діти перебувають. Наші волонтери туди завозили дитяче харчування й продукти для людей, які доглядали за дітьми. На жаль, вивезти їх не було можливості, тому що спочатку чекали коридорів, а потім уже орки спеціально слідували за тим, щоб цих дітей не вивезли. Для окупантів це було принципово.

Ч.О.: *Коли російські війська почали розганяти мітинги, ви закликали людей припинити протести?*

С.Ю.: Перше, що я міг зробити в цій ситуації, – бути поруч з людьми. Я вважаю, що це максимально чесно. Якби я не був на всіх цих мітингах під час розгонів, то не мав би морального права звертатися до людей із закликом виходити на вулиці. Так, це вже було смертельно небезпечним. Те, що ми робили, – це завчасно розташовували карети швидкої допомоги з нашими медиками в місцях проведення мітингів. Тому що ми, звичайно, знали, де мітинги будемо проводити, самі ці локації обирали. Потім постраждалих привозили в обласну лікарню. Наші медики вже готові були їх приймати. Їх переховували, не реєстрували, записували як тих, хто отримав побутову травму, максимально швидко надавали медичну допомогу й відпускали додому. У приймальному відділенні вже стояв содовий розчин для промивання очей після сльозогінного газу. Знаєте, життя навчало цим усім нюансам. Я до початку війни й не знав, яким розчином потрібно користуватися. Я не звертався до людей, щоб вони припинили протести, тому що це було потрібно не тільки Херсонщині, а й усій Україні. Херсонські мітинги підтримували морально всю Україну. Крім того, я розумів, що для наших зарубіжних друзів, для населення їх країн також важливо бачити, що є спротив, що росіяни брешуть, що українці готові до останнього боротися за свою свободу. Тому я продовжував звертатися до людей із закликом виходити на мітинги. Але, підкреслюю, що й сам брав у них участь. Я думаю, це мені давало право звертатися до людей.

Ч.О.: *У чому полягала специфіка Вашої діяльності після завершення мітингів?*

С.Ю.: Після того як мітинги припинилися, максимально необхідно було уникати інтеграційних процесів. Для керівників наших закладів, на яких чинився тиск, дуже важливим було відчуття й розуміння того, що я перебуваю в таких самих умовах, як і вони. Таємно проводили зустрічі, інструктажі, як потрібно поводитися під час оцього тиску, передусім працівникам медичних закладів. Окрім того, окупаційна влада тривалий час взагалі не забезпечувала наші лікарні медикаментами.

У нас була криза — не було багатьох медикаментів, не було гормональних препаратів. Ми діставали їх по всій Україні та завозили потихеньку, щоб забезпечити хоча б лікарні. У цьому також продовжувався наш спротив. Спротив був, але в іншому форматі. Вже пізніше з'явилося наше патріотичне графіті, яке майже щодня з'являлося на стінах: «Хороший орк – мертвий орк» і т. д. Це була моя ідея запровадити ось такі гасла спротиву. Юліан Лучко був старшим на цьому напрямку, сформував команду хлопців, які цим займалися. Спочатку ми закупили фарбу, розробили алгоритм: як треба працювати, як перевіряти локації, де малювати, де не малювати. Приблизно щотижня я змінював тезу-лозунг, яку хлопці потім наносили на стіни. І я займався поширенням інформації про те, що ми зробили.

Я постійно це публікував, потім інші підхоплювали, і це стало меседжем усій країні про те, що Херсон продовжує свою боротьбу. Дуже багато було гасел на кшталт «хер вам, а не місто». Потрібно було, щоб ці лозунги були актуальними, співзвучними тим подіям, які відбувалися в Херсоні та в країні. І це так спрацювало. Наші хлопці, які цим займалися, довго працювали, були дуже обережними, професійно це робили, але, на жаль, їх все-таки заарештували, і вони провели певний час на підвалі в орків. Андрій – позивний у нього був Художник — понад два місяці провів у камері. Але це дійсно підтримувало херсонців і всю Україну. Люди, які заходили в телеграм-канали, бачили, що в Херсоні хтось щось неприємне для орків намалював або про їхній військовий корабель, або про путіна. «Ми віримо в ЗСУ» – це насправді було як молитва. Для всіх, хто пройшов окупацію, це не просто слова — всі розуміли, що тільки

ЗСУ може звільнити місто, і мирним шляхом з росіянами нічого неможливо, тільки – сила.

Ч.О.: *Бренд «Хер вам, а не Херсон» — стихійний чи має свого автора?*

С.Ю.: Це, напевно, все ж таки відбулося стихійно. Ми взагалі від будь-якого брендування відмовилися. Хлопці просили: «Дайте нам бренд, наша група повинна мати якусь назву, окрему символіку, позначку». Я був проти цього, тому що метою було не розкрутити окремий бренд, а створити рух. Так само, як і з мітингами, коли багато людей виходили самостійно й не було жодного центру координації Люди мітингували, тому що серце так казало. Те саме було із графіті. Потім мені почали писати люди, яких я взагалі не знав, що вони теж малюють. Тобто вони так само чинили: намалювали, сфотографували й мені скинули. Я знав кожную картинку-напис, яку створили наші хлопці. Коли десь з'являлася картинка і я бачив, що це не наша, це було круто. І таку саму роботу ми намагалися проводити в інших громадах, не тільки в Херсоні.

Ч.О.: *Дуже дякую Вам за розмову!*

«Колеги продовжували ходити на роботу, вести пари, ховали, виносили частинами в своїх сумках документи»

Співаковський Олександр Володимирович,

ректор Херсонського державного університету, професор кафедри інформатики, програмної інженерії та економічної кібернетики, кандидат фізико-математичних наук, доктор педагогічних наук, депутат Херсонської обласної ради VIII скликання 1957 року народження, мешканець м. Херсон

Інтерв'ю записане 25 серпня 2023 р. дистанційно у форматі ZOOM-конференції Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): *Розкажіть, будь ласка, про засідання обласної ради напередодні повномасштабного вторгнення, оскільки у вільному доступі ці документи відсутні на сайті обласної ради.*

Співаковський Олександр Володимирович (далі – С.О.): 15 лютого 2022 року відбулась позачергова сесія Херсонської обласної ради. Там було лише два питання: виділення коштів на підтримку територіальної оборони та звернення щодо підтримки цілісності та суверенітету України. Ситуація на кордоні, оці всі заяви про можливість нападу Росії спонукали нас приділити більше уваги питанням безпеки. В області діяла Програма розбудови територіальної оборони Херсонської області на 2020–2022 роки. На цій сесії в її межах виділили 2,2 мільйони гривень. Тоді я вважав, що це наша відповідь на тиск з боку агресора, сигнал нашим землякам, Збройним силам України, міжнародним партнерам: ми готові захищати цілісність та суверенітет України. Водночас рекомендаціями депутатів стали: посилити роз'яснювальну роботу серед населення щодо дій в надзвичайних ситуаціях, активізація інформаційної роботи з цього напрямку. Ми сподівались, що продовжуються тренування ТРО, що всі необхідні заходи: мінування, побудова ліній оборони та все інше – виконується. Чесно скажу, 24 лютого 2022 року

я був надзвичайно вражений, як швидко росіяни змогли просунутись по Херсонській області, як потім швидко вони зайшли у Херсон... Адаже багато питань ми на обласній раді розглядали, які пов'язані з оборотоздатністю Херсонщини, виділяли кошти. Це було і в 2021 році, і в 2022 році.

Ч.О.: *Наскільки Ви володієте інформацією щодо грошової підтримки і створення батальйонів ТРО обласною радою?*

С.О.: Я підтверджую, що ці питання розглядались. І суми передбачались. Пам'ятаю, що напередодні вторгнення, десь у січні, була сесія Херсонської міської ради, виступав обласний воєнком, доповідав, що у Херсонській області за рік сформують сім постійних військових підрозділів територіальної оборони, два з них – у Херсоні. Він просив приміщення, кошти. Тоді здавалося, що процес під контролем, а виявилось...

Я пам'ятаю, що питання підтримки ТРО завжди було нагальним. У 2021 році ми з декількома депутатами обласної ради піднімали питання фінансування зборів, виходили на брифінг, адже виявилось, що коштів на організацію зборів нема. Тоді ситуацію точно вирішили. До цього я, хоча не військова людина, але бачив, як відбуваються збори територіальної оборони в області, в Олешківських пісках. Це було ще 2018–2019 роках. Тобто у мене було відчуття, що область в принципі готувалася до того, що може бути така ситуація. Вже з початком великої війни ми дізналися про тотальну зраду високих чинів в СБУ, що той же керівник обласного департаменту цивільного захисту виявився зрадником...

Ч.О.: *За документами по міській раді за протоколом від 16.02.2022 запрошувався в міську раду Дмитро Іщенко, командир 124-ї бригади територіальної оборони Херсона і розглядалось питання про надання допомоги для ТРО. Скажіть, будь ласка, чи запрошувався в обласну раду Іщенко Дмитро і чи розглядалось подібне питання?*

С.О.: Завжди, коли розглядались питання про оборону, на комісії та сесії запрошувалися представники або військових частин, або військкомату. Конкретно хто був запрошений, звичайно, я не пам'ятаю. Комісія з розвитку людського капіталу непрофільна з таких питань, тому ми безпосередньо такі пропозиції не розглядали, але на сесії підтримував.

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

Ч.О.: Чи було помітно в обласній раді за різними політичними силами якимось нове віяння або поведінка змінилася, чи як себе поводити?

С.О.: Ні, я не відчував. От навіть у розмовах з тими людьми, які пішли на колаборацію, зараз внесені в базу і їм підозра вручена. Коли доходило до обговорення питання, що Україна це Україна, росія це росія, що нема про що говорити, навіть Булюк казав: «Да ні, тут питань ніяких немає – це Україна». І це стосувалося генерала Літвіна та інших. Тобто всі вони на словах, як-то кажуть, завжди говорили про вірність Україні.

Ч.О.: Є ще певні такі чутки, повідомлення про те, що високопосадовці знали про те, коли і о котрій навіть почнеться війна. Скажіть, будь ласка, Ви особисто володіли такою інформацією напередодні вторгнення?

С.О.: Окрім чуток, нічого не було. Я повернувся з Польщі, наскільки я згадую, десь 12 лютого. До того в нас ще була зустріч в Харкові з міністром освіти. Мене в Польщі питали: «Ну, так а що там відбувається, як відбувається?». Тобто, чутки були, але от у мене було внутрішнє відчуття, що ніхто з того кола, з ким я мав комунікації, не знав цю інформацію. 21 лютого ми нарешті відновили освітній процес у звичайному режимі після обмежень, пов'язаних з пандемією коронавірусу. 22 лютого у присутності міського голови Ігоря Колихаєва, керівництва Херсонської обласної ради відкривали інклюзивний простір (зовнішній підйомник, коворкінг, бібліотеку) у навчальному корпусі № 5... Життя тривало. Були певні дії, які давали зрозуміти, що ситуація серйозна. Наприклад, евакуація родин співробітників посольств, чи, наприклад, стипендіата програми Фулбрайта, який працював у Херсонському державному університеті, відкликали до Польщі. Але я це сприймав як перестороги з боку іноземних партнерів. Про свої відчуття я часто роблю невеликі дописи у Фейсбучі. Так от 18 лютого я написав: «Реалії сьогодення: Погроза сильніша за її виконання». Такі мої були власні враження.

Ч.О.: До повномасштабного вторгнення чи були Ви особисто знайомі з Володимиром Сальдо, Семенчевим, Кузьмич, Черевко, тобто тими особами, які пізніше увійшли до органів окупаційної влади «союз порятунку»?

С.О.: Так, з Сальдо знайомий. З Семенчевим і старшим, і молодшим знайомий на рівні спілкування по робочим питанням. Стремоусова знав. Ну, слухайте, хто ж Стремоусова не знав?! Навіть того Валеру, якого вбили, який завжди ходив із Стремоусовим, теж знав. Да, знав Валерія Кулешова. Вони ж завжди представлялись журналістами. Під час виборчої кампанії до Верховної Ради вони були присутні на дільницях, у виборчий комісії.

Кузьмич не знав взагалі.

Черевко знав, да. Не було відчуття, що він проросійська людина, він був зазвичай патріотичний, українською мовою достатньо нормально так розмовляв, не було відчуття, що він буде зрадником. Більш того, коли ми спілкувались з Сальдо, він запевняв, що Україна – це святе, що тут ніяких розмов не може бути.

Ч.О.: Чи порушувалося питання напередодні про евакуацію мешканців міста або колекції музеїв, бібліотек?

С.О.: Ні. Ні. Ні (впевнено). Питання евакуації, будь-якої, не обговорювалися взагалі.

Ч.О.: Чи був взагалі розроблений план евакуації на такі випадки?

С.О.: Я думаю, що він мав бути і з ним було ознайомлене обмежене коло осіб, зокрема з СБУ, з поліції, відповідальні особи у кожній організації. Але точно на публічному рівні, з депутатами обласної ради це не обговорювалося.

Ч.О.: Як для Вас особисто розпочалось повномасштабне вторгнення, де Ви були, що робили в цей момент?

С.О.: Початок повномасштабної війни застав мене у Києві, планувалася зустріч з міністром освіти і науки України. 24 лютого 2022 року о 4-й ранку прокинувся від вибуху. Ще подумав, хто це в такий час запускає салюти?! Потім дійшло: це – війна. Разом з помічником Сашком Соловейко сіли в машину і почали виїжджати з Києва. О 9-й годині ранку повинен був зустрітись з міністром освіти і науки України Сергієм Шкарлетом. Я йому зателефонував, сказав, що перепрошую, він відповів: «Ну, да, да, ніяких питань».

У столиці о 5-й ранку вже неможливо було проїхати. Усі дороги забиті. Насилу вибралися з Києва і поїхали по трасі на Кропивницький, далі з Кропивницького – на Миколаїв.

Було дуже важко, тому що машини йшли назустріч, а синхронно з нами мало хто рухався. Заїхали на миколаївську об'їзду і намагалися прямувати на Херсон, але рух був ускладнений, поліція розводила колони. З боку Херсона йшли в три-чотири ряди машини. Із мигалками їхала прокуратура, нацполіція, СБУ, їхали з документами, усі виїжджали. Був величезний потік машин.

Ми насилу пробивалися, всі їхали в інший бік. Нам ще крутили пальцем біля скроні, бо вважали, що ми божевільні, що їдемо до Херсона, адже всі навпаки – звідти. На ділянці від Миколаєва до Херсона, де відбувається звуження дороги, машин вже практично не було. Доїхали до чорнобаївського аеропорту, бачимо, як на вал виходять наші солдати, офіцери з автоматами, займають позиції. В'їхали у Херсон, він нагадував місто зомбі з фільмів: практично нікого немає, вулиці порожні, хоча це перша година дня. Було відчуття шоку!

Зайшов в будинок, відразу сказав дружині збиратися, будемо виїжджати, адже я в санкційному списку росіян, тому якщо не виїхати зараз, потім взагалі невідомо що буде. Але тут вийшла донька Євгенія і сказала: «Тато, ти не забув, що ти ректор? І за тобою колектив!». Я зрозумів, що виїжджати не можна, не маю права.

Поїхав на роботу. Частина колег залишилася, частина виїхала, невелика, гадаю до 10%. Решта були на місцях. Ми продовжили роботу, зробили звернення до колективу, до партнерів, до міжнародної спільноти, актуалізували наші документи щодо дій у надзвичайних ситуаціях, запровадили чергування співробітників, призупинили освітній процес, розпочали приймати в укриттях родини співробітників та біженців з Антонівки, організувати побут у гуртожитках. Адже багато студентів ще не роз'їхалися по домівках, а комусь, наприклад, дітям-сиротам, взагалі нема було куди йти.

26 лютого вчена рада Херсонського державного університету підтримала звернення до освітян з росії та світу. Багатьом важко було навіть виходити на зв'язок, але, незважаючи на це, майже у повному складі у дистанційному режимі провели обговорення та голосування, підтримали спільну позицію щодо подій в Україні. З 45 членів вченої ради 39 проголосували за звернення.

А 28 лютого провели ще одне засідання вченої ради: більша частина людей знаходилася в університеті, частина долучилася дистанційно. Розпочали з гімну України, хвилини мовчання в пам'ять про тих, хто загинув. На площі перед головним корпусом були пра-

пори України та ЄС. Все це було дивно, над нами літали літаки, ми чули, що біля Антонівського мосту точаться колосальні бої, там скидали бомби. А ми колективом підтвердили вірність Україні. Із 45 членів вченої ради дистанційно та очно були присутні 40 людей. Люди голосували серцем.

В перші тижні місто жило чутками, я кілька разів їздив до міського голови Херсона Ігоря Колихаєва, намагався зрозуміти, що і як ми робитимемо далі. Поліції вже у місті не було, СБУ не було... Натомість у Херсон зайшли росіяни. Тобто місто опинилося у підвишеному стані.

Ч.О.: Скажіть, будь ласка, Вам та іншим депутатам обласної ради окупанти телефонували з пропозицією зайняти робоче місце вже під іншим прапором?

С.О.: У мене була розмова з однією людиною, яка достатньо наближена до певних кол в москві до путіна. Він запропонував зустрітися в Армянську. Це було 26–27 лютого. Відповів, що репутація формується десятиріччя, а зганьбити можна за одну хвилину. Ну, після цього вже до мене ніхто не звертався з такими пропозиціями. Я так розумію, моя позиція була чітко оголошена.

12 березня ми зібралися на екстрену сесію Херсонської обласної ради, дистанційно. Я взагалі на підпільній квартирі був, це однокімнатна квартира недалеко від центру. Був закритий ZOOM, з Офісу Президента України долучилися прем'єр-міністр Денис Шмигаль та заступник голови Офісу Президента Кирило Тимошенко. Вів засідання голова облради Олександр Самойленко. Присутні 43 депутати з 64. Інші, мабуть, вже тоді перейшли на сторону ворога. Ухвалили одноголосне рішення – ми категорично проти ХНР. Потім була низка запитань, і в мене теж, до прем'єр-міністра – як так сталося, що Херсон так швидко зайняли, в чому проблема, що не спрацювало, чому ті, хто міг чинити опір на в'їзді до Антонівського мосту, цього не робили, і так далі. Запитань було багато. Ну, прем'єр міністр пообіцяв, що з цим розбиратимуться.

Ч.О.: Коли Ви ухвалили рішення про необхідність виїзду на підконтрольну Україні територію? Як це відбувалось?

С.О.: Мені декілька разів телефонував Антон Геращенко (тоді радник міністра МВС), інші люди, казали, що будь обережним, адже

я у санкційних списках росії. 14 березня ввечері Геращенко зателефонував, сказав, що якщо зараз не виїдеш, то вже не випустять.

На сімейній нараді проговорили, що можуть бути ситуації, коли у мізках одні думки, а тілом керують інші люди, змушують казати чи робити певні речі. Вирішили виїжджати.

Вранці 15 березня ми стартували. Тоді херсонці виходили з окупації через Білозерку. Потім цей шлях закритися десь 28 березня, коли на ділянці за Станіславом почали розстрілювати людей.

Виходили важко. В Херсоні нас зупинили росіяни одразу за старим цвинтарем, перекрили шлях, бо наші били по Чорнобаївці. Зрозуміло, вони шукали навідників, над нами розривалися снаряди, бо це було дуже близько, ми навіть думали, може, повернутися, але тут зателефонував знайомий і порадив: у жодному разі не повертайтеся, бо вже потім не вийдете із Херсона. Поїхали.

Йшли двома машинами. У першій машині був колишній голова Скадовської райадміністрації Віталій Соловйов із моєю донькою, а я у своїй машині виїжджав з дружиною та онукою. В машині під сидінням у доньки знаходився нагородний пістолет Андрія Гордєєва (ексголова Херсонської обласної адміністрації), який йому вручав колишній міністр оборони Степан Полторак. Навіть не являю, що було б, якби нас затримали і зайшли пістолет. У Білозерці був перший блокпост. Першу машину випускали швидко, а ось до другої завжди були питання. У нас відкривали багажники, я повторював: «Будь ласка, перевіряйте, шукайте». Обстріли йшли навколо, бахало над нами. Пропустили доволі швидко, а ось на виїзді з Білозерки опинилися у пеклі: на нас направили оптику, я вийшов з машини і попросив не спрямовувати зброю на машину, де дитина маленька, краще на мене. На що мені орк сказав: «Вы не переживайте, он стреляет только по моей команде». Так от «заспокоїв». Подивилися машину, їм важливий був цей психологічний тиск. Проїжджаємо буквально 10 кілометрів, йдемо в бік Томиної Балки, і дзвінок Гордєєва: «Швидко зупиняйтесь, повертайтеся, шукайте інший шлях!». Я здогадався, що зараз битимуть наші з РСЗВ по Томіній Балці. Зрозуміло, що на той блокпост повертатись не можна, бо нас розстріляють дорогою. Вирішили діяти на свій страх і ризик, поїхали далі. Пройшли черговий блокпост. Пощастило, нас швидко переглянули, бо побачили дитину. Відїхали ми 10 метрів, і тут на нас виходять 12 російських солдатів з величезними кулеметами

та автоматами. Росіяни побиті такі, відчувається, нещодавно стрілянина десь йшла. Солдати змушують опустити скло, виконую команду і чую таке питання: «А переведите нам, что такое “до победы”». Ситуація загрозлива, розумію, що він мене провокував, я на автоматі відповідаю: «Скоро дізнаєтесь». Один зазирнув у машину, побачив дитину, почав ще якісь запитання ставити. Я кажу: «Ну, годі, ви бачите, там дитина мала». Відпустили. Далі дорога вгору йшла, підйом, вони позаду залишилися. Думаю, ну, ось власне кажучи, нікого нема, машину легко розстріляти, молимося. Ми проїхали, але, на жаль, пізніше машини розстрілювали.

Вже в Станіславі нас зустрів Гордєєв, потім пішли на Миколаїв. Згадую, що Миколаїв в цей час повністю наїжачився, на кожному перехресті озброєні військові, цивільні... Ми проїхали на Одесу, далі – на Орлівку і через Румунію на Польщу. Вибіралося десь близько 5–7 днів.

З Польщі я кілька тижнів працював доти, доки не визначилася модель, як бути. Те, що виїхав на 20-й день, це просто диво, бо далі росіяни вже працювали з планшетами, де були всі бази даних.

Ч.О.: *Які рішення як ректор університету в цей момент початку повномасштабної війни Ви приймали?*

С.О.: Перше – забезпечити комунікацію з усіма студентами, викладачами, співробітниками, хто виїхав, хто не виїхав, де хто знаходиться. Ми повністю контролювали цю ситуацію, трималися разом. У 20-х числах березня відновили освітній процес дистанційно. Одночасно мали переговори з Генеральним директором директорату вищої освіти МОН України Олегом Шаровим щодо формату роботи університету. Модель була розроблена дуже гарна, коли блок управління, оскільки університет неможливо було фізично перемістити з Херсона через відсутність зелених коридорів, знаходиться у Івано-Франківську і забезпечує реалізацію всіх бізнес-процесів, включаючи академічний. Це відбулось у квітні. Нікого не втратили: всі продовжували отримувати стипендію, зарплату. Навесні вже частина проректорів, головний бухгалтер, керівники відділів та служб, викладачі почали виїжджати з Херсона. Під обстрілами, з ризиками. Але значна частина і викладачів, і здобувачів залишалися в окупації.

У режимі двох офісів – Херсонського та Івано-Франківського – працювали до червня, розпочали підсумкову сесію на бакалавраті.

До 14 червня всі корпуси були під нашим контролем, на площі майорили прапори України та ЄС. 14 червня в університет в Херсоні зайшла псевдодиректор Томіліна. З солдатами та офіцерами ФСБ вони захопили нашого проректора Максима Вінника. Ми втратили контроль і над гуртожитками, і над корпусами. Нам довелося перебудувати нашу роботу в умовах, коли в Херсоні вже не було українського зв'язку. Добре, що весь час, який пройшов з лютого, ми займалися перенесенням нашої цифрової інфраструктури на безпечні сервери. Нам вдалося зберегти усі цифрові сліди: освітні платформи, матеріали, персональну документацію. Перемістили більше 14 терабайт інформації, чим забезпечили безперервність нашої роботи.

Після фізичного захоплення інфраструктури розпочалися вже інші події, включаючи те, що вже в вересні фсб прийшло до мене додому, в мене є відповідні фото та відео матеріали. Були обшуки. А потім до мого будинку заїхала жити заступниця Сальдо Катерина Губарева з дітьми.

Ч.О.: *У Вас були думки оголосити евакуацію викладачів, студентів університету?*

С.О.: Ні. Пояснюю чому. Евакуація може оголошуватися тільки за згодою Міністерства освіти і науки України. А як ми можемо оголошувати евакуацію, якщо не було безпечних коридорів? Ми всі чекали, поки не оголосять вихід. Я наскільки знаю, міністерка Верещук цим займалась, але без результатів. Кожний виходив на свій страх і ризик, я не мав права видавати ніяких нормативних документів щодо того, щоб люди покидали Херсон чи вибирались якимось чином. Це особистий вибір людини.

Також я не міг змушувати людей ходити на роботу в окупованому Херсоні, ховати якісь документи, обладнання. Але люди проявляли певний героїзм, це саме так називається. Колеги продовжували ходити на роботу, вести пари, ховали, виносили частинами в своїх сумках документи. Це зараз ми жартуємо з історії, як одна наша деканеса заховала навчальну документацію на дачі, а тоді це було дуже небезпечно.

До рук окупантів не потрапили особові справи, архіви, навчальна документація. Ми забезпечили трансфер всіх даних з серверів, росіяни взагалі не отримали доступу ні до якої інформації, а дали

вже ми забезпечили, щоб всі документи, які є обов'язковими, які зберігаються 75 років, перевезти до Івано-Франківська. Ми нічого не втратили. Всі документи абсолютно у нас в Івано-Франківську. Випускники приїжджають, отримують і дипломи, документи, які потрібні, довідки, все інше. Тобто ми виконали свою функцію. Різні були ситуації з людьми, дехто з адміністрації випав з комунікації з особистих причин, а ми не могли дозволити прогалин у жодному напрямку. Відбулися кадрові зміни у проректорському складі: замість Наталії Кушнір стала Алла Цапів, яка взяла на себе й блок проректора Сергія Кузнецова. Питаннями цифровізації став опікуватись Олександр Лемещук. Нам важливо було, щоб після переміщення центру управління до Івано-Франківська люди змогли повноцінно працювати.

Пишаюсь тим, що кількість зрадників, які пішли на співпрацю з росіянами, виявилась на рівні статистичної похибки. Колектив проявив себе як патріотичний та єдиний. Головне – ми не дали ворогу запустити навчальний процес в Херсоні. Фейковий “херсонський державний університет” запрацював лише у мріях пропагандистів. Це ключовий момент, ви ж розумієте. Нема окупації повної, поки нема навчального процесу. Школи не запрацювали, дитячі садки не запрацювали, університети не запрацювали. Все. Крапка. Вважаю, що це ключове досягнення нашого університету, що ми не дали запустити освітній процес на Херсонщині під російським прапором, змогли виховати таку плеяду вчителів, яка не піддалась на тиск та погрози. Може, там десь якісь випадки були, але це 3–5% на той момент.

Ч.О.: *Чи були Ви особисто знайомі з тими, хто в перші дні залишав Херсон (із керівництва області, міста або університету)?*

С.О.: Так, звичайно. З нині вже покійним головою Херсонської обласної адміністрації Геннадієм Лагутой був знайомий, з головою обласної ради Олександром Самойленко, першим його заступником Юрієм Соболевським знайомий. Знайомий гарно з міським головою Херсона Ігорем Колихаєвим, він не покидав Херсон, поки його влітку не затримали.

Ми пооставили собі на меті працювати і робили все для цього, контактували зі всіма представниками української влади, хто міг забезпечити вирішення певних питань.

Ч.О.: Скажіть, будь ласка, Ви володієте інформацією, що на початку війни відбувалося з ТРО Херсона? І чи були у вас особисто знайомі з ТРО?

С.О.: Про те, що відбувалось біля Антонівського мосту, у Бузковому парку, я дізнавався з соцмереж, а потім зі свідчень учасників тих подій. Особисто був знайомий з депутатом Херсонської міської ради Юрієм Рожковим, зустрічався з ним вже в Івано-Франківську. Він був біля Антонівського мосту, намагався допомогти нашим військовим, був тяжко поранений, його лікували в обласній лікарні, його переховували від росіян. Я не є військовим або учасником тих подій, тому точною інформацією не володію. У мене інший профіль та завдання.

Тоді був настільки важкий емоційний стан, невідомість, що певні моменти просто не встигав закарбовувати у пам'яті. Пам'ятаю, яка трагедія сталася у перші дні окупації Херсона з нашим співробітником. 2 березня не стало нашого колеги, ветерана праці Миколи Вікторовича Шеврякова. У місті була настільки важка ситуація, що тіло декілька днів не могли забрати з будинку, ритуальні служби не встигали опрацьовувати всі виклики, стільки було загиблих та померлих. Не встигали ще й через брак людей, бо багато хто боявся працювати, росіяни заблокували місто, тривали обстріли. На жаль, ми не змогли достойно провести в останню путь нашого колегу через те, що це просто заборонили окупанти.

Зараз багато чого вже починає стиратися з пам'яті. Я розумів, що так буде, тому ми створили та видали книгу "Чорний лебідь в історії Херсонського державного університету, або Хроніки релокованого вишу". Вона саме про перший рік, про всі ті події, рішення, документи, які були. Це зроблено для того, щоб зберегти нашу історію.

Ч.О.: Скажіть, будь ласка, у чому полягав Ваш досвід організації гуманітарного штабу в ХДУ?

С.О.: У головному корпусі у нас було обладнане укриття. Як би ми серцем не заперечували загрозу, але готувалися до різних сценаріїв. Служби проректора Максима Вінника до війни полагали там системи життєзабезпечення, перенесли меблі, зробили запаси води, ліків. У перший же день вторгнення ми оголосили, що університет може стати прихистком для всіх співробітників

та студентів, що ми всім допоможемо. Так і відбувалось, люди приходили, залишались на ніч, бо відчували підтримку. А коли почали сильно обстрілювати Антонівку, то ми прихистили біженців звідти. Забезпечили харчування, ліки, навіть, як могли, розважали дітей, показували мультики, щоб відволікти від того, що відбувається навколо.

Також ми почали звертатись до своїх партнерів залучити донорів з одного боку, які надавали нам саме кошти для підтримки співробітників, адже завезти у місто гуманітарну допомогу було практично неможливо. Формували списки, щоб чесно роздавати цю допомогу. І це все відбувалось під егідою волонтерського центру. До його роботи підключились всі: проректори, викладачі, співробітники, студенти, волонтери. До цих пір працює центр, я особисто або наші партнери чи співробітники привозять гуманітарну допомогу, її бере на облік Мандіч Тамара, яка займається далі розподілом цієї гуманітарної допомоги. Головне одне: люди повинні довіряти і люди, які цим займаються, повинні пам'ятати, що все потрібно віддати тим, кому це пожертвували.

Ч.О.: Як проходила домовленість з Івано-Франківським університетом для того, щоб релакувати наш університет? Чому саме в Івано-Франківськ?

С.О.: Ну, по-перше, достатньо безпечне місце, і, по-друге, цей регіон запропонувало Міністерство освіти і науки України, почали шукати, де саме. Зв'язався з ректором Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Ігорем Цепендою, кажу: «Нам пропонують прихисток у Коломиї». Він відразу відреагував, каже: «Даємо приміщення на Шевченко, 14, у центрі Івано-Франківська. Приїжджайте, будемо всі питання вирішувати». Я приїхав, Цепенда зустрів, розмістились, вирішили тут питання. Після цього вирішили питання гуртожитків, почали приїжджати співробітники. Люди зрозуміли, куди можна було приїжджати. Тобто ми почали організовувати і робочі місця, і поселення, навіть дітей у дитячі садочки та школи влаштовували. Вдячні за це, адже, на жаль, тут дуже величезна плата була за оренду – 12 000 і 14 000 гривень. У людей таких грошей не було, тому Ігор Євгенович нам дуже серйозно допоміг і забезпечив нам всі ці моменти.

Ч.О.: Чи були Ви особисто знайомі з Томіліною до повномасштабного вторгнення і чи змінилася Ваша думка про неї під час окупації?

С.О.: Томіліну знав особисто і дуже давно знав її. Вона була заступником у Олега Мішукова. Тому її гарно знав. Достатньо екзальтована дама. Таких, скажімо, крайніх точок зору, вона була завжди проросійськи налаштована. Для неї росія завжди була взірцем, і от, я впевнений на 100%, що якраз їй було дуже легко, тому що вона не змінювала систему цінностей, яка прописана у неї в голові. Вона проросійська, тому для неї сприйняття приходу росії було дуже органічно. Я так думаю, що Сальдо, перед тим як її призначити ректором, все-таки сподівався, що я повернуся і погоджусь. Це не відбулось, тому він її призначив. Вона дуже специфічна людина. Ну, і маємо що маємо.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід як керівника установи в організації цифрового університету?

С.О.: Маємо академічну платформу – наш KSU-онлайн, на якому розташований абсолютно весь академічний контент для забезпечення всіх навчальних процесів. З іншого боку, ми продовжили розробку корпоративної системи KSU-24, системи, яка покриває всі наші бізнес-процеси – від кадрових питань, обліку робочого часу, відвідуваності занять, електронних розкладів та журналів до отримання різної сервісної інформації та послуг. Це акаунти студентів і викладачів за принципом Приват-24 та Дії. Інтеграція цих платформ в академічно-адміністративний процес дає нам можливість спокійно навіть в умовах величезної розпорошеності, відірваності від територій забезпечити сталу роботу – від академічного процесу до видачі заробітної плати, академічної/соціальної стипендії.

Ч.О.: Господарчі служби університету довго залишалися в окупації і працювали до визволення, а деякі люди навіть і під російським прапором продовжували працювати. Яке Ваше ставлення до цього і чи підтримували Ви з ними зв'язок в період окупації?

С.О.: Документи, які ми знайшли, ми вивчали, усні повідомлення також. Є частина людей, невеличка частина людей, яка свідомо пішла працювати з росіянами. Відношення дуже просте – діяти згідно чинного українського законодавства. У нас працює

внутрішня комісія, збираємо інформацію, передаємо її у відповідні служби. Тим ми й відрізняємось від окупантів, що поважаємо права людей і закон. Інколи це важко, адже є власне сприйняття. Але все має бути по закону. Призупиняємо трудові відносини, чекаємо на висновки служб або рішення суду.

Ч.О.: Чи підтримували Ви зв'язок із місцевим самоврядуванням Херсона на підконтрольній Україні території?

С.О.: Так. І з Геннадієм Лагутою ми працювали разом, тому що адміністрація повинна була підтверджувати певні процеси, щоб люди отримували зарплати. Ми співпрацювали з наступним головою військової адміністрації Ярославом Янушевичем, зараз співпрацюємо з Олександром Прокудіним. Ми співпрацювали і співпрацюємо з Самойленко і з Соболевським. І багатьма нашими обласними депутатами – Олександром Книгою, Віктором Короленко.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід спілкування з Міністерством освіти і науки України? Чим були ідеї об'єднати університети Херсона чи ліквідувати?

С.О.: Для спілкування у нас багато приводів: вступ, акредитації, ліцензування, фінансування університету... Безліч робочих питань, по яких ми постійно на зв'язку і комунікуємо. Ми весь час звіти направляємо в Міністерство освіти і науки України, різну документацію, зокрема фінансову, щоб відбулося нарахування зарплат та стипендій. Ми достатньо відкрита система. На сайті, соцмережах ми розповідаємо про свою діяльність, про співпрацю з міністерством, з закордонними та українськими партнерами, про те, як ми будуємо освітній процес, які питання намагаємось вирішувати.

Що стосується об'єднання. Це не моя компетенція абсолютно. Це рівень абсолютно інший – міністерства, Верховної Ради, Кабінету Міністрів України і так далі. Щодо моєї точки зору. Я би під час воєнного стану не проводив ніяких об'єднань чи ліквідацій, тому що вища освіта – один з магнітів для людей, нам потрібно дати сигнал херсонцям, що, попри релокацію, ми працюємо, плануємо повертатись і далі формувати людський капітал. Херсон – це не територія, а це люди, і ми чекаємо повернення людей для того, щоб далі розбудовувати нашу територію.

Ч.О.: Після деокупації, коли Ви повернулись до міста, чи заходили в університет і що Ви там побачили?

С.О.: Звичайно, був особисто у Херсоні через два тижні після звільнення міста. Але перед тим, як нам заходити на територію, відпрацювали відповідні служби, перевірили всі поверхи, підвали і так далі. Після цього люди почали повертатись, адже університет – це те, що їх об'єднує, дає сили. Так мені казали співробітники. Ми організували робочі місця на відносно безпечних полощах, завезли генератор, техніку, адже окупанти все вкрали. Нам дуже допомогли з комп'ютерами СумДУ, ПНУ. Люди працюють, але обстріли тривають, інфраструктура зазнає втрат. Зашиваємо, закриваємо там, де пошкодження, допомагають дуже ХОКАРС, військова адміністрація. Щось виправляємо своїми силами, зберігаємо та підтримуємо життєдіяльність нашого херсонського офісу, підтримуємо людей. Не менш ніж раз на місяць особисто відвідую Херсон, по черзі приїздять проректори. Життя триває.

Ч.О.: Скажіть, будь ласка, а у Вас будуть особисті прогнози щодо завершення війни?

С.О.: Розумієте, робити прогнози досить складно. А що стосується відчуття? Відчуття внутрішнього. Можу сказати, є таке відчуття, що в цьому році може все завершитися.

Ч.О.: Дуже дякую Вам за розмову!

*«Я вважаю себе патріотом своєї країни,
і я була і на безрешетних мітингах, і була на мітингу
після деокупації міста Херсона»*

Черкашина Тетяна Олександрівна,

доцент кафедри філософії, соціології та соціальної роботи
Херсонського державного університету
1981 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 31 липня 2023 р. у форматі ZOOM-конференції
Черемісіним Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Який термін Ви провели в окупації?

Черкашина Тетяна Олександрівна (далі – Ч.Т.): Я окупацію провела в Херсоні, знаходилася безвиїзно всю окупацію, і після деокупації я не виїжджала і не планую виїжджати. Не враховуючи тих моментів, коли були невеликі, тижневі виїзди, пов'язані із професійною діяльністю. Але це вже було після деокупації. Всю окупацію, всі вісім – майже дев'ять місяців я пробула в Херсоні.

Ч.О.: Розкажіть про Ваше життя до повномасштабного вторгнення?

Ч.Т.: Навіть якщо не порівнювати із процесом окупації, то на той момент до повномасштабного вторгнення я повністю була задоволена своїм сімейним, особистим життям. Я була задоволена тією професійною діяльністю, яку я мала, тими професійними ролями, які я виконувала. Тобто моє життя було повне, насичене. Можна сказати, щасливе.

Ч.О.: Як Ви зустріли і провели 24 лютого 2022 року?

Ч.Т.: 24 лютого я провела повний робочий день на своєму робочому місці, і хотілось би зазначити, що я, мабуть, одна із тих небагатьох, як виявилось потім під час розмов з друзями, з товаришами,

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

з колегами, яка взагалі навіть не мала жодної інформації щодо того, що готується повномасштабне вторгнення.

Я напередодні взагалі не цікавилася такими новинами, тобто в мене був такий круговорот життєвих подій, що я до 24 числа включно взагалі навіть не чула не від кого, ні з новини, ні від близьких і родичів, що щось має статися. Кажуть, що в інтернеті вже були і певні інформаційні вкраплення, що була якась інформація, що там десь хтось бачив російську якусь техніку, хтось казав, хтось десь щось чув, то я, мабуть, ота людина із небагатого, яка взагалі ось просто не мала жодної інформації щодо того, що щось може бути. Щодо військового вторгнення, захоплення тощо. І тому я спокійно починала свій робочий день, як завжди, у своєму кабінеті і вже, коли відбулось, тобто я маю на увазі, що я йшла на 8.30 на роботу, не володіючи жодною інформацією, хоча вже було вторгнення. У мене ця інформація була відсутня, і про вторгнення на територію України з декількох напрямків я вже дізналася, коли прийшла на роботу. Тільки на робочому місці.

Ч.О.: *Ви пам'ятаєте, що робили 25–28 лютого 2022 року?*

Ч.Т.: Так, хотілося б зазначити, що ці два дні, незважаючи на те що відбулося повномасштабне вторгнення, я провела на роботі. Провела в кабінеті відділу забезпечення якості освіти, тому що викладацьку діяльність я не здійснювала, бо студентів не було на навчальних заняттях. Їх повідомили, що вони можуть не виходити, але як керівниця відділу я ці два дні ще виходила на роботу до головного корпусу Херсонського державного університету, в свій кабінет і продовжувала здійснювати свою професійну діяльність. Вже з 1 березня, коли вже почали точитися бої на Антонівському мосту, то наше керівництво сказало, що з 1 березня ми переходимо на дистанційну роботу, тобто працюємо з дому, виконуємо свої обов'язки з дому. Тому з 1 по 14 березня я працювала дистанційно, але з 14 березня, вже тоді, коли було захоплено місто, коли вже тут хазяйнували російські війська, 14 березня ми все одно вийшли на роботу. Знов-таки ж не на викладацьку діяльність, а я здійснювала офлайн-обов'язки керівниці відділу, в той час як обов'язки викладача я здійснювала онлайн, тобто дистанційно.

Ч.О.: *Як Ви пережили 1 березня 2022 року?*

Ч.Т.: Ой, 1 березня – це, мабуть, той день, коли дуже він так запам'ятався. 1 березня зранку я пішла до загальноосвітньої середньої школи № 14, там був волонтерський пункт. Я працювала в цьому волонтерському пункті десь, мабуть, до 2-ї години дня, доки нас не розпустили, пояснивши це тим, що вже в місті знаходяться російські війська, заїхали БТри з напрямку Зеленівка, там, де фабрика, і з напрямку Антонівського мосту, але зранку десь до другої, можливо, до півтретьої години дня я провела на волонтерському пункті, який на той момент знаходився в загальноосвітній школі 14, де збирали усе необхідне, що може знадобитися тим людям, які вже постраждали, бо тоді, ми знаємо, вже поступали і поранені, і цивільні, і військові до лікарень міста. І там було організовано, як сьогодні ми вже звикли казати, гуманітарний штаб.

Ч.О.: *Ви брали участь у проукраїнських мітингах?*

Ч.Т.: Так, так. У мене навіть... Я до сих пір ходжу з рюкзаком, на якому вже такі трошки затерті стрічки. Одна стрічка – це з березневих мітингів, вона вже така трошки порвана. Вона вже пралася декілька разів, але це такі пам'ятні дати для мене, тому що я частково як вчитель історії маю соціологічну освіту, тобто те щодо суспільства, його минулого, сьогодення, майбутнього. Я вважаю себе патріотом своєї країни, і я була і на березневих мітингах, і була на мітингу після деокупації міста Херсона. Не в перший день, скажу чесно, не 11, лише 12 листопада. Але я щодня ходжу з рюкзаком, на якому закарбувалися ті пам'ятні для мене моменти у вигляді стрічок, яка одна з березня, а друга з листопада місяця, тому що це для мене це важливо. Для мене це, я не знаю навіть, як описати, це те, чого ти прагнеш, за що ти вболіваєш, це те, що ти любиш і по-іншому ти не уявляєш. Тому так, я була на цих мітингах, не буду казати, що щодня ходила і цілий день стояла – ні.

Але періодично в березні ми майже тиждень із моїми кумами, які пізніше виїхали, але ми були такими, знаєте, активними учасниками мітингів. У листопаді я була тільки 12 листопада на мітингу після деокупації, коли ми спілкувалися з нашими військовими, з нашими представниками поліції. Це, по-перше, був вже холодний період часу, і на той момент мені просто дитину ні з ким було залишити, але – так.

І я була, і якщо треба було б там виходити ще, то я б, мабуть, пішла, тому що для мене це можливість певним чином виявити свою

громадянську позицію. Можна виявляти словами, можна виявляти вчинками, можна ходити на мітинги, можна підтримувати, можна донатити з ЗСУ, можна просто кричати: «Я – патріот!» – і нічого не робити, сидіти на дивані. Тому ось на той момент мені хотілося так робити, мені хотілося туди йти. Хоча, якщо в листопаді ти відчував, що нічого не станеться, що все буде добре, то в березні було трошки страшно. Чесно, був страх, зокрема, після того як почали розганяти ці мітинги і димовими шашками, і пострілами не тільки у повітря, але і по учасникам мітингів, то тоді було страшно. Знаєте, навіть не за себе, мабуть, за те, що пішла з дому нібито там до магазину, як дітям кажеш, і не вернулася. Ось в цьому моменті якісь такі хвилювання і були. Навіть декілька разів таке: «Може, не варто?». Але, знаєте, поклик серця, чи як це сказати, я не знаю, хочеться – і ти це робиш. І навіть ти іноді просто адекватно не оцінюєш свої вчинки, в тому плані, що це може бути ризиковано, що це може бути шкідливо, і таке інше. Про це ти думаєш вже після того, як щось зробив.

Ч.О.: *Що Ви пам'ятаєте із тих подій, які відбувалися на мітингах?*

Ч.Т.: Це, мабуть, відео, яке облетіло весь світ, не тільки Україну. Коли представник, який досі працював, представник поліції нашої херсонської заскочив на російський БТР і підняв український прапор. Спочатку це здавалося, що це звичайна людина, яка просто є патріотом, а потім, коли ми дізналися, що це представник поліції, який, в принципі, ризикував, який ризикував взагалі, перебуваючи в Херсоні, а ще й робив такі вчинки. Цей момент дуже запам'ятався.

Запам'яталися ті моменти, що ці мітинги були масові. Тобто, мені здається, що, коли в нас були свята, День міста, було багато людей, але не настільки багато людей, ось просто... Не знаю, можливо, це таке суб'єктивне бачення, але мені здається, що в центрі міста я таку кількість людей взагалі за все своє життя в Херсоні не бачила. По-друге, дуже радувало око, що була українська символіка, незважаючи на те що окупація, незважаючи на те що напроти людей їх вороги, які не не відомо, як відреагують. Тобто, знаєте, тоді, в той момент, воно якось переоцінилося, навіть думка про мешканців міста, тому що, коли ти зустрічаєш в буденному житті: і в магазині, на ринку, в транспорті – і люди весь час незадоволені, весь час там сваряться, весь час там хтось комусь якісь висуває претензії, а тут

люди були об'єднані. Вони були як одна хвиля. Це таке із приємних спогадів, те, що по-іншому дивишся на людей, які живуть поряд.

Із такої сумної точки, це ті спогади саме з мітингів, коли, незважаючи на те що нібито мітинг був неагресивний з боку міста, загарбники, все ж таки почали стріляти по людях. До останнього були якісь сподівання, що там залякували, забороняли, намагалися розігнати, намагалися розказати, що «росія тут навсєгда, ідіть додому заспокойтеся...», ви зараз там, і з завтрашнього дня будете жити вже добре. І, знаєте, до останнього не вірилося, що це може статися, і оце дуже такий болючий момент, коли почалися постріли в натовп людей і оці захоплення людей у їх машини, то тоді на очах у нас, як мінімум, трьох або чотирьох хлопців забрали.

Це такі неприємні моменти. Неприємні моменти були, коли вже за межами мітингу, наприклад, по тій самій вулиці Ушакова або на бульварі Мирному, там, де ти вже відстояв певний час на мітингу, йдеш по своїм справам або повертаєшся додому, що російські загарбники дуже агресивно реагували на кольори синьо-жовті.

І вони навіть прискіпуватися до того, якщо там, наприклад, у когось там були просто ці кольори в одязі, навіть несвідомо, навіть людина не була на мітингу – або сумка, або кросівки, або у дітей якісь бантики. Це не стрічки навіть, а, знаєте, дитячі заколки, і ця агресія була, по-перше, незрозумілою, а, по-друге, вона, мабуть, це був отой початок того, що воно зародило всередині агресію у відповідь – лють. І, можливо, я навіть не побоюся сказати – ненависть взагалі до цього народу. Тому що одна справа, коли це якісь військово-політична атрибутика, державна символіка, а коли це просто дитина із кольоровими заколочками або якимись елементами кольоровими в одязі. Це вже, знаєте, воно переповнює тебе, і переповнює вже нерозумінням, а люття якоюсь, що навіть настільки бути агресивно налаштованими або, я навіть не можу зараз дібрати такого слова, як пояснити те, що робили військові російські під час мітингів. Мається на увазі перший тиждень березня. Те, що потім, то, звичайно, вже те, що було на мітингу, здалося просто квіточками, але був, якщо ми кажемо саме за мітинги, то були і позитивні такі, знаєте, спогади, моменти такі, як: єдність, спільність, патріотизм наших мешканців. І були негативні моменти: переживання, непорозуміння, несправедливість і агресія російських солдат по

відношенню до людей, які просто неагресивно висловлюють свою власну думку і свою позицію – громадянську.

Це якщо так стисло. Емоцій багато таких, особливо коли починаєш згадувати, то тим паче, що б хотіла зазначити, я просто живу неподалік площі там, де відбувалися ці мітинги. Тому все це не тільки ми бачили, але й чули постійно, навіть якщо не перебували на цих мітингах.

Ч.О.: *У чому полягав Ваш досвід організації побуту?*

Ч.Т.: Це період такий, коли, мабуть, збираєш свої усі приховані ресурси в кулак і намагаєшся не панікувати, бути свідомим, бути якимось таким практичним. Мені було в перші дні дуже важко, через те що я з того покоління, яке не звикло запасатися продуктами, елементарними речами, тому що останні роки ми жили так, що в будь-який момент, коли тобі щось необхідно, ти маєш змогу вийти до магазину, до ринку це купити, не запасаючись, не роблячи якісь запаси на чорний день. Це я порівнюю себе зі своїми батьками, в яких завжди щось є про запас. Тому мені було в цьому плані дуже важкувато... В тому плані, що майже всі магазини, ринки перестали працювати в перші дні окупації міста. Тому перше, що я намагалася продумати, – це той момент, як можна десь щось дістати для того, щоб там годувати дітей, для того, щоб хоча б вистачило на перший час. Тому що, якщо чесно, вірилося: ось десь там в глибині душі, що це ненадовго, що це просто якийсь такий момент, який просто опустили. Так сталося, але зараз пройде якийсь місяць і все буде як було, тобто не було ще усвідомлення такого стовідсоткового, що це – надовго.

Можливо, це просто якесь було внутрішнє бажання. Хотілося вірити в те, що це ненадовго, що зараз прийдуть Збройні сили України – і все, і тут нікого не залишиться, і ми будемо жити, як і жили там ще буквально кілька днів тому, тиждень тому. Потім, звичайно, коли вже було усвідомлення того, що це все ж таки, скоріш за все, буде тривати певний час, то намагалася і сама передати цей настрій власним дітям, своїм батькам, що життя продовжується, потрібно жити, як і жили, тобто, враховуючи ті обставини, в яких ми опинилися.

Дуже виручало те, що була робота, тобто було надходження фінансове, незважаючи на те що ми працювали дистанційно, наш

університет було релаковано до Івано-Франківська, а я як викладач, як керівник відділу, отримувала заробітну плату. Ми знаходили можливість ці гроші знімати. Спочатку працювали ще банкомати і можна було це зробити і без відсотків, і з відсотками, якщо це були банкомати різних банків. Потім, коли припинили працювати банкомати, то, звичайно, було дуже важко, тому що можна було знімати гроші тільки під відсоток, мається на увазі українські гроші. Єдине, що я можу сказати, що за весь час окупації я жодного разу в руках не тримала російські рублі. Я була противником цього. І навіть, коли товари продавалися в магазинах, російських магазинах, або навіть українські наші, які працювали в окупації, і коли були цінники в рублях і мені намагалися дати решту з українських російськими, то я залишала просто товар і йшла до іншого магазину, яких було небагато, але це, мабуть, отут якийсь такий внутрішній супротив, внутрішня якась така. Це, навіть, не образа, а російською «брезгливість».

Тому в цьому плані було складно, коли змушували людей переходити на російську валюту, коли людей вимушено змушували брати гуманітарну допомогу, російську мається на увазі, коли людей вимушено ставили в такі рамки, що вони повинні були звертатися оформлювати якісь російські пільги або російську пенсію і таке інше. Я жодним чином не засуджую цих людей, тому що вони опинилися в таких скрутних умовах. Це добре, що в мене була така можливість до цього всього цього НЕ долучатися завдяки тому, що була робота і я отримувала заробітну плату, яку, в принципі, можна було розподілити на більш-менш нормальне, достатнє життя для себе і своєї родини.

Ч.О.: *Як Вами особисто відчувався час і простір в окупації?*

Ч.Т.: Простір для мене – це моя квартира. Без необхідності взагалі майже не виходили. Єдиний момент, що двічі на тиждень ходила на Таврійський мікрорайон провідати батьків, бо батьки вже у віці. І для мене, як для доньки, було дуже важливо, щоб вони самі зайвий раз не виходили на вулицю. Не були в небезпеці, тому я ходила двічі на тиждень пішки, тоді транспорт не працював, не було до батьків, а щодо часу, то мені здавалося, що час просто зупинився. Незважаючи на те що я працювала щодня. Яюсь дні нібито проводиш у роботі, у клопотах побутових, у спілкуванні з дітьми, але все одно мені здавалося, що навіть, особливо перший місяць,

можливо, півтора, можливо, два, вони взагалі так довго тягнулися. Мені здалося, знаєте, якби так порівняти, що перші два місяці окупації, мабуть, тягнулися як півроку, дуже якимось так це було незвично.

Змінився ритм життя. По-перше, робочі моменти. Ми перейшли на дистанційне навчання. Потрібно було його якимось організувати, якимось до нього пристосовуватися, а це ж не тільки власна робота. Це – діти, їх навчання, школа і таке інше. Тому було дуже важко і здавалося, що час просто тягнеться, дуже було важко перші два місяці. Потім, коли вже ти, як кажуть психологи, людині достатньо дев'ятнадцять днів, щоб звикнути до чогось постійного. Ну, мені здається, що я звикала довше.

Потім, як, мабуть, і більшість людей, більша частина часу – це час, проведений в замкненому помешканні, в квартирі. Робота, намагання відволіктися на родину, на якісь справи буденні і таке інше. Якимось отак от.

Ч.О.: *Як вдавалось організувати роботу в цей час?*

Ч.Т.: Ой, роботу було дуже важко організувати, тому що на той момент у мене одна дитина закінчувала дитячий садочок, у них були дистанційні навчання в садочку, а старша дитина закінчувала 11 клас. Це контрольні роботи, це обов'язкові якісь там відповіді і задачі матеріалів. Це моя робота дистанційно, і враховуючи те що у нас не було достатньої кількості гаджетів для того, щоб на той момент все це якимось так забезпечити, то було дуже важко, але іноді діти пропускали свої навчальні заняття, бо робота це є робота, навчання це є навчання, тому приходилось розставляти пріоритети. Важко було дуже, знаєте, спілкуватися з студентами, тому що настрої у всіх були різні. Хоча ти намагаєшся на навчальному занятті не торкатися цієї теми, того, що відбувається в місті, в області, в країні. Намагаєшся спиратися тільки на навчальний матеріал: лекційний, семінарський, на ті завдання, які ти ставиш перед студентами. Але була така і психологічна напруженість, психологічна відчувалася, а потім вже, коли почалися перебої зі світлом, з інтернетом, коли почали, почали відключати український мобільний зв'язок, український інтернет взагалі, було дуже важко, тому що треба було шукати шляхи для того, щоб виконувати свої професійні обов'язки, і було важко саме налагодити усі контакти із колегами, із здобувачами, щоб не втратити цей зв'язок і щоб можна

було якісно, наскільки це можливо у таких умовах, виконувати свою роботу.

Але, знаєте, це було дуже важко саме психологічно, тому що ти переживаєш за те, щоб виконати свою роботу, щоб, незважаючи ні на що, здобувачі отримали певні матеріали, які б їм допомогли у навчанні. Але важко було, звичайно, через те що були такі перепони із зв'язком, світлом, з тим, що окупанти дуже часто періодично заглушали зв'язок, навіть свій – російський. І тому було дуже важко. Мені знов-таки ж було ще важко в тому плані, що я, як я вам казала щодо російських рублів, я не купувала російську сімку і не дозволила купувати її своїм батькам. Тому я користувалася тільки українським зв'язком, поки він був, і єдине, що під час окупації ми намагалися під'єднуватися, коли провайдери інтернету російські окупанти розграбували, потім розподільчий центр підірвали, то єдине, що постійно я робила, – це переключилася на різних інтернет-провайдерів, для того щоб здійснювати свою роботу.

Я була противником, я не купувала і не користувалася російською сімкою, навіть задля здійснення професійної діяльності. Не знаю, це якийсь у мене внутрішній, мабуть, бар'єр. Тому, можливо, через це якимось так я намагалася налаштувати, тому що, можливо, в мене десь з студентських років залишився синдром відмінниці, коли все потрібно зробити вчасно, правильно і якісно, і тому, от коли у тебе це є в голові, то дуже важко не переживати за те, що ти, не дай Бог, ти пропустиш пару, а, не дай Бог, ти не зможеш вчасно здобувачам перекинути якимсь завдання або тримати з ним зв'язок. Мені в цьому плані було важко через те, що я, мабуть, через цей синдром якимось чином більше переживала, навіть не за те, що відбувається навколо, а за те, що я чогось не зроблю, що від мене вимагають або що я зобов'язана зробити.

Ч.О.: *Телебачення російське не намагалися дивитись?*

Ч.Т.: Ні (*сміється*), не дивилася взагалі. У нас, як «Волю» розграбували, перестало взагалі показувати телебачення, і навіть російське не показувало. І слава Богу! І у мене навіть дитина не дивилася телевизор, мультики, коли був зв'язок, то я на телефоні намагалася щось там знайти, але читали книжки, не дивилися російське телебачення взагалі. Єдине, що я була опосередкованим слухачем, коли я приїжджала провідати батьків, і у мене в батьків також не

працювало телебачення, але батько там якийсь кримський канал на радіо знайшов. Я кажу: «Папа, навіщо ти слухаєш цей бред? Навіщо?». Я приходжу, мене аж починає тіпати. Кажу: «Виключай, бо я не можу». А він каже: «Ну чого? Я слухаю, і все, що вони кажуть, я все перевертаю догори дригом, і я розумію, що відбувається в Україні». Тобто він слухав росіян, все це перевертав і сподівався, що це так відбувається, якщо росіяни вихвалялися, що вони десь там щось підірвали або десь там у них якісь хороші показники, то він каже: «А це по-любому у наших хороші, а вони хвастаються».

Тобто він таким чином проводив своє дозвілля і розвлікався, але мене навіть це дратувало, тому я іноді опосередковано так чула, що відбувається, але розуміла, що це маніпуляція, провокація, що це всі моменти, які притаманні російським медіа, тому: телефоном не користувалася, рублі не брала, телебачення не дивилася. Іноді вимушено слухала там радіо (*посміхається*).

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування з волонтерами? Чи користувалися їх допомогою у період окупації?

Ч.Т.: На жаль, чи, на щастя, ні. По-перше, в мене була така думка, що, коли у нас була окупація, я завжди вважала, що я належу до тієї категорії людей, які не найгірше живуть. Я отримувала заробітну плату. Я могла, в принципі, на неї прожити, тому в мене не було такої потреби прямо нагальної користуватися послугами волонтерів, але я знайома з волонтерами, я сама волонтерила на початку окупації. У тій самій 14-й школі і після того, коли вона продовжила працювати вже пізніше, в кінці або на початку квітня. То я ще певний час ходила, і тому я послугами, саме послугами або сама я не зверталася до волонтерів, а час від часу, по можливості, не скажу, що я такий активний волонтер була під час окупації, але час від часу я відкликала на можливості допомогти, і в 14-ту школу ходили, і в 24-ій школі я допомагала розвозити і розносити по домівкам маломобільним людям продуктові набори, але сама я не користувалася, тому що в мене, в принципі, не було нагальної потреби. Чому в мене ще така позиція? Бо я в свій час в 2014–2015 році входила до складу «кулінарної сотні міста Херсона».

Ми готували сухпайки і таке інше для донецького напрямку. І я знаю, що є певна частина людей, яка цього більше потребує, а ті люди, які втратили роботу або не отримували жодних україн-

ських виплат, але принципово не брали російську допомогу, тому їм було дуже важко. І ось саме волонтери, які були в місті, які якимось чином привозили гуманітарну допомогу, їх діяльність була направлена саме на таких людей, і, можливо, ви також знаєте, я навіть можу оголосити, думаю, що люди не будуть проти. Також були публікації, що українські пенсіонери отримували півроку російську пенсію, а потім задонатили її на ЗСУ. То я особисто знаю цих пенсіонерів, і вони дуже відомі люди в місті Херсоні. Такі, знаєте, люди є, і були в нашому місті, то саме на них трималося і волонтерство, і гуманітарна підтримка. І, знаєте, і тут я хочу сказати: на щастя, мені ця волонтерська підтримка не знадобилася. Я вважаю, що це на щастя. Саме для мене, тому що я цього не потребувала. І ті люди, які отримували, кому вона більш необхідна. Я сподіваюся, що саме це їм допомогло вижити під час окупації.

Ч.О.: За період окупації у Вашому житті церква зіграла певну роль?

Ч.Т.: Ой, це таке цікаве питання. Мій погляд такий. Я не скажу, що я віруюча людина. Завжди, коли мене питають про моє ставлення до віри або взагалі ставлення до церкви, я завжди відповідаю так: «Я ситуативно віруюча людина. Мені це неприємно визнавати, але я починаю вірити і звертатися до Бога тільки в певні моменти. Коли щось погане, не дай Бог, трапляється, ми починаємо просити у Бога захисту, підтримки, здоров'я близьким, рідним або когось, у мене там брат воює, оберігати когось і таке інше, і мені це неприємно визнавати, що я звертаюся і починаю вірити, тільки коли мені це потрібно або коли я відчуваю в цьому потребу».

Але це правда. Це так. Я не можу по-іншому сказати, я не скажу, що я віруюча людина, але я і не атеїст. Тому саме під час окупації я не скажу, що я ходила в церкву або зверталася до Бога, але моя мама щодня перед іконками запалювала свічки і мені казала: «Роби так само» – і я не робила цього. Я просто якимось іншим відчуттям сподівалася, вірила я, різні такі відчуття, але церква, вона я не скажу, що щось змінилося у мирний час, моє ставлення до церкви, моє до неї звернення до церкви, до релігії жодним чином воно ніяк не змінилося під час окупації. Можливо, через якісь внутрішні моменти, але я ж кажу, як би мені неприємно було визнавати, але я віруюча людина ситуативно.

Ч.О.: Ви мали досвід спілкування з окупантами?

Ч.Т.: Ой, на жаль, так. У двох ракурсах. Якось у мене так складалося, перший такий напрям спілкування для мене він такий обурливий. Для мене він неприємний, але це те, що прямо-таки провокує на агресію. Весь час куди ти йдеш, вони тут натовпами ходять, і всі намагаються познайомитися, очікуючи, що дівчата на них таких будуть звертати увагу, що вони такі молодці, що вони у формі, що вони такі класні. Я не знаю, що вони там про себе такого думали, то такі моменти в мене були неприємні.

Звичайно, завжди я відмовлялася і принципово розмовляла з ними українською мовою, казала, що я російську не розумію. Це такі моменти були. Так, визнаю, жодного разу на агресію я не нарвалася в таких випадках, коли намагалися познайомитися. Це потім вже ти починаєш аналізувати і розумієш, що можна було нарватися, так могла бути будь-яка реакція, але в той момент про це не думаєш, і я, слава Богу, не нарвалася на дуже агресивних військових, саме в цьому моменті.

Другий момент вимушеного спілкування. Ну, якщо це можна назвати спілкуванням. Це коли за час окупації декілька разів, а конкретно чотири рази, мене зупиняли з метою показати телефон або оглянути мій рюкзак, на той момент у мене на рюкзаці була стрічка, вона весь час була, і мене декілька разів зупиняли. Перевірити телефон намагалися, але я ходила принципово на вулицю без телефону, залишаючи його вдома. І коли були репліки: «Де ваш гаджет? Де ваш телефон?» – я кажу: «В мене його немає», то вони запитували: «А чому?». Я кажу: «Тому що немає українського зв'язку, навіщо мені телефон, якщо я не можу подзвонити» – «А російський зв'язок?». Я кажу: «Російський зв'язок я не купую».

Два рази в мене було, але зазвичай ці зупинки були тоді, коли були якісь заходи або хтось приїжджав до міста, коли місто просто оточували через те, що я живу в центрі і вимушена просто переміщуватися центром, то чотири рази зупиняли. Один раз змусили відкривати рюкзак, дивилися, що там. Але тільки один раз я потрапила на агресивну репліку з їх сторони. Це коли я відмовилася розмовляти російською мовою. Знову це було пов'язано з телефоном, що його в мене немає. «А як це так? В наш час ніхто не ходить без телефона» – і таке інше. І, коли я сказала, що в мене телефон є, але

він вдома, вони почали казати: «Ми зараз підемо до вас додому, ви нам покаже ваш телефон». І тоді, коли я сказала, що ні, додому до мене не підемо, що хочете те й робіть, але я вас не запрошую. Тоді я трошечки відчула натиск і агресію з боку окупантів, а так всі рази у цього вимушеного спілкування щодо намагань познайомитися або просто оглянути вміст мого рюкзака або вміст мого мобільного телефону, в принципі, вони закінчувалися більш-менш нормально, без жодної агресії.

Але все-таки неприємні моменти, тому що я іноді навіть намагалася, сама для себе думаю: «Ну чого вони мене зупиняють? Ну що тут мені в мене на лобі щось написано. Йде поряд там або там, на відстані два метри хлопець, його не зупиняються, а мене зупиняють». Не знаю, це варто казати чи ні, але мені здається, що це було, мабуть, я коли бачила російських окупантів, знаєте, йду і про себе там щось про них кажу: «Щоб ви там подошли» – або ще щось думаю. Може, вони по губах читали і тому зупиняли. Були такі моменти. Але. Не знаю. Такі ситуації були. Я ж кажу, вони для мене були неприємні, але й не мали якихось негативних, слава Богу, для мене наслідків.

Ч.О.: Який образ у Вас склався окупантів?

Ч.Т.: Знаєте, якщо не спиратися на те, що обговорюється в інтернеті. Отам і таке, і сяке, всяке... то у мене навіть образу немає. Якщо б попросили зобразити якось там візуально окупанта, це була б якась просто чорна пляма, тобто якась пустота. Я не можу сказати, що є якийсь образ. У мене наразі просто якась лють, ненависть і причому не тільки до військових російських, а ось просто до росіян, хоча я розумію, що не всі там з них підтримують, у мене є ненависть. Для мене це дуже принципово, для мене ставлення до цих «ждунів», які там очікують, тому що в мене більша частина мого оточення зараз: близькі, рідні, друзі, куми, батько моєї дитини, вони всі на фронті. Це і для мене пріоритети, тому образ у мене просто пустої людини, людей неосвічених, не здатних раціонально мислити, не здатних висловлювати свою думку, не здатних жити за власними принципами, за власними устоями. Чорна пляма, яка навіть немає якихось меж. Не можу, не можу пояснити. Якби візуально – це була просто якась чорна брудна пляма.

Ч.О.: *Ви мали досвід спілкування з колаборантами?*

Ч.Т.: В окупації вже не мала, але, коли я дізналася, що серед моїх знайомих є колаборанти, мені було дуже неприємно, дуже просто. В мене така була ситуація. Ну те, що там колеги, з якими ти там провів, був знайомий декілька років, може, там десятків років. Мені було дуже неприємно. Були такі ситуації, але з ними я не спілкувалася вже до того, як я дізналася, що вони колаборанти. Коли вже вияснилося, що вони перейшли на бік окупантів, після цього в мене не було досвіду спілкування з такими людьми.

До того як вони перейшли на цей бік, у мене був досвід спілкування з колегами, і навіть з колишньою моєю сокурсницею, яка стала колаборанткою і очолила одну із шкіл міста Херсона. І мені було дуже образливо, мені було дуже противно, що я з цією людиною під час навчання в університеті дружила. Не просто ми були колежанками або сокурсницями. Ми саме дружили. Ми підтримували зв'язок, періодично списувалися. Періодично зустрічалися в місті, періодично зустрічалися на різних конкурсах наукових, олімпіадах і таке інше. І спілкувалися до того, як я дізналася, що вона очолила школу, погодилася на співпрацю, і мені було дуже, як ножем по серцю, тобто людину, яку ти вважаєш своїм, можна сказати умовно – другом. Не найкращим, але другом, якій в певний час свого життя ти довіряв дуже багато. Людина, яка не є тобі зовсім там чужою, якоюсь пересічною.

І ти себе питаєш: «А як ти не розгледіла, як ти допустила, що в твоєму оточенні з'явилися такі люди?». Я розумію, що від цього ніхто не може бути застрахованим. Кожна людина приймає рішення, але я сподіваюся, що кожна людина, яка прийняла таке рішення, вона буде відповідати за своє рішення, коли-небудь, обов'язково.

Ч.О.: *Ви мали досвід спілкування із кримчанами, які приїздили в Херсон торгувати?*

Ч.Т.: На ринку. Просто через те, що наш регіон сам по собі є поліетнічним і в Херсоні дуже багато проживає кримських татар, то, якщо чесно, я не цікавилася, якось не вникала в той момент, чи приїхали вони з Криму торгувати, чи це просто наші, скажемо, торговці закупили у когось з них продукти харчування і продають.

Я, якщо чесно, на цьому не зосереджувала увагу і якось не намагалася розрізнити, хто з них, хто і чому торгує. Зазвичай, як ми звикаємо купувати продукти харчування одних і тих самих людей. Але

під час окупації більшість з них просто виїхали, тому вже користувалися тим, що було, але сказати, щоб я отак спілкувалася і знала, що ці люди приїхали саме з Криму заробляти, продавати товари, то я цього не можу сказати, бо я не звертала на це увагу просто.

Ч.О.: *Як Вам вдалося уникнути участі у псевдореферендумі?*

Ч.Т.: Це теж таке питання. Коли почалися розмови щодо підготовки до цих псевдореферендумів, то, звичайно, якщо чесно, я намагалася більшу частину дому перебувати вдома, не виходити без потреби на вулицю, тому що була інформація про те, що будуть ходити, будуть змушувати, будуть заставляти, будуть погрожувати, і, просто знаючи себе, я, наприклад, дуже терпляча людина. Я людина, яка не конфліктна. Але якщо мене дуже сильно дістати, то можу нагрубити, не думаючи про наслідки, і я намагалася здебільшого перебувати на той період, коли було оголошено все це перебувати вдома. Єдиний раз, коли вже не пам'ятаю, куди я йшла з дитиною, до нас причепилися, з коробочкою прямо на вулиці, прямо біля дому ходили три особи: дві в цивільному жіночки і один військовий російський з автоматом, які пропонували взяти участь у псевдореферендумі. І, що найголовніше, таке, те, на що я звернула увагу як соціолог: вони не вимагали жодних документів. Вони казали: «Ви просто заповніть бланк: прізвище, ім'я, по батькові, якщо є номер паспорта, якщо пам'ятаєте, поставте підпис, напишіть адресу – і все».

Тобто без паспорта. Знаєте, для мене це показник того, що вони впишуть туди все одно будь-який паспорт, який вони десь знайдуть в системі. Тобто там не важливо, чи співпадає твоє прізвище з номером паспорта, з твоїм документом, з твоєю пропискою чи місцем проживання тощо. Це просто «фількіна грамота», і, що мені було приємно, що той момент, це відбувалося майже п'ять хвилин, коли хотіли вмовити прийняти, що ті люди, які були поряд, проходили повз, всі відмовлялися. Всі відмовлялися, і нас в цій ситуації не змушували, але я знаю по розповідям моїх родичів, що їм погрожували, приходили додому. Але через погрози вони брали участь у цьому псевдореферендумі. Я, звичайно, намагалася цей термін перебути вдома, «не нариватися» і не провокувати просто.

Тим паче, що під час окупації ми вимушені були носити документи з собою. Тому, знаєте, були ризики того, що просто відберуть, напишуть, проголосують – і все.

Ч.О.: Як Ви зустріли звістку про визволення Херсону?

Ч.Т.: Знаєте, тут теж такі були емоції (*посміхається*). Я, як зараз пам'ятаю, ми 10 листопада з дитиною ввечері гуляли у дворі, вийшли у двір повітрям подихати і були там мамочки з іншими дітьми. Тобто ми домовлялися, в певний час виходили на півгодинки, дітей виводили. Дітям потрібно спілкуватися, і нам хотілося хоч живу людину побачити, а не бути весь час вдома. І хтось із сусідів сказав: «А ви знаєте, що наші війська вже в Чорнобаївці?». Там було відео, це було 10 листопада. Ми кажемо: «Що ви таке кажете?», хоча ми ж чули інформацію про те, що російські війська відійшли з Херсона. Але, знаєте, це інформація, яка неофіційна. Це – сарафанне радіо. Не було українського зв'язку, щоб можна було якось прочитати, щось подивитися в офіційних джерелах. Тому це таке було. Хочеш віриш – хочеш не віриш, але вперше цю інформацію щодо того, що Збройні сили України і наші військові вже біля Херсона і в Херсоні, вперше отак ми почули 10 листопада ввечері, але, якщо чесно, не вірилося, взагалі не вірилося.

Надія була, сподівання були, але, мабуть, оцей великий термін окупації він навчив довіряти, тільки якщо побачиш, тоді повіриш, або, якщо ти, не знаю, включиться раптом український зв'язок і це підтвердить, тоді повіриш. Тому оця перша інформація, це ... не було віри.

Потім вже 11-го числа знов-таки ж ми ввечері вийшли з дітьми, і вже дивлюсь: половини дівчат-мамочок немає. А де вони? А вони вже були на площі, але зв'язку між нами не було. В мене не було російської сімки, щоб зідзвонитися з ними. І вже потім я дізналася, що вони пішли на площу зустрічати на мітинг, присвячений деокупації. І таке інше. Вже 12-го числа ми вже всі разом домовилися і пішли вже з дітьми на площу перемоги, і вже спілкувалися з нашими військовими, поліцією і представниками інших служб, які зайшли в місто. І вже тільки 12 листопада, коли я на власні очі побачила шеврони, коли я побачила українську форму, українську військову техніку і почула українську мову вільно звідусюди, побачила українські прапори масово на площі, на будівлях вздовж проспекту Ушакова. Ось, тоді я вже усвідомила, що все. Це – наші. Ми деокуповані.

Я розумію, що, можливо, це так егоїстично буде сказано, бо є частина нашої області ще в окупації, але тоді для мене це був пер-

ший крок до перемоги. Все, нас звільнили, це добре, тепер підемо далі. Тобто, знаєте, нас звільнили, це добре. Я розумію, що тепер так само чекає і лівобережжя, і Запорізька область, і Донецьк, Луганськ, Крим, але на той момент такий егоїстичний момент він був, що, слава Богу, нас звільнили. Нас, тому що це важко було психологічно і для мене. Я розумію, що деокупація відбулася офіційно вважається на день раніше, але для мене отак усвідомлено, це – 12 листопада. І, до речі, не знаю, чому я до сих пір, я це навіть несвідомо якось звернула увагу, що чомусь це все відбувається по четвергам. Не знаю. Вторгнення 24 лютого було в четвер, деокупація Херсона була в четвер. Не знаю чому, мені щось цей четвер, я тепер так кожного четверга очікую якісь вже позитивні новини. Клін кліном вишибає. Якщо нас захопили в четвер, то ми тепер кожного четверга вже будемо якусь частинку відвойовувати, якось так. Тому четвер якийсь для мене такий день, що щось повинно добре статися: щось звільнити, десь щось зірвати і таке інше.

Ч.О.: Перед своїм відступом окупанти знищили повністю всю інфраструктуру. У чому полягає Ваш досвід виживання в цих умовах?

Ч.Т.: Так, оце дуже було боляче, коли ти бачиш рідне місто. Я все життя в ньому прожила, і для мене це рідне місто. І, якщо чесно, коли були можливості, я не кажу зараз про війну, а взагалі там десь навчатися в іншому місті, або там навіть були пропозиції працювати. Я не знаю чому. Можливо, це якесь таке вже покоління якесь таке. Я не хочу, я люблю своє місто. Тому мені було дуже боляче, коли грабували музеї, дуже боляче, тому що я розумію, знаєте, тут навіть була справа не в фінансових розтратах, а в історичному, культурному надбанні, що це роками збиралося, що це роками відстоювалося, що це для людей робилося, а воно все було розграбовано.

Я була свідком невимушено, як грабували центр зайнятості, коли виносили навіть люстри з будівлі центру зайнятості нашого. Це дуже боляче, тому що ти розумієш, що це все робилося для міста, для мешканців, для людей, для комфорту, для того, щоб все працювало. Для того, щоб люди цим користувалися. Було дуже боляче, дуже боляче було і зараз, коли руйнують будівлі, особливо якщо вони мають історичне значення.

Навіть, якщо вони не мають історичного значення, ці будівлі, мається на увазі не приватне житло, а школи, наприклад, будівлі

державних установ, те, у що люди вкладали сили, люди вкладали фінанси, люди вкладали любов. Для когось це життя, просто життя. Так само і приватна нерухомість. Це дуже боляче, тому що ти розумієш, що це робиться без причини, тобто немає якоїсь обґрунтованої причини це робити. Немає пояснення, але це робиться від злості, від ненависті до нас, до українського народу. Воно дуже боляче, особливо, коли ти йдеш по місту і бачиш оці дірки в будівлях, ти розумієш, що це не просто зруйнована будівля або розграблене. Це – зруйноване і розграблене життя багатьох сотень, може, тисяч людей, школярів, які ходили в ці школи, працівників тих музеїв, тих установ, які вкладали, які жили цим. Відновити ... це дуже швидко не вдасться.

Це доведеться і нам, і наступним поколінням це все відновлювати. І саме таке образливо, що це було відібрано за короткий, дуже короткий термін часу, а відновлювати, вкладатися потрібно буде дуже багато десятиліть. І, знаєте, це як от за все переживаєш, і за все це боляче, як за щось своє, от ніби ти втрачаєш шматочок чогось свого рідного, тому що якщо ти любиш місце, де ти живеш, то все, що в ньому відбувається, тобі відкликається якимось таким болем: тебе ранили, тебе порізали, тебе вдарили, тобі боляче, і так нібито воно не моє особисте, але воно поряд, воно там, де я ходжу щодня, воно там і стосується тих людей, яких я бачу щодня, з якими я спілкуюся, тому воно в будь-якому разі дуже боляче.

І знов-таки ж я, можливо, ще раз наголошу, що саме такі моменти вони викликають, і вони несвідомо підіймають ті якості, які раніше за собою українці не помічали. Це – ненависть, лють. Це – злість по відношенню до окупантів.

Ч.О.: *З чим у Вас окупація асоціюється зараз?*

Ч.Т.: Якщо сказати в особистому ракурсі, це просто період, вирваний із нормального життя. Не було нормального спілкування, не було можливостей. Ти не відчував себе вільним. Не було жодного натяку на комфорт. Тобі не було комфортно, навіть в рідному домі, в рідному місті, тобто це такий період, коли території військових дій – сіра зона. Це був сірий період в житті. Отой, який розбиває до і після.

Оце той період, коли, мабуть, єдиний за все життя, коли в тобі поселяється невпевненість в чомусь. Я не кажу, що пропадає віра, надія, але оця невпевненість, вона є.

Це той період, про який краще сказати: краще б його не було.

Це той період, який розрушив звичайний ритм життя, який позбавив друзів. Не взагалі позбавив – частина друзів виїхала, і ми рідше спілкуємося або взагалі не спілкуємося.

Це той період, який був психологічно важкий, тому що потрібно було підтримувати тих людей, які слабші психологічно. Я маю на увазі своїх батьків, деяких своїх знайомих, які психологічно більш травмовані.

Це той період, який залишив негативні спогади, негативний відбиток у житті, але це саме той період, коли ти розумієш, що він робить і сильніше морально тебе.

Це той період, який дав, комусь, можливо, не дав, але мені він дав усвідомлення того, що все ж таки Україна сильна, він дав ще більше сили, віри, надії в Збройні сили України, в український народ. Тобто, знаєте, тут такий двоякий момент. З одного боку, це негативний період, який хочеться забути, і побажати, і сподіватися, щоб більше ніколи в житті взагалі, ні в моєму, ні чиему такого періоду не було, а з іншого боку, це той момент те, що нас не вбиває, робить нас сильнішими.

Це той період, який, можливо, підняв приховані ресурси, якості, про які ми, можливо, здогадувалися, але вони не були настільки відкритими, навіть для нас самих.

Тому зараз не хочеться вже згадувати той період. Якщо чесно, не хочеться. Хочеться сподіватися, що цей період закінчиться і для тих людей, які, як і ми, були і знаходяться зараз в окупації, що для них цей період дуже скоро скінчиться, і вони так само про нього забудуть і почнуть все: хтось з чистого листа, хтось продовжить ці справи, які були до цього періоду, але хочеться, щоб цього періоду не було і взагалі не згадувати про нього, і тільки сподіватися, що цей період нас навчив дуже багато чому. Саме навчив і тих, хто були українцями, вони ними і залишилися, а ті, хто були НЕукраїнцями, то їх просто відсіяли. І, знаєте, так почистили.

Цей період, він дуже, дуже, дуже добре почистив: телефонну книгу, місто, сусідів, пересічних громадян.

Тому таке... І плюси, і свої мінуси. Але краще б його не було, і краще зараз його не згадувати, а тільки вірити в найкраще. Вірити в Збройні сили України і в перемогу, звичайно.

Ч.О.: *У Вас будуть особисті прогнози щодо завершення війни?*

Ч.Т.: У мене один єдиний прогноз: це – перемога, вона стовідсотково буде, потрібно трошечки почекати і все буде... Іншого прогнозу просто немає. Буде перемога, а там вже буде все інше. Це вже потім вже будемо складати плани, писати стратегії, а зараз дочекається перемоги. Це єдине. Мені здається, що зараз всі цього прагнуть, всі в це вірять, всі цього чекають це – нашої перемоги.

Коли вже відбулася деокупація, це, мабуть, вже кілька днів пройшло, коли вже по місту їздили Збройні сили України, я була на Дніпровському ринку, зі знайомою зустрічалася, і до нас, не прямо до нас, ми там стояли, розмовляли, а жіночка щось продавала, до неї підходять хлопці молоді – троє десь років двадцять, можливо, на вигляд, навіть менше, в цивільному, в спортивних костюмах. І в діалозі, вони були п'яні, це – російські солдати, вони були п'яні, десь заснули, вони не знали, що вони відступають, і, коли прокинулися, вони зрозуміли, що щось не те. Вони вийшли, підійшли до цієї жіночки, кажуть: «Де ми можемо здатися?». І їм показали: ідіть туди в напрямку 40 років Херсона, кажуть, першу машину тормозить військову і здавайтесь. Тобто, навіть такі моменти: «Ми своїх не брасаєм!», а чітко про це зазначено і потім те, що було, і це я відчула на власному синові, це, коли вже, мабуть, російські військові знали або підозрювали, що вони будуть відступати. Вони у чоловіків і хлопців відбирали паспорти українські. Дивилися на фотокартки на паспортах, прикидували, чи схожі вони, чи не схожі з фотокарткою, і забирали паспорти.

У мого сина так забрали паспорт на блокпості, і я ще від декількох знайомих чула такі теж історії, де саме у чоловіків відбирали українські паспорти, але перед цим вони роздивлялися фотокартки. Мабуть, або собі, або своїм сослуживцям для того, щоб або «затусить серед українців», або мати змогу виїхати, або ще щось. Ось такий ще момент був, про який мало де пишуть, згадують, але так, це на особистому досвіді отакий ще момент був з українськими паспортами. Тому нам вже після деокупації прийшлося відновлювати паспорт і, слава Богу, через поліцію, але ми відновили дитині паспорт. Тепер вже також є, але, знаєте, неприємно усвідомлювати, що є десь паспорт, який не втрачений, але якась сволота з ним ходить, не дай Бог з прізвиськом, ім'ям, по батькові. Це такий момент, який дуже хочеться сказати – бісить.

Ч.О.: Дуже Вам дякую за розмову!

«Наші вискакують на їхній БТР із прапором»

Шапошникова Ірина Василівна,

доктор соціологічних наук, професор, деканеса факультету психології, історії та соціології
Херсонського державного університету
1959 року народження, мешканка м. Херсон

Інтерв'ю записане 18 червня 2023 р. дистанційно у форматі ZOOM-конференції Черемісінін Олександром Вікторовичем (ХДУ)¹.

Черемісін Олександр Вікторович (далі – Ч.О.): Розкажіть про Ваше життя до повномасштабного вторгнення?

Шапошникова Ірина Василівна (далі – Ш.І.): Моє життя було щасливим, розміреним, як і життя всіх херсонців. Ясно, що в кожній родині там щось було своє. Але хочу сказати, що місто було жило нормальним, спокійним життям, достатньо забезпеченим. Ми спокійно перед самою війною пройшли акредитацію спеціальності «Соціологія», якщо говорити про роботу; запустили новий ліфт у нашому корпусі. І, якщо говорити, наприклад, про моїх сусідів, я як член ОСББ належу до групи нашого будинку. Тож проблеми, які ми могли вирішувати в чаті, це ми вітали зі святами. Припустімо, там лампочка десь перегоріла, але це такі деталі побутові, які абсолютно не впливали на загальний стан людей. І я вважаю, що, попри те що ми дуже близько до кордону і що ми все-таки були новим прикордонням, Херсон було комфортним для життя містом. Я кажу як корінна херсонка не в першому поколінні, наш рід по батьковій лінії сягає до будівельників міста Херсона, тобто до тих, хто його розбудовував, дуже давнє, не одне покоління.

Ч.О.: У чому полягав Ваш досвід пережиття окупації?

Ш.І.: В день, коли почалася війна. Для мене день почався, як і для багатьох, десь близько п'ятої години ранку. Дізналася я про цю подію з телефонного дзвінка. Мені зателефонувала наша методистка із заочного відділення, от і цей телефонний дзвінок був про-

¹ Дешифрував запис та створив транскрипт О. В. Черемісін.

сто класичним дзвінком жаху, які вночі бувають. Це був суцільний крик, телефон, я спочатку навіть не зрозуміла, що сталося.

Був крик: «Ірино Василівно, війна, Каланчак в огні!». Заочники наші зателефонували. Так почався день. Ну я, звичайно, сказала, що цього не може бути, заспокойся, поклади трубку, я буду розбиратись. Але в голові зразу пішло три напрями діяльності: перший – родина, далі – звичайно, робота, бо декан це не стільки якийсь привілей і красивість, як величезна відповідальність, і третій напрям – це соціальне оточення. Як бути? Життя. От, звичайно, я завжди звикла довіряти офіційній інформації. Я увімкнула телевизор, там поки що не було ніяких заяв, але уже йшли новини, де було сказано, що дійсно все почалося. Не чекаючи, я подзвонила в Київ своїм дітям, тобто я говорю про напрям «сім'я».

Звичайно, фундаментальні зрушення. Мої діти живуть на Русанівці. Це біля Печерських пагорбів через канал, і там уже було озброєння, ППО стояли, і син сказав, що у нас з 4-ї години. Тобто в Херсоні я дізналася о п'ятій, телефоную на Київ, а він говорить, що у нас жах із 4-ї години і, дійсно, війна.

Зразу ж переживання за ту частину моєї родини і за людей, які живуть разом зі мною в Херсоні. В Херсоні у нас не було чути вибухів, і тому я доньці не телефонувала так рано. Мене більше турбувала робота, оскільки до того часу, коли можна було за етикетом телефонувати комусь з керівництва, для себе я вже зрозуміла, як я буду діяти. Ясно, що найперше для мене, як для декана, це збереження... Хай люди вибачають, але я одразу подумала про збереження документації, тому що я знаю, які архіви, скільки це зберігається і як нас перевіряють завжди з документацією. Потім, звичайно, люди. Це наші викладачі і студенти. Серед студентів були ті, хто проживав у гуртожитку, і ті, хто жив безпосередньо в Херсоні – на квартирах або з батьками, а також ті, хто в той час перебував в області або в інших регіонах і так чи інакше виходив у режимі зуму на заняття. Це була колосальна проблема – не втратити факультет. Ну і потім соціум. Третій напрям – соціум. А як дістатися до роботи? Значить, я, не чекаючи розпорядження адміністрації університету, прийняла рішення, що люди не повинні йти на роботу. У нас були тоді вайбер-групи нашого факультету. У вайбері група була, і не пам'ятаю, наче зранку я таки дочекалася, що всі люди мали вже прокинутися. Звичайно, і я написала,

що, шановні колеги, поки немає офіційних розпоряджень, ви на роботу не йдіть. Потім попросила Тетяну Михайлівну, свою заступницю. У нас не було тоді групи загальної, як зараз в ФПС усі, зі старостами більше замдекани спілкувалися. Я попросила, щоб передали зараз там, щоб студенти поки що на заняття також не йшли, до того як ми дізнаємося, що буде.

Ну потім уже зранку подзвонила доньці, розказала за ситуацію. Звичайно ж вона вже цю ситуацію знала й відповіла: «Мамо, в нас поки тихо, і ну поки ми не знаємо, як вирішувати». Я зразу їм сказала, що, можливо, збирайтесь виїжджати, а я не виїду. Я для себе рішення зразу прийняла, що я не виїду, тому що я не можу реально кинути факультет, бо там багато чого: і випуски, і все зав'язано на роботі. А потім уже коли, хоча все-таки рано, ректор наш був у дорозі – їхав з наради з Києва вже на Херсон, от ми зідзвонилися з проректорами, вони дійсно підтвердили, що переводимо на індивідуальний графік відвідування занять, у зум-режим, але люди нехай на роботу не приходять, бо не знаю, як і що станеться. І потім у цей день я пішла на роботу.

З транспортом уже були проблеми. Такі я викликала не з першого разу. Тож змогла я доїхати. Приїхала в п'ятий корпус, і ми ще не отримували ніяких директив. І тоді вже самотужки почали приймати рішення про те, як зберігати документацію. Все-таки, оскільки я вже людина у віці, я почала своє життя, коли був Радянський Союз, і освіту вищу я тоді здобула, я військовозобов'язана, отримала освіту медсестри громадянської оборони, і тому я знала, як треба діяти і які мають надійти мені як керівнику структурного підрозділу вказівки від керівництва щодо дій у воєнний час. І я розуміла, що я повинна це донести колективу. Якщо це евакуація, чи буде організована евакуація? Організована в плані масово евакуація всього університету кудись. Чи не буде цього? Чи будуть якісь вказівки щодо документації? Ми її перевозимо, як ми її ховаємо, як ми її зберігаємо, чи будуть якісь вказівки, що робити зі студентами, які залишилися в гуртожитку? А, до слова, в гуртожитку жили не тільки студенти, а й співробітники університету, в тому числі одна із зам деканів, і диспетчер факультету, секретар факультету і так далі. Тому все це було в голові. І тому, наприклад, 24-го, коли ми прийшли на роботу, у мене питання родини якось відійшло і поновилося аж увечері. На роботі я побачила, що у нас все спокійно.

Я пройшлася, все-таки вийшла Катерина Федорівна, диспетчер прийшла, секретар, дехто з лаборантів не послухав мене, люди прийшли на роботу. Ми що зробили? Все, що я от могла як керівник зробити у цій ситуації, ми опечатали наші приміщення. У нас там матеріальні цінності, забезпечення матеріальне: телевізори, проєктори тощо. Ми опечатали, і я сказала: «Дівчата, ідіть!». Нас викликали на нараду в головний корпус, вже ректор приїхав, от і почали говорити, що ми переходимо в дистанційний режим. Проте, ходити на роботу чи не ходити, ніхто не знав і не говорив, а про роботу в дистанційному режимі озвучили і сказали про соціальні мережі, тобто про месенджери оці сказали, що вайбер небезпечний для спілкування, і тому краще, якщо ми будемо користуватися чимось іншим, і порадили телеграм. Тож тоді я створила телеграм-канали. З колегами порадила і сказала, що ми закриваємо наші канали у вайбері й повністю переходимо на функціонування в телеграм-каналі. Канали я створювала поступово. Спочатку для всіх працівників. З досвіду ковідного карантину я придумала, що кожного дня ми будемо вітатися. Мені так було легше як декану зрозуміти, от коли був ковід, чи хворі люди чи здорові, як справи у людей, а в цій ситуації тим більше. Це перше.

Потім ми побачили, що треба старости, це наше все, вони комунікують як комунікатори від деканату. Ми створили групи старост. Потім у кожного викладача вже були створені групи за своїми освітніми компонентами. Звичайно, все це все переводилося в телеграм-канал, і ми продовжували освітній процес, а тим часом ворог наближався до Херсона. О 2-й годині дня нам сказали, я так детально розкажую перший день, тому що саме в перший день треба було, на мій погляд, приймати кардинальні рішення, і я вважаю, що великою помилкою було те, що не озвучили офіційного рішення про те, як нам як адміністраторам поводити себе. Що нам озвучувати? Щодо документації і щодо робочого часу людей. Я вважаю, що було помилкою і абсолютно неправильним не сказати людям про те, що, за можливості, вони повинні виїхати з Херсона. І помилкою було те, що не було сказано, і не було нам такого завдання, і ми не озвучили з першого дня нашим здобувачам, щоб вони також виїжджали. Зв'язувалися з батьками там, де є можливість. А уже на 2-гу годину дня, коли закінчився робочий день, у нас фактично були такі населені пункти, що батьки за дітьми вже не могли приїхати. Я вважаю,

що все це було помилками. Це моя думка, я її озвучувала неодноразово і тому озвучу і зараз.

О 2-й годині закінчився робочий день. Маршрутка доїхала до Дніпровського ринку і далі не пішла. Я добиралася пішки і побачила: вже тут соціум включається, на ринку іде якийсь рух, тільки я іще не зрозуміла, що уже всі люди кинулися в банкомати і в аптеки. Я чомусь абсолютно не подумала, що треба якось себе забезпечити їжею, готівкою і ліками. І я йшла через Дніпровський ринок, на всяк випадок деякі там дрібниці з харчів купила і таке. Йшла пішки. А от коли я вже повернулася в мікрорайон Таврійський, в район Каштана, там, де я живу, там, де у нас і банки, і аптеки. Я сіла на кінцевій 6-го автобуса і доїхала до своєї зупинки Каштан. Виходячи з автобуса, я не зрозуміла, що відбувається: вся ця площа була в людях, пройти не можна було між людей. І я ще так спитала у людей, кажу: «А що таке?». Ну, людина на мене, мабуть, подивилася як на божевільну, а вони говорять: «Як це що таке? Треба в банк за готівкою, треба ліки купити, треба продукти заготувати». І от тут, розумієте, коли весь у роботі, зосереджений, думаєш там про одне – про глобальне, і от до мене почало доходити, що, дійсно, почалася війна. І, коли я вже йшла з роботи, ближче і ближче в Херсоні ми почали чути звуки вибухів. Канонада почала звучати ближче, ближче, ближче, а потім голосніше, голосніше. Я прийшла додому, сусіди в будинку. Звичайно, паніка була. Була паніка. Я не скажу, що була така паніка, як показують, коли всі біжать, одне одного топчуть. Ні, не така паніка. Була стурбованість, я б скоріше сказала це, але дехто і виїжджав, але отакого масового виїзду ще не було. Я не помітила з нашого будинку. Тоді я піднялася додому і почала дзвонити дітям, а в Києві просто жах.

Я дзвоню сину, він говорить: «Просто жах, ми не знаємо, що робити, але поки що залишаємося в Києві». Настала ніч. Почалося голосно, голосно і у нас. Я почала згадувати техніку безпеки, перейшла в коридор, ночувала в коридорі. Донька з Острова телефонувала мені: «Мамо, переїжджай до нас, бо у нас це все віддалено», але боялася, що міст підірвуть. І уже ми зрозуміли, що вони почали заходити. Уже Антонівський міст, уже з боку, я так розумію, Чорнобаївки, от з того боку, мабуть, там, де кладовище геологів, бо першу ніч, я потім дізналася, що начебто вони переплутали дорогу і ночували на кладовищі геологів. Херсонці так

якось гумор проявляли, були досить оптимістичні, говорили, що сподіваємося, що наші мертві там їм показали. Але ситуація була все гірше і гірше, і вже були такі вибухи, що здавалося, що прямо в мене в коридорі. Діти наполягали все більше і більше, щоб я з Таврійського переїхала на Острів, і потім уже десь о 6-й ранку я дізналася, що син з сім'єю з Києва виїжджає, і він мені прокоментував свій виїзд повз Печерські пагорби по мосту Патона. Він сказав: «Мам, ми зараз ідемо, от якщо ти бачила фільми-апокаліпсиси, військові фільми, от коли все горить, палає, вибухи, от – каже, – оце оцей фільм жахів».

Ця ситуація моєї, от блок «родина», так, оцей фільм жахів. Так-от вони їхали на Чернівці 27 годин без зупинки. Син за кермом був 27 годин. Середня швидкість. Вони встигли достатньо швидко виїхати з Києва, це не було п'ять годин у заторах, але була дуже завантажена дорога далі. Середня швидкість їзди була 20 кілометрів за годину. Не можна було зупинятися. Кожні півтори години я ставила таймер і телефонувала їм, бо я боялася, що він засне за кермом і потрапить в аварію. Оце цей сегмент.

Паралельно тут же вдома донька: «Мамо, їдь, мамо, їдь». Ну я вже вирішила. Так, думаю, якщо розбомблять, то хоч хтось з родини повинен залишитись. У мене ще брат на воєнці живе в приватному секторі, там також своє, там же Антонівський міст, там жах, він працював на водній станції в порту. Там свій жах, він мені телефонує: «Виїжджай негайно з Таврійського, бо вони з двох боків, і вони вже почали». Це вже другий день. Вони почали заходити отам, де район 24-ї школи, і вже коли оці-от сильно гарячі події почалися, то, звичайно, мені стало страшно. І сусідка моя виїхала на Житлоселище до доньки. Звичайно, я викликала таксі й, попри те що я вважаю себе досить сильною і вольовою людиною, якби безстрашною, але мені стало страшно. Я викликала таксі. Таксі ще ходило наше. Вони сказали, щоб через п'ять хвилин я була біля під'їзду. Я так швидко до Острова ще ніколи не доїжджала. Мені здалося, що мене за сім хвилин довели. Я-от була в спортивному костюмі, кросівках, а це ж був березень, ну кінець лютого, кінець зими, початок наближення до весни. Значить, кросівки, якийсь легкий плащ. Я не знаю, я навіть не розуміла, що я одягаю, швиденько якісь продукти покидала, бо, думаю, пропадуть, і я туди їду до дітей. І виїхала. Взяла документи. З документів тільки паспорт. Ні, те, що я доктор наук, що я заслу-

жений працівник освіти, про нагороди, ніяких своїх документів я не взяла. Взяла тільки комп'ютер, бо там робочі матеріали. Оце схопила і бігом. Розумієте? Все-таки ж давно на адміністративних посадах працюю і вважала, що я досить зібрана людина. Я запанікувала. І я хочу сказати, що тривожного чемоданчика в мене не було і я сприймала це іронічно до того, як все почалося. Хоча ясно, що навколо все це згадувалося і говорили про ці тривожні чемоданчики. Я вважала, що людина, яка не хвора, у якої здорова голова, немає психічних захворювань, вона не може розпочати війну просто так. Розумію, що з історії є якісь передумови і так далі, але я вважала, що все-таки там же слідкують за здоров'ям свого президента. Це перше, а по-друге, він хоч якось повинен хоч трошечки боятися світового співтовариства, тому я була в числі тих небагатьох, мабуть, людей, хто не вірив, що може початися війна.

Я переїхала на Острів, діти якось доїхали до Чернівців. І так ми почали облаштовувати свій побут. Побут це одне, а робота не припинялась. Навіть у це страшно, що почало відбуватися. Захоплення Херсона, вже загинули наші тероборонівці, вже ми це знали. Вже на мосту наш загін прикордонників, де наш випускник загинув. Вже були страшні речі. Були проблеми з тим, щоб вивезти наших загиблих. Люди організувалися, щоб якось допомагати, крім усього іншого, все-таки чинився опір, і були підірвані їхні машини, були трупи їхні вже в місті. Але нам треба було організувати нашу роботу, і ми налагоджували освітній процес. Отже, сім'я була евакуйована, і на Острові все-таки більш-менш безпечно, навіть іще не було блокпоста. Вони його поставили аж через тиждень, і не було оцього поки проблемного. І робота. Зосередилася на роботі. Зуми, іще були зуми, іще ми могли виходити, але ми ще навіть не вели облік того, що з нашими студентами, але тут почалося інше. У страшному напруженні, у страшному режимі почала працювати наша соціально-психологічна служба, тому що шок був для всіх. Вибухи. Оці-от машини, оця вся нечисть, яка заїхала в Херсон, оце «тварьйо» все. Оці діти, дітей брали з інтернатів, вони в церквах в підвалах сиділи, і була колосальна потреба в психологічній допомозі, плюс наші студенти, наша соціально-психологічна служба, соціальний працівник наш Дар'я Сергіївна. Ми працювали цілодобово. Ми знали всі потреби дітей, які жили в гуртожитку. Отак-от відбулися оці зрушення.

А на роботу ми не ходили, нам було не рекомендовано. Єдине, нам не рекомендували ходити в п'ятий корпус, і, попри те що ми віртуально вже вели свою роботу, дуже потужно і в повному обсязі, але постійно в голові документація. Постійно. Ну раптом влучать. Я тоді зрозуміла, що, можливо, от вони зайшли, захопили, але не будуть вони самі обстрілювати місто і руйнувати заклади освіти, бо, мабуть, у них якісь плани на ці заклади освіти, але все-таки документація. Документація вся залишилась. Це просто. Я як людина відповідальна – я 20 років декан – розуміла, що це таке, але ми встигли багато чого зробити і відсканувати за цей період. Отакі-от були перші страшні дні.

Потім яка ж колосальна зміна відбулась у соціумі? – У людей з'явився страх залишитися голодними, страх голоду. А все тому, що обмежені були шляхи, ще не могли розібратися хто де. Обмежені були шляхи і поставка продуктів. На Острові це було, мабуть, і вербалізовано. Чому? Тому що був постійний ризик підризу мосту, і тоді острів був би зовсім відрізаний. Я навіть пам'ятаю, ми переговорили з моїм братом, брат у мене пересувається на велосипеді, але я боялася, щоб він їхав з міста на Острів. І він говорить: «Ну, якщо раптом щось, я човнами вас перевезу». Човен там у них був на тій водній станції.

І почалися такі будні херсонців. Ранок починається, люди йдуть у чергах і чекають, що привезуть. Десь до 2-ї години, потім всі дома і якось спілкуються, поки був зв'язок, і потім усе повторюється знову. Постійно люди йшли з пакетами. Потім, десь на третій чи на четвертий день, була перша ситуація, коли зник зв'язок. От ми стояли, я пам'ятаю, ми стояли в черзі. У дві черги. Я стояла в чергу в аптеку, а донька стояла в чергу в м'ясний магазин. Там нічого не було, чекали, що приїдуть, і там же паралельно була черга – чекали машину з хлібом. Усі ж з телефонами, і раптом – хоп!, і все затихло. Люди в паніці – зник зв'язок. І моя донька говорить: «Я зараз приїду». А у нас там магазин «Червоний маркет», а там стартові пакети лайф продавалися, і вона встигла його взяти. І так-от з цього пакету ми сину змогли написати, а там же коштів немає, банкомати не працюють. Ми написали сину, щоб поповнив нам кошти, а вони не можуть розуміти, хто це, потім вже подумали, що, мабуть, це ми. Отака-от ситуація. Тобто побут весь полягав у тому, щоб здобути їжу, приготувати цю їжу, поки є світло, і уже, і ще більш-менш холодно, і можна якось зберігати. Ну і зберегти своє життя.

На Острові було тихо. Все-таки це віддалений мікрорайон. Ми чули вибухи і канонаду, і все, що відбувається в місті, я два тижні в місто не виїжджала. Я все знала з соціальних мереж. Одразу з'явилися ці канали: «Херсон», «Суспільне» та інші групи. Потім дуже активні були наші університетські групи. Особливо в той день, коли було захоплення, коли була трагедія у 24-й школі, коли на Таврійському розбомбили, почали оце виставляти в групи наші «Конференція трудового колективу» і все. Я не витримала і зробила зауваження, сказала, що у людей і так настроїв дуже поганих, тому не можна цього робити. Була така дискусія, але якось погодились.

Почалось, почався наступний етап. Людям треба допомагати. У нас є хворі, тобто сім'я більш-менш була в спокої, я з однією частиною сім'ї та частина сім'ї в безпеці, я могла повністю зосередитися на роботі, і тут почалось. Служба психологічна – її просто розривають. Далі – харчування. Чим харчувати студентів, які залишилися в гуртожитку? Треба облік. Тож я завела списки: в якому гуртожитку скільки студентів. Я знову ж таки поновила оцю традицію кожного дня «добрий день». Якщо хтось міняє дислокацію, тобто виїздить з Херсона, повідомляйте мені в особисті повідомлення, тому що в перші дні війни от масово було таке відчуття, що соромно, що ти виїжджаєш. Я знаю наших фахівців, працівників нашого факультету, які виїхали до початку війни. Дізналися про це пізніше, але вже тоді, коли офіційно від нас почало вимагати міністерство, вже оговталися і вже почали всі повертатися в Київ. Але це було пізніше, а от перші дні треба було організуватися. Я хочу сказати, що честь і слава нашим відділам: навчальному, відділу кадрів, господарчим службам. Вони почали потихеньку виходити на роботу, тому що освітній процес іде, документацію треба якось зберігати, і фактично люди почали ходити на роботу. Уже стояли блокпости, ми передавали, як можна там об'їхати і де ці блокпости. І виникла іще така ситуація. Не ходити з телефонами. Точніше, люди почали діставати свої старі телефони. Це от соціум. Почали діставати свої старі телефони, у них не було ні вайбера, ні телеграма, нічого, а просто одні номери телефону. У нас деканатський був телефон. Мені його привіз Олександр Володимирович Волошин. Начальник охорони ходив з першого дня на роботу. І він перший потрапив під репресії орків. Про це скажу пізніше. І я попросила його зайти в наш п'ятий корпус у деканат. Сказала, де у нас лежить такий телефон.

У нас був телефон на дві сімки спеціально для роботи приймальної комісії, і я його взяла собі, і колегам всім поновила ці номери, повідомила свої номери. І потім, коли уже пройшов якийсь час, ми побачили, як вони почали організовувати себе. Я не знаю, як вони почали діяти у нас на територіях, а потім почався і ще такий цікавий етап у героїчній обороні нашої області, як Чорнобаївський період.

Чорнобаївка. Перший вибух, це орків вбили – і радості людей не було меж: і хрестилися, і слава Богу, і щоб вам так і далі, і це прямо стало системою. І це було між 24-ю годиною і десь до пів на першу. Тоді в Херсоні, от у моєму оточенні так точно більшості, я думаю, серед більшості людей було таке. До півночі ми ходили там, заглядали у вікна, де бахає, потім з 24-ї години ми чекали, коли бахне на Чорнобаївці. Ми чекали цього. Бах на Чорнобаївці – слава Богу, ще один раз по них, тоді можна лягати спати. Потім ми лягали, перший час ми спали одягнені. І так усі херсонці (*сміється*), всі знайомі, родина. Спочатку всі спали в спортивних костюмах, щоб чи тікати, чи бігти в бомбосховище, у школах були сховища, не бомбосховища справжні. От ми спали в спортивних костюмах. Потім люди почали якось уже оговтуватися, ставати більш сміливими, і ми почали дозволяти собі спати так, як нам комфортно. Але ми завжди чекали оцих бахів. Оцього Чорнобаївського всього. Продовжувалися пари, наближався кінець навчального року. ДЕКи наближалися. Ми оформлювали документацію, я пробула два тижні на Острові, працювала, але мені там було некомфортно. Чому? Кабінет мій у мене в квартирі. Після цих страшних подій квартира моя збереглася, будинок, слава Богу, уцілів, і якраз на чистий четвер перед Пасхою я напекла доньці паски і сказала: «Я поїхала додому», а уже був блокпост.

Блокпост був у районі заводу Куйбишева, коли заїжджаєш на міст з острова, і там, де Корабельна площа в Кузнях, як ми їх називаємо. Це була моя перша зустріч з живими орками. Я на таксі їхала, тому що в мене знайомі займалися цим і багато користуються однією службою. Це були знайомі хлопці, відвозили мене, і от він зупинився. Я була з паспортом. Хоча в мирний час я ходила з телефоном, там Дія, і ось я була з паспортом. Він відчинив двері, у мене був чемодан у багажнику, він відчинив двері, заглянув і каже: «Здрастуйте, гражданка!». Мене так розпирало щось сказати, але я пообіцяла своїм дітям. Хто мене знає, знає, що я досить емоційна

в принципі. Я ледве стримувалася, я просто кивнула головою, ну типу добрий день. «У вас все нормально? Куди ви їдете?». Я кажу: «Додому, в інший мікрорайон». Все. Він подивився багажник, і так я поїхала. І на тому ж посту, який ми проїхали, що я побачила. От вони вже два тижні були у нас, а на Корабельній площі, де стояв на площі їхній БТР, от ця площа, і там їх сила така, а все коло площі стояли наші прапори, наші українські, хтось їх повстромляв, і вони стояли. Я ще водію кажу, що таких недоумкуватих людей я ще не зустрічала. Ви вважаєте, що ви захопили місто, а прапори не познімали, і ми їхали по місту, і прапори наші висіли ще на багатьох установах і організаціях. У багатьох місцях висіли українські прапори. Паралельно в цей час вже йшли протести. Це взагалі окрема тема протестів на нашому центральному майдані.

Це окрема тема. Вони стоять біля обласної державної адміністрації, наші люди: і викладачі, і жителі, і знайомі наші люди. Їде їхній БТР. Наші вискакують на їхній БТР із прапором і їдуть від Ушакова до того місця, де повертати на Перекопську. Вони як ненормальні. Я думаю, які це сильні люди в Херсоні. Вони настільки херсонці, вони так себе поводити, що орки не могли себе відчутти переможцями чи загарбниками або того, що вони сильніші. Наші херсонці поводити себе з такою зневагою до них. Розумієте? Я так думаю, от якби я військова була, от я, припустімо, захопила територію. Я тут керую і хтось мені, значить, пішов наперекір. Я їду на своїй офіційній машині. У мене захоплюють цю машину, забирають і ставлять прапор. Які мої дії як військової? У мене зброя взагалі-то є. А вони були, як ідіоти, прости, Господи, розгублені, і оці кадри обійшли, я думаю, весь світ, мабуть, і все це був Херсон із цими прапорами. Ніхто нікого не боявся. Всі кричали. Я вважаю, що це був свого роду соціальний шок, тому що люди не розуміли небезпеки. Мешканці Херсона не розуміли небезпеки.

А вони заїхали не просто там з глибинки. Їхній побут – це окрема ситуація, що люди не розуміли слова «унітаз» це окремо, але заїхали деякі загонами, бригади, чи як їх назвати, які ми називали «буряти» і «чеченці». А це ж просто дике поле. Дике, варварське. Ну я не можу сказати «тварини», тому що тварини все-таки своїх не з'їдають. Мені здається, це таке, я не знаю... Навіть у зграї вовків вождя іде, наскільки я пам'ятаю, в кінці, тому що там можуть бути слабкі, розумієте? А тут? Абсолютно нічого людського, а пара-

лельно ми знаємо, що відбувається в Україні. Буча, Ірпінь. От уявіть оцю ненависть, яка просто розпирала. Оцей шок, оцей спротив, оця зневага. Мені здається, їх більше турбувало не те, що там можуть їх вбивати і підривати, а от зневага. Зневажливе ставлення до них мешканців Херсона. А ще оці Чорнобаївські події. Я завжди думаю, яким треба бути нерозумним, щоб не сказати інше слово, як про хвору людину. Тобто тебе там убивають, а ти знов туди ставиш техніку. Ні, це прекрасно, хай так і далі буде, ну ми думали так, але як же нерозумно.

Потім вони почали заселяти гуртожитки, їм же десь треба було мешкати, і ми чекали, знали, що бахнуть будуть, і ми чекали також цих бахів. Але через два тижні після того, як все сталося, я ж кажу, що служби наші виходили на роботу. Придумала я, що я також буду ходити на роботу, бо нам треба щось робити з документацією. Потихеньку виходила Катерина Федорівна, наш диспетчер і почала виходити на роботу я. Ми їздили разом. Керівник охорони Олександр Володимирович їздив на машині, забирав по дорозі начальника відділу кадрів. Мене вони забирали біля «Ельдорадо», і ми їхали на роботу. У п'ятому корпусі ми були з деканом іноземної філології і потихеньку працювали. Перше, що я подумала, це за наші трудові книжки. І тому я попросила Наталю Анатоліївну, нашого керівника відділу кадрів, щоб вона дозволила відсканувати трудові книжки всіх наших людей на факультеті й перевести їх на гугл-диск. Думаю, Бог його знає. Поки вуз не захопили, але ми розуміли, що це може статися. Вона нам дозволила, спасибі їй за це. І диспетчер нашого факультету Катерина Федорівна, вдова з двома дітками, яка живе в гуртожитку, – от при такому ризику це і є розуміння героїзму, соціальне, людське, теоретичне і наукове – от двоє дітей у гуртожитку, а вона іде у відділ кадрів і сканує наші трудові книжки, де не одна сторінка в кожній трудовій книжці записана. Пересічний громадянин міг би сказати: «Ну яка нормальна мати в такий час залишить двох дітей і піде на роботу?». Я як керівник їй вдячна безмежно і взагалі вважаю, що це героїчний вчинок, як і героїчним було все те, коли ми ходили на роботу.

Отже, у п'ятому корпусі ми ходили з деканом іноземної філології на роботу. До першої ми там працювали з колегами. Потім я говорила: «Колеги, йдіть!». Колеги заповнювали відомості, документацію, бо вже почалася сесія. А після першої з Іриною Вікторівною,

деканом, ми йшли в головний корпус, бо там були ще проректори. Ще всі не виїхали. Виїхав ректор першим, це зрозуміло, він депутат Верховної Ради. Це людина, родині якої загрожувала особлива небезпека. Ми вже знали, що людей захоплювали в полон. А ми ходили до першої, ми там були, а потім ми пішли додому, хто пішки, бо ще транспорт не ходив. Тоді хто пішки йшов, хто як добрався, я чекала завжди до четвертої-п'ятої години, поки Олександр Володимирович нас доведе додому. І от протягом дня ми працювали, ще й з комп'ютерами працювали, але уже зі своїми. Ще у нас навіть у п'ятому корпусі трошки був вай-фай, але я вже розуміла, що треба, щоб комп'ютерники щось робили, і я думаю, що вони потихеньку щось робили, щоб нашу документацію засекречувати і все таке інше. І от в один з днів я прочитала в новинах, що в Херсонський державний зашли. Це був перший візит орків до нашого Херсонського державного університету. Їх декілька чоловік зайшло, вони хотіли піднятися на дах. Це я розкажую з розмови, сама свідком не була. Це був вихідний день. Тож вони піднялися нагору, щоб подивитись наші комунікації, наші охоронці були, все ще наше, ще приміщення не було захоплено. Охоронець, значить, написав повідомлення Олександру Володимировичу, керівнику нашої служби. Той прибув на місце і попросив їх. Серед тих, хто прийшов, були херсонці, що працювали в органах. Були і наші земляки. Значить, він попросив їх одне – не ламати. Сказав, що відчинить, вам не треба ламати, ми дорожимо своїм вузом і так далі. Вони: «Добре». Він їм там відчинив. Разом з ними ходив, після чого ми дізналися, що не можна... Це ситуація трошки, можливо, перестрибую, як ми дізнались, що треба ходити з іншими телефонами? У нього в повідомленні, у тому, де повідомлялося, що прийшли чужі, були якісь слова (якщо ви захочете його долучити до цього проєкту, то хай він вам розкаже, що там було написано), і вони взяли у нього забрали телефон: «Отдай телефон» – і прочитали цю смс. І прикладами його побили. Коли я дізналася про новину, що до нас заходили, я думала, що захопили. Я йому зателефонувала увечері спитати, як справи. І він мені сказав, що його побили. Я кажу: «Боже, що ж ми будемо робити?». Він відповів: «Завтра я буду на роботі, завтра ми їдемо на роботу». Отак-от.

Ми ходили на роботу аж до 14 червня. Виконували наші функціональні обов'язки. Викладачі, хто залишився в Херсоні, почали ходити на роботу, але уже ми почали подавати інформацію за

табличками, почало уже і міністерство з нас вимагати, хто де перебуває, хто виїхав, хто куди виїхав, почали оці вже соціальні різні речі в країні відбуватися. Ну і керівництво оговталось, і почалося. Ясно, що це можна і зрозуміти, і не зрозуміти, це тема окремої розмови, а про зрозуміло я скажу так. Припустімо, керівництво держави і все керівництво також люди, так? І ніщо людське їм не чуже, як кажуть. Хоча я вважаю, що на всі випадки у керівників того рівня повинні бути плани. Ну, це я так вважаю, просто пересічний громадянин, як кажуть. І от ми працювали аж до 14 червня.

Запам'ятала я цей день дуже. Чим? Я готувалася до свого дня народження. У мене 16 червня, і я в цей день скупилася, я хотіла деканів запросити. Знаєте, особливо сумуєш за людьми, коли їх не бачиш. Ми бачилися з деканами, але вже дехто, і, я знаю, там окремі декани виїхали і так далі, а окремі були ще тут. І я хотіла запросити їх до себе в деканат. Розумієте, от іще суть людини та й психологічні які особливості, от я тепер аналізую і думаю, ми ходили на роботу декани. От я сиділа в корпусі, дві жінки – декан іноземної філології і я. Кожен у своєму деканаті. Ще Катя диспетчер приходила, дівчата приходили, працювали і йшли додому, а ми сиділи. Охоронці у нас звичайні чоловіки, не військові, вони без зброї, і от. Я розумію, який це ризик для життя взагалі-то був. Адже в будь-яку хвилину будь-хто з цих нелюдів міг зайти і що хочеш зробити. Не з документацією, а з людиною. У принципі, так і сталося з нашим Максимом Олександровичем.

І от в цей день 14-го я завезла все, що закупила для дня народження, і дуже багато спиртного, тобто для мене це багато, тож достатню кількість спиртного. І ми перебували, як завжди, в п'ятому корпусі. Тут телефонують на внутрішній зв'язок, що захоплюють університет. Вони під'їхали. Ой, калітка чорноморська калітка біля ліцею. Кременчуцька. Там ворота де, Господи, басейн наш. Під'їхали і почалося захоплення. Захоплюють. Дехто з деканів прийшов сюди до нас у 5-й корпус, бо люди розгублені. Ми вийшли з п'ятого. А у мене от просто повний факультет людей. Всі заповнювали документацію. Уже сесія була, значить, я вийшла в коридор і сказала: «Хапайте всі залікові книжки». Чомусь за відомості я не подумала, бо відомості все-таки в комп'ютері, якщо наші комп'ютерники попрацюють з мережами, ми їх витягнемо. Залікові. І за індивідуальні картки також не подумала. «Хапайте всі залікові книжки, всі

забирайте, все, що є, виносьте». Я просто виганяла людей з факультету, тому що, думаю, зараз вони там і прийдуть сюди. І поки я виганяла людей з факультету, вже з того корпусу люди підтяглися. До речі, наш викладач Максим Галіченко приймав у зумі в головному корпусі філософію. І він, приймаючи, не знав, що захопили, потім дізнався і прийшов у п'ятий корпус, а там уже захоплення було. Тож сказала: «Розбирайте всі залікові, ховайте, де тільки можете, потім якось я їх зберу». Дівчата забрали, Тетяна Михайлівна, правда, забрала все заочне відділення, забрала індивідуальні картки. Ми розібрали всі залікові книжки. Я сказала: «Всі геть-геть-геть, нічого не печатуємо, а тому ключі в мене». Я не хотіла, щоб я ж, розумієте, ну як взагалі про ворога можна думати, що він людина, ну що він нормальний? Ніяк же не можна, а я ще вірила, я кажу: «Ми не будемо печатувати ключами, не будемо нічого зачиняти, в замках залишимо ключі, щоб якщо ці нелюди зайдуть, щоб вони нам нічого не поламали». Розумієте, про що думає декан факультету?

Щоб нам нічого не поламали, а того, що все ми своїми руками там, все, ну воно все своє. Тоді я людям усім сказала: «Все, щоб я вас не бачила нікого, ідіть!», а декани почали приходити з того корпусу. Прийшла Тетяна Леонідівна Корнішева, керівник відділу, прийшли і економісти. Боже, я вже не пам'ятаю, багато людей прийшло, і ми з Іриною Вікторівною вийшли вниз, бо ми не знали, що робити. Дар'я Сергіївна, просто встигла, я, виявляється, вони піднялись, встигла сказати: «Винесіть, що можете з документації». Залікові звичайно, проректор також за це подумала. Тож ми вийшли з Іриною Вікторівною. Зійшлися вже люди з того корпусу. Ну що робити? Вирішили відійти. Відійшли від цього корпусу і сіли на лавочці біля магазину спостерігати, що ж буде з корпусом, а охоронець на місці. Чекаємо-чекаємо, чекаємо-чекаємо, ніхто до нас не приходять. Ну, думаю, мабуть, там усе.

Що було там, я пізніше з розповідей дізналася. А тоді ми чекали вказівок. Що ж нам робити? Як же нам, куди нам іти, що дали? Нічого нам не говорять, ми посиділи десь пів годинки, спочатку зайшли за п'ятиповерховий будинок. Заховались ніби. Ніби заховались від загарбників. Немає. Тоді ближче підходимо. Ближче, ближче, а тоді я кажу: «Колеги, у мене в деканаті все для мого дня народження». Спиртне, я маю на увазі. Ну і їжі немає ніякої. Тому кажу: «Давайте в деканаті чекати, навіть якщо вони прийдуть, вони зразу нас не

заберуть на підвал. Да, так зразу. Спочатку хоча б щось нам скажуть». Ми тоді ще так думали. Я кажу, ще думаю, що вони люди. Ми зайшли в деканат, і ми, можливо, я не знаю, можливо, це і не варто говорити, а я скажу все рівно. Ми купили бубликів, бо в магазині вже нічого не було, біля нас там маленький магазинчик. Ми купили бублики і випили все спиртне, яке я заготувала. Ніхто з нас навіть трішки не захмелів, який був адреналін. Я от аналізую зараз. Який був адреналін, мабуть, у крові, що нас не взяло спиртне.

Прибігає керівник охорони. Волошин якось вирвався звідти, прибіг до нас сказати, він подумав, Дар'я Сергіївна подумала, що ми не почули, що треба документацію, залікові заховати. Він прибіг нам це передати, а я кажу: «Олександр Володимировичу, уже ми все зробили, тут уже нема нікого, тільки от декани, керівники відділів», по-моєму, Тетяна Олександрівна Черкашина, прибігли керівники відділів звідти, і кажу: «Ну, у нас залишилось якась пляшка трошки шампанського, налить?». Він відповідає: «Бігом налийте!». От випили як воду. І от просто тут його викликають. Хтось з охорони телефонує – негайно туди.

Далі з розповідей. Отже, його викликали для того, щоб він знайшов проректора, бо, якщо він не знайде зараз проректора Вінника, мається на увазі Максима Олександровича, бо, якщо він не знайде, зараз тут перестріляють усіх. Це один сюжет. З розповіді. А другий сюжет – наші колаборанти. Ларієнчук. Потім Валентин. Господи, у мене його прізвисько було маджахед, Скурський. Під білі, як кажуть, руки. У супроводі автоматників оцих заводили людину, яка охрестила себе ректором, заводили Томіліну. І саме знову ж таки з розповідей працівників служб саме Ларієнчук і Скурський почали ходити у приймальню Максима Олександровича, в АХЧ, в усі служби, виганяти людей і забирати ключі і хамським тоном говорити: «Немедленно, вам пять минут, чтоб все освободить, а то мы вас всех тут». Одним словом, все, що можна, все зробимо. Молоді дівчата, не одружені, люди, які з тобою роками, десятиліттями працювали. Я акцентую на прізвищі Ларієнчук і Скурський не просто так, бо далі після визволення були ще інші події. І от вони почали виганяти. А в цей час Олександр Володимирович намагається якось зв'язатися з Максимом Олександровичем, який побіг у гуртожиток, бо студмістечко також захоплювали, а там люди, студенти, працівники з дітьми. І він же за це все відповідає. На той момент із про-

ректорів залишився тільки Вінник і Мальчикова, всі вже виїхали. Окрема ситуація з виїздом із евакуацією. Всі вже виїхали, і ми вже провели вчену раду і конференцію трудового колективу про те, що ми звертаємось про переміщення, вже був наказ міністра перемістити нас до Івано-Франківська. Все це було ще в квітні зроблено, але проректори залишилися, потихеньку залишилося два проректори. Давайте йому Максима Олександровича, поки що Олександр Володимирович Волошин намагається додзвонитися до Максима, якось його попередити, мабуть. А ці стоять прямо з автоматами цими коло нього. Ну і що? Прийшов Максим Олександрович, і далі ми знаємо інформацію, що його забрали. Його забрали, як казали тоді, на підвал.

Тож там Томіліна почала, як, я кажу, «цариця», ходити, я ж прийшла, я ректор, давайте танцюйте, співайте, і барабани, бубни, і все, що хочеш. Звісно, ніяких барабанів не було, люди робили свою роботу. Я просто схиляю голову перед працівниками служб, канцелярії: Світланою Анатоліївною, Наталею Анатоліївною Кудас – це відділ кадрів, і всі навчальні служби, Яценко Вікторія Федорівна. Поки там цариця заходила, поки ці двоє біснுவатих, як я називаю Ларієнчука і Скурського, виганяли дівчат і розказували, що їм буде, якщо вони не віддадуть ключі, люди робили свою справу. Наталя Анатоліївна тихенько через чорний хід завантажила Олександра Володимировича Волошина. Машинка така була невелика з двома дверима. Завантажила все, що тільки можна до самої стелі, документацію. Дар'я Сергіївна зі своїми службами намагалися сховати – під'їжджали родичі, машини – свою документацію. Тобто люди зробили свою справу.

Люди самі продумали такі схованки, що після визволення ми їх знайшли і відкрили, і ворог їх не знайшов. Схованки, де зберігалися документи. На той час багато людей забрали трудові книжки. Я особисто спочатку забрала свою трудову книжку і своєї дитини. Тоді я оголосила людям своїм: «Забирайте трудові книжки, все це ваше рішення. Уже все відскановано. Все забирайте, я забрала». Донька моя сказала, хай моя трудова у тебе лежить, а я отак-от, ніч, знаєте, я віруюча і я вірю в символи. У мене перша дисертація по символах була в поезії. Я от вірю в цю символіку і думаю, якщо я заберу трудову книжку, ну от ми не повернемось. Наступного ранку, коли ми їхали на роботу, я в машині кажу: «Наташа, візьми». Це ще до

захоплення кажу: «Візьми мою трудову і Дашину. Я тут працювала, працюю і нічого не боюся, хай ця трудова буде у тебе».

Так-от вона ці трудові, що люди не позабирали, які поїхали, вона їх зберегла всі до єдиної. Всі особові справи, все було збережено, заховано однією людиною Кудас Наталією Анатоліївною. Мабуть, хтось їй допомагав. Я не знаю хто, але на ній ця відповідальність, як вона сама до захоплення працювала, пустий відділ кадрів, включені комп'ютери, там усі студенти, ЄДЕБО, там оце все включено, що їй треба. Вона бігає від комп'ютера до комп'ютера. Ми регулярно отримували заробітну плату. А це вона і бухгалтерія, вже примусили бухгалтерію переїхати в Івано-Франківськ. Сервери вже перенесли, все це було до захоплення, все от я перескакую, але я хочу сказати, що наскільки це от героїчно.

Отже, в день захоплення всі документи, що могли, ми поховали. Заховали все, що могли, все зробили, вивезли. Ну що? Чекаємо. Інформації ніякої. Раптом Волошин мені пише смску: «Ірино Василівно, виходьте, ми їдемо додому», а вже прийшли, а був Сергій Карпович з нами тоді, і в той день, коли от захоплювали, він залишався з нами з деканами. Він також десь виставляв щось філософію. І під'їжджає, значить, ми попрощалися, всі пообнімалися до невідомо якого часу, ну навіть ніхто не заплакав. Ви розумієте, от я думаю, це така сила волі чи такими були? Я кажу, мабуть, це такий був адреналін.

Ми були налаштовані отак по-бойовому. Приїхала машина, забита документацію, ми сіли, взяли ще і Галіченка Максима Володимировича до себе, він на Таврійському, і поїхали. Поїхали, і мене висадили, всіх висадили, і так почалася частина нашого життя, коли ногою ніхто не переступив у Херсонський державний університет.

Єдине, що було, – намагання Олександра Володимировича наступного дня після захоплення, п'ятнадцятого, з ключами. Під'їхав до воріт як відповідальний. Ну, не хочеться, щоб поламали, розумієте, ми ключі всі на вахті залишили. Я охоронцю сказала: «Якщо вони зайдуть, не чиніть їм опір, дайте їм ключі, нехай все відкривають, хай тільки не ламають». У нас є дві аудиторії з телевізорами, оце для зуму і для комбінованого, ми все тільки 22-го числа відкрили, ліфт новий відкрили після ремонту, бібліотеки. Кажу: «Не чиніть їм опору, дайте їм ключі, хай відкривають, захо-

дять, хай користуються ідіоти, прости Господи, нашим розумом, нашими книгами, нашою бібліотекою всім». От таке. Ну і він вже як відповідальна людина під'їжджає до воріт, де шлагбаум. А там Ларієнчук, називаю ще раз це прізвище. Значить, говорить: «Ти йдеш на співпрацю?». Ну це з розповідей, я розкакую, я не свідок, це з розповідей. «Ти йдеш на співпрацю?» – «Ні». «Ну тоді ти сюди не зайдеш. Віддавай ключі». Волошин йому перекинув ключі в руки, не дав, каже, кинув через оці ґрати, розвернувся і поїхав.

І так почався період функціонування нашого захопленого вузу. Коли пройшов перший шок, це десь уже днів п'ять, коли я вже пересиділа, думала 10 днів, пересиділа тиждень, не витримала, у брата там в іншому мікрорайоні в приватному будинку, бо думали, що деканів будуть шукати. І потім я вирішила, що, кому треба, і так знайдуть, і повернулися додому. Чому? Тому що у мене Київстар домашній і тоді ще був більш-менш нормальний інтернет. Але потім вимикали його, потім він з'являвся, потім у сусідки інший, але якось у мене вдома працював інтернет. Розпорядчих документів офіційних, як нам діяти, як буде вестися документація, якщо ... ніяких не було. І ми з досвіду разом з факультетом почали вибудувати траєкторію організації нашого освітнього процесу. Адже це був якраз кінець сесії, це державна атестація бакалаврів, а головне, як нам це документально все фіксувати. Найперше, це вже нам було знайоме, що ми повинні були всі записи тримати на дисках. Просто я тоді говорила, у кого як – на флешках, хто як уміє.

Хоча перед цим уже були навчання, у нас є курси і так далі. От і ми почали все-таки завершувати освітній процес. Моїм завданням було зібрати всі залікові книжки. Диспетчер факультету Катерина Федорівна записала хто, скільки і яких груп взяв, ми їх зібрали, а потім взялась за денне відділення, бо заочне вже було в безпечному місці.

Там Тетяна Михайлівна Швець взяла, заступник декана, всі забрали. Потім, зібравши від цих людей (всі принесли все, підрахунок зробили), ми заповнили їх. З тими викладачами, які не встигли заповнити, потихеньку якось ми зустрічалися, вони заповнювали, або я взяла на себе відповідальність, коли ще тоді могли підписувати завідувачі кафедр, але уже ж не всі були, люди почали виїжджати потихеньку. От я взяла на себе відповідальність, і в тих залікових книжках не було підписів викладачів, бо викладачі вже

виїхали. Я просто робила так, як ми робимо, коли виконуємо чийсь обов'язки. Я ставила скісну ризку, ставила свій підпис і тому в цей період, в період закінчення навчального року 2021/2022, можна буде в паперових наших залікових побачити багато моїх підписів навпроти різних прізвищ і так далі. Але ми все це оформили. Залишилося поставити печатки, але, звичайно, навчальний відділ також готувався.

Печатки там шукали, де печатки, те, що все було сховано, всі відділи спрацювали, всі, ви розумієте, при тому, що яка була небезпека, вся документація. Головне, от що для роботи найголовніше, – те, що тривалого зберігання, те, що відповідальність, те, що фінансова дисципліна. Ми журнали нікуди не забрали, але у нас були відомості, в які ми заносили все. У нас були готові залікові. Постало питання, куди їх заховати.

Про це скажу пізніше. Але тут ще інше питання. Треба, щоб були відомості. Електронних відомостей на той час не було. Ми з дівчатами, Катериною Федорівною, Ангеліною Андріївною (це секретар факультету), створили вордівські відомості, я чітко прописала інструкцію, можливо, аж занадто чітко. Можливо, це когось драгувало, але я була впевнена, що люди хвилюються, всі в небезпеці, тому що бахи були, бахи були в їхню сторону, але все-таки гриміло.

І тому я детально зробила інструкцію, як все це робити, і люди це заповнювали. Потім ми таку фразу ввели, я додала, що це особисто мною заповнено. Знаєте, щоб люди не говорили, що деканат сам усе заповнив. Ми все чітко зробили, люди подали, і ми закрили відомість, відомості дівчата потихеньку почали вводити, а вводити ще не було куди, тому що дуже важко виїжджав наш відділ інфраструктури, але ми знали, що серверів уже не було, вони вже були в безпечному місці, і треба було розгортати це все.

Я ще і ще раз переконуюсь, що ми правильно це зробили з відомостями: у нас є свій деканатський диск, деканат-документи, куди мають доступ тільки працівники деканату. На кафедрах, я переконана, є теж диски. Так чи інакше, ми працювали, почали створювати такий віртуальний документообіг, електронний для факультету, все це ми зробили, а життя-то йде, стипендії треба призначати, переводити студентів на наступний курс, треба робити випуск. Ми провели ДЕКи, вирішували, як будемо це заповнювати. Також там дуже серйозно, бо наш навчальний відділ, ви розумієте, мож-

ливо, це психологічно така підвищена тривожність, що начальниця відділу постійно боялася, що якщо ми не передамо, якщо підпису якогось не буде у відомості чи щось іще пов'язане з ДЕКами, то її чомусь посадять. Вона так говорила, але уже ясно, що все ми оформили, підписи вже чекали свого приїзду.

Отже, керівник відділу кадрів і відділу навчального нашого Яценко Вікторія Федорівна казала: «Мене посадять». Ми ж думали, що через три місяці ми їх проженемо, все буде, і тоді почнуться розборки: «А де документи? А як ви прийняли без підписів?» – і так далі. Тож все електронне ми зробили. Потім дилема: що із заліковими? Заочні були сховані, сховала Тетяна Михайлівна. Я просила навіть не називати де, а дужче почала носитись із цими денної форми. Адже я як декан просто переживала, я знала, що до людей приходили, людям телефонували.

Скажу чесно, мені не телефонували і не приходили до мене. Потім пізніше, мабуть, Томіліна знала, що я їй скажу. І я, і моя донька, що ми скажемо цього разу. Ми з нею не спілкувалися з 2014 року, коли вона оголосила, що путін її улюблений чоловік.

По-друге, після того як звільнили Херсон, я почула версію, що Томіліна пожаліла мене і мою сім'ю, тому що ми багато років з Мішуковим співпрацювали, я була асистентом режисера і його керівником відділу виховного, організаційно-виховної роботи, і вона мене пожаліла. Я в це не вірю, звичайно. Вона просто знала, що я її пошлю, і що ніхто її не боїться. Ну отак-от і я усвідомлювала, що може бути, але не про це мова.

Про що мова, що я хочу сказати? Декани в стресових ситуаціях іноді приймають якісь такі ненормальні рішення щодо охорони життя людини. От, наприклад, я аналізую і думаю, як я могла диспетчера, матір двох дітей, вдову відправляти у відділ кадрів, щоб вона сканувала трудові книжки, і чи усвідомлює колектив, що зробила ця 35-річна дівчина для нього?

Так само я, вибачте, навантажувала свого заступника з навчальної роботи Галину Миколаївну Михайленко і її чоловіка, професора Черемісіна, бо у нього був гараж, і там був підвал подвійний, як вони мені сказали, я пішла, купила коробку таку, на скріпках, у дешевому магазині.

У мене ще було 1000 гривень фонду факультету. Я пішла купила цю коробку і дзвоню ж, звітую, що я купила там, Тетяні Михайлівні

і давай з цією коробкою з цими заліковими туди-назад. А почали ходити орки по гаражах громити гаражі. Це небезпека, і спершу сказали, що небезпечно, бо гаражі громили. Потім я розгубилася, почали радитись з братом. Він сказав: «Давай плавні, це така річ прекрасна».

А сама думаю: от дивись, це окремих психічний стан декана, коли вона думає не про людей, а про документацію. Це абсолютно неправильно, але це психічний стрес, потім я взяла ці залікові й повезла до брата, а паралельно прибігає диспетчер факультету Катерина Федорівна і говорить, що працівниця соціально-психологічної служби Ревенко Світлана Павлівна викликає їх на співбесіду, її і секретаря. Секретаря вже вивезли батьки на лівий берег. Коли захопили гуртожиток, всі виїжджали, а Катерина Федорівна була у нашої ще однієї лаборантки на квартирі, бо та виїхала в Хмельницький. Катя прибігла і каже, що викликала її Світлана Павлівна на бульвар Мирний, і почала розказувати: «Катюша, иди к нам работать». Так я дізналась про першого колаборанта.

Тож вона її запросила і сказала, що в неї буде точно така посада. Я не знаю, люди, якщо розуміють посаду диспетчера, тобто каторга складання розкладів усіх на світі тобі забезпечена. Ну, звичайно, такі фахівці, як Катерина Федорівна, – це золотий фонд. Взагалі людей диспетчерського корпусу я вважаю найбільш досвідченими і професіоналами високого гатунку. Катя відмовилася, але до мене прибігла.

От ви розумієте, говорять, що не вір людям. Але от як же їм не вірити. Мій покійний чоловік говорив, що людям треба вірити, все рівно хороших більше, ніж поганих. Я відвезла залікові брату, сказала: «Заховай, не кажи де вони, кажи мені різні версії, що якщо мене там щось таке, щоб я не знала дійсно, де вони, хай, що хочуть роблять, все рівно не знаю де. А залікові були закопані так. Яма вирита і обкладена старим мотлохом. Брат обклав, потім якісь от ДСП, ДВП, отаким чимось, спочатку якісь такі фуфайки, потім оце ДСП, а вода була така, бо це було вирите у воді. Версій декілька. Перша – це під погріб, там, де був старий туалет, у дворі у діда мого, а друга версія – плавні. Яка версія правдива, я не знаю. Я не бачила, як він закопував і як він їх викопав.

«Та що там, – говорить, – там вогка земля, все буде нормально». Потім він поклав цю коробку, перемотав, усе спаковане, поклав її,

також поклав оцими старими ватяними фуфайками, потім зверху поклав ще п'ятилітрові баки з водою.

«Бо, – каже, – якщо вже бахне там десь і якщо ну чи вогонь чи щось таке». Я схилилася-таки до версії не плавнів, а підвалу в старому туалеті, тому, що був на дворі у діда, а він живе у діда (*сміється*). Ну, неважливо. Він наклав ці баки з водою, знову закрив шифером, отаким-от сірим шифером, дошками перекрив і потім закопав там і щось зробив.

І я, уже знаючи про колаборантство, їду засмучена і телефоную. Тоді ще можна було дзвонити по наших телефонах. Набираю тодішню завідувачку кафедри Блинову Олену Євгенівну, викликаю її на зупинку, де обласна лікарня, вона там жила. Вийшла і питаю: «Ви давно бачили Ревенко?». Вона відповідає, що давно-давно. Я кажу, що така ситуація, а вона: «Ой, така дурочка, та ні, я її не знаю» – і якось з'їхала з теми.

Хоча саме вона і повинна була бути, тому що вона співпрацює з ними з 2014 року, з росіянами дуже важко розставалася на міжнародних конференціях. Поїхали далі ми, уже і проводили вчені ради, і провели атестацію. Дякую нашим і голові ДЕК, і дітям, що приєдналися! А тоді постало питання, а що робить з дипломами?

Ми придумали, що дипломи надрукують, уже вуз був релокований. Там вони вибудовували оцю мережу, ще не було такого документообігу, як у нас зараз у мирний час електронний документообіг і помічники з цифровізації. Я вважаю, що супер. Тоді цього ще не було, а ми взялися за традицією, от коли пройшли перші два тижні, коли ми всі оговталися, я йшла по Таврійському і знайшла таку кондитерську. У нас «Рест» там був. Не знаю, чи він зараз є. Там така кондитерська, я її знайшла і подивилася: там такий зал є, дівчата наші всі проукраїнські, з Чорнобаївки, до речі. От і спитала, якщо ми прийдемо, і так далі, і так далі. Так-от, бездумні просто – орки мотаються, а ми, значить, так. Проректор з навчальної роботи, керівник юридичного відділу, керівник відділу кадрів, я, декан Ігор Пилипенко, декан ФБГЄ. Тоді ще був Соловйов, хоча його от найперша людина-колаборантка – це Шашкова Ніна Ігорівна, рідна сестра декана цього Соловйова.

Я була, Гоштанар Ірина Вікторівна, з медфакультету декан була, і з фізмату Гончаренко Тетяна Леонідівна, і ми вперше зібралися. По-перше, ми хотіли почути, скажіть, хоч що-небудь, чи ви виїжджа-

ете, чи не виїжджаєте? От як організувати роботу? Що людям говорити? Почали говорити Дар'ї Сергіївні, а вона ще з хлопчиком, у неї дитина хвора, ще й хлопчика вони з собою привели. Тож сидимо ми такі в закапелку, повірили дівчатам, а вони ж могли нас і здати.

Вони зрозуміли, що це верхівка в принципі нашого університету зібралася з тих, хто залишився в Херсоні, бо ректорат уже виїхав. Одна Дар'я Сергіївна залишилась. Максим Олександрович з проректорів виїхав передостаннім, одразу, як його відпустили з підвалу, і ми почали, я кажу, дивитися, а якщо ми зробимо так, отак, отак, підписи якось придумали і придумали відсканувати підписи. І уже в.о. проректора Лемещук тут в Івано-Франківську просив, щоб передали всі відскановані підписи, і ми хоча б так вставляли, бо цей цифровий підпис, що через Дію, що зараз, його не можна було завести, вже були заблоковані картки Приватбанку. Добились із криками, з усім на світі, того, щоб отакі підписи хоча б вставляти, щоб декани могли ставити і ланцюжки вибудувалися. І ми почали потихеньку говорити, що ті декани кажуть, давайте так, давайте так. Найбільше говорили декани, у яких великий стаж. Це я була, просто я вже в таких різних ситуаціях була, що вже ... Це можна подивитись на нашому телеграмі, що ми йшли методично робити свою роботу, і моя фраза: «Мені все одно, що інші люди роблять, головне, що у нас», бо ми зарплату за це отримуємо, вже почали дані збирати потихеньку, де хто перебуває, для того, щоб оплата була, і так ми налагодили. І так це стало традицією. От усі, хто в Херсоні, з отих, що я назвала, декани, начальники відділів і один проректор.

Раз на тиждень по середах ми збирались в якійсь кав'ярні на Таврійському, бо, по-перше, в центрі їх було більше, а тут вони моталися по вулицях, і бачили їхнє, до речі, їхали один раз, ми бачили машини з двохсотками – чорні. Також ми це бачили, бо ми сиділи, і «Черепак», там таке було, потім «Суші сан», потім ще десь, і так от ми періодично збиралася. Одного разу, коли ми сиділи, було п'ятдесят років. До речі, от якраз 28 червня, у день народження нашого відділу кадрів, це була наша друга зустріч, і ми святкували п'ятдесят років у «Черепасі». Я сиджу, ідуть два хлопчики по Таврійському мікрорайону відкрито у футболках факультету психології, історії, соціології. Я вмерла, кажу: «Гляньте, наші хлопці!». Я тоді фотографувати, у мене є ці фотографії, я в групу передала.

Кажу: «Боже, це просто реклама ходяча про університет ходить, і скажи, що нема університету. Є». Ідуть ці хлопці, я потім їх часто бачила. Потім, коли ми сиділи напроти «Суші сан», вони заходили з батьками. Ми привіталися, отакі, от ви розумієте, діти.

От вам і діти, і вони не побоялися. Я просто була здивована: у нас символіка тут, і прапори, і все, і синя футболка, і жовта. Отак ми потихеньку почали збиратися, і вже ці зустрічі наші стали і як прощання. Ми вже знали те вузьке коло, хто буде виїжджати. І от уже пройшов час, і 28 червня я напяму поставила питання декану економічного факультету про його рідну сестру. Ви розумієте, воно так. Воно ж у повітрі висить, а ми всі, деканський корпус, ми колеги, плюс відділ кадрів, плюс проректор, наш відділ, юридичний – Ксенія Парасочкіна. І воно так-от якось говорить, а розмову завели так. Іде керівник відділу кадрів, розказали, як вона йде по 200 років, а її доганяють двірники, допоміжний персонал, які співпрацюють. (Ми їм зразу припинили платити, ми тільки чули, що співпрацюють, зразу припиняли). А вони її питають: «А чому нам зарплату не платять?». А вона каже: «Я ж не знаю, в якому вузі ви, хай вам там і платять». І всі отак от... Тож я напяму тоді спитала: «Андрію, скажи, твоя сестра співпрацює? Тому що люди говорять, я розумію, що ця тема, але я тебе питаю напяму». Він каже: «Ну були переговори». А тоді каже: «Да, співпрацює». А ми ж там, звичайно, то якесь легеньке ж «за ЗСУ», «за Слава Україні», ми ж не могли тільки воду пити. Правильно, ми щось іще таке типу квасу з підвищеним градусом випивали потрошку, до того ж 50 років людині було. Звичайно ж, воно провокує те, що людина розговорилася. Ну і, звісно, всі сказали, яка буде реакція наша, коли ми зустрінемось, коли буде перемога. І це перший раз, коли я почула, що мені оцей Соловйов Андрій, що він сказав: «Я зрозумів, Ірино Василівно, ви, якщо буде можливість, будете керувати вісельною бригадою». Я кажу: «Так, причому на Площі Свободи і вздовж Площі Свободи скільки стане оцих віселіц, от стільки я поставлю в два ряди публічно». Він не сподівався від мене, що я так відреаую. Але я настільки серйозно кажу: «От мені зараз запропонують очолити якусь організацію чи щось, що буде виконувати вироки, от, їй-Богу, піду, навіть не замислюся». Тому що вже тоді ми знали, що загинув наш студент, колишній історик, і вже настільки сильною була ненависть. Тоді зять мого брата вже був на фронті. Наші деякі, семеро наших студентів на фронті.

Як люди гинуть – уже от ця трагедія відкрилась з Бузковим гаєм. Ми вже знали, як важко ховали наших хлопців, які гинули, коли ці сволочі захоплювали Херсон, і тому оце його нібито іронічно, нібито невідомо, він хотів, мабуть, згладити свій сором за сестру, щоб більше не повертатись ніколи до цієї розмови.

Але я була дуже серйозна, я була, Ігор Олегович Пилипенко, у нас таких-от, як я кажу, безумних було, що висловлювали все. Ми з ним близнюки, десь в один час народилися, то в нас таке є. І він (Соловйов) тоді сказав: «Колеги, я буду виїжджати, мій син виїхав в Болгарію, я буду виїжджати. Як сестра, не знаю». Отже, от у нас наші зустрічі перетворювались раз на тиждень на зустрічі-прощання. Він виїхав, потім виїхала Дар'я Сергіївна, от родина Мальчикова. Пилипенко – це взагалі окрема ситуація. У центрі міста до останнього ходила на роботу і дитину свою везла. Був один день, коли вона була не на зв'язку. В неї дитина закінчувала 11 клас, вона везла дівчинку в Кропивницький за добу. Якийсь такий водій трапився, ну от знайшли вони. Він їхав такими лісами, я кажу: «Чого Ігор не поїхав?». Вона каже, що він не знає такої дороги, якимись такими дорогами вона туди і назад відправила дівчинку в Кропивницький, Валю їхню. Потім ця дівчинка вчилася в 30-й школі, зробили атестат, що закінчила. Вона взяла все паперове, дівчинка сама пройшла по програмі – її прихистила родина в Англії. Потім її ті люди в Кропивницькому одну літаком переправляли в Англію, і вона там закінчувала школу, у них вона закінчила школу. От ви розумієте, шістнадцятирічну дитину відірвали, отак-от вона відвезла, залишила її там і поїхала назад на Херсон. Весь жах оцієї дороги, оце все це, просто як починають розказувати, то всі плачуть, і далі розмова припиняється. Розумієте, оце вже паралельно відбувались такі події. А от навчальний процес, ми йшли, люди писали на відпустки. Я писала вже, оскільки ми з Наталією Анатоліївною недалеко жили на Таврійському. Вона завжди мені зразочки швидко. Декани всі, хто в Херсоні, розумієте, ми всі дуже шанобливо один до одного ставилися. Але коли людина виїжджала, та людина відчувала, мабуть, себе винуватою, а ми, мабуть, були дуже озлоблені від нерозуміння того, що ці розказні, що ти не можеш зв'язатися з колективом, я цього взагалі не розумію, от не розумію я цього. Можливо, я жорстока отут до колег по відношенню до цього, але якщо ти взявся бути деканом...

Так, звичайно, сім'я, нічого дорожчого немає, але якщо ти на посаді, ти повинен думати про тих, хто за тобою стоїть. Ти ж не прийшов корону носити на голові, а ти прийшов робити чорну роботу. Декан – це чорноробочий начальник цеха, отак я це називаю. І тому, звичайно, почали дізнаватися де хто. Не дай Бог хтось не виходить на зв'язок, а в цей час колаборанти тихенько групувалися. Потихеньку пройшло літо, ми почали вести вступну кампанію, історики наші героїчні прийняли весь перший курс на весь університет, годинами там сиділи в зумі, і так далі. Ми потихеньку закрили документацію, я була спокійна, що в мене залікові сховані, електронні всі речі у нас робилися, вони у нас були. Ви знаєте, я вдячна деканату. Звичайно, я не знаю, за що мене Бог отак нагородив оцими людьми, просто от все у нас, якось ми розділилися, один одному допомагали. Лівий берег, там іще Ангеліна була, і ми тут були, Тетяна Михайлівна, там у них приватний будинок, туди приходив завкафедри Костючков. Вони працювали отак, от якось ми все разом і разом. Не було зв'язку – ми побігли один до одного, і так далі. Якось так от у нас вийшло: ми завершили навчальний рік – і випускний. І от вперше, коли я не змогла вийти в ефір в зум, це випускний для бакалаврів. От уже мали вручати випускні на кожен факультет, я кажу: «Та ні!». Тут я вже включила керівника відділу, організаційно-виховного. Я кажу: «Та який на весь факультет? Зробіть загальний, у нас же є офіс уже, та ви покажіть в ефірі, що в нас є університет, ми живі. Це ж бренд, ми повинні вести: і ми тут, і ви там, в Івано-Франківську. Ми повинні вести просвітницьку діяльність – це А; а, по-друге, – Б, ми повинні профорієнтаційну роботу не закидувати, зробіть потужний оцей захід». Я їм запропонувала назву «Випускний для нескорених». Так у нас був перший випускний, отакий-от у час війни. Назву «Випускний для нескорених» придумала я. Адже, коли ми були в режисерській групі, просто читала я багато, в мене досвід є, і от я таке придумала. А ще знаєте ночами, коли не спиш, так можна було б ще одну дисертацію написати, якби доступ для всіх бібліотек був і якби трошки інші проблеми, тому що вночі мозок отак якось посилено працював. Ми зробили цей випускний для нескорених. Діти, хто зміг, приїхали в Івано-Франківськ, отримати дипломи, ми розробили зразок заяви, розробили електронний журнал. Мені надсилали заяви, я дітям потім ці дипломи видавала, тобто у нас уже це була система.

І от тоді, на випускному для нескорених, я вперше вийшла в ефір в оцьому кафе «Олександр-шанс» у нас. Хочу вам сказати, всі працівники кафе мене прекрасно знали, у мене там було багато і пар, і всього. От коли отакі у нас були вдома перебої з інтернетом, у них був інтернет, бо у них там був генератор чи, я не знаю, що у них було. Молоді хлопці, дівчата, завжди я приходила, абсолютно ніхто нічого від мене, ніяких грошей, нічого не вимагав. А коли був випускний для нескорених, так я взагалі на вулиці сиділа, прилетіла бігом, питаю: «У вас інтернет є?», бо вже початок, а я не могла підключитись. Я з телефона, всі декани говорили промову, і я сказала промову. Хочу сказати, що слухали всі люди, що там їли, а потім, я ж тихо взагалі не вмю розмовляти, і так гучно виголосила, і ще думала, що там. А там мотаються оці зетки, дурня оця, в'їзди їхні, оця вся сволота їздить на машинах, а мені треба виступити перед випускниками. Люди, я вам хочу сказати, в кафе мене дуже уважно слухали. І я думаю, що правильно все зробила.

А це й була робота; і вони побачили: «Що, ви працюєте?». Я кажу: «Куди ми дінемось? Ми працюємо, ну то й що, що захопили приміщення? Ну хай вони в дошках сидять, на могилі могилу собі понесуть, то й що? А ми ж люди, ми працюємо». Наступна зустріч уже була, коли прощалися з Ігорем Олеговичем, він був деканом, а його дружина – проректором. Томіліна почала їх пресувати. Вона телефонувала й ходила до наших спільних знайомих. Вона працювала в нас, потім перейшла в технічний. Але це й ще й родина лікарів, батько й донька – лікарі. І їм поставили умову: або співпрацюють або залишаються без роботи. Вони звільнилися з обласної лікарні і з лікарні Воднікова, хоча донька там уже обіймала посаду завреанімації. Завідувачка відділення штучної нирки, це серйозне ж таке відділення. Потім ця родина лікарів виїхала, тому що вона, просто вони дружили сім'ями. Я назву пізніше їх, тому що це герої. І почали таким чином тиснути на Дар'ю Сергіївну.

І от родина Пилипенків виїжджала тиждень. Це окрема історія, як вони виїжджали полем. У них залишилися батьки, які прожили тут всі дев'яносто років – сказали «ні» категорично. Тоді ми з ними прощались. Потім наступна була Гончаренко Тетяна Леонідівна, вона виїжджала також, тому що її чоловік, колишній працівник (як відомо, «колишніх» не буває). Пізніше ми дізналися, що ця людина також не просто так залишалася: він також один з тих героїв

невидимого фронту, серед яких «колишніх» не буває, наш. Але це окрема розмова. Так виїхала Гончаренко Тетяна Леонідівна, і таким чином залишилися деканеса факультету іноземних мов Ірина Вікторівна та я. Залишилися всі навчальні відділи: навчальний відділ, навчально-методичний відділ, відділ забезпечення якості освіти. Вони й досі у Херсоні; відділ забезпечення якості освіти, де Черкашина Тетяна Олександрівна, – тут. Відділ кадрів – це окремо. Вона такі схованки попридумувала. По-перше, трудові книжки тих, хто їх не забрав, і особові справи в неї дома були, на балконі – він у неї деревом оброблений. Звичайно, могли те дерево зірвати й знайти схованку.

Усе найголовніше було в неї вдома, у тій кімнаті, де хвора мама її лежала. Все було заховане. Такі схованки вони не знайшли, вони окремі залізні двері повипалювали. Я не знаю, що вони випалювали. Може, думали, що там документи. Але нічого не знайшли, при тому, що нам чітко не було ніякого наказу; нічого не знайшли, а ми боялися, що деякі ж знали. От, наприклад, оцей Валентин Скурський, моджахед, сволота, яка заводила їх.

Ми все одно зустрічалися. Для нас це були наші зустрічі. Знаєте, коли зв'язку немає, ми розходимося, говоримо: у цей же день, такий-то той час. Ми вирішували (це в нас були наради) всі навчальні проблеми, і це все потім я людям через групи передавала. Почалася відпускна кампанія; потім, звичайно, ми відправляли людей в простій. Але я вважаю, в оті останні дні літа, припустимо, ми знали, як що буде, куди навчальний процес, в який бік вересень, жовтень, як ділити ставки. У нас запрацювала знову комісія зі стипендії, все ми нормально проводили, єдине – припинили конкурсні питання, просто продовжували людям контракти. Все налагоджувалося, почали вже оговтуватися ті проректори, що виїхали, почали вже якимось систематизувати все. Документацію ніяку не вивозили. Першу документацію почали вивозити після 23 листопада 2022 року, коли звільнення було. Вся документація зберігалася.

Так скажу, деталі вже можна згадати за записами. І от ми налагоджували роботу. Уже навіть почалися наші бурхливі засідання з розподілу ставок. Ми кричали, ніхто ж з деканів себе не стримує, особливо нестримні й незламні кулаками стукають. Переважно мій факультет ще весь був тут. У мене й зараз дуже багато людей з нашого факультету залишається в Херсоні. От тому, звичайно,

крики були, секретарі й диспетчери. Катя виїхала з дітками, по-моєму, у вересні. Була остання така евакуація, коли мами з дітьми могли виїхати в Україну; і тоді я свої доньці сказала, щоб вона також з Катєю виїхала в Івано-Франківськ. Вона сказала: «Ні, якщо ти тут, ми не поїдемо». Так ми всі й були. Уже ставки розподілили, уже й ДВВ.

Уже дивимось: не так вже й погано зі ставками. І вже тут таке було нове, що нам увели помічників із цифровізації. Ми повністю почали виходити на оцю цифрову інфраструктуру. Ніхто толком не знав, як цих людей оформити. Я тепер не знаю, якщо приберуть ці ставки, що ми будемо робити. Взагалі не розумію. Люди паралельно вчилися в гуглі оцим цифровим різним навичкам: одну серію пройшли, другу, і так далі. Рівні люди здавали, отримали сертифікати, тобто ми вже роботу налагодили швидко. Це довго розказувати, якщо по кожному дню. Паралельно орки ходили, і паралельно партизанська робота велася. Ми чекали. Коли бачили жовту стрічку, я особисто просто хотіла її підходити цілувати, кожному намальовану. На Карбишева є зупинка, біля м'ясного магазину, там афіша. Одного ранку приходжу, а там написано: «Потерпіть, ЗСУ вже близько». Я просто не хотіла від неї відходити – ми й так це знаємо, хай буде ще ближче. І отак потихеньку-потихеньку ввели ці ставки. Це взагалі була боротьба, як людей оформити, і хто це повинен бути, і чий вони – наші чи їхні? Тобто ректорат нам дасть якусь людину, яку ми не знаємо, чи як це буде, почали видумувати. Потім дивлюся по ставкам – ну і от якось у нас (для мене як для декана, я вважаю, нормально) все вийшло. Люди давали лаборантам. Ну шо лаборанти? Лаборант і так має всі гугл-диски. Диспетчеру я не можу це все доручити. Треба було ще у медіапросторі якось вести агітацію. Якось мало було людей уже, і отак ми придумали, що можна дати викладачам, як оформити. Ми придумали, як оформити, а тут же навантаження поділить. А навантаження куди? А немає навантаження тут. А куди це навантаження, як ці ставки ділити? (сміється).

Це окрема ситуація, як ми придумували ставки нашим помічникам із цифровізації, як ми з Наталею Анатоліївною вже почали зустрічатися з Іриною Гоштанар. Вона мені порадила, що цих людей треба поміняти кафедрами як сумісників, і тоді це не вплине на загальний обсяг ставок і на навантаження. Ні завкафедри, ніхто не буде думати, як це зробити. Я це зробила.

От я не знаю, як інші люди, але знаю, що на деяких факультетах також взяли просто на ставку. Хтось замдеканові дав ставку там, де не було. Я подумала, що краще так, тому що просила: «Дайте чітко». Не було чіткого розуміння, що люди по тому, як нам розказував проректор з технологій, за все відповідають. Ну, воно так і є тепер уже. Розумієте? За всі види документи, і за все відповідають. А тоді я кажу: «Дайте чітко посадові. Ми не знаємо, кого призначати, чи зможуть люди виконувати функціонал який».

Вони дали 12 позицій, я подивилася, розкидала. І так у нас вийшло: 0,3, 0,3 і 0,4 професору; і в нас помічники – ото такий крутяк: помічник, професор і 2 доцента, 2 чоловіка й жінка. Керівником групи помічників з технології призначили Галину Миколаївну, бо вона заступник декана, і вона (хай чоловіки не ображаються) все-таки вміє їх тримати в руці. У нас оця група помічників просто працювала (сміється).

ХДУ 24, електронні відомості, проводили з нами навчання. Знаєте, іноді на наради там виходили люди, думають: «Ой, та звідки ти взялася з нарадами?». На ці наради виходили, тому що це ж нове, от і ми такі стали круті з цими помічниками. Усе в нас якось склалося. Звіти – ну, що звіти – у нас усе це було. І завдяки цьому все-таки я хочу сказати: те, що наш ректор був депутатом Верховної Ради, – це також досвід державотворення і, мабуть, бачення. Він ще бізнесмен трішки, він завжди любить процес бізнесу. Мене це бісить страшенно, бо ми заклад освіти державний. Який може бути бізнес? Процеси, корпорація – він любить ці слова, це він таке любить. Але тут бізнес-процес якраз відбувся, я вважаю, прекрасно. І так ми працювали. А вже в повітрі, знаєте, що було? Починається навчальний рік, а що таке, а хто ж буде? Де? Деякі факультети в новому створеному чорт зна чому – я не можу назвати форму: не школа, не садок – ну в чомусь, що вони думають, що це університет.

І тут почали сипатися заяви від наших психологів. До мене дійшла чутка, що наша Нарміна Аруджівна Олійник – це дічинка, яка закінчила наш виш і все коло освіти в нас пройшла. Пішла на роботу з викладачів і працює тихенько. Їх спочатку не оформлювали, потім їх почали оформлювати, і ми всі підписи, всі документи знайшли. До мене дійшли такі чутки. Вона була, ходила, віталася, ну Бог його зна. Про Ревенко я знала точно, що вона ж декан факультету тепер.

І тут почалися листи. Я ніжно люблю. Перший лист був від Блінової. Потім від Бабатіної, потім від Моїсеєнко, потім від Нарміни Оружівни Олійник.

І у Блінової новий наш вчений секретар Вікторія Федорівна Казібекова онкохвора, якій допомагав увесь факультет, всі, і ректор, і стільки допомоги. Про те, що я особисто звикла людям допомагати, не афішуючи це, але зараз афішую. Вона (Казібекова) вже померла, «царство небесне» не буду говорити: яке «царство небесне», просто це ще один зрадник помер. Хай Бог сам вирішує, на якому він царстві буде, цей покійник, ця покійниця. Але я тоді зателефонувала й кажу: «Віта, знаю, що ти найближча подруга Блінової. Ти також звільняєшся?». Вона почала плакати й говорить мені: «Ірино Василівно, ми вас любимо сильно. Ми вас любим-перелюбим і таке інше. Але ми звільняємося з 29 вересня». Розумієте? Щоб 1 жовтня стати до роботи, у них навчальний рік, і вони всі з 29 числа звільняються. Ми з Кудас – це начальник відділу кадрів – просто за голову взялися. Я кажу: «Говори, ви йдете працювати?». Вона мені говорить: «Я віруюча людина, ви це знаєте». Вона справді на служби ходить. Скільки років ми пропрацювали разом! 20 років тому вона стала першим заступником з виховної роботи в мене. Вона говорить: вивчили там всіх, і все таке. Каже: «Я не буду вам говорити неправду, ми йдемо всі на співпрацю». Я кажу: «У вас у всіх є ставка; єдина кафедра, де є ставки. Де буде більше?» – і все. Вона говорить: «Це мій свідомий вибір, і нас усіх підтримують наші сім'ї».

Я сказала: «Якщо в тебе совість є, кинь мені всі протоколи. Я ж вірю ще людям. Зараз у мене протоколи всі у вченого секретаря. Кинь мені всі протоколи, скинь всі свої курси, які ти розробила. Я не знаю, хто це буде, але мені треба буде якось вибудувати процеси». Вона все кинула. Це єдина людина. Блінова там щось розказувала, якісь навантаження, якась маячня. На кафедрі психології залишилися Попович Ігор Степанович, Тавровецька Наталія Іванівна, Крупник Іван Романович і Наташа Мазуркевич, Наталя Миколаївна. Все, три особи. Кафедри немає. Спеціальність із найбільшим контингентом студентів. Я звоню ректору й кажу: «Така ситуація: Блінова пішла і потягла інших за собою. Вони йдуть на співпрацю». Він мені говорить: «Це біда». Ні, він спочатку нічого не сказав, сказав: «Я вас почув». Потім мені телефонує проректор Дар'я Сергіївна і повідомляє: ректор сказав, щоб декани звільнили

в один день, буквально за дві години до кінця; а це було, припустимо, п'ятниця, 29 число. А Кудас сказала: «Звільню за годину всіх, пішли вони в колаборацію». Значить, якщо декан не вирішить це питання, значить, факультету не буде і спеціальність перейде в інший факультет. Не будемо говорити, я не буду називати, в який.

Сказати, що в мене була розгубленість, нічого не сказати. У мене злість, по-перше. Слава Богу, що я тоді була сама в квартирі. Були всі слова, і все на світі. Розумієте, просто хотілося брати і вбивати, чесно. І тоді я зателефонувала до Наталі Іванівни Тавровецької. Уже ж чутки пішли. Вона сказала: «Сказати, що я в депресії, – це нічого не сказати. Я матюкалася, Ірино Василівно!». Я не знаю, що вона їм писала. Треба знати Наталю Іванівну – це толерантність толерантна; а каже: «Я їм таке написала!». Я кажу: «Молодець, а тепер давай думати, де брати людей, бо нас із понеділка зачинять».

Почали телефонувати всім людям, вона – по своїх каналах, а я – по своїх. І наші випускниці, яких ми виростили, з яких ми зробили кандидатів наук і все-все-все-все. Хто в Польщі, хто не в Польщі. Перше, що питали: яка зарплата на ставку? А зарплата на ставку доцента, бо вони всі не були ВАКівськими, досвід маленький, вони ж молоді всі. Одна сказала: «Я в Польщі на ці гроші не проживу». Друга в декрет збиралася – це святе діло. Там іще щось, у тієї свої справи, та – просто їй важко і так далі. І єдина людина, яка зразу погодилася, це була Танасійчук Олена Миколаївна, вона аспірантка Наталі Іванівни, працювала в миколаївському, керувала десь в міжнародному відділі. Тож там ставки не було. Сама з Миколаєва, була вона на той час уже у Вінниці. Вона погодилася працювати, а я тоді зібралася, думаю: «Та не, соберись, тряпка». Можна розказувати різні слова в стелю, і що з того?

Звичайно, у мене ж знайомих була купа. Я була в спеціалізованій вченій раді, у складі якої було три психолога соціальних. До нас приїжджала Кікінежді Оксана Михайлівна – світило гендерної психології; було багато людей на конференціях, я особисто з ними знайома з акредитацій. Думаєте, що не знайду? Я написала у вайбер в групах усім. По-перше, що Блінова – колаборантка, які люди пішли на співпрацю, хто працює. І сказала, що ми шукаємо людину – доктора наук (по-перше, бо аспірантура, а нас акредитували, під час війни вже НАЗЯВО нам видало акредитацію. Документ уже пройшов, то ми шукаємо). І повідомте всім, що Блінова в багатьох радах,

з нею публікувалися, люди в скопусі – люди в шоці там були також. Всім написала, що зрадниця потягла за собою, пішла на співпрацю, її чоловік також працює, стала завкафедри якоїсь там психології, ще чогось. І так далі, і так далі. Відтак мені, як пішли дзвінки серед ночі, листи. Тернопільчани, всі люди в Запоріжжі, всі в Києві – усі піднялися. Я вже думала: «Оце я зняла хвилю». І в нас знайшлася наша Анжеліка Володимирівна Коллі-Шамне, ваківський професор; я зайшла в усі її профілі, все відсканувала, ректору надіслала. Єдине – вона в Швейцарії, в магістерській програмі і там працює в хабі допомоги українським переселенцям. У неї там серйозно, вона майже цілодобово працює. Вона попросилася на пів ставки, бо каже: «Я не потяну ставку, не зможу, тому що я там завантажена». Ми пішли на всі її умови. Вона стала у нас гарантом PhD, тому що звільнилася. Гарантом PhD стала. Олена Танасійчук – дівчинка, яка, знаєте, тільки закінчила; вона працювала кимось, але вона у нас була старостою групи. Лена Кирик, це наша Танасійчук Олена Миколаївна, була староста групи, тому в мене завжди її телефон був іще зі студентських років, коли дала вона згоду. Я їй телефоную, кажу: «Леночка, будеш завкафедри». Вона каже: «Я?». Я кажу: «Ти». А вона мовчить. Кажу: «Будеш. Все, думай до ночі, до 12-ї години». Усе ректору розказала, і ми в понеділок з повним штатом бігом приймаємо цих людей, і все таке.

Слава Богу, п'ятеро людей, всі. Я зателефонувала перед цим Ігорю Степановичу, кажу: «Ви що, також будете звільнятися?». Бо він на Західній, він сам із Західної України, зі Львівської області. Думала, що він піде, а він сказав: «Ні, у мене відповідальність перед студентами, я ніколи цього не зроблю». І я йому дуже за це вдячна.

А до цього іще раніше в липні, до випускного, звільнилася доктор наук Шебанова Наталія Ігорівна. Вона в Польщу то їде, то не їде; вона не співпрацювала. Як говорять, там офіційно не було; і коли вона від когось почула, що люди пішли, почала Наталії Іванівни Тавровецькій телефонувати: «Я оце подумала. Для чого я це зробила? Я на роботу хочу». Наташа мені зателефонувала. Я ще вночі написала про це ректору. З ректором цілу ніч переписувалась – оце вже стало в нас нормою «ночне бденіє». Що вона ж також ваківський, у скопусі в неї все є. Він: «Беріть!». Він же розумів, він дав завдання декану. Ну, на «слабо» ж мене не візьмеш; я ж кажу, що коли зберуся, так тоді вся Україна стане на диби – що й сталося

в принципі. Люди й досі пишуть, що в них є. Ми дякуємо всім за увагу.

Він каже: «Я згоден». А я тоді лежу вночі й думаю, або сиджу й думаю: «Вона з липня звільнилася. Зараз вересень, кінець. А хто мені дасть гарантію взагалі про цю людину?». Ми для неї дуже багато зробили, особисто я. Я вичитувала її докторську, монографію й завжди допомагала по життю. Ну і мама її в нас багато працювала, Світлана Георгіївна; і я її вмовляла. Я розказувала, як може бути, якщо залишишся. Я вмовляла її, ми зустрічалися з нею, вона зробила як зробила. Ну що ж, я тоді телефоную Тавровецькій, кажу: «Ти візьмеш її на поруки?». Вона: «Ні». Я пишу ректору: «Олександр Володимировичу, себе не підставляю і вас не підставляю».

Не беремо. Пішли. Куди б вони не пішли, вони всі для мене – зрадники. Світлана Іванівна Бабатіна, вона працює в лінгвістичному, контракт підписала на п'ять років. Вони виїхали з Антонівки. Вона написала, що вона не хоче, вона написала мені листа. Я ж їх усіх заблокувала. Чому її заблокувала, вона не розуміла. Це такий лист: «Я хочу, щоб ви дізналися від мене: я на п'ять років проходжу в лінгвістичний». Ну, з Богом. З Богом.

Але я вже пройшла все-все. Коли вже люди мені пишуть (весь Тернопіль, вони такі, тернопільчанки наші, пишуть мені отакий лист у вайбері величезний), як вони плакали від розпачу, як їм жаль; питають, що я буду робити з кафедрою. Нічого, все зробили; але всі ті, хто пішов (де б вони не працювали, працювали вони на орків) – зрадники; чи працювали чи не працювали на орків – а просто кинули факультет у такий складний час. Вони все одно зрадники. І поки я декан, скільки мені залишилося, кажу офіційно на весь ефір: ніколи вони на наш факультет не повернуться. Оце моя була опозиція до війни, а тепер тим паче. Хай де хочуть працюють. А я знаю, чому Світлана Іванівна написала, бо в мене там колега працює, доктор соціологічних наук, і вона могла у мене запитати про неї. Я б їй сказала, що тепер не хочу про це, працюю; все, пішли, нам треба далі, а далі почалося.

Та ж нам же цікаво, що там? «Що ж там за контингент?» – це вони почали оцю маячню розказувати. Ми сміємося, а самі тишком-нишком та й набрали. Якось так і набрали нормально, і в нас і навантаження склалося, і ДВВ наші вибрали, і якось отак от стабільно вже й журнали цифрові, уже індивідуальні плани цифрові,

уже ми почали працювати, працювати. 1 вересня вже у нас пройшло для незламних, і ми потихеньку працюємо. І так налагоджується. Херсонці в Херсоні. Вже якось, от я кажу, від 28 вересня останній настрій якийсь такий. Ну, воно в повітрі, ви знаєте. Ну, ну, не могло воно не бути в повітрі – оце, що зараз-зараз, скоро-скоро. Як ми цього хочемо, сил немає. Це ясно, що й розпач був, коли оця готівка, потім оці міняли – вже як рідні люди: «Не туди – туди» – вже своїм розказують. Вони ж теж обмінювали, теж бачить людина, яка міняє кошти. Люди різні. Є ті, які от такі-от пачки: «А вы русские деньги не берете?» – «Не берем». То це взагалі такий цирк був, оцей-от окремих соціум, коли в магазинах наших або ті, що на базарі, не хотіли брати: «В мене нема здачі, у мене нема здачі». «Дайте мне здачу» – а вони ще дають велику купюру: «Дайте решту гривнями». Вона каже: «Немає, ідіть міняйте там у когось». І оце все, звичайно, психологічне, воно тиснуло на тебе, але ми вже відчували, що не може бути, щоб так. По-перше, ми ж бачимо, що студенти наші (так, вони наші студенти, я їм так вдячна, люблю всіх), оті, що на війні, вони ж так чи інакше виходили, і там то довідки ми давали їм, то просили в них, якщо продовжувати сесію. Вони ото вночі напишуть: «Терпіть, ми поруч, терпіть». Од усіх ікони: і від Ігоря Шапшалова, і від Нікити, і від Артема – того, що закінчив у цьому році. Вони всі потихеньку підтримували – і ті, що вступили, нові. Володя Павлюк пише: «Терпіть. Терпіть, ми вже близько. Ви нас не бачите, а ми вас уже бачимо». І так усе це давало сили, а ми пари собі ведемо. А потім вже почалося оце. Осінь, осінь.

Ведем, ведем, тоді – гоп! – почало пропадати світло, те-се. А потім бачимо: якось вони виїжджають кудись, і їх менше стає, і люди кажуть: «Вони виїжджають, вони тікають». Я думаю: «Ну, тікають, я б теж втекла. Ви розумієте, поселились у школі міліції – бахнули, накрили; поселились у гуртожитку політеху – бахнули, накрили. Політех постраждав, звичайно, але ж і їх там скільки в гуртожитках! А ще Тетяна Олександрівна Черкашина живе в центрі біля обласного управління охорони здоров'я, там у них зверху профілакторій, і там вони жили теж. І оце ми з нею говоримо. «Та ні, що ти. Власне, – каже, – я з дня на день чекаю, коли у нас тут бахне, бо вони тут живуть». Тобто ми вже знали, де на острові жили – в школі олімпійського резерву, там ПТУ було – бахнули. Ми вже рахували, де бахкало, в яких гуртожитках. Наш гуртожиток не бахкали, бо

там вони навезли отих, що референдум готували. Цей смішний, оце дурне – ми пізнавали чужих людей: в босоніжках, гольфах і з отакими бантами дітей. І у всіх безумні очі. Навіть при тому, що вже у нас важко було, але у нас же скільки овочів, фруктів. Наш молокозавод працював, моцарелу ще почав випускати. Сири отакі різні, розумієте? У них очі вирячені, думають: «Оце ми прийшли їх врятувати, тільки не знаємо від чого». Оця «росія назавжди», всі йдуть, сміються, а я ще не могла зрозуміти, чому їх називають аквафрешем діти мої. Про орків я знала, я по-іншому називала все А вони сказали: аквафреші, аквафрегі. Кажу: «Скажіть мені, чому? Причому тут зубна паста?». Виявляється, колір їхнього прапора. Так у мене теж з'явилося слово «аквафреш». А потім почало зникати, зникати – і настав день. Вночі були вибухи, страшнувало якось було. Ми там десь дослухалися, а потім був день. Я навіть не пам'ятаю, яке це число. Мабуть, на початку листопада вже. П'ята година ранку. Щось таке сталося, я схопилася – завжди біжу до вікна, хоч і не можна; а це впала наша телевізійна вежа. Я була два рази в Херсоні, коли були невеличкі землетруси. Я стояла, а в мене враження таке, наче хвиля під землею пішла. І отак-от я хиталася. Як наш будинок вистояв, я не знаю, а на острові цього нічого не було – донька Даша живе на острові, там вони цього не чули. Через воду, мабуть, а от у нас на землі воно як бахнуло – і така хвиля, і все: немає світла, нічого взагалі немає. Ми в темряві. Холодно, опалення немає, вже ж бо осінь.

І так-от уже якось стало. І тут виявила себе церква: і з плюсом, і з мінусом. Ми почали зв'язуватися з ректоратом: як нам діяти зі студентами? Як нам з людьми бути? У Херсоні ми почали якось налагоджувати комунікацію. Я побігла до Наталії Анатоліївни, Сергій Карпович побіг, наш завкафедри, ми з Галиною Миколаївною через дорогу вже бігали. Якось потім дивимось: ця церква – сектанти (це ж не лайливе слово).

Не завжди секта – це лайливе слово, це відгалуження офіційної релігії. Ми ж говоримо про релігії, так? Якесь громади, я так називаю грубо, щоб люди не говорили, щоб не ставилися негативно, Я кажу, що це, так би мовити, громадська організація в офіційній церкві. Так-от, там вони себе виявили. Генератори відразу з'явилися, вода, зарядки. Це було там і до звільнення, й після звільнення. Але до звільнення люди, які торгували, почали дозволяти в машинах підзарядку робити, бігали ми отам десь біля магазинів у пошуках

залишків інтернету. Звичайно, ті, хто мали родичів у Херсоні, а самі жили в інших містах, переймалися. Мені син розказав: «Мамо, я, мабуть, за цей місяць і посивів». Я його побачила, як ми приїхали, 23–24 листопада. І я не думала, що він буде такий сивий. Молода людина, 40 років усього – і отаке. Я розуміла, що, коли ми в Херсоні, треба ж було якось налагоджувати побут. І от ті люди, які в дворах, гуртувалися. Усі знали: ось проїхала машина мірошника – це величезна діжка з водою.

Все одно ми намагалися якось жити. А церква! Храм наш Хрестовоздвиженський ми будували, коли заселилися на Таврійську, був вагончик. Ми всім мікрорайоном будували й цей храм, і інші. У них також був колодязь, та вони НЕ пустили людей. Я не знаю, може, хтось там і бачив, щоб вони пускали. Там такого не було, як в інших храмах. Там пізніше, після звільнення, ще й обідами годували, а вони зачинилися й були зачинені. Скільки я там не гуляла, не бачила. Коли отакий жах стався, ми не знали, як буде з грішми. Готівки немає взагалі.

Я була свідком ще десь наприкінці серпня, як прийшли орки в аптеку. Аптека була там, де «Нова пошта» біля «Ельдорадо». У нас була нова аптекарка, вона відмовилася взяти у нього російські гроші, а ми стояли в черзі, десь п'ять-шість чоловік. Відчиняються двері – і заходить мужик. Йому, може, років під 60. Високий такий, розхлябаний такий; і з ним двоє. Один, мабуть, міліціонер, другий з отих озброєних, у яких морди закриті (як вони там не позадихались? Щоб вони задихнулися!). От він підходить до аптекарки й каже: «Вона не взяла в мене російські гроші». Уся черга завмерла: у них були гроші в гривнях і в отих їхніх папірцях, заставили зняти гривню, але ми ж уже один одного знаємо – мікрорайон. Він підійшов до неї, говорить оце. Вона не взяла. І він їй сказав: «Зараз ми вас штрафуємо на 5000 папірців їхніх. І ще одна скарга – і ви тут: а) не будете працювати, б) ми вас зачинимо». При всій черзі я розвернулася й пішла додому. Цей чоловік за мною йшов. Ну, паралельно йшов. І на всю вулицю розказував, які ж херсонські бандерівці падлюки, а вони святі, і що вони нам зроблять. Зрозуміло, що я подумала про нього, це тільки той, хто там був, знає ці слова.

Я думала: «Боже, зрадники серед нас!». У нас у дворі такі люди залишилися всі, що ми один одного підтримували. Хтось пише в групі: «У кого є сире насіння? Бо поки чекаю бахів, нема чим зайня-

тися». Я пишу в групі, що в мене немає. Окунівч, наша колега, пише: «Вийди на 1-й поверх, я тобі принесу чашку, у мене залишилося». Отака допомога. Люди розкрили й усе своє брудне, і все своє хороше. Я рада, що в нас у будинку все ж брудноти такої масової не було, але я доbita, засмучена страшенно тим, що масово було в мене на факультеті. Хоча потім проаналізувала: це було прогнозовано, і з Бліновою в тому числі. Коли ми вже набрали штат і звітувалися буквально в понеділок, відбувся ректорат, і ректор говорить при всіх: «У Блінової горе, її треба рятувати». Тут уже я, звичайно ж, на весь ректорат розказала, кого рятувати, і де її порятунок буде, і як вона співпрацювала. Зі мною СБУ працювало ще в 2014 році.

І отак потихеньку час ішов, ми налагоджувалися. Почалися перебої, холодно стало, а потім настав прекрасний день 11 листопада 2022 року. На кухні сонечко, повідкривала вікна, думаю: «Хай хоч трошки щось просохне». Сонце, я стою й не знаю, що я робила біля плити. У нас такий спільний коридор на дві квартири – ми називаємо його передбанником (мій чоловік покійний загородив дві квартири) – і тут заходить (двері не зачинялися ні в мене, ні в моєї сусідки) сусідка й каже: «Що ти тут робиш на кухні?». Я кажу: «Ну, щось роблю», а вона говорить: «Та там наші вже по 200 років з прапорами їздять». А тут брат до мене заходить і каже: «Не йдіть, це провокація, це вони спеціально, щоб люди вийшли». Ми боялись. До речі, говорили, що вони будуть їхати з прапорами нашими, люди вийдуть вітати на вулицю, а вони будуть розстрілювати. Я таке теж чула, і брат прийшов, сказав: «Я прилетів на велосипеді сказати тобі, щоб ти не велася на ці провокації, не йшла на 200 років, бо вони можуть просто, відходячи (вони відходять; він спостерігав, як по воді – це окрема категорія, окрема розповідь – все вивозили днями й ночами; а вони ж на Воєнці, там видно), їхати й розстрілювати просто з автоматів тих людей, які будуть вітати». Та ні, це наші, тільки що фура АТБ проїхала, а на ній наші з прапорами вже. Коли чую – у дворі діти як почали: «Слава Україні!». Як почалося оце все! Боже, це просто не передати словами.

Не передати словами, а потім – темрява. У мене є такий ролик. Нікому не показувала: темрява така – 11 чи 12 я цей ролик записувала – не пам'ятаю. А діти кричать: «Слава ЗСУ! Слава Україні!», бігають, мотаються; а люди в дворі так пили, так співали! Просто у нас такий двір дружби, що я не знаю, як ми ще його не викорис-

тали за ці дев'ять місяців. Все повиносили, просто не було. Знаєте, ось іде солдат, а на нього всі кидаються, обіймаються. Самі військові говорили, що такої зустрічі, як в Херсоні, у них ніколи не було, так їх люди зустрічали. А Чернобаївка?! Там у нас Валентина Бурак. Валентина Геннадіївна живе в Чернобаївці, вона військових розміщувала, коли вони заїжджали. То Чернобаївка на колінах стояла. Ефір був, як наші заїжджали, як люди зустрічали, а потім – як почали їжу люди нести. Вона говорить: «Ви не уявляєте, що тут було! Вони вже не могли приймати, а люди несуть, і несуть, і несуть. А потім пропав інтернет, а в них там інтернет був, там стояв такий штабик, про це вже можна розказувати. Вона нас повезла з Кудас, бо ми не могли з ректоратом зв'язатися, дізнатися, що нам робить. Наш виш, ми ж повинні якось заходити туди. Вона повезла нас до військових, там у них старлінк. Так я узнала слово «старлінк». А тоді ми сидимо, а вона там депутат їхньої сільської ради, заходить керівник. Такі хлопці, господи, рідні такі всі! Він заходить і каже: «В кінці поля там десь рупор. Уже 3-й день говоримо голові сільради, щоб прибрали, його собаки розтягнули. Люди ж там ходять. Будь ласка, зробіть що-небудь, закопайте, хоч землю присипте». Тут вона каже: «Не знаю, може, якогось алкоголіка знайду. Ніхто не хоче. Ніхто не хотів».

Отака ненависть. Він каже: «Зробіть що-небудь. По-перше, це інфекція; по-друге, ну навіть дитина буде пробігати. Для чого воно там?». А, може, там боялись, що міни. Перевірили розмінувальники – не було. Каже: «Прикопайте, присипте хто-небудь, чи трактором, чи чимось». І почалися ж бахи. Прийшли ми на Площу Свободи зранку 12 листопада. Думаю: «Треба ж заходити в наш п'ятий корпус». Іду. Вийшла з маршрутки коло центрального ринку. Іду, а попереду йде начальник відділу кадрів Наталя Анатоліївна Кудас. Зв'язатися вона зі мною не змогла, тому ми зустрілися не домовляючись. А далі дивимось – ніде нема поки нічого, але людей багато-багато. На машині під'їхала наша декан медфакультету (вона потім звільнилася, вже у нас інший декан, але це окрема розмова). Вона звільнилася, і ми сіли в її машину й поїхали по місту. У порту начебто ще щось почали шукати, цей інтернет – його нема. Потім повертаємося вже на Площу, а там стоять наші машини, а там уже наш прапор України. У мене там стільки зйомок! Стільки мені недавно Сидоренко Наташа, що з педфаку, передала фото! У неї був

тоді день народження, це вже 12-го. І в неї прапор був, якийсь відомий військовий його підписав. Яка б машина військова не проїхала – дякуємо. І як обнімалися, і просто не було сили... А ми ж як? А нам своє робити. Тож ми почали шукати, хто головний. Уже хтось, здається, зайшов в перший день розмінування; там загинув наш хлопець, військовий; і вже зайшов хтось в обласну адміністрацію.

Ми ж до начальника навчального відділу: «Що ж нам робить? Дайте нам вказівки». Стоять такі, видно, що хтось головний із них, керівник якийсь. Так нам здалося. Ми підійшли, кажемо: «Здрастуйте!», представилися. Я уявляю собі, як якісь тітки прийшли й чіпляються, називають, говорять: «Дайте нам вказівки, куди піти, ми хочемо директиви, щоб зайти в університет». Він говорить: «По-перше, там може бути заміновано. Вас ніхто туди не пустить, поки будуть працювати бригади розмінування. По-друге, черга на розмінування». А вже наближається й 105-та річниця нашого університету. Ми: «Так запишіть нас у чергу, ми ж такий вуз видатний». Він спитав тоді, цей охоронець: «Ваш ректор Співаковський?». Ми кажемо, що так. «Я з ним зв'яжусь». А тут уже Бутрій, який, якщо я не помиляюся, був заступником, з'явився. І через нього зв'язалися з ректором. Дізналися, що десь 14-го будуть мінувальники в нас, щоб зайти. А Максим Олександрович, наш проректор, у Ані Йокіч (вона в офісі зараз у Херсоні) дав указівку прапор повісити.

А ті, що були колаборантами! Наприклад, Ларієнчук Сергій Михайлович. Аня прийшла з чоловіком вшати прапор, а він її не пускає. Вони – через паркан (кам'яний у нас паркан). Вони вдвох із чоловіком через паркан перелізли й повісили прапор. Так у нас з'явився прапор. 14-го ми домовилися (зв'язку ж нема): зустрічаємося всі, хто був на місці: Корнішева, Яценко, Сергій Карпович. Там зустріли всіх, так-от групкою й ходили. Вони пішли, а ми з Наталією Анатоліївною ще залишилися спитати в Бутрія, чи нас поставили на чергу? Якісь наївні, хто нас повинен був ставити? Ну поставили, бо ми хочемо зайти.

Начебто ворота перевірили. Ми так-от ходимо з Наталією Анатоліївною. Я мовчу, що ми фотографувалися з військовими кореспондентами. Фото й так мій син побачив; і, коли там десь якісь канали розмістили, побачила дочка Наталії Анатоліївни. Я підійшла до машини, де заряджалися телефони, синові зателефонувала. Він

каже: «Мамо, я тобі шлю смски. Терпіть, наші вже скоро звільняться. А смс не доходять». Тож смски прийшли вже, коли нас звільнили.

І так ми радісно фотографувалися! Потім уже другий день. Ідемо, а там такі наші красиві стоять. Нас не пускають, все перекрито. Я кажу міліціонерові, що нам треба туди, бо ми туди ходимо на роботу. Костючков Сергій Карпович каже: «Ви потихеньку йдіть». Я кажу: «Що таке? Чого перегородили?». Він каже: «Розмінування». Ми повірили, а люди стоять уздовж Площі Свободи – з того боку, де кінотеатр «Україна». Ми з Наташею йдемо до хлопця: «Чи можна йти?» – «Та йдіть». А тоді знову нас поставили в чергу. Питаємося в цього чоловіка в масці (вони ж усі високі, красиві): «Ви нас на чергу поставили?» – «Поставили». «Пішли тоді в університет, хоч походимо, покрутимся – що там робить?». А люди попереду вже пішли наші, і тут такі красиві військові стоять. Я кажу: «Наташ, давай з ними сфотографуємося!». І ми з ними також фотографувалися. А в мене цукерки, я вернулась, давай їх цукерками пригощати. І тут з того боку, де кафе «Верона» (ця вулиця, де ательє «Райдуга»), їде ескорт. А я знаю цей ескорт, тому що до нас приїжджав президент Кучма, коли я була керівником відділу організаційно-виховної роботи. Я бачила такий ескорт і кажу: «Це ніяке не розмінування, це президент приїхав».

Кажу: «Наташо, це приїхав президент, ходімо назад!». Ми розвернулися з нею, а там уже ескорт, там уже вишикувалися солдати з прапорами. І тут з боку Ушакова величезний двоповерховий автобус виїжджає – преса. Як вийшла та преса, ми всі – по газонах перед нашою обладміністрацією. Такі газони там красиві з трояндами!

Люди побігли, і ми побігли, стали в одну лінію. Там Котовський був, там була Заболоцька. Там дуже багато наших людей було, якимось так гуртувалися. Точно – президент приїхав, уявляєте?! Гімн співають, уже й ми співаємо. Репортери це все знімають, тут наші вже все розказують.

І тут...

Якось така хвилина, що він отак повернув. Якби знали, так підбігли б ближче, а так – їде такий невисокий чоловік. Я кажу: «Гляньте, він такий невисокий і якийсь такий, як звичайна людина». Знаєте, президент просто як жива людина поспілкувався з тими, хто по центру. Ми його таким побачили. Потім у нас брали інтерв'ю, сту-

дентка якась каже: «Я випускниця цього факультету». Я ж: «Звісно, ми факультет».

Костя говорив, що інтерв'ю десь показували. Каже: «Мамо, як ви з Наталею Анатоліївною встигали ото?». Ми – як ненормальні на radoцax від того, що з президентом зустрілися. Підходимо до нашого університету. Це 14-го було. Сонячний прекрасний день. Ми пішли до воріт, а там Таня Швець, моя замдекана, Сергій Карпович і наш охоронець п'ятого корпусу. Ворота зачинені, перед воротами Наталя Анатоліївна, Яценко, Корнішева, Парасочкіна, потім я, Галяка прийшов – замдекана фізкультури. Не пам'ятаю, хтось іще був. Ідуть Костючков наш і Тетяна з сім'єю через парк і говорять, що біля шлагбаума прямо побилися з Ларієнчуком, він їх не пустив. Не пустив у грубій формі.

У нас маленький прапорець – в руках у Яценко, вона підготувалася. Я думаю: «Ну, зачекай; я все знімала». Усе знімала, як могла, ясно; деякі речі показувати не можна, тому що там лексика неприпустима. Значить, не пускає; стоїть якийсь чоловік, по-моєму, п'яний. Кудас, коли немає перших осіб, завжди головним в університеті є, бо вона керівник відділу кадрів.

Це закон; не пам'ятаю, звідки я знаю. Керівник відділу кадрів з нами була, тобто ми могли зайти.

Цей чоловік говорить: «А хто ви такі?». Я кажу: «Так, умикаю запис. Ось до воріт підійшли, перерахували нас усіх, хто підійшов до воріт. Потім Валентина Геннадіївна Бурак під'їхала, хтось із технічного на велосипеді, чоловік якийсь під'їхав (я його не знаю, наші економісти його знали). Пускайте!». Він напіввідкрив нам двері. Ми знаємо, що піротехніки тут уже наче, розмінувальники. Наталя Анатоліївна як начальник відділу кадрів каже: «Представтеся, будь ласка, хто ви такий і чому ви перебуваєте на території українського вишу». Прапор наш висить. Ми ще з-за рогу не повернули, де головний вхід. «А ви хто така?» – почав, почав. А вона: «Ви що, мене не знаєте?». Вона представилася, а я ходжу, знімаю. І тут повертаємося – за рогом, над головним входом, висить оця курка їхня, оцей плакат дурнувятий, що висів постійно. Висить. Третій день, як наші вже звільнили, а воно висить. Я кажу: «А це що? Що це таке, ви чого досі не зняли?». Воно щось нявкало, щось бубніло; і тут заходить Ларієнчук Сергій Михайлович – колаборант, який (100 раз повто-

рювала і повторю 200) заводив Томіліну, він і Скурський заводили Томіліну. Оцю, що подумала, ніби вона ректор.

Коли захоплювали виш, він виганяв людей з кабінетів, дівчат виганяв, ключі забирав, він забрав ключі у Волошина – це все Ларієнчук був. Він директора лідця Бібик Галю, коли її привезли з дому насильно, за руку вів до Томіліної і виводив. І він розказує, що він уже скоро героєм майже у нас стане.

Він виходить: «А що тут таке?». Я кажу: «Ти мені скажи!». Наталя Анатоліївна пішла дивитися, що там збереглося у дворі. Я кажу: «Чого оце висить?» – «Ви не розумієте, там можуть бути міни, так важко». Я кажу: «І повісили – і знімайте. Так важко повісить швидко? Знімай негайно, я тебе зараз розтерзаю!». Я йому все розказала, кажу, що можна через верх. А потім уже наші теслярі прийшли через два дні. Зняли це все, там немає, що знімати, ми ж не знімали спеціально. «Ти зрадник, – говорю, – Серьожа». Ми тоді ще розказали йому, що він втік, а він сказав фразу мені під запис: «Я с августа місяця на связи з вашим ректором». Я кажу: «Ти хочеш сказати, що, коли ти працював на цих сволот, із тобою спілкувався наш ректор Співаковський Олександр Володимирович?» – «Да, я получал указання». Кажу: «Не мели, я чути цього не хочу». А він каже: «І мене взагалі-то він призначив тут старшим». Тут не те, що бомба розірвалася – ніби атомна бомба розірвалася. Ану, всі начальники відділів стоять, охоронець стоїть, якого він не пускав. Начальник юридичного відділу розказує, що його ректор ставить старшим, і ми дізналися, що готувався такий наказ.

І, тільки коли підняли саме в Херсоні галас, і Максим Олександрович, який на підвалі сидів, коли його забрали, він підняв крик. І тоді призначили Аню Йокіч зі студмістечка. Це був такий шок, що ми сказали: «Підемо до прокуратури, ви мені тільки на очі з'явіться. Я сама піду в прокуратуру й на вас заявлю, якщо ви таке розпорядження зробите». І в нього не було такого наказу. Нас все рівно не пускали. Мені ж хотілося до п'ятого корпусу.

Ми почали зв'язуватися з Анею Йокіч. Керівництво почало з'ясовувати, коли пустять у п'ятий корпус, щоб ми зайшли, подивилися, що там є, якщо, не дай Господь, мародери. Там же охоронця нема. Це вже було, мабуть, 16 листопада, я по фотографіях подивлюся. Прийшла я, прийшла Ірина Вікторівна Гоштанар, і (не знаю чого, мабуть, відчула) прийшла Наталя Миколаївна Мазуркевич.

Вона відповідальна за техніку безпеки, говорить: «Ірино Василівно, я тут ходжу, думаю: а раптом нас туди пустять?». І так ми приїхали. Ми почекали в автобусі. Такі кремезні в цьому обмундируванні приїхали. Я ключ даю від свого кабінету (я ж наївна; коли ми йшли, я сказала: «Ось ключі, нехай усе відкривають, тільки нехай нічого не ламають»).

Ну вони пішли, тоді по рації своєму водієві: «Спитай у тої жінки, який номер кабінету», я кажу, що 408. Я тоді зрозуміла, що він спитав, бо вже думав, що кабінет декана – це руїна суцільна. Їх довгенько не було. А потім він вийшов і каже: «Я вам дозволяю зайти, тільки там двері закриті, ми їх не ламали. У вас є ключі?» – «Немає, звісно». – «Туди не треба заходити». Так ми скрізь пройшлися і по туалетами – скрізь. А ми ж собачими очима на них дивимось: «Ну, скажіть же ж, скажіть, що там все ціле!». Він говорить: «Я вам, дівчата, скажу так». Дівчатка львівські, львівські хлопці були. Каже: «Дівчатка, скажіть “спасибі”, що вам там не накакали». Заходимо до холу, стоїть холодильник кафедри соціальної роботи. Яке ж це все рідне! Я знаю, що це наш. Купа зібраних стільців, меблі – усе стоїть. Бібліотека пуста, але не поламана, не побита, ліфт подивилися – там все наче не розбите.

І почалося. Піднімаємося. На другому поверсі на підвіконні телефони, кажуть, що трубка наче моя, це дійсно моя трубка, а я думала – це вони рацію забули. Я ж хватаю цей телефон, біжу. Машина од'їжджає, кричу: «Стійте, стійте! Ви рацію забули». Каже: «Ні». Дивлюсь – а це мій телефон. Пішли на другий поверх, я почала все знімати. На своєму поверсі ми з Іриною Вікторівною вдвох, вона одна була з факультету. Я кажу: «Давайте з вами зайду в деканат, щоб вам не так страшно було». Я там не знімала. Коли побачила, що в неї, думаю: «Ой!» Зламани сейфи! От що вони хотіли там, я не знаю. Усе зламане. А потім, пізніше, коли вона піднялася вже до мене, вона пройшла по коридору там, де чоловічі коридори (де по сусідству будинок, у якому колись зірвався газ і там, де загинули люди; маленький цей будиночок стояв біля нас, двоповерховий), сказала «Там хитається плита, там ходити не можна». Там же весь бік приміщення було зруйнований, вікна повибивало. А я ж пішла наверх, увімкнула камеру. І почалося. Нам розказували, коли я вчилася, що, коли стаються такі речі, то головне – все те фільмувати і знімати, щоб були докази. Я десь фотографії робила, а спочатку почала знімати. Наташа Мазуркевич зі мною пішла.

Ми зайшли в деканат. Я це відео показувала колегам, воно в групі збережено, і Дар'я Сергіївна виставила на фейсбук його – і після цього такі відгуки були про тих людей! Я побачила, що, в принципі, у нас є куди повернутися. Стіни є, вікна розбиті – ну то й що, моє місце буде, наприклад, у холі, де стіл залишився (чого вони його не винесли, незрозуміло, він розбирається прекрасно. Ми за ним Новий рік святкували). Стіл є, слава Богу. Стенди залишилися наші. А далі – просто жах: заходиш до кабінету істориків наших, до Наталі Миколаївни – шухляди повитягували, усе розчинене. Ну ти витягнув шухляду, так зачини. А потім я вже дізналася, що вони телевізори наші повіривали. Наші телевізори. Підставочки висять. Ну зніми ти той телевізор. Ні, воно вирвало. Вирвані телевізори, покрадено, усе потрощено, побите. Ідеш по коридору: тільки й того, що вітру нема, не літають листки – зруйноване, сплюндроване все.

А головне, що в мене кафедра психології пуста, як і деканат. Спочатку я думала, що найбільше деканат їм ненависний. Думала: це вони ж так мене ненавиділи, що винесли все. Оцей розмінувальник каже: «У вас у прибиральні...». А я, не дослухавши, кажу: «У мене немає в кабінеті вбиральні». Він каже: «Я не знаю, що у вас там було. У вас там зі стіни стирчить кран». Я кажу: «Та в мене така кімнатка-холодильник» – «А, зрозуміло, тоді побачите, що у вас там». Пусто, винесли все, навіть очищувачі води, які нам дали (увесь факультет набирав там воду). Фільтри зняли, поставили в коридорі: чи забули їх вивезти, чи я не знаю що. Я пройшла, все зафільмувала. Все. І я кажу: «Деканом факультету була психолог. Хай ти психолог, хай ти історію ненавидиш, ненавидиш деканат, але книжки з психології також валялися на підлозі по коридору». У мене в деканаті такий прапорець «10 років факультету», я його підняла, портрет, що мені наші люди на 60 років малювали різними фарбами. Той портрет усім подобався, я його любила, він у мене висів, і мені це було приємно його споглядати. Його мені факультет подарував – він стояв, поставили біля стіни. Жодної ікони не було, я потім ікони знайшла в кабінеті у ректора: нас пустили, ми попросилися, нічого не забрали. Це ж треба описати кожен папірець. Це ж треба описати, що втрачено, от тому брати нічого не можна. Залишилося дві пари мого взуття, ну хай би взяли – таке взуття хороше. Усі мої словники, усі книжки мої шикарні, Смелзер англійською мовою з соціології, мені Гуріч подарував. І так скрізь. І от ми йдемо, дивимося – прапорець наш валяється.

Я його підняла. Мені тоді, коли прийшли до головного корпусу, каже начальник відділу кадрів: «Дайте мені, я собі поставлю, як приберу». Я кажу: «На! Постав». Він там стоїть. І так ми пройшли, подивилися всі ці руйнування. Десять пачка відомостей наших якихось; і, головне, що я зайшла в кабінет, де сиділи замдекана з виховної і наша методистка. Столів немає. Сейф у Тетяни стояв, там ми тримали подарунки дітям на конкурс, монети (але монети ми забрали вже, не залишили). Тетяна повигрібала це все, але вони також викручували. Я не знаю, що вони хотіли знайти; нічого не знайшли, але отут у неї, як заходиш, зліва дві шафи зроблені спеціально. У нас же художні колективи були: хореографічний, «Викрутаси» називався, і вокальний, і КВК був. У нас костюми були. У нас було 10 пар гопачних костюмів із взуттям. Ми замовляли у Львові, це все нам дарували випускники. Я вже й не кажу, що всі цінності, що є на факультеті, подаровані дітьми. Студентами.

Телевізори, усе подароване – це ж усе оприбутковано. Усе це все створювалося людьми, студентами. От і я так уже виходжу. Думаю, подивлюсь, наївна, може, в них хоч крапля чогось залишилась. Відкриваю і кажу: «Звернення до замдекана. Танечка, жодного костюма немає». У нас прапор України був. Ми пошили. Я не знаю, 10 чи скільки років, він накривав усю сцену нашої актової зали. Так от, прапор ми зберегли. Таня його винесла додому. Цей прапор зберігся в нас, він є й зараз.

Ну все, костюмів нема. Вона там непритомна лежала. Пізніше скажу, що, коли пустили людей, дозволили пошукати. У ліцеї було звалено все, зокрема комп'ютери, купа нових поламаних комп'ютерів валялася у музеї, розтритих. Що вони вигрібали там? Мабуть, платину чи що вони шукали. Просто купа сміття лежить у дворі в головному ще до того, як не було прильотів. І Тетяна знайшла наші костюми. Така була рада, що сил немає. Оце й усе, що ми знайшли, більше нічого. Потім ми все зачинили й пішли, тому що доступу не було. Було створено комісію, але я написала заяву, щоб комісію не пускали, бо небезпечно, а потім були прильоти. У наш головний корпус прильотів більше не було, позабивали фанерою вікна – і все, поки Бог милував. Так усе й стоїть. Потім, 22-го числа, приїхав ректор. Просто приїхав. Прийшов колектив зустрітися з ректором. Зустрілися, зробили фото. І я поїхала до Києва. Так, я тепер живу в Києві. От і все. Більше не знаю, що розповідати.

Ч.О.: *У чому, на Вашу думку, були причини початку повномасштабної війни?*

Ш.І.: Я, звичайно, аналізувала ці причини, аналізувала і як соціолог, але і як людина хочу сказати: для мене причини такі. Після цих виборів, коли прийшов президент, він молодий, і він хотів швидко зробити все, що обіцяв, і те, що не зробили інші. Я маю на увазі вектор європейський, і НАТО, і Євросоюз. А він же хотів і НАТО, і Євросоюз, і Америку – і його як свіжу кров в Європі прийняли, сприйняли нормально. Людина, яка не просто задекларувала, що він буде демократичні цінності підтримувати в нас. А він показав, що готовий, що він це робить, і що він досить відкритий. Інтерв'ю були достатньо відкриті, тобто він дуже швидко зробив кроки для зближення. Мені здається, керівник ворожої держави побачив, що молодого цього, якого – ні сіло ні впало, як кажуть, – вже світ сприймає, значить, сприймають Україну; і він злякався. І ті альянси, ті об'єднання світові, й зокрема європейські; вони готові працювати з цим президентом і з цією країною. І обличчя цієї країни – в особі президента й першої леді. До речі, вона відіграла, я думаю, дуже позитивну роль у тому, що Україну так сприймали. Він відчув загрозу. У побуті кажуть: «Він виліз уперед, значить, треба його приструнити». Я думаю, що такий-от рух, такі «буря і натиск», оце прагнення й Україну вивести, і там зробити, і там зробити, і там зробити. Тобто оцей запал України з'явився з приходом президента молодого, хай там про нього що завгодно говорили. Але він оживив Україну. Я думаю, що це викликало певний переляк. Вони злякалися, що, можливо, якісь озброєння ми будемо розміщувати, і так далі. І я думаю, що намагалися тиснути. Я переконана, що намагалися тиснути, і аналітика це показує. І, коли він, неслухняний такий, не послухався, вирішили показати, що в них є сильна рука. Показати, що, як вони говорили, бандерівці наступають на російськомовних українців, не змогли, бо в нас такого не було. І в тому числі вся команда показала президентську єдність. Усе нормально було в цьому плані. Я думаю, що Путін злякався сили, яка може вирости в нього на кордоні. Не дивлячись на те, що немає ядерної зброї. Я думаю так.

Ч.О.: *На Вашу думку, на кого слід покласти відповідальність за ці події?*

Ш.І.: Я думала як жінка, а ще як аналітик і як людина, яка довго живе. За ці події я покладаю провину на тих, хто віддав ядерну зброю. Я була серед тих людей, які категорично виступали проти цього. Та хто нас там запитував, у ті часи, в дев'яності? Я була категорично проти того, щоб ми віддавали ядерну зброю. Пам'ятаю ті розмови, коли розпадався радянський союз і спадщину ділили, що Україна буде слабкою, що ми не потягнемо ядерної зброї. Як це ми не потягнемо, коли у нас дніпропетровський завод був? І не тільки з Дніпропетровську почнемо. Розумієте? І з ядерною зброєю і чорноморським флотом у нас було б усе нормально, тому що це був потужний аргумент. По-перше, я покладаю вину на тих, хто здав ядерну зброю. Цього ні в якому разі не можна було робити, тому що для країни, яка відносно федерації невеличка і була слабкою, можливо, економічно (хоча годувала, я вважаю, майже весь радянський союз), це було занадто важливим інструментом, щоб з нею рахувалися, крім усього іншого. По-друге, звичайно, я покладаю провину на тих керівників, які розгойдували ситуацію в країні й дали підстави думати, що Україна слаба, і можна в період, коли отакий роздрай у країні, щось забрати. А коли збоку дивилися на ці події (і 2004 рік, і 2014), складалося враження, що в нас роздрай. Оці гасла з 2014 року я не розуміла: «Схід і Захід разом». Що це таке? Хіба Схід – це одна країна, а Захід – інша? Я не сприймаю цього. Це єдина держава. А збоку таке враження складалося. І були ті, хто підігривав ці думки. Тому, мабуть, і виросла така кількість колаборантів. Я й на це покладаю. Ну, про путіна ми не говоримо. Ясно, що його вина однозначна – це амбіції, як Сахаров колись про таких людей казав, як Новодворська говорила. Як багато прогресивних діячів Росії говорило про цього лідера: «комплекс Наполеона», людині треба було реалізувати комплекс фюрера. Йому треба було якось прославитися. У Росії він не зміг. Йому там і так поклоняються, там звикли поклонятися царям. Але Росія ж велика, візьми Урал, Сибір – люди, які звідти заїхали в Херсон, не розуміли слово «унітаз». Він там не міг отак себе гонорово вести, а тут він вирішив: «Крим заберем трошки». Я вже мовчу про те, що деякі області російські – це українські землі. Ми ж мовчимо про це, не говоримо. Тому путін однозначно винен, але перша вина – на тих, хто віддав і здав ядерну зброю. Друга вина – на тих, хто розгойдував ситуацію, бо не знав, до якого берега пристати. Якщо ми візьмемо історію,

тобто революції після проголошення незалежності, потім 2004, 2014 і так далі, будемо відверті, це ж не були революції, є ж наукове обґрунтування, що називається революцією. Це не були революції, це було задоволення амбіцій груп олігархів – от і все; а вони дали підставу думати, що країна розрізнена і що там можна щось урвати. Так я думаю.

Ч.О.: *Чи склався у Вас єдиний образ ворога?*

Ш.І.: У мене склався образ ворога. Образ ворога в мене такий. Тупі. Абсолютно. Не безграмотні, мабуть, букви знали. Неосвічені. Не скажу, що невиховані. Твариноподібні. Отак. Тупе, неосвічене, і, знаєте, я б його порівняла з мавпою. Я не хочу мавп образити, мавпи не такі жорстокі. Жорстоке, однозначно. Тупе, невиховане, жорстоке. І дуже дике, дуже нецивілізоване, воно не розуміє, що є цивілізація. Отакий образ, у тому числі й путіна. Він має освіту, то й що??? Мабуть, якийсь кандидат наук. Але якщо ти лізеш туди, де ти людей не знаєш, то ти тупе, невиховане, неосвічене й абсолютно дике. Такий у мене образ ворога.

Ч.О.: *Яке у Вас склалося ставлення до колаборантів? І на яку відповідальність вони заслуговують?*

Ш.І.: Моє ставлення до колаборантів. Кажуть, що віруюча людина не повинна взагалі вимовляти слово «ненависть». Я ходжу до храму, на служби. Я віруюча людина, але відчуваю абсолютну ненависть. Коли почалося оце все, колаборація оця, а потім коли пішли наші колеги. У нас була традиція – у деканів і в проректорів, керівників деяких відділів, які залишилися в Херсоні: щотижня в різних кафе на Таврійському зустрічатися. Ми обговорювали все, і нас ставало все менше й менше з кожним тижнем. Ми знали про колаборантів, і колись один з деканів пожартував. Ми обговорювали зрадників, і я емоції свої не приховувала. Декан сказав: «Я зрозумів, Ірино Василівно: якби були розстрільні бригади для цих людей, то ви би, напевно, їх очолили?». Так. Якби були розстрільні бригади й мені б запропонували їх очолити, я б погодилася. У нас є комісія з колаборантів. Я спокійна на цій комісії бути не можу. І говорити, що це був вибір людей, що їх там лякали, не варто: ніхто нікого не лякав. Люди були на простой, три чверті зарплати отримували, а хтось пішов прибиральницею – дев'яносто тисяч, чи шістдесят,

чи сто, чи скільки вони там отримували. Ні. Категорично не сприймаю. Коли нас захопили, у перші два тижні сказали: «Ховатися деканам, будуть шукати». Я ховалася у брата на Воєнці в приватному будинку. Мене вистачило на чотири дні, а потім я сказала: «Та пішли вони в баню. Я на своїй землі й нікого не боюся. Що станеться, те станеться». Ненавиджу. Не сприймаю. Вважаю: вища міра покарання – кожному, хто зрадив Батьківщину, бо моя сім'я в Херсоні, дядько мого тата був у партизанах. Його повісили в плавнях. На кладовищі центральному є старенька маленька могила двоюрідного брата мого батька, якого задавив німецький танк – йому було 7 років. Сьогодні відбулося набагато гірше й страшніше. Абсолютна ненависть. Вища міра покарання всім. Зрадники.

Ч.О.: *Чи склався у Вас єдиний образ кримчан, які приїздили в період окупації до Херсона торгувати?*

Ш.І.: У мене склався образ не тільки кримчан, приїздили ж не лише кримчани, вони ж привозили людей. Про це колись треба окреме інтерв'ю записати. Їх видно було. Діти ходять у босоніжках, гольфіках, із величезними бантами. Як у школах. Єдиний образ кримчан, які торгують? Їх немає. Кисіль. Крохмаль, розведений і заварений для заклеювання вікон – такі асоціації викликає цей образ. Щось таке є, але його нема. І безпринципні. Вони боялися. Є в нас приказка: не б'є, не лає, але нічим і не допомагає. Оце образ кримчан, тих, кого я бачила в нас на Таврійському, бо я до базарів інших не ходила. Жодного їхнього товару я не купила. Це моя принципова позиція. Брала тільки наше. Ненавиджу.

Ч.О.: *На Вашу думку, якою була мета проведення так званого референдуму?*

Ш.І.: По-перше, з цього референдуму херсонці сміялися, особливо ті, хто приїхав із дач, коли оце все закінчилося. Триденний шабаш цей чи бог зна що. Пустота, яку три дні назвали референдумом. Вони, мабуть, хотіли облік людей зробити. З давніх-давен перше завдання соціології – це облік людей, причому чоловіків, щоб дізнатися, кого в армію забирати. Мабуть, показати щось хотіли. Вони думали, що хтось повірить, що вони держава. Не знаю, яка в них мета, а нашою метою було не прийти на референдум. І зневага. Хто міг, залишався вдома. Можливо, хотіли виявити лояльних.

Там не могло бути мети, бо це, по-перше, референдум не за законом. Люди безграмотні. Який ти проводиш референдум, коли воно не твоє? Це рівнозначно, якби я зараз стала посеред Івано-Франківська й сказала: «Я зараз буду мером, давайте опитаємо, чи я вам як мер підходжу?». Як на мене люди відреагують? Я не знаю, яка в них була мета. Мабуть, облік. Референдум взагалі-то – це перепис населення, тільки прізвища не назвеш. Мабуть, порахувати щось хотіли. Не знаю, що вони хотіли порахувати. Ми з них сміялися. От у нас три під'їзди в будинку, всі ж один одного знають. Я знаю в під'їзді всіх. І не знаю жодного, хто пішов би на референдум. Усі сиділи по хатах, у групі переписувалися. Або ще можна було на дачі поїхати, людям дозволяли поїхати на дачі. Тоді ж інжир на дачах був. Я пам'ятаю, що в день, коли закінчилася ця «трьохденка», море інжиру з дач привезли. Це була така радість, і всі щось обговорювали, сміялися. Не знаю, порахувати, мабуть, хотіли, щось рахували, математику вчили.

Ч.О.: *Які у Вас були мотиви залишитися в окупації?*

Ш.І.: Були в мене мотиви, я навіть цей мотив у дуже емоційній формі висловила нашому першому проректору. По-перше, це були звичайні емоції. Я розумію, що, мабуть, я була неправа. У чому? Що я, донька й онучки були тут усю окупацію. Мабуть, я в цьому винна, бо вони могли поїхати, наприклад, із сином до Києва, коли він повернувся. Мій мотив такий. Я корінна херсонка, і я це всім (можете кого завгодно в університеті спитати) говорила. Моя сім'я пережила окупацію фашистів. Я не збираюся нікуди їхати, я на своїй землі. Нехай їдуть кудись ті, хто прийшов на нашу землю. Дорогу грузини, спасибі їм, вказали. Я на своїй землі, я не поїду. Це перший мотив. Потім, коли залишилась уже тут, я вважала, що хтось повинен. Я, розумієте, ну якась така патріотка, вихована на ідеалах комунізму, чи максималістка. Потім я побачила, що є партизани в нас, і була дуже цьому рада. Я навіть хотіла якось до них примкнути, але не знала, як це зробити. Я розуміла, що треба вести просвітницьку діяльність. Я ж із династії вчителів.

І в нас учительська родина така, і я просто бачила оцю трагедію, коли люди не знали, що робити з дітьми-школярами.

А що з нашими студентами? Я вважала за потрібне людям розказувати, і дійсно це робила. От коли стали в пригоді ці базари, я на

Таврійському жила. На базарі один одного знали всі, хто продавав. Я консультувала тих, у кого діти. Деколи в під'їзді сусіди запитували про вступ до університетів, до коледжів. Одна сусідка каже: «А моя внучка поступила до коледжу». Я питаю: «До якого?» – «До медичного». Я кажу їй: «Як? Через кабінет?» – «Ні, ми пішли, нас записали». Так я кажу: «Ви до якого вишу вступили?» – «До їхнього». Я кажу: «Як до їхнього? А документи?». Вона пішла, забрала документи, тоді я проконсультувала, як вступити. Розумієте, це треба було робити. Кажуть, що всі директори шкіл виїхали. Ні. Багато директорів шкіл, у тому числі на Таврійському, не виїхало. Я вже говорила: вони в такому вигляді ходили, що я ледве їх упізнавала. Ми вели просвітницьку діяльність, а це дуже важливо, тому що потрібні такі люди, із категорії «нам до всього є діло». Можливо, комусь неприємно було, що я лізла всюди, але я вважала, що треба людям розказувати. І я розповідала про освіту, про школи, про те, що буде. Коли дітей починали в Крим вивозити, я розказувала, чому не можна цього робити. Тим більше – відпускати дітей. Люди дослухалися, тому що я багато років (30 років) живу на Таврійському, мене багато людей знає, і по Херсону знають. Я вважаю, це приклад, що є в людей надія. А потім – я дуже вірила в те, що це буде недовго. Ми з Наталією Анатоліївною постійно вірили. Ще я вірила дуже й чекала, а потім настав момент, коли якось ректор мені сказав, що треба виїжджати. Я відповіла: «У кожного своя місія. Значить, мені Бог щось сказав, що я вирішила залишитися. І я виїду, коли звільнять Херсон». Говорили, що будуть стирати, як Маріуполь. Я сказала: «Добре, Херсон звільнять, підуть потяги – от тоді я виїду. Я дочекаюся наших, побачу їх, я зайду в свій корпус. Я подивлюся, що там залишилося, що там з документацією. І от тоді я, може, поїду». Я вважала, що це моя місія – залишитися, вести просвітницьку діяльність. Отак.

Ч.О.: *Ви аналізували, як вплине процес окупації на соціалізацію дітей?*

Ш.І.: Аналізувала. Аналізувала, звичайно. Як я можу не аналізувати, коли все моє життя і вся моя сім'я – це вчителі, по-перше. По-друге, я все ж дослідниця. Оскільки є доктором наук, я завжди щось досліджую. А досліджую я соціум. Аналізувала. І от ми почали це робити – соціологи мої, соціальні працівники. Ми вже почали

такі мікродослідження. У нас уже навіть на випуску бакалаврів захищалася робота «Зміна соціальних статусів молоді з тимчасово окупованих територій на прикладі Херсонського державного університету». Ми проаналізували величезний масив емпірики, яку дав нам навчальний відділ. Я як декан подавала, і вже в нас є одна така робота. Я аналізувала, як це зміниться, і, на жаль, два напрями побачила: один напрям – посилення цінностей, дотичних до нас, а другий напрям – зміна своєї ідентичності. Це торкнеться й усіх ціннісних орієнтацій, які з цим пов'язані, я б так сказала. А ще є третій напрям – ціннісні орієнтації сімей, які зазнали трагедії: коли хтось в сім'ї колаборант, там іще своє. Я аналізувала це. Досліджень можна провести море. Це зрушення колосальних ціннісних орієнтацій. Це вікно можливостей для держави – підняти дух патріотизму, як у Сполучених Штатах Америки, де тільки прапор побачив – зразу струнко, де тільки гімн – зазвичай зразу співаєш. Або, як колись я бачила сюжет: у Туреччині в Стамбулі великий ринок, і там прапор стоїть; і люди ходять, ходять. І тут провели експеримент. Заграв гімн Туреччини. Зупинились, усі зупинилися. Такий висновок у мене, що в нас таке тепер. Це великий позитив, який є; а негатив – те, що люди опустили, втратили свою ідентичність. Опустилися, і виявилось все низьке. Змінилася система цінностей в мінус, я б сказала, це такі перші мої враження. Аналізувала, звичайно, аналізую постійно.

Ч.О.: *Щодо викрадення росіянами культурної спадщини Херсону. Як Ви вважаєте, це змінить історичну пам'ять міста?*

Ш.І.: Трагедія. Хоча це дуже емоційно забарвлене слово, але саме трагедія. Але це слово дуже м'яке, щоб описати наслідки цього. Знову ж таки звернуся до освітнього процесу. У нас була практика соціальних працівників. Я їм дала завдання написати проекти, як треба діяти органам місцевого самоврядування на територіях, де знищили пам'ятки, культурну спадщину нашу. Дівчинка одна такий проект зробила, що треба в першу чергу це оцінити. Це оцінити просто неможливо! Знаєте, от сьогодні після каховської трагедії почали показувати роботу чорних археологів. Завдяки тому, що в мене є спеціальність з історії, я трошки читала, щоб не виглядати зовсім невігласом. Трошки читала, їздила з дітьми трошки на розкопки. Перше, що я подумала, коли сталася каховська трагедія, –

зміє наш розкоп. Зміє там, де наші студенти стільки всього розкопали. Я вважаю, що це трагедія на рівні непоправного горя. Дуже, дуже серйозна трагедія. Просто треба живих людей зараз багато опитати, і щоб вони все розказували, щоб не забулося. Це трагедія.

Ч.О.: *Ви не замислювалися щодо еволюції розважального комплексу міста? Тому що такі місця, як «Фабрика» (серце розважального комплексу), парки, сквери, – вони всі перетворилися на місця трагедії, на місця масових вбивств. Як Ви вважаєте, чи змінить це розважальний міський простір? Чи потрібно робити з цих місць меморіальні комплекси?*

Ш.І.: У мене своя думка є, звичайно, я ж член комісії з назв. Комісія дуже активно засідала вже після звільнення, зараз ми призупинили свою діяльність через трагедію Каховської ГЕС. Я вважаю, що пам'ять людська, пам'ять про події повинна бути обов'язково. Ніхто, жодне покоління живе не повинно забути про те, що сталося. Але я проти того, щоб перетворювати місто на суцільний меморіал. Я проти цього, тому я висловлювала свою думку, і я вважаю, що повинні бути місця вшанування пам'яті. Перше, як основа, – наш сквер пам'яті, там, де вічний вогонь та меморіал, це один комплекс. Другий, припустимо, Бузковий гай та «Меморіальний комплекс Бузковий гай». Я вважаю, що можна було б назвати, якщо не парк відпочинку, то просто «Парк Бузковий гай пам'яті захисників». І нехай буде така меморіальна дошка, але нехай там будуть гойдалки для дітей. Нехай там буде якесь озеро. Нехай там будуть якісь екзотичні дерева, лавки, де люди сядуть і будуть відпочивати. А на вході буде ця дошка, і люди будуть згадувати, завдяки кому вони живуть в мирі і щасті. Я за те, щоб міста були щасливі, щоб були красиві мурали, наприклад, на будинках; і обов'язково, щоб були комплекси розважальні, обов'язково. Людина не може жити постійною трагедією. Людина повинна радіти життю. Я вірю в те, що, коли настане мирний час, розквітне й відбудується наше прекрасне, зелене, затишне, південне, веселе, оригінальне й колоритне місто. У ньому повинні бути зони відпочинку, і в ньому мають бути такі комплекси, як «Фабрика», хоча б на честь пам'яті про тих героїв, які загинули, захищаючи цю територію. Розумієте? Але я проти того, щоб перетворювати місто в суцільний меморіал, як я, наприклад, проти того, щоб кожен вулицю називати іменем заги-

блого героя. Я думаю, що немає людей в Херсоні, хто б сумнівався в моїй патріотичності, і пам'яті, й пошані, й поклонінні цим людям. Але, я вважаю, що повинні бути місця, про які всі люди знають, що можна прийти і вклонитися цій пам'яті, покласти квіти і прочитати прізвища цих загиблих хлопців, жінок, дітей, прочитати їхні прізвища. Знакові місця. Я по Європі подорожувала й, здається (не пам'ятаю точно), в Будапешті вийшла на набережну, а там після фашистів черевички дитячі пусті. Набережна, де всі відпочивають, але тут усі черевички – там діти загинули у них. Я за таке вшанування пам'яті. Але проти того, щоб усе місто перетворювати на меморіальний комплекс. Діти повинні народжуватися, вони повинні радіти життю. Наші діти повинні бути щасливими, тоді в них не буде комплексу меншовартісності: «Що, оце в нас таке було? І на нас ще нападуть?». *(Упевнено)* Ніхто на нас не нападе, ми всіх відіб'ємо, і все буде в нас прекрасно. Гляньте, як у нас класно. Я за таке.

Ч.О.: *Окупація змінила Ваше ставлення до минулого?*

Ш.І.: Я за знаком Близнюк. Колись у нас була на одній комісії ще задовго до війни суперечка. Хотів один молодий депутат перейменувати вулицю. На честь когось із тих, хто причетний до заснування Херсона. Я йому кажу: «У мене таке враження після вас, що з неба впав камінь – щось з неба впало, на ньому приклеєний папірець, і там написано «Херсон». А куди ми документи дійдемо? От Херсон. При якій державі було створено Херсон? Ось при якійсь державі. Були якісь документи. Ну це ж історія? Історія. Розумієте? От, наприклад, візьмемо партизанський рух періоду Другої світової війни, великої вітчизняної, як ми традиційно говоримо. Оці намагання зробити вигляд, що оті партизани – вони всі комуністичний режим підтримували. Давайте про них усіх забудемо, бо вони в комуністичному режимі. В мого батька дядько рідний загинув, партизан, його повісили. Як я можу негативно до цього ставитися? А от до того, що, коли я народила дітей і в мене не було де купити їм одяг і таке інше, я ставлюся негативно. Я не хочу в такій країні жити. Історичної об'єктивності без оцінок не може бути, я це розумію. Переосмислювати події однозначно треба буде. Я думаю, що через багато років і ці події якось будуть переосмислювати, і щось будуть розказувати. Я не хочу, щоб на моє бачення історії хтось впливав і, якщо я не так висловлююся, записував мене у вороги.

Розумієте? Важко, це важко висловити, але я погоджуся з тим, що історичні події можна інтерпретувати по-різному. Я на риториці дітям говорю: «Є факт. Я про нього розказую. Я одне бачу про цей факт. Ви чуєте мене, але розумієте по-іншому й думаєте, що я саме це маю на увазі. А друга людина чує мене й думає, що я маю на увазі ще інше». Я хочу сказати, що люди, перш ніж кричати «Давайте відьом палити і топити», щоб проаналізували роль цього факту в залежності від того, що призвело до розвитку, а що – до падіння. Тому я проти, наприклад, щоб називати вулиці іменами, розумієте? Ми будемо факти переосмислювати, і все. Наприклад, комсомол. Я була комсомолкою, я жила в тій країні, а ще це була моя молодість. Але в цей же час мій дідусь був репресований у 1949 році, й, слава Богу, в 1953-му Сталін помер, і тоді його випустили. Був репресований. Його засудили на 25 років з поразкою в правах. Фактично далі – тільки розстріл. Розумієте? Це батько мого батька, я з сім'ї репресованих, тому для мене взагалі це питання дуже гостре. Факти треба переосмислювати, але я проти фанатизму. Переосмислювати обов'язково треба. І, можливо, не применшувати цінність. Для мене цінно, що є місто Херсон, і, коли зараз чую, що треба його якось перейменувати, я категорично проти цього. Ми тут живемо, маємо тут коріння, моя пуповина тут зроду закопана. Я не хочу, щоб це місто називали по-іншому. Незважаючи на те, хто підписав указ про його назву. Отак я скажу. Не знаю, змогла чи не змогла донести свою думку.

Ч.О.: *Ви можете сказати, що в окупації навчилися чомусь новому?*

Ш.І.: Навчилася. Звичайно ж, навчилася. Я в окупації, мабуть, навчилася сприймати. Можливо, не навчилася, а себе перевиховала. Можливо, навчилася сприймати фразу, яку я раніше говорила на роботі своїм колегам з деканату. Коли дівчата приходили, починали щось казати, а я їм говорила: «Усі люди – люди». Я, мабуть, в окупації сама переосмислила цю фразу й навчилася бути ще більше емпатичною до людей, розуміти людей *(замислилась)*. Мабуть, я більше навчилася, тому що сама розумію, хто я та якою була в окупації, навіть як декан. Як мама, як бабуся – це однозначно. Мене життя навчило тому, що все-таки треба більш трепетно ставитися до людей. Мені здається, я й так шанобливо ставилася до своїх колег. Я навчилася сприймати людей такими, якими вони

є в екстремальній ситуації. Наприклад, я знаю багато чого про наших колег, які сьогодні на факультеті. Я це знаю, а вони думають, що я не знаю. Я це розумію. І я відкрита. Хтось не любить таке, хтось вважає, що колектив не повинен знати, де я і що я роблю. Мабуть, я цьому навчилася. Так, я навчилася сприймати те, які люди є.

Я навчилася жити без води й світла місяцями. Разом із херсонцям носити воду. Я навчилася ходити з рюкзаком і завжди з собою носити подовжувач на 3 чи на 4 соти (*сміється*). Я цьому навчилася. У нас у Херсоні навіть після звільнення, коли не було води, жартували, що «каждая уважающая себя девушка и женщина Херсона в сумочке должна иметь удлинитель» (*сміється*). І сміх і гріх, як кажуть.

Ч.О.: *Ви можете стверджувати, що Ваша сім'я в період окупації відіграла роль тилу?*

Ш.І.: Так. Не просто тилу, а колосального тилу. Це ж треба знати ще нашу сім'ю, у нас така сім'я! Наприклад, коли помер мій чоловік, ми його поховали. Коли він хворів, ми вже знали, що це станеться; і для того, щоб ніхто з нас не засмучувався зайвий раз, ми про це не говорили. От яка в нас сім'я, розумієте? А після того як помер, за мною такий контроль діти встановили! Усі в університеті, хто мене знає, знали, що мене контролює сім'я. І це продовжувалося, поки був зв'язок, навіть з Києва, там же син. А Даша, моя донька, – це не просто мій тил. Такого слова навіть немає, тому що вона працювала й робила все, що мені треба було робити по факультету, чого я не могла попросити і навантажити людей. І, можливо, я знала, що люди цього не зрозуміють. Все робила вона; от, наприклад, як соціально-психологічна служба розбіглася. У нас залишилась тільки Дар'я. Психолог пішла в колаборанти, була деканом невідомо чого. І я хочу вам сказати, що моя донька виконувала функції керівника служби соціального працівника і всіх людей, які там повинні працювати. Але головне, що вона говорила: «Мамо, я мама підлітка» – і вона показувала мені, як можна підтримати. Мені здавалося, що це підтримувало дух людей. Я вважаю, що як декан я повинна була в людей вселяти оптимізм своєю діяльністю, і якраз цим завдячую своїй доньці і своїм онукам. Але доньці – у першу чергу. Чому? Історію існування факультету в окупації можна простежити по телеграм-каналу нашому, ФПІС називається (ФПІС – усі пра-

цівники), і по інших, але саме там ми розміщували такі невеликі відеоролики з патріотичними піснями і з фотографіями нашого факультету. Мені здавалося, що, якщо це буде, то людям буде легше від цього. Можливо, для когось це дурня була. Я чула, що хтось із наших колег сказав, що там дурнею займаються Шапошникова, Доманчук і Марквас (бо Катя також допомагала). Сім'я – це тил, сім'я – це все. Так, я відчула, що вони – тил. Я відчула, і я знаю просто, для кого мені ще треба довго жити й працювати. Я люблю їх, і саме вони мене підтримували, бо були періоди відчаю (*замислилась*). Було таке, що прямо прямо – ой! Мені син завжди: «Мамо, ти така діяльна, ти молодець!». З онучками спілкуємося українською мовою. Коли син починає нервувати (а нервує, коли я починаю розказувати щось таке про свій вік тощо), він каже: «Ні, ти повинна діяти, ти працездатна. Уперед, ти повинна працювати. І ти повинна давати людям зразок оптимізму, і люди повинні вірити, бо якщо ти не будеш вірити, то факультет треба розігнати». І все. А вони вірили. Так, це мій тил, дуже сильний тил. Дуже сильний.

Ч.О.: *За Вашими особистими спостереженнями, чи виявилася міська соціальна система Херсону придатною до змін?*

Ш.І.: Я вам хочу сказати так. Соціальна система, соціальні служби. Роль соціальних служб узяли на себе волонтери. Я зараз скажу речі, які, я знаю, що це не просто не подобається, а це вважається майже злочином. Я вважаю, що система освіти Херсонщини, дошкільної і шкільної (не вищої освіти, ні. Дошкільної – школа, садки), абсолютно показала свою неспроможність, непідготовленість, неорганізованість, повну деморалізацію. Вони були деморалізовані, я говорю про сферу соціальну. Волонтери схопили соціальну сферу, але встигло керівництво все-таки оці сервери, де виплати пенсій тощо, перевести, та не змогли спрацювати так, щоб оті бідні пенсіонери не сиділи без цих виплат. Це абсолютна неготовність, будемо відверті. Керівництво країни, я думаю, знало про події, було готове, і про це говорять усі події, які відбувалися з нашими органами управління в Херсоні. Це про те, що в інтерв'ю я говорила: повинен був план бути на всі форсмажори. Не повинна була соціальна структура лягти так. Державна. Якби не волонтери, люди не вижили б. І абсолютна неспроможність нашої освіти. У нас на нараді колись була зустріч із обласним управлінням,

і я поставила питання: «Я перебуваю в Херсоні, ви керівник обласного управління освіти не в Херсоні. Скажіть, будь ласка, що мені пояснювати батькам, чії діти повинні йти в 1-й клас? Садки – то зрозуміло, батьки вдома, хто в такий час дітей до садочка поведе? От у людей діти повиростали до 1-го класу, що я повинна розказати про нашу систему освіти державну? Тут, на території на цій, на нашій, куди подіти дітей, які школи запрацюють віртуально?» Керівниця управління освіти просто підняла скандал. У неї сталася істерика під час – я не пам'ятаю, чи це ректорат був чи вчена рада. У неї почалася істерика. Вона почала мене звинувачувати в смертних гріхах і розказувати, як гинуть і як під кулями працюють вчителі. Ви розумієте? Неспроможність. Моя оцінка: неспроможність, непрофесійність. А кадрові призначення? Кадри треба готувати, тому що кадрові призначення робилися, як у мультфільмі. Колись мультфільм такий був, про дівчинку, яка в дзеркало дивилася, яка вона красива. У неї була цукерка, і вона пісеньку таку співала: «Кто похвалит меня лучше всех, тот получит большую сладкую конфету». Отакі у нас були призначення, а вони повинні здійснюватися за професійними якостями, і кадри треба було готувати. Отак. Не спроможні. Все.

Ч.О.: Як склалося Ваше життя після деокупації?

Ш.І.: Погано. Після деокупації ми залишалися ще в Херсоні, потім почалися обстріли, і я побачила, що погано моїй доньці на Острові з дітьми. Туди прильоти почалися. І страшно. І все. І син поставив питання категорично, він сказав: «Мамо, я сам, не питаючи вас, організував людей. Вас просто виведуть. І ви виїдете з Херсона, тому що я за ці дев'ять місяців постарів на 10 років». І тоді ми почали думати, почали вже там писати, хто буде виїжджати, і так далі. Ми з Іриною Вікторівною, із деканом, були в Херсоні, і Наталя Анатоліївна, відділ кадрів, служби, і всі мої замдекани всі, і завідувач кафедри в Херсоні, і викладачі. І залишилися, і залишаються зараз, але я розуміла, що просто не маю права вже мучити своїх внучок тим, що почалося в Херсоні. Там квартира, тут квартира. І тоді вже сказали, що Укрзалізниця відновиться. Почали курсувати евакуаційні поїзди, перший прийшов дев'ятнадцятого, а син зателефонував і сказав: «Я вам узяв білети на 23, надсилаю поштою. У вас є три дні, щоб зібратися». Але ж квартири! Трагедія. У нас іще собака

був. Мопс. І була страшна трагедія, куди його діти. Допоміг волонтер з нашого будинку. Зараз з собакою все нормально, ми плануємо повернутись і забрати його. Фунтик на зв'язку з нами. І ми за три дні відправили з відділення Нової пошти (біля доньки відкрилося) речі й поїхали. Син нам зняв двокімнатну квартиру в Києві, через декілька будинків від себе. Ми виїхали 23 листопада. Цей період я характеризую так. Він для мене щасливий, бо я з дітьми, з онуками разом. І це найгірший період мого життя, бо я не вдома. І все.

Ч.О.: Дякую. Після всього пережитого ви розмірковували над тим, які реформи потрібні Україні?

Ш.І.: Розмірковувала. Розмірковувала, і думала, і аналізувала. Іноді у нас буває таке, що захоплюються одним словом, а потім люди його починають ненавидіти. Отак я не люблю вже слово «реформи». Не реформи треба робити, а треба нормально побудувати структуру держави, структуру державної влади, систему управління. Розумієте? Інституції в нас є, у нас хороша Конституція. Якщо під статті Конституції нормально все розбудовувати, усе буде прекрасно. Соціальну сферу й соціальну роботу не реформувати треба. Її треба перебудовувати. Її треба перебудувати, бо зараз соціальна сфера в нас працює так, що ми культивуємо в людях думку й переконання, що нам усі щось винні. Такого не повинно бути. Я говорила про це, коли сироти до нас поступали. От ми їм – усе, а вони вимагали потім від нас. Це трагедія, оці діти, це їх трагедія, але не можна було цього робити. Вони повинні розуміти, що матеріальні блага треба заробляти. Так от, нам треба перебудувати повністю систему соціального захисту. Повністю. А ще нам треба перебудувати (не реформувати, а просто перебудувати) систему освіти. Те, що робиться в освіті, – це просто катастрофа! Я з 1976 року в освіті, от я закінчила в 1976 році школу, і вступила я, і так я тут і є. Я не пам'ятаю хоча б двох років, коли не було реформ. Одна була реформа (вона мені пішла на користь), коли вчителям поза чергою дозволяли будувати кооператив. Так ми побудували свою кооперативну квартиру 4-кімнатну з чоловіком. Він учитель, і я, за три роки побудували. А потім був дефолт, і ми її за один день виплатили отими фантиками. Ви розумієте, під гранти будувати систему освіти! Такого не може бути. Під гранти, під вимоги якихось структур європейських або світових призначати міністрів! Ні, це непра-

вильно. Категорично я цього не сприймаю. Це не реформа. Треба провести глобальний структурний перегляд соціальних інститутів освіти. Я не знаю про охорону здоров'я, я не фахівець, там своє. Система освіти і соціальна система – це два перших завдання, бо вони взаємопов'язані, я б сказала. Звичайно, треба перебудувати. Знаєте, так іноді образливо. Бувало, дають нам підручники, кажуть: «Рекомендовано, користуйтеся!». Коли почитаєш, думаєш: «От його хтось затвердив, а він абсолютно не потрібний, і безграмотний, і ніякої користі від нього немає». І радості від підручника немає. Тому це повинні бути глобальні структурні зміни. От «Дія» у нас працює, я люблю цей додаток. Змогли ж зробити! Я хочу, щоб щось таке було в освіті, не «Дія» в освіті, не освіта в смартфоні, а щоб хтось прийшов такий, як оцей молодий міністр наш, що все зробив, хтось із таким баченням і в соціальній сфері. Тоді людям буде країна щастя. Знаєте, яка особливість українців? Плачуть і співають. Коли такі люди прийдуть і отак зроблять все, тоді ми будемо співати, і сміятися. Я такі хочу, щоб були реформи (*сміється*), професійні.

Ч.О.: Ви розмірковували над перспективами завершення війни? Які Ваші прогнози?

Ш.І.: Розмірковувала, і відповіді у мене, на жаль, на це питання немає. Колегам я кажу: «Колеги, скоро», студентам кажу: «Переконана, що 1 вересня ми будемо на місці». Але я ж реалістка. Іноді мені здається, що скоро дійсно все буде нормально, а іноді думаю, що, мабуть, ми не повернемо свої території. Або якщо навіть території повернемо, то нам треба буде таку роботу проводити, щоб вони духовно до нас повернулися, а не лише територіально. Територіально ми, можливо, і відновимося, а от щоб їхнє серце до нас повернулося. Це треба така кропітка робота, це такі ювеліри повинні працювати. Тут треба не з нахрапом, треба досвід людей. Це такі тонкі матерії. Людей треба повернути. Території можна повернути, а от як людей повернути, щоб вони любили те, куди повернулися? Я розмірковувала. У мене немає відповіді на це питання. Я своїм онучкам кажу: «Я хочу дожити до цього». Сьогодні я б сказала, що хочу дожити до цього, побачити це, як я мріяла дожити до звільнення Херсона і відчула радість і шалене піднесення. Я хочу дожити до кінця війни. Я вірю, що він повинен бути. Я Залужному

вірю. Вірю нашим студентам. Наші студенти, які зараз на війні, виходять на державну атестацію. Іноді з деякими я переписуюся, коли вони можуть. Я іноді їм пишу: «Напишіть мені що-небудь, щоб у мене була сила випромінювати оптимізм». Коли вони мені пишуть, як перед звільненням Херсону: «Ми скоро, ми скоро, ми близько. Ірино Василівно, терпіть», тоді я вірю, що це буде скоро, вірю, що я доживу. Так скажу, я все роблю, щоб дожити (*сміється*). Так.

Ч.О.: Які Ви маєте плани на майбутнє?

Ш.І.: По-перше, бути разом зі своєю родиною – це однозначно. Жити якимось більш-менш близько до них до всіх, і працювати. Я люблю працювати, я без роботи не знаю, як жити. Це не значить, що я хочу продовжувати бути 155 років деканом факультету. Ні, я усвідомлюю, що є термін, коли людина зношується просто як механізм, тому я не приховую, що цей термін закінчується наступного року, 24 червня, і я далі йти деканом не хочу, хочу працювати викладачем, професором хочу працювати, мені цікаво працювати в експертній раді МОН. Можливо, тоді я посилю свою публікаційну активність. Я люблю працювати, але разом з тим розумію, що, оскільки працюю з молоддю, мій зовнішній вигляд і стан здоров'я повинні бути такими, щоб я не викликала огиду. І тому, як тільки я відчую, що молоді буде неприємно, молодь мене перестане сприймати, я піду з роботи. У мене внучкам по 16 років, вони мене стимулюють; і мені здається, що я розумію молодь. Я ж расту разом з ними і бачу, чим вони цікавляться. Я бачу, як не можна з молодими людьми спілкуватися, чого не можна собі категорично дозволяти, тому я планую жити щасливо в Україні.

Хочеться розказати багато чого, а я розумію, що не можу ж дев'ять місяців переказати день за днем. І, звичайно, якісь події вилетіли, щось ми не розказали, а цікаво було. Я вважаю, що це настільки шикарний проєкт. Колись я мріяла, щоб такий проєкт був у нас про історію нашого університету. Я неодноразово говорила: «Давайте щось таке придумаємо, інтерв'ю візьмемо в тих, хто працює довго в університеті. У тих, кому за 60. Чому? Тому що ми ж пам'ятаємо імена, прізвища й те, що відбувалося? І ми бачимо, як переписується зараз історія ХДУ. Книжки, які виходять, висвітлюють усе не так, як мені б хотілося.

У нас було питання, як висвітлювати історичні події. Скажу так: я вам бажаю, щоб у вас була сила вислухати всіх людей. Я розумію, що всі ми різні будемо тут з вами говорити, і емоції зашкалюють. І ви же бачили, що навіть при тому, що я вважаю себе дуже сильною, декілька разів емоції не стримала. Я вам дякую, дякую за те, що взяли за цей проєкт. Важко сказати, наскільки він важливий. Так, я дякую вам.

Ч.О.: *Дуже дякую Вам за розмову!*

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АТО** – Антитерористична операція на сході України
- БТР** – бронетранспортер
- БМД** – бойова машина десанту
- ВПО** – внутрішньо переміщені особи
- ЗВО** – заклад вищої освіти
- ЗСУ** – Збройні сили України
- НМТ** – національний мультипредметний тест
- ОМОН** – отряд милиции особого назначения
- ОСББ** – Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку
- ППО** – протиповітряна оборона
- СБУ** – Служба безпеки України
- СОБР** – специальный отряд быстрого реагирования
- ТЕЦ** – теплоелектроцентрально
- ТРО** – Територіальна оборона Збройних сил України
- ТРК** – телерадіокомпанія
- ХДУ** – Херсонський державний університет
- ХДАЕУ** – Херсонський державний аграрно-економічний університет

Науково-популярне видання

**Літопис цивільного спротиву Херсона
у вимірах повномасштабної агресії росії
проти України у 2022 році**

На обкладинці: фото з відкритих джерел

Макет В.Б. Гайдабрус

Підписано до друку 20.12.2023

Формат 60x84 1/16. Папір офсетний

Друк цифровий. Ум. друк. арк. 28,02. Обл.-вид. арк. 27,55

Тираж 300 прим. Замовлення № 19-12/03

Відділ реалізації. Тел.: (067) 542-08-01. E-mail: info@book.sumy.ua

ПФ «Видавництво «Університетська книга»»

40000, м. Суми, площа Покровська, 6

Тел.: (0542) 65-75-85. E-mail: publish@book.sumy.ua

www.book.sumy.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7461 від 05.10.2021
Віддруковано на обладнанні ПФ «Видавництво "Університетська книга"»